

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
В. О. ПОДМІНОГІНА
З ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Харків
Видавництво НУА
2017

УДК 94:81'255 (081)
ББК 81.07(4УКР-4ХАР)
3-41

*Рекомендовано Вченою радою
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія».
Протокол № 2 від 25.09.2017 р.*

Автори-упорядники: *О. А. Кальниченко, Д. І. Панченко*

Рецензенти:

Черноватий Л. М., д-р пед. наук, професор кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ребрій О. В., д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Коломієць Л. В., д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка

3-41 **Збірник** наукових праць В. О. Подміногіна з історії та теорії перекладу / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики перекладу ; авт.-упоряд. О. А. Кальниченко, Д. І. Панченко]. – Харків : Вид-во НУА, 2017. – 468 с.
ISBN 978-966-8558-97-4

Книга містить наукові статті з історії та теорії перекладу відомого перекладознавця, професора Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» Валерія Олександровича Подміногіна (1956–2012).

Крім вибраних наукових статей за період 2002–2012 рр. до видання увійшли українські переклади класичних праць про переклад (Ієроніма Стридонського, Мартіна Лютера, Фрідріха Шляєрмахера, Вальтера Беньяміна та інших) з коментарями до них та спогади студентів.

Призначається для студентів вищих закладів освіти, що навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад), аспірантів, дослідників, викладачів, перекладачів та всіх, хто цікавиться перекладом та історією.

УДК 94:81'255 (081)
ББК 81.07(4УКР-4ХАР)

ISBN 978-966-8558-97-4

© Народна українська академія, 2017

ВАЛЕРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ПОДМІНОГІН (1956–2012)

16 вересня 2012 року, після нетривалої хвороби, у розквіті творчих сил передчасно пішов із життя відомий історик та теоретик перекладу, перекладач з німецької мови, фахівець у галузі граматики германських мов, кандидат філологічних наук, професор кафедри теорії та практики перекладу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» Валерій Олександрович Подміногін.

В. Подміногін народився 18 квітня 1956 р. у місті Харкові в сім'ї військовослужбовця. У 1973–78 роках навчався на перекладацькому відділенні факультету іноземних мов Харківського державного університету імені О.М. Горького (спеціалізуючись із німецької та англійської мов), який закінчив із відзнакою. Тоді ж стажувався на

відділенні спеціальної мовної підготовки Йенського університету імені Фрідріха Шиллера в НДР. У 1980–83 рр. навчався в аспірантурі Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка при кафедрі німецької філології. У 1984 році під керівництвом доц. Совгири А.Г. захистив кандидатську дисертацію на тему «Перфектні форми в парадигмі модальних дієслів сучасної німецької мови». У 1978–88 роках працював викладачем, старшим викладачем, доцентом кафедри німецької філології факультету іноземних мов Харківського університету. У 1988–94 роках очолював кафедру німецької та французької мов там же, у цей же період викладав практику перекладу в Університеті імені Фрідріха-Александра в Ерлангені та Нюрнберзі (Німеччина), а у 1995–98 роках був помічником голови правління АТ «Барвінок» з питань зовнішньоекономічної співпраці. З 1998 року Валерій Подміногін працював у Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія», спочатку як професор кафедри німецької філології та перекладу, з 2005 року як її завідувач, а з 2006 року очолював новостворену кафедру теорії та практики перекладу. Читав курси «Теорія та практика перекладу з німецької мови», «Порівняльна граматики німецької та української мов», «Університетська освіта» та інші.

Валерію Олександровичу вдалося започаткувати на кафедрі науковий напрям з історії перекладу та історії перекладацької думки, спільний з О.А. Кальниченком задум ще 2000 року, в рамках якого були чітко поставлені цілі та завдання досліджень, зокрема створення бібліографії з перекладознавства та збір текстів вітчизняних дослідників перекладу, особливо малодоступних 192030-х років, а також, задля запровадження до наукового обігу в Україні, переклад західної класики перекладацької думки (лист Аристєя, Філон Александрійський, Цицерон, Ієронім, Альфред Великий, Ельфрік, Тревїза, 15 розділ передмови до англійського перекладу Біблії Вікліфа, Еразм, Лютер, Перро д'Абланкур, Драйден, Брайтінгер, Поуп, Гете, Шляйєрмахер, Ніцше, Віламовіц-Меллендорф, Беньямін та інші) та основних сучасних праць у галузі перекладознавства (Голмз, Лефевр, Евен-Зохар, Турі, Фермеєр, Венуті тощо) українською мовою. Знайомство з науковими працями західних сучасних дослідників, придбаних Академією або власним коштом, дозволило більш чітко визначити можливості та

необхідність дійсних досліджень в Україні, адже спеціальність «перекладознавство» тільки з 1996 року була включена в перелік ВАКу.

Завдяки активній участі викладачів кафедри в наукових конференціях, у тому числі й у дальньому зарубіжжі, результати діяльності наукового напрямку почали визнаватися й іншими вищими та науковими школами. Кафедра теорії та практики перекладу стає більш відомою в середовищі фахівців, що відповідно підвищує імідж Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Валерія Олександровича стали запрошувати до написання колективних робіт, рецензій на публікації колег і відгуків на автореферати кандидатських дисертацій.

Студенти та аспіранти також не залишилися осторонь, а завжди були в колі діяльності цілеспрямованого завідувача і улюбленого викладача, про що свідчать щирі відгуки, які наводяться в їхніх спогадах. Студентська робота кипіла в рамках наукового гуртка «Перекладацька студія» під керівництвом О. А. Кальниченка, який завжди підтримував пропонований напрямок і піднімав актуальні питання в галузі історії, теорії та художнього перекладу. Із задоволенням студенти апробували отримані наукові здобутки на конференціях і в різноманітних конкурсах з перекладу.

Обов'язково відзначалось професійне свято – День перекладача. Кафедру вітали відомі харківські перекладачі, які зачитували цікаві переклади, ділилися перекладацькими рішеннями в тій чи іншій складній ситуації та розповідали курйозні історії зі своєї практики. Також проводилися не менш цікаві Лукашівські вечори 19 грудня. Біля входу на кафедру висів стенд з портретами відомих українських перекладачів та дослідників перекладу.

В цілому можна відзначити доброзичливу і творчу атмосферу, яка панувала на кафедрі. Здебільшого це був чоловічий колектив досвідчених перекладачів-практиків і теоретиків. Викладачами було підготовлено і презентовано альманах «Протей» (в Академії вийшло 2 випуски), що вмістив праці та наукові публікації відомих українських перекладачів. Було зібрано матеріал для видання робіт О. М. Фінкеля та посібника з історії перекладу.

Коло наукових зацікавлень і талантів Валерія Олександровича – вельми розмаїте. На початку наукової діяльності він займався

питаннями темпоральної парадигми сучасної німецької мови й проблемами морфологічної варіативності, а останні десять років досліджував питання теорії перекладу. Поділяючи позицію Антуана Бермана, що «найневідкладнішим завданням істинно сучасної теорії перекладу» є системний та добре структурований виклад історії перекладу, Валерій Подміногін основні зусилля спрямував на світову історію перекладу: від найдавніших згадок про переклад (статті «Найдавніші згадки про переклад», «Юдейська традиція перекладу», «Історія перекладу та перекладацької думки у Стародавньому Римі», «Витоки Західного перекладознавства: Ієронім Стридонський», «Переклад та поширення знань: на прикладі середньовічного латинського перекладу», «Історія перекладу та думок про переклад у середньовічній Англії (давньоанглійський період)», «Історія перекладу та перекладацької думки в Англії (ранній середньоанглійський період)», «Історія перекладу та перекладацької думки в Англії XIV ст.», «Від перекладачів: Мартін Лютер “Послання про переклад”») до концепції перекладу доби романтизму. Остання тема Валерію Олександровичу, як випускникові Йєнського університету, де й склалася класична концепція романтизму, була особливо близькою, і він їй присвятив чимало розвідок (зокрема, «Трактат Фрідріха Шлеєрмахера „Про різні методи перекладу”» (“Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens”) та його значення для сучасного перекладознавства», «Питання форми перекладу у німецьких романтиків та пост-романтиків», «Есе „Місія перекладача” Вальтера Беньяміна про перекладність та „чисту мову” на тлі німецької перекладознавчої традиції» та «Дихотомія перекладацьких стратегій очуження та одомашнення в історії європейського перекладу». Кілька публікацій Валерія Олександровича було присвячено загальним питанням історії перекладу (статті «Історія перекладу: предмет, проблеми та сучасний стан», «Історичні коріння перекладності», «Григорій Кочур та історія української перекладацької традиції: питання періодизації», «Історична роль перекладу у становленні національних мов»). Останнім часом його цікавила тема «Перекладачі – творці писемностей».

Перекладознавство Валерій Подміногін розглядав як герменевтичну дисципліну, тобто таку, що вирішує завдання, які переважно поступають не ззовні, від суспільства, а із середини самої дисципліни, що вважаються цікавими для науки заради самої науки. Як у дослід-

женні будь-якого наукового предмета, у вивченні перекладу головним завданням має бути його виокремлення з числа схожих явищ та видів діяльності, адже вивчення історії перекладу свідчить про те, що контури поняття „переклад” досі чітко не окреслені, досі залишається належно недослідженим те, як співвідноситься переклад із спорідненими явищами – переспівом, наслідуванням, адаптацією тощо. Саме на ці явища та на такі феномени як явища само-перекладу та псевдо-перекладу, на які донедавна перекладознавці звертали надто мало уваги й історія яких є суцільною «білою плямою», Валерій Олександрович звертав особливу увагу (статті «Переклад vs адаптація», «Переклад: категорія класична, прототип чи кластер?», тези «Псевдо- та само-переклад як області дослідження в історії перекладу»).

Як людина стратегічного мислення, Валерій Олександрович вважав, що плідні дискусії з питань теорії перекладу, як і успішне навчання фаху, неможливі без запровадження до вітчизняного вжитку класичних перекладознавчих текстів. Перекладу таких текстів, приміткам до них та їхньому тлумаченню він приділяв першочергову увагу. Серед найважливіших його українських перекладів у цій царині слід назвати наступні: Ієронім Стридонський. «Лист 57 до Паммахія про найкращий спосіб перекладу» (переклад з латини); Мартін Лютер «Послання про переклад»; Ф. Шлейєрмахер «Про різні методи перекладу» (“Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens”); Вальтер Беньямін «Завдання перекладача» (Die Aufgabe des Übersetzers); Єпіфаній Премудрий «Слово про життя і вчення святого отця нашого Стефана, єпископа Пермського». Немало Валерій Олександрович зробив і для підготовки до друку збірки вибраних праць Олександра Фінкеля.

Валерій Подміногін є автором низки навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів, серед яких слід відзначити «Історію перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях: Ч. 1: Загальні питання. Стародавні часи» (2005 рік) та «Історію перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях: Ч. 2: Пізня античність. Перекладачі – творці писемностей» (2015). Разом з відомими німецькими науковцями Г. Коллером та М. Ніпель професор Подміногін написав «Підручник німецької мови для початківців», який було у 1993 році видано у Франкфурті-на-Майні.

Як політик перекладу Валерій Олександрович справедливо вважав, що стримуючим чинником розвитку перекладознавства в Україні є відсутність власних каналів комунікацій в цій новій дисципліні. Він доклав чималих зусиль до створення єдиного в Україні періодичного перекладацького та перекладознавчого видання – альманаху «Протей», де був заступником голови редакційної колегії.

Валерій Олександрович був чуйною людиною і доброзичливим та глибоким рецензентом (прикладом такої рецензії може бути його рецензії «З хистом і не без глузду» на перший випуск нового перекладацького альманаху «Хист і Глузд: теорія і практика перекладу»). Професорові Подміногіну властива була дуже м'яка слобожанська делікатність – він і в науці цурався занадто категоричних суджень.

Добре володів німецькою мовою, знав шведську, англійську та голландську і тому часто виступав як перекладач конференцій. Був талановитим перекладачем художньої літератури з німецької мови. Так, широко відомим є його переклад російською мовою збірки оповідань чільного сучасного німецького письменника Бернхарда Шлінка «Інший чоловік».

Валерій Олександрович був надзвичайно ерудованою, освіченою, порядною людиною. Він був відданим своїй справі, чесним перед собою та іншими.

Світла пам'ять про В. О. Подміногіна назавжди залишиться в серцях колег і учнів.

Список основних наукових праць з перекладознавства В. О. Подміногіна:

1. Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін. – Харків : Вид-во НУА, 2005. – Ч. 1: Загальні питання. Стародавні часи. – 131 с.

2. Трактат Фрідріха Шлейєрмахера «Про різні методи перекладу» (“Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens”) та його значення для сучасного перекладознавства / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Харків, 2002. – Т. 8. – С. 503–534.

3. Есе «Місія перекладача» Вальтера Беньяміна про перекладність

та «чисту мову» на тлі німецької перекладознавчої традиції / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісн. Сум. держ. ун-ту. – Суми, 2004. – №3 (62). – С. 177–183.

4. Переклад vs адаптація / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. [Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов]. – Харків, 2004. – № 636: До 200-річчя Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – С. 201–206.

5. Початок перекладу в Німеччині та історичні коріння формування німецької літературної мови / В. О. Подміногін, О. А. Кальниченко // Матеріали III Всеукр. наук. конф. «Актуальні проблеми перекладознавства та методики викладання перекладу», [Харків], 22 квіт. 2005 р.: Присвяч. 200-річчю Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна та 75-річчю ф-ту інозем. мов. – Харків, 2005. – С. 99–100.

6. Історія перекладу: предмет, проблеми та сучасний стан / Кальниченко О. А., Подміногін В. О. // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків, 2003. – № 611. – С. 10–14.

7. Історичні коріння перекладності / Кальниченко О. А., Подміногін В. О. // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків, 2005. – № 649. – С. 174–179.

8. Історична роль перекладу у становленні національних мов / В. О. Подміногін, О. А. Кальниченко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2005. – Вип. 23. – С. 29–33.

9. Історичні причини перекладу літератури / Кальниченко О. А., Подміногін В. О. // Матеріали III Всеукр. наук. конф. “Актуальні проблеми перекладознавства та методики викладання перекладу”, [Харків], 22 квіт. 2005 р.: Присвяч. 200-річчю Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна та 75-річчю ф-ту інозем. мов. – Харків, 2005. – С. 65–66.

10. Найдавніші згадки про переклад / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. Філологічні науки : зб. наук. пр. – Суми, 2005. – № 5. – С. 149–159.

11. Історія перекладу та перекладацької думки у Стародавньому Римі / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вчен. зап. Харків.

гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.». – Харків, 2005. – Т. 11. – С. 244–266.

12. Когнітивні підходи до перекладу / Кальниченко О. А., Подміногін В. // Матеріали V Всеукр. наук. конф. «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація», [11 листоп. 2005 р.] / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2005. – С. 81–82.

13. Романтична концепція перекладу та сучасність / Подміногін В. О., Кальниченко А. О. // Матеріали V Всеукр. наук. конф. «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація», [11 листоп. 2005 р.] / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2005. – С. 144–147.

14. Перекладачі – творці писемностей: Месроп Маштоц / В. О. Подміногін // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер.: Філологічні науки : зб. наук. пр. Суми, 2006. – Вип. 11 (95), т. 1. – С. 182–186.

15. Питання форми перекладу у німецьких романтиків та постромантиків / В. О. Подміногін, О. А. Кальниченко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Романо-германська філологія. – Харків, 2006. – № 741. – С. 191–194.

16. Когнитивные процессы при устном переводе / В. А. Подминогин // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Когнітивно-прагматичні дослідження мов професійного спілкування» / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Ф-т інозем. мов. – Харків, 2006. – С. 42–44.

17. Історія перекладу та думок про перекладу у середньовічній Англії (давньоанглійський період) / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Романо-герм. філол. – Х., 2006. – № 725 вип. 48. – С. 165–172.

18. Історія перекладу та перекладацької думки в Англії (ранній середньоанглійській переклад) / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін / Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. Сер. Філологічні науки. – Житомир, 2006. – Вип. 27. – С. 50–54.

19. Юдейська традиція перекладу / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту “Нар. укр. акад.”. – Харків, 2006. – Т. 12. – С. 563–590.

20. Роль перекладачів, перекладів та процесу перекладу у становленні національних мов / Кальниченко О. А., Подміногін В. О. // Протей : Переклад. альм. / Нар. укр. акад., Каф. теорії та практики пер. – Харків, 2006. – Вип. 1. – С. 339–348.

21. Витоки західного перекладознавства: Ієронім Стридонський / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту “Нар. укр. акад.”. – Харків, 2007. – Т. 13, кн. 2: Проблеми економіки та філології. – С. 131–150.

22. Переклад та поширення знань: на прикладі середньовічного латинського перекладу / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2007. – Вип. 32. – С. 145–150.

23. Олександр Фінкель: забутий теоретик українського перекладознавства : [зб. вибр. пр.] / за ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана ; [підгот. текстів: В. О. Подміногін, О. А. Кальниченко]. – Вінниця : Нова Кн., 2007. – 438 с.

24. Переклад: категорія класична, прототип чи кластер? / Олександр Кальниченко, Валерій Подміногін // Наук. зап. Серія: Філологічні науки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2008. – Вип 75 (5). – С. 14–19.

25. Псевдо- та самопереклад як області дослідження в історії перекладу / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі Євроінтеграції : матеріали конф. / На. авіац. ун-т. – Київ, 2008. – С. 62–64.

26. Історія перекладу та перекладацької думки в Англії XIV ст. / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2008, № 42. – С. 172–180.

27. Григорій Кочур та історія української перекладацької традиції: питання періодизації / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Творчість Григорія Кочура у контексті української культури XXI віку: до 100-річчя від дня народження Майстра : Матеріали IV Міжнар. наук. конф., (Львів 15–17 листоп. 2008 р.) / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2009. – С. 98–105.

28. Ієронім Стридонський. Лист 57. До Паммахія про найкращий спосіб перекладу / з латини пер.: Олександр Кальниченко, Валерій Подміногін // Протей : переклад. альм. / Нар. укр. акад. – Харків, 2009. – Вип. 2. – С. 228–241.

29. Ієронім Стридонський Лист 57. До Паммахія про найкращий спосіб перекладу : прим. / Олександр Кальниченко, Валерій Подміногін // Протей : переклад. альм. / Нар. укр. акад. – Харків, 2009. – Вип. 2. – С. 237–241.

30. Від перекладачів [Послання про переклад Мартіна Лютера] / Валерій Подміногін, Олександр Кальниченко // Протей : переклад. альм. / Нар. укр. акад. – Харків, 2009. – Вип. 2. – С. 255.

31. Лютер М. Послання про переклад / Мартин Лютер ; з нім. пер.: Валерій Подміногін, Олександр Кальниченко // Протей : переклад. альм. / Нар. укр. акад. – Харків, 2009. – Вип. 2. – С. 241–255.

32. Дихотомія перекладацьких стратегій очуження та одомашнення в історії європейського перекладу / В.О. Подміногін, А. Якимчук // Наук. зап. Серія: Філологічні науки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2010. – Вип 89 (1). – С.98–102.

33. Переклад: тенденція та традиція / В.О. Подміногін // О простом и сложном профессионально : (спец. вып. Уч. зап. Харьк. гуманитар. ун-та “Нар. укр. акад.”, посвящен. 20-летию НУА) / Харьк. гуманитар. ун-т “Нар. укр. акад.”. – Харьков, 2011. – С. 176–183.

34. З хистом і не без глузду [рец. на Хист і Глузд: теорія і практика перекладу : [переклад. альм. / редкол.: Олександр Кальниченко та ін.]. – Харків : Акта, 2011. – 389 с.] / З. В. Зарубіна, В. О. Подміногін // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладанні іноземних мов. – Харків, 2012. – № 1002. – С. 170–177.

35. Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях : навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін, Н. М. Кальниченко ; Нар. укр. акад. – Харків : Вид-во НУА, 2015. – Ч. 2 : Пізня Античність. Перекладачі – творці писемностей. – 164 с.

НАУКОВІ ПРАЦІ

КОРОТКИЙ НАРИС З ІСТОРІЇ ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКЛАДУ

Подміногін В. О.

(Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ч. 1: Загальні питання. Стародавні часи. – С. 26–40.)

Переклад з'явився одразу після виникнення писемності. Найдавніша форма писемності – шумерський клинопис – виникла в Месопотамії. Такі письмові знаки, поряд з іншими формами писемності, з'явилися ще чотири з половиною тисячоліття тому у формі текстів на двох і трьох мовах, виконаних на глиняних табличках, знайдених під час археологічних розкопок.

Незважаючи на те що письмовий переклад часто розглядається як один із найдавніших видів людської діяльності, історія усного й письмового перекладу являє собою порівняно молоду науку. Так, і в старі часи публікувалися праці, присвячені перекладу і перекладачам, але тільки порівняно недавно сформувалася концепція історичного перекладознавства. Лише у 1980-ті роки фахівці в галузі перекладознавства усвідомили необхідність обов'язково вивчати переклад історично і зайнялися розробкою відповідних методів та параметрів цієї нової науки.

Історія перекладу кидає промінь світла на самих перекладачів, долею яких було часто-густо залишатися в тіні. Вона дає можливість як професіоналам, так і звичайним людям краще зрозуміти те, що саме зробили перекладачі в різні часи для того, щоб духовне життя тієї чи іншої епохи стало близьким і зрозумілим нашому сучасникові.

Переклад у стародавні часи

Перекладачі з'явилися як тільки людина відчула потребу висловити свої думки за допомогою мови, проте мова її була незрозуміла іншим людям. Центральне питання перекладу: «як перекладати, дослівно чи вільно?» — визначило напрямок теоретичних дискусій на довгі століття, і відповідь на нього – завжди різна залежно від духовного й морального стану суспільства в конкретну історичну епоху. Філологи підійшли до цієї проблеми диференційовано, з огляду на її літературознавчі і суто лінгвістичні аспекти та особливості поетики.

Найперші зафіксовані вислови щодо перекладу й проблеми можливості його здійснити відносяться до античних часів і безпосередньо пов'язані з проблемою засвоєння римлянами класичної грецької літератури й асиміляцією її своєю культурою. Саме завдяки перекладу Рим зміг досягнути для себе найбагатше культурне надбання Стародавньої Греції і прилучитися до нього. У 240 році до н. е. грецький раб Лівій Андронік створив латинську версію Одиссеї і тим самим відкрив суворим римлянам ворота до скарбниці грецької літератури. Внаслідок цього переклад у Римі розцвів. Та й великі римські поети та оратори – Теренцій, Цицерон, Гораций, Вергілій, Квінтіліан – усі були блискучими й неперевершеними перекладачами. Вони щиро прагнули своїми перекладами збагатити молоду й розквітаючу літературу Риму глибоко шанованою ними грецькою традицією. Їх точка зору на переклад цілком типова для римлянина – громадянина великої імперії: зробити перекладну літературу своєю, засвоїти її, перевершити її. Саме Цицерон першим висловив думку про те, що перекладачеві слід одомашнити чужий твір у себе, зробити його таким, щоб читач був упевнений, що його писав римлянин. Тим самим він повстає проти примітивного буквалізму, що мав місце в сучасних йому перекладах [Kloepfer, 1967]. Він бачив у наслідуванні грекам шлях до розвитку своєї, римської риторики. У знаменитому «De oratore» Цицерон закликає перекладати вільно, не боятися створювати власні, нові вирази. Йому в «Ars poetica» вторить Гораций. Ідеї Цицерона відносно «вільного» перекладу набули подальшого розвитку у працях Квінтіліана та Плінія

Молодшого. На їх думку, мета перекладу – збагачення власної літератури. Перекладати треба не так, щоб отримати рівнозначне, ні, потрібно перевершити оригінал, створити щось більш велике.

Цій суто імперській римській традиції протиставляє свої погляди автор, що увійшов в історію під ім'ям Ієроніма Стридонського (св. Ієроніма), – перекладач першої визнаної автентичної латинської версії Біблії (Vulgata, 400 р. н. е.). Ієронім народився у Стридоні, містечку в прикордонній області між Далмацією та Паннонією у родині християн. Потім був посланий вчитися в Рим, де здобув глибокі знання з класичної літератури, східної філософії та права. Згодом, залишивши кар'єру чиновника на службі Римській імперії, він вирушає на Схід, в Антіохію, де вивчає грецьку мову та відкриває для себе християнську літературу. Потому іде в пустелю, у район сучасної Сирії, де два роки проводить у покаєнні, присвячуючи себе вивченню Святого Письма, поглиблюючи свої пізнання в гебрійській мові. Повернувшись в Антіохію, висвячується на священика. У 382 році Ієронім їде в Рим і працює секретарем, перекладачем і радником Папи Дамаса I. Вже здобувши велике визнання як філософ і вчений, який досконало оволодів гебрійською, грецькою та латинською мовами, він отримує від Папи доручення зробити переклад та ревізію біблійних текстів Нового Заповіту, використовуючи як першоджерело офіційно визнані грецькі манускрипти. Після смерті Папи у 384 р. Ієронім потрапляє в неласку. Він повертається до Вифлієма, де продовжує свій переклад. Закінчивши переклад Нового Заповіту з грецької, Ієронім починає заново перекладати його з гебрійської. Він першим в історії перекладає Старий Заповіт із гебрійської мови на латину безпосередньо з оригіналу (*hebraica veritas*), а не виходячи з Септуагінти, більш раннього грецького перекладу цієї книги. Незважаючи на те, що цей новий латинський переклад Біблії, який уміщав у собі Новий та Старий Заповіти, був сприйнятий по-різному, протягом багатьох століть він офіційно використовувався римсько-католицькою церквою.

Важко переоцінити роль Ієроніма у зближенні християнства із класичною культурою. Для сучасників він залишався фігурою досить суперечливою, але в той же час мав численних прихильників. Святим його було проголошено вже у VIII столітті. На якийсь час ім'я його забулося й з новою силою засяяло в епоху Відродження. Це був один

із тих святих, які між XIV та XVII століттями найчастіше служили джерелом натхнення для художників та поетів. З 1992 року Міжнародна федерація перекладачів (FIT) відзначає день св. Ієроніма 30 вересня як Міжнародний день перекладу.

Переклад у середні віки

Починаючи з глибокої давнини, робота перекладачів забезпечувала обмін знаннями між різними культурами. При цьому деякі міста ставали центрами інтенсивної перекладацької діяльності. Близько 300 року до н. е. єгипетське місто Александрія стало перехрестям між Європою, Сходом та Індією, центром геліністики, де переклад відіграв надзвичайно важливу роль. У IX і X ст. вчені в Багдаді займалися перекладом наукових та філософських творів давньогрецьких авторів арабською мовою, мовою молоді ісламської імперії – Арабського халіфату. Головним представником багдадської школи був лікар Хунайн ібн-Ісхак (809–875), відомий ще під латинським ім'ям Іоанніт.

У XII столітті ці арабські переклади, багато з яких пережили і свої оригінали, були перекладені латиною в іспанському місті Толедо. Поняття «толедська школа» символізує розквіт перекладу в Іспанії у XII–XIII ст. Тут у центрі уваги перекладачів знаходилися філософські та наукові досягнення грецького і арабського світу, особливо в галузі медицини, математики, астрономії, астрології. Якщо для XII ст. характерні здебільшого переклади з арабської латиною, то у XIII ст. остання змінюється на іспанську мову.

Тодішня Європа була бідна на власні наукові та філософські здобутки. У XII ст. перекладачі, користуючись заступництвом церкви, збагачували латинську культуру знаннями інших народів. Використовуючи цей фундамент, вони в XIII ст. за підтримки короля Альфонсо X поклали початок власній іспанській культурі.

«Толедській школі» належить видатна роль в ознайомленні середньовічної Європи з науковими та філософськими досягненнями попередніх цивілізацій. Перекладачі Толедо істотно вплинули на зміну західного наукового світогляду. Завдяки Аверроєсу та Авіценні, Європа знов відкрила для себе Аристотеля та Платона. В Європі почали з'являтися університети, мав місце загальний інтелектуальний підйом.

Відродження і Реформація

У XIV ст. в Італії починається епоха Відродження, що охопила у XV–XVI ст. і більш північні регіони Європи. Епоха, для якої були характерні нові ідеї і релігійні конфлікти, відкриття і винаходи, але, насамперед, повернення до класичних античних цінностей і нове усвідомлення досягнень античних цивілізацій. Обумовлені тим могутнім поштовхом, яким став винахід друкарства, народжувалися численні переклади, покликані угамувати величезну спрагу опанування знаннями далеких країн і минулих століть. І знання ці не були лише надбанням учених, їх нагально потребували дипломати, царедворці, негоціанти. Розпочалася золота доба перекладу, яка характеризувалася двома найголовнішими напрямками: з одного боку, пробудженням гуманізму з його інтересом до мов та класичної літератури, а з другого – Реформацією, яка також прагнула повернутися до першоджерел, у даному випадку до Біблії та тих джерельних мов, якими їх отримало людство – грецької та гебрайської.

Біблія є Книгою, яку найбільш часто перекладали у світі. Згідно з офіційними цифрами, Новий Заповіт можна прочитати 2092 мовами, окремі книги Біблії – 892 і повну Біблію – 341. Існують різні дані про те, якими були перші способи передачі змісту Біблії: був то вільний усний переклад чи письмовий «з аркуша», усі вони були різними і доповнювали один одного [Snell-Hornby et al., 1999: 274].

Перший з рукописних перекладів Біблії належить, як уже згадувалося, до 180 р. до н. е. Його, а також більш пізні переклади и поєднує те, що стосовно до них не можна однозначно відповісти на запитання проте, чи стояв біля їх джерела якийсь один переклад-прототип, від якого пішли всі наступні, чи йдеться про велику кількість паралельних версій, що згодом об'єдналися в одну чи декілька. Тільки в надзвичайно рідких випадках, таких як переклад Біблії готицькою чи церковно-слов'янською, можна однозначно стверджувати про наявність пікш о перекладу-прототипу [Aland, 1980]. У період між XI і XV ст. виникали численні переклади біблійних текстів різними мовами.

Є абсолютно логічним те, що проблема перекладу Біблії багато в чому дала поштовх руху Реформації. Католицька церква не сприяла

перекладу сакральних текстів іншими мовами і вважала мовою християнської віри винятково латину, хоча і сама Вульгата Ієроніма була, по суті, не чимось іншим як перекладом. Тому «несанкціонований» переклад Біблії вже сам По собі був справою дуже ризикованою.

Від Мартіна Лютера (1483–1546) починається справжня Реформація. Лютер народився (і помер) в Ейслебені, Саксонія, у родині колишнього рудокопа, що згодом став одним із власними плавильнями та міднорудних розробок. Походячи із простої родини, він, старший син, на якого батько покладав особливо великі надії, ретельно відвідує латинські школи в Мансфельді, Магдебурзі та Ейзенаху. Звідти в 1501 р. він приїжджає до Ерфурта, щоб одержати чотирирічну філософську освіту, яку тоді повинен був мати кожен, хто хотів стати юристом, лікарем чи богословом. Перелік предметів відповідав класичному переліку, що складався із семи вільних мистецтв (*septem artes liberales*): граматики, логіки, риторики, арифметики, музики, геометрії, астрономії [Metzler Philosophen Lexikon, 1989: 479]. Після вивчення права він іде в монастир августинців-ієремітів в Ерфурті, у 1507 році отримує сан священника, а в 1511 році стає доктором теології. Усе своє життя Лютер вивчав Біблію. Він рішуче виступав проти окремих методів діяльності церкви, особливо гостро критикував практику видачі індульгенцій. Кінець кінцем він був відлучений від церкви, висланий з імперії й оселився в замку Вартбург під Ейзенахом, щоб цілком присвятити себе перекладу Нового Заповіту сучасною йому німецькою мовою.

На той час вже існувала старовірхньонімецька версія Біблії. Велика кількість долютерівських перекладів свідчить про те, наскільки «проста людина» (за Лютером, «*der gemeine Mann*») потребувала Біблії своєю рідною мовою. Разом із групою вчених Лютер з 1521 до 1534 р. працював над своїм перекладом. При цьому він часто консультувався у фахівців з грецької, латинської, гебрайської мов, а також у людей, знайомих з мовою конкретних професій, – лісниками, єгерями, рибалками, хліборобами та ін.

Лютерів переклад німецькою грецької версії Нового Заповіту було опубліковано у 1522 році. Повністю переклад Біблії вийшов 1534 року у Віттенберзі. Біблія Лютера була першим прямим перекладом Святого Письма з мов оригіналу – грецької і гебрайської – на сучасну

мову, при цьому бралася до уваги і Вульгата Ієроніма. Переклади Біблії в історії європейських народів часто сприяли формуванню національних письмових мов. У перекладі Лютера унікально усвідомлюється процес формування сучасної нововерхньонімецької мови, а також становлення такого значення великого перекладу, яке можна позначити як рубіжне: з одного боку, цей переклад виходить із сучасної йому реальності мови, синхронії, з другого ж – демонструє її становлення, діахронію.

Свої думки про переклад Лютер відобразив у двох своїх творах: «Послання про переклад» («*Sendbrief vom Dolmetschen*») та «Висновки про псалми і джерела перекладу» («*Summarien über die Psalmen und Ursachen des Übersetzens*»). Тут він доводить необхідність своїх перекладів і знімає із себе обвинувачення, висунуті йому католицькою церквою в тому, що він мовляв, змінив і перебрехав Святе Письмо.

При перекладі Лютером Біблії з новою гостротою постала проблема відповідності оригіналу. У «Посланні» Лютер висловлюється з цього приводу цілком визначено: «*Адже не треба ... питати у літер латинської мови про те, як правильно говорити німецькою. Про це слід питати у матері в світлиці, у дитини надворі, простолюдина на базарі; їй заглядати їм до рота, як вони говорять, а потім вже перекладати. І тоді зрозуміють вони цей переклад і визнають, що з ними спілкуються їхньою рідною мовою*».

Однак цілком усвідомлюючи місіонерську мету своєї діяльності, Лютер настільки дорожив **формою** Святого Письма, що волів іноді «ламати німецьку мову, аніж відступитися від Слова Божого». Тут ми маємо справу з надзвичайно важливою і специфічною особливістю усіх наступних інтерпретацій священних текстів, а також з мовою, що стала актуальною і для перекладу «звичайних» (*profan*) текстів: з одного боку, всі нові переклади спрямовані на зміну, з другого – вони не можуть піддати навіть найменшому сумніву споконвічну форму Слова, що дійшло до нас. У такий спосіб Лютер ніби визначив зону конфлікту між обов'язковою відповідністю і необхідною свободою форми перекладеного сакрального оригіналу, поклавши початок розвитку теорії перекладу в Німеччині та значно збагативши її в цілому світі на багато прийдешніх віків [Aland, 1980; Gnllka, 1985; Haug, 1994; Kassühlke, 1976; Klauser, 1959; Žrause, 1980; Lapede, 1992].

Відразу після смерті Лютера стає очевидним той величезний вплив, що справив його переклад намову. Німецькі граматики XVI століття ґрунтувалися на ньому, він залишався літературною нормою аж до появи в XIX столітті словника В. Гримма. Своїм перекладом Біблії Лютер зробив неоціненний внесок у процес стандартизації та розвитку стилістичного різноманіття німецької мови. Мова його перекладу – проста, ясна, зрозуміла кожному, ця мова – жива. Переклад Біблії Лютером став зразком її перекладу на інші мови – шведську, датську, словенську та ін.

Просвітництво

Після Лютера вивчення проблем перекладу та самої можливості здійснювати переклад переживає не найкращі часи. Латинська мова зберігала свої позиції як мова освіти та освічених людей, і лише в міру повільного послаблення її позицій десь близько XVII ст. вивчення проблем перекладу дещо пожвавилось. Переклад за цих часів, мабуть, не можна назвати перекладом, як ми його розуміємо сьогодні: він виступає лише як специфічна форма наслідування. Проте сам процес перекладання розглядається як непогана форма навчання мов, тобто залишається лише засобом досягнення відомої мети. Про те, як мало для перекладачів у цей час значили специфічні труднощі процесу перекладу та нерозривний зв'язок змісту з внутрішньою формою мови свідчить той факт, що М. Опіц свій переклад «Аркадії» Філіпа Сіднея зробив не з мови оригіналу, а з французької.

Дискусія про «вірність» та «вільність» у перекладі спалахує знову лише в епоху Просвітництва. Причому спочатку гострота проблеми замовчується. І якщо Готтшед вимагає від перекладача лише того, щоб він «не був прихильником парафрастичного перекладу та інтерпретатором», а прагнув у першу чергу неухильно дотримуватися правил мови, то це свідчить лише про неважливість для нього зв'язку між мовною формою оригіналу і його когнітивним змістом [ApeI, 1983; Sdun, 1967]. Перекладач розглядався як той, хто просто замінює одні знаки іншими, а сам переклад – як суто математична операція. Ця концепція ґрунтується на загальному, характерному для епохи Просвітництва розумінні мови, відповідно до якого слова розглядаються

як «позначки думки». А сама мова є не що інше, як засіб комунікації при передачі загальноприйнятих раціональних посилок.

Та вже швейцарець І. Брейтингер, що спочатку безумовно поділяв позицію німця І. Готтшеда щодо перекладу і ролі перекладача, раптом виривається з рамок такого механістичного підходу і робить рішучий крок уперед. Він зізнається, що переклади з Мільтона вперше розкрили для нього, як згодом і для І. Бодлера, усю гостроту проблеми усвідомлення особливостей поетичної мови. Саме проблема перекладу метафор, прислів'їв, приказок раптом чітко дала йому зрозуміти, що таке внутрішній взаємозв'язок між формою та змістом. І це розуміння зрештою привело до того, що знову постало питання не тільки про відповідність об'єктивному змісту оригіналу, але й про відповідність формі та виду останнього [Snell-Hornby et al., 1999]. Тут ми є свідками неусвідомленого повороту, де незмінно постає питання: а чи настільки гарний «вільний» переклад об'єктивного змісту першоджерела при тому чи частковому нехтуванні його формою? На це питання згодом відповідь Гете, який буде порівнювати переклад лише за містом з рейнвейном, що видихнувся.

Романтизм. Гете та велика перекладацька традиція

Історія перекладу – наука всесвітня, можна сказати, космополітична. І не може вона через свою специфіку обмежуватися вивченням окремих ареалів, це їй шкодить. Однак, говорячи про переклад у Німеччині, слід завжди враховувати, що саме для цієї країни переклад був способом формування літературної мови як такої, а також, унаслідок цього, могутнім засобом формування єдиної нації. Часто цитоване «Німеччина – це країна перекладачів» вірне як у кількісному, так і в якісному відношенні. По-перше, тут більше, ніж у будь-якій іншій країні, друкувалося публікацій з питань теорії перекладу і робилося і самих перекладів. По-друге, у Німеччині дискусії стосовно перекладу завжди велися в найтіснішому зв'язку з проблемами літературознавства, теорії та історії мови. Тоді як, наприклад, у Франції переважала й зберігається донині концепція більш орієнтованого на мову адресата вільного перекладу, німецька традиція як фундамент перекладознавства визначає принцип, відповідно до якого ані теорія перекладу, ані

самі переклади не можуть бути відірвані від історичних умов, за яких вони і створювалися. Ніде більше переклади так безапеляційно не розглядалися і не визнавалися за невід'ємну частину *національної* літератури [ApeI, 1983].

Кардинальні зміни у поглядах на теорію перекладу наприкінці XVIII – на початку XIX ст. не могли б відбутися до того, як здійснилася переоцінка підходів до мови як такої [Huber, 1968]. Безсумнівною заслугою Й. Гердера стало вироблення лінгвістичних передумов теорії філологічної вірності оригіналові, яка утвердилася в наступному романтизмі. Положенням, що вже зустрічалися у Бодмера й Брейтингера, Гердер надав вигляд всеохоплюючої, революціонізуючої мовознавство і літературознавство просвітницької моделі [ApeI, 1983]. Гердер відходить від притаманного добі Просвітництва уявлення про первісну єдність усіх мов. Він розглядає мову не як щось дане, а як результат тривалого і ще незавершеного процесу, під час якого людина лише має осягнути речі в мовному сенсі.

Таким чином, мова у Гердера набуває пізнавальної функції, коли думка і форма здійснюють її лише в нерозривній єдності. За цієї умови переклад стає неможливою спробою наслідування чогось такого, що наслідувати неможливо. Але ця суперечність не є межею для Гердера. Він розглядає неможливість точно висловити мовою перекладу те, що було сказане мовою оригіналу, як річ позитивну, оцінюючи те нове, інше, що виникає при перекладі, як відчутну ознаку прогресивних процесів, що відбуваються в мові. Гердер був тісно людиною, яка робила історичну адекватність перекладів найвищим принципом перекладацької діяльності, принципом, який залишається головним і надалі, хоча часто робилися спроби його «творчого видозмінення» [ApeI, 1983].

Жодна інша епоха не надавала проблемам перекладу стільки значення, як це зробив романтизм [Huysen, 1969; Sdun, 1967; ApeI, 1982; ApeI, 1983]. Це є особливо характерним для раннього романтизму, що підніс переклад до небувалої висоти ідеалу поетичної творчості. Для прагматика раннього романтизму Ф. Шлегеля головною проблемою перекладу була історична диференціація оригіналу в момент виникнення перекладу. Оскільки історія, а разом із нею люди та мова, знаходяться в процесі постійних змін, то переклад взагалі не може

створити «ідентичний твір». Отже, переклад може тільки відсилати до чогось, але ніколи не може копіювати. Крім того, він лише виражає актуальне розуміння перекладачем оригіналу, оскільки «об'єктивного» розуміння для романтиків не існувало.

Принципова «незавершеність» перекладу доводить, що поетична творчість постійно продовжує жити, і це робить її тим видом мистецтва, в якому втілюється романтичний ідеал прогресивності. Як сформулював Новаліс у своєму «Фрагменті про квітковий пилок», коли «перекладач змушує поета говорити згідно з його, перекладача, думками та одночасно згідно з власними думками автора» [Stüdig, 1973: 33], і два поетичних голоси утворюють єдине ціле, тоді в перекладі втілюється потаємна мрія романтиків про єдність всього існуючого. Тут стає зрозумілим, чому, згідно з Новалісом, «творець творця» (Dichter des Dichters) здійснює ще більш високу місію, ніж сам автор.

Набагато більше зорієнтовані на повсякденну перекладацьку практику зауваження стосовно проблеми перекладу, висловлені А.В. Шлегелем. Виходячи з умови, що поетична форма організує смисл, він підносить відповідність форми оригіналові до головного принципу перекладу. При цьому він іде так далеко, що припускає можливість порушення правил граматики мови перекладу, коли, за цієї умови, може бути якнайкраще збережена поетична форма мови оригіналу.

Гете і романтики взагалі відкрили новий і дотепер неперевершений за значенням і плодотворністю період у розвитку літературного перекладу. А.В. Шлегель разом з Л. Тіком здійснив переклад творів Шекспіра, Шлейєрмахер переклав Платона; переклади, зроблені Гете, займають цілий том у його академічному зібранні творів: це Дідро, Вольтер, Расін, італійські, англійські, іспанські автори. Практична перекладацька діяльність гармонійно сполучалася в Гете з глибоким теоретичним осмисленням проблем перекладу та перекладознавства. У зв'язку з цим великий інтерес становлять також його думки про переклад, які за духом навряд чи можна назвати притаманними романтизму, але такими, що мають із ним цілу низку точок стикування. У своїй триступеневій класифікації видів перекладу – свого роду їх історичної «Табелі про ранги» – він визначає підрядковий переклад як «вищий і останній» шабель, якого може досягти народ [Гете, 1988: 324–326].

В умовах культурного і політичного лібералізму теорія перекладу в першій половині ХІХ ст. досягла свого найвищого розквіту. Однак уже в другій половині століття цей процес був припинений через постійно зростаючу «матеріалізацію» життя суспільства і посилення «національного» елемента у свідомості його громадян.

І якщо Ф. Ніцше основним принципом перекладу визначав історичну вірність, а одним із аспектів уважав передачу «темпу стилю», то У. Вілламовіц-Меллендорф у своїй роботі «Що таке переклад?» намагається визначити завдання й основні принципи «післягетівського» періоду. Їх суть полягає в такому вислові: «Слід нехтувати буквою і слідувати духові, перекладати не слова і речення, а думки і почуття. Оболонку слід змінити, а зміст залишити. Кожен справжній переклад є травестією (*пародією літературного стилю – прим. авт.*). Ще точніше, лишається душа, вона змінює тіло, в якому перебуває: справжній переклад є метемпсихозом» (*переселенням душі – прим. авт.*) [Ареп, 1983]. У цій яскраво викладеній точці зору, свідомо чи ні, відображаються думки багатьох дослідників у галузі перекладу. Ігнорувати букву і слідувати духові – цього вимагав ще Клопшток. Перекладати не слова і речення, а сприймати та передавати думки і почуття. У. Вілламовіц-Меллендорф «відмовляється» від Гердера і всієї епохи Гете. Цитоване вже «оболонку слід змінити, а зміст залишити» рішуче ставить хрест на всьому тому, що було святим для епохи Гете: збереження твору мистецтва в перекладі, в єдності матерії і форми.

На початку ХХ століття Ш. Георге з усією рішучістю порушував питання про відновлення поетичної мови і підняв у своїх власних перекладах збереження форми й образу до рівня одною з головних принципів лірики. Прихильником такої концепції був і В. Беньямін. Естетичному постулату, відповідно до якого не тільки зміст є головним, відповідає вимога Беньяміна, щоб переклад значною мірою відмовився від передачі голого змісту. Тут позиція Беньяміна, коли він говорить про те, що справжній переклад має бути «прозорий» і «не загороджувати» оригінал, давати пробитися світлу, яке йде від нього, тобто про перевагу перекладу дослівного, збігається з точкою зору Гете. Але Беньямін будує її на принципово іншому, частково містичному, уявленні про мову. Він виходить з наявності такої собі понадісторичної

спорідненості всіх мов, належності в них такого первісного стану, який нині репрезентується в самій *можливості* перекладання з однієї мови на іншу. В усіх них є певне загальне зерно, яке виявляється у взаємодоповненні намірів (інтенцій). Ось це саме зерно Беньямін і називає «чистою мовою» (*die reine Sprache*) [Störig, 1973].

Згодом проблема можливості здійснити переклад знайшла своє висвітлення у працях Х. Ортега-і-Гассета, П. Валері, Е. Карі та ін. Сьогодні перекладознавчі дослідження відбуваються на стику наукових дисциплін, які прагнуть обійти традиційну дихотомію: «перекладати дослівно чи вільно?». Сучасне перекладознавство стає менш лінгвістичною, але більш синергетичною наукою, яка істотно збагачується знаннями з дидактики, герменевтики, психології, соціології, літературознавства, культурології та гендерних досліджень, а також з математики, кібернетики, інформатики. Новий зоряний час перекладознавства ще попереду.

Література:

1. Гете И. В. Западно-Восточный Диван / И. В. Гете. – М. : Наука, 1988.
2. Aland Z. Zu den alten Übersetzungen des Neuen Testaments / K. Aland. – Berlin. Krause/Müller (Hrsg.), 1980. – S. 161–162.
3. Apel F. Sprachbewegung. Eine historisch-poetologische Untersuchung zum Problem des Übersetzens / F. Apel. – Heidelberg: Winter, 1982.
4. Apel F. Literarische Übersetzung / F. Apel. – Stuttgart: Metzler, 1983.
5. Gnilka J. Die Übersetzung der Bibel – Aufgabe der Theologie. Stuttgarter Symposium 1984. Texte und Arbeiten zur Bibel. Bd. 2. / J. Gnilka / H. P. Rüger (Hrsg.). – Bielefeld: Lutherverlag, 1985.
6. Haug H. Deutsche Bibelübersetzungen. Das gegenwärtige Angebot – Informationen und Bewertung / H. Haug. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.
7. Huber Th. Studien zur Theorie des Übersetzens im Zeitalter der deutschen Aufklärung 1730–1770 / Th. Huber. – Meisenheim am Glan: Anton Hain, 1968.
8. Huysen A. Studien zur Konzeption von Übersetzung und Aneignung. Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur. Züricher Beiträge zur deutschen Literatur und Geistesgeschichte 33 / A. Huysen. – Zürich: Atlantis, 1969.
9. Kassühlke R. Deutsche Bibelübersetzungen seit 1900 / R. Kassühlke. – Meurer, 1976. – S. 168–171.
10. Klauser Th. (Hrsg.) Reflexionen für Antike und Christentum. Sachwörterbuch

zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt. Bd.4/Th. Klauser. – Stuttgart: Hiersemann, 1959.

11. Kloepfer R. Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanisch-deutscher Sprachbereich / R. Kloepfer. – München: Fink, 1967.

12. Krause G. Theologische Realenzyklopädie. Bd. 6 / G. Krause, G. Müller (Hrsg.). – Berlin / New York. – De Gruyter, 1980. – S. 160–311.

13. Lapedes P. Ist die Bibel richtig übersetzt? 2 Bde / P. Lapedes. – Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1992.

14. Metzler Philosophen Lexikon / Metzler Philosophen Lexikon. – Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1989.

15. Sdun W. Probleme und Theorien des Übersetzens in Deutschland vom 18. bis 20. Jahrhundert / W. Sdun. – München: Hueber, 1967.

16. Sdun W. Deutsche Übersetzungstheorie im 18. Jahrhundert (1734–1746) / W. Sdun – Bonn: Bouvier, 1971.

17. Snell-Hornby M. Handbuch Translation / M. Snell-Hornby, H. G. Hönl, P. Kussmaul, P. Schmitt (Hrsg.). – Tübingen: Stauffenberg, 1999.

18. Störig H.-J. Das Problem des Übersetzens / H.-J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973.

ТРАКТАТ ФРІДРІХА ШЛЕЙЄРМАХЕРА „ПРО РІЗНІ МЕТОДИ ПЕРЕКЛАДУ” (“UBER DIE VERSCHIEDENEN METHODEN DES UBERSETZENS”) ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вчені записки ХГІ „НУА”. – Т. VIII. – 2002. – С. 503–533.)

Стратегії перекладу, що мають справу з такими двома основними завданнями як вибір джерельних текстів для перекладу та розробка методу перекладів цих текстів, неодмінно виникають як реакція на внутрішнє становище в культурі й обумовлюються цілою низкою чинників: не лише культурних, але й політичних та економічних [22, с. 249]. Тому, аби краще зрозуміти суть та вагомість цього трактату Шлейєрмахера, слід розглянути на якому тлі з’явилася ця непересічна праця.

Німеччина часів Шлейєрмахера – не єдине державне ціле, а конгломерат, що склався з великої кількості переважно дрібних князівств,

курфюрств, “вільних” імперських міст, королівств. Роздрібленість політична відбивала недорозвинутість економічного життя. За обставин, що склались в тодішній Німеччині, виняткового суспільного значення набувають німецька література та наука, бо саме в них головним чином і проявляється усвідомлення національної спільності. Час написання трактату – це час наполеонівських воєн. 1806 року Наполеон з держав Західної та Південної Німеччини створює так звану Рейнську конфедерацію, включаючи її до військового блоку з Францією. Того ж року у війні між Францією та Пруссією, остання зазнає в Йєно-Ауершедській битві нищівної поразки й змушена піти на принизливий для неї Тільзітський мир 1807 року, за умовами якого втрачає половину своєї території й окуповується французами. В результаті цих подій Шляйєрмахер втрачає кафедру в університеті Галле й змушений перебраться до Берліну, столиці Пруссії, де читає лекції в тамтешньому університеті та проповідує в різних протестантських церквах. Розлад в торгівлі, викликаний горезвісною континентальною блокадою, контрибуції, армійські постої та мародерство вояків, постійно зростаючі податки та побори, здирництво окупаційної влади – все це нестерпно затруднює життя більшості німців, і мрії про національно-політичне об’єднання Німеччини заволодівають думками багатьох. Поразка наполеонівських військ у Росії істотно міняє співвідношення сил у Європі й сприяє могутньому підйому національно-визвольного руху її народів. Не залишається осторонь цього визвольного руху проти Наполеона та французької гегемонії і священник та університетський професор Фрідріх Шляйєрмахер, котрий у своїх палких лекціях та проповідях закликає до політичного та військового спротиву загарбникам та бере діяльну участь у розробці програми пруського руху за об’єднання Німеччини на основі єдиних мови та культури. Цей трактат «Про різні методи перекладу» Шляйєрмахер подає до Пруської академії 24 червня 1813 року, в кульмінаційний момент конфлікту із Францією, за три місяці до Ляйпцігської битви («Битви народів»; 4–7 жовтня), в результаті якої від панування Наполеона було звільнено всю територію Німеччини. Цей трактат Шляйєрмахера фактично окреслює провідну роль перекладу в розбудові національної культури, а тезу Шляйєрмахера про відчужувальний переклад слід розглядати як антифранцузьку, бо вона протистоїть перекладацькому

методу, що домінує у Франції, тобто методу одомашнення, асиміляції, заставляючи іномовного автора мандрувати за кордон до читача цільової мови [21, с. 107]. Оглядаючи обмежене використання відчужувального перекладу в європейській традиції, Шлейермахер дошкульно спрямовує свій сарказм на Францію: *“Давні, мабуть, перекладали (в справжньому смислі цього слова) мало, та й більшість сучасників, відляканих труднощами повноцінного перекладу, також, здається, задовольняються наслідуванням та переказами. Хіба хтось зможе спростувати (ту думку), що французькою мовою ніколи нічого не було перекладено ні з класичних мов, ні з германських”* [20, с. 48 – пер. авторів].

На якому ж тлі німецької перекладацької традиції з’явилася ця праця Шляйермахера? Ознаки двох різних течій у відношенні до перекладу, що домінують у наступні сторіччя, з’явилися, мабуть, ще в першій половині XVIII ст., за доби Просвітництва в Німеччині, коли в полеміці навколо перекладу німецькою мовою «Втраченого раю» Джона Мільтона, виконаного швейцарцем Йоганном Якобом Бодмером (1698–1783) у 1732 році, зіткнулися, з одного боку, Йоганн Крістоф Готтшед (1700–1766) та його соратники з Ляйпцігського кола, рішучі захисники просвітницьких цінностей, а з іншого боку, сам Бодмер та його земляк Йоганн Якоб Брайтінгер (1701–1776) [13]. В їх протилежних поглядах на переклад відбиваються розбіжні точки зору на поетику, естетику та літературну мову. Перші й другі притримуються раціоналістичних поглядів, згідно з якими між мовами існує суттєва схожість, й отже переклад можливий, принаймні, в принципі. І вони згодні з тим, що різні мови не є дзеркальним відбиттям одна іншої, а відмінність в їхніх поглядах стосувалась того, чи допустимо наслідувати мовним, стилістичним та формальним характерним рисам джерельного тексту, і таким чином порушувати норми цільової мови та культури. Готтшед відстоював думку, що гарний переклад має підпорядковуватися принципам просвітницької нормативної поетики: і якщо першоджерело чи цільовий текст не відповідають цим вимогам, то перекладач просто зобов’язаний поліпшувати, скорочувати, додавати. Текст перекладу має жорстко дотримуватися засад німецької мови й не варто наслідувати формальним особливостям джерельного тексту. Готтшеда підтримує Георг Фенські (Georg

Vensky), котрий в праці «Образ вмілого перекладача» хоча й визнає інноваційний характер перекладів, проте виступає з рішучою вимогою того, що ці новації мають залишатися в межах визначеного Готтшедом діапазону розвитку німецької мови. На відміну від Готтшеда, Брайтінгер вважав, що у справжньому витворі художньої літератури немає зайвих слів. Ще до Гердера та Гумбольдта, він стверджував, що менталітети різних народів відбиваються в особливостях їхньої мови, та що існують різні “*види національних характерів та способів мислення*” (Gemuthes – und Denkesorten), які відображаються на манері висловлюватися й, більш того, формують саму цю манеру. Отже, переклад зобов’язаний не порушувати “думок” (Gedancken) першотвору і не відхилятися від джерела жодним чином. На теоретичному рівні ідеї Брайтінгера розвивали Фрідріх Готліб Клопшток (1724–1803) та Йоганн Готфрід Гердер (1744–1803), котрі надали “духові” першотвору найвищий статус. Цю концепцію на практиці реалізував Йоганн Генріх Фосс (1751–1826) в перекладах Гомера (1793). Переклади Данте та Шекспіра, здійснені Августом Вільгельмом Шлегелем (1767–1845), Рабле, виконані Готлібом Реісом, Аріосто – Йоганном Грізом та Сервантеса – Людвігом Тіком (1773–1853) не лише належать до тієї самої традиції: вони здійснили частину задуму романтиків, націленого на створення бібліотеки всесвітньої літератури німецькою мовою.

У континентальній Європі XVII–XVIII ст. Франція відігравала домінуючу роль як в політиці, так і в науці та мистецтві. Французькі інтелектуали, перекладачі в тому числі, вважали, що їхня мова та культура перевершують інші. Через цю впевненість у перевазі французької мови та культури над рештою французьким перекладачам здавалось, що вони мають право адаптувати перекладені тексти таким чином, щоб ті відповідали не лише граматичним, лексичним та семантичним нормам та конвенціям, але також і типологічним, жанровим та естетичним зразкам, що переважали у французькій літературі [13]. Жорсткі класицистські норми панували в драмі та епічній поезії, в той час як гнучкіші конвенції *Les Belles Infidules* застосовувалися до перекладів художньої прози. В той час французьке культурне домінування виражалося зокрема у великій кількості наслідувань французьким літературним зразкам та у тому, що значна

більшість перекладів німецькою здійснювалася з французької. І хоча все ж немало перекладалось з греки, латини та сучасних європейських мов, німецькі перекладачі, як джерелом, часто послуговувалися французькими перекладами з першоджерел, навіть і за наявності екземпляру мовою першотвору. Особливо поширене було французьке посередництво при зверненні до англійської філософії, художньої літератури та драматургії. Так, твори Локка, Пуупа, Аддісона, Дефо, Свіфта, Річардсона та Філдінга перекладалися з французького перекладу [13]. Обговорення французькими перекладачами та критиками труднощів перекладу англійських філософських трактатів та особливо п'єс Шекспіра викликали велику зацікавленість у Німеччині. Таким чином, за іронією долі, французи самі почали підривати свою, здавалось, непохитну позицію законодавців гарного смаку та стилю. Позаяк німецькі автори все більше знайомилися з англійською філософською думкою та літературою, то вони стали відкидати французьке посередництво як таке, що викривлює первотвір. Поступовий перехід протягом XVIII ст. від широкого сприйняття до фактичного відхилення французьких зразків, включаючи й самі французькі тексти, німецькими перекладачами як на практиці, так і теоретично, це художній феномен з далекосяжними наслідками для культури. Відображаючи значні зміни в перекладацьких концепціях і, більш загально, в естетиці, цей перехід є симптоматичним для зміни парадигми в німецькій історії думки: звільнення від французької інтелектуальної та культурної гегемонії, що супроводжувалося відмовою від раціоналізму та поступовим поширенням незалежної німецької національної літератури.

Що стосується драматичних творів, то теоретичні моделі й більшість п'єс для перекладу надходили з Франції. Кілька німецьких перекладів англійських п'єс було здійснено з французької. Проте Шекспір виявився міцною протиотрутою до правил та умовностей класицистської французької драми – його перекладали безпосередньо з англійської, хоча сприйняття цього факту було не безперечним. Коли 1741 року фон Борк надрукував власний переклад «Юлія Цезаря», Готтшед негайно накинувся із засудженням як перекладу, так і «дикунського» оригіналу, бо вони суперечили його стратегії формування німецького театру та не відповідали Арістотелевому правилу: єдності

місця, часу та дії. Коли ж безпосередньо з англійської було здійснено переклад трактату Едварда Юнга «Conjectures on Original Composition» (1759), незабаром після його публікації на батьківщині, то викладені в ньому концепції “оригінального генія” та “оригінального твору” [18], котрі були покликані здійснити революцію в Німеччині II-ої половини XVIII ст., з ентузіазмом були застосовані до Шекспіра та його праць. Отож, слушні прозові переклади Віландом 22 п’єс Шекспіра (1761–1766) викликали значний громадський інтерес й суттєво вплинули на драматургів «Бурі та натиску» (Гете, Шиллера, Ленца).

Коли на зміну класицизму прийшов романтизм із зовсім іншим загальним, естетичним та літературним світоглядом, то відразу й цілком змінюється ставлення перекладачів до своїх завдань. *“Визволення індивідуальності, великий інтерес до національних літератур, відкриття нових шляхів творчості – все це диктувало перекладачам нові завдання, які значно відрізняються від поглядів класицизму”* [7, с. 21]. Німеччина – класична країна романтизму, і основи романтичного світогляду та романтичної естетики заклала, чи взагалі визначила, Йенська школа романтиків, яка дала таких теоретиків та практиків перекладу як брати Август та Фрідріх Шлегелі, Вільгельм Гумбольдт, Новаліс, Тік, Шляйєрмахер та багато інших, чия перекладацька діяльність та й теоретичні міркування ще й досі не втратили свого значення. Романтики вже не прагнуть досягти ідеально-прекрасного, а ведуть мову про індивідуальність конкретних автора та твору, яку слід зберегти навіть з усіма вадами, помилками, темними місцями. Тому романтиків гостро цікавлять такі питання як *“принцип точності перекладу, різні тлумачення цього терміну, визначення межі точності, співвідношення різних національних мов та наслідки цього для можливості та якості перекладу”* [7, с. 22], які вони ставлять вперше або переглядають.

Ключову роль у відношенні до перекладу в німецькомовних країнах та у формуванні в них культурної самосвідомості, мовної та літературної традиції, ідеології романтизму в цілому відіграли переклади Шекспіра німецькою мовою [12]. Розпочавши в 1795 році з перегляду перекладу п’єси Шекспіра “Сон в літню ніч”, Август Вільгельм Шлегель на 1810 рік надрукував переклади ще 13 п’єс цього геніального англійського драматурга. Через певний час Людвіг Тік та

інші завершили переклад решти. Перекладацькі принципи Шлегеля базувалися на тлумаченні витворів мистецтва як організмів. Поділяючи погляди Гердера, він вважав кожен літературний твір сутністю, що складається з форми та змісту. Проте на відміну від Гердера та поетів «Бурі та натиску», котрі стверджували, що ця сутність домірна “природі”, що неусвідомлено створена генієм, Шлегель вважав цю сутність “органічно створеною формою”, яка є результатом свідомої творчої уяви. Відповідно, кожна п’єса Шекспіра – це майстерно побудоване неповторне єдине ціле (організм), в якому кожна подробиця (кожна сцена, персонаж тощо), пов’язана з цілим невід’ємно й необхідно, і з цих подробиць, в свою чергу, виводиться значення цілого. Лише помічаючи та передаючи кожную подробицю, можна вірно перекласти оригінал у всій його повноті, в той час як кожна зміна калічить та нищить досконалий організм. Мова ж перекладу мала бути легкою та приємною, і в читача мало створюватися враження, що він читає не переклад, а оригінальний твір, написаний німецькою мовою. Інакше кажучи, Шлегель намагався поєднувати “об’єктивний” та “суб’єктивний” плани перекладу: з одного боку, вірність першоджерельному текстові, а з іншого, творче перестворення та одомашнення в лад з вимогами цільової культури [11].

Романтична концепція перекладу, що знайшла своє відображення в теорії Августа Вільгельма Шлегеля та в його практиці перекладів Шекспіра, систематично аналізувалася Фрідріхом Шляйєрмахером й набула свого вершинного вираження в трактаті останнього «Про різні методи перекладу» (“Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens”), в якому Шляйєрмахер протипоставив, безпрецедентно загостривши увагу на їх значенні, два перекладацькі методи: очуження та одомашнення. Це розрізнення виявилось надзвичайно впливовим в сучасному перекладознавстві й широко використовується в теоретичних побудовах перекладознавців кінця ХХ ст. З тих пір і по сьогодні із все зростаючим інтересом його теоретичні роздуми про мову та переклад не перестають привертати увагу мово- та перекладознавців. Цей трактат Ф. Шляйєрмахера є найбільш довершеним та етапним формулюванням низки перекладознавчих тем [14, с. 67], що з часів Мартіна Лютера та його «Листів перекладача» обговорюються в Німеччині й стали частиною її культурної традиції, бо проблеми

перекладу пригортали увагу багатьох видатних діячів культури в цій країні (окрім згаданих Й. Брайтінгера, Готтшеда та братів Шлегелів варто назвати Й.В. Гете, В. Гумбольдта, Я. Грімма, Новаліса та інших).

Важлива особливість мовознавчої позиції німецьких романтиків полягала в тому, що вони намагалися розглядати мову не лише абстрактно, але й в її реальному функціонуванні [5, с. 169]. Так, Август Шлегель стверджував, що мова – *“це не річ, а спільний спосіб дії великої кількості людей”*. Мова для них потенція, що знаходить втілення в мовленнєвій діяльності носіїв, і є явищем принципово неоднорідним. Ця неоднорідність мови передбачає наявність різних типів текстів, що виникають в різних типах мовлення, які романтики, й зокрема Шляйєрмахер, розглядають ієрархічно: нижчий тип – мова побутова та ділова, що обслуговує прості практичні потреби та комерцію, а вищий тип – мова поетична та філософсько-наукова. Саме в цьому типі мовлення найповніше втілюються виражальні та зображальні можливості мови.

Тому, на відміну від Лютера, Шляйєрмахер розрізняє діяльність письмового та усного перекладачів, й встановлюючи цю відмінність, він, поза всяким сумнівом, бажає підсилити вагу письмового перекладача. Далі Шляйєрмахер вказує, що метод перекладу, перш за все, визначається характером перекладного тексту й пропонує **розрізняти переклад усних висловлювань та комерційних паперів**, з одного боку, які безпосередньо відбивають об’єкти та дії в певному розташуванні у часі та просторі, й які особливих труднощів для перекладача не мають, бо їх зміст задається зовні, та **науково-філософські й поетичні (художні) твори**, з іншого, зміст яких твориться самими авторами, що вільно обирають об’єкти та їх розташування, й котрі виступають лише в мовленні, й де переклад є надзвичайно складною проблемою, бо кожна мова будує свої висловлювання по-різному, і з часом мова таких текстів починає співвідноситися з певними ідеями, нормами, канонами, почуттями, відношеннями, що обумовлюються національною культурою. В зв’язку з цим Шляйєрмахер розрізняє два поширені методи передачі таких текстів: **парафразу (переказ)** для філософсько-наукових текстів – коли перекладач оперує елементами обох мов, немов вони математичні знаки, зберігаючи вірність окремим

частинам, хоча й дозволяє собі додавати та віднімати на свій розсуд, та **наслідування** – для поетичних текстів, коли перекладач намагається відтворити однакове враження у читача джерельною мовою та читача цільовою мовою, відмовляючись від відповідності окремим його елементам. Проте їх Шляйермахер справжніми перекладами не вважає.

Для Шляйермахера *“справжній перекладач”* це той *“хто бажав звести дійсно разом цих двох цілковито відособлених людей – свого автора і свого читача – і, котрий хотів би дати останньому розуміння першого та насолоду від нього настільки точні та повні наскільки це можливо, без того, щоб запрошувати його покинути сферу рідної мови”*[20, с.37]. Шляйермахер, по суті, наголошує на перекладі як на об’єкті інтерпретації тексту, з одного боку, та на засобі спілкування, тобто *“методі зустрічі автора та читача”*, з іншого. Таких методів, що впливають на розуміння вітчизняним читачем іномовного автора лише два: *“або перекладач залишає автора в покої, наскільки це можливо, й наближає читача до нього, або ж він залишає читача в покої, наскільки це можливо, й наближає до нього автора.”* [Ibid.]

Шляйермахер надає перевагу першому методу, заставляючи читача цільовою мовою здійснювати мандрівку за кордон, бо оскільки асоціативні комплекси відрізняються в залежності від мови та культури, то передача можлива лише за умови застосування *“очужувального”* методу перекладу: перекладач визначається, виходячи з єдності форми та змісту джерельного тексту, та в залежності від джерельної мови. Шляйермахер відстоював використання в перекладі особливої *“перекладацької”* мови, що неодмінно веде до змін в самій мові. В решті решт, лише відхиляючись від сталих норм можна очужувальний чи сторінний елемент зробити помітним у цільовій мові. Хоча найважливіше те, що Шляйермахер був переконаний в новаційному характері перекладу й вбачав саме в цьому його стрижневу роль.

Шляйермахер представляє *“мету”* справжнього перекладача в соціальних поняттях, бо переклад пропонує розуміння іноземного тексту не просто національно-орієнтованим, але й таким, що відноситься до певної групи: *“отже перекладач має мати собі за*

мету передати своєму читачеві той самий образ та те саме захоплення, що їх дало б читання цього твору любому читачеві, освіченому таким чином, що ми називаємо його, в кращому смислі цього слова любителем та знавцем (“Leibhaber und Kenner”), того типу читачем, котрий знає іноземну мову, хоча вона й залишається для нього завжди чужою; йому, на відміну від школяра, більше не треба розбирати кожен частину рідною мовою, перш ніж він осягне ціле, проте він все ще свідомий відмінності між тією мовою та рідною, навіть там, де він насолоджується в покої красою іномовного твору” [Ibid.]. Інакше кажучи, метою перекладача є “зберегти мовні та культурні відмінності іноземного тексту, проте лиш так, як він сприймається в перекладі обмеженою читацькою аудиторією – освіченою елітою” [21].

Слід сказати, що від цих гіпотиз Шляйєрмахера відштовхуються, так або інакше, майже всі сучасні теорії перекладу, особливо німецькомовні. Здається, що фундаментально нових підходів до перекладу з тих пір не з’явилося, хоча дискусії навколо праці Шляйєрмахера продовжуються. Так, Ульріх фон Віламовіц-Меллендорфф [23] та Еміль Штайгер захищали одомашнювальний метод перекладу, в той час як Вальтер Беньямін [9] надавав перевагу очужувальному. Робились також спроби перебороти протиріччя між одомашнювальним та очужувальним перекладами, знайти синтез або компроміс [19].

Погляди Шляйєрмахера щодо можливості методів перекладу поділяв Й.-В. Гете, котрий в промові 1813 року (за кілька місяців до Шляйєрмахера) «В пам’ять Віланда», виголошеній незабаром по смерті того, говорячи про заслуги цього поета-просвітника, що познайомив німецьких читачів із скарбами античної, англійської (Віланд першим в Німеччині перекладав Шекспіра) та французької літератур, казав: “Існує дві перекладацькі максими. Згідно першої з них, іноземний автор має постати перед нами в такому вигляді, щоб ми сприймали його як свого; інша ж максима, навпаки, вимагає, щоб ми самі відправлялися на чужину, вжились в його середовище, й засвоїли його особливості мови та характеру. Переваги обох цих принципів достатньо відомі всім освіченим людям завдяки наявним взірцевим перекладам. Наш друг

[Кристоф Мартін Віланд, 1733–1813 – прим. Авт.] котрий і тут шукав середній шлях, намагався їх поєднати, проте, як людина, наділена відчуттям (Gefühl) та смаком (Geschmack), у сумнівних випадках віддавав перевагу першому з них” [2, с. 805]. Сам Гете ні тоді, ані пізніше не висловлювався однозначно з приводу того, чи іншого принципу. Він сприймав їх як природньо-закономірні та корисні, що сприяють розвитку літератури. Хоча вперше з приводу принципів перекладу (“максим”, як казав Гете) поетичного перекладу він висловив свої думки в листі 1801 року до англійського літератора Томаса Голкрофта, котрий переклав поему Гете «Герман та Доротея». “Перекладати, на мою думку, можна керуючись двома максимами: в одному випадку, якщо хочеш дати своїй нації чітку яву про іноземного автора, а також бажаєш наочно показати умови життя в іншій країні, й заради цього точно притримуєшся періоджерела; в другому випадку іноземний твір розглядається як певний сирець, який обробляють у відповідності до власних відчуттів та переконань, перетворюючи настільки, щоб наблизити до своєї нації й щоб він сприймався як оригінальний твір”. На відміну від Гете, Шляйєрмахер (хоча й визнавав, що більшість перекладів є редукцією іноземних текстів до цінностей культури цільової мови) надавав перевагу одному методу, а саме “відправитися на чужину”, й тим самим упиратися власним культурним цінностям, акцентуючи мовні та культурні відмінності іноземного тексту. Цей аргумент Шляйємахера визначний сучасний французький перекладознавець Антуан Берман [10, с. 87–91] назвав “етикою перекладу”, що перетворює текст перекладу в місце, де культурна іншість не стирається, а навпаки, проявляється, хай навіть ця іншість ніколи не може бути виражена у своїх власних поняттях, а лише в поняттях цільової мови. До тих, хто притримувався очужувального перекладу, належав і В. Гумбольдт: конче необхідно, щоб “переклад мав повне забарвлення чужості (Die Fremdheit). Оскільки відчувається не тільки чужість, а навіть чуже (Das Fremdes), переклад досягнув своєї найвищої мети, але там, де чужість виявляється тільки в собі, а можливо, що затьмарено й чуже, – там перекладач викриває, що він на дорозі до свого оригіналу” (з передмови Гумбольдта до перекладу Есхілового

“Агамемнона” – пер Фінкеля; [7, с. 29]). Те, що перекладач має писати так, як писав би сам автор мовою перекладу – цю вимогу і Гумбольдт, і Шляйермахер вважали помилковою, навіть безглуздою. Шляйермахер вимагав якщонайбільшого збереження національного стилю перекладеного твору. Відтворити індивідуальність автора першоджерела, передати оригінальність, характер та дух твору – ось про що мріяли чи не всі романтики, чого вони вимагали і для чого пропонували різні способи і Новаліс, і Бек, і Шляйермахер, і Гумбольдт. Їхня практика не відрізнялася від їх теоретичних вимог [7, с. 35]. Варто визнати, що погляди Шляйермахера та Гумбольдта не перемогли. Надалі ми бачимо переважно нахил до збереження особливості своєї мови та своєї культури. Лише зрідка спостерігається вороття до принципів Шляйермахера. Скажімо, в російській культурі, дещо намагався у цьому напрямку зробити В. Брюсов [1].

Романтики ясно усвідомлюють проблематичність перекладацької діяльності (*“підвищення вимог до перекладу загострило разом з цим усвідомлення його труднощів”* [6, с. 30]) і тому питання можливості перекладу викликає у них жвавий інтерес. Базова проблема більшості теорій, незалежно від того як вони трактують можливість перекладу, це відношення між “формами” джерельного тексту та “значеннями” або “сміслом”, що виражені в джерельній мові і є потенційно предметом передачі з однієї мови іншою за допомогою розуміння [17, с. 275]. Розглянута в таких поняттях концепція можливості перекладу може проявлятися трьома способами. 1) Для раціоналістів значення (“ідеї”, а іноді “структури”) є універсальні й отже питання про можливість перекладу вирішується однозначно позитивно, тобто “значення” загалом передаються їх різноманітними конкретно-мовними формами. Тобто відношення між значеннями як ідеями та формами значень розглядається як нежорстке. 2) Для релятивістів значення та їх репрезентації бачаться жорсткіше зв’язаними і, наприклад, Вільгельм Гумбольдт розглядає мову як таку, що визначає і втілює національну своєрідність “духу” (тобто мислення), й отже кожний переклад здається *“спробою розв’язання нерозв’язного завдання; кожний бо перекладач неминуче має потрощитися об один з двох книпенів: чи то за рахунок смаку й мови свого народу, надто наближаючись до оригіналу, чи то за рахунок оригіналу,*

занадто вже зберігаючи особливості своєю народу” (Humboldt 1796:VI; переклад Фінкеля) [7, с. 27]). 3) При третьому підході визнається, що хоча всі мови характеризуються своєрідністю, все рівно тексти з цих мов можуть бути перекладені. Шляйєрмахер, власне кажучи, встановлює третій тип відносин між мисленням та мовленням, значенням та його вираженням. Значення не є ані байдужим до вираження, ані непереборно прив’язаним до нього; значення стає доступним завдяки видам розуміння, які можна назвати “сміслом”. Допускаючи, що смисл впливає на *“систему понять та їх знаків в мові”* [20, с. 53], перекладач натякає на “неспівпадання” мов, яке відразу підтверджується та вирішується в ході перекладу. На думку Шляйєрмахера і письмові, й усні перекладачі висловлюють не лише смисл, але також і своє “розуміння” цього смислу, що означає, що вони піднімаються до такого *“відношення до мови, яке не лише не є загальноприйнятим, але яке дозволяє перекладачеві відчувати, що воно не зовсім вільно вирросло, а скоріше було схильне до незнайомої подоби”* [Ibid, с. 55]. Таким чином перекладач вказує на те, що запропонований текст є перекладом. Такий підхід є безсумнівно доречним до можливості перекладу релігійних, філософських та художніх текстів. До речі, сам Шляйєрмахер здійснив переклад німецькою філософських творів Платон, що вважається класичним.

Кожне покоління, звертаючись неодноразово до праць мислителів минулого, навіть коли ці твори здаються достатньо добре відомими, намагається знайти у попередників те, що підтверджувало б їх власні погляди на явище, що вивчається, те, що було б співзвучне сучасності, намагається усунути неточності та перекручення в трактовці ідей творів та шукає в них щось нове, що можливо випало з поля зору попередніх дослідників.

Значення лекції Шляйєрмахера для сучасного перекладознавства полягає в тому, що вона лягла в основу концепції бунту проти домінування “прозорого” перекладу (тобто, одомашнювального) в сучасній англійській традиції [21, с. 117], і може стати нею в інших культурах, зокрема в перекладі російською та українською мовами. До того ж наслідком такого домінування є не лише широко поширене використання натуралізуючих стратегій, але й відтіснення тих текстів в історії перекладу, що дотримуються альтернативної перекладацької

практики та відстоюють альтернативну теоретичну думку, на узбіччя від битого шляху розвитку культури – що й трапилось із одією працею Шляйермахера, яка, як не парадоксально, належачи до чи не найбільш цитованих статей з перекладознавства, тим не менше широкому загалові довго не була відома і вперше була перекладена англійською лише 1977 року знаним бельгійським перекладознавцем Андре Лефевром [14], а французькою й того пізніше – 1985 року (видатним французьким перекладознавцем Антуаном Берманом) [10]. Російською мовою стаття вийшла лише недавно й znana майже виключно завдяки цитатам з неї, що переходять з однієї праці до іншої. Тож не дивно, що до загалом цікавого підручника «Общая теория перевода: Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых» В.Н. Комісарова вкралось прикре непорозуміння: Комісаров пише – “Шлейермахер предлагает различать два метода перевода: парафраз и свободное переложение” [4, с. 63], в той час як Шляйермахер парафразу (переказ) та імітацію (наслідування) взагалі перекладом не вважає.

Останнім часом особливої актуальності набули положення трактату про методи перекладу. Шляйермахер стверджував, що їх існує лише два. Або перекладач залишає автора в покої, наскільки це можливо, й наближає до нього читача, або залишає читача в покої, наскільки це можливо, й наближає автора до нього.[14, с. 74]. Сам автор їх ніяк не називає, проте в ХХ ст. ці методи в англомовній традиції отримуються назви *domesticating* та *foreignizing* (відповідно українською – “одомашнювання” та “очуження”). (Прим. авторів – ми скористалися тими назвами, що вже зустрічаються в українській перекладознавчій літературі – [3, с. 18]). Визнаючи, що переклад, не може бути абсолютно адекватним іноземному тексту, Шляйермахер пропонує перекладачеві обирати між одомашнювальним методом, редукцією іномовного тексту до культурних цінностей цілової культури (“наближаючи автора до читача”), та очужувальним, що пручається пануючому канону й націлений на його перегляд (“наближає читача до автора”), спонуканий потягом до збереження мовних та культурних відмінностей шляхом відхилення від превалюючих вітчизняних цінностей [21, с. 240]. Одомашнювальні стратегії використовуються саме менше з часів давнього Риму, коли, як казав

Нітше, “переклад був формою змагання й давньоримські поети, такі як Горацій та Проперцій, перекладали грецькі твори мовою сучасних їм римлян: у них не було часу на всі ті характерні речі та імена та на все те, що є специфічним для певного поліса.провінції чи епохи” [15, с. 137]. В результаті ці перекладачі не лише вилучали ознаки, характерні для певної культури, але також додавали посилання на римську культуру й заміняли римськими не лише імена грецьких богів, але й імена грецьких поетів своїми власними, видаючи переклади за оригінальні твори латиною. Такі методи знаходять найбільш впливових та відданих прихильників у французькій та англійській традиціях перекладу, особливо в XVII–XVIII ст. Саме в ці часи надзвичайно стає помітно те, що одомашнення включає прив’язаність до вітчизняного літературного канону, при чому як у відборі іномовних текстів, так і в розробці перекладацького методу. Так, плодovitий перекладач античної класики французькою Ніколя Перро д’Абланкур (XVII ст.) ствержував, що “лапідарну прозу Тацита слід передавати вільно, вставляючи пояснення та тлумачення та вилучаючи відхилення від теми, щоб не скривдити витонченість нашої (французької) мови та зберегти вірність змісту” [22, с. 243]. Під впливом д’Абланкура англійський перекладач рояліст-вигнанець Джон Денгем передає II книгу Вергілієвої «Енеїди» героїчними двовіршами, заявивши в передмові, що “якби Вергілію довелося б писати англійською, то йому слід би було писати не лише як англійцю, але й як людині цієї доби”. [Ibid]. Одомашнюючи іноземні тексти, ці перекладачі не просто модернізували їх, вони підтримували літературні стандарти соціальної еліти, створюючи на основі архаїчних іноземних культур підвалини культурного самоусвідомлення своїх народів та закладаючи основи канонічного одомашнювального перекладу, адже їхні переклади користувалися надзвичайним авторитетом [21]. В цілому підхід доби класицизму стає орієнтованим на цільову культуру й полягає в адаптації: теми, персонажі, сюжети зберігаються, проте їх перекодовують у цільову культуру. Більшість перекладів XX ст. також здійснюється з використанням аналога на своєму мовному ґрунті. Як вимагав в кінці XIX ст. Віламовіц-Меллендорфф, текст має справляти на сучасного читача таке саме враження, збуджуючи схожі думки та почуття, як це справляв їхнього

часу оригінал на сучасників та одноплемінців, тобто можливі деякі переінакшення, особливо тих рис, що для читача перекладу є надзвичайно чужі. Потрібно, щоб читач перекладу не відчував враження дивності, щоб переклад читався як оригінал. Аналогічно одомашнювальною була й концепція “динамічної еквівалентності” Юджіна Найди, що домінувала у II половині ХХ ст.

Очужувальна стратегія в перекладі вперше сформульована в німецькій культурі за часів класицизму та романтизму й, як вже вказувалося, Шляйермахеру належить найрішучіше її вираження. Стратегія очуження може позначати відмінність іномовного тексту лише допускаючи протилежну позицію до вітчизняного, свого, кидаючи виклик літературному канону, професійним стандартам та етичним нормам в культурі перекладу. З самої появи в німецькій культурі очужувальний переклад означав тісну близькість до джерельного тексту, буквалізм, що призводив до запозичення іномовних культурних форм та до розвитку різномірних лектів. Так, Й. Г. Фосс, переклавши «Іліаду» (1793) та «Одісею» (1781) гекзаметром, запровадив цю віршовану форму до німецької літератури; а в перекладах Софоклових «Антигони» та «Царя Едіпа», Фрідріх Гельдерлін вперше став використовувати архаїчні та нестандартні діалекти. Отже, коли очужувальний переклад відновлюється німецькими теоретиками ХХ ст., такими як Рудольф Паннвіц та Вальтер Беньямін, то він розглядається як знаряддя культурної новації. З точки зору Паннвіца *”перекладач робить фундаментальну помилку, коли підтримує існуючий стан мови, замість того щоб дати мові суттєво підпасти під вплив мови іноземної”* [16]. Очужувальний переклад приймає багато чого з того, що Вальтер Беньямін назвав “аграматичністю” [9], щоб завадити сприйняттю переклада як оригіналу, тому що надто прозорі переклади превалюють в одномовному суспільстві, на зразок США. Він не підкоряється християнській та ціцероногорацианській рекомендаціям перекладати дух, а не букву. Чим менше суспільство володіє іноземною мовою першоджерела, тим більше слід наголошувати на необхідності дослівного перекладу, хай навіть при цьому буде чинитися насильство над нормативним синтаксисом. Ідеомагична вільність та прозорість приховують ідеологічні основи, що сформували цей метод й, отже, вводять в оману. Ці основи, по

суті, варто було б зробити помітними читачеві через вибіркові порушення нормативного вжитку, в тому числі через 1) архаїзми; 2) неологізми; 3) реалії; 4) тісне слідування за синтаксисом, часом, станом; 5) де можливо, еквіритмом. Сам процес створення очуження є значно вірнішим першоджерелу, чеснішим стосовно читача й продуктивнішим з точки зору постійного внеску в літературу та мову перекладу.

На основі методу очуження розвинулися індивідуальні перекладацькі методи, такі наприклад, як Фета, Брюсова, Гаспарова в російській літературі, В.Барки, А. Ніковського, В. Державина та І. Костецького в українській літературі, чи Ньюмена, Паунда, Набокова, Зуковскі та Блекберна в англійській та американській літературах.

Очужувальний приклад може набувати вигляду не лише нетрадиційної перекладацької стратегії, але також й відбору самих іноземних текстів, що відхиляються від домінуючого літературного канону в культурі цільової мови. Наприклад, як пише Венуті [21, с. 148–186], вибір італійським перекладачем XIX ст. Тарчетті для перекладу фантастичного оповідання Шеллі був очужувальним в тому розумінні, що впровадження фантастичного стало викликом домінуючому реалізму, й цей переклад поруч із низкою іще кількох перекладів італійською творів По, Готье, Гофмана в 70-90 роках XIX ст. започаткували зміну в художньому смаку, що в решті решт привело до значного переформування літературного канону. Й саме зокрема завдяки цим тенденціям фантастичне стає домінуючим жанром в італійській літературі XX ст., надихаючи таких різноманітних визначних письменників як Луїджі Піранделло, Діно Будзаті та Італо Кальвіно. Іншим прикладом може служити те, що переклади американської “чорної комедії” (Джозеф Геллер, Курт Воннегут, Барт) підготували російську читачьку аудиторію до оригінальних творів, насичених чорним гумором, в російській літературі. Вказані приклади свідчать про те, що перекладацькі стратегії можуть бути визначені як одомашнювальні або очужувальні лише стосовно конкретної чужоземної літератури, конкретних моментів в змінному сприйнятті іноземної літератури, чи в зміні ієрархії домашніх цінностей.

Праця Шляйєрмахера стала теоритичною основою для втручання в сучасну перекладацьку ситуацію в англо-американської культурі.

Як довів Л. Венуті, сучасний перекладацький канон в англомовній культурі, що починаючи з XVII ст. склався під впливом Денгема, Драйдена, Поупа, Тайтлера та інших, є традиційно одомашнювальним. Двадцятье сторіччя завдячує в більшості питань, пов'язаних з перекладом, як його практикою, так і теоритичними припущеннями, сторіччю минулому, і що стосується Великої Британії, то в XX ст. продовжує широко перекладатися іноземна класика для популярних видань, адресованих все зростаючій одномовній читацькій аудиторії. Більшість з перекладів – художні переклади класики, які згідно «Індексу перекладних видань» в період з 1948–1986 складала 35 відсотків від всіх перекладів, що друкувалися у Великій Британії, виконано згідно стратегії “одомашнювати” іномовні твори таким чином, щоб вони були здійснені на гарній сучасній англійській мові. А взагалі-то США та Велика Британія горезвісно відомі своєю стриманістю щодо іноземного письменства. В той час, як нема нічого незвичного в тому, що англомовні автори, які досягли досить-таки помірної популярності, перекладаються на десятки, а то й більше, мов, то для іноземних письменників, навіть тих, що в своїх національних культурах обіймають визначне місце і вже досягли завдяки високому гатунку своїх творів, помітної міжнародної відомості, значно рідше вдається удостоїтись можливості завоювати цей найбільший у світі книжковий ринок. Давня нерівновага в художньому обміні є постійним джерелом розчарування у всьому світі і було б надто легко огудити це як типовий прояв англійського мовного імперіалізму; проте вузькість шпарини в ледве відчинених для багатства світової культури дверях англомовного світу збіднює також і його читацьку аудиторію в порівнянні з французами, німцями чи іспанцями, котрі мають ширший і не такий запізнілий доступ до сучасної світової літератури. Протягом всього XX ст. перекладній літературі англомовні видавці виділяли крихітну долю. Якихось 2–3 відсотки від книг, які щорічно видаються у Великій Британії, офіційно описуються як книги “іноземного походження”, в той час як в більшості інших країн ця цифра коливається від 15 до 30 відсотків [8]. На такому тлі художнім перекладом можна було б легко знехтувати як надто маргінальним явищем відносно того, що відбувається в британській культурі, як якимось побічним заняттям, що ледве жевріє завдяки зусиллям безкорислової професури та іноземним

субсидіям. Хоча за останні 25 років, після приєднання Великої Британії до Європейської спільноти, в країні спостерігають незначні, проте значимі зміни. І якщо досі залишається вірним те, що британський книжковий світ відносно менше відкритий іноземцям, ніж більшість інших, то не менше вірним є й те, що в порівнянні з 1960, 1990-і роки здаються золотою добою перекладу книг, особливо художніх.

Перша велика хвиля перекладів англійською в повоєнний період пов'язана з певним видавництвом "Пінгвін" та його широкими просвітницькими планами. Під загальним керівництвом Е.В. Різ та Бетті Редіс, серія класики видавництва "Пінгвін" мала за мету зробити доступними широкому читацькому загалові великі книги античної, середньовічної та сучасної європейської традиції у перекладах, що були б точні в науковому сенсі, і в той же час гладенько викладені відповідним, як тоді здавалось, англійським стилем. Цей проект базувався на твердій впевненості, яка у явному вигляді викладалася у чисельних передмовах та вступак, що вмілий та освічений перекладач здатен знайти компроміс між точністю та гладкістю вираження для більшості текстів і для більшості речень будь-якою мовою. Ці зачитані томики перекладів Гомера, Данте, Бальзака, Достоевського, Т. Манна та інших добре прислужилися читачеві: хай навіть всі вони були перекладені сучасною й досить-таки пуританською літературною мовою, проте вони створили велику читацьку аудиторію для інакше не доступної літератури і стимулювали декотрих з читачив на вивчення належним чином іноземних мов [8].

Друга повоєнна хвиля в художньому перекладі почалася проявлятися десь у 70-і роки ХХ ст. й понині не видно ніяких ознак її спаду [8]. Вона не пов'язана з якимось одним видавництвом і не мала значної підтримки з боку великих видавничих закладів, чия роль у пропаганді іноземної літератури в кращому випадку була спорадичною. Переклади художніх творів найчастіше замовляли невеликі і спеціалізовані видавництва. Ця хвиля принесла переклади англійською мовою нових і нещодавніх творів, і через ці твори стали розквітати більш різноманітні та винахідливі стилі перекладу. І хоч набір домінуючих поетик, може здаватися, на певному проміжку як такий, що абсолютно установився, але продовж історії поезики любої певної культури продовжують розвиватися. Реєстр складових цих поетик

продовжує змінюватися і дослідження демонструють, що в боротьбі за зміну літературних систем переклад покликаний зіграти вирішальну роль. Навіть у країнах з усталеною літературною традицією, переклади здатні впроваджувати в існуючі реєстри нові художні засоби. Так, Езра Паунд суттєво запозичив з китайської поезії (ідею „динамічного змісту“) та японських хайку для внесення змін до системи, яка йому здавалась переобтяженою заяженими метричними римами та прикрашательством, так само, як Фень Чі інтродукував у китайську поетичну систему форму сонета. Й. Г. Фосс впровадив до німецької віршованої системи через переклад Гомера гекзаметр, а А.В. Шлегель запозичив шекспірівський віршований розмір, щоб кинути виклик авторитету французьких зразків.

Важливо зауважити, що вибір очужувати чи одомашнювати іномовний текст, як на це давно вказав Шляйєрмахер, існує лише для перекладачів художніх текстів, на протигагу перекладачам технічним. При цьому поняття “художній переклад” слід розуміти в самому широкому сенсі: не лише красне письменство, але й біографічні твори та мемуари, філософські, історичні та інші з гуманітарних дисциплін; а під “технічним перекладом” – переклад науково-технічний, дипломатичний, правничий, комерційний. Технічний переклад є принципово одомашнювальним: призначений для підтримки науково-дослідницької діяльності, політичних та комерційних угод, для економічного обміну та виробництва, він обмежується складнощами комунікації, й отже такі тексти перекладаються, вживаючи стандартні варіанти та термінологію, щоб забезпечити зрозумілість. Художній же переклад, що направлений на отримання естетичної насолоди, концентрується на передачі не лише змісту, а перш за все форми, й оцінюється на тлі внутрішніх художніх цінностей, як канонічних так і маргінальних [22, с. 244], й отже в ньому можливо експериментувати у виборі тексту для перекладу, у розробці методів перекладу, що обмежуються, головним чином, теперешньою ситуацією в культурі цільової мови. Зміна в сучасних уявленнях про переклад також вимагає змін в редагуванні, рецензуванні, читанні перекладних текстів та в навчанні перекладачів.

Фрідріх Даніель Ернст Шляйєрмахер народився 21 листопада 1768 р. в Бреслау (Вроцлаві). Батько Шляйєрмахера був протестанським священиком, який віддав своїх дітей на виховання гернгутерам (Моравським братам). Після школи у Барбі Шлейєрмахер відвідував духовну семінарію братства гернгутерів у Нискі. Вже скоро Шляйєрмахер засвоїв для себе, що навчальних дисциплін в семінарії йому не вистачає. Навіть сенсація того часу – «Страждання молодого Вертера» Гете – була йому недоступна. Теологічні та філософські дискусії епохи Просвітництва все більше захоплювали юнака. Після важкої внутрішньої боротьби, яка привела навіть до тимчасового розриву з любимим батьком, Шляйєрмахер залишає семінарію. У 1787–1789 рр. вивчає теологію в Галле. Потім були посади гофмейстера та домашнього священика, поки нарешті 1796 року Шляйєрмахер не отримує парафію в Берліні. Цей берлінський період у біографії Шляйєрмахера можна назвати романтичним. Він стає постійним відвідувачем салону Генрієтти Герц, де знайомиться з братами Гумбольдтами та Шлегелями. Тоді ж анонімно виходять статті Шляйєрмахера в журналі «Атенеум» братів Шлегелів, а також його знамениті «Промови про релігію», які зробили Шляйєрмахера відомим серед представників раннього романтизму. Поведінка та літературні вподобання Шляйєрмахера викликали незадоволення церковної влади і з Берліна його було переведено на посаду судового священика в Штольпе (Померанія). Саме тут він почав свої відомі переклади Платона, задумані разом із Шлегелем, які стали працею всього його життя. В 1804 році Шляйєрмахер отримує посаду професора та університетського проповідника в університеті в Галле. Коли 1806 року війська Наполеона увійшли до Галле, то університет французи перетворили на провіантський склад. І Шляйєрмахер переселяється до Берліну. Там він зближується з пруськими реформаторами (Штайном, Гнайзенау та Райнером), разом з якими приймає участь в конспіративній діяльності, спрямованій на здійснення народного повстання проти Наполеона та лібералізацію пруської держави. У 1810 році Шляйєрмахер призначається професором теології щойно заснованого Берлінського університету та першим деканом теологічного факультету. Того ж року він обирається членом Берлінської Академії наук. Поряд з навчальною та науковою діяльністю

Шляйермахер активно займається політикою, й зокрема реорганізацією пруської освітньої системи, яка 1813 року, після закінчення визвольної війни, була згорнута реакційним урядом Пруссії, для якого Шляйермахер був, поза всяким сумнівом, революціонером, за що й зазнав утисків і 1815 року був виведений зі складу департаменту освіти. А в 1823/1824 роках його хотіли навіть звільнити з університетської кафедри. До того ж в цей час Шляйермахер опиняється втягнутим в гострий церковно-політичний конфлікт: він відстоює право церкви, як і системи освіти та виховання, на незалежність від втручання та диктату з боку держави. Поряд з академічною діяльністю, Шляйермахер активно займається й релігійною та регулярно виступає як проповідник на кафедрі Св. Трійці в Берліні. 1809 року він одружується з вдовою одного із своїх друзів, Генрієтою фон Вілліх, котра народжує йому чотирьох дітей. Їх будинок був центром активної суспільної діяльності, одним з головних напрямків якої була ідея індивідуальної освіти. Кожну окрему людину Шляйермахер вважав індивідуальним відзеркаленням божественної суті. З такого пантеїзму виросла ідея іншого розуміння толерантності, яку послідовно відстоював Шляйермахер, котрий, на відміну від свого великого антипода Гегеля, який спекулятивно поєднував науку, релігію, філософію, мораль та політику, вважав диференціацію культури прогресивним фактором. Його думка постійно перебувала в русі, а близькість до людей та розуміння їх турбот та блискуче красномовство зробили його фігуру легендарною серед сучасників. Помер Шляйермахер від запалення легень 12 лютого 1834 року в Берліні. На його похорон на цвинтарі Св. Трійці прийшло майже 30 000 чоловік – людей різного віку, освіти, суспільного стану.

Праці Шляйермахера багато в чому визначили напрямок теологічним дискусіям сучасності. Великим також є його вплив і на розвиток гуманітарних наук, перш за все герменевтики, філософії мови та теорії перекладу.

Література:

1. Брюсов В. О переводе Энеиды русскими стихами / В. Брюсов // Гермес. – 1914. – № 9. – С. 259.
2. Гете Й.В. Западно-восточный диван / Й.В. Гете. – М.: Наука, 1988. – 895 с.

3. Дзера О.В. Жанри художнього перекладу / О. В. Дзера // Записки перекладацької майстерні. 2000–2001. – Л.: ЛНУ, 2001. – Т. 1. – С. 18–37.
4. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В.Н. Комиссаров. – М.: ЧеРо, 1999. – 134 с.
5. Ромашко С.А. Понимание и перевод текста в представлениях немецких романтиков / С.А. Ромашко // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М.: Наука, 1982. – С. 169–177.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А.В. Федоров. – М.: Высш. шк., 1983. – 303 с.
7. Фінкель О.М. Теорія й практика перекладу / О.М. Фінкель. – Х., 1929. – 168 с.
8. Bellos D. Our Own Tongue. Literary Translation in the 1990 / D. Bellos // New Writing. – L.: Vintage, 1997. – № 6. – P. 328–344.
9. Benjamin W. Die Aufgabe des Übersetzers / W. Benjamin // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 182–92.
10. Berman A. L'Épreuve de l'étranger / A. Berman. – Paris: Editions Gallimard, 1984.
11. Bernofsky S. Schleiermacher's Translation Theory and Varieties of Foreignization. August Wilhelm Schlegel vs. Johann Heinrich Voss / S. Bernofsky // The Translator. – 1997. – Vol. 3, 1 2. – P. 175–192.
12. Delabastita D. European Shakespeares. Translating Shakespeare in the Romantic Age / D. Delabastita; Ed. L. D'hulst. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1993.
13. Kittel H. German Tradition / H. Kittel, A. Polterman // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 418–428.
14. Lefevere A. Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig / A. Lefevere. – Assen; Amsterdam: van Gorcum, 1977. – P. 67–89.
15. Nietzsche F. Die frohliche Wissenschaft / F. Nietzsche // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 137–139.
16. Pannwitz R. Die Krisis der europäischen Kultur / R. Pannwitz. – Nuremberg: H. Carl, 1917. – S. 242.
17. Pym A. Translatability / A. Pym, H. Turk // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 273–277.
18. Ross T. Translation and the Canonical Text / T. Ross // Studies in the Literary Imagination. – 2001. – Vol. 33, № 2. – P. 1–21.
19. Schadewaldt W. Das Problem des Übersetzens / W. Schadewaldt // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 223–241.

20. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens / F. Schleiermacher // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38–70.

21. Venuti L. The Translator's Invisibility. A History of Translation / L. Venuti. – L.; N. Y.: Routledge, 1995. – 353 p.

22. Venuti L. Strategies of Translation / L. Venuti // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. M. Baker. – L.; N. Y.: Routledge, 1998. – P. 240–244.

23. Wilamowitz-Möllendorff U. von. Was ist Übersetzen? / U. von Wilamowitz-Möllendorff // Wilamowitz-Möllendorff U. von. Reden und Vorträge. – Berlin, 1925. – Vol. 1. – S. 1–36.

ЕСЕЙ «ЗАВДАННЯ ПЕРЕКЛАДАЧА» ВАЛЬТЕРА БЕНЬЯМІНА ПРО ПЕРЕКЛАДНІСТЬ І «ЧИСТУ МОВУ» НА ТЛІ НІМЕЦЬКОЇ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ ТРАДИЦІЇ¹

Подміногін В. О., Кальниченко О. А.

(Хист і глудз: теорія і практика перекладу. Перекладацький альманах. – Харків : АКТА, 2011. – С.80–98.)

Ось цей твір Беньяміна – „Завдання перекладача” – належить до числа добре відомих – як тому, що його скрізь читають, так і тому, що в нашій справі ти ніхто, доки чогось не висловив про цей есей.

... а коли у нас є твір, в якому сказано, що переклад неможливий, то цікаво було б подивитись, що трапиться, коли піддати перекладу саме його.

(Пол де Ман. Замість висновків про «Завдання перекладача» Вальтера Беньяміна)

Об'єктом розгляду є положення про природу та мету перекладу, можливість / неможливість здійснення перекладу та поняття, так званої, „чистої мови”, наріжні для теорії перекладу, як вони були

¹ Перша версія статті була надрукована під назвою «Есе «Місія перекладача» Вальтера Беньяміна про перекладність та «чисту мову» на тлі німецької

висунуті в передмові чільного німецького мислителя та мистецтвознавця Вальтера Беньяміна (1892–1940) до власного перекладу з французької мови німецькою збірки Шарля Бодлера *Tableaux Parisiens*. Ця передмова від 1923 року, що має назву “Завдання перекладача” («*Die Aufgabe des Ubersetzens*»), і переклад якої українською мовою здійснено двічі (Рибачук, 2002; Подміногін, Кальниченко, 2003), стала плідним продовженням та подальшим розвитком провідної традиції німецької класичної теорії перекладу, яку можна назвати „Гетівською”.

Не викликає сумніву, що саме ці питання, глибоко пов’язані як із загально теоретичними так і з суто практичними завданнями сучасного перекладознавства, опинилися на перехресті інтересів окремих наукових дисциплін, таких як герменевтика, культурологія, філологія, філософія мови, адже останнім часом проблема перекладу привертає до себе чимраз більшу увагу з боку не лише перекладознавців, а й інших науковців. Окрім того, плідні дискусії з цієї проблематики неможливі без запровадження до вітчизняного вжитку класичних перекладознавчих текстів.

А цей текст Вальтера Беньяміна виявився **центральним текстом у розгортанні сучасної дискусії** навколо цих основних проблем теорії перекладу, і саме тому, починаючи з 1970-х років, есей став об’єктом критичного вивчення з боку чільних філософів та перекладознавців, як-от Моріс Бланшо, Жак Дерріда, Пол де Ман, Поль Рікер, Дуглас Робінсон, Гаррі Зонн, Сігурдсен, Антуан Берман, Владімір Бібіхін, Лоран Ламі, Стівен Рендал, Алексіс Нусс та інші. Нещодавно цій праці та її перекладам було присвячено друге число X тому канадського перекладацького часопису TTR (1997 рік). Однак, доводиться констатувати, що на теренах СНД на цю працю, за винятком роботи перекладача німецької філософської літератури Владіміра Бібіхіна в *Тетрадах переводчика*, донедавна не звертали уваги, а її переклад було здійснено лише останнім часом, що, мабуть, пояснюється виключним домінуванням у вітчизняній перекладацькій традиції лінгвістичного (а отже й аристотелівського) підходу до

перекладознавчої традиції» у Віснику Сумського державного університету №3 (62), 2004. – С. 177–183.

перекладу². А можливо, це також пов'язане з тим, що в есеї більшою мірою йдеться про філософію мови, ніж про теорію перекладу. Проблема розуміння Беньяміна і проблема його перекладу – це по суті те саме. У зв'язку з перекладом тексту зауважимо, що наш переклад виконано згідно з вимогами до перекладу самого Беньяміна: максимально можливого збереження форми оригіналу³. Тлумаченню поглядів Беньяміна на переклад за останні п'ять років у російській культурі були присвячені розвідки філософів Мелікяна й Савченка, та коментар російського перекладача цього есею Павлова, а про такі праці в Україні нам не відомо.

Не розв'язаними досі залишаються проблеми щодо принципової можливості здійснити переклад взагалі, а парадоксальні положення Вальтера Беньяміна з цього питання, яке, починаючи з Лейбніца, для німецької культури стало традиційним, сприяли поновленню вікової дискусії на рубежі ХХІ ст., що зумовлено привнесенням до цієї дискусії поняття „чистої мови”, вперше запровадженого Беньяміном.

Метою нашої публікації є, по-перше, ввести до вітчизняного наукового обігу базові поняття, висунуті в есеї, та надати їм сучасної інтерпретації, знайшовши точки зіткнення з класичною західноєвропейською платонівською традицією; по-друге, вказати на місце та роль цього твору в сучасному перекладознавстві; а по-третє, намітити тенденції розвитку зазначених положень і на можливість їхнього впливу на домінуючі в українському перекладі перекладацькі стратегії.

До питання можливості / неможливості перекладу традиційно існує два підходи. Прибічники першого з них стверджують, що переклад уможливорює наявність мовних універсалій. Ті, хто дотримуються другого підходу, зазначають, що кожна мовна спільнота трактує дійсність по-своєму, а це ставить під сумнів можливість перекладу (de Pedro, 1999). Останнім часом до питання можливості перекладу з'явився й третій підхід: це – підхід деконструктивістів, котрі висловлюють сумнів стосовно поняття перекладу як передачі

² На сьогодні нам відомо три переклади цього есею російською – Євгена Павлова, А. Антоновського та І. Алексєєвої.

³ Наразі існує й інший переклад цього есею українською мовою: переклад Юрія Рибачука (Беньямін, 2002).

значення. Вони взагалі розвінчують поняття „тексту-першоджерела” (наприклад, Derrida, 1985), стверджуючи, що оскільки кожен текст базується на інших текстах, то не існує такого поняття як стабільний „оригінальний” текст, до котрого перекладачі мають налаштуватися як підпорядковані та вірні. Хоча брак відмінностей між стабільним джерельним текстом і стабільним цільовим текстом виявився плідним для досліджень середньовічного перекладу (Ellis, 1995; Copeland, 1992), коли „перекладач” радикально трансформує кілька джерельних текстів у один цільовий. Ну, а іспанський філософ Ортега-і-Гассет в есеї *Блиск та ниць перекладу* (1937) (Ortega y Gasset, 1947) поміщає питання неможливості перекладу в ширший філософський контекст, що виходить за межі лінгвістичних чи філологічних роздумів. Для нього будь-яка людська діяльність і прагнення є в значній мірі утопічними. Отже, на думку Ортеги-і-Гассета, переклад являє собою також утопічне завдання.

Питання перекладності текстів як таке починають розглядати в ХІХ ст., коли виникає нова наукова дисципліна – мовознавство, що заохочує до постановки теоретичних питань цього характеру. А доти, попри поодинокі висловлювання-скарги про неможливість перекладати визначні твори літератури (Данте в *Бенкеті*, Сервантес в *Дон Кіхоті*), дослідники перекладу зосереджували свою увагу виключно на „кращих способах перекладу” й трактували перекладачів як знаряддя для досягнення цієї мети (Robinson, 1998).

Розробка теорії про природу мови та спілкування забезпечила передумови для постановки теоретичних питань про суть і мету перекладу. А труднощі з розв’язанням завдання адекватного художнього перекладу, що полягало б у передачі сенсу, емоційної виразності та словесно-структурного оформлення першоджерела, породило досить-таки поширену думку про принципову неможливість адекватного художнього перекладу, яка сягає ще судження Лейбніца: „Нема в світі мови, яка була б здатна передати слова іншої мови не лише з рівною силою, але хоча б навіть з адекватним виразом”.

До ХVІІІ ст., мабуть, існувала повна згода (хай і не висловлена експліцитно) щодо можливості перекладу, можливості взаємозаміни мовних кодів. Проте Лейбніц, маючи філософський підхід до мови, вказав у іншому напрямі: „мова не є знаряддям думки, а її визна-

чальним середовищем” (Steiner, 1992: 78). У наступні століття багато перекладачів і теоретиків пристають до постулатів про неможливість перекладу, сформованих цим підходом.

Коли на межі XVIII та XIX ст. на зміну класицизму приходить романтизм із зовсім іншим загальним, естетичним та літературним світоглядом, то відразу й цілком змінюється ставлення перекладачів до своїх завдань. Романтики вже не прагнуть досягти ідеально-прекрасного, а ведуть мову про індивідуальність конкретних автора та твору, яку слід зберегти навіть з усіма вадами, помилками, темними місцями. Тому романтиків гостро цікавлять такі питання як “принцип точності перекладу, різні тлумачення цього терміну, визначення межі точності, співвідношення різних національних мов та наслідки цього для можливості та якості перекладу” [Фінкель, 1929: 22], котрі вони ставлять уперше або переглядають. Романтики чітко усвідомлюють проблематичність перекладацької діяльності (“підвищення вимог до перекладу загострило разом з цим усвідомлення його труднощів” [Федоров, 1983: 30]), і тому питання можливості перекладу викликає у них жвавий інтерес.

У XX сторіччі Беньямін був найвидатнішим представником перекладацької традиції, котра походить іще від Платона, але більш відома як гетівська або німецька, і котра представлена окрім самого Гете ще цілим сузір’ям блискучих імен, таких як Гердер, брати Шлегелі, Новаліс, Ніцше та інші, що були не тільки великими письменниками та філософами, а водночас іще й великими перекладачами. Тож викладення цієї традиції для адекватного розуміння поглядів Вальтера Беньяміна на переклад та перекладознавство постає тут необхідним та виправданим.

Кардинальні зміни у поглядах на теорію перекладу в кінці XVIII – початку XIX ст. не могли статися перш, аніж, здійснилася переоцінка підходів до мови як такої. Безсумнівною заслугою Гердера є вироблення лінгвістичних передумов теорії філологічної вірності першоджерелу, яка утвердилася в наступному романтизмі. Положенням, що вже зустрічалися у Бодмера й Брейтінгера, Гердер надав вигляд усеохопної, такої, що революціонізує мовознавство і літературознавство, просвітницької моделі (Arel 1983: 47–49).

Гердер відходить від притаманного епосі Просвітництва уявлення

про первинну єдність усіх мов. Він розглядає мову не як дещо дане, а як результат тривалого і ще не завершеного процесу, в ході якого людина лише має досягнути речі в мовному сенсі. Таким чином мова у Гердера набуває пізнавальної функції, коли думка й форма виконують її лише в нерозривній єдності. За такої умови переклад стає неможливою спробою наслідування щось ненаслідуване. Але ця суперечність, яка здається ймовірним, не є межею для Гердера. Він розглядає неможливість точно виразити мовою перекладу те, що було сказане мовою оригіналу, як річ позитивну, оцінюючи те нове, інше, що виникає під час перекладу, як відчутну ознаку прогресивних процесів, що відбуваються в мові. Саме Гердер зробив історичну адекватність перекладів найвищим принципом перекладацької діяльності, принципом, який був головним і надалі, хоча часто робилися спроби його “творчого видозмінення”.

Жодна інша епоха не надавала проблемам перекладу стільки значення, як романтизм. Особливо це характерно для раннього романтизму, що підніс переклад до небувалої висоти ідеалу поетичної творчості. Для Ф. Шлегеля головною проблемою перекладу була історична диференціація оригіналу в момент виникнення перекладу. Оскільки історія, а разом із нею люди й мова, перебувають у процесі постійної зміни, то переклад загалом, на думку Ф. Шлегеля, не може створити “ідентичного твіру”. Отже, переклад годен тільки відсилати до чогось, але ніколи не може скопіювати. Крім того, він лише виражає одно миттєве розуміння перекладачем першотвору, позаяк “об’єктивного” розуміння для романтиків не існувало.

Відсильний характер і принципова “незавершеність” перекладу доводять, що поетична творчість постійно живе, і це робить її тим видом мистецтва, в якому втілюється романтичний ідеал поступу. Як сформулював Новаліс у своєму *Фрагменті про квітковий пилок*, коли „перекладач змушує поета говорити відповідно як до його, перекладача, думок, так і до своїх, авторових, власних” (Stüggig, 1963 : 33) і ці два поетичні голоси утворюють одне ціле, тоді в перекладі справджується потаємна мрія романтиків про єдність усього суцього. Тут стає зрозумілим, чому, згідно з Новалісом, “творець творця”, здійснює ще більш високу місію, ніж сам автор.

Набагато більше зорієнтовані на практику висловлювання про

переклад А.В. Шлегеля. Виходячи з передумови, що поетична форма організує смисл, він підносить вірність джерельній формі до головного принципу перекладу. При цьому він іде настільки далеко, що припускає можливість порушити правила німецької граматики, коли поетична форма джерельною мовою завдяки цьому може бути збережена найкраще.

У зв'язку з цим безсумнівно цікавими є також думки про переклад Гете, які за духом навряд чи можна назвати притаманними романтизмові, але такими, що мають із ним ряд точок зіткнення. У своїй триступеневій класифікації видів перекладу, свого роду їхнього історичного “Табеля про ранги”, він визначає підрядковий переклад як “найвищу та останню” сходинку, якої може досягти народ.

Вплив, який справив Гете і його школа на подальший розвиток перекладу як науки, важко переоцінити. Теорія перекладу епохи Гете характеризувалася внутрішньою логікою, цілісністю і послідовністю. Її визначали два основні принципи: ідея, хоч ніде точно не сформульованої, але досяжної ідентичності, яка безпосередньо пов'язана з філософією Шеллінга, та ідея досяжної вірності історичності, що сягає філософії історії Гердера. Цей принцип історичної вірності, що втілюється в більшості перекладів цього періоду, демонструє те, що, починаючи з цього часу розуміється під вірністю оригіналу: вірність літері, сенсу, змісту, формі, духу, звучанню оригіналу. Іншими словами, конче треба передавати національне та історичне забарвлення першоджерела.

В XIX – поч. XX ст. такі перекладознавці як Вільгельм фон Гумбольдт, Август Шлегель, Фрідріх Шляйермахер та Шадевальд розглядали кожна мову як таку, котру неможна виміряти в її індивідуальності. Саме звідси й виникає міркування про два можливі, однак несумісні, шляхи, що їх може обрати перекладач: “*або перекладач дає авторові спокій, наскільки це можливо, й наближає читача до нього, або ж він дає читачеві спокій, наскільки це можливо, й наближає до нього автора*” (Шлейермахер, 2002). До певної міри за такого підходу ігнорували зв'язок між джерельною мовою/ культурою та цільовою мовою/ культурою й ніякого „середнього шляху” не передбачалося.

Суть принципів німецької науки про переклад тієї великої епохи початку XIX ст. далі розвиває Ф. Ніцше, який в своїй *Науці радості*,

характеризуючи види перекладу та зіставляючи німецьку, французьку XVII–XVIII ст. та давньоримську традицію, робить висновок, що *“Міру відчуття епохою історії можна визначити з того, як у цю епоху перекладають тексти, і з того, як ця епоха включає до свого буття епохи минулі та книжки минулих епох.”* Римляни та французи – пише Ніцше – *„опанували багатства класичної давнини так, як ми б зараз не наважилися, завдяки нашій вищій свідомості.”* І в цьому виявляється антитеза між минулим і нинішнім, своїм і чужим, близьким і далеким, те, що саме в науці про переклад визначає цілі епохи. Проте ця антитеза багатьом здається суперечливою й відносною, а це своєю чергою показує, чим визначаються основні види перекладу: панівними естетичними і філософськими поглядами та індивідуальними рішеннями самого перекладача. І якщо Ф. Ніцше як чільний принцип німецьких перекладачів називав історичну вірність, а одним з аспектів уважав передачу темпу стилю, то У. Віламовіц-Меллендорф у своїй роботі *“Що таке переклад?”* намагається визначити задачі й основні принципи “післягетевського” періоду. Їхня суть полягає в такому вислові: *“Слід нехтувати букву і йти вслід духові, перекладати не слова та речення, а думки й почуття. Оболонку слід змінити, а зміст – залишити. Кожен справжній переклад є трагедією (пародією літературного стилю – прим. авт.). Ще точніше, лишається душа, вона змінює тіло, в якому перебуває: справжній переклад є метемпсихозом”* (переселенням душ – прим. авт.) [Arel, 1983:60]. У цій яскраво викладеній думці, свідомо чи ні, відображаються гадки цілої низки німецьких дослідників – знавців перекладу. Ігнорувати букву і слідувати духові – цього вимагав іще Клопшток. Перекладати не слова й речення, а сприймати і передавати думки й почуття. У. Віламовіц-Меллендорф “відмовляється” від Гердера і всієї епохи Гете. Цитоване вже *“оболонку слід змінити, а зміст залишити”* рішуче ставить хрест на всьому тому, що було святим для епохи Гете: збереження витвору мистецтва і в перекладі, в єдності матерії й форми.

На захист підходу до перекладу, сформульованого Гете та Шляйєрмахером, рішуче стає В. Бенямін в своїй праці *“Завдання перекладача”*.

Грунтовною проблемою більшості теорій, незалежно від того як

вони трактують можливість перекладу, є стосунок між “формами” джерельного тексту та “значеннями” або “сміслом”, що виражені в джерельній мові і є потенційно предметом передачі з однієї мови іншою за допомогою розуміння [Рум, Turk, с. 275]. Розглянута в таких поняттях концепція можливості перекладу здатна проявлятися трьома способами.

1) Для раціоналістів значення (“ідеї”, а іноді “структури”) є універсальні, й отже питання про можливість перекладу вирішується однозначно позитивно, тобто “значення” загалом передаються їх різноманітними конкретно-мовними формами. Тобто стосунок між значеннями як ідеями та формами значень розглядають як нежорсткий.

2) Релятивісти бачать значення та їхні репрезентації більш жорстко зв’язаними і, наприклад, Вільгельм Гумбольдт розглядає мову як таку, що визначає та втілює національну своєрідність “духу” (тобто мислення), й отже кожний переклад здається *“спробою розв’язання нерозв’язного завдання; кожний бо перекладач неминуче має потрощитися об один з двох підводних каменів: чи то за рахунок смаку й мови свого народу, надто наближаючись до оригіналу, чи то за рахунок оригіналу, занадто вже зберігаючи особливості свою народу. Середній шлях між обома не лише важкий, він просто неможливий.”* (Humboldt 1796:VI; переклад Фінкеля) с. 27). Однак, власний досвід Гумбольдта як перекладача, а він чудово переклав з давньогрецької мови німецькою есхілівського „Агамемнона” (1816), спонукав його на усвідомлення необхідності перекладу, в зв’язку з чим він стверджував, що *„переклад одне з найважливіших завдань всякої літератури”* (Humboldt, 1992: 56). Згідно з припущенням Гумбольдта структурні відмінності, що існують між мовами, не є перепоною для перекладу. Міркування, яке він висував для пояснення цього, полягало в тому, що кожна мовна спільнота має потенціал для висловлення думок, і цей потенціал здатен створювати засоби словесної передачі для будь-якої позамовної сфери, навіть такі, що виходять за межі власного суспільного та культурного досвіду. На гадану неможливість перекладу, що виникає внаслідок несумісності структур різних мов, можна відповісти його потенційною можливістю, при чому якою завгодно мовою можливо висловити поняття людського досвіду (de Pedro, 1999).

3) За третього підходу визнано, що хоча всі мови й характеризуються своєрідністю, однак тексти з цих мов можуть бути перекладені. Шлейермахер, власне кажучи, встановлює третій тип відносин між мисленням та мовленням, значенням та його вираженням. Значення не є ані байдужим до вираження, ані непереборно прив'язаним до нього; значення стає доступним завдяки видам розуміння, котрі можна назвати “сміслом”. Допускаючи, що смисл впливає на “систему понять та їх знаків у мові” [Schleiermacher: 53], перекладач натякає на “незбіг” мов, що його відразу підтверджують і вирішують у ході перекладу. На думку Шлейермахера, і письмові, й усні перекладачі виражають не лише смисл, але також і своє “розуміння” цього смислу, що означає, що вони піднімаються до такого “*ставлення до мови, яке не лише не є загальноприйнятим, але яке дозволяє перекладачеві відчувати, що воно не зовсім вільно вирросло, а радше було схильне до незнайомої подоби*» [Ibid, с. 55]. Таким чином перекладач вказує на те, що запропонований текст являє собою переклад. Такий підхід є безсумнівно доречним до можливості перекладу релігійних, філософських та художніх текстів.

Скільки б у межах цього останнього підходу здавалось би не доводили можливість перекладу, проте у випадку самореференції, тобто коли змістом висловлювання є саме фрази чи структури мови, тобто мова йде про мову, то таке висловлювання перекладу не піддається, хоча його можна пояснити (Pym, Turk, 1998: 274). Наприклад, можна зіткнутися з очевидним випадком неможливості перекладу, намагаючись передати українською чи французькою мовами англійське речення: „The first word of this very sentence has three letters”, оскільки перше слово цього речення українською мовою („*перше слово...*”) матиме п'ять літер, а французькою – дві (*le premier mot...*). Аналізуючи приклади такого кшталту, Бердж (Burge, 1978: 137) стверджує, що „в перекладі зберігається самореференція тоді, і лише тоді, коли в ньому втрачається референція”. Таким чином, під час перекладу доводиться застосовувати принцип необхідної жертви: не все підлягає перекладу.

У процесі перекладу мовні значення постають змінною величиною, бо вони є атрибутом певної конкретної мови. Інваріантним у перекладі залишається саме смисл, під яким розуміють ту інформацію, що її

передає мовець, і сприймається слухачем на основі змісту, вираженого мовними засобами в поєднанні з контекстом і мовною ситуацією, на тлі суттєвих для даних умов мовлення елементів досвіду та знань мовця й слухача. Саме мовний контекст та ситуація спілкування надають змогу нейтралізувати відмінності між нетотожними значеннями мови-джерела й мови перекладу для передачі того самого смислу.

1923 року Вальтер Беньямін публікує власний переклад німецькою *Tableaux Parisiens* Ш. Бодлера й у передмові до книжки в есеї під назвою „Завдання перекладача” окреслює свою теорію перекладності тексту. Для Беньяміна закон, що визначає перекладність, слід шукати в першоджерелі (Benjamin, 1923: 23; 1963: 71; 1992: 71). Він розглядає перекладність певного твору як таку, що має подвійне значення: „Питання перекладності має подвійне значення. Воно може означати: чи знайдеться коли-небудь серед всього читацького загалу першотвору пристойний перекладач? Та, більш істотно: чи його природа дозволяє переклад, й отже, з огляду на вагу форми, вимагає його?... Лише той, хто мислить неглибоко, ігноруючи самотійність значення останнього питання, оголосить їх обидва рівнозначними...” (Ibid: 71). З погляду Беньяміна перекладність тексту не залежить від того, чи може цей текст бути перекладеним. Саме тому він стверджує таке: „Перекладність – сутня ознака певних творів: це не означає, що переклад їх важливий для них самих; це радше означає, що конкретне значення, властиве першоджерелам, проявляється в їх перекладності.” (Ibid: 72).

Центральним для теорії Беньяміна є питання важливості та значущості тексту. Ця значущість перевищує як зміст, так і форму тексту: „Ця передача ніколи не може бути повною, але в цій царині перебуває те, що в перекладі є чимось більшим, аніж просто повідомленням. Точніше це сутнє ядро можна визначити, як те, що саме по собі знов-таки не піддається перекладу. Якщо ж навіть узяти з першоджерела максимум того, що є повідомленням, й перекласти його, то недоторканим залишиться те, на що якраз і спрямована робота справжнього перекладача. Воно не піддається перекладу, як поетичне слово першоджерела, бо відношення змісту до мови в першоджерелі та перекладі зовсім відмінні.” (Ibid: 76).

Ця невлівимість справжнього значення тексту в теорії Беняміна не є наслідком невідповідності між мовами. Навпаки, Бенямін детально розмірковує над „спорідненістю мов”, яка, як йому видається, ґрунтується на тому самому значенні: *„мови не є чужими одна одній, а є, апріорно й незалежно від усіх історичних взаємовідносин між ними, споріднені в тому, що хочуть висловити.”* (Ibid: 73). Саме в перекладі можна вловити побіжне уявлення про „чисту мову”: *„перетворити символізуюче (означальне) у символізоване (означуване), знову віднайти чисту мову, сформовану в потоці мови, це те велике та єдине, на що здатен переклад.[...] І місія перекладача якраз і полягає в тому, щоб звільнити у власній мові цю чисту мову, котра скована в чужій, звільнити цю мову, що перебуває в полоні твору, при передачі його перекладачем.”* (Ibid: 80).

Одні вважають, що різні мови зовсім різнорідні, й переклад з однієї мови іншою апріорі є геть зовсім недосяжний. Інші гадають, що переклад усе ж теоретично можливий завдяки якійсь спільній для всіх мов першооснові. Це припущення, своєю чергою, веде до нової дилеми: або першооснову слід заново знайти, і це означає поглибленіший пошук прамови; або ж цю першооснову слід побудувати логічно, а це фактично ставить перед мовознавцями завдання створити нову універсальну мову (Рікер, 2002).

Дійсно, хоч теоретично переклад здається справою нездійсненною, він таки здійснюється практично, проте за це нам доводиться розплачуватися нашими сумнівами щодо вірності/невірності своєму джерелу.

Висновок про принципову неперекладність тексту зобов’язує своїм існуванням працям Бенджаміна Лі Ворфа й Едварда Сепіра, котрі вказували на невідповідності між мовними рівнями підсистемами різних мов. Отже, сукупність світоглядних уявлень, властивих носіям якоїсь певної мови, виявляється чужою та незрозумілою носіям іншої мови. Доводиться, таким чином, погодитися з тим, що взаємне непорозуміння між людьми – норма. І що переклад є теоретично неможливим.

Гаразд, але коли переклад існує, то його все ж таки виконати можна. Коли так, то при всій багатоманітності мов мають існувати якісь приховані структури, що або несуть у собі ознаки втраченої

прамови, і до цієї прамови нам слід знову вернутися; або ці структури апріорно є спільними для різних мов, тобто універсальними, чи то трансцендентальними, і в цьому випадку їх слід виявити й на їхній підставі створити нову універсальну мову. Версія про прамову пропагувалася в працях гностиків, у Кабалі, в різних окультних вченнях. Пристрасна ностальгія за прамовою не обминула й Вальтера Беньяміна, котрий віддав належне цій темі в есеї „Завдання перекладача”, де „довершена мова”, „чиста мова”, бачиться як месіанська перспектива в царині перекладу.

Принципова основа перекладу – загальнолюдська мова. Відмінність мов світу являє собою одне з найбільших досягнень людства. Оскільки різні народи користуються різними понятійними структурами, то кожна мова розглядає світ немов би зі свого погляду й тому бачить у ньому щось нове, недоступне іншим мовам. Прийняття універсальної всесвітньої мови означало б стандартизацію думки й завдало б людству непоправної втрати. Й водночас, поза всяким сумнівом, людство прагне до загальної мови, така мова конче потрібна, і її буде знайдено. Виникає апорія, від подолання якої залежить проблема перекладу (Бибихин, 1973: 11 – 12).

Перекладач не міг би робити свої зіставлення, якби не відчував історичної обумовленості зовнішніх форм кожної мови. Оригінал, замкнений у своїй конкретній формі, губиться. З цієї замкненості його рятує можливість перекладу. Перекладність демонструє принципову, хоча й лише потенційну, можливість існування цього першотвору в якій завгодно формі. Тим самим перекладність виявляє, що окрім того, що першоджерело написано якоюсь конкретною мовою, його також написано чистою/ загальнолюдською мовою (Ibid: 13).

Отже, спосіб існування загальнолюдської чистої мови – перекладність окремих мов, стверджує Беньямін.

Вальтер Беньямін насправді цікавиться перекладом, який сягає чистої мови, що потенційно наявна в обраному корпусі творів будь-якої мови. Для нього, чиста мова це є сила, прихована в певних текстах, поетичний потенціал, осердя, що прагне вийти за безпосередню оболонку слів. І місія перекладача саме в тому й полягає, щоб сягнути цих потенціальних можливостей і вивільнити їх. Поширені уявлення про відповідність (еквівалентність) Беньямін перевернув шкереберть.

Ставлячи питання про те, чи підлягає твір перекладу, він загалом не розмірковує про передачу змісту, або інформації. Якщо буденного поширення набула проста мовна заміна/ підстановка, це свідчить про те, що мова далека від „центральної взаємної спорідненості (взаємозв'язку) між мовами”, і як така не перекладається; тут потрібен не переклад, а технічні операції, переноси, врегулювання між мовами. А перекладність пов'язана з пошуком серед читацького загалу певного твору компетентного перекладача, котрий би спробував зробити це приховане значення, присутній потенціал, видимим. Цей потенціал – то відзвук (вібрація, асоціації, резонанс) чистої мови, що позначає точки взаємозв'язку, де мови сходяться (об'єднуються) й відображають те, що перебуває поза межами висловлювання та історії. Така „спорідненість” мов полягає „в тому, що в кожній з них в цілому всякого разу є те саме означуване (das Gemeint), котре, однак, недоступне кожній з них окремо, але досягти якого можна лише всією сукупністю їхніх взаємодоповнювальних інтенцій. Це є чиста мова” (Benjamin, 1923: 74). Такий месіанський пошук містичної мови в осередку (стрижні) всіх мов, яка реалізується в перекладі, став причиною того, що Джордж Стейнер долучив Беньяміна – з його ностальгічним бажанням єдності (злиття, гармонії, злагоди, тотожності) Слова, Бога та Матерії – перед Гріхопадінням, перед Вавілонською вежею – твердо до єврейської кабалістичної традиції.

Тоді переклад має справу з розкриттям цього відзвуку в межах кожної мови, вібрації, яка демонструє, що ця мова виходить за свої межі: це музика, що створена окремими поетами, на взір Малларме, яка характерна для їхніх комбінацій слів зі звичної мови повсякденного вжитку. Однак, містичні польоти Беньяміна певною мірою пом'якшує низка його, здавалося б парадоксальних, тверджень про зміни мови з часом: що місія перекладача істотно піднесена, відокремлена від завдання писарчука із словником, й потім до певної міри знову вставлена в певний історичний процес.

Переклад, для перекладача Беньяміна, не пов'язаний із прагненням до схожості з оригіналом, адже з оригіналом відбуваються зміни. Слово зріє, змінює своє значення, відчуття стилю автора може модифікуватися, те, що було свіжим інколи стає пересічним, заялженим. Мова живе. Й коли змінюється мова першоджерела, то зміни так само

відбуваються і з рідною мовою перекладача. В цьому діалектичному процесі змін мови в часі переклад далекий від того, щоб йти паралельно з мертвими силами, котрі стали притаманні невід’ємно та внутрішньо. Беньямін наділив переклад привілеєм: „особливою місією відстежувати процес розвитку джерельної мови та породільні муки своєї власної” (Benjamin, 1923: 73). Перекладений твір, таким чином, може відродити твір-першоджерело, надаючи йому міради „життів після життя”, і при цьому створюватимуться нові мовні форми серед численних цільових мов, буде по-новому підступати до прихованої основоположної чистоти імпліцитної поетики – тобто, наблизитися до чистої мови.

Ці суперечності (напруження, конфлікти) та протиставлення (контрасти) в підрунті слів Беньямін ілюструє конкретним прикладом: німецьким словом „Brot” та французьким „pain”, які українською означають „хліб”. Слова ці означають, водночас, різне для німців та французів, хоча стосовно предмета, який окреслюють, означають те саме. Щоб продемонструвати цю відмінність Беньямін розрізняє між словом як референцією на конкретний предмет, „об’єкт, що означається”, між словом, наповненим смыслом, що його вкладає в це слово користувач, й потенціалом у самому слові, незалежному від користувача та об’єкта, що належить мові, способу означення. В перекладі саме спосіб означення і прагнуть зрозуміти, й шляхом усвідомлення прихованого в мові, на яку немає перекладу, встановлюють зв’язок із чистою мовою, невидимою „гармонією всіх самих різноманітних способів означення” (Ibid: 74). Те, що несхоже, наближується до одкровення. Таким чином переклад підноситься як тимчасове переважання іноземного, проте воно залишається тимчасовим, що визволяє та обмежує, бачення, і як відтворення оригіналу на шляху, відкритому до царства, де мови узгоджуються з Мовою, Чистою Мовою. Перекладач виконує своє завдання тоді, коли не просто передає комунікативний зміст, а коли сягає „того елемента, що не піддається перекладу”. Перекладність (можливість перекладу) має справу з переміщенням божественного дотику поетичного, притаманного першоджерелу, в нові мовні та культурні зміни. Вона не має нічого спільного з поширенішими поняттями перекладності, вірності, відповідності.

І коли, здавалось би, Беньямін перетворив перекладача на героя,

описуючи переклад як рух до ідеалу, він проводить чітке розмежування між поетом і перекладачем, між першотвором та похідним, через низку образів, зосереджуючись навколо відмінного їх відношення до змісту й мови, яке базується на іронічній (несхожості) відстані. В першоджерелі стосунок між змістом та мовою нагадують взаємини плоду з його шкуркою, а мова перекладу подібна до королівської мантиї навколо свого змісту; поет працює в самій мовній хащі, а перекладач перебуває на узліссі, працюючи з усією мовою, намагаючись створити „відлуння першоджерела” в цільовій мові. Переклад порівняно з оригінальним твором є більш розумовим, раціональним, дистанційованим, менш спонтанним, барвистим і безпосереднім. Перекладача наділено роллю, маючи загальний повид, підсумовувати, й одночасно вирішальні моменти, коли можливі ривки росту, втручатися.

Аргументація Беньяміна змінюється в той чи інший бік, бо тим часом як це іронічне дистанціювання перекладу може викликати тріщину між змістом та мовою, воно створює доповнену мову, котра є лишень епізодом у великій об’єднувальній справі „інтеграції багатьох мов ув одну істинну мову”. Така діалектика на зразок ланцюгової реакції між першоджерелом та похідним через переклад веде до істинної мови, мови тиші, чистої мови, котра не знає суперечностей. І саме ця чиста мова, котра лежить затаєною в перекладах, „ця сама мова, чій інтуїція та вид є єдиним верхом досконалості, на яку може філософ сподіватися” (Ibid: 77).

Визначивши вінець філософської істини, Беньямін визнає, що він зробив завдання перекладача, мабуть, нездійсненим, а „проблему досягання зернятка чистої мови” *нерозв’язною* (Ibid: 77). Він описує, як це зернятко може дозріти, рішуче вживаючи заходів проти хибної дослівної вірності/ точності та передачі значення/ змісту: функціональна передача повідомлення має поступитись інкорпорації фрагментів першоджерела, котра зробить оригінал і похідний твір фрагментом більшої мови. Таким чином, перекладач має прагнути до способу означення першоджерела, і, досягнувши цього невизначеного поетичного царства, додати до мови, в якій ця гармонія тепер виявиться вираженою.

Свою передмову Вальтер Беньямін починає з декларації, що, оцінюючи витвір мистецтва не варто озиратися на читача. Він належить

до табору модерністів, котрі заперечують природність та гладкість мови перекладу як його мету, й відкрито відхиляють думку, буцімто найвищою похвалою перекладачеві буде сказати, що переклад читається так, немов його відразу було створено цільовою мовою (Ibid: 79). Така похвала зводить нанівець вищу додаткову роль перекладу, те як він додає до своєї мови елемент мови чистої, присутньої в оригіналі, поетичну жагу єдності. Прозорість справжнього перекладу полягає не в тому, щоб зробити значення прозорим, а в тому, щоб не заступити світла цієї чистоти. І це краще досягти буквальною передачею синтаксису, передачею, котра надає перевагу словам над синтаксисом. „У всій мові та її творах, – веде далі Беньямін, – крім того, що можливо передати, залишається ще й щось таке, що передати неможливо; і залежно від контексту, де воно зустрічається, воно може бути як таким, що символізує, так і символізованим (*Symbolisierendes und Symbolisiertes*).” І це символічне символізоване й містить те ядро чистої мови, котре можна відтворити лише в перекладі.

Тому справжній переклад має справу з тими творами, які перекладні в силу їхніх високих поетичних якостей, у яких не міститься великої кількості необхідної для передачі інформації. Перекладач діє в царині мовного потоку, „він повинен, – за словами Рудольфа Паннвіца, які цитує Беньямін, – розширювати та поглиблювати свою мову через іноземну” (Ibid: 80). Як свій ідеал перекладу Беньямін називає буквальний переклад Фрідріхом Гельдерліном трагедії Софокла, а ще ідеальнішим, на його думку, буквальний підрядний переклад Святого Письма – фізичне втілення його думки, що „всі визначні письмена, і в найвищій мірі сакральні, поміж рядками містять свій потенційний (*virtuell*) переклад” (Ibid: 82). Здається, це було б єдиним шляхом порятунку справжнього перекладача від прірви мовчання, від того щоб „опинитися під загрозою загубитися в безодні мови” (Ibid: 82), коли ворота мови замкнуться назавжди на значенні, а перекладач-алхімік зникне в царині чистоти.

Беньямін – за словами Венуті (Venuti, 2000) – відроджує поняття „очужувального перекладу”, введене Шляйєрмахером, у якому читач переноситься настільки близько, наскільки це взагалі можливо, до іномовного тексту шляхом тісної передачі, що трансформує мову

перекладу. Беньямін цитує коментар про німецьку традицію початку ХХ ст. Рудольфа Паннвітца, котрий скаржиться на переклади, які „онімечують індійське, грецьке, англійське замість того, щоб обсанскричувати, обгречувати, обангліювати німецьке”. Паннвітц бачить переклад як експериментальну художню практику, де переклад „*мусить розширювати й поглиблювати власну мову за допомогою іноземної*” – так само як власна проза Паннвітца втручалася в загальноприйнятій німецькій синтаксис, пунктуацію, вживання великої літери.

Отже, за Беньяміном, переклад виявляється можливим, оскільки мови є недосконалі, й від істини трохи осторонь, а сам переклад це – прагнення, рух до істини.

Література:

1. Библихин В. В. К проблеме определения сущности перевода / В. В. Библихин // Тетради переводчика. – Вып. 10. – Москва : МО, 1973. – С. 3–14.
2. Беньямін В. Завдання перекладача / В. Беньямін // Вибране. – Львів : Літопис, 2002. – С. 23–38.
3. Беньямін В. Місія перекладача / В. Беньямін // Вісник Міжнародного Слов'янського університету (м. Харків) : сер. Філологія, 2003. – Т. 6, №1. – С. 24–29.
4. Гете Й. В. Западно-восточный диван / Й. В. Гете. – М.: Наука, 1988. – 895 с.
5. Кальниченко О. А., Подміногін В. О. Трактат Фрідріха Шлейєрмахера „Про різні методи перекладу” та його значення для сучасного перекладознавства // Вчені записки ХГІ „НУА”. Т. VIII. – 2002. – С. 503–533.
6. Ромашко С. А. Понимание и перевод текста в представлениях немецких романтиков / С. А. Ромашко // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М.: Наука, 1982. – С. 169–177.
7. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Федоров. – М.: Высш. шк., 1983. – 303 с.
8. Фінкель О. М. Теорія й практика перекладу / О. М. Фінкель. – Х., 1929. – 168 с.
9. Benjamin W. Die Aufgabe des Übersetzers / W. Benjamin // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 182–92.
10. Berman A. L'Épreuve de l'étranger / A. Berman. – Paris: Editions Gallimard, 1984.

11. Copeland R. *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts.* – Cambridge: University Press. – 1991.
12. Ellis R., J. Wogan-Browne, S. Medcalf, P. Meredith (eds.). *The Medieval Translator 1.* – Cambridge: D.S. Brewer. – 1989. Woodbridge, Suffolk: D.S. Brewer, 1989. – 202 pp.
13. Kittel H. *German Tradition* / H. Kittel, A. Polterman // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / Ed. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 418–428.
14. Lefevere A. *Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig* / A. Lefevere. – Assen; Amsterdam: van Gorcum, 1977. – P. 67–89.
15. Nietzsche F. *Die frohliche Wissenschaft* / F. Nietzsche // *Das Problem des Übersetzens* / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 137–139.
16. Ortega y Gasset J. *La Miseria y el splendor de la traducción* / J. Ortega y Gasset // *Obras Completas: Tomo V (1933–1941).* – Madrid: Revista de Occidente, 1947. – P. 427–448.
17. Pannwitz R. *Die Krisis der europäischen Kultur* / R. Pannwitz. – Nuremberg: H. Carl, 1917. – S. 242.
18. Pym A. *Translatibility* / A. Pym, H. Turk // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / Äd. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 273–277.
19. Steiner, G. *After Babel: Aspects of Language and Translation.* – London, Oxford and New York: Oxford University Press, 1975.
20. Schadewaldt W. *Das Problem des Übersetzens* / W. Schadewaldt // *Das Problem des Übersetzens* / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 223–241.
21. Schleiermacher F. *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens* / F. Schleiermacher // *Das Problem des Übersetzens* / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38–70.
22. Venuti L. *The Translator's Invisibility. A History of Translation* / L. Venuti. – L.; N. Y.: Routledge, 1995. – 353 p.
23. Venuti L. *Strategies of Translation* / L. Venuti // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / Äd. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 240–244.
24. Venuti L. (ed.) *The Translation Studies Reader* / L. Venuti – L.; N.Y.: Routledge, 2000. – 524 p.
25. Wilamowitz-Möllendorff U. von. *Was ist Übersetzen?* / U. von Wilamowitz-Möllendorff // *Wilamowitz-Möllendorff U. von. Reden und Vorträge.* – Berlin, 1925. – Vol. 1. – S. 1–36.

ПЕРЕКЛАД VS АДАПТАЦІЯ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, № 636, 2004. – С. 201–205.)

Як у дослідженні будь-якого наукового предмету, в дослідженні перекладу першим завданням має бути його виокремлення з числа схожих явищ та видів діяльності; адже вивчення історії перекладу свідчить про те, що контури поняття «переклад» поки що чітко не окреслені, й залишається не дослідженим належно те, як співвідноситься переклад із спорідненими явищами – переспівом, твором за мотивами, наслідуванням, адаптацією тощо. Справа в тому, що в різні епохи на переклад дивились по-різному: й кожна літературна епоха кожного народу має свої конвенційні норми, й зокрема уявлення про адекватність перекладу, які час від часу переглядає.

З цією метою буде корисним розрізняти *твори первинні* та *твори вторинні* або, як їх називав А.Лефевр, – *refractions* («заломлені твори») [Lefevre, 1983], а пізніше – *re-writings* («переписування») [Lefevre, 1992]. У першому випадку автор може творити, як йому заманеться. Безперечно, його уява підсвідомо формується іншими текстами, проте у своєму виборі слів та конструкцій, образів та тем, сюжетів та дійових осіб він має у своєму розпорядженні увесь свій вербальний всесвіт. У другому ж випадку творча особа свідомо та умисне покладається щодо творчого напрямку на твір первинного автора. Правда, останнім часом деконструктивісти взагалі розвінчують поняття «тексту-першоджерела» [Derrida, 1985], стверджуючи, що оскільки кожен текст базується на інших текстах, то не існує такого поняття як незмінний «оригінальний» текст, якому перекладачі мають бути вірні.

Поза всяким сумнівом, переклад – різновид вторинного твору, хоча первинні твори іноді маскуються під переклади. Такі твори називаються *псевдоперекладами*. Це поняття запровадив Антон Попович, назвавши його «фіктивним перекладом»: «Автор може опублікувати свій твір як фіктивний [або псевдо-] переклад з тим, щоб завоювати широку читацьку аудиторію, послуговуючись, таким чином, читацькими очікуваннями. Цей автор прагне використати «перекладацький» бум з метою реалізації власної літературної

програми» [Porovich, 1976: 20]. Під псевдоперекладом часто розуміють не лише оригінал, що видається за переклад, але й переклад, що видається за оригінал. Загалом кажучи, псевдопереклад можна визначити як твір, чий статус «оригінального» чи «похідного» твору є проблематичним. Відомі приклади вседоперекладів: поеми Оссіана, опубліковані Джеймсом Макферсоном, «Гайявата» Генрі Лонгфелло. Поняття псевдоперекладу цікаве переважно тим, що воно ставить під сумнів деякі з наших сталих уявлень, особливо віру в цілковиту відмінність між перекладом та оригінальним твором [Robinson, 1998: 185].

Серед вторинних творів можемо розрізнати *передане іншими словами*, те що А. Лефевр називав *parphrasings*, та *коментарі*. *Передача* одного й того ж *іншими словами* (перефразування) – це новий цільовий текст, який проте подібний до свого джерельного тексту за розміром, будовою та значенням, як буває коли якусь історію переповідають іншій аудиторії. А коментар (критика, екзегеза) – це похідний текст, призначений розтлумачувати джерельний текст. Тимчасом як *перефразування*, зазвичай, відтворюється замість джерельного тексту, до якого реципієнт не має доступу, то *коментар*, як правило, читають/слухають поряд із джерельним тестом, який реципієнт, можливо, без допомоги тлумачення коментатора не повністю зрозуміє. Співвідношення між джерельним текстом та його передачею іншими словами логічно можна представити як $A=B$; тимчасом як співвідношення між джерельним текстом та його коментарем – як $A+B$. Саме тому про передачу джерельного тексту іншими словами природньо говорити в поняттях відповідності, або еквівалентності, між ними та їхніми джерельними текстами. А критерієм якості коментаря є не еквівалентність, а його корисність, тобто наскільки він доречний і добре допомагає реципієнту зрозуміти джерельний текст.

Переклад – це передача джерельного тексту іншими словами, але передавати текст можливо іншими словами тієї самої мови, або якоїсь іншої. Коли товариш розповів вам історію, а ви переповіли її своїми словами, проте тією ж мовою, іншому приятелю, то це буде прикладом першого виду, який Роман Якобсон назвав *внутрішньомовним перекладом*. Звичайно, класифікація видів перекладу Р. Якобсона (*внутрішньомовний, міжмовний та трансмутація*, або, інакше,

міжсеміотичний) [Jakobson, 1959/ 2000], яка привертає нашу увагу до міжсеміотичного та внутрішньомовного перекладів, загальновідома, проте доводиться констатувати, що по справжньому в перекладознавчих дослідженнях вона використана не була. Якщо ж ви білінгв і переповісте цю історію іншою мовою, то створюєте зразок другого типу, який можна назвати *міжмовною передачею*, тип, що включає й власне переклад. Слід зауважити, що всі види мистецтв, гуманітарні науки, філософія і загалом вся культура істотно залежать від *перекладу*. Так, у відомому сенсі всі філософські твори Аристотеля – це критичне та корекційне перекладування роботи, проробленої попередніми поколіннями грецьких філософів. Геродот створив історію, переповідаючи розповіді, які чув під час своїх численних мандрів, та перевіряючи їх відносно інших розповідей. Перекази Гомера виявилися формувальними для грецької, а пізніше й для всієї, так званої, «західної» літератури.

І нарешті, слід провести межу між *перекладом* та іншими типами перекладування, які об'єднаємо під загальним терміном *адаптація*. Деякі види перекладування іншими мовами умисне прагнуть до створення відмінних значень, а переклади – це ті перекладування іншою мовою, які прагнуть до створення значень еквівалентних. Перший тип, ті перекладування, що прагнуть до створення відмінних значень, тобто адаптація, включити наслідування, пародії, твори за мотивами, трагедії, перекази і тому подібні підвиди. І коли Горацій в «Про поетичне мистецтво» згадує вірного перекладача, то він намагається провести такий само розподіл між наслідувачем, котрий обробляє запозичений матеріал, але прагне заробити собі ім'я як оригінальний автор, та вірним перекладачем, який передає по-рабськи слово в слово: *Одначе, / Важко сказати по-своєму те, що властиве всім людям: / Легше Троянську війну зобразити на сцені театру, / Ніж оспівати таке, що на думці й устах не було ще. / Знання повсюдно переказ тоді називай справедливо / Власним творінням, якщо за те коло, второване тупо, / Вийти зумієш і слово в слово товкти перестанеш, / Мов дріб'язковий товмач, і якщо, за зразок щось узявши, / В нім не загрузнеш, законами твору чи соромом скутий. (пер. Андрія Содомори)*

Різні тлумачення, що надавалися цим рядкам Горація, незалежно

від того, чи підтримувався в них буквальний переклад, чи засуджувався, дійово відтворюють логіку, за якою можна виокремити адаптацію. Адаптацію можна розуміти як набір перекладацьких дій, у результаті яких отримуємо текст, що не сприймається як переклад, однак, визнається як такий, що репрезентує джерельний текст та має приблизно такий само обсяг (Bastin, 1998: 5). Цей термін може охоплювати численні, досі неокреслені чітко явища, як-то наслідування, переспіви, травестії тощо, хоча звичайно, спроби провести чітку межу саме на національному матеріалі здійснювалися в Україні (Дзеря, 2002). Строго кажучи, поняття адаптації вимагає визнання перекладу, як не-адаптації, тобто, як більш утрудненого та силуваного способу передачі словами іншої мови.

Вперше на межу між адаптацією та перекладом, можна вважати, вказав Цицерон, який розрізняє свою перекладацьку практику від послівного методу перекладу своїх попередників, стверджуючи, що набагато важливіше: по-перше, оволодіти цільовою аудиторією на тій мові, на якій аудиторія вільніше почувається; та, по-друге, розвивати ораторський словниковий запас та навички аргументації у цільовій мові, аніж зі скрупульозною точністю притримуватися джерельного тексту. На літературу цей погляд поширили вже згадуваний Горацій в «Про поетичне мистецтво» (20 р. до н.е.) та Авл Геллій в «Аттичних ночах» (бл. 100 р. н.е.). До Біблії та інших релігійних текстів цей підхід застосував Ієронім Стридонський, обґрунтувавши його в листі до Паммахія (395 р. н.е.). На добу Відродження такий перекладу стає домінуючим і сьогодні він відомий під назвою, яку йому дав Ієронім – «переклад по смислу». Цицерон стверджував, що збирається «перекладати» (маючи на увазі не буквальний переклад, а «перенесення» на римський ґрунт індивідуального стилю та духу автора) мовою латинської правничої прози Демосфена та Есхіна не «як товмач» (*ut interpretes*), а «як оратор» (*ut orator*): *«Ось так би мовити, я й переклав найзнаменитіші промови двох найкрасномовніших аттичних ораторів, Есхіна та Демосфена, які вони виголосили один проти одного. І я перекладав їх не як товмач, а як оратор, зберігаючи ті самі думки та форми, чи, інакше кажучи, “фігури” думок, проте мовою, яка відповідає нашому вжитку. Й коли я це робив, то не вважав за необхідне передавати*

слово словом, проте зберігав загальний стиль та силу мови. Бо не думаю, що повинен їх відраховувати читачеві поштучно, немов монети; я сплачував їм борг, так би мовити, загальною вагою». Теоретичні погляди Цицерона на переклад мали вирішальний вплив на практику перекладу в наступні дві тисячі років (Kelli 1998:496). Проте, щоб розуміти ці висловлювання Цицерона, слід пам'ятати про їх історичний контекст та контекст галузі знань, у якій його було зроблено, на що справедливо вказує Р. Коупленд (Copeland, 1991: 2): «Цицерон, описуючи як він переклав деякі зразки аттичного ораторського мистецтва, стверджує: „**Я перекладав їх не як товмач, а як оратор.**” Насправді ж ця супротивність способів перекладу є частиною значно більшого питання – боротьби за гегемонію дисципліни [як галузі знань]. З точки зору Цицерона, перекладати як „товмач” означає практикувати у рамках обмеженої спроможності критика тексту, чийм обов'язком є перекладати слово словом; а це саме те обмеження, яке фахівці з риторики (а Цицерон належав до цього фаху) накладали на граматиків. Перекладати як „оратор” означає використовувати художні можливості красномовства, можливості, які риторика стверджувала й підтримувала, умисне відособлюючись від граматики. Як видно навіть з цього побіжного огляду висловлювання Цицерона, справжнє основоположне питання полягає не в тому як визначати способи доброго перекладу, а радше в тому, як визначити дисциплінарний статус та культурну перевагу риторики. Переклад являв собою лише одну з ділянок, на якій розгорталося це більше протистояння, й теорія перекладу не існувала окремо, а була лише знаряддям цього суперництва між дисциплінами».

І як показала Р. Коупленд, протягом усіх середніх віків «перекладацька» традиція, що асоціюється з граматикою та болісною вірністю букві джерельного тексту, буде існувати паралельно з «коментаторською» традицією, що асоціюється з риторикою й переважно піклується про «правильне» або моральне розуміння читача. І в цій останній традиції цілком прийнятним буде змінювати текст, додавати до нього, чи вилучати з нього, наповнюючи його моральними або історичними глосами, що справляло враження пристосування тексту

віддаленого в часі чи просторі до того, що вже знали сучасні читачі й що вони мали знати, позбавити його паганських впливів тощо.

Золота пора адаптації припадає на XVII–XVIII ст., коли, набувши надзвичайного поширення у Франції, адаптація звідти переноситься у всі європейські культури як панівний спосіб передачі іномовного матеріалу. Надзвичайно вільні переклади цієї доби виправдовуються в термінах необхідності **адаптувати** іноземні тексти **до смаків та звичок цільової культури**, незважаючи на втрати, яких зазнає джерельний текст. Однією з головних та типових фігур, що вдавалися до такого підходу, був Н. Перро д'Абланкур (1606–1664), французький перекладач, чий переклади першими удостоїлися епітету „*belles infidels*” («прекрасні, але невірні»), котрий пристосовував класичні твори до сучасних канонів та жанрів (завдяки пропускам та «поліпшенням») до такої міри, що деякі з його перекладів вважаються травестіями оригіналів. Д'Абланкур захищав підхід, у якому головна перевага надавалася красі та вишуканості висловлення у цільовій мові. Розглядав він переклад як адаптацію та вважав за можливе й прийнятне поліпшувати та прикрашати цільовий текст. Він не лише здійснював «цензуру» в ході перекладу, але й «виправляв» фактичні помилки та взагалі, скрізь, де вважав за потрібне, поліпшував джерельний текст. Наступний фрагмент з передмови д'Абланкура до його власного перекладу Лукіана, є красномовним тому свідченням: «...*Отже, не дивуйтесь, що я переклав цей твір, наслідуючи приклад багатьох учених людей, які перекладали латиною той, чи інший діалог, і що менше всього заслуговую я на докори в тому, що опустив надто вже непристойне й пом'якшив занадто вже вільно, у крайньому випадку в деяких місцях. Ось тим-то й виправдовуються такі мої дії, а переклад, що я його здійснив, виправдовується чисельними вигодами, що їх отримає публіка, прочитавши цього письменника... Коли споглядаєш гарне обличчя, то в ньому завжди знайдеться якась риса, якої б хотілось уникнути. Так само і в найкращих авторів є уривки, які потребують трохи змін, або роз'яснень, звичайно, коли текст було написано з метою доставити насолоду, бо в такому випадку ви не можете допустити щонайменшої помилки, і якщо ви хоча би трохи покажетеся нетактовним, то, замість того, щоб розважити своїх читачів,*

ви їм надокучите. Тому я не завжди дотримуюся авторських слів, а то й навіть думок. Я зберігаю враження, яке автор прагнув викликати в душі, а потім переробляю цей матеріал згідно того, як прийнято в наш час. У різні часи вимагаються не лише різні слова, але й інші думки, і посли зазвичай вдягаються так, як прийнято в країні, куди їх послали, бо побоюються видатися кумедними в очах людей, яким бажають догодити. Безперечно, те, що я створив, власне кажучи, не переклад. Але це краще за переклад, та й античні письменники не перекладали іншим чином... Також є уривки, в яких я зважив на те, що варто було б сказати, чи що я сказав би, радше ніж, що насправді сказав автор».

У XIX ст., коли на зміну класицизму прийшов романтизм із зовсім іншим загальним, естетичним та літературним світоглядом, й коли відразу і цілком змінюється ставлення перекладачів до своїх завдань, спостерігається реакція на таку “невірність” (хоча в драмі адаптація продовжує панувати). Романтики ведуть мову про індивідуальність конкретних автора та твору, яку слід зберегти навіть з усіма вадами, помилками, темними місцями. Тому романтиків гостро цікавлять такі питання як “принцип точності перекладу, різні тлумачення цього терміну, визначення межі точності, співвідношення різних національних мов та наслідки цього для можливості та якості перекладу” [Фінкель, 1929: 22]. Свого вершинного вираження романтична концепція перекладу набула в трактаті Фрідріха Шляєрмахера «Про різні методи перекладу» (*Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens*), в якому Шляєрмахер протиставив, безпрецедентно загостривши увагу на їх важливості, два перекладацькі методи: очуження та одомашнення. Він вказує, що метод перекладу, перш за все, визначається характером перекладного тексту й пропонує розрізняти переклад усних висловлювань та комерційних паперів, з одного боку, та науково-філософські й поетичні (художні) твори, з іншого. У зв’язку з цим Шляєрмахер розрізняє два поширені методи передачі таких текстів: парафрастичний переклад – для філософсько-наукових текстів та наслідування – для поетичних текстів. Проте їх Шляєрмахер справжніми перекладами не вважає. Для Шляєрмахера «справжній перекладач» – це той «хто бажає звести дійсно разом цих двох цілковито відособлених людей – свого автора і свого читача –

і, котрий хотів би дати останньому розуміння першого та насолоду від нього настільки точні та повні, наскільки це можливо, без того, щоб запрошувати його покинути царину рідної мови» [Schleiermacher, 1963: 37]. Шляермахер по суті наголошує на перекладі як на об'єкті інтерпретації тексту, з одного боку, та на засобі спілкування, тобто «способі зустрічі автора та читача», з іншого. Таких способів чи методів, що впливають на розуміння вітчизняним читачем іномовного автора, є лише два: «або перекладач залишає автора в покої, наскільки це можливо, й наближає читача до нього, або ж він залишає читача в покої, наскільки це можливо, й наближає до нього автора» [Ibid.]

Шляермахер надає перевагу першому методу, заставляючи читача цільовою мовою здійснювати мандрівку за кордон, бо оскільки асоціативні комплекси відрізняються в залежності від мови та культури, то передача можлива лише за умови застосування «очужувального» методу перекладу: перекладач визначається, виходячи з єдності форми та змісту джерельного тексту, та в залежності від джерельної мови. Шляермахер відстоював також використання в перекладі особливої «перекладацької» мови, що неодмінно веде до змін у самій мові. Врешті-решт, лише відхиляючись від сталих норм, можна очужувальний чи сторінний елемент зробити помітним у цільовій мові. Хоча найважливішим є те, що він був упевнений у інновативному характері перекладу й вбачав саме в цьому його основну роль. Шляермахер описує «мету» справжнього перекладача в соціальних поняттях, бо переклад пропонує розуміння іноземного тексту не просто національно-орієнтованим, але й таким, що відноситься до певної групи: *«отже перекладач повинен мати собі за мету передати своєму читачеві той самий образ та те саме захоплення, що їх дало б читання цього твору будь-якому читачеві, освіченому таким чином, що ми називаємо його, в кращому смислі цього слова. любителем та знавцем (“Leibhaber und Kenner”), того типу читачем, котрий знає іноземну мову, хоча вона й залишається для нього завжди чужою...» [Ibid.].* Інакше кажучи, метою перекладача є *«зберегти мовні та культурні відмінності іноземного тексту, проте лише так, як він сприймається в перекладі обмеженою читацькою аудиторією – освіченою елітою» [Ibid.]*.

Слід сказати, що від цих гіпотиз Шляєрмахера відштовхуються, так або інакше, майже всі сучасні теорії перекладу, особливо німецькомовні. Здається, що фундаментально нових підходів до перекладу з тих пір не з'явилося, хоча дискусії навколо праці Шляєрмахера продовжуються.

Шляєрмахер (хоча й визнавав, що більшість перекладів є редукцією іноземних текстів до цінностей культури цільової мови.) надавав перевагу одному методу, а саме «відправитися на чужину», й тим самим упиратися власним культурним цінностям, акцентуючи мовні та культурні відмінності іноземного тексту. Цей аргумент Шляєрмахера визначний сучасний французький перекладознавець А. Берман [10, с. 87–91] назвав «етикою перекладу», що перетворює текст перекладу в місце, де культурна відмінність не стирається, а навпаки, проявляється, хай навіть ця іншість ніколи не може бути виражена у своїх власних поняттях, а лише в поняттях цільової мови. Треба визнати, що погляди Шляєрмахера та його однодумців у цьому питанні (В. Гумбольдт, В. Беньямін та інші) не перемогли. Надалі ми бачимо переважно нахил до збереження особливості своєї мови та своєї культури, тобто адаптація істотно переважає.

У ХХ ст. різке зростання кількості перекладів науково-технічної та ділової документації призводить до надання переваги в передачі іномовної документів прозорості з наголосом на дійовості комунікації, що можна розглядати як схвалення різновиду адаптації, пов'язаного з переказом тексту для нової читацької аудиторії. Взагалі кажучи, історики перекладу та перекладознавці (Venuti, 1995)) висловлюють негативне ставлення до адаптації (перш за все у високовартісній прозі та в гуманітарних текстах), засуджуючи адаптацію як викривлення, фальсифікацію чи цензурування, проте рідко можна знайти чітке термінологічне визначення при обговоренні цього суперечливого явища.

Визначення адаптації можна розбити на чотири групи в залежності від конкретної тематики рубрики (перекладацький прийом, жанр, метамова, ступінь вірності) хоча, безперечно, ці визначення пересікаються (Bastin, 1998: 6).

Найвідоміше визначення адаптації як перекладацького прийому, мабуть, належить Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне (), котрі вирізняють прийоми прямого перекладу (запозичення, кальки, дослівний

переклад) та прийоми непрямого перекладу (транспозиція, модуляція, еквіваленція та адаптація), таким чином, адаптація, під якою розуміють заміну ситуації, що описується, відноситься до непрямого перекладу, який застосовується, коли неможливий переклад прямий.

Адаптацію іноді розглядають як різновид перекладу, що характерний для конкретного жанру, в першу чергу драматичних творів. І справді, саме стосовно драматичного перекладу адаптацію вивчали найчастіше. Так, Х. Сантойо визначає адаптацію, як форму “натуралізації” п’єси для нового середовища, при чому мета полягає у досягненні того самого ефекту, який має джерельний твір, але у аудиторії, що належить до іншої культури (Santoyo, 1989: 104). Також адаптацію пов’язують з жанром реклами та субтитруванням чи дублюванням в кіно. Основним у цих жанрах є збереження характеру та функції джерельного тексту, а не збереження форми, чи навіть смислового значення, особливо там, де доводиться враховувати акустичні чи візуальні чинники. Інші жанри, такі як дитяча література, вимагають відтворення змісту твору згідно соціолінгвістичних вимог іншої читацької аудиторії.

Найлегше, певне, виправдати адаптацію, коли джерельний текст має метамовний характер, тобто коли темою тексту є сама мова, що особливо притаманно підручникам та монографіям з мов. Ньюмарк вказує, що в цих випадках адаптація має ґрунтуватися на уявленнях перекладача про знання його читача (Newmark, 1982).

У визначенні адаптації також відображаються досить-таки відмінні погляди на зв’язок цього поняття з “вірністю” джерельному тексту. Одні стверджують, що адаптація необхідна саме для того, щоб передати зміст неушкодженим (принаймні, на глобальному рівні), в той час як інші вбачають в ній зраду джерельного автора. Для перших, відмова від адаптації прирікає читача на штучний світ “іноземщини”, на штучну “перекладацьку мову”; для других адаптація рівносильна руйнації та перекрученню джерельного тексту. Проте, навіть ті, хто визнає необхідність адаптації за певних обставин, змушені погодитися з тим, що, якщо залишатися вірним тексту є *sine qua non* в перекладі, то існує межа, за якою адаптація перестає взагалі бути перекладом.

Порівнюючи адаптації із джерельними текстами, можливо

виопрацювати попередній перелік прийомів, до яких звертаються, адаптуючи: *опущення*, чи скорочення частини тексту; *поширення*, тобто експлікація інформації, що не висловлена у джерельному тексті (чи у самому тексті, чи в примітках); *заміна* відрізків *жаргонної, діалектної, нісенітної, табуйованої тощо мови* джерельного тексту приблизними відповідниками; *транскрибування* джерельного тексту, котре звичайно супроводжується буквальним перекладом; *осучаснення*, тобто заміна застарілої чи туманної інформації на сучаснішу; *уведення до більш знайомого контексту*, аніж той, що його вжито у джерельному тексті; *глобальніша заміна* джерельного тексту цільовим текстом з метою зберегти лише істотний зміст/ функцію джерельного тексту (Bastin, 1998: 7).

До найпоширеніших чинників, що спонукають перекладача звертатися до адаптації слід віднести: *лакуни* та безеквівалентна лексика; *ситуаційна невідповідність*, тобто, коли контекст, на який посилається джерельний текст, відсутній у цільовій культурі; *заміна жанру*, що часто вимагає глобальної переробки джерельного тексту; *порушення комунікації* у наслідок становлення нової епохи чи нового підходу, або необхідність звернення до іншої аудиторії, що вимагають змін у стилі, змісті чи подачі матеріалу.

Ці чинники обумовлюють два типи адаптації за розмірами застосування: *місцеву*, викликану складнощами, що постають із самого джерельного тексту (перші два чинники), та *загальну*, що викликана чинниками поза джерельним текстом та пов'язана з більш масштабним та радикальним його переглядом та переробкою. Рішення звернутися до загальної адаптації може бути прийняте самим перекладачем, або може бути нав'язане зовні, наприклад видавничою політикою.

Деякі науковці взагалі прагнуть не вживати термін «адаптація» чи «адаптивний переклад», уважаючи, що поняття перекладу можна поширити на всі види трансформацій, доки зберігаються основні функції цього виду діяльності. Інші ж розглядають ці два поняття, адаптація та переклад, як такі, що репрезентують істотно відмінні види практичної діяльності. Квебекський поет Мішель Гарно для того, щоб передати тісний взаємозв'язок між ними, навіть створив термін

tradaptation (зрощенням двох французьких слів *traduire* + *adaptation*), щось на зразок українського «перекладаптація». І дуже незначна кількість науковців, які роблять спроби серйозно проаналізувати явища адаптації та його відношення до перекладу, наполягають на існуванні тонкої межі між цими двома поняттями. Суперечка навколо протиставлення адаптації та перекладу часто підігривається ідеологічними питаннями. Це відразу впадає у вічі при розгляді запеклих дебатів, що ведуться навколо перекладу Біблії від появи самих перших перекладів. Врешті-решт, часто стверджується, що вдалий переклад – це такий переклад, який виглядає або звучить немов оригінал. А це, здавалось би, передбачає, що від перекладача очікують активного втручання (тобто, адаптації) для досягнення цього ідеалу.

Вивчення адаптації заохочує теоретиків виходити за межі чисто мовних питань і допомагає висвітлити роль перекладача як посередника, як творчого співучасника процесу вербального спілкування. І тут ключовим словом замість «точності» стає «релевантність», що, в свою чергу, спонукає до детального аналізу трьох важливих понять перекладу: значення, мети (функції/*skopos*) та наміру. Ми можемо сказати, що в перекладі – чи в тому, що традиційно розуміється під цим поняттям – ми залишаємося переважно на рівні значення, при адаптації прагнемо передати мету джерельного тексту, а при егзегезі націлені на розкриття наміру автора. Адаптацію завжди визначали відносно чогось іншого – конкретного стилю, мовних конвенцій чи комунікативних моделей. А те, що перекладознавство постало як самостійна дисципліна, наразі дозволяє нам вивчати адаптацію в її власних поняттях. Необхідним і нагальним є визнання адаптації як виду творчого процесу, що прагне до відновлення рівноваги комунікації, яка часто порушується за традиційних форм перекладу. Лише трактуючи адаптацію як законну стратегію, зможемо зрозуміти мотивацію її використання та належним чином оцінити взаємини між нею та іншими видами перекладу, як він традиційно розуміється.

Література:

1. Дзера О.В. Жанри художнього перекладу / О. В. Дзера // Записки перекладацької майстерні. 2000–2001. – Л.: ЛНУ, 2001. – Т. 1. – С. 18–37.
2. Кальниченко О.А. Трактат Фрідріха Шлейєрмахера „Про різні методи

перекладу” та його значення для сучасного перекладознавства / О.А. Кальниченко, В.О. Подміногін // Вчені записки ХГІ „НУА”. – Т. VIII. – 2002. – С. 503–533.

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

4. Фінкель О.М. Теорія й практика перекладу / О.М. Фінкель. – Х., 1929. – 168 с.

5. Bastin, G. L. *Adaptation* / G. L. Bastin // Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London and New York: Routledge, 1998. – P.5 – 8.

6. Cicero *De optimo genere oratorum* / Cicero // Robinson, D.(ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P.9.

7. Copeland, R. *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and vernacular texts*. – Cambridge: University Press. – 1991.

8. D’Ablancourt, N.P. *Dedication of French Translation of Lucian* / N.P. D’Ablancourt // Robinson, D.(ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P.156–159.

9. Derrida, J. *Des Tours de Babel* / J. Derrida // Graham, J. (ed.) *Difference in Translation*. – Ithaca: Cornell University Press. – 1985. – P. 165–204.

10. Jakobson, R. *On Linguistic Aspects of Translation* / R. Jakobson // Venuti L. (ed.) *The Translation Studies Reader* – L.; N.Y.: Routledge, 2000. – P. 113–118. В рос. перекладі: Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Роман Якобсон. Избранные работы. – М. : Прогресс. – 1985. – №. 361–368.

11. Lefevere, A. *Literature, Comparative and Translated* / A. Lefevere // *Babel*, #2. – 1983. – P. 70–75.

12. Lefevere, A. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame* / A. Lefevere. – London & New York: Routledge, 1992. – 176 p.

13. Newmark, P. *Approaches to translation* / P. Newmark. – Oxford: Pergamon Press. – 1982.

14. Robinson, D. *Pseudotranslation* / D. Robinson // Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London and New York: Routledge, 1998. – P.183–185.

15. Santoyo, J.C. *Traducciones y adaptaciones teatrales: ensayo de una tipologia* / J. C. Santoyo // *Cuadernos de Teatro Clasico*, #4. – 1989. – P. 96–107.

16. Schleiermacher F. *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens* / F. Schleiermacher // *Das Problem des Übersetzens* / Ed. H. J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38–70.

17. Venuti L. *The Translator’s Invisibility. A History of Translation* / L. Venuti. – L.; N. Y.: Routledge, 1995. – 353 p.

18. Vinay J.-P, Darbelnet, J. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation / J.-P. Vinay, J. Darbelnet // Venuti L. (ed.) The Translation Studies Reader. – L.; N.Y.: Routledge, 2000. – P. 84–93.

ПОЧАТОК ПЕРЕКЛАДУ В НІМЕЧЧИНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОРИННЯ ФОРМУВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Подміногін В. О., Кальниченко О. А.

(Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні проблеми перекладознавства та методики викладання перекладу” 22 квітня 2005 року до 200-річчя Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна та 75-річчю факультету іноземних мов. Харків, 2005. – С. 99–100.)

В європейському контексті термін „deutsch” (німецький) є незвичним, бо він не походить від давньої назви країни чи племені. З самого початку він позначав загальну народну мову й навіть сьогодні мовно-культурні конотації слова „deutsch” ширше за те, що стоїть за сучасними політичними чи географічними реаліями. У VIII ст. „theudisk” чи латинізоване „theodiscus” відносилось до діалектів, якими розмовляли германські племена в межах імперії Карла Великого: алеманського, франконського, саксонського, тюрінзького та баварського. Політичні межі німецькомовних країн, як зовнішні, так і внутрішні, майже ніколи не співпадали з мовними. Процес перетворення германських діалектів, вкорінених в усній дохристиянській традиції, в німецьку літературну мову розпочинається у VIII ст. Хоча й існували численні автохтонні тексти, основна кількість творів старовірхньо-німецькою була перекладами з латини. З дескриптивної точки зору можна виділити чотири основні типи текстів: а) підрядні переклади, які практично незрозумілі без латинського джерельного тексту; б) тексти, які нагадують підрядні переклади на зразок “Євангелічної гармонії” Таціана; в) “вільні” чи відносно “вільні” переклади на кшталт старовірхньо-німецького “Ісидора” та творів Ноткера; г) адаптації та парафрази, такі як “Христос та самаритяни” та псалм 138 (перекладені у Фрейдінгу). Намагаючись оцінити досягнення середньовічних

перекладачів, слід пам'ятати про історичні обставини та типологічні й функціональні обмеження, за яких вони працювали. Прокласти місток між мовою та культурою, які відділяли середньовічних перекладачів від античних – то вимагало велетенських творчих зусиль. Отже, було б невірно зрозумілим анахронізмом, якщо б ми намагались оцінити ці староверхньонімецькі переклади згідно наших сучасних норм і стандартів.

Спершу німецька мова, яка не мала на той час літературної традиції, служила переважно дидактичним цілям: глосарії, послівні переклади та підрядні переклади, такі як статут ордену бенедиктинців, викладений староверхньонімецькою, що використовувався в монастирях для навчання латинській мові. Проте були й значні виключення з цього орієнтованого виключно на джерельний текст дидактичного підходу, наприклад, “Ісидор” (біля 800 р.) або переклад “Liber Mangeliarum” Отфріда фон Вейссенбурга (біля 863–71 рр.) чи пізніше парафрастичний переклад Віллірама фон Ебесберга “Пісні над піснями” (біля 1060 р.).

Ноткер III («Губатий»/Labeo чи Ноткер Німецький/Teutonicus, біля 950–1022 р.) є унікальною фігурою в староверхньонімецький період як з точки зору тієї різноманітності текстів, які він переклав, так і самого способу їх перекладу. В ранньому Середньовіччі єдиної німецької мови не існувало зовсім. Її заміняли говори і діалекти. Староверхньонімецький мовний період продовжувався з 8 по 11 століття. Саме в цей період відбулося остаточне розмежування староверхньонімецької і старофранцузької мов на території Священної Римської імперії німецької нації. Найстарша писемна пам'ятка цього періоду – знамениті Страсбурзькі клятви (842 р.). І хоча, за незначним виключенням, німецька мова до початку XI століття ще не знайшла своєї письмової форми, тому що у всіх сферах громадського життя – історіографії, літературі, науці взагалі, використовувалася латина, однак вона все більше пробивала собі шлях у сфері усного спілкування. Стан розвитку німецької мови до початку XI століття відомий нащадкам саме завдяки титанічній діяльності ченця Ноткера. Він увійшов в історію як історик і перекладач. Крім християнської теологічної літератури він звертається до перекладу філософських та поетичних текстів, як-от “Розрада від Філософії” Боеція та “Буколіки” Вергілія.

Спираючись на мовні та філософські зусилля попередніх поколінь перекладачів та німецьких авторів, він ефективно передав найскладніші думки та найтонші поняття з латини на оновлену і більш зрозумілу більшості німецьку мову. Можна стверджувати, що Ноткеру також належить величезна заслуга в описі формування сучасної йому німецької мови, зокрема її системи наголосу, граматики, правопису. Для своїх учнів він перекладав так звану «змішану» прозою, комбінуючи латину і німецьку, що відповідало дидактичній традиції того періоду. З Ноткера ведуть свій початок письмова німецька мова і перші німецькі переклади класичних авторів.

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ: ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН⁴

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ч. 1: Загальні питання. Стародавні часи. / О.А. Кальниченко, В.О. Подміногін – Х.: Вид-во НУА, 2005. – 132 с.)

Останнім часом істотно зріс інтерес до історії перекладу: виходять друком численні книги та статті, проводяться міжнародні конференції, започатковуються грандіозні групові проекти, дисципліна «Історія перекладу» сьогодні включена до вузівських програм філологічних факультетів, проте, мабуть, найпоказовішим є той факт, що науковці постійно закликають до створення нової дисципліни в межах перекладознавства з відповідними методами та теоретичними моделями [Woodsworth, 1997: 100]. Хоча вивчення історії перекладу

⁴ Пропонується повна версія статті, яка стала ВСТУПОМ до посібника Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. (Ч. 1: Загальні питання. Стародавні часи. / О.А. Кальниченко, В.О. Подміногін – Х.: Вид-во НУА, 2005. – 132 с.), скорочений варіант якої було опубліковано як Історія перекладу: предмет, проблеми та сучасний стан/ О.А. Кальниченко, В.О. Подміногін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, № 611, 2003. – С. 10–14.

не є чимось новим, адже замислюючись над своїм ремеслом / мистецтвом / наукою, перекладачі часто кидали погляд на минуле професії. Так, французький перекладач XVII ст. П'єр-Даніель Юе у творі «*De Interpretatione*» [Huet, 1680] звіряє свої погляди на те, як перекладати, з думками про переклад Цицерона та Квінтіліана, Ієроніма Стридонського, Еразма Роттердамського та інших, або в IV ст. Ієронім в листі до Паммахія [Hieronym, 1910–1918] посилається на авторитет Цицерона та Горация та їх висловлювання про переклад. Ще одним прикладом може служити Самуель Джонсон, який 1759 року здійснив екскурс в історію перекладу – від греків, римлян та арабів до історії перекладу у Великій Британії – від Чосера до Драйдена [Johnson, 1975]. Проте попри всі численні твори з історії перекладу існує нагальна потреба в системному та добре структурованому викладенні. Створення такої історії видатний сучасний французький перекладознавець Антуан Берман (1947–1991) назвав «найневідкладнішим завданням істинно сучасної теорії перекладу» [Berman, 1984: 12].

Перш за все необхідно визначитися із предметом історії перекладу та самим визначенням, що таке «переклад»; як він співвідноситься із спорідненими видами діяльності – переспівом, адаптацією, варіацією на тему, наслідуванням, компіляцією, твором за мотивами, трагедією тощо [Кальниченко, Подміногін, 2004]. Адже в різні епохи на переклад дивилися по-різному: й кожна літературна епоха кожного народу має свої конвенційні норми, й зокрема, уявлення про адекватність / неадекватність перекладу, які час від часу переглядає [Комиссаров, 1990]. Так, не існує якоїсь загальної згоди стосовно того, що є середньовічним перекладом, чи до якої міри можна сучасні уявлення про переклад переносити на часи середніх віків. Сперечаються медієвісти про те, чи варто оцінювати середньовічні переклади у критеріях вірно / невірно, або добре / погано, наполягаючи на історичній обумовленості бажаності вірного перекладу. Інші ж узагалі вважають, що будь-яка оцінка накладає наші сучасні уявлення про переклад на світ, який докорінним чином відмінний від нашого, тим більше що при порівнянні неможливо стверджувати напевне, що перекладач працював з того рукопису, який дійшов до нас, або що ми маємо точну копію справжнього перекладу – адже й переписувачі, бувало, істотно

втручалися в текст, додаючи чи вилучаючи фрагменти (не кажучи вже про перекладачів).

А перекладачі часом брали на себе роль компіляторів. Так, Чосер майже не розрізняв між перекладом та оригінальною творчістю. Можливо, як «нутряна» реакція на такі фундаментальні розбіжності в поглядах на переклад у середні віки та сьогодні, предметом дослідження медієвістів останнім часом став сам перекладач, хай навіть для нас і анонімний, тоді як дослідники сучасних перекладів говорять радше про «переклад» та про «процес перекладу» [Рум, 1998; Рум, 2000]. А наприклад, у XVII–XVIII ст., за доби «Les Belles Infidèles» («невірних красунь») [Mounin, 1955], під впливом естетики класицизму, з її нехтуванням усього, що не вкладалося в рамки тодішніх естетичних приписів, виникають «прикрашальні» переклади, з яких вилучалося все, що може не сподобатися читачеві, і в той же час додавалося на догоду тому самому читачеві дещо нове [Коптілов, 1982; Коптілов, 2002: 19], тобто першоджерела адаптувалися до смаків та звичок цільової культури, незважаючи на втрати, яких зазнавав оригінал. Так, французький перекладач А. де Ламотт Удар (1672–1731) з двадцяти чотирьох пісень «Іліади» Гомера зробив дванадцять, викинувши «нудні» описи битв та «анатомічні подробиці поранень», гомерівські епітети й порівняння, – проте головним чином усе-таки з огляду на домінуючий у поезії його часу жанр-трагедію [Lefevere, 1982: 26]. Так само вчинив і Вольтер у своєму перекладі «Юлія Цезаря» Шекспіра – під впливом вимоги єдності дії, місця і часу, притаманної класицизму, він опустив дві з половиною дії [Lefevere, 1983: 20]. Тобто, коли займаєшся історією перекладу, то постійно виникають питання такого плану: чи історія перекладу, як вона розуміється на початку XXI ст., буде включати, наприклад, Джеффри Чосера, чиї твори є сумішшю оригінальної творчості, переказів та перекладів (у тому числі буквальних), чи «Шестоднев» Іоанна, екзарха Болгарського, який є компіляцією з низки візантійських джерел? А якщо відокремити наслідування чи твори за мотивами, то чи не буде тоді переклад – як запитує Дж. Вудзверт [Woodsworth, 1997: 101] – «фетишизацією» оригіналу? Необхідно також вказати на те, що оскільки перекладознавці до зовсім недавніх часів віками цікавилися виключно «кращим методом перекладу» й трактували перекладачів виключно як знаряддя для досягнення цієї мети,

то сотні плідних й важливих тем лишалися поза увагою потенційних дослідників. В результаті цього ми майже нічого не знаємо про культурні, політичні та економічні чинники відбору того чи іншого тексту для перекладу, про шляхи поширення перекладів, про їх оплату та про пошуки перекладачів та інші питання, пов'язані з існуванням перекладачів та їх середовищем.

Останнім часом все більше й більше теоретиків перекладу (від прихильників полісистемного підходу – І. Евен-Зогар, Г. Турі та А. Лефевр – до прихильників скопос-теорії та теорії дії – Г. Фермеєр та Ю. Гольц-Мянтярї – а також Е. Пім та Д. Робінсон) демонструють нам сьогодні, що соціологічний та навіть економічний підхід до перекладу дозволять оминати набридлі квазіпроблеми, що їх протягом двох тисячоліть розв'язували ті, хто розмірковував про переклад, а саме: чи перекладати дослівно чи за смыслом, чи можна переклад, який відверто не наближається до еквівалентності, вважати взагалі перекладом, чи перекладати вірші віршами чи прозою, чи дозволено перекладачеві стискати текст або ж його розширювати. Усі, хто роздумував над такими питаннями, незалежно від того, яку позицію вони займали, виходили з того припущення, що переклад має (або повинен мати) сталу ідеальну форму, до якої всі реальні переклади повинні, наскільки це можливо, наближатися, й отже, залишалось вирішити, що то за форма та як її досягти. Соціо-економічний підхід до перекладу, на думку Д. Робінсона [Robinson, 1997a], має ту велику перевагу, що не потребує звертатися, а то й звертати увагу на цю платонівську ідею. Звичайно, це означає деідеалізацію перекладу, особливо художнього.

Крім того, виникають і питання іншого плану: чи входить до терміна «історія перекладу» лише письмовий переклад, чи й усний також; чи включає цей термін лексикографію тощо [Woodsworth, 1997: 101].

Чи не найбільшу увагу при дослідженні історії перекладу привертає те, що вона показує нам, наскільки вузько й обмежено ми визначаємо об'єкт нашого дослідження, навіть за найгнучкіших визначень [Baker, 1997: XVII]. Коли ми, наприклад, читаємо про те, що африканські перекладачі постійно «перекладали» мову там-тамів (африканських барабанів) у реальні слова людської мови, ми починаємо усвідомлювати, що нинішня література з перекладу лише починає змальо-

увати контури нього багатогранного й надзвичайного явища. Так само й внутрішньомовний переклад не таке вже й рідке явище, як можна судити з існуючої літератури. Внутрішньомовні переклади мають значно більшу вагу, аніж міжмовні переклади, скажімо, и грецькій традиції; адже в Греції переважна роль приділяється перекладам давньогрецьких текстів сучасною грецькою мовою. Звичайно, класифікація видів перекладу Р. Якобсона, яка привертає нашу увагу до міжсеміотичного та внутрішньомовного перекладів, загальновідома [Jacobson, 1959], проте доводиться констатувати, що по-справжньому в перекладознавчих дослідженнях вона використана не була [Baker, 1997: XVII].

В Японії в IX ст. вживалася оригінальна система запису – камбункундоку – інтерпретативне читання китайських текстів. Ця система використовувалася з метою дозволити японцям читати китайські тексти без «перекладу». Поруч з ієрогліфами китайського тексту проставлялися спеціальні позначки, що вказували, як ці ієрогліфи читати згідно з японським порядком слів, а також використовувалася система граматичних показників для позначення закінчень. І це безпосередньо перетворювало китайські тексти на зрозумілі, хай дещо і незвичні. Проте постає питання: чи вважати це перекладом? Мабуть, місце цього явища десь між внутрішньомовним та міжмовним перекладом, однак не існує, здається, жодних теорій, які пояснювали б цей вид перекладацької практики.

З тих історичних досліджень перекладу, що існують на даний момент, можна дійти висновку, що про історію цієї професії ми знаємо надто мало, а те, що знаємо, свідчить, що обриси перекладу в різні часи істотно різнилися, а перекладацька чи тлумачька діяльність набирала таких різноманітних форм та відбувалася в такій множині контекстів за роки свого існування, що ми зобов'язані спершу проаналізувати історичні факти, перш ніж починати розробку теоретичного пояснення цього складного явища [Baker, 1997: XV].

Незалежно від можливих методологічних недоліків та неодмінної стислості викладення, читання національних історій перекладу може сприяти цікавому проникненню в такі важливі питання, як загальне уявлення про письмових та усних перекладачів у різні історичні періоди, про роль перекладачів з погляду різних спільнот, про коло чинників, що

спричиняли широку перекладацьку діяльність за певних часів, про вражаючу різноманітність діяльності, що сприймалася як перекладацька в різні часи, та види контекстів, в полі яких перекладачам доводилося діяти. Такі «глобальні» висновки було б неможливо зробити з малої кількості детальних історій [Baker, 1997: XVII].

Найцікавіший висновок із глобальної історії перекладу стосується тих соціальних та етнічних груп, які займалися перекладом. В цілому, вони у більшості своїй належали до меншин того чи іншого типу – до маргіналів [Baker, 1997: XV]. Так, у Туреччині XV–XVI ст. перекладачі та драгомани набиралися з числа греків, італійців, угорців, німців, поляків чи українців, які наvertsалися до ісламу (часто перебуваючи в полоні). В Арабському халіфаті найзнанішими перекладачами були сирійці з християн несторіанського напрямку.

Історія перекладу може зосереджуватися на практиці або на теорії, або ж на обох відразу. Історія практики перекладу розглядає такі питання: що перекладалося, хто перекладав, за яких обставин, в якому культурному та суспільно-політичному контексті. Історія теорії перекладу, або історія перекладознавства, вивчає: що казали перекладачі про своє мистецтво / ремесло / науку, як в різні часи оцінювались переклади, які рекомендації робили перекладачі, як навчали перекладу, або яким чином думки про переклад пов'язані з іншими поглядами на літературу, мистецтво того часу. Перефразуючи слова С. Д. Кацнельсона стосовно співвідношення між теорією мови та історією мовознавства [Кацнельсон, 1980: 5], можна сказати, що теорія перекладу – це та ж історія перекладознавства, але очищена від проявів суб'єктивного чинника та систематизована об'єктивних засадах, а історія перекладознавства – це персоніфікована та драматизована теорія перекладу, де кожне наукове поняття та теоретичне положення містить ярлик, в якому зазначено осіб, дати та конкретні обставини, пов'язані з їх появою в науці. Крім того, якщо теорія і практика перекладу досліджуються водночас, то вивчаються такі питання: як співвідносяться між собою практика та погляди на переклад; як визначити релевантність текстів про переклад [Woodsworth, 1997: 101].

Для формування адекватних моделей «історії перекладу» за зразок можуть правити інші спеціальні історії, залежно від того, яку саме історію ми пишемо: практики чи теорії. У першому випадку прекрасно

править за зразок історія літератури (чи музики, живопису), а у другому – історія лінгвістики чи математики Woodsworth, 1997: 101].

Слід вказати також на можливість, навіть необхідність, кількох різновидів історії перекладу з огляду на їх адресата, адже, з одного боку, існує нагальна потреба в працях з історії перекладу, які були б орієнтовані на широкий загал: навчальні підручники та посібники з дисципліни для студентської аудиторії та культурно-просвітницькі науково-популярні твори з історії перекладу для широких кіл усіх, хто цікавиться історією культури, які, спираючись на здоровий консерватизм, зберігали б найцінніші здобутки попередніх поколінь перекладознавців, а з другого боку, слід визнати потребу в монографічних історіях перекладу / перекладознавства / перекладачів, орієнтованих на фахівця, де потребується новизна підходів, їх оригінальність та суб'єктивність (на кшталт праць Л. Венуті, А. Бермана чи Дж. Стейнера).

Однією з основних проблем створення історії перекладу, як і будь-якої іншої спеціальної історії, є проблема структурування подій минулого. Найпоширенішим і звичним є розподіл подій за періодами, як-от історія перекладу в середні віки, чи регіонами, як-от історія перекладу в Європі. Такий розподіл ставить низку нових питань: наскільки вузькими чи широкими мають бути такі часові чи географічні межі? Наскільки релевантні та валідні такі поділи? Як наші власні погляди впливають на спроби структурувати історію? Що є межею історії перекладу? Що вона має довести чи продемонструвати? Чи здатна одна історія намалювати «об'єктивну» картину зміни поглядів на переклад та можливість перекладу? Чи, фіксуючи внесок перекладачів / перекладу в інтелектуальну / культурну історію, історики дбають про поліпшення образу перекладачів / перекладів в очах інших членів суспільства? [Woodsworth, 1997: 101] Може бути, за припущенням Ж. Ламбера [Lambert, 1993], що написання історії перекладу виходить із потреби узаконити нову дисципліну – перекладознавство. А привнесення історичної перспективи в перекладознавство також здатне призвести до більшої толерантності при оцінюванні різних підходів до перекладу, з одного боку, а з другого – забезпечити єдність перекладознавства [Lambert, 1993].

Коли півсторіччя тому, по мірі становлення перекладознавства як самостійної дисципліни, стали виходити друком перші перекладознавчі

монографії, вони, як правило, містили історичні відомості про переклад як складову частину сучасного тлумачення предмета. Сюди належать, наприклад, твори Е. Карі «La traduction dans le monde moderne» [Cary, 1956], Т. Сейвори «The Art of Translation» [Savory, 1957], А. В. Федорова «Загальні основи теорії перекладу» [Федоров, 1953]. Повною мірою до них слід віднести й першу монографію з перекладознавства в Україні, створену О. М. Фінкелем і надруковану 1929 року в Харкові – «Теорія і практика перекладу» [Фінкель, 1929]. Викладаючи принципи перекладу, автори зверталися до історії, посилаючись на низку фактів про переклади та перекладачів минулого.

Наступний етап становлення історії перекладу пов'язаний з тепер уже класичними працями Дж. Стейнера [Steiner, 1975], Л. Келлі [Kelly, 1979], С. Басснетт [Bassnett, 1980], у яких історія використовувалася для закладення основ теоретичного перекладознавства. До того ж праця Л. Келлі була найближчою до загальної історії перекладу – в ній викладалася історія теорії та практики перекладу на Заході, тоді як твори Дж. Стейнера і С. Басснетт мали справу переважно тільки з історією теорії і перекладу. Особливо впливовою, навіть сенсаційною, стала праця Стейнера, в якій переклад змальовується як явище агресивне, загарбницьке, як політичне насилля над іншою культурою. Пізніше вчені постколоніального (В. Рафаель, Т. Ніранджана, Х. Бхабба, М. Хейфіц) та тендерного (Л. Чемберлейн, Л. фон Флотов) напрямків прилаштували цю думку Стейнера для того, щоб досліджувати історію перекладу як імперську та суто чоловічу.

Третій етап становлення історії перекладу починається у 1980-ті роки, коли після цих піонерських праць з'являються численні статті, монографії та колективні праці, де по-різному накреслюються межі і під різними кутами зору розглядаються певні окремі аспекти історії перекладу. Так, у цей час створюються історії перекладу в певних регіонах, чи мовних / культурних спільнотах, а саме: книга-огляд тисячолітньої історії перекладу в Ірландії М. Кроніна [Cronin, 1996], чи історія перекладу в Канаді Ж. Деліля [Delisle, 1987], стаття «Історія перекладу на Кубі» Л. Аренсівії [Arenscibia, 1992]. В СРСР ще в 1960–1970-ті роки з'явилося декілька цікавих праць, присвячених окремим явищам перекладацької практики минулого [Шор, 1973], де історію перекладу вивчали в межах кола проблем, що відносяться до взаємин

національних літератур, і за зразок для цих досліджень правила класична праця 1930-х років В. М. Жирмунського «Гете в русской литературе» [Жирмунский, 1937].

Що стосується періодизації, то праці з історії перекладу зазвичай використовують періодизації, прийняті в історії культури (Стародавній світ, середні віки, Відродження, романтизм тощо). Наприклад, останнім часом з'явилися численні праці, присвячені перекладу в епохи середньовіччя та Відродження, а саме: монографія Р. Коупленд, цикл колективних збірок за редакцією Р. Елліса, праця П. Шаві тощо [Семенец, Панасев, 1989; Beer, 1997; Chavy 1988; Copeland, 1991; Ellis, Wogan-Browne, Medcalf, Meredith, 1989; Ellis, 1991; Ellis, Evans, 1994; Ellis, Fixier, 1995]. Крім того, значна кількість праць зосереджена на певному періоді в певному регіоні, а саме: А. Берман вивчав історію перекладу за часів панування романтизму в Німеччині [Berman, 1984], а В. Віллс – історію перекладу в тій же Німеччині, але ХХ ст. [Wills, 1999]. Існують монографії, присвячені історії художнього перекладу в Росії [Левин, 1985; Friedberg, 1997]. А от історію українського художнього перекладу ще не написано, бо не осмислено і не досліджено. «Не випрацьовано навіть теоретичний каркас її дослідження», – справедливо стверджує відомий український перекладознавець та історик перекладу Р. П. Зорівчак [Зорівчак, 2001], хоча український художній переклад на такі дослідження давно заслуговує. Хіба що в цьому контексті варто згадати передмову М. Москаленка [Москаленко, 1995] до упорядкованої ним збірки «Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі» та розвідку М. Стріхи [Стріха, 2002], в якій також досліджується історія поетичного перекладу. Дуже стислі огляди історії українського художнього перекладу містяться в посібниках В. Коптілова [Коптілов, 2002] та І. В. Корунця [Корунець, 2000].

На історію перекладу у 1980-ті роки істотно вплинуло розвінчання постструктуралістами (Ж. Деррідою, А. Бенджеміном та іншими) поняття «оригінального тексту». Оскільки кожен текст, стверджували вони, ґрунтується на інших текстах, то не існує такого поняття, як стабільний «оригінальний» текст, до якого переклади мають пристосовуватися як підпорядковані та вірні. Здавалося, це взагалі може вибити ґрунт з-під ніг перекладознавців, адже якщо немає відмінностей між джерельним та цільовим текстами, то тоді й самого перекладу

не існує. Проте саме ці думки виявилися плідними для дослідження середньовічного перекладу, практики, в якій межі між поняттями джерельного та цільового тексту розмиті, адже тут «перекладач» радикально трансформує кілька джерельних текстів у композитний цільовий текст.

Класифікувати історію перекладознавства прийнято за напрямками. Американська дослідниця С. Баснетт виділяє цілу низку таких напрямків [Bassnett, 1980]. Перш за все, ще в Стародавньому Римі визначилися дві протилежні тенденції. З одного боку, розвивався «вільний перехід»: читачам був доступний грецький оригінал, і перекладач намагався створити вартий цього оригіналу твір. З другого боку, перекладачі Біблії надавали перевагу дослівності, оскільки навіть зміна одного прийменника могла б викликати звинувачення в ересі. Наступна тенденція в перекладі пов'язана з формуванням нових європейських мов. Отут в перекладах відмічаються численні наслідування та запозичення як засіб збагатити стиль та мову. Окремий напрямок становить «прикрашальний переклад», особливо поширений у Франції XVIII ст., коли перекладачі перебудовували по-своєму, «поліпшували» авторів, що перекладалися, згідно з вимогами «гарного смаку». З інших напрямків теорії перекладу можна згадати тенденції, які Баснетт називає «романтизмом» і «постромантизмом». Прихильники таких концепцій (брати Шлегелі, Ф. Шлейєрмахер, Т. Карлейль, В. Морріс, В. Бенямін), підкреслюючи роль перекладів у розвитку літератури та культури народу, обстоювали збереження дивності, чужорідності мови перекладу, які свідчили про новизну, належність до іншої культури.

У спробі відтворити цілісну картину такої надзвичайно широкої царини, як погляди на переклад за часи його існування, Е. Честерман виокремлює вісім великих комплексів-підходів, які він називає мімами (memes) [Chesterman, 1997: 20–49]. У різні історичні періоди спостерігаються тенденції до домінування різних мімів, і в кожному з них, очевидно, надається великого значення якомусь конкретному аспекту перекладу. На першому етапі – «Words» («Слова») – увага зосереджується на семантичних та лексичних питаннях, на загально-прийнятих значеннях слів. На другому етапі – «Word of God» («етапі Слова Божого») – підкреслюється вірність джерельному тексту, і на

перший план виносяться питання форми, причому йдеться про те, що й граматична форма також має значення. На третьому – «Rhetoric stage» («Риторичному етапі») – першочергова вірність перекладача джерельному тексту зміщується в напрямі читача, і підкреслюється важливість плавного невимушеного стилю цільової мови. На четвертому етапі – «Logos» («Логос») – надається перевага творчості перекладача та збагаченню через переклад цільової мови, ставиться під сумнів ідеал невимушеності стилю перекладу та виносяться на передній план естетичні питання. На п'ятому – «Linguistic stage» («Лінгвістичному етапі») – приділяється увага важливості порівняльних досліджень, розглядаються подібності та відмінності в мовних системах та відношення між системами джерельної та цільової мови. На шостому етапі – «Communication stage» («Комунікативному етапі») – згадують про наявність комунікативної події, в якій бере участь перекладач, та підкреслюються функціональні та прагматичні аспекти повідомлення. На сьомому етапі – «Target stage» («Етапі мети») – зазначаються можливості, якими користуються перекладачі (та інші учасники процесу перефразування), та підкреслюється, як переклади функціонують у своїх цільових культурах, узгоджуючись з нормами чи порушуючи їх. А восьмий етап – «Cognition stage» («Когнітивний етап») – повертає нас назад у центр усієї операції, до мозку перекладача: які рішення там приймаються і чому. При діахронічному розгляді кожен комплекс поглядів виступає частково як реакція на попередні комплекси, а частково як реакція на інші зміни в навколишній сукупності таких поглядів. При синхронному розгляді сліди попередніх мів можна звичайно спостерігати і в комплексі поглядів даного періоду. Поточний комплекс поглядів містить сліди всіх цих комплексів, причому одні посідають більш панівне місце, ніж інші [Chesterman, 1997: 49].

З усіх видів перекладу історія перекладу приділяє найбільшу увагу перекладу художньому, мабуть, тому й перекладознавство найчастіше звертається до нього. Серед інших видів перекладу певна увага приділялася розповсюдженню релігійних текстів, причому здебільшого перекладів Біблії. Практично немає жодної історії перекладу, де б не описувався переклад Біблії від античних часів (Септуагінти) до Реформації та Новітніх часів. Деякі праці повністю присвячені історії

перекладів Біблії [Bruce, 1970; Stine, 1990], хоча є також і праці, в яких описано переклади Корану, Тори, буддійських текстів. Значення перекладу в поширенні світових релігій та у винайденні нових алфавітів у зв'язку, як правило, з потребами передачі релігійних текстів на безписемні мови представлено у колективній монографії за редакцією Ж. Деліля та Е. Вудзверт, що вийшла друком англійською та французькою мовами [Delisle, Woodsworth, 1995].

Інші види перекладу під кутом зору історії досліджені недостатньо. Якщо усний (або комунікативний) переклад, який відіграє значну роль у розвитку міжнародних відносин, став предметом кількох досліджень [van Hoof, 1991; Roditi, 1982; Kurz, 1985], то науково-технічний переклад, незважаючи на ту визначну роль, яку він відіграє у поширенні знань та технологій, і це чекає на своїх дослідників, адже цей вид перекладу практично обмежується лише згадками [Пумпянский, 1981], за винятком нещодавно надрукованої монографії С. Л. Монтгомері [Montgomery, 2000]. Історії запровадження та тріумфального становлення синхронного перекладу на Нюрнберзькому процесі над нацистськими злочинцями присвячена книга Ф. Гайби [Gaiba, 1998; Gaiba, 1999], й отже, до певної міри заповнено важливу лакуну в майже абсолютно незвіданій історії синхронного перекладу, яка лише починається писатися, як і історія дипломатичного перекладу. Що стосується перекладу військового, судового, комунального – то вони ще чекають на своїх майбутніх дослідників.

Історія перекладу знає і свої «зоряні часи» – періоди особливо плідної перекладацької діяльності, коли завдяки збігові сприятливих політичних, культурних та мовних обставин, звичайно під патронатом якоїсь конкретної особистості, виникали «школи» перекладу. Так, Багдадській школі перекладу за часів Аббасидів, що виникла навколо особистості Хунайна Ібн Ісхака, присвячена книга М. Салами-Карр [Salama-Carr, 1990], переклад в Іспанії в XII–XIII ст. став предметом низки книг та статей [Foz, 1988; Рум, 1991; Foz, 1998; Рум, 1994; Рум, 1998; Рум, 2000], так само, як и Охридська та Преславська школи перекладу в середньовічній Болгарії [Lilova, 1997; Ivanova-Mircheva, 1980].

Другим варіантом розгляду історії художнього перекладу (вивчення низки перекладів творів (та їх сприйняття) визначних письменників,

таких, як Гомер, Шекспір, Бокаччо, Сервантес та інші, чи визначних творів, як-от «Тисяча і одна ніч» чи «Розрада від Філософії» Боеція. Прикладом такого підходу стала збірка есеїв з європейських перекладів Шекспіра, що вийшла друком за редакцією Делабастіти та Д'юльста [Delabastita, D'hulst, 1993].

На додаток до згаданих праць з історії перекладу, надрукованих останнім часом, слід згадати кілька збірок висловлювань про переклад. Так, збірка, яку уклали Р. Шульте та Дж. Бігене [Schulte, Biguenet, 1992], являє собою антологію найвідоміших висловлювань про переклад з давніх-давен до наших часів. Інші антології побудовані за іншими принципами. Збірка А. Лефевра [Lefevre, 1977] містить лише тексти німецьких теоретиків перекладу в перекладі англійською мовою, а збірку П. Оргелена, за винятком кількох античних висловлювань, цілком віддано французьким авторам [Horguelin, 1981]. Аналогічну збірку на іспанському матеріалі видав Х. Сантойо [Santayo, 1975]. Англійське перекладознавство з 1650 до 1800 року представлено у збірці Т. Р. Стейнера [Steiner, 1975], а французька теорія перекладу у висловах з 1748 по 1847 рік – у збірці Л. Д'юльста [D'hulst, 1990]. Хрестоматія більш сучасних думок про переклад була укладена Е. Честерманом [Chesterman, 1989]. Існує також збірка висловлювань російських письменників XVIII–XIX ст. про переклад за редакцією А. В. Федорова, а от аналогічних антологій українською мовою чи на українському матеріалі досі немає.

За тематичним принципом побудовано іншу збірку А. Лефевра [Lefevre, 1992], де представлені латинські, французькі, німецькі та англійські автори, що висловлювалися про перекладацьку техніку, роль покровительства та протегування тощо. Проте, мабуть, найзначнішою антологією висловлювань про переклад є збірка Д. Робінсона «Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche», що містить фрагменти понад 90 авторів, з V ст. до н. е. до кінця XIX ст., з бібліографічною довідкою на кожного автора [Robinson, 1997].

З початку 1990-х років настає новий етап, коли на зміну атомістському підходу, за яким дослідження зосереджувалися на якійсь певній мові, якомусь певному столітті, якомусь перекладачеві, приходять спроби змалювати історію перекладу більш великими мазками, розкрити загальну історію перекладу. До таких праць слід

віднести «Історію перекладу на Заході» А. ван Гуфа [van Hoof, 1991] та «Історію перекладу від Цицерона до Беньяміна» М. Баллара [Ballard, 1992] з акцентом на пошуки методу перекладу. Ще грандіознішою є п'яти томна історія перекладу в нарисах, започаткована Г. Фермеєром [Vermeer, 1992], який висвітлює головні принципи, що домінують у перекладі на певному відрізку історії. Частково спираючись на власну «скопос-теорію», Фермеєр у своїй історії намагається визначити міру, до якої перекладачі враховують відмінності в культурі, а також очікування та конвенції і норми поведінки цільової аудиторії. Проте приблизно з IX ст. н. е. він особливу увагу приділяє перекладу в німецькомовних країнах.

Різні методи написання історії перекладу відбивають дві протилежні тенденції сучасної історіографії: одна полягає в роздрібненні поля дослідження на все дрібніші та дрібніші ділянки у міру зростання конкретизації, інша ж рухається в напрямку поєднання мозаїчних шматочків, щоб утворити і глобальну історичну картину. Поєднати ці тенденції стало можливим завдяки колективній праці, яка має ту перевагу, що вносить елемент плюралізму в погляди на історію перекладу в світі, а звідси впливають і певна широта та міра об'єктивності. Останніми роками праці міжнародних колективів суттєво сприяють електронні інформаційні мережі.

На даний момент відомо кілька таких міжнародних проектів. Один з них – проект спеціального дослідного центру при університеті Георга-Августа в Геттінгені, яким започатковано спільну багатодисциплінарну програму дослідження художнього перекладу. Створений колектив вивчає репрезентативні переклади, спершу в німецькомовних країнах, досліджуючи мовні, літературні та культурні пари (англо-німецьку, шведсько-німецьку, польсько-німецьку тощо). Досліджуються твори, що найчастіше перекладалися, авторів, яких найчастіше перекладали десь з кінця XVIII ст. На другому етапі зусилля концентруються на розробці багатосторонніх проектів. Головний задум полягає в тому, що історичний портрет перекладу можна найліпше виконати, зосередившись на найбільш вражаючих відмінностях між цільовим та джерельним текстами. Праці Геттінгенської групи знайшли своє відображення в численних публікаціях, головним чином в серії

«Göttinger Beiträge zur internationalen Übersetzungsforschung». Особливо новаторськими виявилися праці цієї групи в царині дослідження перекладу драматичних творів.

Ще одним прикладом широкомасштабної колективної роботи є II частина «Routledge Encyclopedia of Translation Studies» за редакцією М. Бейкера, що повністю присвячена історії перекладу і складається з численних нарисів з історії перекладу за «традиціями» [Baker, 1997]: французька, німецька, польська, італійська, російська, словацька, ісландська, японська, турецька тощо. На жаль, українську традицію в енциклопедії не представлено.

Не менш значною працею, спільно написаною перекладознавцями Західної та Східної Європи, є «Енциклопедичний словник з перекладознавства» за редакцією Г. Салевські, де понад 100 сторінок присвячено історії перекладу.

І мабуть, найбільш грандіозним проектом на даний момент є енциклопедія з перекладознавства, що готується міжнародним колективом до друку у видавництві «Walter de Gruyter». Ця енциклопедія буде складатися з трьох томів за редакцією семи відомих учених. Розділ, присвячений історії перекладу, під назвою «Історія перекладу та культури», становитиме майже половину цього видання. Мета цього розділу подати сучасну всесвітню історію перекладу з найдавніших часів до наших днів. Іншими значними колективними працями з історії перекладу обіцяють стати п'ятитомна «Oxford History of Literary Translation in English» за редакцією П. Франса і С. Гіллеспі та «Historia de la traducción en Espana» за редакцією Е. Піма.

У колективній збірці «Перекладачі в історії», створеній під егідою Міжнародної федерації перекладачів авторським колективом, очолюваним Ж. Делілем та Е. Вудзверт [Delisle, Woodsworth, 1995], історію перекладу подано не всеохоплююче та вичерпно, а вибірково й за тематичним принципом. Було виділено дев'ять тем, і над кожною працювала окрема команда дослідників під керівництвом «головного автора». Наголос тут робиться на внесок перекладачів у інтелектуальну та культурну історію світу: винайдення алфавітів, становлення національних літератур, розвиток національних мов, поширення релігійних текстів, поширення знань, передача культурних цінностей,

створення словників та роль перекладачів у творенні історії. Важливо підкреслити й те, що це перша значна праця з історії перекладу, якій не є властивим євроцентризм.

Спеціалістами з багатьох країн створено й «Oxford Guide to Literature in English Translation» («Оксфордський путівник літературою в перекладах англійською») за редакцією П. Франса [France, 2000], який дає сучасне уявлення про те, як завдяки перекладу значні твори світової літератури стали надбанням літератури англійської. У першій частині дискутуються деякі теоретичні питання та подається огляд історії перекладу англійською за періодами (середні віки, Відродження, неокласицизм та Просвітництво, часи Романтизму та Вікторіанська доба, від пізніх вікторіанців до нашого часу) та за жанрами (переклад поезії, драматичних творів та оперних лібретто, дитячої літератури, сакральних текстів, усних). У другій частині матеріал розміщено за джерельними мовами, за історією перекладу окремих конкретних текстів (напр., «Калевала», Коран), авторів (Горацій, Достоевський), жанрів (китайська поезія, італійська проза ХХ ст.), національних літератур (угорська).

Переклад відігравав та відіграє ключову роль у розвитку світової культури. Як казав Ніцше: «Міру відчуття епохою історії можна виміряти по тому, як в цю епоху перекладають тексти, та по тому, як ця епоха включає до свого буття епохи минулі та книги минулих епох» (Nietzsche, 1963). Історія світової культури, яка розглянута під кутом зору перекладу, демонструє постійний рух ідей та форм, а також те, що завдяки діяльності перекладачів культури засвоюють нові впливи. Вона відкидає стереотипну думку про те, що все почалося на Заході, й підриває саму ідею про жорсткі межі між Заходом та Сходом. Простежити шляхи взаємовідносин між культурами і є метою історії перекладу. І хто б ми не були, і де б ми не жили, але завдяки перекладу ми є сучасниками будь-якої історичної епохи і громадянами кожної із країн.

Література:

1. Зорівчак Р. П. Художній переклад в Україні і буття нації / Р. П. Зорівчак / / Записки перекладацької майстерні. 2000–2001. – Т. 1. – Львів: Простір-М, 2001. – С. 9–17.

2. Жирмунский В. М. Гете в русской литературе / В. М. Жирмунский. – Л.: Академия, 1937.
3. Кальниченко О. А. Переклад vs адаптація / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 636. – С. 201–205.
4. Кацнельсон С. Д. Предисловие / С. Д. Кацнельсон // А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон (ред.) // История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – С. 3–6.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990.
6. Копанев П. И. Вопросы теории и истории художественного перевода / П. И. Копанев. – Минск: БГУ, 1972.
7. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1982.
8. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К.: Юніверс, 2002.
9. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / І. В. Корунець – Вінниця: Нова книга, 2000.
10. Левин Ю. Русские переводчики XIX века и развитие художественного перевода / Ю. Левин – Л.: Наука, 1985.
11. Москаленко М. Н. Тисячоліття: Переклад у державі слова // Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі / М. Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1995. – С. 5–38.
12. Пумпянский А. Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английском языке / А. Л. Пумпянский. – М.: Наука, 1981. – С. 301–327.
13. Семенец О. Е. История перевода / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – К.: КГУ. – 1989.
14. Семенец О. Е. История перевода / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – К.: Либідь, 1991.
15. Стріха М. Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (XII–XX ст.) / М. Стріха // Записки перекладацької майстерні. Том 2. – Львів: Простір. – М, 2002.
16. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А. В. Федоров. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1953.
17. Фінкель О. М. Теорія й практика перекладу / О. М. Фінкель. – Х., 1929.
18. Шор В. Е. Как писать историю перевода / В. Е. Шор // Мастерство перевода: Сб. 9. – М.: Сов. писатель, 1973. – С. 277–295.
19. Arencibia L. Apuntes para una historia de la traducción en Cuba / L. Arencibia // Livius. – 1992. – No. 3. – P. 1–30.

20. Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / M Baker. – London and New York: Routledge, 1997.
21. Ballard M. *De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions* / M. Ballard. – Lille: Press Universitaires de Lille, 1992.
22. Bassnett S. *Translation Studies* / S. Bassnett. – London and New York: Routledge, 1980.
23. Beer J. *Translation Theory and practice in the Middle Ages* / J. Beer – Kalamagroo, Michigan: Western Michigan University, 1997.
24. Berman A. *L'Épreuve de l'étranger* / A. Berman. – Paris: Editions Gallimard, 1984.
25. Bruce F. F. *The English Bible. A History of Translation from the Earliest Versions to the New English Bible* / F. F. Bruce. – New York: Oxford University Press, 1970.
26. Cary E. *La traduction dans le monde moderne* / E. Cary. – Geneva: George & Cie, 1956.
27. Chavy P. *Traducteurs d'autrefois. Moyen Age Renaissance. Dictionnaire des traducteurs et de la littérature traduite en ancien et moyen français (842–1600).* – 2 vols. / P. Chavy. – Paris: Champion-Slatkine, 1988.
28. Chesterman A. (ed.) *Readings in Translation Theory* / A. Chesterman. – Helsinki: Oy Finn Lektura Ab, 1989.
29. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory* / A. Chesterman. – Amsterdam: John Benjamin, 1997.
30. Copeland R. *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and vernacular texts.* / R. Copeland. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
31. Cronin M. *Translating Ireland* / M. Cronin. – Cork: Cork University Press, 1996.
32. D'hulst L. *Enseigner la traductologie* / L. D'hulst // *Meta*. –1994. – Vol. 39. No 1. – P. 8–14.
33. D'hulst L. *Cent ans de théorie française de la traduction. De Batteux à Littré (1748–1848)* / L. D'hulst. – Lille: Presses Universitaires de Lille, 1990.
34. Delabastita D. *European Shakespeare in the Romantic Age* / D. Delabastita, L. D'hulst. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamin, 1993.
35. Delisle J. *Translators through History* / J. Delisle, J. Woodsworth. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamin, 1995.
36. Delisle J. *La traduction au Canada / Translation in Canada, 1534–1984* / J. Delisle. – Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa, 1987.
37. Ellis R. (ed.) *The Medieval Translator II (Westfield Publications in Medieval Studies 5)* / R. Ellis. – London: Centre for Medieval Studies, Queen Mary and Westfield College, XVI, 1991.

38. Ellis R. (ed.) *Translation in the Middle Ages (New Comparison 12)* / R. Ellis. – Colchester: University of Essex, 1991.
39. Ellis R. *The Medieval Translator 4* / R. Ellis, R. Evans. – Exeter: Exeter Univ. Press, 1994.
40. Ellis R. *The Medieval Translator 1* / R. Ellis, J. Wogan-Browne, S. Medcalf, P. Meredith. – Cambridge: D.S. Brewer, 1989; Woodbridge, Suffolk: D.S. Brewer, 1989.
41. Ellis R. *The Medieval Translator 5* / R. Ellis, R. Tixier. – Turnhout: Brepols, 1995.
42. Foz C. *La traduction-appropriation: le cas des traducteurs tolédans des 12e et 13e siècles* / C. Foz // TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction. – 1988. – Vol. 1. – No. 2. – P. 59–64.
43. Foz C. *Pratique de la traduction en Espagne au Moyen Âges: les travaux tolédans* / C. Foz // R. Ellis (ed.) *The Medieval Translator*, 1991.
44. Foz F. *Le traducteur, l'Anglais et le Roi* / F. Foz. – Arras/Ottawa, Artois/Presses de l'Université d'Ottawa, 1998.
45. France P. (ed.) *The Oxford Guide to Literature in English Translation* / P. France. – Oxford: OUP, 2000.
46. Friedberg M. *Literary Translation in Russia: A Cultural History* / M. Friedberg. – University Park, PA: The Pennsylvania State Univ. Press, 1947.
47. Gaiba F. *Interpretation at the Nuremberg Trial* / F. Gaiba // *Interpreting*. 1999. – Vol. 4. – No. 1. – P. 9–22.
48. Gaiba F. *Origin of Simultaneous Interpretation. The Nuremberg Trial* / F. Gaiba. Ottawa: University of Ottawa Press, 1998.
49. Hieronym. *Ad Pammachiam de optimo genere interpretandi // Sancti Eusebii Hieronymi epistulae*. – 2 vols / Hieronym / Ed.: Hilberg I. CSEL LIV–LVI. – Vienna: Tempsky / Leipzig: Freytag. – 1910–1918. – Vol LIV. – P. 503–526.
50. Horguelin P. *Anthologie de la manière de traduire* / P. Horguelin. – Montreal : Linguatex, 1981.
51. Huet P.-D. *De interpretatione libri duo* / P.-D. Huet. – 1666; Šalšičķņ: Stude: Holveg, 1680.
52. Ivanova-Mircheva D. *The Bulgarians – The First Translators into Their Own Language in Mediaeval Europe* / D. Ivanova-Mircheva // *Babel*. – 1980. – Vol. 26. – No. 2. – P. 101–105.
53. Jakobson R. *On Linguistic Aspects of Translation* / R. Jakobson // L. Venuti (ed.) *The Translation Studies Reader*. – L.; N.Y.: Routledge, 2000. – P. 113–118. В рос. перекладі: Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода // Роман Якобсон. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 361–368.
54. Johnson S. *The Art of Translation* / S. Johnson // T. R. Steiner (ed.) *English Translation Theory: 1650–1800*. – Assen and Amsterdam: van Gorcum, 1975. – P. 117–121.

55. Kelly L. G. *The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West* / L. G. Kelly. – New York: St. Martin's Press, 1979.
56. Kurz I. *The Rock Tombs of the Princes of Elephantine: Earliest References to Interpretation in Pharaonic Egypt* / I. Kurz // *Babel*, 1985. – Vol. 31 (4). – P. 213–216.
57. Lambert J. *Anthologies et Historiographies* / J. Lambert // *Target*. – 1993. – Vol. 5. – No 1. – P. 89–96.
58. Lefevere A. (ed. and trans.) *Translation / History / Culture: A Sourcebook* / A. Lefevere. – New York and London: Routledge, 1992.
59. Lefevere A. *Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig* / A. Lefevere. – Assen and Amsterdam: van Gorcum, 1977.
60. Lefevere A. *Voltaire, Shakespeare, Jules César et la traduction* / A. Lefevere // *Equivalences*. – 1983. – Vol. 14. – No. 2/3. – P. 19–28.
61. Lilova A. *Bulgarian Tradition*. / A. Lilova // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / A. Lilova. – Routledge: London and New York, 1997. – P. 347–355.
62. Montgomery S. L. *Science in Translation: Movements of Knowledge Through Culture and Time* / S. L. Montgomery. – Chicago: University of Chicago Press, 2000.
63. Mounin G. *Les Belles Infidèles*. / G. Mounin. – Lille: Presses Universitaires de Lille, 1955.
64. Nietzsche F. *Die fröhliche Wissenschaft* / F. Nietzsche // *Das Problem des Übersetzens* / Ed. H. J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 137–139.
65. Pym A. *Method in Translation History* / A. Pym. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1998.
66. Pym A. *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History* / A. Pym. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.
67. Pym A. *Twelfth-century Toledo and Strategies of the Literary Trojan Horse* / A. Pym // *Target*. – 1994. – Vol. 6. – No. 1. – P. 43–66.
68. Robinson D. *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche* / D. Robinson. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
69. Robinson D. *Translation and the Repayment of Debt* / D. Robinson // *Delos*. – 1997. – Vol. 7. – No. 1–2. – P. 10–22.
70. Roditi E. *Interpreting: its history in a nutshell* / E. Roditi. – Washington: Georgetown University, 1982.
71. Roland R. *Interpreters as Diplomats. A Diplomatic History of the Role of Interpreter in World Politics* / R. Roland. – Ottawa: Univ. of Ottawa Press, 1999.
72. Salama-Carr M. *La Traduction à l'Époque Abbasside* / M. Salama-Carr. – Paris: Didier-Erudition, 1990.

73. Santayo J. C. Teoria y critica de al traducción: antologia / J. C. Santayo. – Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1975.
74. Savory T. H. The Art of Translation / T. H. Savory. – London: Cape, 1957.
75. Schulte R. Theories of Translation: An Anthology of Chicago Press / R. Schulte, J. Biguenet. – 1985/1992.
76. Steiner G. After Babel: Aspects of Language and Translation / G. Steiner. – London, Oxford and New York: Oxford University Press, 1975.
77. Steiner T. R. (ed.) English Translation Theory: 1650–1800 / T. R. Steiner. – Assen and Amsterdam: van Gorcum, 1975.
78. Stine P. C. (ed.) Bible Translation and the Spread of the Church / P.C. Stine. – Leiden: E. J. Brill, 1990.
79. Van Hoof H. Histoire de la traduction en occident: France, Grand-Bretagne, Allemagne, Russie, Pays-Bas / H. Van Hoof. – Paris et Louven: Duchlot, 1991.
80. Van Hoof H. Théorie et pratique de l'interprétation / H. Van Hoof. – Munich: Max Hueber Verlag, 1962.
81. Vermeer H. J. Skizzen zur einer Geschichte der Translation / H. J. Vermeer. – Vol. 1 and 2. – Frankfurt a. M. : IKO – Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 1992.
82. Wills W. Translation and Interpreting in the 20th Century: Focus on German / W. Wills. – Amsterdam / Phila. : John Benjamin, 1999.
83. Woodsworth J. History of Translation / J. Woodsworth // Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1997. – P. 100–105.

ІСТОРИЧНІ КОРИННЯ ПЕРЕКЛАДНОСТІ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – X. : Константа, 2005. – № 649. – С. 174–179.)

Теорія перекладу, це та ж історія перекладознавства, але очищена від проявів суб'єктивного фактору та систематизована на об'єктивних засадах, а історія перекладознавства – це персоніфікована та драматизована теорія перекладу, в якій кожне наукове поняття та теоретичне положення містить ярлик, в якому вказані особи, дати та конкретні обставини, пов'язані з їхньою появою в науці. **Об'єктом**

дослідження є положення про можливість/неможливість здійснення перекладу (перекладність), наріжне для теорії перекладу, а його **предметом** – погляди на це питання в історичному аспекті від Біблії до сучасності. Не викликає сумніву, що саме це питання, глибоко пов'язане як із загально теоретичними, так і з суто практичними завданнями сучасного перекладознавства, що привертає до себе все зростаючу увагу з боку не лише перекладознавців, а й інших науковців, є надзвичайно **актуальним**. Крім того, плідні дискусії з цієї проблематики неможливі без запровадження до вітчизняного вжитку класичних перекладознавчих текстів, познайомити з якими вітчизняного читача ми ставили собі за **мету**. Перекладність або можливість перекладу, що завжди виступає в парі з неперекладністю або неможливістю перекладу, – це такий дійовий концепт, що реально допомагає структурувати царину рішень та принципів при перекладі. Він може відкрити шляхи до вирішення практичних задач та запропонувати нові підходи до вирішення теоретичних та фундаментальних проблем [18: 273]. До питання можливості / неможливості перекладу традиційно існує два підходи. Прибічники першого з них стверджують, що переклад уможливорює наявність мовних універсалій. Ті, хто притримуються другого підходу, відзначають, що кожна мовна спільнота трактує дійсність по-своєму, а це ставить під сумнів можливість перекладу [12]. Тобто, питання перекладності текстів, яке як таке починає розглядатися в XIX ст., коли виникає нова наукова дисципліна – мовознавство, що заохочує до постановки теоретичних питань такого характеру, досі не є вирішеним, хоча проблеми неможливості перекласти згадуються ще в Біблії.

Першопричина, якою пояснюють неможливість перекладу ще в Біблії, це те, що мови є різні, як онук Ісуса сина Сираха повідомляє читачам в “Передньому слові перекладача на грецьку мову” до “Еклезіяста” (бл.130 до н.е.): *«Отже, припрошую вас доброприхильно й уважно це прочитати і дарувати люб'язно, якщо де в чому схибili ми, віддай, попри всі зусилля тлумачні: не рівносильний бо вислів той самий у мові єврейській та в інших; не один лиш сувій цей, але й сам закон, а також і пророки, та й книжок усі решта мають чималі відміни в перекладі від першотворів»* [1].

Проте у перекладачів класичної римської античності жодних таких сумнівів ми не зустрінемо. Цицерон, судячи з його висловлювань, вірить, очевидно, в універсальний характер риторичних засобів, що базуються на природному зв'язку між звуковою формою та значенням. Так, в *De Oratore III, vii. 216* Цицерон пише, що всякі думка та почуття мають свою власну природну форму висловлення [9]. Ієронім Стридонський, мабуть, відчував вагомість неблагоприємної відповіді на питання про можливість перекладу, а Августин визнавав, що через відсутність відповідників незнайомі слова гебрайської мови такі як *amen, alleluia* та *hosanna* слід запозичити [15: 143]. *«І потім в цих книгах ми часто знаходимо не перекладені єврейські слова, такі як amen, alleluia, racha, hosanna і т. п., з яких деякі, хоча їх можна перекласти, збереглися з давніх давен унаслідок їхнього святішого впливу, такі як amen та alleluia, інші, такі, як згадані слова, як кажуть не підлягають перекладу іншою мовою. Бо існують певні слова в деяких мовах, які неможливо перекласти іншою мовою. Й особливо це справедливо стосовно вигуків, які означають зміну настрою, радше від будь-якої іншої частини раціонального поняття. А ці останні слова належать саме до цього розряду слів: racha, як кажуть, це вираз обурення, а hosanna – це вираз захвату»* [4].

Хафіз (? – 868), арабський мислитель та поет, був певен, що переклад поезії неможливий: *«Поезія не підлягає перекладу і її слід залишати неперекладеною; якщо її перекладати, то розпадається поетична форма, зникає розмір і втрачається все, що робить вірш гарним та чарівним»* [16: 18]. Хафіз тут має на увазі арабську поезію, яку він вважав за єдину, що варта назва поезії.

Полеміка, що розгорнулася в XIII ст. в Паризькому університеті стосовно перекладів грецьких філософів з арабських джерел, викликала жорстке обговорення питань перекладу. Невдачі, пов'язані із впровадженням Аристотеля в європейські університети в XIII ст., сприймалися Роджером Беконом (1271) як невідпорний доказ того, що переклад грецької філософії латинською мовою приречений на невдачу через відмінності між арабською, грекою та латиною. Його висловлювання про переклад в *“Opus Maius”* пов'язані зі спробою систематизувати вивчення граматики, під яким він розумів вивчення

граматики іноземної мови, особливо граматики гебрайської, греки та арабської мов, мов Святого Письма та філософії.

«Зробивши заяву, що існує лише одна абсолютна істина, яка міститься в Святому Письмі й має тлумачитися канонічним правом та філософією, якими світ повинен керуватися, і що ніякі інші науки для блага людства не потрібні, бо Святе Письмо містить в собі всю силу права та філософії, я нараз бажаю розглянути ті частини філософії, які особливо важливі для роз'яснення цієї блискучої мудрості. Цих частин, без яких ані божественне, ані людське не вийде пізнати, у той час, як упевнене знання їх дозволяє нам всі ці речі пізнати вільно, п'ять. Першою є граматика, що була розроблена в іноземних мовах, з яких мудрість латинян взяла початок». [Решта чотири, про які йдеться в книгах 4–7 цього трактату, це математика, оптика, дослідна наука та філософія моралі. Вони разом складають те, що можна назвати «квінквіумом» Бекона. Це – критично стиснуті до п'яти – сім середньовічних «вільних мистецтв», які в часи Бекона поділялися на «нижчі» – тривіум (граматика, риторика та логіка) – та «вищі» – квадріум (арифметика, геометрія, астрономія та музика – прим. перекладачів]. «Бо неможливо латинянам досягти необхідного у справах божественних та людських інакше, аніж через знання інших мов, знання не будуть точні для них ані абсолютно, ані відносно Церкви Господньої та решти трьох речей, згаданих вище. Це я зараз збираюся стверджувати, і спершу відносно абсолютного знання. Бо весь священний текст було взято з грецької та гебрайської мов, а філософія походить з цих джерел та ще з арабської мови...» [5: 45].

Будучи не так теорією перекладу, як теорією проти перекладу, цей заклик до інститутизації (чи, принаймні, систематизації) вивчення іноземних мов базується на розчаруванні Бекона в перекладі. І його напади на переклад здійснюються в трьох напрямках. По-перше, на думку Бекона, ненадійним переклад роблять відмінності між мовами. Так він стверджує, що: *«... неможливо, щоб конкретна якість однієї мови було б збережено в іншій. Адже навіть говірки однієї і тієї самої мови в різних краях відрізняються, як стає ясно з галльської мови, котра поділяється на багато говірок: франсійську, пікардійську, нормандську, бургундську та інші. Доречний та*

зрозумілий вислів говіркою пікардійців не буде доречним серед бургундців, більш того, навіть серед їхніх сусідів з Іль-де-Франсу. Наскільки ж в більшій мірі це буде справедливо у випадку з різними мовами? Отже, **чудовий твір однією мовою не може бути переданим іншою стосовно тих особливих якостей, якими він володіє в джерельній мові**» [5: 45].

Для підтвердження власних думок Роджер Бекон звертається за підтримкою до авторитету Ієроніма Стридонського: «Внаслідок цього Ієронім у своєму посланні про кращий спосіб перекладу висловлюється наступним чином:

“Так ось, коли я перекладаю дослівно, то виходить незграбно, а варто мені з необхідності, щось змінити в порядку чи способі викладення, як виявляється, що я погрішив проти обов’язків перекладача.” Згадавши ще багато чого, що зараз наводити буде зайвим я додав: “Так що, якщо комусь здається, що при перекладі краса складу залишається незмінною, то нехай він дослівно перекладе латиною Гомера, більш того: хай передасть його прозою його ж власною мовою”, і тут ти побачиш, що розміщення слів сміховинне, а самий красномовний із поетів ледве-ледве володіє мовою.”

Бо нехай хто-небудь з чудовим знанням такого предмета як логіка, або якогось іншого, спробує передати його рідною мовою, то він побачить, що йому не лише бракує думок, але й слів; так що ніхто не зможе зрозуміти цю дисципліну, перекладену таким чином, в її потенційній силі. Тому жоден латинянин не зможе зрозуміти як слід мудрості Святого Письма та філософії, якщо він не розуміє тих мов, з яких вони перекладалися» [5: 46].

Друге, що робить, на його думку, переклад важким у розумінні – це нестача адекватної термінології в цільовій мові (конкретніше, в латині). «По-друге, ми повинні враховувати те, що перекладачам бракує слів латинською мовою для передачі конкретних творів, бо ці твори не були створені відразу латинською мовою» [5: 46].

Третє, що робить переклад суперечливим та таким, який неможливо читати, це є відсутність перекладачів, котрі були б достатньо кваліфікованими, як в обох мовах, джерельній та цільовій, так і в ученості (філософія та науки).

«По-третє, хоча перекладач повинен досконало знати предмет, з якого він бажає перекладати, та дві мови, з якої та на яку він перекладає, лише перший перекладач Боецій повністю володів обома мовами, і лише майстер Роберт на прізвисько Гросстет (Велика голова), недавній єпископ Лінкольнський, знався на науці. А іншим звичайним перекладачам, таким як Герард Кремонський, Михайло Скотт, Аделард Англійський, Герман Тевтонець, з якими ми бачилися в Парижі, істотно бракувало як мовних знань, так і знань наукових; що навіть визнавав вже згаданий Герман стосовно себе та інших, і про що свідчать їхні переклади [5: 46]. [Сучасні вчені вважають різку критику якості перекладів цих перекладачів з боку Бекона необґрунтованою. – прим. перекладачів]

Виходячи з лексичних та термінологічних даних, Бекон у праці *“Opus tertium”* взагалі визнав переклад за справу непридатну, в той час як інші філософи, особливо Тома Аквінський, розмірковуючи над природою перекладу, розглядали його чимось на кшталт мінової торгівлі, в якій доводиться платити справедливую ціну[20]. Після спроб відкинути тексти Аристотеля, перекладені з арабської, як недостовірні, зіпсовані та такі, що перекручують його, ці твори були заново перекладені з грецьких текстів, щоб позбавити їх арабських доповнень [14: 4], й найзначнішими з них були домініканський чернець Віллем з Мербеке (1215–1286) та канцлер Оксфордського університету, єпископ Лінкольнський Роберт Гросстет (1168–1253).

Якщо до тих пір аргументація стосувалася наукових та філософських творів, то через 40 років після Роджера Бекона визначний італійський поет Данте та його оточення твердять про втрату сили в латинських перекладах псалмів, тобто, що художній (поетичний) переклад також неможливий (1308). *«І тому нехай кожен знає, що жоден твір, мусикійськи поєднаний та підпорядкований законам ритму, не може бути перекладений з своєї мови іншою без порушення всієї її розкоші та гармонії. В цьому й полягає причина, чому Гомер не перекладався з грецької латинською так само як інші твори, що дійшли до нас від греків. Й саме в цьому причина того, чому вірші Псалтиря позбавлені насолоди музики та гармонії; бо їх перекладено було з єврейської мови грецькою,*

а з грецької латинською, й вже в першому перекладі вся солодкість гармонії пропала» [10: 15].

Через століття по тому визначний італійський гуманіст та перекладач Платона та Аристотеля Леонардо Бруні Аретіно (1374-1444) в короткому трактаті *De interpretotione recta* («Про правильний спосіб перекладати», близько 1420 року), викладаючи правила, яким має наслідувати добрий перекладач, відкидає середньовічне твердження про те, що мовні відмінності неможливо подолати, називаючи таке твердження димовою завісою некомпетентності [15: 215]. І хоча в цій праці він обговорював переклади з греки латиною, вони мали безпосереднє відношення також і до народної мови й суттєво вплинули на подальші покоління перекладачів. Трактат Бруні по-своєму відображав те натхненне захоплення гуманістів античністю, яке дозволило на новій основі підійти до теорії перекладу з головними критеріями вірності оригіналу і відповідальності перекладача. Бруні уперше сформулював вимоги до художнього перекладу, назвавши основну задачу: художньо правильний переклад – це своя мова, що передає досконало своєрідність оригіналу, так що значенню досить слів, а словам прикрас і блиску. Тим самим відтворюється органічне злиття значення і слова оригіналу. На думку Бруні, перекладач повинен не тільки знати обидві мови і літератури, але також повинен володіти ними по-справжньому; тільки таким чином він зможе уникнути послірного перекладу.

«Я кажу, що вся сила перекладу полягає в тому, що добре написано однією мовою має бути добре перекладено іншою. А зробити це добре не зможе жоден, якщо він вправно й глибоко не володіє обома мовами. Проте цього недостатньо, оскільки багато людей можуть чудово розуміти, проте не можуть пояснити, так само як багато людей здатні вірно оцінювати живопис, хай навіть самі не малюють, чи так само багато людей здатні розумітися на музиці, самі не вміючи співати» [8: 58].

Головний наголос в цій праці робився на те, що слід належним чином розуміти оригінал. *«Отже, правильний переклад – велика і важка справа. По-перше, звичайно, слід знати мову, з якої перекладаєш, і це знання не може бути обмеженим чи буденним, а має бути великим і підтримуватися досвідом і практикою,*

широкою та доречною, та зануренням з головою в повсякденне читання філософів, ораторів, носіїв мови та всіх інших авторів. Якщо ти не прочитав їх всі, не захопився ними, не обміркував їх подумки і не зберіг в пам'яті, то ти не зможеш зрозуміти силу й значення слів, особливо тому, що й сам Аристотель, і Платон також були, якщо можна так би мовити, великими художниками слова і використовували найвишуканіші засоби, якими було писали давні поети, оратори та історики, та ще їх більш вдалий вибір слів та побудову висловлювань. Так що, в їхніх працях з'являються метафори та фігури мови, які одне означають на буквальному рівні, і інше – на рівні традиційного розуміння.

...Перекладачеві, отже, слід спочатку набути такого доброго знання мови, з якої він збирається перекладати, якого лише можливо людині досягти, а також знанням ніколи не опануєш без постійного та ретельного читання самих різних авторів. Більш того, він повинен також знати мову, з якої перекладає таким чином, щоб вона йому цілковито корилася, а він міг нею вільно орудувати. Якщо йому треба передати слово іншим, то значить він не повинен ходити розпитувати, не повинен звертатися до кальок чи залишати слово грекою, бо не знає латини. Він повинен також усвідомлювати силу та характер слів в усіх їх тонких відгалуженнях. Окрім того, він не може не знати, як фігури мови, так і способів її вжитку найкращими письменниками. Він повинен наслідувати їм у своєму власному письмі та повинен уникати новини в слові та фігурі мови, особливо якщо такі нововведення не доречні або не обтесані» [8: 58–59]. Перекладач має добре знати як джерельну так і цільову мову, і не лише їхні синтаксис та лексику, але й риторичні структури. Він вимагає від перекладача відтворення в перекладі стилю автора та ритму речення. «Окрім автори мають свої дуже особисті фігури мови. Цицерон вирізняється багатством та кількістю слів, Саллюстій – стислістю та скупістю стилю, Лівій – іноді надто статечною величчю. Перекладаючи конкретних авторів, гарний перекладач буде прилаштовуватися до них таким чином, щоб передати їхні власні фігури мови.

...Бо це найважливіше правило перекладу: слід дотриму-

ватись якомога ближче форми джерельного тексту з тим, щоб за розумінням не втрачалися слова, а самі слова не втрачали блиску та майстерності виконання» [8: 59].

Так само оптимістично стосовно можливості перекладу висловлювався Альфонсо де Мадригал (бл. 1400–1455), іспанський теолог, єпископ Авілі (з 1449), котрий біля 1450 року здійснив переклад «Хроніки Євсевія Кесарійського» з латини кастильською мовою, в коментарі до якого відзначив, що при перекладі з латини послівні методи перекладу важкі, і тому слід звертатися до «тлумачень, коментарів та глос». Таким чином він розрізняв два види перекладу для двох типів ситуацій. Далі, більш вільний метод підтримується впевненістю, що *«не існує нічого такого, що не було б позначено словами однієї мови, що його не можна було б позначити словами іншої»* [19: 561]. Ця теорія корегувала дещо думку Ієроніма Стридонського, оскільки особлива увага зверталася на необхідність перекладу сучасними мовами [19: 561–562].

Інтерес до перекладів та тих важливих теоретичних питань, що вони піднімали, стають важливою темою в ренесансній літературі, сприяючи якості критики перекладів. Однак, якщо Бруні наголошував на тому, що жодній мові не бракує засобів для адекватного перекладу, перекладачі доби Відродження не були настільки категоричними. Так, Латомус (1518) визнавав, що певні риси є притаманні лише греці чи латині.

XVI ст. було бурхливим періодом в історії Західної Європи. Воно характеризується двома визначними рухами: гуманізмом, реакція якого проти схоластичної традиції призвела до відновлення зацікавленості в давніх мовах та літературі, та реформації, яка також захищала повернення до джерел, в цьому випадку до Біблії на її джерельних давньогрецькій та старосврейській мовах. Під час цього періоду появи нових ідей та релігійних конфліктів, періоду відкриттів та винаходів, перекладу належало вступити в свою золоту добу. Проте центральна та визначальна роль перекладу за цієї доби є головним чином наслідком зростання ролі та підйому національної мови та літератури. До певної міри переклади тоді сприймалися як засіб поширення знань серед ширших верст населення, і в цьому плані перекладачі вирішували два взаємопов'язані завдання. Вони робили доступнішими для широкої

читацької літератури твори античних авторів, та, щоб полегшити цю задачу, їм доводилося брати участь у розбудові рідної мови.

Ще 1509 року французький перекладач на ім'я Клод де Сейссел звернувся до короля Людовіка XII з пропозицією про створення органу французької літератури та виступив із захистом перекладу як засобу збагачення та поширення французької мови. [11: 38]. Проте протягом століття на шляхи, якими можна збагатити рідну мову, існувало дві протилежні точки зору. Слідом за Клеманом Маро група придворних поетів та перекладачів розглядала переклад як чудову стилістичну вправу, що сприятиме збагаченню їхньої мови [11: 38]. Вчений та знавець греки Тома Сибійє виклав цю позицію в своїй книжці від 1548 року "*L'Art poetique*" («Поетичне мистецтво»). Подібно до того як і Горацій в „*Ars poetica*” («Про мистецтво поезії»), він вважав переклад (“*version*”) жанром літератури та гілкою риторики. Цю його думку не поділяла «Плеяда» – група поетів-гуманістів на чолі з Ронсаром, котрі вважали переклад шкідливим як для літератури, так і для мови. На прохання цього об'єднання Жоашен дю Белле (1522–1560) відповідає Сибійє, створивши в 1549 році працю "*Defence et illustration de la langue francaise*”, («Захист і прославляння французької мови»), яку Мунен назвав «антологією аргументів проти перекладу» (Mounen, 1994: 13). Дю Белле рекомендує збагачувати мову не через переклад, а через «наслідування» кращим грецьким та латинським авторам. Він пропонує створювати неологізми на основі слів грецького або латинського походження та закликає запозичувати слова з регіональних діалектів та словника ремісників. Він не вірить у те, що стилю та красномовності можливо вивчитися від перекладачів. Надмірне запозичення з іноземних мов під виглядом ученості на цей час вже дискредитувало себе. Рабле, наприклад, висміював «вживання та творення латинських слів вуличними торгівцями». У четвертому правилі свого трактату про переклад Етьєн Доле (1508–1546) попереджає перекладачів проти того, щоб вживати поруч слова, що надто нагадують латинські, чи рідко використовувалися в минулому. А на кінець XVI ст. Анрі Етьєнн (1531–1598) друкує своє звинувачення «новій італізованій французькій мові» [11: 39].

Інакше кажучи, переклад розглядався як перепона для творчості народною мовою. А на відміну від перекладу вивчення класичних

текстів та наслідування їм французькою вважалося літературним жанром, а оскільки поезія була домінуючою формою, то в цьому річизі було здійснено багато віршованих перекладів. Дю Белле, сам перекладач Вергілія, розрізняв поетичні та нехудожні тексти й вважав перші такими, що не підлягають перекладу. Вважалося, що переклади неспроможні передати «красу та витонченість оригіналу, а впровадження до французької чужих мовних форм є нездоланною перешкодою». Дю Белле писав: *«...Що ж сказати мені про тих, хто, відверто кажучи, більше заслуговує на ймення зрадника, аніж перекладника; адже вони зраджують тих авторів, яких беруться донести, позбавляючи їх слави, і водночас, видаючи біле за чорне, обирають і необізнаного читача? А щоб набути репутації людей вчених, вони навмання перекладають з мов, як то грецька або давньоєврейська, в яких не тямлять навіть їхніх початків; а щоб зажити ще більшої слави вони беруться за поетів – таких авторів, за яких би я, якби навіть міг переклади, чи захотів, ніколи не взявся б, бо мають вони божественну силу винахідливості в мірі більшій за будь-якого письменника. У них велич стилю, розкіш слів, вагомість речень, сміливість різноманітних фігур мови та тисяча інших граней поезії – коротше кажучи, той невимовний дух, який пронизує їх твори. Римляни називали це genius»* [20: 103].

Критичні стріли дю Белле, направлені проти перекладу, не були пущені марно, бо письменники цього часу намагаються дистантуватися від перекладу. Роль перекладу вбачається як підсобна. Ці думки знайшли підтримку пізніше, в середині XVII століття, коли французька мова стала розглядатися як вже зміцнілий і гідний «суперник» латини. Дю Белле назвав наступні труднощі створення повноцінного перекладу: 1) неможливість перекладу власних імен; 2) наявність значень деяких прозивних слів, властивих тільки цій мові; 3) спосіб побудови речень і їх виразна енергія, властиві тільки цій мові; 4) внаслідок не тільки вищеназваної специфіки мов, але й внаслідок того, дуже своєрідного способу, за допомогою якого письменники і, головним чином, поети користуються мовою; 5) з причини, говорить дю Белле, винахідливості, специфічної для кожного письменника, метафор, алегорій, порівнянь, уподібнень, коротше внаслідок стилю.

Намагаючись захистити поета, що став на шлях опанування «вченістю» від копіювання, дю Белле включив до свого «Захисту» спеціальний розділ «Про те, що не слід перекладати поетів». Дю Белле категорично заявляє, що при перекладі неможливо зберегти «внутрішню душу» його творця. Така «недовіра» до перекладу зовсім не означає заперечення його корисності, так би мовити, довічно. Просто, визначаючи найближчі цілі національної поезії – створення оригінальних поезій, які б дозволили французькій словесності сягнути вершин, що їх досягли античні та сучасні йому поети Італії, – Дю Белле пранув на час відвернути французьких поетів від прямого перенесення іномовного тексту на національне підгрунтя. Висунення теорії наслідування древнім і одночасно заперечення перекладів було крайньою формою відчуття античності як живої та дієвої традиції, якою слід опанувати, яку варто вкоренити у вітчизняній літературі. По суті, принцип наслідування древнім був першим кроком до більш широкого розуміння національної самобутності літератури не як ізольованості, а як вияву свого, особливого в прилученні до інших словесностей та в діалозі з ними [2].

Були також висловлювання й проти перекладів сучасною англійською мовою, хоча перекладачі Єлизаветинської доби у можливості перекладу не сумнівалися [21]. Деякі стверджували, що переклади англійською стануть на заваді вивченню класичних мов. Науковці продовжують писати свої трактати латиною. А потім їх часто перекладають англійською мовою: наприклад, «Утопію» Томаса Мора (1516) та «Британію» Вільяма Камдена (бл.1585) було перекладено англійською відповідно Ральфом Робінсоном в 1551 році та Філемоном Голландом в 1610 році. Проте не всі тексти вважалися як такі, що однаково підходять до перекладу. Наприклад, переклад з Овідія, виконаний Крістофером Марло й опублікований підпільно, було заборонено як непристойний й спалено 1586 року за наказом архієпископа Кентерберійського. До 1640 року, до появи перекладу Едварда Дакре, «Державець» Маккіавеллі був доступний лише через направлений проти нього французький текст «Контр-Маккіавеллі» (1576) Жентіле, перекладений Саймоном Патріком в 1602 році. Так само довелося англійцям чекати на повний переклад «Декамерона» Боккаччо аж до 1620 р., і до 1694 р. на повний текст «Гаргантюа та

Пантагрюеля» Франсуа Рабле (почато до 1653 р. Томасом Уркгартом й закінчено Пітером Моно) [13].

Синтез поглядів цієї доби на переклад можна знайти у Мішеля Монтеня, в його «Пробах» (1580-88). Монтень говорить про ієрархічні відносини між мовами, причому сучасна мова розглядається ним як слабкіша. Також він розрізняє між естетичними та інформативними текстами, й останні, на його думку, викликають у перекладача менше труднощів. Концепція ієрархії мов, з класичними нагорі й сучасними знизу, панувала в XVI ст. й «грубі» сучасні мови вважалися непридатним засобом розповсюдження культури.

Розділ «Про канібалів», одне з основних джерел для «Бурі» Шекспіра, до певної міри досить-таки своєрідне занесення до антології теорії перекладу. Він, власне кажучи, не про переклад в строгому смислі слова, хоча Монтень дійсно торкається конкретної перекладацької проблеми в його кінці, а про спілкування та взаєморозуміння культур, конкретніше між «цивілізованою» Європою та «нецивілізованим» Новим Світом, та про різні труднощі для європейців у розумінні «канібалів» та для «канібалів» у пристосуванні до звичаїв їхніх європейських колонізаторів. Монтень занепокоєний наслідками перекладу не текстів, а наслідками перетворення людей: перетворення «канібалів» на копію європейців [20: 116].

«Отже ці народи здаються нам варварськими лише в тому сенсі, що їх розум іще мало оброблений і вони іще дуже близькі до первісної безпосередності та простоти. Ними все ще керують природні закони, майже не зіпсовані нами.

Вони все ще лишаються в такій чистоті, що я часом досаджую, чому відомості про них не досягли нас раніше, за таких часів, коли жили такі люди, які мали б про це краще за нас. Мені прикро, що про них нічого не знали ані Лікурґ, ані Платон; бо те, що ми бачимо у цих народів на власні очі, перевершує, як на мене, не лише всі картини, якими поезія розмалювала золотий вік та всі її вигадки та фантазії про щасливе становище людства, але й навіть самі уявлення та прагнення філософії. Філософи не були спроможні уявити собі настільки просту та чисту безпосередність, ніж та яку ми спостерігаємо на власні очі; вони повірити не могли, що наше суспільство здатне існувати без всіляких

штучних обмежень, що накладаються на людину. Ось народ, міг би сказати я Платону, який немає ніякої торгівлі, ніякої писемності, ніякого знайомства з рахунком, жодних ознак влади або зверхності над іншими, жодних слідів рабства, ніякого багатства і ніякої бідності, ніяких спадків, ніяких поділів майна, жодних занять окрім неробства, ніякого особливого шанування особливих зв'язків, ніякої одежі, ніякого землеробства, ніякого вжитку металів, вина чи хліба. Нема навіть слів, які позначають неправду, зраду, прикидання, скупість, заздрість, лихослов'я, прощення. Наскільки далеким від досконалості прийшлося би йому визнати вигадану ним державу» [17: 117].

Мігель де Сервантес Сааведра (1547–1616) вклав висловлення про переклад в уста свого славнозвісного персонажа Дон Кіхот, в другій частині, в кінці 62 розділу, і цьому образу перекладу як споду фламандського килиму, скарзі на неможливість перекладу, буде суджено стати надзвичайно поширеним та кочувати з однієї історії теорії перекладу до іншої, особливо після Августа Вільгельма фон Шлегеля. *«Та все ж мені здається, що переклад з одної мови на другу (якщо це лише не переклад з греки й латини, сих царів над усіма мовами) - то все одно, що килим фламандський зі споду: візерунок хоть і видно, але він тоне в рясноті сталок, і пропадає вся барва і гладкість, яка аж очі бере з лиця; та й те сказати, щоб перекладати з мов легких, не треба ні вигадливості, ні краси стилю, як обходиться без них писарчук або переписувач. Я б'ю не на те, що перекладництво не заслуговує доброго слова, воно – робота куди нижча, а проте ми її не цураємося, хоть нам з неї не такий уже й великий ужиток. Я поминаю лише двох знайомих перекладчиків: доктора Крістобая де Фігероа з його «Вірним пастухом» та дону Хуана де Хаурегі з його «Амантою», їхні творіння вийшли такі вдалі, аж дивуєшся: де ж тут переклад, а де первотвір?» (Пер. Миколи Лукаша) [3].*

Отаким песимістичним висловлюванням про можливість перекладу закінчується Золота доба перекладу, попри те, що перекладу в ренесансній Європі належало зіграти одну з ключових ролей. Як стверджує Джордж Стейнер: «Під час появи лавини нового, й серед загрози надміру та за відсутності впорядкованості, завдяки перекладу

було увібрано необхідний сирий матеріал, який отримав форму та місце в системі координат. Переклад був, у повному значенні слова, *matiere premiere* уяви. Більш того, завдяки йому була встановлена логіка відношень між минулим та теперішнім, між різними мовами та традиціями, які роз'єдналися під дією націоналістичних тенденцій та релігійного конфлікту» [22: 57]. Переклад за цієї доби не був вторинним видом діяльності, а навпаки, самим, що не є пріоритетним, являючи собою ту силу, яка формувала інтелектуальне життя епохи, і часом фігура перекладача швидше проявлялася як фігура революціонера, а не слуги автора чи тексту [7:58].

Література:

1. Біблія або Книги Святого Письма. – Київ: Видання Місійного Товариства “Нове життя”, 1992. – 765 с.
2. Подгаецкая И.Ю. Свет Плеяды / И.Ю. Подгаецкая // Поэзия Плеяды. – М.: Радуга, 1984. – С.3–30.
3. Сервантес Мігель. Дон Кіхот / Мігель де Сервантес Сааведре. – Київ: Дніпро, 1995. – 703 с.
4. Augustine A. The use of translations / A. Augustine // On Christian Doctrine. – Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1958. – P. 34–50.
5. Bacon R. On the usefulness of grammar. / R. Bacon // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (Ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 44–46.
6. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies/ M. Baker (Ed.). – London, New York: Routledge, 1998. – 654 p.
7. Bassnett-McGuire S. Translation Studies / S. Bassnett-McGuire. – London, New York: Routledge, 1980. – P. 58.
8. Bruni L. On the correct way of translation. / L. Bruni // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / D. Robinson (Ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 57–60.
9. Cicero. De oratore / Marcus Tullius Cicero // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (Ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7.
10. Dante Alighieri. Il convivio / Alighieri Dante / M. Simonelli (ed.). – Bologna, 1968.
11. Delisle J. Translators through History / J. Delisle, J. Woodsworth (Eds.). – Amsterdam ; Philadelphia: John Benjamins, 1995. – 348 p.
12. De Pedro, R. The Translatability of the Text: A Historical Overview / R. de Pedro // Meta, XLIV, 4, 1999. – P.1–14.

13. Ellis R. British tradition / R. Ellis and L. Oakley-Brown // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Baker M. (Ed.). – L. and N. Y.: Routledge, 1998. – P. 333–346.
14. Kelly L. G. History of Translation / L. G. Kelly // Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to Cognitivists. / Koerner E. F. K. (Ed.). – New York: Pergamon, 1995. – P. 419–430.
15. Kelly L. G. The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West / L.G. Kelli. – New York: St. Martin's Press, 1979. – 286 p.
16. Kruk G. Early Arabic Translators, Their Methods and Problems / G. Kruk // Babel, vol. 22, # 1, 1976. – P. 15–20.
17. Montaigne Michel Eyquem de. On Cannibals / Michel Eyquem de Montaigne // Essays, Book One. Harmondsworth: Penguin, 1958. – P. 105–119.
18. Pym A. Translatability / A. Pym, H. Turk // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 273–277.
19. Pym A. Spanish Tradition / A. Pym // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 552–562.
20. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – 337 p.
21. Ross, T. Translation and the canonical text / T. Ross // Studies in the Literary Imagination. – 2000, # 2. – P. 1–21.
22. Steiner G. After Babel: Aspects of Language and Translation / G. Steiner. – London; Oxford: Oxford University Press, 1975. – P.57–58.

ІСТОРИЧНА РОЛЬ ПЕРЕКЛАДУ У СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ

Подміногін В. О., Кальниченко О. А.

(Вісник Житомирського державного університету, № 23, 2005. – С.29–33.)

Із тих історичних досліджень перекладу, що існують на цей час, можна дійти висновку, що про історію цієї професії ми знаємо надто мало, а те, що знаємо, свідчить, що обриси перекладу в різні часи істотно різнилися, а перекладацька чи тлумачька діяльність набирала таких різноманітних форм та відбувалася в такій множині контекстів за роки свого існування, що ми зобов'язані спершу проаналізувати історичні факти, перш ніж починати розробку теоретичного пояснення цього складного явища [1]. Читання національних історій перекладу

може призвести до цікавого проникнення в такі важливі питання, як загальне уявлення про письмових та усних перекладачів у різні історичні періоди, про роль перекладачів з погляду різних спільнот, про коло чинників, що породжували широку перекладацьку діяльність за певних часів, про вражаючу різноманітність діяльності, що сприймалася як перекладацька в різні часи, та види контекстів, у яких перекладачам доводилося діяти. Завдання перекладознавця серед інших полягає також у тому, щоб надавати кваліфіковані поради у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладу в суспільстві [2], у зв'язку з чим усвідомлення місця та ролі перекладу в історії культури видається нам надзвичайно актуальним, особливо з огляду на необхідність підвищення статусу перекладача в сучасному суспільстві. Основними історичними причинами перекладу літератури називають наступні: сприяння розвитку власної літератури, запозичення нових думок, запозичення нових родів та жанрів літератури, збагачення національної мови, розповсюдження релігій, передача культурних цінностей [3]. Іноді для виконання цих завдань перекладачам доводилося створювати алфавіти. Широкомасштабного дослідження перекладу літератури для збагачення сучасної народної мови, що є об'єктом нашого вивчення, за винятком колективної монографії “*Translators through History*” («Перекладачі в історії») за редакції Ж. Деліля та Дж. Вудзверт [3], не проводилося, тому за мету ми собі поставили дослідити, як впливає переклад на мову перекладу.

Традиційно переклад визначається як процес досягнення щонайкращої смислової відповідності між двома текстами в двох різних мовах. Вперше такий погляд на переклад сформулював Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н.е.). В “*De Oratori*” (55 р. до н.е.), “*De optimo genere oratorum*” (51 р. до н.е.) та інших текстах Цицерон розрізняє свою перекладацьку практику від послівного методу перекладу своїх попередників, стверджуючи, що набагато важливіше, по-перше, оволодіти цільовою аудиторією на тій мові, на якій аудиторія вільніше почувається; та, по-друге, розвивати ораторський словниковий запас і навички аргументації в цільовій мові, аніж із скрупульозною точністю притримуватися джерельного тексту [4]. На літературу цей погляд поширили Горацій (85 – 8 рр. до н.е.) в “*Ars poetica*” (“Про

поетичне мистецтво”) (20 р. до н.е.) та Авл Геллій в “*Noctes Atticae*” (“Аттичних ночах”) (бл. 100 р. до н.е.). До Біблії та інших релігійних текстів цей підхід застосував Ієронім Стридонський (бл. 347–419/20), обґрунтувавши його в листі до Паммахія (395 р. н.е.). У листі до Фуска Салінатора, написаному в 85 році н.е., майже через півтора століття після книг Цицерона про ораторське мистецтво, Пліній Молодший додає до теорії Цицерона два нові елементи. Перший полягає в евристичній цінності перекладу в обох напрямках, тобто не лише на латину з греки, але й з латини на греку, вправа, яка ніколи не спадала на думку Цицерону; другий – в проголошенні відкритого змагання з джерельним автором, свого роду двобій, причому головною метою цього змагання (окрім отримання насолоди від перемоги) є збагачення мови засобами вираження [5]. Квінтіліан стверджував: *«Тема запропонованого розділу: вирішення питання, як надбати запас слів та навчитися легко писати. Наші оратори старої школи вважали переклади з греки латиною такими, що цілком відповідають цій меті. Луцій Красс зауважує в одній з вищезгаданих книг Цицерона “De oratore”, що це він робив не раз. Та й особисто сам Цицерон прямо радить вдаватися до цього способу. Завдяки цьому він навіть переклав і видав декілька творів Платона та Ксенофонта»* [6].

Погляди на переклад як на вправу зі стилю, які відстоював Квінтіліан, стосувалися, зрозуміло, перекладів грецьких першоджерел латинською мовою, а латина залишалася мовою системи освіти по всій Європі протягом багатьох століть. У середні віки латина та народні мови відбивали два несхожі стилі мислення. Латиною було неважко висловити абстракції, вона добре слугувала формулюванню принципів теології та політичної ідеології, тимчасом як народна мова раннього середньовіччя була орієнтована на передачу конкретно-образних, нескладних уяв [7: 62–63]. Проте поява, починаючи з X ст., літератур народними мовами призводить до зміни ролі перекладу [8]. Ще король Альфред зрозумів значення перекладу як засобу поширення вченості, і для нього переклад був пов’язаний зі створенням цільового тексту зрозумілою народу мовою. *«Тому-то здається мені за найліпше, як здається також і тобі, що слід нам перекласти деякі книжки, які найбільш потрібно знати кожному, тією мовою, що*

всі ми зможемо зрозуміти, і вчинити так, що з Божою поміччю нам без великих зусиль вдасться, якщо буде мир, щоб усі юнаки з вільних людей, що нині живуть в англійському народі, що мають статки, могли бути усаджені за навчання, доки ні на що інше вони не потрібні; доти, доки не зможуть читати англійську грамоту добре: по тому вони можуть бути вивчені далі мові латинській, як тільки знайдеться той, хто забажає навчати їх далі й тим самим допоможе їм прилучитися до духовного стану. Далі, коли згадав я наскільки знання латини занепало серед англійського народу, хоча багато-хто при сьому може читати англійське письмо, розпочав я поміж інших різних та численних турбот королівства нашого перекладати англійською мовою книжку, що називається латинською мовою “Pastoralis”, а нашою англійською мовою “Sheperd’s Book” [«Книга пастиря»], іноді слово в слово, іноді ж іншими словами, чому навчився я у архієпископа мого Плетмунда та єпископа мого Ассера, та священника мого Гримбольда, та священника Йоанна» [9] (Переклад Ільїна І.В. та Кальниченка О.А.). Так само як військова звитяга Альфреда врятувала англійський народ від знищення, так і його інтелектуальна діяльність урятувала англійську мову й сприяла розповсюдженню грамотності серед його підданців. Унікальний внесок Альфреда до англійської історії полягає в тому, що для освіти свого власного народу він використав мову англійську, а не латинську. Він є перший монарх, що став символом національної єдності та почав добиватися політичного управління над англомовним населенням на півдні під гаслом звернення до спільного почуття англійськості, що передається разом із мовою. А оскільки по всій Європі виникають нові літератури, які не мають значної письмової традиції, на яку можна спертися, якщо вона взагалі не відсутня, то широко починають перекладатися, адаптуватися та засвоюватися твори, які виникли в іншому культурному контексті. Внаслідок цього переклад набуває додаткового виміру. Таким чином, римська модель збагачення через переклад розвивається в новій формі [3: 28; 8: 51].

Особливо слід наголосити на визначному внеску перекладачів-творців алфавітів [3: 9–21], завдяки діяльності яких були розширені територіальні межі поширення знань (напр., Кирило та Мефодій –

Болгарія, Моравія, Паннонія, Русь), принесені нові елементи цивілізації та нові духовні цінності, відкриті шляхи до культурного, соціального та духовного прогресу, народам дано знаряддя для розвитку та пробудження колективного самоусвідомлення етно-мовних груп (напр., готи, слов'яни), закладено підвалини для появи національного почуття та національних літератур (напр., Болгарія, Вірменія), усунуено неписьменність народу та покладено початок демократизації освіти, уможливлено збереження культурної спадщини.

Оскільки мова кожної окремої культури, поза всяким сумнівом, – її найбільше надбання, то бажання розвивати мову є актом патріотизму. І збагачення власної мови є практикою, яка тісно пов'язана із створенням національних літератур. У становленні та поширенні національних мов, особливо за доби Відродження, коли сучасні мови були ще дуже молоді, чільна роль належала перекладу. «Саме за Ренесансу, за якого відчувалася необхідність у творенні нових термінів для позначення нових реалій, формується цілковито нове поняття перекладу» [10: 31]. Так, гарним прикладом цього явища в Англії може служити переклад Джоном Флоріо «Проб» Монтеня. Завдяки цьому перекладу в англійську мову ввійшла велика кількість нових слів, зокрема “*entrain, conscientious, endear, tarnish, facilitate, amusing, regret, effort, emotion*”. Крім того, Флоріо став першим літератором, який ужив присвійний займенник “*its*” [11: 227].

Іноді стверджують, що існують приклади, коли переклад справді творив мови. Але тоді слід визначитися стосовно значення слова «творити», бо помилково буде припускати, що до цього ці мови не існували і що переклад створив їх з чогось фіктивного [12: 344]. Таким випадком є переклад Біблії Лютером, переклад, що породив німецьку мову. У цьому випадку труднощі полягали в тому, що цільова мова не була єдиною цілісною мовою, а низкою діалектів: «*Добра німецька мова – це німецька мова народу. Проте народ говорить на безкінечній кількості німецьких. Тоді ти зобов'язаний перекладати на німецьку, що якимось піднімається над масою Mundarten, не відкидаючи їх і не пригнічуючи. Таким чином, Лютер спробував зробити дві речі: здійснити переклад на німецьку, що априорі може бути лише місцевою, його власною німецькою, Hochdeutsch, проте водночас піднести, самим процесом перекладу, цю місцеву*

німецьку до статусу загальнонімецької, лінгва франко. З тим щоб та німецька, яку він використав, не стала сама мовою, відрізаною від народу, він мав зберегти в ній щось від Mundarten, щось від загального способу висловлювання та щось від народних говірок. Таким чином, ми знаходимо водночас послідовне та умисне використання вельми усної мови, багатой на образи, звороти, виразної, поруч з очищенням та дедіалектизацією цієї мови... Переклад Лютера є першим рішучим самоствердженням німецької літургаурної мови. Великий "реформатор" Лютер взагалі надалі буде вважатися письменником та творцем мови...» [13: 46-47].

Іншим прикладом може служити Франція XVI ст., коли французька мова остаточно утверджується як мова французької нації, перемагаючи латину з одного боку, та численні місцеві діалекти з іншого. В 1530 році король Франциск I створює "College royal" («Королівський колеж»), який також називають "College des Trois Langues" («Коллежем трьох мов») (латинської, греки та гебрайської), а в 1539 році видає наказ, відомий під назвою «Ордонанс Віллер-Котре», який приписував використання французької мови замість латини в судочинстві, діловодстві та інших офіційних сферах і якому судилося відіграти особливу роль у процесі утвердження французької мови. Вимагаючи, щоб усі цивільні акти «проголошувалися, реєструвалися та повідомлялися сторонам [судового процесу] сучасною французькою мовою», Франциск I дав поштовх перекладацькому руху, який допоможе «піднести нашу народну [мову] до рівня інших, більш відомих мов і зробить її зразком для них» (дю Белле). Внаслідок цього та подальших декретів народній французькій мові належало стати мовою права, науки та літератури. Вона набуває статусу національної мови, основоположної мови французької держави [3: 38–39]. До певної міри, переклади тоді сприймалися як засіб поширення знань серед ширших верст населення, і в цьому плані перекладачі вирішували два взаємопов'язані завдання. Вони робили доступнішими для широкої читацької літератури твори античних авторів, та, щоб полегшити цю задачу, їм доводилося брати участь у розбудові рідної французької мови. Ще 1509 року перекладач на ім'я Клод де Сейссел звернувся до короля Людовіка XII з пропозицією про створення якогось органу

французької літератури та виступив із захистом перекладу як засобу збагачення та поширення французької мови. Проте протягом століття на шляхи, якими можна збагатити рідну мову, існувало дві протилежні точки зору [14 : 177]. Слідом за Клеманом Маро група придворних поетів та перекладачів розглядала переклад як чудову стилістичну вправу, що сприятиме збагаченню їхньої мови. Вчений та знавець грецької мови Тома Себійє виклав цю позицію в своїй книжці від 1548 року *“L’Art poetique”* («Поетичне мистецтво»). Подібно до того, як і Гораций в *“Ars poetica”* («Про мистецтво поезії»), він вважав переклад (*“version”*) жанром літератури та гілкою риторики. Цю його думку не поділяла «Плеяда» – група поетів-гуманістів на чолі з Ронсаром, котрі вважали переклад шкідливим як для літератури, так і для мови. На прохання цього об’єднання Жоашен дю Белле (1522–1560) відповідає Себійє, створивши в 1549 році працю *“Defence et illustration de la langue francaise”* («Захист та прославлення французької мови»), яку Ж. Мунен назвав «антологією аргументів проти перекладу» [15 : 13]. Дю Белле [16] рекомендує збагачувати мову не через переклад, а через «наслідування» кращим грецьким та латинським авторам. Він пропонує створювати неологізми на основі слів грецького або латинського походження та закликає запозичувати слова з регіональних діалектів та словника ремісників. Він не вірить у те, що стилю та красномовності можливо вивчитися від перекладачів. Надмірне запозичення з іноземних мов під виглядом ученості на цей час уже дискредитувало себе. Рабле, наприклад, висміював «вживання та творення латинських слів вуличними торгівцями». У четвертому правилі свого трактату про переклад Етьєн Доле (1508–1546) попереджає перекладачів проти того, щоб уживати поруч слова, що надто нагадують латинські, чи рідко використовувалися в минулому [17]. А на кінець XVI ст. Анрі Етьєн (1531–1598) друкує своє звинувачення «нової італізованої французької мови» [3].

Таким чином, переклад не заповнює вакууму мови ані у Франції дю Белле, ані в Німеччині Лютера. Проте переклад у змозі змінити співвідношення у престижності мов на культурному полі, їхній авторитетності серед мовної спільноти як на рівні державних інститутів, так і на символічному рівні, тим самим дозволяючи те, щоб сучасна розмовна мова зайняла місце мови референційної (відсилючої), тобто

мови культури, пов'язаної з письмовою та усною традицією, що забезпечує, шляхом постійних посилань на класичні твори минулого, збереження цінностей суспільства. У Франції доби Відродження та в Німеччині часів Реформації референційна мова була мовою іноземною. Отже, завдання перекладачів полягало в заміні чужої мови рідною. Тобто, перекладачі не створювали нової мови, але підносили діалект до статусу національної мови та мови культури [12: 345].

Трактат *Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens* («Про різні методи перекладу») Фрідріха Шляєрмахера [18], поданий ним до Пруської академії 24 червня 1813 року, в кульмінаційний момент конфлікту із Францією, фактично окреслює провідну роль перекладу в розбудові національної культури в програмі пруського руху за об'єднання Німеччини на основі єдиної мови та культури, а тезу Шляєрмахера про очужувальний переклад слід розглядати як антифранцузьку, бо він протистоїть перекладацькому методу, котрий домінує у Франції, тобто методу одомашнення, асиміляції, примушуючи іномовного автора мандрувати за кордон до читача цільової мови [19]. Очужувальний переклад може бути застосований лише до науково-філософських і поетичних (художніх) творів, зміст яких твориться самими авторами, що вільно обирають об'єкти та їхнє розташування, й котрі виступають лише в мовленні, й де переклад є надзвичайно складною проблемою, бо кожна мова будує свої висловлювання по-різному, і з часом мова таких текстів починає асоціюватися з певними ідеями, нормами, канонами, почуттями, відношеннями, котрі обумовлюються національною культурою. Шляєрмахер відстоював використання в перекладі особливої «перекладацької» мови, що неодмінно веде до змін у самій мові. Врешті-решт, лише відхиляючись від сталих норм, можна очужувальний елемент зробити помітним у цільовій мові. Хоча найважливішим є те, що Шляєрмахер був упевнений в інновативному характері перекладу й вбачав саме в цьому його основну роль [20]. Із самої появи в німецькій культурі очужувальний переклад означав тісну близькість до джерельного тексту, буквалізм, що призводив до запозичення іномовних культурних форм та до розвитку різнорідних лектів. Так, Й. Г. Фосс, переклавши «Іліаду» (1793) та «Одіссею» (1781) гекзаметром, запровадив цю віршовану форму до німецької літератури, а в перекладах Софоклових «Антигони» та «Царя

Едіпа», Фрідріх Гельдерлін вперше став використовувати архаїчні та нестандартні діалекти. Отже, коли очужувальний переклад відновлюється німецькими теоретиками ХХ ст., такими, як Рудольф Паннвіц та Вальтер Беньямін [21], то він розглядається як знаряддя культурної інновації. З погляду Паннвіца, *«перекладач робить фундаментальну помилку, коли підтримує існуючий стан мови, замість того щоб дати мові суттєво підпасти під вплив мови іноземної»* [22]. Відчужувальний переклад приймає багато чого з того, що Вальтер Беньямін назвав «аграматичністю», щоб завадити сприйняттю перекладу як оригіналу, тому що надто прозорі переклади превалюють ув одномовному суспільстві, на зразок США. Він упирається християнській та цицероно-гораціанській рекомендаціям перекладати дух, а не букву. Чим менше суспільство володіє іноземною мовою першоджерела, тим більше слід наголошувати на необхідності дослівного перекладу, хай навіть при цьому буде чинитися насильство над нормативним синтаксисом. Ідеоматична вільність та прозорість приховують ідеологічні основи, що сформували цей метод й, отже, вводять в оману. Ці основи, по суті, варто було б зробити помітними читачеві через вибіркові порушення нормативного вжитку, в тому числі через 1) архаїзми; 2) неологізми; 3) реалії; 4) тісне слідування за синтаксисом, часом, станом; 5) де можливо, еквіритмом. Сам процес створення очуження є значно вірнішим першоджерелу, чеснішим стосовно читача й продуктивнішим з погляду постійного внеску в літературу та мову перекладу. І хоч набір домінантних поетик може здаватися на певному проміжку як такий, що абсолютно установився, однак, упродовж історії поетика будь-якої культури продовжує розвиватися. Реєстр складових цих поетик продовжує змінюватися, і дослідження демонструють, що в боротьбі за зміну літературних систем переклад покликаний зіграти вирішальну роль. Навіть у країнах з усталеною літературною традицією переклади здатні впроваджувати в існуючі реєстри нові художні засоби. Так, Езра Паунд суттєво запозичив із китайської поезії ідею «динамічного змісту» та із японських хайку для внесення змін до системи, яка йому здавалась переобтяженою заяженими метричними римами та прикрашуванням, так само, як Фень Чі інтродукував у китайську поетичну систему форму

сонета. Гекзаметр був упроваджений до німецької віршованої системи через переклад Гомера Г. Фоссом, а от А.В. Шлегель запозичив шекспірівський віршований розмір, щоб кинути виклик авторитету французьких зразків.

Оскільки українська мова та література за відсутності держави не мали нормальних умов для розвитку, то перекладна література в культурному житті українців відігравала надзвичайно велику роль як засіб розвитку української мови та збагачення її поетичного вислову; а в II половині XX ст. в Україні склалася така ситуація, коли «джерело мовлення літературної мови перенеслося з оригінальної літератури на перекладну» [23: 12]. Тому перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні ролі перекладу у становленні, збагаченні та збереженні української мови.

Література:

1. Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London and New York: Routledge, 1998. – 654 p.
2. Holmes J. S. *The Name and Nature of Translation Studies* // Holmes J. S. *Translated Papers on Literary Translation and Translation Studies*. – Amsterdam, Rodopi, 1988. – P. 66–80.
3. Delisle J., Woodsworth J. (Eds.) *Translators through History*. Amsterdam and Philadelphia: John Benlaminis. – 1995.
4. Cicero. *De oratore. De optimo genere oratorum. De finibus honorum et malorum* // *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. / D. Robinson (ed.) – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7–12.
5. Plinius Secundus. *Letter to Fuskus Salinator # 9* // *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche* / D. Robinson (ed.). Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P.18–19.
6. Quintillian. *Institutio oratoria* // *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. / D. Robinson (Ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 19–20.
7. Гуревич А.Я. *Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства*. – М.: Искусство, 1990. – 396 с.
8. Bassnett-McGuire S. *Translation Studies*. – London, New York: Routledge, 1980. – P. 43–57.
9. Alfred. *Letter to Bishop Waerferth* // *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche* / D. Robinson (Ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 37–38.

10. Van Hoof H. Histoire de la traduction en occident: France, Grande-Bretagne, Allemagne, Russie, pays-Bas. – Paris, Louvain: Duculot, 1991. – 368 p.
11. Yates G. John Florio. The Life of an Italian in Shakespeare's England. – London: Octagon Books, 1968. – 236 p.
12. Brisset A. The Search for a Native Language: Translation and Cultural Identity // The Translation Studies Reader / L. Venuti (Ed). – London and New York: Routledge, 2000. – P. 343–375.
13. Berman A. L'Épreuve de l'étranger. – Paris: Editions Gallimard, 1984. – P. 45–46.
14. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Історичні коріння перекладності // Вісник Харківського нац. ун-ту. – № 649, 2005. – С. 174–179.
15. Mounin G. Les Belles Infideles. – Lille: Presses Universitaires de Lille, 1994. – P. 13.
16. Du Bellay, J. Defence et illustration de la langue française. – Paris: Librairie Marcel Didier, 1988. – 206 p.
17. Dolet E. La Maniere de bien traduire d'une langue en l'autre // Cary, E. Les Grands traducteurs français. – Geneva: George, 1963.
18. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Storig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38–70.
19. Venuti L. The Translator's Invisibility. – London and New York: Routledge, 1995. – P. 43–98.
20. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Трактат Фрідріха Шлейєрмахера “Про різні методи перекладу” та його значення для сучасного перекладознавства // Вчені записки ХГІ “НУА”. – Т. VIII. – 2002. – С. 503–533.
21. Benjamin W. Die Aufgabe des Übersetzers // Das Problem des Übersetzens / Ed. H.J. Storig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 182–192.
22. Pannwitz R. Die Krisis der europäischen Kultur. – Nuremberg: H. Carl, 1917. – S. 242.
23. Зорівчак Р.П. Художній переклад в Україні і буття нації // Записки перекладацької майстерні, 2000–2001. – Львів: ЛНУ, 2001. – С. 9–17.

ІСТОРИЧНІ ПРИЧИНИ ПЕРЕКЛАДУ ЛІТЕРАТУРИ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні проблеми перекладознавства та методики викладання перекладу”, 22 квітня 2005 року до 200-річчя Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна та 75-річчю факультету іноземних мов. Харків, 2005. – С. 65–66.)

Завдання перекладознавця у такій царині прикладного перекладознавства як політика перекладу полягає у тому, щоб надавати кваліфіковані поради іншим у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладу в суспільстві взагалі, у зв’язку з чим усвідомлення місця та ролі перекладу (зокрема художньої літератури) в історії культури видається нам надзвичайно актуальним, особливо з огляду на необхідність підвищення статусу перекладача у сучасному суспільстві. Основними історичними причинами перекладу літератури можна назвати наступні: сприяння розвитку власної літератури, запозичення нових думок, запозичення нових родів та жанрів літератури, збагачення національної мови. Увагу до питання ролі перекладу в історії літератури вперше привернув Едмон Карі, котрий проголосив, що “як правило, створенню самостійної літератури передують переклад, який є великим акушером літератур”.

У становленні та поширенні національних мов, особливо за доби Відродження, коли сучасні мови були ще дуже молоді, чільна роль належала перекладу. При перекладі кожного твору перекладачі були змушені для висловлювання нових ідей творити нові слова, у зв’язку з чим формується цілковито нове поняття перекладу. Так, гарним прикладом цього явища в Англії може служити переклад Джоном Флоріо “Есеїв” Монтеня. Цьому перекладу англійці зобов’язані запровадженню до англійської мови великої кількості нових слів, зокрема “*entrain, conscientious, endear, tarnish, facilitate, amusing, regret, effort, emotion*”. Крім того, Флоріо став першим літератором, який вжив присвійний займенник “its”. Цікаво відзначити, що оригінальний твір Монтеня “Есеї” (який вплинув на словотворчість Флоріо), мабуть, був неможливим без велитенського внеску до французької мови Жака Амю, бо саме Амю був тим автором, котрий

сприяв виробці у Монтеня простого та логічного стилю. І хоча Амію, на відміну від великої низки видатних перекладачів (Чосер, Еразм, дю Белле, Вольтер, Жуковський, П. Куліш), не створив жодного оригінального твору, він є прекрасним прикладом іноземного перекладача, котрий вплинув на еволюцію літератури та думки іншої держави (Англії). Інші приклади такого впливу з інших культур (Лівій Андронік у стародавньому Римі, сирійські перекладачі в Арабському халіфаті, Хрисолор в Італії, так звана Толедська школа в XII ст.).

Оскільки українська мова та література за відсутності держави не мали нормальних умов для розвитку, то перекладна література в культурному житті українців відіграла надзвичайно велику роль як засіб розвитку української мови та збагачення її поетичного вислову; а у II половині XX ст. в Україні склалася така ситуація, коли “джерело мовлення літературної мови перенеслося з оригінальної літератури на перекладну” (Зорівчак).

Іншим результатом перекладацької діяльності стало те, що через іноземні твори до літератури запроваджуються такі ознаки, які до того в ній були відсутні, у тому числі нова поетична мова, нові форми, прийоми. Випадок із переходом у Франції XII ст. від епосу до лицарського роману служить доброю ілюстрацією того революційного впливу на існуючу літературу, який може мати переклад.

Оригінальні твори часто віддзеркалювали вплив нових форм, що ставали відомі завдяки перекладу. Так, у англійських письменників XVI ст. набуває великої популярності італійський сонет, і його перекладали і йому наслідували Томас Вайет та граф Суррей, а Шекспір його “натуралізував”. Інший жанр – пастораль, який прийшов від греків (Феокрит), за посередництва латини (Мантуан та Вергілій), а потім італійської мови (Тассо та Гваріні), запозичується до Англії з французької (Ронсар, Моро). Класична епічна поема, перш за все поеми Вергілія та Гомера, які були відомі за Середніх віків, але не були перекладені належним чином до XVI ст., коли Вергілія переклали граф Суррей та Томас Фаср, а Гомера – Джордж Чапмен, вплинула на епічні поеми Спенсера та Мілтона. Епілії Овідія вплинули на Марло, Чапмена та Шекспіра. Переклади грецької та римської драми справили потужний вплив на театр Єлизаветинської доби та Реставрації.

НАЙДАВНІШІ ЗГАДКИ ПРО ПЕРЕКЛАД

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. філол. науки : Зб. наук. пр. – 2005. – № 5. – С. 149–159.)

Створення сучасної теорії перекладу неможливе без попереднього дослідження історії перекладу та перекладацької думки. Тому **об'єктом** цієї праці є аналіз найдавніших свідчень про переклад та перекладачів. Зазвичай історію перекладу та перекладацької думки ведуть лише від часів стародавнього Риму, з одного боку, та Александрії III ст. до н. е., де було здійснено переклад грекою з гебрійської мови Старого Заповіту, так звану Септуагінту, з іншого. Але ж переклад як суспільне явище існував набагато раніше. Вивчення цієї лакуни лише розпочинається і **метою** цієї публікації є зібрання різних даних про переклад, починаючи з найперших згадок про нього (бл. 2500 р. до н. е.) і закінчуючи III ст. до н. е., ознайомлення з ними широкого перекладацького загалу та аналіз того, як перші теоретичні думки про переклад та мову впливають на сучасні перекладацькі, і не лише перекладацькі, концепції.

Найдавніші свідчення про використання перекладу – це написи, знайдені на гробницях правителів Елефантини, що відносяться до III тисячоліття до н.е. [1]. Ці правителі часів VI династії жили в двомовному прикордонному регіоні давнього Єгипту. Можливо, самі напівнубійці, й отже знайомі з мовою чи мовами племен, з якими підтримували стосунки єгиптяни, ці правителі стали “наглядачами драгоманів” [1, с. 213]. Незважаючи на той факт, що єгиптяни виявляли мало шани до іноземних мов, обов’язки цих князків вважалися достатньо важливими, щоб заслужити на спеціальну згадку і бути включеними до переліку інших їхніх титулів [1, 218]. “...*Його Величність послав мене другого разу одного. Я вирушив дорогою на Елефантину і повернувся з Іртдже, Мехеру, Тергеросу та Іртджетджу за вісім місяців. Я повернувся і привіз з цієї країни дари у великій кількості, подібним яким ще ніколи до цієї землі не привозили. Я повернувся через землі дому вождя Зату та Іртдже. Я відкрив ці краї. Ніколи раніше, виявляється, цього не робили*

жоден наш правитель та наглядач над драгоманами, котрі ходили в Ям до мене...” (фрагмент з цього напису)

Проте існують інші матеріальні свідчення про існування перекладу. Це – словники. Словники існують стільки, скільки існує сама писемність. Шумерські таблички, що відносяться до 2600 р. до н.е., – це найстаріші номенклатури, що збереглися до наших днів. Ці таблички слугували одномовними словниками, перелічуючи професії, худобу, посуд, реманент, божества. У них наводяться терміни, прийняті школами писців, і ці переліки стали основою більш повного словника цієї мови, укладеного близько 2200 року до н.е. [2].

Як свідчать глиняні таблички з написом вавилонською та урійською мовами, які було знайдено в Ноузі (2500 р. до н.е.), двомовна лексикографія також з’явилася у шумерів [3, 66–67]. Аккадсько-шумерська двомовність зародилась при запозиченні аккадцями шумерської мови, коли близько 1900 р. до н.е. шумерські писці, що вже звикли складати переліки слів однією мовою, почали додавати до шумерських слів аккадські переклади. Так виникли перші двомовні словники. У наш час уже розкопано досить багато різних їхніх зразків. А під час археологічних розкопок в Угариті було знайдено чотирьохмовний шумерсько-аккадсько-хурритсько-угаритський словник [2].

Робота над історією усного перекладу в його численних різних формах та обставинах лише розпочалася. Через відсутність ідеальних, надійних письмових свідчень деякі лакуни, мабуть, ніколи не будуть заповнені, особливо в ті періоди, коли внаслідок владних відносин підносили одну мову за рахунок приниження інших. Добре відомо, наприклад, що давні греки мали мало поваги до мов інших народів, називаючи їх “варварськими”. Так само й у стародавніх Єгипті та Римі інші мови також не цінувалися, що мало своїми наслідком те, що еліта не робила спроб вивчати мови, хіба що за винятком греки. І все ж у III тис. до нашої ери у єгиптян був ієрогліф, котрий означав “(усно) перекладати.”

Незважаючи на наявність товмачів за давніх часів, до доби Відродження вони згадувалися не часто [4]. Можливо, впливовим чинником тут був пріоритет письмового тексту над усним. Соціальний статус тлумачів також може служити поясненням їх не частої появи на шпальтах історичних анналів: адже часто вони були змішаної

етнічної та культурної належності, часто жінками, рабами або належали до нижчих каст [4, 6]. Безсумнівно одне, вони були посередниками між віддаленими культурами; і місце, на яке вони заслуговують, не відповідає тому місцю, що знайшло відображення в історичних пам'ятках.

Рання згадка в Біблії про володіння кількома мовами та про навички перекладу зустрічається в II Книзі Царів (II Царів 18: 26), де урядовця царя Ассирії Санхериба єврейські парламентарі прохають: *“Розмовляй, будь ласка, з твоїми рабами по-арамейському, бо ми розуміємо цю мову; не говори до нас по-юдейському, щоб не розуміли люди, оті на мурі.”*, та в Книзі Пророків (Ісаї 36: 11) також: *“Говори, будь ласка, з твоїми слугами по-арамейському, бо ми розуміємо! Не говори з нами по-юдейському в слух людей, що на мурі.”* [5]. Отже, ассирійські воєначальники могли спілкуватися гебрейською та арамією мовами, ну й також, зрозуміло, власною ассирійською. З Книги Буття (Буття 42: 23) ми дізнаємося, що Йосиф, як верховна єгипетська особа говорить до своїх братів, які щойно прибули з Ханаану, а вони не впізнали його і не знають, що він їх розуміє, адже говорить він через перекладача. *“Вони ж не знали, що Йосиф розуміє їх, бо між ними був перекладач”* (Буття 42: 23).

Крім того, у нас є тверді, буквально кажучи, докази у вигляді написів на камені про зацікавленість правителів багатонаціональних імперій у тому, щоб їхні закони та накази були зрозумілими. Такі написи дійшли до наших часів (як двомовні, так і тримовні), найвідомішими з-поміж яких є напис у Бегістуні в Ірані, написи на Розеттському камені та на обеліску в Філах, обидва з Єгипту. На них той самий текст наведено різними мовами, так щоб його могли зрозуміти різні етнічні групи населення. Так, Бегістунський напис перського царя Дарія (бл. 521 року до н.е.) містить один і той же текст трьома мовами: давньоперською, аккадською та еламською. Завдяки цьому напису ассирологам (Г.К. Роулінсону та іншим) вдалося розшифрувати та прочитати клинописні тексти аккадською, а пізніше й еламською мовами. Цінним ключем для розшифрування єгипетських ієрогліфів став камінь з форту Св. Жюльєна, ель-Рашид (Розетта), в Єгипті, що містить декрет, прийнятим радою жреців на підтвердження культу фараона тринадцятилітнього Птолемея V на відзнаку його першої річниці на

троні (196 рік до н. е), який було вибито на камені тричі: ієрогліфами (що типово для жрецьких наказів), демотичним письмом (давньоєгипетське письмо, яке використовувалося в побутових записах) та грекою (мовою врядування). Значення цього напису для єгиптології велетенське. Адже ієрогліфи вийдуть із вжитку й на кінець IV ст. н.е. зникнуть знання того, як їх читати та писати. Співставлення грецького та єгипетського текстів дало в 1822 році Ж.-Ф. Шампольону ключ до розшифрування давньоєгипетських ієрогліфів, й пізніше він та його послідовники повністю розкрили всю складну систему єгипетської писемності й змогли прочитати інші єгипетські тексти. Вслід за написом на камені було прочитано численні тексти, написані на папірусах, виконаних з волокон особливої тростини. Таким чином, історична наука завдяки перекладу отримала в своє розпорядження давньоєгипетські літописи, численні повчання, казки та повісті, а також велетенську кількість релігійно-магічної літератури.

Найдавніші документально засвідчені посилання на потребу в усному перекладі, якщо ще не на сам переклад, насправді є близько-східного походження і скоріше легендарні та міфічні, аніж строго історичні. Проте “змішання мов”, що його заподіяв Єгова по відношенню до зухвалих будівельників Вавилонської вежі, поза сумнівом спонукало уже в наступному поколінні окремих осіб, які могли вже бути білінгвами змішаного походження, пропонувати свої послуги як перекладачі. Народи старозаповітних часів, за відчутним винятком єгиптян, хеттитів та персів, майже всі спілкувалися семітськими мовами, які, навіть у наші дні, в багатьох відношеннях залишаються настільки схожими, що той, хто розмовляє літературною гебрейською мовою може, в певній мірі, зрозуміти того, хто говорить літературною арабською мовою. А коли Мойсей, якого виховала дочка фараона і який, напевне, говорив єгипетською, пізніше виводив євреїв з єгипетського рабства, “з-поміж людей чужої мови”, як стверджується в Біблії, то багато хто з цих євреїв безперечно був двомовним, або міг зрозуміти накази своїх єгипетських володарів, а декотрих можна було б назвати напевне тлумачами. І хоча в Біблії містяться посилання на дипломатичні та торговельні відносини царя Соломона з багатьма чужоземними владарями, такими як Хірам, цар Тиру, в цих коротких згадках ми знайдемо більше відомостей про їхніх “мерзенних” богів,

аніж про їхні мови. [4]. Давні греки так само, як правило, зневажали мови інших народів і посилалися на них, у кращому випадку, як на “варварські”, очевидно, слово звуконаслідувального походження, яке, мабуть, означало “тарабарщину” або “незрозумілу нісенітницю”. Якщо ще не за часів троянської війни, коли карійці вже зображалися Гомером “варварами”, то, принаймні, за доби Геродота, як можна припустити, греки, однак, не зважаючи на свої етноцентричні культурні та мовні упередження, починають відчувати потребу в тому, щоб звертатися до послуг перекладачів, переважно у своїх торгівельних зв’язках з іншими народами та в своїх широко розкиданих колоніях у Малій Азії, вздовж чорноморського узбережжя, в Єгипті, Кирені, південній Галлії та в Іспанії [4]. Навіть уявити неможливо, що аргонавти спілкуються з місцевим населенням Колхіди без перекладачів, чи Іфігенію, яка живе серед скіфів у Тавриді і не вивчила в достатній мірі їхню мову, щоб пізніше служити перекладачем своєму брату Оресту. Якщо говорити в більш історичному контексті, то греки з процвітаючих прибережних колоній Великої Греції, в південній Італії, на Сицилії, Кирені, південній Галлії та Іспанії за часів Алквіада й пізніше безсумнівно використовували перекладачів у своїх зв’язках із своїми італійськими, сицилійськими, африканськими, галльськими чи іберійськими сусідами, а також із своїми торговими конкурентами фінікійцями. Проте класична грецька література взагалі не згадує про послуги перекладачів, можливо тому, що не вважала їх достатньо важливими для згадки [4]. Та й класичні римські автори на теми усного перекладу не були велеречивіше. У всіх хроніках Лівія про війни Риму та його дипломатичні стосунки ми, наприклад, не знайдемо жодних згадок про використання тлумачів у відношеннях римлян з етрусками, чи пізніше римлян з карфагенцями, галлами або іберійськими племенами Іспанії.

Найдавніші ясні посилання на послуги професійних усних перекладачів починають з’являтися в грецькій літературі в часи славнозвісних походів Александра Македонського до Азії, коли його військо досягло Індії. Під час цих кампаній, щоби бути в змозі спілкуватися з представниками різних народів, котрі він підкорив або з котрими уклав союзницькі відносини, йому нерідко доводилося звертатися до перекладачів. Деякі грецькі історики навіть висунули

припущення, що Александр сам подбав про те, щоб вивчити, принаймні, перську мову, хоча вони також і дорікали йому, що він, сподіваючись досягти більшої популярності серед своїх нових азійських підданців, облишив власні грецькі традиції. Посилання на існування тлумачів, проте, у всій єврейській, грецькій та римській літературі класичності все ще трапляється рідко, хоча існують усі підстави припустити, що багато хто з євреїв став тлумачем під час Вавилонського полону, чи за перських царів часів Естер, чи що деякі з грецьких воїнів, які ходили з Ксенофонтом до Внутрішньої Азії, повернулися додому з практичним знанням якоїсь азійської мови [4].

Майже в усіх міфологіях світу можна знайти віру в те, що у час творення світу мова була єдиною. Ця мова забезпечувала можливість усіх людей спілкуватися поміж собою. А потім відбулася якась подія, що призвела до появи багатьох мов. Згідно юдео-християнської традиції, як записано у Книзі Буття (Книга Буття 11: 1–9), таке змішання мов стало Божою карою за людську зухвалість. Уривок з Книги Буття, що описує цю подію, пов'язує її з будівництвом Вавилонської вежі. Біблійна притча про Вавилонську вежу здавна привертає увагу перекладачів та перекладознавців, адже це – старозаповітна оповідь про розподіл мови на багато різноманітних мов, притча, яку часто розглядають як міф про походження перекладу [6, 21]. Таким чином, Вавилонська вежа – не лише символ людської пихи та марноти, нашого необмеженого честолюбства, але й символ припинення існування єдиної загальної мови, й отже, виникнення потреби в перекладі та перекладачах. Саме звідси й походить назва журналу Міжнародної федерації перекладачів (FIT) “Babel”; звідси й назва книги Джорджа Стейнера про переклад “After Babel” (1975) [7]; звідси й назва статті Жака Дерріди “Des Tours de Babel” (1985) [8], в якій здійснюється деконструкція есею Вальтера Беньяміна „Завдання перекладача”[9], й цей перелік можна продовжувати та продовжувати.

Однак, історія про Вавилонську вежу піднімає більше запитань, аніж дає відповідей, що, поза всяким сумнівом, є її принадною ознакою. Як же нам розуміти цей міф про одну мову?

Деякі автори, і в першу чергу німецькі романтики від Гердера та братів Шлегелів, потім Вільгельма Гумбольдта та Гете, до численних пост-романтиків від Вальтера Беньяміна до Гайдеггера та Джорджа

Стейнера, хотіли вірити в первісну мову, яку було втрачено при розсіюванні мов у Вавилоні, і якої можна знову досягти завдяки досконалому (або навіть, за Беньяміном, не досконалому) містичному перекладу. Таким чином, згідно цих уявлень, перекладач стає рятівником світу, відновником первісної мовної єдності, яку боги змішали на рівнинах Шинear-краю. Споріднений міф, створений „науково” під впливом німецьких романтиків у середині ХІХ ст. Августом Шлейгером (1821–68), це – міф про походження індоєвропейських народів, котрі колись розмовляли єдиною чистою прамовою, або *Ursprache*, названою індоєвропейською прамовою.

У цьому фрагменті з Книги Буття висловлюється визнання характерної риси близькосхідного регіону на відміну від двох інших регіонів перших цивілізацій давнього світу. Адже, якщо взяти Китай, то він загалом мав одну класичну мову, одне письмо, одну цивілізацію. Те саме з незначними варіаціями можна сказати й про давню Індію. А ось Близький Схід має багато різних неспоріднених цивілізацій та мов, що з давніх-давен створювали труднощі в спілкуванні. І в ново-заповітні часи ця проблема все ще залишається не вирішеною, адже тут ми знову зустрічаємося з посиланнями на схожу ситуацію, як те “змішання мов”, що виникло внаслідок будівництва Вавилонської вежі, ситуацію, яка при необхідності вирішувалася за допомогою того, що називають “чудом язиків”.

Отже, Вавилонське змішання стало карою за колективне лиходійство, й Господь, аби перешкодити спорудженню Вавилонської вежі, позбавив будівничих здатності до порозуміння, змішавши мови. Він же, розмисливши пізніше, зробив учнів Христа поліглотами, щоб ті поширили нову віру по всьому світу. Тому, за християнською традицією на свято “зішестя святого духа на апостолів” (П’ятидесятниці) з’являються язики полум’я, щоб відновити єдність у Христі Спасителі через знання багатьох мов та переклад. Врешті-решт, коли Господь покарав людство, давши йому багато мов, то Він також у своїй безмежній мудрості дав людству й перекладачів. Так свідчить про це християнська традиція. Прочитуємо інший фрагмент з Біблії, тепер вже з Нового Заповіту: *“1. А як настав день П’ятидесятниці, всі вони були вкупі на тім самім місці. 2. Аж ось роздався знезацька з неба шум, неначе подув буйного вітру, і сповнив увесь дім, де*

вони сиділи. 3. І з'явилися їм поділені язики, мов вогонь, і осів на кожному з них. 4. Усі вони сповнилися Святим Духом і почали говорити іншими мовами, як Дух давав їм промовляти. 5. А перебували в Єрусалимі між юдеями побожні люди з усіх народів, що під небом. 6. І як зчинився той шум, зійшлась велика юрба і хвилювалися, бо кожен чув, як вони говорили його мовою. 7. Здивовані й остовпілі, вони один до одного казали: “Хіба не галилеяни всі оці, що розмовляють? 8. Як же воно, що кожен з нас чує нашу рідну мову: 9. партяни, мідяни, еламій. І мешканці Месопотамії, Юдеї і Каппадокії, Понту й Азії, 10. Фригії і Памфілії, Єгипту й околиць Лівії, що біля Кирени, римляни, що тут перебувають, 11. юдеї і прозеліти, крїтяни й араби – ми чуємо їх, як вони нашими мовами проголошують величні діла Божі?” (Діяння 2: 1 – 11). І знову в Євангелії від Марка: “А ось чуда, що будуть супроводжувати тих, хто увірують: Ім'ям моїм виганятимуть бісів, будуть говорити новими мовами...” (Марко 16: 17) та в I Посланні до Корінтян: “Коли хтось говорить мовами, нехай буде їх двоє, а щонайбільше троє, і нехай один пояснює, і то по черзі” (До корінтян 14: 27) [5]. Отже, саме завдяки перекладові людство зламало мовні бар'єри й знайшло шлях до єдності й співпраці.

У Середні віки, коли завжди знаходили для своїх ідей чуттєвий образ, щоб зобразити зло різномовності, використовували символ Вавилонської Вежі, додаючи їй за зразком східної іконографії лиховісного характеру [10, 257].

Усе більше пробивав собі шлях принцип визнання мовної та національної своєрідності. Для цього використовувався чудовий текст Бл. Августина: «... африканська, сирійська, грецька, гебрійська і всі інші мови додають різноманітності одягу цієї цариці – християнської доктрини. Але так само як розмаїтість ця поєднана в одязі, так і всі мови поєднані в одну віру. Нехай в одязі буде розмаїтість, але не буде розривів.» А святий Тома Аквінський писав, що всі мови здатні привести до істини [10, 260].

Внаслідок різних чинників, пов'язаних із демографічним, політичним та економічним розвитком архаїчних міст-держав, з багатьох грецьких міст виводяться колонії, які розміщуються майже вздовж усього узбережжя Середземного та Чорного морів. За часів

Великої колонізації (750–550 рр. до н.е.) грецька культура набуває чималого поширення від Марселю на Заході до Криму на північному сході. У ході своїх постійних контактів із представниками інших народів у греків вироблюється чітке розуміння високого рівня своєї власної культури, й вони називають усі інші народи, що розмовляють мовами їм незрозумілими, у відповідності з принципами звуконаслідування “варварами”. Зіткнення греків з варварами в Перській війні на початку V ст. до н.е. стає темою твору Геродота “Історія” – першого історичного твору. В цьому творі він демонструє великий інтерес до інших народів й особливо до єгиптян, котрим присвячує другу книгу свого твору. Їхні звичаї та побут показано як такі, що водночас є й джерелом, і протилежністю до звичаїв та побуту греків, в чомусь полярно відрізняючись, а в чомусь уподіблюючись. Проте навіть у цьому особливому випадку саме єгиптяни, за словами Геродота, опанували грекою за часи від перших грецьких поселень у дельті Ніла (заснування Наукрату близько 650 року до н.е.) до сучасної йому доби (500 рік до н.е.). Вже цей давній текст свідчить про те, як мало греки були схильні до вивчення іноземних мов. Можна припустити, що наймані воїни на службі у фараона, що з’являються в Єгипті, починаючи з VII ст. до н.е., мають елементарні знання єгипетської мови, проте важливо відзначити, що в джерелах досі не знайдено цьому підтверджень. Й у все більшій та більшій мірі у греків проявляється прагнення нав’язувати свою мову та свою культуру іншим народам. Мовні посередники зустрічаються за часів античності на всіх рівнях: від стихійних помічників до професійних перекладачів. В грекомовній сфері аж до самої гелліністичної епохи опиралися, як правило, для потреб перекладу на рабів-іноземців. Про те, як людям, що говорять різними мовами, вдається порозумітися й передавати думки один одному, можна прочитати вже у „батька історії” Геродота (484? – 430/420? до н. е.) в його „*Histories Apodeixis*” (букв. „Викладенні подій”), у Другій книзі, в якій розповідається про те, як єгипетські жриці навчаються тому, як передати свої релігійні знання грекам, після того, як цих жінок викрали та продали в рабство фінікійці. Незрозумілу для них „варварську” мову давні греки порівнюють із джеркотанням птахів [11]. 57. Мені також здається, що цих жінок назвали голубками додонці, бо ці жінки були варварами і додонцям

здавалося, що їхня мова була схожа на спів птахів. За деякий час, кажуть, що голубка почала розмовляти людським голосом, тобто, коли жінка почала висловлюватися так, що вони її розуміли, а коли вона розмовляла варварською мовою, їм здавалося, ніби вона вимовляла звуки, які вимовляють птахи. Бо, як це може бути, щоб голубка говорила людським голосом? (Переклад з грецької мови А.О. Білецького). Та й Есхіл в «Агамемноні» про мову полоненої дочки троянського царя Пріама, пророчиці Кассандри, каже, що вона промовляє варварською мовою, неначе ластівка.

Геродот ніколи не звертався до питань перекладу, що ми їх звично називаємо теорією перекладу. Геродот ніколи не розповідає про те, як перекладати; навіть, по суті, ніде не описує процесу перекладу. Тому, до праці Робінсона [12], Геродота ніколи не пов'язували з теорією перекладу, яка, як вважалося зазвичай, починається з Цицерона, що жив на чотири століття пізніше. Проте для Геродота основний інтерес полягає саме в спілкуванні між культурами. В іншому фрагменті Геродот розповідає про те, як у Єгипті з'явився „перекладацький корпус”, коли хлопчиків-єгиптян було послано жити серед греків та навчатися їхній мові. 154. Він [Псамметіх] доручив їм також виховувати єгипетських дітей, щоб вони навчили їх еллінської мови, і від цих дітей походять теперішні тлумачі, що є в Єгипті. Іонійці та карійці протягом тривалого часу жили на тих місцях, розташованих недалеко від моря, трохи нижче від міста Бубастія, на розтоці Нілу, що називається Пелусійським гирлом. За деякий час їх переселив звідти цар Амасій і розмістив їх у Мемфісі і використав їх як охоронців, надавши їм перевагу перед єгиптянами. Після їхнього оселення в Єгипті і через спілкування з ними, ми тепер точно знаємо в Елладі від царювання Псамметіха все, що після відбувалося в цій країні, бо вони були першими іноземцями, що оселилися в Єгипті [11]. Також Геродот повідомляє, що тлумачі, або перекладачі, становили окрему касту в Єгипті. 164. У єгиптян існують сім станів і один із них називається стан жерців, другий – воїнів, третій – пастухів, четвертий – свинарів, п'ятий – торгівців, шостий – товмачів і, нарешті, ще стан керманічів. Такі стани є в єгиптян, а назви вони одержали від того, чим вони займаються [11].

Починаючи з 336 року до н.е., внаслідок завойовницьких походів Александра Македонського утворюється велетенська імперія, яка охоплює не лише землі Македонії, Фракії та Греції, успадковані Александром від батька Філіпа II, але й території Малої Азії, Лівану та Палестини, Єгипту, Месопотамії, а незабаром і всієї Перської імперії, а також по тому й країв на півночі до рік Окс та Яксарт, на сході до рік Інд та Гіфасіс, а на півдні до узбережжя сучасного Пакистану та Перської затоки. Це завоювання також означало перемогу грецької культури та мови під час наступної епохи геллінізму (323–31 рр. до н.е.), коли греко-македонські, чи принаймні геллінізовані, династії правили у великих та малих царствах на території колишньої імперії Александра. Перш за все, грецька мова була мовою армії, котра забезпечувала основну підтримку владі Александра та його наступників. Між іншим, самі давні безсумнівні згадки про послуги військових перекладачів містяться саме в грецькій літературі і пов'язані із походом Александра Великого в Азію, де він, як відомою досяг Індії. В ході цієї кампанії йому час від часу доводилося покладатися на перекладачів, щоби спілкуватися з різними народами, що він їх підкорив, або які були йому за союзників.

Шляхом заснування за грецьким зразком грецьких міст на всій території імперії Александра поширюються грецький спосіб життя, побут та культура. Так, навіть у далекій Індії записувати свої закони цар династії Маур'їв Ашока повеліває грекою. Таке широке розповсюдження греки сприяло формуванню в Середземноморському світі та на Близькому Сході койне – “спільної мови” всіх греків, у якій розчинилися всі діалекти грецької мови. А всякий, хто хотів належати до правлячих кіл, мав засвоїти греку та грецький стиль життя в гімнасіях – навчальних закладах, створених по всьому грекомовному світі. Із наявних джерел не завжди нам достатньо ясні подробиці взаємовідносин між грекомовним правлячим класом та корінним місцевим населенням. Лише гелліністичний Єгипет, де в умовах клімату пустелі все-таки збереглися численні папіруси, дає нам достатньо інформації такого роду. Ці папіруси свідчать, що греки були мало схильні до того, щоб вивчати місцеву єгипетську мову – демотичну. Тисячі документів, що містяться на папірусах і пов'язані з повсякденним життям в гелліністичному Єгипті під владою греко-македонської династії

Птоломеїв, підтверджують, що надзвичайно мало греків опанували знанням єгипетської мови. Приклад, коли один і той же самий текст написаний тією ж самою рукою і по-грецьки, і по-єгипетськи, є чи не унікальним. І навпаки, значно частіше зустрічаються приклади, які говорять про те, що у сфері врядування єгиптяни користувалися офіційною (давньо)грецькою мовою, а в одному випадку позивач відверто бідкається, що не знає цієї мови, в зв'язку з чим має незручності. Зрозуміло, що корінному населенню писати листи чи скарги допомагала численна група письменників, чи то греків, чи то єгиптян, з нового середнього класу, і що вони відігравали велику роль, прислужуючись як двобічні тлумачі, хоча й важко із наявних джерел намалювати детальну картину цього.

Контакти римлян з грецьким світом, які розпочалися з підкорення римлянами південної Італії та Сицилії, а потім на кінець III ст. до н.е. й поступовим поширенням свого панування на східне Середземномор'є, призвели до своєрідного поділу життя римлян. У той час як у публічному та політичному житті римська аристократія суворо притримувалася зразків стародавньої римської традиції, у приватному житті римлян на дозвіллі на замських віллах повністю домінувала грецька культура, котра набула нечуваного поширення попри супротив з боку численного кола традиціоналістів, таких, як наприклад, Катон Старший. Та й перші римські історики, котрі творили під час Другої Пунічної війни, писали свої аннали грекою. Грецька філософія та риторика були базовими складовими освіти знатних римських юнаків, тому не дивно, що досить-таки часто юні римські аристократи мандрували до грецьких Афін чи Родосу, щоб там отримати належну освіту. Ну а римським сенаторам, чи полководцям належало володіти грекою, позаяк ця мова залишалася мовою врядування в східних частинах імперії. Переклад же з латини грекою, чи навпаки, був цілком буденною частиною тутешнього життя.

Незважаючи на численні та широкі зв'язки з іншими народами та культурами, давні греки, мабуть, приділяли мало уваги перекладу: у всій грецькій літературі відсутнє будь-яке обговорення як практики перекладу, так і процесу перекладу. Відсутність зацікавленості в чужоземних мовах навряд чи можна пояснити, як це часто роблять, зневагою до "варварів". Варто враховувати, що грецька культура не

розвивалася, як це часто бувало в інших краях, під домінуючим впливом чужоземної культури [13, 113]. Необхідності перекладу грецькою мовою письмових пам'яток з інших мов не виникало, а потреби спілкування з іноземцями у військовій, дипломатичній чи торгівельній сферах задовільнялися людьми, що не отримали спеціальної підготовки й знали кілька мов у силу обставин свого життя. Давнім грекам не лише в V ст. до н.е., а й значно пізніше уявлялося, що мови відрізняються одна від одної лише своєю зовнішньою звуковою оболонкою, а за своєю внутрішньою будовою вони абсолютно тотожні між собою, оскільки точно відтворюють будову мислення та будову реального світу, однакову для всіх людей [14]. І все ж, поза всяким сумнівом, вони використовували як тлумачів, так і письмових перекладачів. Наприклад, одним з найдавніших різновидів тлумачення в грецькому світі, напевне, була передача слова Аполлона тим, хто прибув із чужоземних країв за пророцтвом та порадою до Дельфійського оракула. Так само, існують свідчення, що давні грецькі філософи мали доступ до єгипетських текстів, імовірно, в перекладах грецькою мовою. Іноземні мови греки не вчили, вони розраховували на те, що інші народи будуть вивчати їхню мову; також вони цуралися запозичень чужих слів, або зворотів, не бажаючи впливати на органічний розвиток своїх мови та культури. Ця ситуація продовжувалася й в гелліністичний період, коли потреба в перекладі грекою була зведена до мінімуму тим фактом, що грека стала мовою міжнародного спілкування всього тодішнього цивілізованого світу. Аналогічно, і в I ст. н.е. дві найвидатніші події, що спонукали до появи перших роздумів та міркувань про переклад в інших краях – переклад давньогрецьких текстів та Нового Заповіту – в Греції не мали місця, адже оригінальні тексти були на цьому етапі ще цілковито доступні грецьким читачам.

Переклади літератури із східних мов з'являлися в Греції лише епізодично, наприклад втрачений переклад „Висловлювань Акіхара”, виконаний Теофрастом з Ереса (372–288 до н.е.), грецьким філософом, учнем та другом Аристотеля, найрізностороннішим ученим античності, чий внесок у розвиток рослинництва та фізіології рослин не мав собі рівних аж до XVI ст. Проте, як правило, переклади з іноземних мов грекою здійснювалися самими носіями цих мов, наприклад єгиптянами (Манефон), вавилонянами (Берос), фінікійцями

(Санхуніатон), євреями (виконаний сімдесяти двома тлумачами переклад Старого Завіту, так звана Септуагінта). Однак, ці поодинокі досягнення до створення теорії перекладу не призвели. Особливе місце серед перекладів грекою займає легендарний переклад Старого Завіту – Септуагінта (285 – II ст. до н.е.).

У стародавній Греції виникають спеціальні, або, інакше, галузеві, словники, словники, що зосереджені на конкретній галузі знань. Виходячи з матеріалів, що дійшли до нас від сивої давнини, можемо вважати, що цими першими галузевими словниками є два грецькі медичні глосарії I ст. н.е., в яких пояснюються спеціальні медичні терміни, вжиті Гіппократом; перший глосарій належить граматику Геродіану, а другий – Геродоту Лікарю [2].

З точки зору етимології “перекладати” означає “переносити з одного місця на інше”. Здається, що серед самих найперших питань про переклад, піднятих, мабуть з три тисячоріччя тому, було питання “що перекладається (переноситься)?” І відповідь була приблизно така: ми переносимо значення, що містяться у словах. Бо слово – то є вмістилище значення. І слова – то будівельні цеглинки, з яких побудована мова. Слова – це перші елементи (одиниці) перекладу [15, 20–49].

Фр. Ренер [16] продемонстрував, яким чином перші теоретичні думки про переклад на Заході виявилися тісно пов’язані з поглядами на мову давніх греків. Греки розглядали мову як будівлю, структуру, як ціле, що складається з розміщених у певному порядку частин. Переважаючою метафорою була архітектурна метафора: як будівля складається з менших елементів, які називають цеглинками, так і мовна структура складається з менших елементів, які називаються словами [15, 20 – 49]. Слова є знаками. Виражений формально знак (*sonum*) репрезентував частинку значення (*significatio*). Для Платона частинки значення, представлені словами-знаками, були не лише постійними, але й безсумнівними елементами справжньої реальності: платонічних ідей. Відсторонені від суєтного світу повсягдення “значення” були проявами ідеального, досконалого, вічного [див.17; 18]. Для Аристотеля знаки також віддзеркалювали дійсність. І переклад був можливим, бо дійсність залишалася незмінною: значення слова, його *significatio*, не змінювалося, коли виражалося через іншу форму, *sonum*.

І лише в ХХ столітті це загальне уявлення про значення було позбавлене свого домінуючого положення. Тому, отже, нема нічого дивного, що це уявлення переважало також і в міркуваннях з теорії перекладу. Поняття абсолютного та інваріантного значень є тим кластером думок про переклад, який існує дуже тривалий час. Фактично вважалося, що перекладач діє подібно до муляра: так само як той розбирає по цеглинках первісну будівлю, а потім використовує ті самі цеглини для побудови деінде нової споруди, так і перекладач розбирає по елементах джерельну структуру, а далі з цих елементів створює десь в іншому місці нову. Проте цеглинами тепер були не самі слова, а значення, які вони містили чи репрезентували. А оскільки перекладач використовував ті самі цеглини, тобто ті самі словесні значення, то відповідність гарантувалася. Тому метафора, яку Честерман пропонує для найдавнішої стадії розвитку думок про переклад, така: “переклад це – перебудова” [15].

Відлуння цього комплексу думок можна знайти в багатьох сучасних семантичних концепціях і теоріях та у численних випадках використання поняття “значення”, наприклад, денотація (конотація); у лексичній семантиці, особливо компонентному аналізі; у лексикографії та у термінознавстві. Більш того, саме реакція на цей комплекс думок і викликала всі ці дебати про перекладність: чи можуть слова різних мов насправді “означати те саме”? Доки значення сприймалися як абсолютні, об’єктивно існуючі, то легко було сказати “так”. Але впевненість ця поступово стала вичерпуватися: чи всі слова? чи всі слова у всіх контекстах? чи всі слова завжди? [15, 20–49].

Перспективу подальшого дослідження автори вбачають у детальнішому вивченні відлуння найдавніших поглядів на мову та переклад і його впливу на формування різноманітних сучасних перекладознавчих, лінгвістичних, культурологічних та дидактичних концепцій.

Література:

1. Kurz, I. The Rock Tombs of the Princes of Elephantine: Earliest References to Ineterpretation in Pharaonic Egypt // *Babel*. – 1985, Vol. 31 (4): 213–216.

2. van Hoof, H. The Writing of Dictionaries // *Translators through History* / Eds.: Delisle J., Woodsworth J. – Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins, 1995. – P. 229–241.

3. Finegan, J. *Light From the Ancient Past*. London: Oxford University Press, 1967.
4. Roditi, E. *Interpreting: its history in a nutshell*. – Washington: Georgetown University, 1982.
5. Біблія або Книги Святого Письма. – Київ: Видання місійного товариства “Нове життя”, 1992.
6. Robinson, D. *Babel, tower of* // Baker M. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*/ M. Baker (ed.) – London, New York: Routledge, 1998. – P. 21–22.
7. Steiner, G. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. – London, Oxford and New York: Oxford University Press, 1975.
8. Derrida, J. *Des Tours de Babel* // Graham, J. (ed.) *Difference in Translation*. – Ithaca: Cornell University Press, 1980. – P. 165–207.
9. Benjamin W. *Die Aufgabe des Übersetzerees* / W. Benjamin // *Das Problem des Übersetzens* / Ed. H.J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 182–92. В укр. перекладі: Бенґямін В. *Вибране* / В. Бенґямін. – Львів: Літопис, 2002. – С. 23–38. Бенґямін В. *Місія перекладача* / В. Бенґямін // *Вісник Міжнародного Слов’янського університету (м. Харків) : сер. Філологія*, 2003. – Т. 6, №1. – С. 24–29.
10. Ле Гофф, Ж. *Цивилизация средневекового Запада*. – М.: Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.
11. Геродот. *Історія в дев’яти книгах* / Переклад, передмова та примітки А.О. Білецького. – Київ: Наукова думка, 1993. – 575 с.
12. Robinson, D. *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. jerome Publishing, 1997.
13. Перельмутер И.А. *Греческие мыслители V в. до н. э.* // А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон (ред.) // *История лингвистических учений. Древний мир*. – Ленинград: Наука, 1980. – С.110–130.
14. Тронский, И.М. *Вопросы языкового развития в античном обществе*. – Л.: Наука, 1973.
15. Chesterman, A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. – Amsterdam: John Benjamins, 1997.
16. Renier, F. M. *Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler*. – Amsterdam: Rodopi, 1989.
17. Kelly, L.G. *The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West*. – New York: St. Martin’s Press, 1979.
18. Robinson, D. *The Translator’s Turn*. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1991.

ПЕРЕКЛАД У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ (III ст. до н. е. – V ст. н. е.)

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вч. зап. ХГУ “НУА”. – Том XI. – 2005. – С. 244–266.)

Теорія перекладу – це та ж історія перекладознавства, але очищена від проявів суб’єктивного фактора та систематизована на об’єктивних засадах, а історія перекладознавства – це персоніфікована та драматизована теорія перекладу, в якій кожне наукове поняття та теоретичне положення містить ярлик, де зазначено осіб, дати та конкретні обставини, пов’язані з їх появою в науці. І як зауважив Вернадський, «необхідно знову переробляти історію науки, знову історично поринати в минувшину, тому що завдяки розвитку сучасного знання в минулому набуває ваги одне та втрачає інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає і знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Рухаючись уперед, наука не лише створює нове, але й неминуче переоцінює старе, пережите» (цитата за [4, с. 3]). Сучасна перекладацька думка бере свій початок від юдейської грекомовної громади в Олександрії I ст. до н. е., де було здійснено грецькою мовою буквальний переклад Біблії, що отримав назву Септуагінта (переклад сепидесяти), та від римлян класичної доби, які перекладали досить-таки вільно [19]. Саме тому дослідження витоків історії перекладацької думки, що розпочалося з двох невеликих фрагментів із Цицерона та Горація, які мали надзвичайно великий вплив на подальші міркування про переклад, є надзвичайно актуальним, і саме тому об’єктом нашої розвідки стала історія перекладу та думок про переклад у Стародавньому Римі, тим більше, що римська традиція в перекладі продовжує домінувати в сучасній вітчизняній традиції.

Замислюючись над власним ремеслом, перекладачі здавна зверталися до минулого своєї професії й розпочинали цей екскурс зазвичай із Стародавнього Риму (наприклад, Ієронім Стридонський, Бургундіо Пізанський, Джон з Тревизи, Хуан Луїс Вівес, П’єр-Даніель Уе, Самюель Джонсон та інші). Останнім же часом до пошуку джерел думок про переклад у Стародавньому Римі долучалися такі чільні перекладознавці, як Луїс Келлі, Фредерік Ренер, Рита Коупленд,

Мішель Баллар, Поль Оргелен, Джек Варвік, Себастьян Брок, Д. Дж. Ферлі, Леві Лінд, Ніета Баллістер, Динда Горльє, М. П. П. Макгійр, Інгрід Курц, О. Є. Семенець, А. М. Панасьєв та інші. Метою нашого дослідження є, спираючись на висловлювання про переклад давньоримських авторів, що дійшли до нас, познайомити з ними вітчизняного читача в загальному контексті історії перекладу у Стародавньому Римі та продемонструвати, як формувалися перші серйозні теоретичні погляди на переклад.

У III ст. до н. е. римські легіонери, що поверталися додому після гарнізонної служби в Греції, були у захваті від тамтешніх розваг, і в першу чергу від театру. Вони бажали мати це видовище і в Римі, який саме намагався після перемоги над Карфагеном у Першій Пунічній війні набути вигляду світової столиці. На відзнаку славної перемоги в Римі 240 року до н. е. було вирішено на зразок грецьких ігор влаштувати свята – римські ігри, кульмінацією яких мало стати театралізоване дійство, для якого Луцію Лівію Андроніку (285–204 рр. до н. е.) було замовлено кілька п'єс. Андронік, грек з південноіталійського містечка Тарент, який потрапив 272 року до н. е. до Риму як раб, отримавши волю від сенатора Лівія Салінатора, навчав дітей аристократів грецької мови та латини. На цей час для потреб викладання він вже переклав латиною «Одіссею» Гомера (близько 250 р. до н. е.), використавши старовинний розмір народної латинської поезії – сатурнінський вірш і тим самим заклав основи римської поезії та отримав ймення першого римського поета. Пізніше цей переклад залишався шкільним читанням до часів Августа [1, с. 425], хоча до наших часів дійшло лише близько сорока окремих рядків. Андронік адаптував не лише розмір вірша, він також надав перекладу деякі риси римського колориту, називаючи грецьких богів іменами римських божеств та вводячи нові слова для передачі понять та реалій грецької дійсності, не притаманні Риму [6, с. 45]. Після театрального успіху 240 року до н. е. Андронік на замовлення для театральних видовищ здійснює переклади грецьких комедій та трагедій (відомо 12 назв) і сам виступає в ролі їх постановника та як актор. Крім того, за пропозицією сенату він написав для публічного молебну гімн Юноні, також безперечно за грецьким зразком [1, с. 425].

Андронік був першим автором комедії та трагедії латиною, та не

єдиним, хто скористався попитом на театральні видовища і став вільно переказувати та адаптувати грецькі джерела. Так, Гней Невій (бл. 270 – бл. 199 р. до н. е.), починаючи з 235 року до н. е. переклав кілька грецьких п'єс про Троянську війну, популяризуючи легенду про те, що римляни походять від троянців, які прибули з Енеєм. [18, с. 495]. У своєму улюбленому жанрі комедії (відомо понад 30 назв) Невій намагався якомога вільніше переробляти зразки грецької нової комедії, уводячи в одну грецьку п'єсу мотиви іншої та вставляючи фрагменти власної вигадки [1, с. 425]. «Батько латинської літератури» Квінт Енній (239–169 рр. до н. е.), хоча й відомий, перш за все, своєю епопеєю «Літопис» («Аннали»), також перекладав для театру (22 трагедії, переважно з Еврипіда). Там, де Лівій Андронік працював на замовлення, Енній працював під патронатом Сципіона Африканського, який завоював Карфаген, та Марка Катона (Цензора) й на додаток до традиційних жанрів, звернених до римського народу, почав розробляти жанри нові, звернені до вузького товариського кола (панегірик, епіграма, байка, поема-пародія, еротичні вірші тощо) – всі звичайно в перекладі з грецької [1, с. 429]. Традицію перекладу з грецьких п'єс продовжили племінник Еннія Пакувій (бл. 220–130 рр. до н. е.), який відіграв провідну роль в перетворенні латини на мову літератури, та Цецилій Стацій (пом. 168 р. до н. е.), який уважався найкращим комічним автором свого часу [31, с. 363–366].

Хоча більшість ранніх творів втрачено, проте до нас дійшла істотна частина п'єс з доробку двох найславетніших драматургів першої половини II століття до н. е.: Тита Макція Плавта (пом. 184 р. до н. е.) та Публія Теренція Аффа (190–159 рр. до н. е.). Плавт та Теренцій – це перші, мабуть, перекладачі, що жили за рахунок перекладів художньої літератури [18, с. 495]. Твори Теренція ґрунтувалися на грецьких п'єсах Менандра та Апполодора Критського. Теренцій, можна сказати, був дещо радикальнішим попередником «невірних красунь» XVII ст., і складаючи п'єсу, він часто поєднував перекладені ним фрагменти з кількох грецьких джерел. Усі ці вишукані грецькі першоджерела римляни вільно адаптували до власної публіки, яка мала грубіші смаки, ніж грецька. [18, с. 495; 6, с. 49]. Цим драматургам доводилося балансувати між двома небезпеками: плагіатом, який досить-таки зневажався римською критикою, та наслідуванням, до

якого творчі автори ставилися не з меншим презирством. Так, Теренція звинувачували в різні часи в обох цих гріхах: і в пролозі до «Андріанки» він захищається від звинувачень у надто вільному перекладі, а в пролозі до «Євнуха» відкидає звинувачення у плагіаті [16, с. 3].

За сто років після Теренція греки вкорінюють у Римі мистецтво красномовства, й переклад тепер розглядається як галузь риторики, адже за античності живе слово мало значно більше значення, ніж тепер, тим більше що володіння ораторським мистецтвом було найважливішим та найдійовішим засобом досягти авторитету в суспільстві та успіху в політиці. У той же час риторика стає найважливішим предметом навчання, який претендує, подібно до філософії, на загальноосвітнє значення.

Антична система освіти складалася з трьох ступенів: школи «літератора», школи «граматика», школи «ритора». Першу проходили фактично всі; другу – ті, хто хотів (та міг собі це дозволити) уважатися освіченою людиною; третю – ті, хто сподівався зробити кар'єру в суспільстві: громадське життя за часів античності все було публічним та привселюдним, і володіння словом було в ньому необхідним. Риторика була школою активного володіння словом, а граматики – пасивного. Метою риторики було потрійне вміння «впевнити», «потішити» та «повести за собою» слухача. Метою граматики було більш скромне вміння «правильно писати та говорити», а також «тлумачити поетів», адже одними правилами неможливо навчитися «правильній мові», потрібні зразки – тексти класиків, а тексти ці, щоби їм наслідувати, треба було вміти розуміти, тобто тлумачити їх [2, с. 93].

Тому риторика до певної міри стала впливати на всю літературу, висунувши на передній план вишуканість художньої форми та досягнення зовнішніх ефектів. Грецьке красномовство римляни перейняли разом із системою грецької освіти, і внаслідок практичної користі риторика незабаром стає важливим предметом навчання кожної знатної людини. У другій половині II ст. до н. е., в період політичних смут та розбрату кінця республіканської епохи, риторика остаточно встановлюється в Римі, досягаючи свого апогею в особі Цицерона. Як і раніше, переклади здійснюються майже виключно з грецької. Настає найвеличніша епоха перекладу в Римі. Першою віхою став переклад Гомера, виконаний нічим більш не уславленим

поетом Гнеєм Матієм (бл. 100 р. до н. е.), а тривала ця епоха до середини I ст. нашої ери. У цей час було започатковано традицію, яка збереглася до наших днів, – розглядати переклад як літературну діяльність. Серед великих імен, пов'язаних з розвитком римської літератури, у першу чергу варто назвати поетів Катулла (87–57 рр. до н. е.), Горація (65–8 рр. до н. е.), Вергілія (70–19 рр. до н. е.) та державного діяча, юриста та оратора Цицерона (106–13 рр. до н. е.) – усі вони були блискучими й неперевершеними перекладачами. Більшість визначних римських поетів мають у своєму доробку переклади. Своїми перекладами вони щиро прагнули збагатити молоду й розквітаючу літературу Риму глибоко шанованою ними грецькою традицією. Римляни у процесі розвитку власної літератури настільки широко використовували грецьку словесність, що їм довелося розробити теорію перекладу. Їх точка зору на переклад цілком типова для римлянина – громадянина великої імперії: зробити перекладну літературу власною, засвоїти її, перевершити її.

Традиційно переклад визначається як процес досягнення щонайкращої смислової відповідності між двома текстами в двох різних мовах. Уперше такий погляд на переклад сформулював Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н. е.). У «*De Oratori*» (55 р. до н. е.), «*De optimo genere oratorum*» (51 р. до н. е.) та інших текстах Цицерон відрізняє свою перекладацьку практику від послівного методу перекладу своїх попередників, стверджуючи, що набагато важливіше: по-перше, оволодіти цільовою аудиторією на тій мові, на якій аудиторія вільніше почуватися; та, по-друге, розвивати ораторський словниковий запас та навички аргументації в цільовій мові, аніж із скрупульозною точністю дотримуватися джерельного тексту. На літературу цей погляд поширили Горацій (85–8 рр. до н. е.) в «*Ars poetica*» («Про поетичне мистецтво») (20 р. до н. е.) та Авл Геллій в «*Noctes Atticae*» («Аттичних ночах») (бл. 100 р. н. е.). До Біблії та інших релігійних текстів цей підхід застосував Ієронім Стридонський (бл. 347–419/20 рр.), обґрунтувавши його в листі до Паммахія (395 р. н. е.). У добу Відродження такий переклад стає домінуючим і сьогодні він відомий під назвою, яку йому дав Ієронім, – «переклад за смыслом». Оскільки смисловий переклад дійсно є домінуючою теорією перекладу на Заході, та тому, що ця теорія коріниться у висловлюваннях

Цицерона, то його часто вважають за першого теоретика перекладу [27, с. 46].

У розумінні звичайних римлян, які прагнули вдосконалитися завдяки перекладу, суть цього явища полягала в риторичній концепції суперництва шляхом творчого наслідування, що її Цицерон визначив як наслідування видатним якостям (Tusculan Disputation – «Тускуланські бесіди») [27, с. 6–14]. В іншій праці 59 р. до н. е. «De origmo genere oratum» («Про кращий рід оратора») Цицерон висовує два важливих принципи: що перекладати слово в слово не варто, і що перекладачі мають у власній мові шукати вирази, що відтворювали б, наскільки це можливо, переконливість оригіналу [10]. У теорії перекладу Цицерон розрізняє усний, буквальний переклад та художнє наслідування. Цицерон стверджував, що збирається «перекладати» (маючи на увазі не буквальний переклад, а «перенесення» на римський ґрунт індивідуального стилю та духу автора) мовою латинської правничої прози Демосфена та Есхіна не «як товмач» (ut interpres), а «як оратор» (ut orator): «...оскільки найвидатнішими грецькими ораторами були ті, хто жив в Афінах, а з них Демосфен, безперечно, був головним, то той, хто буде наслідувати його, говоритиме в аттичній манері і в найкращій манері, так що, оскільки аттичні оратори вважаються зразком для того, щоб ми їх наслідували, то промовляти в аттичній манері означає промовляти відмінно. *У. Але так як існує повне нерозуміння характеру їх ораторського стилю, то я вважав своїм обов'язком взятися за завдання, яке буде корисним для тих, хто вчиться, хоча для мене й не необхідне. Тому-то, так би мовити, я й переклав найзнаменитіші промови двох найкрасномовніших аттичних ораторів, Есхіна та Демосфена, які вони виголосили один проти одного. І я перекладав їх не як товмач, а як оратор, зберігаючи ті самі думки та форми, чи, інакше кажучи, «фігури» думок, проте мовою, яка відповідає нашому вжитку. І коли я це робив, то не вважав за необхідне передавати слово словом, проте зберігав загальний стиль та силу мови. Бо не думаю, що повинен їх відраховувати читачеві поштучно, немов монети, я сплачував їм борг, так би мовити, загальною вагою» (Пер. авторів) [10].*

Цей знаменитий фрагмент, який часто цитується й невірно

інтерпретується, латиною виглядає так: non converti ut interpres sed ut orator, або буквально «Я не передавав [іх] як перекладач, а як оратор». Перекладач для Цицерона був буквально перекладачем, чий основним клопотом була передача джерельного тексту якнайточніше; а оратор опікувався більше впливом слів на цільову аудиторію, аніж буквальною точністю. Цицерон тут не говорить про переклад «за смыслом» (цей термін утворив Ієронім Стридонський за аналогією з терміном Цицерона «за словами», або «послівно» [16]), але часто вважається, що саме це він мав на увазі. Передбачаючи заперечення проти такого підходу до перекладу правничих та філософських текстів, Цицерон у цьому ж творі писав: *«Проти цього мого заміру [перекласти промови] можна висунути два види заперечень. Перший: «Джерельною грецькою мовою краще». Можна спитати цього критика, чи самі вони можуть створити латиною щось краще. Другий: «Навіщо мені читати цей твій переклад, краще читати грецький оригінал». Але водночас визнають же «Андріянку», «Синевеву» і так само «Андромаху», чи «Антиопу», чи «Епігони» латинською мовою. Чому ж відразу до промов, перекладених з грецької, коли не виникає ніякої відрази до перекладів поезії?» (Пер. авторів) [10].*

(«Андріянка» Теренція (бл. 190–159 рр. до н. е.), «Синевева» («Товариші юності») Цецилія (? – пом. 168 р. до н. е.); «Андромаху» Еннія (239–169 рр. до н. е.); «Антиопа» Пакувія (220–130 рр. до н. е.); «Епігони» Акція (170–90 рр. до н. е.).

Тонке відчуття слова у Цицерона зробило його чудовим творцем термінології, а його діяльність підготувала підґрунтя для більшості сучасних філософських термінів. Тому найвизначнішим внеском Цицерона вважають створення ним наукової термінології латиною шляхом перекладів грецьких філософських праць («Протагор» та частина «Тімея» Платона). Важливу роль відіграли також й інші переклади Цицерона, зокрема віршований переклад «Явищ» Арата, переклади численних промов, які не збереглися, та «Домострою» Ксенофонта. Обговорення труднощів, які створює в перекладі грецька термінологія, зустрічається в низці філософських праць Цицерона, причому найважливішим в цьому аспекті є твір «De finibus bonorum et malorum» («Роздуми про цілковите добро та надзвичайне зло») [11],

де мова йде про терміни епікурейців. Хоча до нашого часу збереглося дуже мало перекладів Цицерона з грецької, проте його теоретичні погляди на переклад мали вирішальний вплив на практику перекладу в наступні 2000 років [18, с. 496]. Проте, щоб розуміти ці висловлювання Цицерона, слід пам'ятати про їх історичний та дисциплінарний контекст, на який справедливо вказує Р. Коупленд [13, с. 2]: *«Цицерон, описуючи, як він переклав деякі зразки аттичного ораторського мистецтва, стверджує: «Я перекладав їх не як товмач, а як оратор». Насправді ж ця супротивність способів перекладу є частиною значно більшого питання – боротьби за гегемонію дисципліни [як галузі знань]. З точки зору Цицерона, перекладати як «товмач» означає практикувати у рамках обмеженої спроможності критика тексту, чийм обов'язком є перекладати слово словом; а це саме те обмеження, яке фахівці з риторики (а Цицерон належав до цього фаху) поклали на граматиків. Перекладати як «оратор» означає використовувати художні можливості красномовства, можливості, які риторика стверджувала й підтримувала, умисне відособлюючись від граматики. Як видно навіть з цього побіжного огляду висловлювання Цицерона, справжнє основоположне питання полягає не в тому, як визначати способи доброго перекладу, а радше в тому, як визначити дисциплінарний статус та культурну перевагу риторики. Переклад являв собою лише одну з ділянок, на якій розгорталася ще більше протистояння, й теорія перекладу не існувала окремо, а була лише знаряддям цього суперництва між дисциплінами» (Пер. авторів).*

І як показала Коупленд, на протязі всіх середніх віків «перекладацька» традиція, що асоціюється з граматикую та болісною вірністю букві джерельного тексту, існуватиме паралельно з «коментаторською» традицією, що асоціюється з риторикою й переважно піклується про «правильне» або моральне розуміння читача. І в цій останній традиції цілком прийнятним буде змінювати текст, додавати до нього чи вилучати з нього, наповнюючи його моральними або історичними глосами, що справляло враження пристосування тексту, віддаленого в часі чи просторі, до того, що вже знали сучасні читачі і що вони мали знати, позбавити його поганських впливів тощо.

За Золотої доби римської літератури було закладено традицію, яка збереглася й до наших днів, трактувати переклад як літературне та ораторське навчання та постійну вправу [17], і початок цієї традиції можна відшукати в трактаті Цицерона «Про оратора» (De Oratore ad Quintum fratrem libri tres) (I:34) [9], де він від імені Красса пише: «34. ...Пізніше я знайшов інший засіб, й коли став старшим, то користувався саме ним: почав переказувати з грецької мови латинською промови найкрасномовніших ораторів. А результат їх читання полягав у тому, що, передаючи латиною прочитане грецькою, я мав обирати не лише найкращі із звичайних слів, але й також за взірцем першоджерела карбувати деякі нові для нас слова, за умови, що вони були доречні...» (Пер. авторів).

Про переклад грецької філософії латиною Цицерон пише в «De finibus honorum et malorum» [11] («Роздуми про добро та зло»): «I. ...Я цілковито усвідомлюю, що, коли спробую вдягнути в римські шати те, що найбільш довершені та вчені філософи писали мовою грецькою, то ця моя праця зазнає різного поговору... II. Отже, досить важко догодити тим, хто погордує латинськими творами, й у кого мені особливо дивним здається те, що їх не радує вітчизняне слово у серйозних та важливих справах, тоді як латинські п'єси, перекладені до слова з грецької мови, читають із задоволенням. Хто б так ненавидів навіть саме римське ім'я, щоб відкидати з презирством «Медею» Еннія, або «Антиону» Пакувія, і пояснював, що відповідні твори Еврипіда грецькою мовою йому до смаку, а латинською мовою здаються огидними. «Що? – волає такий. – Нащо читати «Юних друзів» Цецилія або «Андріянку» Теренція, коли я можу прочитати ці дві самі комедії у Менандра?». Я з такими не погоджуюсь настільки, що, визнаючи «Електру» Софокла за шедевр, все ж не нехтую й недолугим з неї перекладом Аттілія... Якщо ми читаємо перший рядок «Медеї» [«Medea Exsul»] Еннія так само охоче, як і відповідний уривок грецькою мовою, то невже станемо заперечувати проти того, щоб читач мав твори Платона про добро та щастя латинською мовою? А припустимо, що з нашого боку ми не просто виконаємо обов'язки перекладача, а, зберігаючи вчення обраних нами авторитетів, додамо до того

ж наш власний критичний розгляд та наше власне розташування: то яка буде у них причина віддавати перевагу писанням грецьким над творами, які водночас є і створені прекрасно латиною, і не просто переклади з грецьких джерел? Звичайно, я, безумовно, зберігаю за собою право запозичати, якщо вони, як на мене, доречні, певні місця, а особливо з цих щойно згаданих філософів, коли для цього трапиться нагода; як Енній постійно запозичував з Гомера, а Афраній – з Менандра» (Пер. авторів).

Так само велике значення для розвитку перекладу має Гораций, чие обговорення літературного наслідування в творі «Про поетичне мистецтво» (Послання до Пісонів) відіграло, попри невеликі розміри фрагменту, де ці питання обговорюються, та наміри автора, надзвичайно велику роль в історії перекладу. Особливо такі рядки: *«Одначе, / Важко сказати по-своєму те, що властиве всім людям: / Легше Троянську війну зобразити на сцені театру, / Ніж оспівати таке, що на думці й устах не було ще. / Знаний повсюдно переказ тоді називай справедливо / Власним творінням, якщо за те коло, второване тупо, / Вийти зумієш і слово в слово товкти перестанеш, / Мов дріб'язковий товмач, і якщо, за зразок щось узявши, / В нім не загрузнеш, законами твору чи соромом скутий. / Врешті, якщо не почнеш, як поет кіклічний колись-то: / «Спів починаю про долю Пріама й війну славнозвісну». / Що сотворити б він мусив, щоб зачин такий оправдати? – / Гори в пологах важких, а родиться ... мишка маленька» (Пер. Андрія Содомори) [3, с. 12].*

Так от, Цицерон та Гораций формулюють такі принципи перекладу: точність передачі змісту, а не буквальне слідування за текстом першоджерела; використання всіх стилістичних можливостей мови перекладу – латини; довершеність форми перекладу; особлива увага до збереження розміру.

Луцій Анней Сенека Молодший (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.), римський державний діяч, видатний філософ та письменник, чий трагедії мали велетенський вплив на європейську драму, висловився про переклад лише мимохідь у 58 листі до Луцілія, в якому йде мова радше про філософію та про передачу філософії від греків римлянам, ніж про переклад [29]. У цьому висловлювання Сенеки повертають нас до

суджень Цицерона з приводу перекладу в «De finibus honorum et malorum». «Сьогодні, як ніколи раніше, я зрозумів, наскільки ми вбогі на слова, як нам їх бракує! От випадково зайшла мова про Платона, й тут такими стали натрапляти на тисячі таких речей, які треба якось назвати, а назв вони не мали; інші, хоч мали колись, та втратили їх через нашу невибагливість. ...Але ти ще більше нарікатимеш на наші мовні нестатки, дізнавшись, що слово, яке завдає мені таких клопотів з перекладом, – це всього лиш один склад. Ти запитаси мене, що це за слово. – **То оп.** Певно, маєш мене за тугодума, бо ж цілком очевидно, що тлумачення напрошується тут саме собою: «те, що є». Але я бачу велику різницю: замість імені мушу вжити дієслово. Та що поробиш? Доведеться сказати «те, що є»... Наш приятель, вельми освічений чоловік, підказав мені нині, що у Платона це слово має шість різних значень...» (Пер. Андрія Содомори). Лише погляд на переклад як на суперництво з грецьким автором Сенека не поділяв, а вимагав, що коли слід триматися істини, то переклад має бути відверто буквальним [17; 29].

Традиційна тема перекладача як суперника автора обговорюється в листі Плінія Молодшого (61–112 рр. н. е.) до Фуска Салінатора [24] та в знаменитій «Настанові оратору», книжка Х.в, Квінтіліана (бл. 35–100 рр. н. е.) [25]. Істотною думкою для них обох є те, що гарним якостям автора слід наслідувати, проте при цьому й зберігати в перекладі власну індивідуальність. У листі до Фуска Салінатора, написаного близько 85 року н. е., майже через півтора століття після книг Цицерона про ораторське мистецтво, Пліній додає до теорії Цицерона два нових елементи. Перший полягає в евристичній цінності перекладу в обох напрямках, тобто не лише на латину з грецької, але й з латини, вправа, яка ніколи не спадала на думку Цицерону; другий – у проголошенні відкритого змагання із джерельним автором, свого роду двобій, причому головною метою цього змагання (окрім отримання насолоди від перемоги) є збагачення мови засобами вираження [27, с. 18].

«(1) Ти мене запитуєш, яким чином тобі, на мою думку, слід навчатися у відлюдді, яким ти вже давно насолоджуєшся. (2) Корисно, по-перше, – й це радить багато хто, – перекладати

або з грецької мови латиною, або з латини грецькою: завдяки таким вправам виробляються точність та пишність у вжитку слів, багатство фігур, сила викладення, й окрім того, внаслідок наслідування кращим зразкам, й подібна винахідливість; разом з тим, те, що вислизнуло від читача, не може приховатися від перекладача. Завдяки цьому набуваються витонченість розуміння та вірні думки. (3) Ніщо не завадить тобі про те, що ти прочитав з метою лише запам'ятати суть та зміст, написати самому, немов змагаючись з автором: потім порівняти з прочитаним й ретельно зважити, що вдаліше в тебе, що в іншого. Дуже приємно, коли дещо ліпше в тебе, дуже соромно, коли все – у нього. Іноді дозволяється обирати найліпші зразки й змагатися з обраними. (4) У цьому змаганні є завзятість, проте відсутня зухвалість: адже про нього ніхто не знає. Ми бачимо, однак, що багато хто вступає в такі змагання з більшою славою для себе й, не звірившись в успіхові, перевершує тих, кого наслідувати для себе вважав за достатнє» (Пер. авторів) [24].

Подібно до Цицерона та Плінія Молодшого Марк Фабій Квінтіліан (35 – після 96 р. н. е.) отримав освіту оратора, щоб виступати в суді, проте на відміну від них все життя лише писав про підготовку оратора та викладав риторику, ставши першим вчителем риторики, який у Римі за це мав державне утримання. Основний його твір – «Настанова оратору» («*Institutio oratoria*»), який він написав наприкінці життя (бл. 96 р. н. е.). Це твір у 12 книгах, в якому поєднується педагогічна спрямованість із систематичним, починаючи з елементарних основ, викладенням всієї риторичної теорії. Зразком оратора та стиліста, а також втіленням ідеалу освіченості Квінтіліан уважав Цицерона, протиставляючи природність його стилю штучності стилю сучасних красномовців. Висловлювання Квінтіліана про переклад [25] цілком збігаються з думками про це Цицерона, а основний його внесок полягає в ретельній систематизації досить-таки неструктурованих висловлювань Цицерона з цього приводу в педагогічні рекомендації, що виявляться надзвичайно впливовими, коли пізніше переклад буде використовуватися в процесі навчання іноземних мов. Також важливим виявилось розрізнення «метафрази» та «парафрази», яке вперше здійснив юдейсько-елліністичний філософ Філон Олександрійський

в «Житті Мойсея» («De vita Mosis») (20 рік до н. е.) [23]: *«І все ж хто не знає, що всяка мова, а особливо грецька, має велику кількість способів висловлюватися, й що одну й ту саму думку можна висловити багатьма формами шляхом заміни по слову [metaphrazonte] та шляхом заміни по цілій фразі [paraphrazonte]?»* (Пер. авторів). Ці два терміни – метафраза та парафраза – Квінтіліан підхоплює для позначення двох різних підходів до навчальної практики наслідування класичним текстам шляхом їх переробки, замінюючи по одному слову за раз (метафраза), або по вислову/фразі за раз (парафраза). Ця термінологія з того часу активно вживається в перекладознавстві, особливо в англійській традиції. Суперник – більш сильна фігура, аніж пасивний копіїст. Погляд на перекладача як на суперника автора оригіналу бере свій початок у Квінтіліана, що пропагував ту точку зору, згідно з якою перекладач має вступати в боротьбу з оригіналом, суперничати з ним і навіть прагнути перевершити його, аніж просто його копіювати [21, с. 50,87]. На цьому етапі панівною метафорою процесу перекладу виступає не копіювання, а наслідування. Наслідують скоріше не пасивний продукт, а процес, процес творчий; наслідування вимагає власних творчих зусиль, навіть відчуття віртуоза: «Я можу це зробити краще за тебе». Перекладачі починають брати на себе більше повноважень, більше відповідальності за авторство власного перекладу [12]. Квінтіліан, взагалі, добре підсумував класичний підхід до перекладу в такому фрагменті з «Настанови оратору» («Institutio oratoria» X.v. 1–6) [25]. *«...Тема запропонованого розділу: розв'язання питання, як набути запасу слів та навчитися легко писати. 2. Наші оратори старої школи вважали переклади з грецької латиною такими, що цілком відповідають цій меті. Луцій Красс зауважує в одній із вищезгаданих книг Цицерона «De oratore», що це він робив не раз. Та й особисто сам Цицерон прямо радить вдаватися до цього способу. Завдяки цьому він навіть переклав і видав декілька творів Платона та Ксенофонта. Його приклад наслідував Мессала й таким чином переклав багато промов, причому настільки вдало, що надзвичайно важкий для римлянина переклад простого стилю відомої промови Гіперіда на захист Фрини міг би позмагатися з першоджерелом. 3. Привід для подібних вправ – очевидний:*

у грецьких авторів – безліч думок, сила красномовства в них поєднується з блискучою технікою, далі, за їх перекладом можна вибрати кращі вислови: в даному випадку ми вживаємо виключно слова власної мови. Що ж до фігур, основної прикраси мови, то нам навіть доводиться утворювати багатьох з них для різноманітності, тому що в більшості випадків засіб висловлювання латиною відрізняється від засобу висловлювання грецькою мовою. 4. У свою чергу надзвичайно корисні перекази з латини. Відносно поетів, як мені здається, не може бути жодних сумнівів. Сульпіцій, як кажуть, вправлявся виключно таким чином, – по-перше, висота натхнення спроможна надати урочистості навіть прозі; по-друге, поетична вільність, надаючи більше сміливості словам, дозволяє водночас точно висловлюватися. Навіть самим думкам можна надавати енергійної форми ораторської промови, доповнюючи недомовлене та скорочуючи зайве, оскільки я не хочу, щоб переклад був лише перефразуванням, але також і засобом своєрідного змагання та суперництва з нашим першоджерелом щодо передачі одних і тих же думок. 5. Ось чому я не поділяю погляду тих, хто несхвально відноситься до перефразування латинських промов на тій підставі, що оскільки найліпші слова та вирази вже були вжиті, то всіляка зміна вираження неодмінно має дати гірший результат. Однак для такого твердження не існує жодних достатніх підстав, бо, перш за все, не завжди варто зневірятись у можливості відшукати для вже сказаного найліпший вислів; відтак, і латинська мова зовсім не така вже й безпорадна та бідна, щоби одну думку з будь-якої теми вдало не можна було висловити більше одного разу. 6. Але припустимо навіть, що знайдений нами вислів не буде вдалішим за вислів нашого оригіналу чи рівнозначним йому; все ж його слід дозволити, він, в крайньому випадку, може дуже близько відповідати тому вислову, що стоїть у першоджерелі» (Пер. авторів).

Римський письменник Авл Геллій (Aulus Gellius) (бл. 130 – бл. 180 рр. н. е.) в результаті старанної праці в Афінах склав зібрання творів у двадцяти книжках «Аттичні ночі» (Noctes Atticae), де у формі невимушених бесід та повчань викладено матеріали з різних галузей

науки (історії літератури та мови, філософії, міфології та історії). Поеднуючи науковість та розважальність, автор прагнув сприяти використанню наукових досягнень на користь загальної освіти. А для історії перекладу роздуми Геллія цікаві тим, що в них виявляються начала критики перекладу [6, с. 57]. Зокрема його увагу привернули перекладні вставки Вергілія з грецьких авторів, особливо в еклогах II та III, в яких майже кожен рядок має сліди впливу Феокріта [6, с. 57]. Геллій порівнює вірші Вергілія з їх грецькими першоджерелами й вказує, що було пропущено, а що змінено.

Висловлювання Геллія про переклад відзначаються переважно тим, що вражаюче не схожі ані характером, ані загальним змістом на цицеронівську традицію, під яку підкопуються ще Горацій та Пліній [27, с. 20]. Проте є тут також і нерозривність традиції. Якщо Горацій наставляв поета, або перекладача, займатися не рабським наслідуванням, а оригінальною творчістю, то Авл Геллій надихає художнього критика, або критика перекладу, на оцінку цієї творчості. Сприймаючи сучасника Горація Вергілія як «перекладача», або як поета, який працював із запозиченим матеріалом, Геллій захищає його «вільні» переклади з Гомера, Феокріта та інших, стверджуючи, що, оскільки те, що грецькі автори пишуть грецькою, не можна точно передати латиною без певної втрати чарівності та витонченості, то Вергілій чинив цілковито правильно, коли не передавав те, що не піддавалось перекладу, і додавав свого «чи не ще більш чарівного та витонченого» [15].

«Кожного разу, коли належить перекласти чи наслідувати разучі вислови з грецьких поетів, кажуть, що не завжди слід намагатися передати кожне окреме слово з буквальною точністю. Адже багато речей втрачають свою чарівність, якщо їх пересаджувати надто примусово, проти їх волі, так би мовити, коли вони не піддаються. Тому Вергілій продемонстрував майстерність та добрячу розсудливість, пропускаючи певні речі та передаючи інші, коли передавав місця з Гомера, чи Гесіода, чи Аполлонія, чи Парфенія, чи Каллімаха, чи Феокріта, чи якогось іншого поета. Наприклад, коли зовсім недавно за трапезою ми читали разом «Буколіки» Феокріта та Вергілія, то відчували, що Вергілій щось пропустив, що грецькою, напевне, надзвичайно чудово, але що неможливо перекласти, та й не варто перекладати. Але те, що

він запропонував замість пропущеного чи не ще більш чарівне та витончене» (Пер. авторів).

Порівнюючи рядок з «Георгік» та рядок з «Енеїди» із джерельними грецькими рядками з Парфенія та Гомера відповідно, Геллій пише, що перший якістю не поступається джерельному, на відміну від другого [15]: *«Але рівного та подібного до гомерівського рядка Вергілій не створив; адже добре видно, що рядки Гомера простіші та природніші, а Вергілія - новомодні й немов чимось прикрашені»*. Однак узагальнень Геллій не робить – його висловлювання розсіяні в різних місцях «Аттичних ночей».

Переклад залишається надзвичайно поширеним у Римі і в наступні століття. Так, одним із видатних перекладачів був філософ Апулей (120–155 рр. н. е.), автор «Золотого віслюка» [17; 19].

Сучасна дослідниця С. Баснет вказує на певні особливості перекладу в Римі: *«Існує ще один важливий момент стосовно римської концепції збагачення через переклад, а саме винятковість грецької мови як мови культури та здатність освічених римлян читати тексти джерельною мовою. Коли враховувати ці чинники, то тоді змінюється позиція і перекладача, і читача. Римський читач міг, як правило, розглядати переклад як мета-текст стосовно першоджерела. Текст перекладу читався **через** джерельний текст, на відміну від того способу, коли одномовний читач може лише наблизитися до першоджерела завдяки перекладу цільовою мовою. Для римських перекладачів завдання передачі тексту з однієї мови іншою могло сприйматися як вправа з порівняльної стилістики, адже для них не характерне таке скрутне становище, коли необхідно «познайомити» *per se* або із змістом, або із формою, й отже, вони не мали потреби коритися побудові першоджерела. Таким чином, вправний перекладач враховував знайомство читача із джерельним текстом і був цим знанням зв'язаним, бо всяка оцінка його перекладацької майстерності базувалася на тому, наскільки творчо він зможе скористатися своїм зразком. Так, Лонгін, у своєму «Трактаті про високе», називає «наслідування та копіювання великих істориків та поетів минулого» як один із шляхів до високого, а переклад – це один із аспектів наслідування в римському понятті про*

художню творчість. Таким чином, переклад в Римі може розумітися як унікальне явище, яке є наслідком такого погляду на літературну творчість як дотримання встановленого канону високої майстерності через мовні кордони. Більш того, варто пам'ятати, що з розширенням Римської імперії все більше звичною стає двомовність, а то й тримовність, а прірва між усною і письмовою латиною зростає. Тому саме явна вільність римських перекладів, на яку так часто посилалися в XVII-XVIII ст., має розглядатися в контексті всієї системи, в межах якої застосовувався такий підхід до перекладу» [8, с. 44–45] (Пер. авторів).

Цю стадію в розвитку думок про переклад Е. Честерман так і називає: «риторичною» [12]. (Для більш детального ознайомлення із впливом на перекладацьку теорію риторичної традиції, див. [26].) В освіті римлян переклад (подібно переказу в межах тієї самої латинської мови) був сам по собі важливою вправою, різновидом мовної практики. Проте користь від такої практики відчувалася не лише окремим оратором; часто стверджувалося, що такий переклад сприяє розвитку цільової мови взагалі.

Існування за античних часів цілої армії усних перекладачів не вплинуло на розвиток теорії перекладу, проте саме їм ми зобов'язані численними двомовними посібниками для мандрівників та прочан. Історії усного перекладу у Римі присвячені розвідки І. Курц [20] та Е. Родіті [28].

Велике значення перекладу літературних творів дещо затінює ту значну кількість наукових, адміністративних та технічних перекладів, які було здійснено у Стародавньому Римі [17]. Опираючись на численні таланти у своєму розпорядженні, імператор Октавіан Август (63 р. до н. е. – 14 р. н. е.) для потреб врядування імперією засновує в межах своєї канцелярії перекладацьку службу. І доки буде існувати імперія, переклад відіграватиме важливу роль у житті Риму, хай навіть в III ст. н. е. знання грецької мови в західній частині імперії буде не настільки поширене, як раніше [18, с. 496]. А найвідомішим у галузі адміністративного перекладу, мабуть, є переклад «*Mommentum apcugatum*», власного творіння Октавіана Августа про його видатні досягнення, який було здійснено як пропагандистський матеріал і адаптовано для грекомовної аудиторії східної частини імперії [19].

Перекладацька служба імперської канцелярії, мабуть, мала філії у Східних провінціях. Більшість цих перекладів, на відміну від літературних, виконувалися греками, які прибули до Риму як раби.

Коли в Римі набуває поширення вивчення медицини, то починають з'являтися численні переклади медичних та фармакологічних трактатів, особливо після IV ст. Про те, як перекладалися ці матеріали, свідчить Ларгій Десигнаціан в «Передмові» до «Corpus Medicorum Latinum» Гіппократа (ще бл. 50 року н. е.): *«Перш аніж взятися за цей твір, я прочитав листа Гіппократа з Коса, найкваліфікованішого в медицині автора, про те, як піклуватися про своє здоров'я, якого, як вважають, він написав царю Антіоху. Оскільки я хотів зробити нотатки настанов та порад Гіппократа щодо захисту здоров'я, то зібрав я стільки, скільки знав, що його твори містять, і записав, перекладаючи нашою римською мовою. Запевняю Вас, що я дбав про те, щоб не перекладати слово в слово із побоювання, що вийде так, що багато речей будуть здаватися, незважаючи на мовні відмінності між ними, схожими. А це й справді трапилося б, якщо надто мало уваги приділялося б дійсному значенню слів. Отже, я уникав його неясних місць, знімав неясності в його тексті, щоб тему його розповіді зробити зрозумілою»* (Пер. авторів).

Переклад у Стародавньому Римі досить яскраво охарактеризував Фрідріх Ніцше, назвавши його в творі «Науки радості» загарбницьким та імперським [22].

«Ступінь відчуття історії тією чи іншою добою можливо визначити по тому, як за цієї доби перекладають, та як ця доба намагається зробити своїм набутком попередні часи та старі книжки. Французи часів Корнеля й навіть епохи [Великої французької – прим, пер.] Революції оволодівали римськими старожитностями у такий спосіб, на який би ми не наважились – внаслідок нашого більш високого чуття історії. А сама ця римська сивина: як грубо й водночас наївно наклала вона свою долоню на все гарне та високе, що було в грецькій культурі, яка передувала їй. Як вони перекладають твори в цю римську пору! Як усвідомлено й не мудруючи лукаво зметали вони пилوک з крилець метелика! Горацій здійснив кілька перекладів Алкея та

Антилоха, а Проперцій – Каллімаха та Філета (якщо нам тут буде дозволено висловити свою думку, то це були поети, рівні Феокриту): хіба їх цікавило, що автори (греки) щось там переживали й вписували відзвуки цих переживань у свої вірші! – ні, як поетам їм був невластивий античний дух пошуку, що передує історичній правді; як поети вони зовсім не зважали на якісь особисті нюанси, на передачу імен, всього, що було характерне для цього міста, цієї місцевості, цього століття, що складало його убрання та подобу, вони на льоту ставили на їх місце щось їм сучасне та суто римське. Здається, вони нас запитують: «А чи не повинні ми для себе зробити старе новим й помістити себе в нього, вдихнути нашу душу в це мертве тіло? Адже воно мертве: а наскільки все мертве – потворне!». Вони не знали, що таке насолоджуватися відчуттям історії; минуле та чуже було їм неприємне, й служило їм, римлянам, стимулом, до імперських загарбань. Адже й справді, коли при перекладі відбувалося загарбання, то не лише тому, що викреслювалася історична правда; ні, додавався натяк на сучасність, й перш за все викреслювалося ім'я автора, а на його місці писалося власне. І здійснювалося це не з почуттям того, що ти злодій, а з абсолютною чистою совістю в ім'я Римської імперії» (Пер. авторів).

Наприкінці античності питання перекладу набувають важливого значення для християнської церкви, бо успішність навернення до християнства варварських народів багато в чому залежала від перекладу Священного Письма на їх мови, проте це вже інша сторінка історії перекладу із зовсім іншими підходами до нього.

Традиція асимілюючого підходу до перекладу, започаткована у Стародавньому Римі, продовжує домінувати, до певної міри, і нині, як і «риторичний» комплекс поглядів на переклад, що не втратив свого значення й спонукає до вільних перекладів та адаптацій. Такий риторичний підхід до перекладу виявляється надзвичайно поширеним і плідним у більш пізні часи, і тут ми наведемо всього лише кілька репрезентативних прикладів його прояву. Так, його раннім проявом є традиційний аргумент, що несвященні тексти слід перекладати не послівно, а по смислу, і його можна помітити вже у Ієроніма Стридонського. У середні віки переклади поезії та прози народними

мовами були й справді надто вільними, і постійно виникало питання про те, наскільки вільним може бути переклад, перш аніж він перетвориться на щось інше – тобто, на переказ [13]. Навіть біблійні переклади за доби Реформації підпадають під вплив цього комплексу поглядів: наприклад, Лютер докладає великих зусиль для того, щоб його німецький переклад Святого Письма відповідав народній мові з тим, щоб більш ефективно виконувати свою функцію [12]. (Для критичного обговорення походження та історії ідеї невимуженості мови перекладу див. [30]. Сам Венуті стверджує, що цей ідеал канонізував панування буржуазної культури, і що цьому слід протистояти.) Риторична традиція досягає свого найвищого розвитку за доби Відродження, причому основна увага приділяється тому, що ми могли б назвати розважальною цінністю перекладу. В XVI ст. (1540) Доле рішуче заявляє, що перекладачі не повинні бути рабами оригіналу, лише передаючи слово словом [21, с. 27]. А пізніше, у XVIII ст. (1758) Д'Аламбер використовує той самий образ рабства для критики перекладачів-буквалістів, які коряться ярму джерела, перетворюючись просто на копіїстів, замість того, щоб бути справжніми суперниками автора [21, с. 111]. У поєднанні з чіткою орієнтацією на цільового читача ця започаткована римлянами риторична традиція в перекладі неодмінно приводила врешті-решт до надзвичайної свободи: можливо, «красуні», але часто «невірні». І в XVII ст. (1656) ми, отже, маємо А. Каулі, який, захищаючи власні переклади Піндара, пише: *«Я... брав, опускав та додавав, що мені було до смаку...»* [14], бо дотримуючись тогочасної моди, він мав пріоритетом стиль першоджерела, а не його зміст. Порівняйте з перекладами Вергілія Джоном Драйденом, у якого римський поет говорить як англійський шляхтич кінця XVII ст., чи з перекладами «в припудреній перуці» Гомера Олександром Попом. Більш крайнім прикладом служить Удар де ла Мотт, який у своєму галантному перекладі «Іліади» (1714) скоротив твір майже наполовину, просто опустивши «нецікаві епізоди» та уривки, що шокували сучасні йому смаки, або викликали нудьгу, так що переклад, який вийшов у результаті, можна було дійсно представляти як такий, що є кращим за першоджерельного Гомера [21, с. 28–30]. Ця традиція продовжувала існувати і в XIX ст., коли Фітцджеральд на

свій смак розкрадав та переробляв «Рубаят» Омара Хайяма та навіть у ХХ ст., коли Маршак перекладав Бернса або Пастернак – «Гамлета». А в теорії перекладу фактично вся книжка Робінсона «The Translator's Turn» є поширеним аргументом на користь такого погляду на переклад. Одні з найцікавіших нещодавніх маніфестацій риторичного підходу до перекладу можна знайти в думках певних перекладознавців-постмодерністів. Домінуючим образом перекладу тут виступає канібалізм, коли засвоюється цінне джерельного тексту й таким чином живляться цільова мова та культура.

Висновки: 1. В освіті римлян переклад (подібно переказу в межах тієї самої латинської мови) був сам по собі важливою справою, різновидом мовної практики. Проте користь від такої практики відчувалася не лише окремим оратором; часто стверджувалося, що такий переклад сприяє розвитку цільової мови взагалі. 2. Переклад вже не розглядається як орієнтоване на джерело копіювання, а розглядається як риторика, орієнтована на цільовий текст; тепер основна турбота – це сприйняття аудиторії. Тепер спостерігається більше гордості за цільову мову та її можливості; джерельні тексти використовуються на благо сприймаючої культури. 3. Римські читачі зазвичай вже знали джерельний грецький текст, так що переклад та його читання скоріше були вправами з порівняльної стилістики, аніж джерелами інформації чи текстами-посередниками. А за таких умов наголос робився на формі, а не на змісті, оскільки пріоритетом було клопотання про піднесену та класичну мову. Ясність, зрозумілість, невимушеність та читабельність – ось що мало першочергове значення й породжувало велику вільність відносно джерельного тексту. 4. Такий комплекс поглядів на переклад виявляється надзвичайно поширеним і плідним і домінує до епохи романтизму, а в багатьох культурах натуралізуючий та асимілюючий підхід панує і нині, наприклад, в англійській та російській.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у тому, щоб вказати на вплив римської перекладацької традиції на формування найсучасніших перекладознавчих теорій, причому як тих, що наслідують цю традицію, так і тих, що відштовхуються від неї та протистоять їй.

Література:

1. Гаспаров М. Л. Римская литературы II–III вв. до н. э. / М. Л. Гаспаров / История всемирной литературы. – М.: Наука, 1983. – Т. 1. – С. 423–437.
2. Гаспаров М. Л. Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики / М. Л. Гаспаров // Проблемы литературной теории в Византии и латинском средневековье / Ред. М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1986. – С. 91–170.
3. Гораций. Про поетичне мистецтво (Послання до Пісонів) / Квінт Гораций Флакк // Жовтень. – 1974. – № 3. – С. 816.
4. Кацнельсон С. Д. Предисловие // История лингвистических учений. Древний мир / Ред.: А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон – Л.: Наука, 1980. – С. 3–6.
5. Копанев П. И. Вопросы теории и истории художественного перевода / П. И. Копанев. – Минск: БГУ, 1972. – 346 с.
6. Семенец О. Е. История перевода: Учеб. пособие / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – К.: Изд-во Киев, ун-та, 1989. – 296 с.
7. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / M. Baker (ed.). – London; New York: Routledge. 1998. – 654 p.
8. Bassnett-McGuire S. Translation Studies / S. Bassnett-McGuire. London; New York: Routledge, 1980. – P. 43–45.
9. Cicero. De oratore / Marcus Tullius Cicero // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7.
10. Cicero. De optimo genere oratorum / Marcus Tullius Cicero // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7–10.
11. Cicero. De finibus honorum et malorum / Marcus Tullius Cicero // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 10–12.
12. Chesterman A. Memes of Translation / A. Chesterman. Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. P. 23–26.
13. Copeland R. Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts / R. Copeland. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 52–43.
14. Cowley A. Preface to Pindarique Odes / A. Cowley // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. P. 161–162.
15. Gellius Aulus. Noctes Atticae / Aulus Gellius // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 20–22.
16. Kelly L. G. Introduction / L. G. Kelly // St. Jerome – To Pammachius: On the

Best Method of Translating (St. Jerome Letter #57). –Ottawa: Ottawa University Press, 1976. – P. I–XIII.

17. Kelly L. G. History of Translation / L. G. Kelly // Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to Cognitivists / Koerner E. F. K. (ed.). – New York: Pergamon, 1995. – P. 419–430.

18. Kelly L. G. Latin tradition / L. G. Kelly // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / M. Baker (ed.). – London; New York: Routledge, 1998. – P. 495–505.

19. Kelly L. G. The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West / L. G. Kelly. – New York: St. Martin's Press, 1979. – 286 p.

20. Kurz I. 2002 Interpreting in Ancient Rome [Электрон, ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aicusa.net/expo/rome.html>.

21. Lefevere A. Translation / History / Culture: A Sourcebook / A. Lefevere (ed. and translator). – London; New York: Routledge, 1992. – P. 22–23.

22. Nietzsche F. Die fröhliche Wissenschaft / F. Nietzsche // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 137–139.

23. Philo Judaeus. De vita Mosis / Philo Judaeus // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 12–14.

24. Plinius Secundus. Letter to Fuskus Salinator #9 / Gaius Plinius Caecilius Secundus // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 18–19.

25. Quintillian. Institutio oratoria / Quintillian // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 19–20.

26. Rener F. M. Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler / F. M. Rener. – Amsterdam and Atlanta: Rodopi, 1989. – 220 p.

27. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – 337 p.

28. Roditi E. Interpreting: its history in a nutshell / E. Roditi. – Washington: Georgetown University, 1982. – 19 p.

29. Seneca. Epistulae morales ad Lucilium #58 / Lucius Annaeus Seneca // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 17–18.

30. Venuti L. The Translator's Invisibility / L. Venuti. – London; New York: Routledge, 1995. – P. 43–98.

31. Williams G. Tradition and Originality in Roman Poetry / G. Williams. – Oxford: Clarendon Press, 1968. – P. 363–366.

КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРЕКЛАДУ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація». – Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2005. – С. 81–82)

У дескриптивному перекладознавстві розрізняються: дескриптивне перекладознавство, яке орієнтується на продукт, (дослідження, де здійснюються спроби описати існуючі переклади), дескриптивне перекладознавство, яке орієнтується на функцію, (дослідження функціонування перекладів у сприймаючому соціокультурному контексті) та дескриптивне перекладознавство, яке орієнтується на процес. Останнє займається дослідженням ментальних процесів при перекладі. Проблема того, що саме відбувається в мозку перекладача тоді, коли він створює новий більш чи менш відповідний текст іншою мовою, була і є темою численних міркувань з боку теоретиків перекладу, проте доки-що було дуже мало спроб систематичного дослідження цього процесу в лабораторних умовах. Однак психологи вже розробили і розробляють досить-таки хитромудрі та тонкі методи для аналізу та опису інших складних ментальних процесів, й треба сподіватися, що в майбутньому проблема перекладу також приверне більш пильну увагу, що в результаті дасть царину дослідження, яку можна було б назвати психологією перекладу або психоперекладознавством, або когнітивним перекладознавством.

На нинішні дослідження в межах когнітивного підходу вплинули нові ідеї когнітивної лінгвістики та когністики, нещодавні результати в дослідженні мозку. Також непрямий вплив мала хомскіанська лінгвістика з її основоположними уявленнями про мову як про вікно в розум та про мовознавство як гілку психології. Вперше до когнітивних досліджень перекладу закликав гр. Роскоммон у своєму віршованому трактаті від 1684 р. “Есея про перекладну поезію”, проте погляд на переклад як на процес прийняття рішень складається лише в середині ХХ ст., коли Юмпельт закликав зосередитися на чинниках, які впливають на процес перекладацького вибору, а І. Левий (1967)

застосував до процесу перекладу теорію ігор: на кожне рішення впливає сума всіх попередніх рішень; і в кожен момент прийняття рішення необхідно зважувати можливі здобутки та втрати за кожного варіанту рішення і що найкраще прийнятими рішеннями є такі, коли за мінімальних зусиль досягнуто максимального результату. До когнітивного підходу слід віднести праці В. Вілса, в яких той наводить класифікацію перекладацьких процедур та акцентує увагу на інтуїції перекладача та перекладацькій творчості. “Теорія перекладу та релевантності Е.-А. Гутта (1991), хоча і здається на перший погляд прагматичною, насправді є когнітивною, пропонуючи підходи до аналізу когнітивної основи перекладу, його евристичної природи.

Найбільш типовими проявами когнітивного підходу проте є дослідження виконані в межах think aloud protocol (ТАР) (“запису думок вголос”), які базуються на словесних повідомленнях перекладачів, записаних під час процесу перекладу (Крінгс, Герлофф, Куссмауль, Яскалайнен, Тіркконен-Кондит, Фрезер, Кіралі та інші). Серед цікавих результатів цих досліджень: роль дослівного перекладу в процесі перекладання, види перекладацьких стратегій вирішення завдань, позитивний вплив зацікавленості з боку перекладача в тексті та його темі на результат перекладу, вплив розуміння перекладачем своєї ролі на якість перекладу тощо. Важливим стимулом для емпіричних досліджень такого роду стала критика більш спекулятивних моделей процесу перекладу, таких як трьох- етапна модель Ю. Найди (аналіз, перенос, реструктуризація).

На розвиток когнітивних підходів до перекладу великий вплив має використання комп’ютера. Так, ще 1986 року Томмола повідомляв про експерименти, де клавіатура перекладача була під’єднана до комп’ютера таким чином, щоб фіксувати кожен натиск на клавішу, і за цими даними аналізувати випадки вилучень, перебудови речень, паузи тощо.

Додавання психологічної та когнітивної перспективи до перекладознавства здатне відкрити шлях не лише для кращого розуміння процесу перекладу, але й також до поглиблення нашого розуміння людського спілкування в цілому.

РОМАНТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА СУЧАСНІСТЬ

Подміногін В. О., Кальниченко О. А.

(Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація». – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2005. – С. 145–147)

Як концепція перекладу XVII–XVIII ст. з її надзвичайною вільністю була реакцією на попереднє панування буквалізму, так само і вона в свою чергу викликала неодмінну реакцію. Ще 1680 року Дж. Драйден попереджав проти крайнощів як надто вільного наслідування так і надмірного буквалізму, захищаючи середній шлях. Через сто років по тому О. Тайтлер також шукав рівноваги між природністю стилю цільовою мовою та повагою до змісту першоджерела. Однак лише з появою німецького романтичного руху виникає по-справжньому нова концепція перекладу, яка набула свого вершинного вираження в трактаті Фр. Шлейєрмахера «Про різні методи перекладу», де той протиставив, безпрецедентно загостривши увагу на їх важливості, два перекладацькі методи: очуження та одомашнення, віддаючи перевагу першому. Наслідування, на його думку, абсолютно неприпустимо, адже воно знищує дух першоджерела. Замість того, щоб наближати до читача автора, необхідно наближати до автора читача, тобто, переклад художнього твору має бути спрямований на його стиль. Це призводить до змін у поглядах на еквівалентність.

На формування такої концепції впливають два чинники: по-перше, відродження герменевтики, яка пропонувала альтернативний погляд на мову, підкреслюючи її функцію не як засобу спілкування, а як засобу висловлення, самовираження та творчості; по-друге, геополітична ситуація в Німеччині, яка не була єдиною державою, і чільні мислителі того часу вбачали в німецькій мові основу для об'єднання: спільна мова створить націю та об'єднає її. Остання думка є очевидно розвитком попередньої ідеї про збагачення цільової мови завдяки перекладам. Оскільки мова нації – її дух, то нація також збагачується через збагачення мови. Такий погляд на мову надає перекладачам

надзвичайно високий статус і накладає на них велетенську відповідальність: привносячи нові думки та форми в цільову культуру, перекладачі дійсно допомагали цю культуру формувати. Перекладач для романтиків – це митець, який творить мову. Переклад ніс просвіту і зміни, які він, таким чином, спричиняв у цільовій культурі, були корисними перетвореннями до вищої формації розвитку. Саме цей образ лежить в основі гетевського розуміння перекладу як органічної зміни форми: певний даний текст, переклад якого здійснено в різні часові періоди, уособлюватиме різні етапи цих метаморфоз у відповідності до еволюційних стадій джерельної та цільової культур та міри знайомства цільової культури із джерельним текстом. Плідним продовженням та подальшим розвитком провідної традиції німецької класичної теорії перекладу стала передмова В. Беньяміна “Місія перекладача” (*Die Aufgabe des Übersetzers*), 1923 до власного перекладу з французької мови німецькою збірки Шарля Бодлера “*Tableaux Parisiens*”. Переклад, для перекладача Беньяміна, не пов’язаний з прагненням до схожості з оригіналом, адже з оригіналом відбуваються зміни. Слово зріє, змінює своє значення, відчуття стилю автора може модифікуватися, те, що було свіжим може стати пересічним. І коли змінюється мова першоджерела, то зміни так само відбуваються і з рідкою мовою перекладача. Беньямін наділив переклад привілеєм: “особливою місією відслідковувати процес розвитку джерельної мови та родові муки своєї власної”. Перекладений твір, таким чином, може відродити твір-першоджерело, надаючи йому міради “життів після життя”, і при цьому будуть створюватися нові мовні форми серед численних цільових мов, буде по-новому підступати до прихованої основоположної чистоти імпліцитної поетики; тобто, наблизитися до чистої мови. Беньямін належить до табору модерністів, котрі заперечують природність та гладкість мови перекладу в якості його мети, й відкрито відхиляють думку, що найвищою похвалою перекладачеві буде сказати, що переклад читається так, немов його відразу було створено цільовою мовою.

Сучасні дослідники А. Берман, Л. Венуті, Р. Мей виступають проти тенденції натуралізувати в процесі художнього перекладу, пропонуючи повернутися до “очужуючої” практики Гельдерліна. Венуті запозичує поняття “ненормативної вірності” у П. Льюїса та Ж. Дерріди, вірності,

яка умисне відхиляє ідеал прикладеного перекладу на користь перекладу, який опирається нормативному використанню цільової мови. Така перекладацька процедура етично умотивована, бо опирається “етноцен- тричному насиллю”, яке неодмінно чинить гладенький одомашнюючий переклад, а добрі переклади мають прагнути всіма засобами зберігати національний та історичний колорит, все відмінне. Виглядає парадоксальним те, що сучасні вчені стають на захист методу, схожого на той, який відстоювали німецькі мислителі кінця XVIII – початку XIX ст., проте із зовсім іншими намірами, що, мабуть, частково обумовлюється різними історичними ситуаціями із цільовими мовами аналізу. Шлейермахер прагнув підвищити статус німецької мови, в той час як Венуті бажає зменшити гегемонію найвпливовіших мов, на кшталт англійської, і заставити їх сприймати відмінне з текстів інших культур.

ПЕРЕКЛАДАЧІ – ТВОРЦІ ПИСЕМНОСТЕЙ: МЕСРОП МАШТОЦ

Подміногін В. О.

(Вісник Сумського державного університету: збірник наукових праць. Серія Філологічні науки. – № 11 (95). – 2006. – Т. 1. – Суми: Вид-во СумДУ. – С. 182–186.)

Людство має писемність не менше шести тисячоліть. Найдавніша форма письма – шумерський клинопис, зародився в Месопотамії для того, щоб сприяти господарчому обліку. Незабаром по тому виникають й інші системи письма – в Єгипті та Китаї. І скрізь, де існувала писемність, вона вважалась за Божий дар й ставала виключним привілеєм еліти та могутньої аристократії. В єгипетській міфології, наприклад, винайдення письма приписується богу знання, мови та магії Тоту, котрий служив радником та писцем інших богів. Слово “ієрогліфи” в дійсності означає “священні написи”. З народженням письма зародився й опис подій історії. Як і переклад. Археологи розкопали шумерсько-аккадські словники, написані на глиняних табличках, яким 4500 років. Ці двомовні списки свідчать про існування перекладу навіть

за часів самої давньої історії. Письмо швидко стає переважаючим засобом торгівельних угод, релігійного навчання, права та літератури. В стародавніх цивілізаціях саме писці були тими, хто навчав, хто писав і хто перекладав. Вони виконували більшість управлінських функцій й мали справу з науками та релігією. Поза сумнівом, саме вони зіграли роль у відкритті писемності, проте імена їхні з часом стерлися з пам'яті людства.

Винайдення алфавіту фінікійцями біля 1000 р. до н.е., найвірогідніше в Біблі (біля сучасного Бейруту), стало дійсно революційною подією. Використання абстрактних алфавітних позначень, тобто приписування символу чи зображенню певного звуку, дозволяло обходитися на письмі лише 30 літерами, що не вимагало запам'ятовування сотень, чи навіть тисяч значків та складних зображень, як то піктограм, ієрогліфів чи ідеограм. А так як фінікійці були купцями та мореплавцями, то їхній алфавіт поширюється серед народів, які населяють узбережжя Середземного моря. На основі фінікійського алфавіту виникають арамейська, єврейська, грецька, коптська та арабська писемності. Греки першими започаткували літери для позначення голосних звуків, щоб точніше відтворювати звуки своєї мови графічно, використовуючи для цього знаки, які позначали приголосні в арамейському алфавіті. Так з'являються букви, що позначають А, Е, О та У. Літера І була грецьким винаходом, як і воцані таблички. В VII ст. до н.е. грецьке письмо в свою чергу стає зразком для латинського алфавіту, при чому проміжним щаблем до нього стала писемність етрусків.

Винайдення алфавіту, як вважається, сприяло демократизації в розповсюдженні знань. Не кажучи вже про всеохоплюючий характер запису інформації фонетичним алфавітом, підкреслюється також, що з ним пов'язані концепція логічності, примат логічного, раціонального та аналітичного в західноєвропейській цивілізації. Логіка композиції та декомпозиції, аналізу та синтезу, розкладання цілого на елементарні складові, побудова цілого поелементно, рух поетапно, шлях, який проходять дискретно крок за кроком, розуміння та набування по частинах, а не всього відразу й цілому – все це і багато іншого є або прямі та безпосередні, або непрямі й віддалені наслідки переходу до фонетичного алфавіту [1, 6].

Піктограми, та навіть ідеограми, зручні на певному етапі розвитку

та за певних обмежених умов, бо вони економні й повідомляють інформацію відразу і всім, незалежно від мови та рівня культури (дорожні знаки позначення туалетів, пунктів швидкої допомоги тощо). Але піктограма не може передати абстрактну, узагальнюючу якісну думку, не може стати знаряддям роботи мислення. Отож, створення фонетичного алфавіту означало щось значно більше, аніж просто вирішення проблеми писемності зрозумілим чином. Це не лише спосіб письма, це система організації мислення, організації інформації, це – основа цивілізації європейського типу. Адже фонетичне письмо аналітичне, і в цьому – його сила [1, 7].

На сьогодні лінгвістами встановлено понад 6 тисяч мов, якими спілкуються по всьому світу, проте лише кілька сотень з них мають традицію писемності. Традиційні системи письма поступово замінюються писемностями на основі латинського алфавіту, якому віддають перевагу мовознавці, котрі додають діакритичні значки для позначення специфічних звуків різноманітних мов. Винайдення писемності тривало довго й мало складну історію, тому не завжди легко встановити той внесок, який зробили в цей процес саме перекладачі. Але, як би там не було, а імена деяких перекладачів – творців алфавітів, нам відомі. Серед найвидатніших з них можна назвати творця вірменської писемності Месропа Маштоца.

Творець вірменської писемності й алфавіту Месроп Маштоц Таронці (бл. 360/362–440 рр.)

*«Святою десницею своєю
він, як батько, породив нове
і чудесне дитя – письменна
вірменської мови».*

Корюн

IV ст. н. е. відоме в історії вірменського народу як бурхливий і тривожний період зламу господарського, політичного і духовного життя, відзначене великими дерзаннями і трагічними подіями, період нескінченних пошуків засобів, що протистояли б агресивним діям двох могутніх держав – Персії і Візантії.

Адміністративні і територіальні завоювання могутньої імперії Тиграна II були вже значною мірою втрачені; перський цар повернув собі завойований Тиграном титул «царя царів», вірменські царі стали

цілком залежні від Візантії і Персії, а всередині країни були вже не в силах об'єднати вірменських нахараров (великих феодалів), які в умовах феодалного ладу, що формувався, прагнули відокремитися від центральної влади. На початку століття – у 301 році офіційною релігією у Вірменії було проголошене християнство, яке, однак, ще якийсь час не встигає пустити тут міцні корені. Прийнявши зовні християнство, народ ще сто років потому продовжує нерідко дотримуватися колишніх поганських звичаїв. Крім того країна роздерта внутрішніми міжусобицями, хитливим стає її зовнішнє положення, причиною того, почасти, з'явилося саме географічне положення Вірменії, розташованої між двома могутніми сусідами, на сході межуючи із Сасанідською Персією, на заході – з могутньою Візантією. Обидві держави, прагнучи опанувати Вірменією, розташованою на стику торгових шляхів між Заходом і Сходом, постійно ворогували між собою. Скориставшись звадами, що панували всередині країни, Візантія і Персія в 387 р., домовившись, розділили Вірменію. Унаслідок розділу західні області перейшли до Візантії, а східні (4/5 усієї території) – до Персії. Покінчивши з політичною самостійністю Вірменії, обидві держави перейшли до цілеспрямованого придушення і ліквідації культурної самостійності вірменського народу. Почала з двох сторін впроваджуватися асиміляторська політика, що з найбільшою силою розгорнулася в східній Вірменії.

Фатальне IV ст. повинне було висунути на історичну арену неординарну особистість, генія, який в тих умовах зумів би втілити в собі духовні сили народу, батьківщини, держави, церкви, об'єднати їх і направити. І такий геній народився – це була велика людина свого часу – Месроп Маштоц Таронці, що дійшов правильного висновку: країні і народу потрібно мати могутнього внутрішнього духовного поштовху, потрібна висока національна самосвідомість. А таку самосвідомість можна було сформувати лише маючи писемність і літературу рідною мовою. І він присвятив усе своє життя здійсненню цієї ідеї – створенню вірменських письмен і словесності.

Про життя і діяльність Месропа Маштоца ми знаємо головним чином з написаної його учнем Корюном біографії, що називається «Історія життя і смерті блаженної людини – нашого перекладача святого Месропа», чи коротко «Житіє Маштоца» [2]. Іншим

найдавнішим джерелом є праця літописця Лазаря Парпеці «Історія Вірменії» (друга половина V ст.). Особлива історична цінність останньої полягає в тому, що автор мав можливість користатися більш ранньою редакцією Корюна, отже, більш автентичною. Третім джерелом є відома «Історія Вірменії» Мовсеса Хоренаці, автора, що жив у другій половині V ст. Нарешті, про Маштоца згадують Езник (Уст.) і Себеос (VII ст.). Є окремі дані й у більш пізніх авторів (Степанос Таронці Асохік – X–XI ст., Вардан – XIII ст. і ін.).

Месроп народився в Таронській області історичної Вірменії, у селі Хакенац, між 360 і 362 роками. Первісну освіту одержав у рідному селі, у школі з навчанням грецькою мовою. Гостре бажання знань і внутрішнє прагнення служити батьківщині привели його в культурний і політичний центр Вірменії – Айраратську область. Прибувши в столицю Східної Вірменії – Вагаршапат, Месроп продовжує навчання, вивчає сирійську і перську словесність, одержує високу посаду секретаря при дворі царя Хосрова (діловодство звичайне велося на грецькій, сирійській чи перській мовах), удостоюється військових звань. Незабаром, не знайшовши задоволення від своєї діяльності в столиці, він приймає духовний сан і відправляється в провінцію Гохти – область найбільш затятого поганства. Тут він займається зі своєю групою учнів і читає проповіді народу. Ознайомившись із життям і психологією місцевого населення, Месроп переконується, що нова релігія в них не прищепилася, і по своєму умонастрою вони тяжіють до Персії і можуть бути піддані перській асиміляції. Знав він, що і населення Західної Вірменії, яке опинилося під впливом Візантії, навчається виключно грецькою мовою і що реально постає загроза грецької асиміляції. І Персія, Візантія погрожували знищити не тільки державну, але і національну самостійність вірменського народу, а вірменська церква не змогла перешкодити цьому великому нещастю, тому що була не в змозі завоювати авторитет у народу – богослужіння відбувалися лише на сирійській і грецькій мовах, яких простий народ зовсім не розумів. Проблема могла бути вирішена лише шляхом створення національної писемності і словесності. З цією метою Месроп негайно відправляється у Вагаршапат, поділяється своєю ідеєю з католикосом (верховним ієрархом вірменської церкви) Сааком Партевом і одержує його схвалення. Про цю ідею вони довели до відома царя Врамшапуха,

і той також підтримав ідею Месропа. В усій історії вірменського народу це, мабуть, перший випадок, коли цар і католикос виявили таку єдність у підході до настільки важливого загальнонародного питання, матеріально і морально сприяли його вирішенню. У даному питанні інтереси церкви і держави збіглися.

Глава вірменської церкви бачив, що протягом ста років після Григора Просвітителя не вдалося впровадити християнство в народ, бо цьому протидіяли і багато хто з нахарарів. А це підривало владу католикоса й авторитет духовництва, створюючи моральну й, особливо, матеріальну небезпеку для церкви, що вже мала великі володіння і не бажала позбавитися своїх феодалних прав. Самобутня національна писемність і література, богослужіння рідною мовою повинні були підняти авторитет вірменської церкви, зміцнити її позиції.

Царський двір зрозумів, що національна писемність позбавить країну розколу, що сприяє сепаратистським прагненням окремих нахарарів, які нерідко протистояли центральній владі. Феодалізм мав потребу в силі, яка здатна була б об'єднати церкву. От чому цар, довідавшись, що в сирійського єпископа Данила є «вірменські письмена», порадившись із католикосом, негайно ж послав людину в Сирію. Письмена було доставлено у Вірменію і передані Месропу. І в нововідкритій школі він починає навчати дітей цим письменам. Коли багато хто з них вивчилися грамоті, цар дав розпорядження повсюдно навчати по «Даниловим письменам», а Месроп був визнаний гідним вченого ступеня вардапета і визнаний першим вірменським вчителем у першій вірменській школі. Однак через два роки, як повідомляє Корюн, з'ясувалося, що ці письмена не можуть цілком виразити специфіку вірменської мови, тому що вони почерпнуті з інших мов. Надіслані Данилом письмена були запозичені із сирійських і грецьких, може й перських письмових знаків, без букв, що позначають голосні звуки; ще раніш, можливо, у дохристиянський період вони були у вживанні і випадково виявилися в Данила в якомусь рукописі, подібно тому, як невідомі в історії і ніде не збережені агванські письмена були виявлені в XV ст. в одному з вірменських рукописів. Немає підстав вважати, що в чужій країні сирійський єпископ за власною ініціативою склав алфавіт для вірменів, та ще на шкоду сирійської писемності, якою вже користалися вірмени в Східній Вірменії.

Недосконалість «Данилових письмен» не тільки не розчарувала Месропа, Саака і Врамшапуха, але й спонукала до нових пошуків. Незабаром Месроп, взявши із собою групу учнів, відправився в дорогу, щоб, порадившись із іноземними фахівцями, продовжити творчі пошуки. Він відвідав сирійські міста Едесу й Амід; тут він частину своїх учнів залишив у сирійській школі, а іншу послав у центр візантійської культури – місто Самосат для удосконалювання грецької, сам же продовжує посилено працювати та шукати шляхи створення вірменських письмен. Можна думати, що в цей період Месроп вивчає багато алфавітів того часу (сирійський, грецький, арамейський, перський), знайомиться з письменами більш давніх часів, порівнює їх, перевіряє, наскільки вони відповідають особливостям вірменської мови. Саме в цей період він остаточно усвідомлює для себе звукову (фонематичну) систему вірменської мови і, переконавшись, що ніякі з існуючих письмен не пасують вірменській мові, що нараховує 36 фонем, тим часом як інші мови мають 24-26 букви, приходиться до висновку про необхідність створити новий, самостійний алфавіт, що відбивав би своєрідність системи вірменської мови й у той же час відрізнявся б від письмен інших мов. При цьому, як і при створенні будь-якого алфавіту, були вирішені наступні основні задачі: 1) встановлення звукового (фонемного) складу мови; 2) винахід відповідних графічних знаків, що відбивають на письмі встановлену форму фонем; 3) визначення принципів самого алфавіту. Період завзятої праці і пошуків увінчався близько 400 р. н.е. великим успіхом. Вірменський алфавіт було створено. Тут же, у Самосаті, за свідченням Корюна, Маштоц знаходить каліграфа на ім'я Ропанос (Руфін), за допомогою якого відшліфовує свій алфавіт і приступає до перекладу Біблії. Першим текстом, що було записано за допомогою вірменського алфавіту, був переклад «Притч Соломонових». Повернувшись з письменами на батьківщину, де його урочисто зустрічають, Маштоц при сприянні католикоса і царя відкриває в різних районах країни школи, де розгортає свою культурно-освітню і перекладацьку діяльність. У ті ж роки за допомогою Месропа були створено чи оновлено давньогрецькі й агванські письмена. Грузини й агвани скористалися знаннями Месропа, які він отримав у Сирії і Візантії, його досвідом створення вірменського

алфавіту і за його участю склали особисту християнську писемність, що грузинською зветься «хуцури» (церковна, храмова).

Настає «золоте століття» вірменської словесності. Саак і Месроп негайно перекладають Старий і Новий Завіт Біблії (Пророки, Діяння Апостолів, Євангелія), що не тільки склали основу церковного навчання і необхідні для проведення богослужіння вірменською мовою, але і повинні були служити навчальними посібниками для шкіл, тому що в ті часи грамоті і рідній мові навчали по релігійних книжках. Перші досвіди нововідкритої школи і переклад Біблії привели до переконання, що винайдені Месропом букви цілком зручні і придатні для вираження всіх особливостей і тонкощів вірменської мови. Відкриваються школи, підготовлено ціле покоління вчителів, упроваджується широка програма підготовки кваліфікованих фахівців, перекладачів і вчених в іноземних освітніх центрах. Через деякий час на батьківщину повертаються перші учні Саака і Месропа – Корюн, Єзнік. Мовсес Хоренаци, Давид Непереможний та інші, які зіграли величезну роль у становленні і розвитку різних галузей науки, особливо історіографії і філософії. Їхніми оригінальними творами і перекладами була створена та багата і різноманітна давньвірменська література, що відрізняється патріотичним духом і високим науковим рівнем, словесність, що згодом буде названа «літературою золотого століття».

Породжена своєю бурхливою і тривожною епохою справа Месропа Маштоца мала великі перспективи багатоговікового розвитку. Вона виявилася тією могутньою надійною силою, що сприяла вільному розвитку і процвітанню розумового духовного життя вірменського народу, його літератури і культури, що зберігає його національну єдність.

Література:

1. Карлов В. Н. Путь познания или дорогу осилит идущий // Вопросы философии. – 1996. – № 5. – С. 3–2.
2. Корюн. Житие Маштоца. Перевод с армянского на русский Ш.В. Самбатяна и К.А. Ме Огандеаяна / Корюн / Научно-исследовательский институт древних рукописей «Матенадарг» Ереван: Айпетрат, 1962. – 163 с.

ПИТАННЯ ФОРМИ ПЕРЕКЛАДУ У НІМЕЦЬКИХ РОМАНТИКІВ ТА ПОСТРОМАНТИКІВ

Подміногін В. О., Кальниченко О. А.

(Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2006. – № 741. – С. 191–194.)

Історія перекладу – наука всевітня, можна сказати, космополітична. І вона не може в силу своєї специфіки обмежуватися вивченням окремих ареалів, це їй шкодить. Однак, говорячи про переклад у Німеччині, варто завжди враховувати, що саме для цієї країни переклад був як способом формування літературної мови як такої, так і, унаслідок цього, могутнім засобом формування єдиної нації. Часто цитоване “Німеччина – це країна перекладачів” вірне як у кількісному, так і в якісному відношенні. По-перше, тут більше, ніж у будь-якій іншій країні, друкувалося публікацій як з питань теорії перекладу, так і робилося самих перекладів. По-друге, у Німеччині дискусії з питань перекладу завжди велися в самому тісному зв’язку з проблемами літературознавства, теорії та історії мови. Тоді як, наприклад, у Франції переважала й зберігається донині концепція більш орієнтованого на мову адресата вільного перекладу, німецька традиція як фундамент перекладознавства визначає принцип, відповідно якого ані теорія перекладу, ані самі переклади не можуть бути відірвані від історичних умов, за яких вони створювалися. Ніде більше переклади так безапеляційно не розглядалися і не визнавалися за невід’ємну частину **національної** літератури [4]. Актуальність дослідження зумовлена потребою в комплексному вивченні впливу різних національних перекладацьких традицій на формування загального відношення до проблеми перекладності.

Тому метою дослідження є історико-типологічний аналіз німецької романтичної перекладацької традиції з урахуванням впливу на неї різних тенденцій, напрямків і шкіл та історичної динаміки.

Об’єктом дослідження є позиція перекладачів німецької романтичної (А.В. Шлегель) та неоромантичної шкіл (В. Беньямін) стосовно можливостей реалізації індивідуальних перекладацьких концепцій та стратегій, формування напрямків та тенденцій розвитку художнього

перекладу, а його предметом є базові риси романтичного напрямку в перекладі, його впливу на розвиток сучасного перекладознавства.

Питання перекладності текстів як таке починає розглядатися в XIX ст., коли мовознавство виникає як наукова дисципліна, що заохочує до постановки теоретичних питань такого характеру. А до тих пір, попри поодинокі скарги про неможливість перекладу визначних творів літератури (Данте в „Бенкеті“, Сервантес в „Дон Кіхоті“), дослідники перекладу зосереджували свою увагу виключно на „кращих способах перекладу“ й трактували перекладачів як знаряддя для досягнення цієї мети. Розробка теорій про природу мови та спілкування забезпечила передумови для постановки теоретичних питань про суть та мету перекладу. А труднощі з розв'язанням завдання адекватного художнього перекладу, яке полягало б в передачі смислового змісту, емоційної виразності та словесно-структурного оформлення першоджерела, породило досить-таки поширену думку про принципову неможливість адекватного художнього перекладу, яка сягає ще судження Лейбніца: „Нема в світі мови, яка була б здатна передати слова іншої мови не лише з рівною силою, але хоча б навіть з адекватним виразом“. До XVIII ст., мабуть, існувала повна згода (хай і не висловлена експліцитно) щодо можливості перекладу, можливості взаємозаміни мовних кодів. Проте філософський підхід до мови Лейбніца вказав у іншому напрямі: „мова не є знаряддям думки, а її визначаючим середовищем“. В наступні століття багато перекладачів та теоретиків пристають до постулатів про неможливість перекладу, сформованих цим підходом.

Коли на межі XVIII та XIX ст. на зміну класицизму приходять романтизм із зовсім іншим загальним, естетичним та літературним світоглядом, то відразу й цілком змінюється ставлення перекладачів до своїх завдань. Романтики вже не прагнуть досягти ідеально-прекрасного, а ведуть мову про індивідуальність конкретних автора та твору, яку слід зберегти навіть з усіма вадами, помилками, темними місцями. Тому романтиків гостро цікавлять такі питання як принцип точності перекладу, різні тлумачення цього терміну, визначення межі точності, співвідношення різних національних мов та наслідки цього для можливості та якості перекладу котрі вони ставлять вперше або переглядають. Романтики ясно усвідомлюють проблематичність

перекладацької діяльності (підвищення вимог до перекладу загостило разом з цим усвідомлення його труднощів), і тому питання можливості перекладу викликає у них жвавий інтерес.

Кардинальні зміни у поглядах на теорію перекладу в кінці XVIII – початку XIX ст. не могли відбутися перед тим, як здійсниться переоцінка підходів до мови як такої. Безсумнівною заслугою Гердера стало вироблення лінгвістичних передумов теорії філологічної вірності першоджерелу, яка утвердилася в наступному романтизмі. Положенням, що вже зустрічалися у Бодмера й Брейтінгера, Гердер надав вигляд всеохоплюючої, революціонізуючої мовознавство і літературознавство просвітницької моделі. Гердер відходить від притаманного епосі Просвітництва уявлення про первинну єдність всіх мов. Він розглядає мову не як дещо дане, а як результат тривалого і ще не завершеного процесу, в ході якого людина лише має досягнути речі в мовному сенсі. Таким чином, мова у Гердера набуває пізнавальної функції, коли думка та форма здійснюють її лише в нерозривній єдності. За такої умови переклад стає неможливою спробою наслідування чогось не наслідуваного. Але це протиріччя, що здається ймовірним, не є межею для Гердера. Він розглядає неможливість точно виразити те, що було сказане мовою оригіналу, мовою перекладу як річ позитивну, оцінюючи те нове, інше, що виникає при перекладі, як відчутну ознаку прогресивних процесів, що відбуваються в мові. Саме Гердер зробив історичну адекватність перекладів найвищим принципом перекладацької діяльності, принципом, який був головним і надалі, хоча часто робилися спроби його “творчого видозмінення”.

Жодна інша епоха не надавала проблемам перекладу стільки значення, як Романтизм. Особливо це характерно для раннього романтизму, що підніс переклад до небувалої висоти ідеалу поетичної творчості. Для Ф. Шлегеля головною проблемою перекладу була історична диференціація оригіналу в момент виникнення перекладу. Оскільки історія, а разом з нею люди й мова, знаходяться в процесі постійної зміни, то переклад взагалі, на думку Ф. Шлегеля, не може створити “ідентичний твір”. Як сформулював Новаліс у своєму “Фрагменті про квітковий пилок”, коли „перекладач змушує поета говорити у відповідності як з його, перекладача, думками, так й із своїми, автора, власними“ і ці два поетичні голоси утворюють єдине

ціле, тоді в перекладі здійснюється потаємна мрія романтиків про єдність всього суцього. Тут стає зрозумілим, чому, згідно з Новалісом, “творець творця”, здійснює ще більш високу місію, ніж сам автор.

Найбільш зорієнтованими на практику є висловлювання про переклад А.В. Шлегеля. Виходячи з передумови, що поетична форма організує смисл, він підносить вірність джерельній формі до головного принципу перекладу. При цьому він йде настільки далеко, що припускає можливість порушення правил німецької граматики, коли поетична форма джерельною мовою завдяки цьому може бути найкраще збережена. Перекладаючи Гомера, він, наприклад, відмовився від ямбів, став перекладати гекзаметрами й мав право стверджувати, що “передав дух і зміст Гомерівської поеми без жодних добавок і без усіляких скорочувань”. Саме Шлегель встановив і розвинув у аксіому те правило, що переклад поетичних творів прозою є “поетичним смертовбивством” і що їх треба “перекладати таким же віршованим розміром, яким вони написані, якщо не зустрічається для того нездоланих перешкод у мові”. Принцип точності перекладу, різні тлумачення цього терміну, визначення межі точності, співвідношення різних національних мов та наслідки цього для самої можливості здійснити переклад та його якості – всі ці питання гостро цікавили теоретиків романтизму. Наступні літературні школи були тільки суто літературні (на відміну від романтизму, що був світоглядом), і вони досить часто зовсім ігнорували проблему перекладу як таку. Вірно зрозуміти те, чому німецька традиція як фундамент перекладознавства визначає принцип, відповідно до якого ані теорія перекладу, ані вони самі не можуть бути відірвані від історичних умов свого створення допоможе визнання того факту, що великі переклади є частиною німецької національної літератури.

У зв’язку з цим безсумнівний інтерес становлять також думки про переклад Гете, які за духом навряд чи можна назвати притаманними романтизмові, але такими, що мають із ним ряд точок дотику. В своїй триступеневій класифікації видів перекладу, свого роду їхньої історичної “Табелі про ранги”, він визначає підрядковий переклад як “вищу та останню” ст.упінь, якої може досягти народ [1 : 324–326]. Вплив, який справив Гете і його школа на подальший розвиток перекладу як науки, важко переоцінити. Теорія перекладу епохи Гете

характеризувалася внутрішньою логікою, цілісністю і послідовністю. Її визначали два основні принципи: ідея, хоч ніде точно не сформульованої, але досяжної ідентичності, яка безпосередньо пов'язана з філософією Шеллінга, та ідея досяжної вірності історичності, що сягає філософії історії Гердера. Цей принцип історичної вірності, що втілюється в більшості перекладів того періоду, демонструє те, що, починаючи з цього часу розуміється під вірністю оригіналу: вірність букві, сенсу, змісту, формі, духу, звучанню оригінала. Іншими словами, вимагається передавати національне та історичне забарвлення першоджерела.

Романтична концепція перекладу, що знайшла своє відображення в теорії А. Шлегеля та в його практиці перекладів Шекспіра, систематично аналізувалася Фрідріхом Шлейермахером й набула свого вершинного вираження в трактаті останнього “Про різні методи перекладу” (“Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens”), в якому Шлейермахер протиставив, безпрецедентно загостривши увагу на їх важливості, два перекладацькі методи: відчуження та одомашнення. Ця відмінність виявилась надзвичайно впливовою в сучасному перекладознавстві й широко використовується в теоретичних побудовах перекладознавців кінця ХХ ст. Для Шлейермахера “справжній перекладач” це той “хто бажає звести дійсно разом цих двох цілковито відособлених людей – свого автора і свого читача – і, котрий хотів би дати останньому розуміння першого та насолоду від нього настільки точні та повні, наскільки це можливо, без того, щоб запрошувати його покинути сферу рідної мови. Шлейермахер по суті наголошує на перекладі як на об'єкті інтерпретації тексту, з одного боку, та на засобі спілкування, тобто “методі зустрічі автора та читача”, з іншого. Таких методів, що впливають на розуміння вітчизняним читачем іншомовного автора лише два: “або перекладач залишає автора в спокої, наскільки це можливо, й наближає читача до нього, або ж він залишає читача в спокої, наскільки це можливо, й наближає до нього автора.” Шлейермахер надає перевагу першому методу, змушуючи читача цільовою мовою здійснювати мандрівку за кордон, бо оскільки асоціативні комплекси відрізняються в залежності від мови та культури, то передача можлива лише за умови застосування “відчужуючого” методу перекладу: перекладач визначається, виходячи з єдності форми та змісту джерельного тексту, та в залежності

від джерельної мови. Шляйєрмахер відстоював використання в перекладі особливої “перекладацької” мови, що неодмінно веде до змін в самій мові.

Якщо ми розглянемо під кутом праці Шляйєрмахера теорії перекладу, то побачимо, що таке бінарне протиставлення, у вже іншому контексті, зародилося ще у Цицерона, у його протиставленні *ut interpretes – ut orator*, а в сучасні часи ця двоїчість проступає у протиставленні “формальний переклад – семантичний переклад” у Ю. Найди, “семантичний переклад – комунікативний переклад” у П. Ньюмарка, “непрозорий переклад – прозорий переклад” у І. Левого, “адекватний переклад – доречний переклад” у Г. Турі, “відкритий переклад – закритий переклад” у Дж. Гауз, “документальний переклад – інструментальний переклад” у К. Норд, “опірний переклад – прозорий переклад” у Л. Венуті. Проте всі ці теорії відкидають третє поняття – перекладача. „Тернарна система, – як пише Ю. Лотман, – прагне пристосувати ідеал до реальності, в той час як бінарна – здійснити на практиці нездійснений ідеал.”

Фрідріх Шляйєрмахер був першим дослідником, який шукав загального принципу інтерпретації, що міг би бути застосований не лише до релігійних текстів. Шляйєрмахер сформулював те, що відоме як “герменевтичне коло”: частина чогось завжди зрозуміла з точки зору цілого. Наприклад, значення слова визначається реченням, частиною якого воно є, тим не менше, речення може бути зрозуміле лише через слова, які його складають. Розуміння – це безперервне взаємоузгодження цілого й частин. В процесі розуміння, стверджував Шляйєрмахер, такого кола не уникнути – погляд, що залишився актуальним й у герменевтиці ХХ ст. Шляйєрмахер доводив, що ми здатні пізнати автора минулих часів краще, ніж цей автор міг знати себе, бо можемо розглядати його в ширшому історичному контексті, ніж був доступний досі. Шляйєрмахер окреслює як граматичну герменевтику, що займається мовою й семантикою самого тексту, так і герменевтику технічну, що виходить за межі мови до особистості автора. В його останніх працях наголос поставлено саме на цій технічній, або “провидчій” властивості герменевтичного завдання. Проте основним клопотом Шляйєрмахера в цій праці є не переклад як такий та його методи, а питання належності до певної культури,

питання, що досить часто ігнорувалося перекладознавцями при аналізі його праці.

Суть принципів німецької науки про переклад тієї великої епохи початку XIX ст. далі розвиває Ф. Ніцше, який в своїй “Науці радості”, характеризуючи види перекладу та порівнюючи німецьку, французьку XVII – XVIII ст. з давньоримською традицією, робить висновок, що “Ступінь відчуття епохою історії можна виміряти по тому, як в цю епоху перекладають тексти, та по тому, як ця епоха включає до свого буття епохи минулі та книжки минулих епох.”. Ф. Ніцше в якості основного принципу німецьких перекладачів виділяв історичну вірність, а одним з аспектів вважав передачу темпу стилю, то У. Віламовіц-Меллендорф в своїй роботі “Що таке переклад?” намагається визначити задачі й основні принципи “післягетевського” періоду. Їхня суть полягає в наступному вислові: “Слід нехтувати буквою і слідувати духові, перекладати не слова та речення, а думки й почуття. Оболонку слід змінити, а зміст залишити. Кожен справжній переклад є травестією (*пародією літературного стилю – прим. автора*). Ще точніше, лишається душа, вона змінює тіло, в якому перебуває: справжній переклад є метемпсихозом” (*переселенням душ*). В цій яскраво викладеній точці зору, свідомо чи ні, відображаються думки цілого ряду німецьких дослідників-знавців перекладу. Ігнорувати букву і слідувати духові – цього вимагав ще Клопшток. Перекладати не слова і речення, а сприймати і передавати думки й почуття. У. Віламовіц-Меллендорф “відмовляється” від Гердера і всієї епохи Гете [6].

На початку XX століття Ш. Георге з усією рішучістю порушував питання про відновлення поетичної мови і підняв у своїх власних перекладах збереження форми й образу до рівня одного з головних принципів лірики.

Прихильником такої концепції був і В. Беньямін. Естетичному постулату, відповідно до якого не тільки зміст є головним, відповідає вимога Беньяміна, щоб переклад значною мірою відмовився від передачі голого змісту. Тут позиція Беньяміна, коли він говорить про те, що справжній переклад має бути “прозорий” і “не загороджувати” оригінал, давати пробитися світлу, яке йде від нього, тобто про перевагу перекладу дослівного, співпадає з точкою зору Гете [3]. Але Беньямін будує її на принципово іншому, частково містичному, уявленні про мову.

Він виходить з наявності такої собі понадісторичної спорідненості всіх мов, належності в них такого первинного стану, який нині репрезентується в самій можливості перекладання з однієї мови на іншу. В усіх них є деяке загальне зерно, яке виявляється у взаємодоповненні намірів (інтенцій). Ось це саме зерно Беньямін і називає “чистою мовою” (die reine Sprache) [5].

Згодом проблема можливості здійснити переклад знайшла своє висвітлення у працях Х. Ортега-і-Гассета, П. Валері, Е. Карі та ін. Сьогодні перекладознавчі дослідження відбуваються на стику наукових дисциплін, які прагнуть обійти традиційну дихотомію: “перекладати дослівно чи вільно?”. Сучасне перекладознавство стає менш лінгвістичною, але більш синтетичною наукою, яка істотно збагачується знаннями з дидактики, герменевтики, психології, соціології, літературознавства, культурології та тендерних досліджень, а також з математики, кібернетики, інформатики. Переклад відіграв та відіграє ключову роль в розвитку світової культури. Історія, розглянута під кутом перекладу, демонструє постійний рух ідей та форм, а також те, що завдяки діяльності перекладачів культури засвоюють нові впливи. Вона відкидає стереотипну думку, що все почалося на Заході, й підриває саму ідею про жорсткі межі між Заходом та Сходом. Прослідкувати шляхи взаємовідносин між культурами і є метою історії перекладу.

Перспектива подальшого дослідження обумовлена необхідністю обґрунтування комплексного підходу до розв’язання перекладацьких проблем, враховуючи дані різних наукових дисциплін. Новий зоряний час перекладознавства ще попереду.

Література:

1. Гете И. В. Западно-Восточный Диван / Гете И.В. – М.: Наука, 1988. – 895 с.
2. Библихин В. В. К проблеме определения сущности перевода / В. В. Библихин // Тетради переводчика. Вып. 10, Москва: МО, 1973. – С. 3–14.
3. Подміногін В. О., Кальніченко О. А. Переклад есе “Місія перекладача” Вальтера Беньяміна / В. О. Подміногін., О. А. Кальніченко // Вісник Міжнародного Слов’янського університету (м. Харків): сер. Філологія, 2003. – Т. 6. – №1. – С. 24–29.
4. Apel F. Literarische Übersetzung / Apel F. – Stuttgart: Metzler, 1983. – 85 S.

5. Störig H.-J. Das Problem des Übersetzens / Störig H.-J. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. – 466 S.

6. Wilamowitz-Möllendorff U. Was ist Übersetzen? / U. Wilamowitz-Möllendorff // Wilamowitz-Möllendorff U. von. Reden und Vorträge. – Berlin, 1925. – Vol. 1. – S. 1–36.

КОГНИТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ ПРИ УСТНОМ ПЕРЕВОДЕ

Подміногін В. О.

(Матеріали Міжнародної наукової конференції «Когнітивно-прагматичні дослідження мов професійного спілкування». – Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2006. – Ст. 42–44.)

По мере всё более усиливающейся ориентации теории устного перевода на обработку текста (*Textverarbeitung, discourse analysis*) и интенсивного использования данных психологии претерпело изменения и само направление исследований в данной области, поначалу ориентированное исключительно на *понимание* произнесенного текста. В большей мере при производстве целевого текста стали учитываться сама коммуникативная ситуация и те ожидания, которые возникали у партнеров при осуществлении акта коммуникации [1; 2]. Процесс устного перевода стал рассматриваться как когнитивный и до определенной степени автоматизированный акт. Тем самым, вырабатываемые при устном переводе стратегии понимания и принимаемые переводчиком решения, равно как и производимые в результате этого операции, стали рассматриваться как в большей или меньшей мере *когнитивные* процессы, производимые в специфических, свойственных лишь процессу устного перевода условиях. Так как переводчик при устном переводе осуществляет целую серию профессиональных операций, то и «когнитивная нагрузка» на него чрезвычайно высока. Поэтому известные нам при определении когнитивных особенностей понимания «одноязычного» текста закономерности при двустороннем переводе приобретают более комплексный и запутанный характер и при этом видоизменяются.

Всем известно, что переводчик должен обладать знаниями относительно предмета, о котором переводит. Эти знания он приобретает в результате осуществления регулируемых когнитивных процессов с помощью соответствующих методов и вспомогательных средств, которые позволяют ему быстро и целенаправленно создать и в процессе устной коммуникации быстро активировать и актуализировать необходимую информацию. Эти когнитивные блоки должны быть четко организованы и структурированы с помощью, соответствующих форм (фреймов, скриптов, схем и др.), которые описаны в когнитивной психологии.

Когнитивная нагрузка при *последовательном* переводе на этапе приема информации (рецептивном этапе) включает в себя помимо анализа материала и его понимания накопление (*Speicherung*) поступающей информации с использованием письменных заметок или скорописи, принятие решений на осуществление соответствующих операций (компрессия и т.п.), обусловленную межкультурными факторами экспликацию и/или субституцию. Последнее имеет место преимущественно на этапе производства целевого текста.

При осуществлении *синхронного* перевода переводчик действует в экстремальных временных рамках, жестко привязан к темпу речи говорящего. Чтобы обеспечить производство целевого текста в столь сложных условиях (разрыв между началом говорения и переводом около 4 сек.) переводчик целенаправленно может использовать следующие стратегии, базирующиеся на когнитивном опыте:

инференцирование (логические выводы, полученные при переводе других текстов из данной области, а также собственные структурированные блоки знаний (фреймы), экстраполированные на исходный текст в случае, когда вследствие быстрого темпа речи говорящего, акустических помех и других отвлекающих факторов он не смог воспринять часть информации, содержащейся в связном исходном текст;

антиципирование (опережающее понимание, смысловая догадка) представляет собой когнитивный процесс формирования гипотезы относительно ожидаемой информации, содержащейся в исходном тексте. Тут, конечно, присутствует известная доля риска. И синхронный переводчик должен очень внимательно проследивать,

подтвердилась ли впоследствии выработанная им гипотеза. Если же это не так, то нужно (в ходе последующего перевода – sic!) суметь сгладить этот дефект собственного «предвидения», изменив или скорректировав целевой транслят;

сегментация поступающей информации (разложение на отдельные языковые единицы) на основе семантического содержания исходного текста. Она служит лучшему запоминанию и накоплению информации, а также реорганизации и рекомбинации элементов в соответствии с нормами языка перевода.

Высокой когнитивной нагрузкой характеризуются также процессы, связанные с производством целевого текста. Это в первую очередь касается *синтаксических трансформаций* (сознательной перестройки структуры предложения в целевом тексте, которая не диктуется нормами языка перевода) и *компрессии* информации, содержащейся в исходном тексте и производимой переводчиком по собственному усмотрению. Такое уплотнение материала имеет место ввиду недостатка времени при быстром темпе речи говорящего, из-за высокой избыточности исходного текста или же субъективных моментов, связанных со способностью переводчика накапливать, транскодировать и транслировать полученную информацию. Если такая компрессия не удастся, то это приводит к серьезным срывам в переводе, таким, например, как семантические сдвиги и пропуски значимых элементов, нарушение связности и эквивалентности.

Важно, чтобы при формировании переводческих компетенций вышеперечисленные операции и методы при их постоянном повторении приобретали все более автоматический характер, а когнитивная нагрузка при их выполнении снижалась, и в то же время повышалась роль когнитивных операций при появлении новых проблем и препятствий. Ведь именно тогда, когда появляются трудности при переводе, снижается роль автоматических процессов и на передний план выступают процессы когнитивные, творческие. Если переводчик не уверен в своем правильном понимании исходного текста и при этом, тем не менее, должен интенсивно продуцировать текст на языке перевода, он имеет возможность генерализировать, релятивировать, ослаблять/усиливать, нейтрализовывать или заменять на другие те или иные элементы исходного текста.

И, наконец, всегда следует учитывать то обстоятельство, что роль когнитивных процессов и операций усиливается в зависимости от степени различий в структурах и строе исходного языка и языка перевода.

Література:

1. Kalma S. Dolmetschen und Diskursanalyse – Anforderungen an Dolmetschleistungen // *anglistik und englischunterricht*. – 1995. – № 55/56. – S. 233–245.

2. Kalina S. Zum Erwerb strategischer Verhaltensweisen beim Dolmetschen // *Übersetzungswissenschaft im Umbruch. Festschrift für Wolfram Wills zum 70. Geburtstag*. – Tübingen. – S. 271–279.

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ДУМОК ПРО ПЕРЕКЛАД У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АНГЛІЇ (ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИЙ ПЕРІОД)

Кальниченко О.А., Подміногін В.О

(*Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Романо-герм. філол.* – X., 2006. – № 725. – Вип. 48. – С. 165–172.)

За початок середньовічної перекладної англійської літератури ми, слідом за Р. Еллісом (Ellis, 2000: 39), вважаємо місію первохрестителя Англії Августина Кентерберійського, який прибув до Кенту за дорученням папи Григорія Великого з метою навернення до християнства англосаксів у супроводі тлумачів-франків 597 року. Трудніше встановити, коли Середні віки в Англії змінюються добою Відродження: тут за межову віху часто приймають творчість англійського першодрукаря Вільяма Кекстона (William Caxton, бл. 1422–1491), котрий розпочав друкувати книги 1475 року, коли видав власний переклад англійською мовою розповіді про падіння Трої з французького перекладу Рауля Лефевра “Recueil des histoires de Troye” під назвою “Recuyell of the Historyes of Troye”, та перекладацьку творчість таких авторів, як Джон Скелтон (John Skelton, бл. 1460–1529), котрий 1488 року створив переклад 1–4 книг “Історичної бібліотеки” грецького

письменника епохи геллінізму Діодора Сицилійського (Diodorus Siculis, “Bibliotheca Historica”) з латинського перекладу, що належав перу італійського гуманіста Поджо Браччоліні, та Гавін Дуглас (Gavin Douglas, бл. 1477–1520), шотландський поет, єпископ Данкельду, котрий переклав шотландською мовою (різновидом мови англійської) “Енеїду” Вергілія (Ellis, 2000: 39). Умовною датою поділу середньовічного перекладу на давньоанглійський, який саме є об’єктом нашого дослідження, та середньоанглійський служить 1066 рік, рік норманського завоювання Англії, хоча й після завоювання знання давньоанглійської зберігається в ряді монастирських центрів і на протязі XII ст.

Коли говоримо про середньовічну англійську перекладну літературу, то тут проблематичними будуть усі поняття: і поняття “переклад”, і поняття “англійський”, і поняття “література” (Ellis, 2000: 40).

У Середні віки в Англії письмова культура була, по суті, поєднанням англійської та латинської культури. А така суміш культур, яку, наприклад, можна спостерігати в двомовних текстах, чи в макаронічній поезії для перекладознавця являє значні труднощі. Розглянемо, наприклад, такий випадок: знаменита розповідь Беди Достоповажного (673–735) в його “Historia Ecclesiastica” (“Церковна історія народу англів”) про чудотворне перевтілення неписьменного англосаксонського поета Кедмона (до 680 року) у творця релігійної поезії включає, зокрема, передачу латинською прозою першого гімну, на який було надихано Кедмона (Historia, IV, 24), а ось англосаксонська версія являє собою версію гімну алітеративними віршами. Чи англосаксонська версія є оригіналом, а латинська – перекладом з неї, оскільки за Середніх віків, та й навіть пізніше, було зазвичай прийнято перекладати з місцевої сучасної мови латиною внаслідок більшого престижу латини та ширших можливостей розповсюдження тексту, які забезпечує латина, чи навпаки, версія, яку прийнято вважати за оригінал Кедмона, є насправді перекладом з латинської версії Беди (Frantzen, 1990: 146), достеменно невідомо. Отже, нам скоріше слід вести мову про дві різні версії одного й того самого тексту, а не про джерельний текст та його переклад. Більш того, до появи книгодрукування перекладачі постійно працювали з копіями джерельних текстів, у яких в порівнянні з оригіналом містилися опущення. Тому перекладачам часом доводилося діяти як

критикам текстів. Отже, при аналізі середньовічних перекладів оригінал слід розглядати як відправну точку для перекладу, а не як еталон, з яким можна переклад порівняти (Ellis, 2000: 40). А оскільки перекладачі працювали в культурі, де при всій повазі до авторитетного тексту постійно спостерігається повальне перетлумачення та повністю відсутнє поняття авторського права, що призводить до все нового та нового привласнення тих самих текстів, як продемонструвала Р. Коупленд (Copeland, 1991), то переписувачі самі часто чинять не як копіїсти, а майже як автори першоджерела. Копіює та автор – це дві крайнощі того спектру середньовічної практики, що пов’язана з практикою перекладу, а між цими двома крайнощами розміщуються компілятор та коментатор. Отже, звідси випливає, що наше розуміння поняття “переклад” відносно цього явища у Середні віки має бути досить гнучким, щоб, з одного боку, під це поняття підпадали підрядні глоси, а з іншого – оригінальні витвори за мотивами чи компіляції (Ellis, 2000: 40). Середньовічний переклад одержимий немов маною питаннями власного походження і ця його одержимість походженням та його відверта залежність від цього походження є частково відображенням тієї центральної ролі, яку грали у створенні перекладів та дозволі на них релігійні установи та порядки.

Поняття “література” є менш проблемним, бо існує загальна згода, принаймні серед медієвістів, що за Середньовіччя в поняття літератури вкладали значно ширший зміст, аніж тепер (Ellis, 2000: 39).

«Англійська мова – це море, куди впадають ріки з усіх земель під небесами», – казав американський поет та мислитель Ральф Вальдо Емерсон (Mc Crum 1956: 11), і ця думка є справедливою, адже англійська мова – це гібрид, змішання кількох гілок індоєвропейської мовної сім’ї. Розвиток англійської мови пов’язаний із вторгненнями, загарбаннями й набігами, її історія – це історія завоювань та навернення до християнства. А оскільки культури та мови на Британських островах зазнавали зіткнень та зближень, то переклад відігравав свою звичну роль у посередництві між ними та їхньому взаємозапідненні, особливо коли перекладачі були у змозі вплинути на перебіг подій або в силу власної посади, або через впливовий характер своєї діяльності (Delisle, Woodsworth, 1996).

Уперше Британські острови, як відомо, були заселені кельтами,

мова яких відноситься до індоєвропейської сім'ї, внаслідок впливу італійських та германських народів, які витіснили кельтів на захід. Незважаючи на певну ступінь оримлення кельтської мови після завоювання Британії Римом у 43 році н.е. латинська мова не змогла замінити останню, як це сталося в Галлії, й після того, як бл. 410 року н.е. римляни покинули острови, її вплив зійшов нанівець (Baugh, 1957). 449 року розпочинається нова серія навал, цього разу англів, саксів та ютів – германських племен, котрі принесли з собою германську мову, що лягла в основу англійської. Однак незабаром мали місце й нові впливи: у 596 році латина повертається до Британії – радше через навернення до християнства, аніж через завоювання, коли Августин, перший єпископ Кентерберійський, починає в поганській Англії розповсюджувати християнство й розбудовувати англійську церкву.

На переклад у давньоанглійський період впливали дві рушійні сили: перша – це бажання зробити більш доступними багатства латинської культури, особливо християнської; а друга – напади вікінгів, що трапляються час від часу, починаючи з VIII ст.

Найдавніші переклади англійською мовою виникають унаслідок християнізації Британії й носять переважно релігійний характер, тобто основною рушійною силою перекладацької діяльності служать місіонерські почуття. Першими спробами передачі Біблії давньоанглійською (англосаксонською) мовою стали вільні віршовані перекази біблійних оповідей, які приписують Кедмону з Вітбі (II половина VII ст.). Перші спроби справжнього перекладу Біблії належать до VIII ст., коли було здійснено переклад Псалтиря, очевидно, єпископом Альдгеймом (біля 640–709 р.), знаним вченим. Представник наступного покоління, чернець-бенедиктинець та один з найосвіченіших людей свого часу Беда Достоповажний (біля 673-735 рр.), англійський вчений, який «у найбільш завершеному вигляді виклав теорію чотирьох значень Священного письма, що лягла в основу середньовічної біблійної екзегетики, та включив до кола інтересів християнської думки, завдяки екзегетиці та церковному літочисленню, астрономію та космографію» (Ле Гофф, 1992: 120), як свідчать, на своєму смертному одрі диктував переклад Євангелії від Йоанна. Проте, як більшість освічених англосаксів Раннього Середньовіччя, Беда досить-таки рішуче відвернувся від класичної античної культури і, так би мовити, «знадив Середньовіччя на його

власний самостійний шлях розвитку» (Ле Гофф, 1992: 121). Беда, який також переклав молитву “Отче наш”, у “Церковній історії народу англів” наступним чином описує, як Кедмон створив поетичні версії біблійних оповідей, що були переказані йому з латини. «У монастирі цієї абатиси був один брат, особливо відзначений милістю Божою, тому що він мав звичку вельми доладно творити релігійні та побожні вірші; щоб він не дізнавався із Святого Письма через розповідачів, він, через незначний проміжок часу, перекладав це на вірші, надзвичайно приємні та зворушливі, складені своєю, себто англійською, мовою. У багатьох душах запалив він своїми віршами нехтування життям мирським та прагнення до життя небесного. Звичайно, й після нього були серед англійського народу й інші, котрі бралися складати релігійні вірші; проте зрівнятися з ним ніхто не міг. Адже сам він пізнав уміння складати вірші не від людей і не людьми був навчений, а отримав цей дар з Божою поміччю, як милість... І ось, коли він..., залишивши вечірку, подався в хлів до в'ючаків, що йому їх тієї ночі було доручено стерегти, і там належної години дав спочинок своєму тілу, то у ві сні йому явився якийсь чоловік. “Кедмоне, – сказав той, вітаючись та називаючи його на ім'я, – заспівай мені чого-небудь.” На що Кедмон відповів: “Не знаю, що тобі й заспівати. Адже саме тому я й прийшов сюди, вставши з-за столу, бо не зміг нічого заспівати”. Але той, що з ним розмовляв, попрохав знову: “Проте, – каже, – ти маєш, що мені заспівати”. “Що ж, – питає Кедмон, – я маю тобі заспівати?” А той відповідає: “Заспівай, – каже, – про початок Творіння.” Почувши відповідь, Кедмон відразу заспівав на славу Бога Сотворителя вірші, яких сам до того часу ніколи не чув і зміст яких такий: “Нині повинні ми славити Творця царства небесного, могутність Сотворителя та його розум, діяння Отця слави; те, яким чином він став натхненником усіх чудес, як він спочатку створив для дітей людських небо, що служить стріхою їхній оселі, а по тому всемогутчий хранитель роду людського створив землю”.

Такий смисл, проте не порядок слів, які він промовляв уві сні, адже неможливо вірші, нехай і відмінно складені, перекласти з однієї мови іншою слово в слово без шкоди для їхньої краси та достоїнства.

Пробудившись від сну, він відновив у пам'яті все, що читав уві сні, і невдовзі додав до цього іще багато гідних Бога віршів, складених тим же розміром. ... Коли в присутності багатьох учених мужів він розповів сон та проспівав вірші, то все, що він не проспівав, звідки би воно не йшло, було схвалене загальною думкою.... Тому незабаром абатиса, яка високо оцінила милість Божу, що зійшла на цього чоловіка, дала йому наказ полишити життя в миру та прийняти чернечу обітницю; і коли його прийняли до монастирю з усім тим, що в нього було, вона приєднала його до братії ченців та веліла вчити по порядку Священну історію. А він, згадуючи про себе все, що міг дізнатися та почути, та обмірковуючи це знову і знову подібно до того, як художник ремігує, переводив спізнане на чудові вірші; і медовими гуками віршів він у свою чергу перетворював своїх вчителів на своїх слухачів. (Беда, 1976: с. 217–219.)

Ані переклади Беди, ані переклади Кедмона, останні, власне кажучи, внутрішньомовні переклади, очевидно, не збереглися, хоча Кедмону приписують авторство багатьох біблійних віршованих рядків давньоанглійською мовою, які дійшли до наших днів.

Так званий Псалтир Веспансіана (бл. 825 року) містить глоси, тобто підрядний переклад для духовних осіб, який поміщався між рядками латинського тексту й відповідав порядку слів прийнятому в мові джерельного тексту. Це найдавніший англосаксонський рукопис із глосами. Після цього глоси починають вписувати й в інші рукописи, зокрема у славнозвісну Ліндісфарнську Євангелію. На кінець X ст. існувало уже багато перекладів біблійних текстів, серед яких виділяється Західно-саксонська Євангелія (X ст.) – повний переклад євангелій, виконаний, очевидно, кількома перекладачами.

Існування підрядних глос ставить питання того, чи не обумовлюється середньовічна буквальність біблійних перекладів діяльністю тих, хто вписував глоси. Адже пізніше глоси могли копіюватися без латинського тексту. Тому послівні характеристики перекладів біблійних текстів могли бути наслідком вписування глос, а не авторитету поглядів на переклад Святого Письма Ієроніма Стридонського, чи традиції, що склалися під його впливом. Проте, здається, на зв'язок з поглядами Ієроніма стосовно такого підходу до конфесійних текстів натякає

висловлювання короля Альфреда в „*Cura Pastoralis*“ (Schwartz, 1963: 8). Найдавніші давньоанглійські біблійні переклади без супроводу латинського тексту походять з південно-західної Англії і відносяться до бл. 950 року н.е. З семи існуючих копій цього перекладу найдавніший рукопис належить перу Ельфрика з Батського монастиря. Через півстоліття по тому інший Ельфрик, абат з Ейнсгамського монастиря, переклав велику частину Старого Заповіту. Його переклад цікавий прагненням формулювати ясні та короткі речення, хоча навряд чи цей текст можна назвати перекладом у строгому значенні цього слова, оскільки Ельфрик часом опускає речення й переказує досить-таки вільно (Schwartz, 1963: 8). А ще за століття до Ельфрика десять заповідей переклав король Альфред.

Завдяки наверненню Англії до християнства до англійської мови було запроваджено велетенський словник церковної лексики, що за походженням була латинською, грецькою й навіть гебрайською, що дало давньоанглійській мові новий напрямок розвитку, водночас стимулюючи англосаксів застосовувати вже існуючі слова до нових понять. Дякуючи цій зустрічі культур, Англія, як вважається, «утримує» протягом VIII ст. інтелектуальне лідерство в Європі (Vaugh, 1957: 97). Так, у VIII ст. англійські місіонери в Німеччині, перш за все Вінніброд та Вінфрід, використовують англосаксонській релігійний словник, який до певної міри, був сприйнятий у північній частині Німеччини, в той час як у південній її частині такий словник складався під впливом готицьких місіонерів (Schwartz, 1963: 9).

Переклади біблійних текстів, що створювалися за раннього Середньовіччя, були призначені для наставляння кліриків стосовно того, як тлумачити християнство простому люду. Тому жодного опору перекладам біблійних текстів народною говіркою в цей період не існувало, тим більше, що виконували ці переклади особи духовного стану, чи, як у випадку з королем Альфредом, ті, хто знаходився під їхнім впливом (Schwartz, 1963: 10).

З 793 р. починається вторгнення вікінгів, яке триває майже три сотні років і закінчується поселенням скандинавів у Англії, яка навіть на певний час стає частиною Північноморської імперії короля Канута та його синів. Скандинави-вікінги, яких ми називаємо варягами, а англосакси “*Danes*” (данами), мали, як всім відомо, істотний вплив

на розвиток давньоанглійської мови. (Вони принесли з собою назви багатьох топонімів, наприклад тих, що закінчуються на *-by* (Derby тощо) та близько 900 слів, таких як “*sky*”, “*skein*” тощо.) Проте не менш важливою була й реакція на скандинавське вторгнення.

Мистецтво перекладу було дуже високо розвинуте в середньовічній Англії (Клейнер, 1985: 69). У зв'язку з цим необхідно перш за все згадати перекладацьку діяльність короля Альфреда Великого (*Aelfred*, бл. 849–899, короля Вессексу з 871 по 899), котрий в давньоанглійський період (бл. 600–1100) був найвизначнішою фігурою, та вчених його оточення, таких як абат Вустерський Верферт та єпископ з Уельсу Ассер, котрий написав біографію Альфреда та інші. Альфред уславився тим, що сприяв освіті та не дозволив Англії опинитися в руках скандинавських вікінгів (за свідченням „Англосаксонської хроніки” то були дани) і коли Альфред стає королем Вессекса, то майже половина Англії знаходиться в їхніх руках. Як король він продовжував збройну боротьбу з данами до 878 року, коли після кількох поразок розбив, урешті-решт, скандинавів у битві при Едінгтоні, заставивши данського проводиря Гутрума здатися та прийняти християнство. Через сім років дани, котрі раніше завоювали Східну Англію, порушивши вкотре мирну угоду, напали на Вессекс, та армія Альфреда не лише розгромила їх, але й захопила Лондон. Дани відійшли до східної третини Англії, утворивши на північно-східному побережжі свою державу – „Данелаг” („область данського права”). Весь англійський народ, як на території Вессексу, так і поза його межами, за винятком підданців данів, визнає Альфреда своїм королем.

Проте, так само як військова звитяга Альфреда врятувала англійський народ від знищення, так і його інтелектуальна діяльність врятувала англійську мову й сприяла розповсюдженню писемності серед його підданців. Унікальний внесок Альфреда до англійської історії полягає в тому, що для освіти свого власного народу він використав не латинську мову, а мову англійську. Він є першим монархом, що став символом національної єдності й почав добиватися політичного управління над англосаксонським населенням на півдні під гаслом звернення до «спільного почуття англійскості, що передається разом із мовою» (Mc Gurn, 1986: 69). Єдиний англійський король, прозваний “Великим”, Альфред уславився своєю любов'ю до освіти та талантами політич-

ного вождя. Він також запроваджує важливий новий звід законів «Книга Законів» (*Dooms*), в якій після вивчення давніх та новітніх принципів законодавства, він здійснив спробу поєднати закон Мойсея з християнськими принципами та давніми германськими звичаями, а також започаткував літопис “Саксонська хроніка”, який продовжували вести протягом кількох наступних століть. Крім цього, відносно пізно, в сорокалітньому віці, він вивчає латинську мову й починає перекладати „*певні книжки, які найбільш необхідно знати всім мужам*”. Також він замовляє переклади ключових текстів, зокрема єпископу Верферту „Діалоги” папи Григорія Великого.

У відповідь на відчутний занепад інтелектуального життя в Англії, коли в країні залишилося дуже мало людей здатних читати англійською та перекладати з латинської мови, Альфред створює та замовляє низку перекладів: (1) “*Cura Pastoralis*” („Правило пасторське” – так передано назву цього твору у російському виданні 1883 р.) Григорія Великого, настанову священнослужителям, до якої Альфред також додав передмову, що описує сучасне падіння освіченості та окреслює його намір зробити грамотність більш звичною та доступнішою; (2) „*Historiarum adversus paganos libri septum*” („Історія в семи книгах проти поган”) римського історика Павла Орозія (бл. 380 – бл. 420), твір V ст. (417) із загальної історії, в якому автор ділить світову історію на сім періодів, коли світові царства (Вавилонське, Македонське, Карфагенське, Римське) змінюють одне одного, але ці зміни не несуть людям миру та процвітання, і, можливо, саме трагізм сприйняття світових подій – а Орозій любить переліковувати жертви війн, чуми та стихійного лиха – припадав до смаку читачам «темних віків», зокрема Беді, який його цитував, та Альфреду, який його першим переклав; до цього твору Альфред додав також розповідь про сучасних мандрівників; (3) переклад “*De Consolatione Philosophiae*” („Розрада від Філософії”) Боеція, спершу виконаний виключно прозою, а в другому варіанті віршовану частину – алітерованим віршем; між іншим, першому перекладі цього улюбленого твору Середньовіччя, за сто років до перекладу давньонімецькою мовою Ноткера Губастого з Сант-Галленського монастиря, за триста до старофранцузького перекладу Жана де Мена та за чотириста до італійського перекладу Альберта з Флоренції, грецького перекладу Максима Плануда та перекладу

Чосера уже середньоанглійською мовою (Голенищев-Кутузов, 1972: 111–112); (4) переклад “*Soliloquia*” („Розмови з самим собою”) Блаженного Августина (386–387 рр.), дві книги в формі діалогів, що звернені до себе самого і ведуться із власним розумом, як у деяких розмовах Сенеки та Марка Аврелія; твору який передував «Сповіді» (Ouseby, 1991: 17). Останні два твори включають багато додаткового матеріалу, а належність останнього перекладу Альфреду викликає сумніви у деяких дослідників. Також цілком ймовірно, що Альфред приймав участь у перекладі скороченої версії “*Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*” („Церковна історія народу англів”) Беде Достоповажного, який раніше повністю приписували йому, але значна частина якого написана не його рідним діалектом (Ouseby, 1991: 17). Принаймні, так гадали Ельфриск та Вільям Мальмсберійський. Перекладав Альфред іноді послівно, іноді вільно, як сам писав у своїх передмовах. І до кожного зі своїх перекладів додавав власний коментар. Ось як Альфред пояснює свій спосіб перекладу в «Передмові до перекладу „Розради від Філософії” Боеція» (887): *«Король Альфред став перекладачем цієї книжки й обернув її з книжки латинської в книжку англійську, й труд сей нині завершено. Інколи він ставив замість слова слово, а інколи передавав по значенню, щоб якнайясніше та якнайдоступніше розтлумачити їх, попри те, що безліч інших різноманітних земних справ відволікали часто як його розум, так і його тіло. Справи сі нам не під силу навіть перелікувати, бо в дні його безліч таких випало на землі його, правити якими він узяв на себе, одначе все ж спромігся вивчити сю книжку й перекласти її з латини англійською, а по тому й виклав віршами, і праця ся нині завершена. І благає він нині, іменем Господа закликає всякого, хто захоче прочитати сю книжку, щоби той, коли розуміння того буде більш вірним, не став би ганити його, а помолвся би за нього. Оскільки всяк повинен за нагоди говорити, що говорить, й вершити те, що йому по силах.»* (Пер. Ільїна І.В. та Кальниченка О.А.)

І хоча Альфред пише, що іноді «він ставив замість слова слово», сучасні дослідники відзначають, що випадків буквального перекладу у цьому тексті дуже мало (Robinson, 2002: 17).

За програму перекладів Альфред взявся, щоб протистояти куль-

турному занепаду своєї держави. А почав він перекладати з Григорія Великого, бо до того у Британії був особливий інтерес, адже саме Григорій Великий виступив ініціатором місії Августина. “*Cura Pastoralis*”, яку Альфред називав “Пастирською книгою” (*Shepherd's Book*), вважали типовим настановою-довідником клірика. Альфред надіслав по одному екземпляру книги до кожної парафії в королівстві. У передмові Альфред розмірковує над значенням перекладу в цілому й для його підданців, що не розуміють латину, зокрема. Він вказує, що ходження такого твору в Англії буде сприяти грамотності й таким чином укріпленню англійської мови.

Альфред був впевнений, як і багато хто в його часи, що набіги та вторгнення вікінгів – то Божа кара за занепад ученості в Англії, й протягом усього свого правління прагнув відновити грамотність. Він наказав всім заможним молодим людям навчатися читати та писати англійською мовою. Він запрошував учених людей з Мерсії, Вельсу, із-за моря. Також Альфред намагається, значною мірою безуспішно, відновити чернецтво в Англії, адже саме монастирі були осередком освіченості.

Лист до єпископа Верферта (890/897) це є свого роду лист-супровід, який був прикладений до рукопису перекладу Альфреда англосаксонською мовою з латини “*Liber Regulae Pastoralis*” („Правила пасторського”) (591) папи Григорія Великого. Як згадує Альфред у своєму листі, його думкою було розіслати рукописи цього перекладу кожному з його єпископів, й екземпляр відправлений єпископу Верферту, очевидно, належав до числа перших, які належало виготовити та надіслати. Англосаксонське духовенство особливо шанувало Святого Григорія, адже саме він зіграв важливу роль у наверненні Англії до християнства, коли за три сторіччя до цього відправив до цих країв Святого Августина – першохрестителя Англії; а оскільки книжка Святого Григорія особливо стосувалася християнської освіти, то вона виявилася прекрасним засобом для власних освітянських планів Альфреда.

«Король Альфред шле вітання свої єпископу Верферту в словах приятних та дружніх, і бажає оголосити тобі [наступне]: неодноразово спадало мені на думку скільки мудрих мужів було колись серед народу англійського, як серед осіб духовного стану,

так і серед мирян; а наскільки благими були часи по всіх землях англійських моді, і наскільки королі, що правили народом у ті дні, корилися Господу та служителям його; і ті й інші служили в рідному краю миру, та благочестю, та тим, хто над ними, й також множили землі за межами його; й наскільки досягли успіхів вони як у справах ратних, так і в мудрості своїй; і наскільки ревні люди духовні були як в повчанні, так і в навчанні, а також і в служінні, що доводилося їм правити в ім'я Господа; й наскільки багато мужів із земель заморських прибували в краї наші в пошуках знання та науки; а нині змушені ми спрямовувати погляд наш за море в пошуках мужів учених, як тільки потрібні нам вони. Настільки великий занепад серед народу англійського, що мало знайдеться по цю сторону [ріки] Гумбер тих, хто розумів би службу Божу англійською, чи навіть зміг би перекласти листа з мови латинської англійською, й здається мені, що й по ту сторону Гумбера небагато таких буде. Настільки мало було оних, що не згадаю жодного південніше Темзи, коли сховався на престол. Слава Господу Всемогутньому, що принаймні якась кількість їх мається нині. Й того повелюю тобі, що, як гадаю, є й твоїм бажанням, звільнитися якнайчастіше від справ мирських, з тим щоб міг ти прикласти мудрість, даровану Господом тобі, до всього, що в силах твоїх. Помисли тільки, які нещастя випали б нам у світі цьому, якби не любили б ми все самі й не дозволяли іншим, - інакше любили б ми лише називатися християнами, та мало хто любив би добротність.

Як згадувалося мені все сіє, то й згадалось також, як до того, коли все було піддане грабежу та огню, бачив я по всій Англії церкви багаті на скарби та книжки та силу слуг Божих, що мало користі мали від книжок сих, бо не могли нічого в них розуміти, так як написані вони були не нашою мовою. І немов говорили вони: „Прадіди наші, що тримали місця сі, любили науки й ними збагатили себе та передали нам. І сліди їхні знати тут і досі, проте не можемо ми слідувати їм, бо втратили ми тепер і багатства сі, і знання, через те що не здатні ми схилити розум наш до сього промислу. І як згадав я все сіє, то подивувався вельми на тих мужів добрих та мудрих, які колись жили серед народу

англійського й повністю всі ті книжки вивчили, так що не було у них потреби перекладати їх хоча б частину рідною мовою. Але слідом я відразу ж відповідав собі, кажучи: „Вони й помислити не могли, що люди коли-небудь стануть настільки безтурботні, а вченість настільки занепаде; вони утримувалися від перекладу навмисне й сподівались, що в землі сій буде знань тим більше, чим більше мов ми знаємо.”

І тоді згадав я, як закон було вперше встановлено мовою євреїв, а слідом за тим, як греки спізнали його, переклали вони його своєю мовою, а також й усі інші книги. І також се було потім у римлян, коли вони спізнали їх [книги], то переклали їх своєю мовою завдяки вченим тлумачам. Та й всі інші християнські народи також переклали частину їх своїми мовами. Тому-то здається мені за найліпше, як здається також і тобі, що слід нам перекласти деякі книжки, які найбільш потрібно знати кожному, тією мовою, що всі ми зможемо урозуміти, й учинити так, що з Божою поміччю нам без великих зусиль вдасться, якщо буде мир, щоб всі юнаки з вільних людей, що нині живуть в англійському народі, що мають статки, щоб присвятити себе тому, могли бути усаджені за навчання, доки ні нащо інше вони не потрібні; доти, доки не зможуть читати англійську грамоту добре: по тому вони можуть бути вивчені далі мові латинській, як тільки знайдеться той, хто забажає навчати їх далі й тим самим допоможе їм прилучитися до духовного стану.

Далі, коли згадав я наскільки знання латини занепало серед англійського народу, проте ж багато-хто при сьому може читати англійське письмо, розпочав я поміж інших різних та численних турбот королівства нашого перекладати англійською мовою книжку, що називається латинською мовою “Pastoralis”, а нашою англійською мовою “Sheperd’s Book” [„Книга пастиря”], іноді слово в слово, іноді ж іншими словами, чому навчився я у архієпископа мого Плегмунда та єпископа мого Ассера, та священника мого Гримбольда, та священника Іоанна. Коли пізнав я її [цю книжку], то переклав її англійською, як розумів та як міг розтлумачити якнайясніше, й відтак розсилаю її нині по всім єпископствам в королівстві нашому, і в кожній буде закладка

вартістю 50 манкусів [англосаксонська монета вартістю 30 пенсів]. Й іменем Господа я повеліваю, щоби ніхто не вилучав закладку з книжки, чи книжки з храму; бо невідомо чи будуть [в королівстві] настільки вчені єпископи, як нині, слава Богу, є майже повсюди; і тому бажаю, щоби завжди знаходилися книжки на місці, хіба що єпископ візьме з собою, чи куди передана в позику, чи хто переписує її.» (Пер. Ільїна І.В. та Кальниченка О.А.)

Переклад, як він практикувався й стимулювався таким монархом як Альфред, став унаслідок цього знаряддям спасіння англійської мови, сприяв створенню почуття національної єдності, заклав підвалини англійської прози. Після короля Альфреда переклад продовжує розквітати в Англії, зокрема в монастирях та інших релігійних закладах.

І все ж самим визначним перекладачем давньоанглійською мовою був Ельфрік (бл. 950–1010), абат Ейнсгамського монастиря, прозваний Граматиком, бо був автором латинської граматики – “Колоквіуму” – елементарної латинської читанки в діалогічній формі та латиноанглійського словника, першого в своєму роді, котрий здійснив численні адаптації та переклади із Старого Завіту („П’ятикнижжя”). Також він уклав дві збірки гомілій (проповідей) англійською мовою, що базувалися переважно на творах Беди Достоповажного, Блаженного Августина, Ієроніма Стридонського та Григорія Великого, і здійснив переклад “*De Temporibus*” Беди та інших релігійних творів і описав свої дії в “*Tract on the Old and New Testament*” (Ellis, Oakley-Brown, 1998: 336). Свої переклади давньоанглійською мовою Ельфрік супроводжував передмовами, в яких викладено його намір зробити свою мову простою й зрозумілою звичайним людям, і з яких ми дізнаємося про принципи його роботи. На відміну від Альфреда діяльність Ельфрика дійсно мала іншу орієнтацію – на простих віруючих. Як він писав в передмові до проповідей, його переклади „*призначені для простих людей, котрі знають лише мову своїх предків*”, і що тому він „*не вживає слів малознайомих, а лише слова із звичайної мови... свідомо цураючись непотрібної витонченості та надаючи перевагу словам простим та ясним*”.

Досить важливим уявляється також зауваження Ельфрика про необхідність збереження при перекладі духу англійської мови, які він висловив у передмові до перекладу „Книги Буття” (Клейнер, 1985:

69). Простота в перекладах Ельфрика не означала спрощення. Ельфрик не скорочував тексти, а, навпаки, поширював їх за рахунок того, що розтлумачував малознайомі слова та реалії, розкривав терміни (Клейнер, 1985: 69). Заняття перекладом спонукали Ельфрика на створення першої латинської граматики давньоанглійською мовою. Як він пише в передмові давньоанглійською мовою: „Я вирішив цю... книжку перекласти англійською після того, як переклав дві книжки з восьми десятків проповідей”. Тут же він вказує й на мету своєї роботи: „книжка може подвигнути юнаків на вивчення цієї науки, доки вони не набудуть більших знань” Крім того, він вважав, що її можна використовувати як „вступ до вивчення обох мов” (Клейнер, 1985: 70). Своїми творами Ельфрік сприяв стилістичному розвитку англійської мови. В «Передмові до «Книги Буття» (997?) Ельфрік пише: «Коли Ви, вельмишановний друже [граф Етельверд], побажали, щоб я переклав з латини англійською мовою “Книгу Буття”, то я не охоче брався задовольняти Ваше прохання, стосовно якого Ви запевняли мене, що мені слід перекласти лише до розповіді про Ісака, сина Авраама, маючи на увазі, що хтось інший вже переклав для Вас її з цього місця до кінця. Зараз мене тривожить, щоб ця робота не стала небезпечною для мене, чи для когось іншого, хто за неї візьметься, бо я боюсь, що якийсь нерозумний чоловік може прочитати цю книгу або почути, як її читають, і уявити, що він зараз, за нових законів, зміг жити так само, як жили патріархи, до того, як було встановлено старі закони, чи як жили люди за законами Мойсея. Якийсь час я знав, що один священик, який тоді був моїм вчителем і який трохи розумів латину, має у своїй власності “Книгу Буття”; і от він не посоромився сказати, що у патріарха Якова було 4 дружини – дві сестри та дві їхні служниці. Те, що він сказав, було досить-таки вірно, проте ані він не усвідомлював, ані я тоді ще, яка існує різниця між старими заповідями та новими. В давнину брат брав у дружини сестру; іноді батько мав дітей від власної дочки; багато мужів мали по кілька дружин для збільшення роду і могли одружуватися лише серед своїх родичів. І всякий хто зараз, після появи Христа, живе так, як люди жили до законів Мойсея, чи згідно його законів, той не є християнином; по суті,

він не вартий того, щоб християнин їв поруч нього. Якщо малоосвічені клірики мають трохи невиразного уявлення про зміст їхніх латинських книжок, вони негайно починають вважати, що можуть стати великими вчителями; але вони не розуміють точного духовного значення і того, що Старий Заповіт був прообразом того, що мало постати, і як Новий Заповіт після втілення Христа, став здійсненням всього того, що Старий Заповіт провіщав стосовно Христа та обраних ним. Посилаючись на апостола Павла, вони часто бажають знати, чому вони не можуть мати кількох дружин, як мав апостол Петро; але вони не захочуть ані почути, ані зізнатися, що блаженний Петро жив за Мойсеевими законами, до того, як Христос явився людям й почав проповідувати свої святі проповіді, і що Петро, будучи першим супутником, якого Він обрав, по тому негайно відмовився і від дружин і від майна і наслідував Христовому вченню того нового Закону, тієї чистоти, які Він сам започаткував ...» (Пер. Кальниченка О. А.)

Згадані переклади є майже виключно прозовими, проте за часів давньоанглійського перекладу існувала також значна традиція віршованого перекладу, переважно релігійних текстів, для освіченої читацької аудиторії, перш за все монастирської братії. Відоме ім'я лише одного автора, Кюневульфа (перша половина IX ст.), котрий назвався в чотирьох поемах, три з яких є перекладами: “*Elene*” та “*Juliana*”, зразки агіографічної (житійної) літератури, та “*Ascension*” – гомілія Григорія Великого. В інших випадках віршовані переклади належать анонімним авторам (Ellis, 2000: 45).

За браком місця згадаємо лише деякі з перекладних творів цього часу: “Фенікс” (*The Phoenix*), віршований переклад алегоричної поеми Лактація “*De ave Phoenixe*”, “можливо, найчарівніша з усіх релігійних поем давньоанглійською” (Greenfield, 1966 : 183); поетичний переклад латинської поеми Беди Достоповажного про Судний день невідомого перекладача, що збереглася в одному рукописі з прозовим перекладом греко-латинського роману “Апполоній Тирський”, що є єдиним свідченням існування жанру роману давньоанглійською мовою; та загадок в Ексетерській книжці, перекладених Альдгеймом (бл. 639 – 709) з “*Aenigmata*” (Ellis, 2000: 45).

Література:

1. Аверинцев С. С., Гаспаров М. Л., Самарин Р. М. Литература Западной Европы раннего средневековья. Латинская литература // Всемирная история литературы. – Т. II. – С. 441–460.
2. Беда Достопочтенный Из “Церковной истории народа англос” Книга IV. 24. 331–333 // Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков // Грабарь-Пассек М.Е., Гаспаров М.Л. (отв. ред.). – М.: Наука, 1970. – С. 217–219.
3. Голенищев-Кутузов И. Н. Средневековая латинская литература Италии / И. Н. Голенищев-Кутузов. – М.: Наука, 1972. – 308 с.
4. Клейнер Ю. А. Латинская грамматическая традиция в Англии VII–XI вв. (Беда, Алкуин, Эльфрик) // История лингвистических учений. Средневековая Европа // А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон (отв. ред.). – Л.: Наука, 1985. – С. 62–76.
5. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф. – М.: Изд. группа Прогресс, 1992.
6. Михайлов А. Д. Литература Западной Европы раннего средневековья. Введение // Всемирная история литературы. – Т. II. – С. 438–441.
7. Семенец О. А. История перевода / О. А. Семенец, А. Н. Панасьев – Киев: КГУ. – 1989.
8. Bassnett-McGuire S. Translation Studies / S. Bassnett-McGuire. – London, New York: Routledge, 1980. – P. 43–67.
9. Copeland R. Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts / R. Copeland – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – P. 52–143.
10. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / Robinson D. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
11. France P. (ed.) The Oxford Guide to Literature in English Translation / France P. – Oxford: OUP, 2000.
12. Delisle J., Woodsworth J. (eds.) Translators through History / Delisle J., Woodsworth J. Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins, 1995.
13. Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. / Baker M. – London and New York: Routledge, 1997.
14. Mc Crum, Ousby I. The Cambridge Guide to Literature in English / I. Ousby – editor – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 1110 p.
15. Ellis R. The Middle Ages // France P. (ed.) The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford: OUP, 2000. – С. 39–45.
16. Ellis R., Oakley-Brown L. British tradition / R. Ellis and L. Oakley-Brown // Baker M. (ed.); Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – L. and N. Y.: Routledge, 1998. – P. 333–346.

17. Schwarz, W. The History of Principles of Bible Translation / W. Schwarz / / Babel, vol.9, # 1–2, 1963. – P. 5–22.

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ В АНГЛІЇ (ранній середньоанглійський переклад)

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2006. – Вип. 27. – С. 50–54.)

При розгляді перекладу в історичному розрізі відразу стає помітно наскільки наші теперішні уявлення про переклад відрізняються від тих, що існували раніше, зокрема в епоху Середньовіччя. Дуже показовою в цьому плані є середньоанглійська перекладацька традиція. Вивчення цієї традиції є тією науковою п р о б л е м о ю, вирішення якої дозволяє зрозуміти, яку важливу роль може відігравати переклад в історії суспільства. Середньоанглійська перекладацька традиція неодноразово була предметом аналізу з різних боків [напр., 1: 2; 3], але зараз а к т у а л ь н о ю стає проблема її розгляду не ізольовано як суто національної, а, принаймні, у загальноєвропейському контексті. Тому м е т о ю цієї публікації є викласти становлення поглядів на переклад та зміни в них у середньовічній Англії, а також вказати на зв'язок цих поглядів з тогочасною практичною перекладацькою діяльністю.

За початок середньовічної перекладної англійської літератури ми, слідом за Р. Еллісом [1: 39], вважаємо місію першоохрестителя Англії Августина Кентерберійського, який прибув до Кенту за дорученням папи Григорія Великого з метою навернення до християнства англосаксів у супроводі тлумачів-франків 597 року. Трудніше встановити, коли Середні віки в Англії змінюються добою Відродження: тут за межу віху часто приймають творчість англійського першодрукаря Вільяма Кекстона (William Caxton, бл. 1422–1491), котрий розпочав друкувати книги 1475 року, коли видав власний переклад англійською мовою розповіді про падіння Трої з французького перекладу Рауля Лефевра “Recueil des histoires de Troye” під назвою

“Recuyell of the Historyes of Troye”. Умовною датою поділу середньовічного перекладу на давньоанглійський та середньоанглійський служить 1066 рік, рік нормандського завоювання Англії, хоча й після завоювання знання давньоанглійської зберігається в низці монастирських центрів і протягом XII ст. Середньоанглійський період займає чотири століття: між нормандським завоюванням та друкарськими пресами Кекстона. Проте цей період зручно поділити на дві частини: ранній, об’єкт нашого дослідження, та пізній середньоанглійський період, межею між якими є середина XIV ст., коли англійська мова витіснила французьку, як панівну літературну мову. Джон з Тревизи в «Поліхроніконі» пояснює цю зміну катастрофічним впливом Чорної Смерті, епідемії чуми 1349 року, на шкільну освіту. Проте й до того французька мова в Англії вже виходила із вжитку. Після Великої Чуми кількість освічених кліриків істотно зменшилась, а лихо та розруха мало сприяли витонченості, і коли життя звелось лише до животіння, то використання народної говірки природно стає загальним. Хоча переклади та оригінальні твори французькою мовою продовжували створювати в Англії і в кінці XIV ст., і серед них слід відзначити *Mirour de l’Homme* «Зерцadlo людини» (бл. 1374-1380) уславленого сучасника Чосера Джона Гавера (бл. 1330–1408). Проте, як би там не було, але саме рішення Чосера перекладати та писати лише англійською виявилось вирішальним для подальшого розвитку англійської літератури та культури [1; 2].

До XIV ст. нечисельне коло письменників та освічених читачів в Англії користувалися переважно латиною та французькою мовою, надаючи їм перевагу перед грубою англійською мовою селян та міщан. Тома Англійський, Роберт Вас та Марія Французька хоч і творили на англійській землі й, безперечно, використовували сюжети, запозичені з англійської та валлійської історії та легенд, однак, їхні твори належать до французької літератури [3]. Гальфрід Монмутський та Йоанн Солсберійський користувалися майже виключно латиною, і нехай ця традиція – писати латиною – дуже повільно, але відходила, ці автори могли сподіватися на те, що звертаються до загальноєвропейської аудиторії лише тоді, коли писали цієї мовою [3].

До середини XIV ст. літературна культура в Англії була тримовна. Порівняно з мовами, що використовувалися у навчанні (латина) та у

куртуазній культурі (англо-нормандська), англійська мова спершу була обмежена як засіб літератури і географічно – хоча на заході країни вона й утримувалася – і соціально. В нотатках до «Поліхронікона» Джон з Тревізи відзначає, що *oplandysch men* («неосвічені, горяни») з усіх сил пнуться вивчати французьку, щоб про них були ліпшої думки. А в *Holkham Bible Picture Book* (бл. 1326 року) скрізь використовується французька мова, за винятком сцен Різдва, де слова пастухів наведено англійською. Однак, картина ця на той час вже змінювалася, про що свідчить роман кінця XIII ст. («Про Артура та Мерліна»), у пролозі до якого сказано, що створено його «для багатьох шляхтичів... котрі не знаються на французькій мові» [1: 41].

Розподіл на переклади для еліти та для широкого загалу, довіра до однієї живої мови та недовіра до іншої регулярно проявляються під час усього середньоанглійського періоду [2]. Так, відразу по нормандському завоюванні перекладачі використовують переважно англо-нормандську, на відміну від англійської, адже вони впевнені в життєздатності першої та в її належності соціальній еліті [4: 90–91]. Переклади англо-нормандською пов'язані з двором та монастирськими центрами. Кілька перекладів англо-нормандською здійснено жінками, в тому числі в XII ст., черницями з Баркінгу, де якась Клеменс здійснила віршований переклад *Passio* («Пристрастей») св. Катерини Александрійської, а невідома черниця – «Житіє» св. Едуарда Сповідника [5].

Особливість англо-нормандської полягає в тому, що діалект однієї мови, а саме французької, переноситься на територію іншої мови – англійської, а таке переміщення й спричиняє двобічний вплив: з одного боку, мови, якій цей діалект належить, але від якої він територіально відірваний, а з іншого – мови, на території якої він опинився. У подальшому, в більш пізньому англо-нормандському відбувається істотне нашарування інших французьких діалектів, адже до англійської корони з часів Генріха II належать й інші французькі території (Анжу, Пуату, Гієнь, Овернь, Лімузен та інші), а також на нього впливають місцеві англійські говірки. При чому ані термін «мова», ані термін «діалект» не відбивають всіх особливостей виникнення та розвитку англо-нормандського діалекту, який в умовах відсутності території, де ним користувалася б більшість населення, перетворився на соціальний

діалект, і як такий, незважаючи на належність панівній групі, приречений на зникнення. [6: 87–88].

Отже, протягом усього середньоанглійського періоду в Англії існувало дві розмовні мови, англо-нормандська та англійська, й переклади могли здійснюватися з латини на будь-яку з них, або з однієї на іншу. В XIII ст. англо-нормандська була престижною мовою [4: 87]; так, визначний вчений і перекладач цієї доби (а переклад в середині віку був, мабуть, однією з функцій вченого) Роберт Гросстет, природній англієць, сільській хлопчина, що став єпископом Лінкольну і канцлером Оксфордського університету та відстоював англійську як мову навчання мирян, сам на письмі переважно вживав французьку. Широко вживана на початку XIV ст., англо-нормандська використовувалася при дворі і в XV ст. У такій мовній ситуації вибір цільової мови перекладу неминуче відбивав комплекс соціально-політичних впливів [2].

Це може послужити поясненням відносно малої чисельності оригінальних англійських творів та перекладів англійською у перші двісті років по нормандському завоюванні. Наприклад, близько 1200 року священник Лайамон (Layamon) створив англійський переклад *Historia Regum Britanniae* Гальфрида Монмутського (бл. 1135). Перекладав Лайамон з англо-нормандського посередника, перекладу тексту Гальфрида Монмутського, виконаного джерсієм Васом (*Wace*) під назвою «Брут» (1153). Лайамон перетворив двовірші та куртуазну оповідь Васа у напів-давньоанглійську епічну поему. Це звернення до давніх традицій, що є цілком зрозумілим як засіб збереження почуття англійського на тлі домінування французького, обмежує власні можливості: латинський першотвір Гальфрида зберігся у 190 рукописах, переклад Васа – у 26, а «Брут» Лайамона – у двох [4: 109].

У цьому відношенні корисним буде порівняння з іншою групою перекладів XIII–XIV ст. – перекладами середньоанглійською лицарських романів, переважно анонімними. Незважаючи на те, що дуже мало копій цих перекладів вціліло, це були надзвичайно популярні твори. Часто це були переклади з французьких джерел, хоча у XIV ст. не так часто, як у XIII ст. Так, незалежно було перекладено два ле Марії Французької (*Sir daunfal, Lai le Freine*); «Івейн» (*Yvain*) Кретьєна де Труа стало джерелом для анонімного «Івейн та Гавейн» (*Ywain and Gawain*). У цих перекладних романах прослідковується певна постійна

схема змін, що частково відображає зростання кількості читачів-буржуа, яким, власне, ці переклади й призначалися: сюжет зводиться до самого необхідного, у перекладі менше тонкості та нюансів почуттів [4: 144], а гумор та іронія першоджерела зростають та поширюються [1: 41].

До середини XIV ст. більшість середньоанглійських перекладів були анонімними і, за винятком Ричарда Ролле з Гемполу (Richard Rolle of Hampole, бл. 1300–1349), чернця-пустельника з Йоркширу, що навчався в Оксфорді, і писав англійською та латиною дидактичну прозу та вірші, пристрасні та щирі про любов до Бога, і чий Псалтир використовувався і через 100 років, а то й більше, здається мало хто з перекладачів був достатньо значимим, щоб зробити істотний внесок у розвиток традиції, чи щоб набути популярності у широкій читацької аудиторії [2; 7: 49]. У «Передмові до англійського перекладу Псалтиря» Ричард Ролле писав: *«У цій роботі я не буду використовувати вчених висловів, а самі легкі та прості слова англійської мови, які наближуються до латинської мови щонайбільше з тим, щоб ті, хто не знає латини могли зрозуміти багато латинських слів через англійську мову. В перекладі я притримуюся літери наскільки можу, а де не можу відшукати англійського слова, яке б точно відповідало латинському, то додержуюся смислу, щоб тим, хто читатиме книжку, не треба було боятися, що вони не зрозуміють. В поясненні я наслідую отцям церкви, оскільки може статися, що воно потрапить до рук лихої людини, яка й гадки не має, як слід тлумачити цю роботу, і заявить, що я не знаю, що кажу, й, таким чином, спричинить велике зло собі та іншим, поставившись з презирством до цього твору, який є благодійним як для неї, так і для інших»* (Переклад Кальниченка О. за [7: 49–50]).

У цей період чимало англійців здійснюють переклади латиною, особливо наукових, теологічних та філософських трактатів, часто за межами Англії, з арабської та греки, серед яких варто виокремити Аделарда Батського та Роберта Кетського. Науковий кругозір усіх, хто був пов'язаний з соборними школами, протягом всього XII ст. безперервно розширюється та збагачується. На початок XIII ст. у Західній Європі було перекладено латиною майже всі твори Аристотеля, причому часто разом з грецькими та арабськими

коментарями, а також основні географічні, медичні, математичні та астрономічні праці грецької та арабської науки; і науковцям XIII ст. належало вирішити питання, як узгодити ці нові дані, що їх було взято з поганських творів, із загальноновизнаними та непорушними істинами Святого Письма [8: 275-276].

Полеміка, що розгорнулася в XIII ст. в Паризькому університеті стосовно перекладу грецьких філософів з арабських джерел, викликала жорстке обговорення питань перекладу. Англієць Роджер Бекон (1220–1292), виходячи з лексичних та термінологічних даних та із власного невдоволення якістю цих перекладів, у своїй праці *Opus tertium* визнав переклад взагалі справою неприйнятною [9]. Вихід він вбачає у вивченні іноземних мов, про що й пише в «*Opus Maius*» [7: 44-46]: «...неможливо латинянам досягти необхідного у справах божественних та людських інакше, аніж через знання інших мов... Бо увесь священний текст було взято з грецької та гебрайської мов, а філософія походить з цих джерел та з арабської мови» (Пер. Кальниченко О.А. та Кальниченко С.О.).

Далі Р. Бекон пояснює, чому саме переклад є неможливим: «...неможливо, щоб конкретна якість однієї мови було б збережено в іншій. Адже навіть говірки однієї і тієї самої мови в різних краях відрізняються, як стає ясно з галльської мови, яка поділяється на багато говірок: франсійську, пікардійську, нормандську, бургундську та інші. Доречний та зрозумілий вислів говіркою пікардійців не буде доречним серед бургундців, більш того, навіть серед їхніх сусідів з Ль-де-Франсу. Наскільки ж у більшій мірі це буде вірно у випадку з мовами різними? Отже, чудовий твір однією мовою не може бути переданий іншою із збереженням тих особливостей, які він має в джерельній мові» [7: 46].

Для доказу він посилається на Ієроніма Стридонського: «Саме тому Ієронім у своєму посланні про кращий спосіб перекладу висловлюється наступним чином: «Так ось, коли я перекладаю дослівно, то виходить незграбно, а варто мені з необхідності, щось змінити в порядку чи способі викладення, як виявляється, що я погрішив проти обов'язків перекладача... Так що, якщо комусь здається, що при перекладі краса складу залишається незмінною, то нехай він дослівно перекладе латиною Гомера,

більш того: хай передасть його прозою його ж власною мовою, і тут ти побачиш, що розміщення слів сміховинне, а найкрасномовніший із поетів ледве-ледве володіє мовою» [7: 46].

Бекон скаржиться на бідність сучасних йому народних мов: *«Бо нехай хто-небудь з чудовим знанням такого предмета як логіка, або якогось іншого, спробує передати його рідною мовою, то він побачить, що йому не лише бракує думок, але й слів; так що ніхто не зможе зрозуміти цю дисципліну, перекладену таким чином, в її справжній силі. Тому жоден латинянин не зможе зрозуміти так як слід мудрості Святого Письма та філософії, якщо він не розуміє тих мов, з яких вони перекладалися. По-друге, ми повинні враховувати, що перекладачам бракує слів латинською мовою для передачі конкретних творів, бо ці твори не були з самого початку створені латиною. Тому в них використано дуже багато слів з інших мов. А так як ці слова незрозумілі тим, хто цих мов не знає, то вони і вимовляються неправильно, і пишуться не так як слід. А через незнання латини вони часто замість неї без міри використовують іспанську чи інші місцеві мови. Наведу лише один приклад із книжки Аристотеля про рослини, де той пише: «Belenum, який дуже шкідливий у Персії, при пересадці у Єрусалимі стає їстівним». Слово belenum не є словом науковим. Воно запозичене з іспанської мови. А його латинська назва jusquiamus [блекота – Прим. авторів]. Після того, як наді мною, коли я не міг зрозуміти, що читаю, насміялися мої іспанські студенти, яким, зрозуміло, відомі слова своєї власної мови, то я від них, в решті решт, дізнався значення цього слова, а також й багатьох інших» [7: 46].*

Також, Р. Бекон вказує на необхідність знання предметної області перекладу, та джерельної та цільових мов, що на той час було новелою: *«По-третє, хоча перекладач повинен досконало знати предмет, з якого він бажає перекладати, та дві мови, з якої та на яку він перекладає, лише перший перекладач Боецій повністю володів обома мовами, і лише майстер Роберт на прізвисько Гросс-тет [Велика голова], недавній єпископ Лінкольнський, знався на науці. А іншим звичайним перекладачам, таким як Герард Кремон-*

ський, Михайло Скотт, Аделард Англійський, Герман Тевтонець, з якими ми бачилися в Парижі, істотно бракувало як мовних знань, так і знань наукових; що, навіть, визнавав уже згаданий Герман стосовно себе та інших, і про що свідчать їхні переклади. [Сучасні вчені вважають різку критику якості перекладів цих перекладачів з боку Бекона необґрунтованою – Прим. авторів]. Бо настільки великими є перекручення, необробленість та колосальні труднощі в перекладах Аристотеля, що ніхто не може їх зрозуміти, і кожен переклад суперечить іншому, і раз за разом знаходяться хибні твердження, як стає ясно при порівнянні перекладів різних перекладачів та текстів різними мовами. Невірні твердження та багато поганих перекладів так само мають місце і у випадку із священними текстами. Адже Ієронім доводить, що в перекладах Сімдесяти тлумачів, Феодотіона та Аквілі міститься багато помилок, і оскільки ці помилки були розтиражовані по всіх храмах, то всі вставали на захист перекладу Сімдесяти, немов на захист власного життя, а Ієроніма вважали за фальсифікатора та викривлювача Святого Письма, аж доки потроху істина з гебрайської мови не прояснилася згідно перекладеного латиною святим Ієронімом. Проте, щоб не збивати з пантелику латинян надто великими змінами, з цієї причини, як сам він про це пише, іноді брав він з Септуагінти, іноді з Феодотііна, іноді з Аквілі, й, отже, залишав багато так, як було перекладено іншими, і з цієї причини багато невірних місць збереглося... Але й добре відомо, що Ієронім, підвладний людським слабостям, також, траплялось, помилявся у власних перекладах, як він сам часто зізнавався» [7: 46].

Після спроб відхилити латинські тексти Аристотеля як недостовірні, зіпсовані та такі, що його перекручують, твори цього грецького філософа були заново перекладено з грецьких текстів з метою позбавити їх арабських доповнень [10]. Найвизначнішими з цих перекладачів був англієць Роберт Гросстет (1168–1253), єпископ Лінкольнський, канцлер Оксфордського університету.

Перспективу у подальшого дослідження бачимо в типологічних порівняннях.

Література:

1. Ellis R. The Middle Ages // France P. (ed.) The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford: OUP, 2000. – С. 39–45.
2. Ellis R., Oakley-Brown L. British tradition / R. Ellis and L. Oakley-Brown // Baker M. (ed.); Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – L. and N. Y.: Routledge, 1998. – P. 333–346.
3. Cohen J. M. English Translators and Translations / J. M. Cohen. – 1962. – London: Longmans, Green and Co. – P. 1–51.
4. Pearsall, D. Old English and Middle English Poetry / D. Pearsall. – London, Henley and Boston: Routledge and Kegan Paul, 1977.
5. Legge, M. D. Anglo-Norman Literature and its Background / M. D. Legge. – Oxford: OUP, 1963.
6. Бородина М. А. Еще раз об англо-нормандском / М. А. Бородина // Philologica: Исследования по языку и литературе. – Ленинград: Наука, 1973. – С. 82–88.
7. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. / Robinson D. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002.
8. Памятники средневековой латинской литературы X–XII ст./ Отв. ред. М.Е. Грабарь-Пассек, М.Л. Гаспаров. – М.: Наука. – 1972. – С. 275–276.
9. Kelly L.G. The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West. / Kelly L.G. – New York: St. Martin's Press, 1979.
10. Kelly L. G. History of Translation / L. G. Kelly // Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to Cognitivists / Koerner E. F. K. (ed.). – New York: Pergamon, 1995. – P. 419–430.

ЮДЕЙСЬКА ТРАДИЦІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту “Нар. укр. акад.”. – 2006. – Т. 12. – С. 563–590.)

Створення істинно сучасної теорії неможливо без попереднього створення його історії, а найкращим шляхом для цього вважається дослідження національних традицій розвитку перекладу та перекладацької думки [12]. Саме тому **об’єктом** цього дослідження стала одна з найдавніших та найвпливовіших у світовій культурі перекладацьких традицій – юдейська. **Метою** дослідження було встановити вплив цієї традиції на подальший розвиток перекладу,

особливо перекладу сакральних текстів аж до сучасних часів. Донедавна розгляд історії перекладу саме з позицій національних традицій залишався поза увагою дослідників, а питання типологічних паралелей з іншими традиціями, як то китайська або іспанська, не розглядалися взагалі. Інше завдання автори вбачали в ознайомленні вітчизняного перекладацького загалу як з думками визнаних мислителів, що належать до даної традиції, так і їх наслідувачів з інших культур і традицій, та відголосом саме юдейської перекладацької традиції в основоположних творах з перекладознавства ХХ сторіччя.

З точки зору перекладу релігії можливо розділити на дві великі групи: ті, що існують на одній сакральній мові, та ті, чиї священні тексти можуть передаватися будь-якою мовою й при цьому залишатимуться однаково законними [15: 159]. У першому випадку, основними прикладами якого є іудаїзм та іслам, переклади завжди будуть вважатися простою прикладкою до першоджерельного тексту, в той час як у другому випадку, котрий включає християнство та буддизм, переклади можуть замінити першоджерело.

В той час як іудаїзм присвячував себе збереженню, передачі та тлумаченню слова Божого в оригінальній гебрайській формі, міцна традиція сприяє перекладу цих текстів у повчальних цілях [15: 161]. Існує давня єврейська традиція, що Тора, Старий Заповіт у християн, хоча містить божественні істини, була написана для того, щоб її розуміли люди. Отже, її слід перекладати й тлумачити для тих, хто не знається на гебрайській мові [9: 269]. А історія єврейського народу складалася таким чином, що в різні її періоди виникала потреба в перекладі Біблії з гебрайської мови. І перші історичні згадки про переклад Біблії можна знайти вже в самій Біблії. Коли єврейські вигнанці поверталися з Вавилонського полону за дозволу перського царя Кира додому, до Юдеї, в VI ст. до н.е., то багато з них вже не розуміли більше гебрайської мови і потребували перекладу священних текстів. Близько цього часу книжник Езра започаткував практику публічного читання Тори, в той час як жерці-левіти тлумачили її людям (Неемія 8: 1–8) [1]. Тобто, вони читали Тору старовинною гебрайською мовою (яка свого часу правила євреям за розмовну, проте під час Вавилонського полону перетворилася на книжну, літургійну, а розмовною мовою народу стала арамейська або інакше халдейська

мова) і тут же перекладали її арамейською та коментували. За століття відмінність між письмовим першоджерелом та усним тлумаченням отримала й чітку візуальну та оральну репрезентацію в синагозі [15: 161]. Коли читець читав з Тори, тлумач поруч нього перекладав конкретний сегмент рядок за рядком розмовною мовою слухачів, найчастіше арамейською. Святому Письму гебрайською мовою надавалося надзвичайно великого значення, що підкреслювалося в ритуалі. Так, читець не мав права відривати очі від тексту, щоб у вірних не склалося враження, що він імпровізує. Йому заборонялося виголошувати текст по пам'яті, бо він міг помилитися, або щоб не склалося враження, що він є автором тексту. Текст можна було лише читати, бо Тора була дана Мойсеєм у письмовій формі. Метургеман (тлумач) слухав та перекладав усно, не дивлячись у Тору, щоб не подумали люди, що він повторює написане там [15: 161]. Цей переклад завжди був усним, а от найдавніший письмовий переклад Біблії – це Септуагінта.

Деякі фрагменти Біблії виявляють сліди реального перекладу (наприклад, це впадає у вічі, якщо порівняти уривки Езра 1: 7–8 гебрайською мовою та Езра 5: 14 чи 6: 5 арамейською) [43: 439]. Основуючись на свідченнях інтерференції інших мов, які можливо встановити, та текстуальних традицій, можна висловити припущення, що немало фрагментів у Старому Заповіті є перекладами з інших джерел [43: 439]. Поза всяким сумнівом, певні переклади гебрайською мовою мали місце на ранніх етапах пост біблійних часів, однак, реальні тексти, що дійшли до наших часів, обмежуються майже виключно біблейськими віршами, що цитуються в мішнаїцьких текстах і перекладаються, як частина процесу роз'яснення, новою версією гебрайської мови [43: 439]. Пізніше, в Ізраїлі та в сусідніх краях, де оселилися євреї, (а особливо в Єгипті) розпочинають виконувати переклади вже з гебрайської мови, переважно арамейською та грецькою, спершу перекладають усно, а потім – письмово. Її основною метою цих перекладацьких зусиль було зробити Святе Письмо доступним для менш вчених людей, щоб вони могли приймати участь в богослужінні [43: 439].

Перший грецький переклад Старого Завіту увійшов до історії культури під назвою “переклад Сімдесяти” або “Септуагінта” (від

лат. septuaginta – сімдесят), тобто це переклад сімдесяти тлумачів. Перекладачами (тлумачами) були правовірні іудеї в елліністичному Єгипті, що вже кілька поколінь жили тут і в повсякденному спілкуванні користувалися спільною мовою Середземномор'я – грецькою. С.С. Аверінцев пише про створення “Септуагінти” як про перекладацьку роботу унікального розмаху, що стала кульмінаційним пунктом в русі іудаїзму до наднаціональної, загальнолюдської релігії [3 “Септуагінта” була сприйнята християнством і стала основою християнського старозавітного канону на всі часи в грецькій православній церкві. Між перекладом “70 тлумачів” та виникненням християнства як універсальної релігії існує глибокий зв’язок, як між передумовою та здійсненням [3]. Сучасні вчені відзначають, що переклад було виконано кількома перекладачами, обдарованість яких була різною. Деякі частини перекладено парафрастично, деякі - буквально, деякі – інтерпретаційно [8: 82].

Найдавніше повідомлення про історію цього перекладу міститься у так званому “листі Аристея”. Ми не знаємо достеменно, хто написав славнозвісного „листа Аристея” про створення в Александрії початку третього століття перекладу Септуагінта. Яскравий та насичений подробицями лист видається розповіддю очевидця, хоча філологічний та історичний аналіз дозволяє висунути припущення, що його насправді було написано десь на півтора сторіччя пізніше від імені Аристея якимось еллінізованим, проте побожним, александрійським євреєм в кінці II ст. до н.е. [38: 4]. У цьому листі наведено численні легендарні подробиці здійснення цього перекладу, однак цей лист швидше приховує справжні історичні факти, аніж розкриває їх. Проте, попри це, згаданий лист є важливим документом, в якому викладені погляди його автора на метод та процедуру біблійного перекладу. Листа було створено, ймовірно, для роз’яснення єгипетським євреям довершеності та високої якості цього грецького перекладу, або ж як рекомендацію тим, хто не наважувався відмовитися від першоджерельного тексту гебрайською мовою [42: 6]. Лист Аристея, мабуть, містить в собі традиційні для того часу погляди на переклад. Крім того, для нас він важливий тим, що є найдавнішим викладенням вимог, необхідних для створення нової версії Біблії [42: 6]. „Лист Аристея” також важливий тому, що проливає світло на поширені в давньому світі трепет та побоювання, коли мова

заходить про переклад сакральних текстів – побоювання, яким частково можна пояснити необхідність представити саме цей переклад як богонатхненний. В Александрії перекладачі щоденно перш ніж взятися за переклад за ритуалом мили руки; а вислухавши переклад, який голосно зачитувався, простолоудя наполягало на тому, щоб в ньому ніколи не змінювали жодного слова, й що найбільше вражає, так це дві розповіді Деметрія про грецьких авторів, які були вражені фізичними розладами, коли лишень збирались включити в свої твори уривки з Святого письма в грецькому перекладі, й відходили лише тоді, коли відмовлялися від свого наміру зробити Боже слово відомим неєвреям.

Вперше, очевидно, в історії переклад виконувався не окремими особами, а цілим колективним органом, який узгоджував грецький текст перекладу. Такий колективний метод праці над перекладом гарантував точність, а для автора листа точність означала, що жоден переклад, окрім виконаного спеціально створеним комітетом перекладу, не може бути точним. Саме тому жерці та деякі з керівників громади на своєму зібранні вимагали: *„З огляду на те, що переклад добре та побожно виконаний і у всіх відношеннях точний, найкращим буде, щоб він залишався у своєму сучасному вигляді й щоб його не переробляли жодним чином.”* Ці слова демонструють нам погляди на мову, які досить відмінні від наших сучасних: а саме, що мови не змінюються і, в цілому, є ідентичними. Отже, “досконала точність” в перекладі досяжна й цілком можливо створити зразковий переклад, що не лише стане конечним, але й замінить першоджерело [45: 6]. Наводимо фрагмент з листа Аристея до Філократа (бл. 130 року до н. е.), де йдеться про те, як саме здійснювався переклад: *“...І всім миром ми обрали добрих та праведних достойників, по шість чоловік від кожного коліна, з якими й посилаємо цю книгу Закону нашого. ... Й отже, вони приступили до його виконання, узгоджуючи шляхом взаємних порівнянь всі частини. Придатний результат узгодження далі під керівництвом Деметрія записувався. Засідання зазвичай тривали до дев'ятої години [до третьої пополудні], а потім вони завжди переривалися, щоб подбати про тілесні потреби, при чому всі їхні вимоги щедро задовольнялися.... Отже, як ми казали раніше, вони щодня*

збиралися разом на цьому місці, настільки чудовому завдяки своєму відлюддю та ясній видимості, й виконували визначене їм завдання. І трапилося так, що роботу по відтворенню [закону грецькою мовою] було завершено за сімдесят два дні, немов би цей збіг став результатом якогось провидіння. Коли роботу було завершено, Деметрій зібрав громаду євреїв в тому місці, де було виконано переклад, й зачитав його всьому зібранню, при цьому були присутні також і перекладачі; й вони отримали до того ж від громади бурхливу овацію на відзнаку визнання їхньої великої роботи. І вони влаштували подібний прийом Деметрію, й попрохали його повеліти зробити копію всього перекладеного Закону й піднести його в дар їхнім правителям. Коли сувої було зачитано, жерці та старійшини від перекладачів та деякі з керівників громади піднялися й сказали: „З огляду на те, що переклад добре та побожно виконаний і у всіх відношеннях точний, найкращим буде, щоб він залишався у своєму сучасному вигляді й щоб його не переробляли жодним чином.” Коли всі виявили згоду із сказаним, вони запропонували, щоб було проклято, згідно їхнього звичаю, всякого, хто буде переглядати цей текст: додавати, змінювати яким-небудь чином те, що було записано, або вилучати з нього; і в цьому вони вчинили добре, з тим, щоб ця робота могла б зберігатися нев’януchoю та незмінною завжди. [38: 4–6]

В Александрії також було вказано й на причину неможливості перекладу. Онук Ісуса, сина Сираха, автора Книги Мудрості Ісуса, частини “Еклезіясту”, створеної первісно гебрайською мовою, бажаючи прислужитися своїм землякам у діаспорі, переклав її панівною мовою елліністичних часів – грецькою. А в “Передньому слові перекладача на грецьку мову” вказав, що першопричина неможливості повноцінного перекладу, це те, що мови різні, (бл. 130 до н.е.): “Отже, припрошую вас доброприхильно й уважно це прочитати і дарувати люб’язно, якщо де в чому схибили ми, віддай, попри всі зусилля тлумачні: не рівносильний бо вислів той самий у мові єврейській та в інших; не один лиш сувій цей, але й сам закон, а також і пророки, та й книжок усі решта мають чималі відміни в перекладі від першотворів”. [1]

Легенда про створення Септуагінти була підхоплена кількома іншими впливовими авторами, серед яких в першу чергу варто згадати Йосифа Флавія, котрий переповів дуже ретельно Аристея, майже підрядно, та Філона Александрійського [38: 4], фрагмент дещо прикрашеної розповіді якого з „Життя Моїсея” (бл. 20 р. до н.е.) наводиться нижче: “ VII. Сидячи тут у відлюдді, коли нікого немає довкола, а лише природні стихії: земля, вода, повітря, небо, виникнення яких мало стати першою темою їх священного одкровення, бо закони починаються з розповіді про творення світу, вони стали, так би мовити, одержимі й в духовному піднесенні писали не кожен тлумач щось своє, а передаючи кожен одне й те саме єврейське слово, передавали його одним і тим самим грецьким словом, немов кожному з них диктував хтось невидимий. І все ж хто не знає, що у всіх мовах, а особливо в грецькій, існує багато способів висловлюватися, і що одну й ту саму думку можна викласти по-різному, замінюючи окремі слова [*metaphrazonte*], або цілі вислови [*paraphrazonte*]⁵, й при-

⁵ Грецькою мовою „замінюючи по окремому слову, або замінюючи по цілому вислову” буде – *metaphrazonta kai paraphrazonta*, або якщо передати англійською мовою – “*metaphrasing and paraphrasing*” – це перше використання цих термінів в європейській традиції творів про переклад. Ці два терміни – метафраза та парафраза – підхоплює римський красномовець та вчитель риторики Марк Фабій Квінтіліан в славнозвісній „Настанові оратору” (“*Institutio oratoria*”) (бл. 95 р. н. е.) для позначення двох різних підходів до навчальної практики наслідуванню класичним текстам шляхом їх переробки, замінюючи по одному слову за раз (метафраза), або по вислову / фразі за раз (парафраза). Пізніше ці терміни вживають такі педагоги та теоретики перекладу доби Відродження та неокласичного періоду як Фаусто Себастьяно в „*Del modo de lo tradurre d’una lingua in altra secondo le regale mostrate da Cicerone*” (1556), Лоуренс Гамфрі в „*Interpretatio linguarum seu de ratione convertendi et explicandi autores tam sacros quam profanos*” (1559), наставник Єлизавети Роджер Ешпем в уславленному „Шкільному вчителі” („*The Schoolmaster*”) (1570), Андреас Шотгус в „*Tullianarum Quaestionum de instauranda Ciceronis imitatione*” (1610) та відомий теоретик перекладу П’єр-Даніель Юе в „*De interpretatione*” (1661) [с. 154] та Джон Драйден в своїй славнозвісній праці „*Передмова до „Послань” Овідія*” (“*Preface to Ovid’s “Epistles” by Several Hands*) (1680) [6; 39; 40].

лаштовуюючи вираження до нагоди? Проте у випадку із законом нашим це було, як кажуть, не так; використані грецькі слова дослівно відповідали словам халдейським, точно підходячи до речей, які позначали. Бо, так саме як в геометрії та логіці, як мені здається, вказаний смисл не допускає різноманітного вираження, котре залишається незмінним в своїй джерельній формі, так що ці тлумачі, як ясно впливає, досягли такої форми вислову, яка відповідає змісту, й лише одна вона, або краще від інших, передавала би ясно, що малось на увазі. Найкращим доказом цього є те, що якби халдеї вивчили грецьку мову, чи греки – халдейську, й прочитали обидва тексти [переклад та першоджерело], то вони з благоговійний страхом та шанобливою побожністю розглядали б їх як близнюків, чи скоріше як одне й те саме, як по змісту, так і по словам, й говорили б про тлумачів, не як про перекладачів, а як про пророків та жерців таїнств, чий праведність та одностайність думки дозволили їм опинитися поруч і йти рука об руку з найчистішою та найдуховнішою з особистостей, з особистістю Мойсея”[31].

До певної міри Філон ставить питання про тотожність першоджерела та його перекладу, проте з нашої сучасної точки зору дещо дивним чином. Обговорюючи походження Септугінти, він робить велетенський наголос на сакральності Біблії, яка була дана людині Богом, і яку, отже, можуть передати лише ті, хто перекладаючи, ведуть зразкове життя, відособившись від бруду мирського, та притримуються релігійного ритуалу [42: 6]. Ця давня розповідь про переклад стала моделлю богонатхненного перекладу, запозиченою християнами. Тотожні переклади, створені 72 тлумачами, що не спілкувались один з одним, вважались доказом безпосереднього зв’язку кожного перекладача з Господом та божественної присутності. Переклад слова Божого не могли здійснити звичайні люди, що лише здатні передавати слова чи думки з однієї мови іншою. Необхідне було нове одкровення, а власне діяльність перекладача зводилася до запису слів, які “*немов диктував хтось невидимий*”. Таким чином, установлювалася повна тотожність першоджерельного гебрайського тексту та його грецького перекладу [42: 6]. Колективний переклад був шляхом інституційного направлення та контролю з метою впливу на процес перекладу. В той

час як в інших областях перекладу колективні зусилля в цілому вважаються не потрібними, а то й шкідливими для стилістичної зв'язності, груповий переклад пізніше стає нормою біблійного перекладу. Спільна відповідальність могла до певної міри захистити окремого перекладача від утисків та негативного ставлення, й допомогти уникнути долі таких перекладачів як Вільям Тиндаль, якого було страчено у 1536 році за роботу над перекладом Біблії.

Погляди Філона відіграли значну роль в історії біблійних перекладів, адже вони підводили до висновку, що богонатхненний переклад може забезпечити підґрунтя для нових перекладів, та що одного знання мов для виконання цього завдання недостатньо. Перекладачеві не обійтися без Божої допомоги й, отже, братися за цю справу має братися тільки богослов. Однак, труднощі, що притаманні цій теорії, полягають у самому понятті “богонатхненого перекладу”. Перекладач у Філона перетворюється лише на знаряддя для запису того, що диктується. Але, як би перекладач не був надиханий у своєму розумінні Божого Слова, саме йому добирати слова, й, отже, він може викривити істину. Тобто, навіть коли суб'єктивне тлумачення сакрального тексту перекладачем усунути, воно знову може проявитися при передачі слів, словосполучень та речень з однієї мови іншою. І уникнути цієї суб'єктивності можливо лише у випадку, коли ця передача буде до такої міри буквальною, щоб зберігався навіть порядок слів та фраз. Тоді завдання перекладача полягатиме у тому, щоб передавати джерело слово в слово із дуже незначним врахуванням особливостей цільової мови. А базується така теорія на вірі в те, що всі мови є істотно подібні та що смисл можливо передати, якщо висловлення однієї мови будуть повністю та буквально збережені в іншій. І такий буквальный метод є гарантією створення перекладу вірного, незалежно від того, надихав Господь перекладача, чи ні [42: 6].

В той же час ця апокрифічна легенда про „Септуагінту” не без зерен істини. П'ятикнижжя дійсно було перекладено грецькою в Олександрії у III ст. до н.е., проте радше задля потреб єврейської громади, яка майже забула гібрим, а не для задоволення забаганки фараона. 200 тисячна єврейська громада в Єгипті, 100 тисяч з якої проживали в Олександрії, була дуже різношерстою: купці, ремісники, наймані воїни, селяни, інтелектуали. Вони були переважно грекомовні

й мали в місті особливий статус. Проте зв'язків з Палестиною не поривали: посилали податки та дарунки Храму в Єрусалимі, продовжували здійснювали паломництво до Землі Обітованої. Хоча з т. з. культури вони були огречені й навіть в синагозі стали використовувати грецьку. Отже, переклад священних книг був необхідним, щоб замінити недосконалий усний переклад в синагозі та також пропагувати єврейські цінності не лише серед самих євреїв, але й поміж все зростаючої кількості симпатиків та навернених до іудаїзму.

Філон першим висловив припущення, що сімдесят два тлумачники створили абсолютно тотожні переклади, знаходячись в повній ізоляції один від одного, що мало служити доказом богонатхненності перекладу [38: 4]. В листі Аристея прямо сказано, що перекладачі радилися один з одним, поки не досягали цілковитої згоди, як то личить вченим, щодо найліпшого варіанту перекладу кожного фрагменту. Проте, як не дивно, а чимало давніх авторів один за одним захоплено повторювали цю вигадку Філона, включаючи Іриней в „Проти ересей” (175 н.е.), Климента Александрійського в „Строматах” (на межі II та III століть), Єпіфанія в „Про одиниці мір та ваг” (392 р. н.е.). Єпіфаній наполягає на тому, що Септуагінта була богонатхненна, й що найкращим доказом цього є легенда, що ці 70 перекладачів перекладали в ізоляції один від одного, а результат був все ж тотожний. *“Їх всього було сімдесят два й вони були усамітнені з ранку до вечору на Фаріанському острові ... навпроти Александрії в шести і тридцяти келіях, по двоє в кожній. ...Кожній парі давали по книзі, себто Книгу Буття – одній парі, Исход дітей Ізраїлевих – іншій, левітів – третій і так далі. Таким чином було здійснено переклад книг Святого Письма та канонічних, числом 27, або 22, якщо виходити з того міркування, щоб їхнє число відповідало кількості літер єврейського алфавіту...Цей спосіб вже описувався: книги через деякі проміжки часу розподілялися кожній парі перекладачів, переходячи від першої пари до другої, й знов від другої – до третьої по колу. Отаким чином кожну книгу було перекладено 36 разів; так розповідають... Коли роботу було закінчено, то цар сів на свій трон на підвищенні, а 36 читців сіло біля його ніг, маючи 36 копій кожної книги, тоді як у одного був том єврейською мовою. Потім один читець читав, а інші старанно слідували; й*

не було знайдено жодних відмінностей... Де вони додавали слово, то вони всі додавали його, а де вони яке слово опускали, то опускали всі точно так само.” [18] Ця віра тоді була загальна і навіть Августин Блаженний в „Про град Божий” та в „Про християнську доктрину” (I пол. V ст.). поділяв ці погляди: “(XV) 22. А при виправленні перекладів латиною, слід звертатися до грецьких перекладів, серед яких найавторитетнішим, коли мова йде про Старий Заповіт, є Септуагінта. У всіх найбільш вчених уривках зараз кажуть, що цей переклад був надиханий Святи Духом, раз багато мужів промовляють немов одними вустами. Розповідають і підтверджують багато мужів, які варті довіри, що хоча перекладачі знаходилися в різних приміщеннях, під час того, як працювали, в усіх варіантах не було знайдено жодного зайвого слова, а лише ті самі слова і в тому самому порядку розташування, як і у всіх інших варіантах. Хіба можна порівняти авторитетність цього перекладу з якимось іншим, чи, тим паче, надати іншому перевагу?” [10: 33] Повторив цю версію також Ісидор Севільський в Розділі 4 «Етимології» “Про перекладачів”. Лише Ієронім Стридонський в передмові до „П’ятикнижжя” висміював цю вигадку Філона «...Не знаю, хто був першим автором, який збрехав, коли вигадав про сімдесят келій в Олександрії, по яких їх розділили, а вони, одначе, написали ті самі однакові слова, в той час як Аристей, один з охоронників згадуваного Птолемея [Філадельфа], а потім через багато років після нього Йосиф [Флавій] нічого такого не казали, а навпаки писали, що збирали їх в одній залі й тримали разом, і вони не пророчили. Бо одна справа бути пророком, і зовсім інша – перекладачем.» [38: 30]. Незважаючи на уїдливе осміяння цієї вигадки Ієронімом Стридонським та на його ж великий та ретельний аналіз численних „помилко”, зроблених сімдесятьма перекладачами, легенда про богонадиханість александрійських перекладачів була поширена аж до доби Відродження, коли її остаточно позбавили довіри Хуан Луїс Вівес, Юлій Скалігер та Гамфрі Гоуді [38: 4].

Проте з точки зору євреїв цей переклад ніколи не вважався задовільним, частково із-за того, що цей переклад здійснювався не із стандартного оригінального рукопису, а головним чином із-за того,

що його використовували євреї з грецької чи римської діаспори переважно як заміну гебрайського першоджерела, а не як додаток до нього [9: 269)].

Скільки саме перекладачів працювали над перекладом і саме хто вони були таки достеменно не відомо. Інші книги після П'ятикнижжя Єврейської Біблії було перекладено пізніше, й переклад здійснювався приблизно на протязі 275 по 100 рр. до н.е. Переклад, котрий виконували різні перекладачі і в різні часи, з різним знанням єврейської та грецької мов, є досить-таки нерівний за якістю [45; 15: 164]. Проте, „Септуагінта” відіграла надзвичайно велику роль: в давні часи вона зробила Біблію доступною, вона служила канонічним Старим Завітом для ранніх християн, стала основою інших давніх перекладів Біблії (єфіопського, коптського, слов'янського тощо), вона зберегла апокрифічні тексти, що не увійшли до канону гебрайською мовою. В сучасні часи вона служить основним джерелом вивчення Біблії [15 : 164].

Хоча спершу „Септуагінта” була широко поширена серед грекомовних євреїв, з часом її стали вивчати християни, котрі надавали перевагу цьому тексту перед першоджерельною Біблією гібрімом. Це призвело до того, що євреї відмовилися від цього перекладу й поступово замінили його на нові версії, котрі знімали певні протиріччя й враховували виправлення, внесені до масоретичних текстів [15: 164]. Тобто нові переклади здійснюються, не зважаючи на поширену думку, що текст Септуагінти є конечним. Так у II ст. н.е. високу оцінку рабинів отримав переклад грецькою Аквілі та переклад арамейською Онкелоса. „Септуагінту” правили Феодотіон та Симмах. Ці тексти вціліли завдяки «Hexapla» Оригена, завершеного у 245 р. н. е., у якому паралельно були вміщені текст гебрайською мовою та його переклади [9: 269]. Ориген також вказав на відмінності між гебрайським першоджерелом та Септуагінтою.

Оскільки переклад для юдеїв залишається актом усного перекладу та тлумачення, то рабини продовжують сприяти перекладам. Переклад вважався одним із способів передачі слова Божого, проте тексти перекладів все ще вважалися вторинними по відношенню до першоджерела. І за винятком LXX єврейські переклади Біблії традиційно супроводжуються першоджерельним єврейським текстом [15 : 165].

Талмуд згадує два переклади здійснені під проводом знаних рабинів, це переклад Онкелоса та згаданий вище переклад Аквіли. Будучи продуктами однієї школи, ці два переклади в той же час докорінним чином відмінні. Якщо переклад Аквіли був надзвичайно буквальним, то Онкелос без коливань вживав при необхідності перефразування. Чому ж так відрізняються їхні методи перекладу? Переклад Онкелоса був написаний арамейською мовою, дуже близькою до гібріма, й був призначений продовжити давню традицію усного перекладу в синагозі, й розумівся він не як переклад, а як коментар. В той час як текст Аквіли був призначений євреям, котрі більше не могли читати гебрійські тексти, і був призначений замінити Септуагінту. Вірним, мабуть, також є й наступне твердження: “Древні перекладачі Святого письма дотримувалися букви першотвору не лише з огляду на переконання, що “спочатку було Слово”, але також і через те, що не мали у своєму розпорядженні багатьох прямих відповідників [7].

Майже відразу після свого зародження християнство поширюється з грецького та арамейсько-іудейського світу на решту Римської імперії, й починають здійснюватися переклади християнських текстів латиною, й звісно, що починаються з Біблії. Перші переклади Біблії латиною, відомі під назвою *Vetus Latina*, відносяться до II ст. н.е., а першими християнськими перекладачами, мабуть, можна назвати євангелістів, котрі грецькою мовою записали те, що казали Христос та його учні арамейською [22: 3]. Християнство означало велетенський „прогрес в усвідомленні поняття свободи” (Гегель). Воно розімкнуло контури попередніх ізольованих полісних, місцевих, етнічних, національних культур, опосередкувало синтез східних та греко-римських релігійно-культурних форм та звичаїв, створивши певне соціально-моральне підґрунтя, яке забезпечувало єдність та цілісність окремих фрагментів континентальної культури.

Від євреїв теоретичні погляди на переклад як богонатхненний та буквальный успадкували перші християнські перекладачі. А крайня буквальність цих перших перекладів християнських матеріалів пояснюється переносом уявлення іудеїв про творчу силу Слова [22: 69]. Проте було б помилкою приписувати цю буквальність виключно інтелектуальній традиції; велика кількість перших перекладачів були

просто люди малоосвічені. Коли вони визнавали за необхідне здійснити переклад, то діяли згідно пануючого припущення, що слово дорівнює речі [23: 69].

Проте вже з початку IV ст. в Римі та в його школах працює велика група досить кваліфікованих перекладачів. То були переважно філософи та теологи, котрі сприймали переклад латиною всього того, що продовжувалося створюватися грецькою мовою, як невід'ємну частину своєї професійної діяльності. З їх числа найвпливовішими перекладачами були філософ Марій Вікторин (бл. 275–362), Руфін Аквілейський (?340–416) – палкий прихильник Оригена та його перекладач, що мав знамениту суперечку-сварку з Ієронімом Стридонським, філософ Марій Меркатор (бл. 400–450) та велика кількість анонімних діячів церкви. Так, Марій Меркатор в *Передмові до “Проповідей” Несторія* (близько 430 року н.е.) пише: *“Працюючи над перекладом, я намагався, наскільки це було можливо, передавати слово словом, більше уникаючи звинувачень в тому, що я фальсифікатор, аніж дріб’язковий перекладач. Так що вибач мені, любий читачу, коли слух твій буде вражений зовсім не вишуканим стилем, чи надмірною кількістю дивних нових слів. Я обираю за краще бути вразливим перед язиками наклепників, аніж далеко відходити від передачі істинного смислу, особливо там, де існує велика небезпека припуститися помилки”* [26].

Навіть у V ст. н.е., коли питання перекладу знову набувають велетенського значення у християнському світі, їхнє обговорення зосереджується переважно на думках, пов’язаних із походженням Септуагінти. Варто вказати і на певні типологічні паралелі (колективний переклад та буквализм) при перекладі інших сакральних текстів – буддистських в Китаї, починаючи з середини II ст. н. е. [5: 129]. Це знаменувало початок широкого перекладацького руху, часом підтримуваного правителями, котрий продовжувався на протязі дев’яти століть. Переклади здійснювалися на зібраннях, де були присутні десятки, а то й сотні китайських ченців та вчених, що занотувували пояснення ченця-місіонера. Потім китайський переклад компілювався писарем, котрий відповідав за запис слів товмача китайською [15: 367]. Кількість учасників форумів, де головував видатний перекладач Кумараджива (344–413), індієць за походженням, котрий передав понад

300 розділів сутр китайською мовою, була особливо великою, часто досягаючи понад 3000 учасників.

З точки зору етимології «перекладати» – означає «переносити з одного місця на інше». Здається, що серед самих найперших питань про переклад, порушених, мабуть, з три тисячоліття тому, було питання «що перекладається (переноситься)?» І відповідь була приблизно така: ми переносимо значення, що містяться у словах. Бо слово – то є вмістилище значення. І слова – то будівельні цеглинки, з яких побудована мова. Слова – це перші елементи (одиниці) перекладу. Фр. Ренер [36] продемонстрував, яким чином перші теоретичні думки про переклад на Заході виявилися тісно пов'язаними з поглядами на мову давніх греків. Вони розглядали мову як будівлю, структуру, як ціле, що складається з розміщених у певному порядку частин: як будівля складається з менших елементів, які називають цеглинками, так і мовна структура складається з менших елементів, які називаються словами. Слова є знаками. Виражений формально знак (*sonum*) репрезентував частинку значення (*significatio*). Для Платона частинки значення, представлені словами-знаками, були не лише постійними, але й безсумнівними елементами справжньої реальності: платонічних ідей. Відсторонені від суєтного світу повсякдення «значення» були проявами ідеального: досконалого, вічного [22; 37]. Для Аристотеля знаки також віддзеркалювали дійсність. І переклад був можливим, бо дійсність залишалася незмінною: значення слова, його *significatio*, не змінювалося, коли виражалося через іншу форму, *sonum*. Фактично вважалося, що перекладач діє подібно до муляра: так само як той розбирає по цеглинках первісну будівлю, а потім використовує ті самі цеглини для побудови деінде нової споруди, так і перекладач розбирає по елементах джерельну структуру, а далі з цих елементів створює десь в іншому місці нову. Проте цеглинами тепер були не самі слова, а значення, які вони містили чи репрезентували. А оскільки перекладач використовував ті самі цеглинки, тобто ті самі словесні значення, то відповідність гарантувалася. Саме так, мабуть, виглядав найдавніший комплекс поглядів на переклад.

Із зосередженості на окремих словах, очевидно, увага мала переміститися на структури, в які ці слова упорядковані, бо одні неструктуровані слова мови не роблять. І саме ця зосередженість на

формальній структурі була пов'язана з численними ранніми роздумами про переклад релігійних текстів. Багато хто з видатних перекладачів та теоретиків на цьому етапі (принаймні, на Заході) сам займався такими перекладами, в першу чергу перекладом Біблії латинською мовою. І саме цей конкретний характер саме цього конкретного типу тексту породив наступне важливе теоретичне питання. Бо, якщо віриш, що Святе Письмо є насправді Божим Словом, і якщо віриш, що на тобі лежить місія це Слово поширювати, то швидко опинишся у скрутному становищі. Слово – священне; як же тоді можна його міняти? Адже в перекладі не лише одні значення слів змінюються на інші, але й перебудовується і структурна форма, в яку ці значення вміщені. І все ж відчувалося, що в сакральних текстах навіть форма є священною. А втручатися в джерельну форму Письма означало ризик блюзнірства, ересі: перекладач міг навіть наражати на ризик своє життя.

Існувало два способи виходу із цього скрутного становища, дві гіпотетичні теорії, або ідеї, які мали працювати в парі. Один спосіб полягав у поширенні ідеї *significatio* тексту таким чином, що тепер значення несли не лише окремі слова, але й текст як ціле; тоді, за аналогією з інваріантністю значень слова, це розширене значення можна також було проголосити незмінним, незважаючи на те, що в процесі перекладу змінюється форма. Боже Слово залишається Божим Словом, незалежно від мови, якою було висловлене.

Між іншим, Господь міг також надихати перекладачів Слова, так само, як Він перед цим надихав творців першоджерела: це дозволяло перекладати з чистою совістю. Так Августин Блаженний в «Про Град Божий» писав: *“Тож, якщо у Святому Письмі ми повинні, як і слід, бачити лише те, що через людей говорив Дух Божий, то все, що в єврейських кодексах є, а у Сімдесяти відсутнє, – все це Дух Божий благоволив сказати не через них, а через пророків. Все ж, що є у Сімдесяти та чого немає в єврейських кодексах, той же самий Дух визнав за краще висловити через них, а не через пророків, показуючи таким чином, що ті й інші були пророками.... бо як в тих, що промовляли істинне і між собою згідне, пробував один і той же Дух, так і в цих, які перекладали окремо один від одного, немов би єдиними вустами проявився той же самий єдиний Дух”* [2: XVIII. xliiii].

Але яким же чином пояснити появу думки про богонатхненність? Справа у тому, що перед державцем, чи купцем, завжди постає проблема перекладацької вірності. Тим більше, що перекладачі часто були змішаної етнічної та культурної належності, часто жінками, рабами або належали до нижчих каст [41: 6]. Недарма перша згадка про переклад, це напис на гробниці правителів єгипетської Елефантини, що вони є “наглядачами над драгоманами”. Тобто, частковим виходом із такого становища була ієрархізація, піднесення на високий щабель у суспільстві. Саме тому в Єгипті перекладачів було виокремлено в особливий стан, про що можемо прочитати у Геродота: *“У єгиптян існують сім станів і один із них називається стан жерців, другий – воїнів, третій – пастухів, четвертий – свинарів, п’ятий – торгівців, шостий – товмачів і, нарешті, ще стан керманічів..”* (Переклад з грецької мови А. О. Білецького) [4] Однак, були й інші шляхи вирішення проблеми вірності і найпростішим з них це було знайти чи вигадати більш високе чи навіть трансцендентальне джерело авторитету [32]. У випадку із сакральними текстами це могла бути богонадиханність. У випадку з профанними текстами це могла бути надиханність від автора, часто через метемпсихоз. В обох випадках джерелом авторитету був автор фізично недоступний для конкуруючих правителів. Як і у випадку зі значенням слів, передбачалася відповідність і було прийнято, що божественна істина, яка міститься у Святому Письмі є абсолютною й, отже, при перекладі буде зберігатися.

Проте, це рішення залежало від іншої теоретичної ідеї, якій також належало панувати вражаюче довго. Це була ідея (максимально) буквального перекладу, передача „слова словом”, проте із збереженням граматичності цільової мови. Інакше кажучи, було прийнято, що перекладач в процесі перекладу повинен робити певні формальні (структурні) зміни, проте вони мали зводитися до мінімуму. При цьому часто цитувався Ієронім, який стверджував, що в Святому Письмі навіть сам порядок слів є тайною.

Цей перекладацький підхід був мотивований перш за все страхом ересі та її наслідків. Також він мотивувався і повагою до авторитету джерельного тексту, який виникав унаслідок його культового характеру. А це були дуже сильні мотиви і вираження

такого відношення часто можна знайти в текстах, в яких перекладачі висловлювали думки про свою діяльність, навіть якщо текст був не сакральним, а просто надзвичайно авторитетним. Боецій поширив буквалістську стратегію на царину авторитетних світових текстів (“*verbum verbo expresseen comparatumque*”), метою перекладу було “*non luculentae orationis lepos sed incorrupta veritas*”: “Боюсь, що роблю я помилку буквального перекладача, коли кожне слово передаю відповідним йому словом. Причина такого підходу полягає в тому, що в творах, в яких шукають знання з певного предмету, слід виражати не чари ясної мови, а незамулену істину. Отже, я відчував, що буду кориснішим, якщо, створюючи філософські твори латинською мовою, не пропущу жодної грецької літери” [12: 46]. Боецію вторили Діонісій Малий, Іоанн Скот Еріугена, Анастасій Бібліотекар (бл. 800 – бл. 879). Іоанн Скот Еріугена (або Ерігена, 810 – бл. 877) застосовував головним чином ту саму стратегію, стверджуючи, що він повинен “*вважатися перекладачем твору, а не його тлумачем*”, вказуючи на важливу межу між перекладачем, котрий просто (та буквально) перекладає, та коментатором, котрий твір розтлумачує. Останній рядок – алюзія на Горація, через Боеція. “Якщо мова [цього перекладу] здається комусь надто нескладною чи незвичною, то нехай не забуває, що ані я, ані він не можемо мати більшої здібності розуміти, аніж та, якою Господь, що кожному дає дані йому розумові здібності (як того Він бажає), нагородив нас. Якщо ж комусь здається, що цей текст вищезгаданого перекладу темний чи незрозумілий, то нехай вважає мене перекладачем цього твору, а не його коментатором” [20: 37].

Трохи пізніше італійській перекладач Бургундіо Пізанський (помер 1193 року), котрий здійснив переклади творів Іоанна Дамаскіна, Іоанна Златоуста, Галена та багатьох інших грецьких авторів, також проголошував своєю стратегією “*de verto ad verbum*” – “слово словом”, бо не мав права додавати свої власні думки до авторитарних текстів. Буквалізм був тією стратегією, котра була запозичена у церкви і мала, принаймні, виглядати поважно в очах останньої. Передмова Бургундіо до власного перекладу латинською мовою з грецької „Гомілій на Євангелію від Іоанна” Іоанна Златоуста є знаменитим захистом XII ст. буквального перекладу [38: 41]. “Отже, я, Бургундіо,

з побоювання, що якщо буду писати своїми власними словами при перекладі цього коментарю святого отця, то можу змінити істинне значення одного або кількох висловів цих дуже мудрих людей і буду ризикувати можливістю настільки сильно змінити оригінал (а ці слова – це слова віри) із-за своєї власної помилки, що вирішив піти більш важким шляхом й зберегти в своєму перекладі не лише слова з тим самим значенням, що і в джерельній грецькій мові, але також і той самий стиль та порядок слів. Адже добре відомо, що давні перекладачі як грецьких, так і латинських текстів завжди перекладали таким чином. Бо 72 єврейські тлумачі, по шість від кожного коліна, котрих обрав верховний жрець та послав з Єрусалиму до Олександрії, і котрі однаково добре знали на єврейській та на грецькій мовах, здійснили послівний переклад всього Старого Завіту, здійснили послівний переклад з єврейської мови на грецьку для царя Єгипту Птолемея. Бо Аквила, Феодотіон та Симмах поділяли підозру багатьох греків-християн, що ці 72, котрі, в решті решт, перекладали для царя-поганина, замінили одне слово іншим, і тому взяли за виправлення перекладу. Після довгого та найприскіпливішого дослідження перекладу Септуагінти, однак, вони нарешті встановили, що ці сімдесят двоє майже не помилялися в жодному відношенні.” [13].

Ревно продовжуючи діяльність Кирила та Мефодія, вчені-перекладачі Преславської школи перекладу в Болгарії X–XI ст. запровадили певні зміни в спосіб перекладу та в думки про переклад, надаючи перевагу філологічно точному перекладу, котрий безсумнівно ближче до першоджерела і може навіть вважатися в певних місцях буквальним, адже преславські перекладачі усіяко намагалися передати особливі риси першоджерела, його морфологію, синтаксис, порядок слів і зберегти побудову грецької фрази. Щоб зрозуміти їх, ми повинні зрозуміти їхню епоху, коли основною турботою стає „чистота” та страх перед „перекрученнями” та „єресю”, адже вельми часто відхилення від офіційного вчення базувалися на нових відтінках значень, що вносилися в смисл канону, а це вело до замаху на вчення. Саме ці чинники й призвели до створення староболгарської Преславської школи перекладу. Боячись „єресі” і борючись, так би

мовити, перш за все, за чистоту та точність висловлення, болгарські вчені XIV ст. з Тирново та Афона також віддають перевагу якнайточнішому та найближчому до грецького джерела варіанту в перекладі, іноді на шляху до цього впадаючи навіть у крайнощі. Отже, з'являються переклади нового типу – „огречені” переклади, в яких прагнули притримуватися грецького синтаксису, порядку слів, побудови цілих фраз, а також використання відмінків та прийменників тощо. За своїм методом Тирновська школа була близька до Преславської, проте при цьому вона відбивала нові норми літературної болгарської мови кінця болгарського середньовіччя [24]. Щоб охарактеризувати повніше болгарську перекладацьку традицію середньовіччя слід привернути увагу до ставлення перекладачів до перекладу в цілому. Вони усвідомлювали свою велику відповідальність, поважали ту роботу, за яку брались, звичайно підбурювані до неї іншими. У „Вступі до Учительської Євангелії” Костянтина Преславського ми читаємо: *“Ось чому я, недостойний, будучи змушеним, як я вже казав, перекладати з грецької мови слов’янською тлумачення на Святи Євангелія, боявся та тремтів, зустрічаючи слова, що були вище мого розуміння та здібностей, але, лякаючись майбутньої смерті, що мене покарають за непослух, і будучи неспроможним писати все, я почав писати лише канонічні Недільні Євангелія”* [21: 104].

На зорі доби Відродження Еразм Роттердамський писав, що він вважає за краще перекладати надто буквально, аніж надто вільно: *«...я умисне істотно ускладнив завдання тим, що перекладав педантично точно, прагнучи, наскільки це можливо, відтворити форму та, так би мовити, склад грецьких поем, намагаючись передати вірш віршем, і слово майже в слово, і скрізь докладаючи велетенських зусиль до того, щоб прилаштувати зміст та враження [від цього тексту] до латинського звучання із щонайбільшою вірністю. А чинив я таким чином, мабуть, тому, що не повністю поділяю вільність у перекладі, що її Цицерон й іншим авторам дозволяв, і сам, мушу визнати, занадто вже практикував, або, можливо, й тому, що, як початківець у перекладі, вважав за краще грішити в тому, що притримуюся, як здається, занадто близько джерела, аніж грішити надмірною вільністю, або, інакше кажучи, іноді, тримаючись берега, наражатися на*

мілину, аніж зазнати корабельної аварії та залишитися уплів у відкритому морі, і мені здалося за ліпше, що нехай вже люди вчені знаходитимуть, що мені, певне, бракує витонченості та, скажемо, вишуканості поетичного стилю, аніж точності. І нарешті, не хотілося заявляти, що я перекладав лише парафрастично, і тим самим забезпечити себе пристановищем, до якого численні перекладачі звертаються у виправдання власного неуцтва, і, подібно до восьминога, щоб уникнути виявлення, розповсюджують навколо себе чорнильний морок» [19: 64–65].

Домінуючою, хоча й не виключною, практикою перекладу наукових текстів в Толедо XII ст. був послівний буквальний переклад. Цю стратегію деякі дослідники називають “рабською”, бо вона ставила перекладача в позицію залежного посередника, який схиляється перед джерельним текстом.” А. Пім [33] стверджує, що в Толедо в XII ст. буквалізм служив перекладачам захистом, дозволяючи їм перекладати твори, що у випадку іншого способу перекладу були б не схвалені церквою або піддані цензурі. Проте не варто, на його думку [34], вважати, що всі перекладачі займали таку позицію з бездумної рабської покори, бо існували досить-таки тонкі причини для буквального перекладу. Перша причина – необхідність творення термінології. Переклад вимагав вирішення дуже практичних проблем, і перекладачі часто стикалися з пасажами, які просто не розуміли, чи не могли передати. Помилки, що з’являлися в результаті, свідчать про те, що їм доводилось мати справу з концепціями та реаліями новими як для них, так і для мов, на які вони перекладали. А відносно незрозуміле джерело допускає дві основні стратегії: з одного боку, можна звернутися до елементарного буквалізму, сподіваючись, що наступні читачі побачать в ньому більше смислу, аніж перекладач. З другого боку, таке місце можна оспорити, опустити чи передати на більш високому рівні узагальнення. Проте авторитетність арабських текстів наvertала до першого рішення, передаючи завдання тлумачення читачеві. Основною стратегією, отже, було: “коли сумніваєшся, транслітеруй». Ця стратегія також відповідала реальній повазі до нерелігійних авторів. Ці тексти, котрі передавалися цими вченими, були авторитетними в тому сенсі, котрий вже втрачений в сучасному світі. До слів цих текстів не можна було відноситися легковажно. Проте

були й причини, з яких цю стратегію не варто було б застосовувати в Толедо. Принципи середньовічного буквалізму були сформовані на основі споріднених мовних пар, а саме грецької та латини, де послівна передача могла, принаймні, спиратися на результати попередніх перекладів. Проте цей принцип не можна було так сліпо застосовувати до перекладу з арабської, в якій структура речення та морфологічна будова істотно відмінні від синтаксису та морфології латини. Усне використання мови посередника “романсе” також не спрощувало завдання, бо тяжко перекладати дослівно, коли між арабським та латинським словами стоїть слово на романсе. Іще менше сенсу мав буквалізм, коли саме по собі арабське слово було перекладом з сирійської, котре в свою чергу було перекладом з грецької [34].

Отже, переклад авторитетних текстів має здійснюватися буквалью. Церква шанобливо ставилася до буквалізму через сакральний статус своїх власних авторитетних текстів. Перекладачі також знаходили буквальний спосіб перекладу зручним, адже це означало, що вони не несуть безпосередньої відповідальності за сказане в текстах. Перекладачам варто працювати командами по кілька чоловік. Церква була зацікавлена в колективній роботі над перекладом, бо в цьому випадку вона через своїх латиністів могла диктувати стиль перекладу. Від колективної праці вигравали також і перекладачі-науковці: по-перше, оскільки здійснювався розподіл мовної компетенції, а по-друге, колектив був місцем інтелектуальний дискусій. Усні ж посередники можуть замовчуватися. Церква мало була зацікавлена в тому, щоб згадувати роль посередників євреїв та мосарабів. Переклад розглядався як легітимне завоювання.

І дійсно, саме з підходу, що почав складатися в Александрії III ст. до н. е., розпочинаються дискусії про вільний/буквальний переклад, і надалі ця тема традиційно домінуватиме в літературі з роздумів про переклад. Важливо вказати на те, що, мабуть, саме цей конкретний погляд виник у контексті біблійних перекладів, яким він, звичайно, особливо властивий. Звідси він поширюється на певні інші контексти, в яких форма джерельного тексту відчувається як особливо значима – на філософські та на науково-технічні тексти. У кінці XVII ст. наприклад, ми бачимо, що П'єр-Даніель Юе стверджує, що такі тексти слід перекладати, звертаючи особливу увагу на форму першоджерела,

без непотрібного прикрашання, бо лише таким чином перекладач може забезпечити збереження істинності: *“У цілому я вважаю, що слід передавати слово словом, необхідно навіть притримуватися розміщення слів, якщо це дозволяє зробити мова, якою перекладає перекладач. Коли, наприклад, в латині не знаходиться відповідник кожному грецькому слову, тоді, звичайно, можна дозволити додавати нове слово, чи навіть кілька слів, якщо цього вимагає ситуація. Так само, коли латина не допускає збереження тієї ж послідовності та розміщення слів як у греці, тоді, очевидно, необхідно змінювати розміщення слів.”* (1683) [17].

Існує також і низка сучасних проявів такого буквального підходу. Одним з них є поняття “мінімального переносу” Ю. Найди [29], який він визначає як перенос, що включає все, за винятком формальних змін, необхідних для того, щоб цільовий текст був граматичним. Це поняття тісніше пов’язане з таким поняттям Ю. Найди, як поняття формальної еквівалентної (максимальної) подоби форми, радше ніж комунікативного ефекту. Іншим прикладом служить поняття „семантичного перекладу” (на тлі „комунікативного перекладу”), розроблене П. Ньюмарком [28]; семантичний переклад це такий переклад, за якого максимально притримуються форми джерельного тексту. Третій приклад можна знайти в загальному підході до перекладу, який захищали Ж.-П. Вине та Ж. Дарбельне [46]. Вони накреслили низку „перекладацьких процедур”, що простягаються від „прямих” (включаючи „буквальний переклад”) до „непрямих” (включаючи різні формальні, семантичні та граматичні зміни). Суть їхньої аргументації полягає в тому, що слід якомога часто перекладати „прямо”, звертаючись до „більш” непрямих процедур лише коли результат застосування прямих процедур буде відверто неточним, або неграматичним. На їхню думку, тоді вся суперечка про вільний/буквальний переклад є марною; слід перекладати наскільки можливо буквально, бо немотивовані зміни (вільність) ведуть до неточного, неоптимального перекладу.

Уклін перед джерельним текстом та внаслідок цього наполягання на буквальному перекладі також відзначаються в поглядах деяких сучасних перекладачів художньої літератури, гарним прикладом яких є В. Набоков: *«В рецензіях на переклади поезій я постійно зна-*

ходжу такі речі, від яких мене кидає в приступи безпорадної люті: „Переклад пана Такого-то чи пані Такої-то читається гладенько (приємно)”. Інакше кажучи, рецензент „перекладу”, котрий не має, й не зможе мати без спеціального вивчення ніяких знань про першоджерело, хвалить імітацію як приємну для читання лише тому, що якийсь поденник чи віршомаз замінив складнощі тексту, від яких перехоплювало дух, на легкі банальності. І справді „легко читається”, хіба ні! Школярський віршик по відношенню до справжнього шедевру в меншій мірі буде знущанням, аніж комерційна інтерпретація чи поетизація. Коли римують Гомера або „Гамлета”, то англійське *rhyme* („риму-вати”) римується із *crime* („злочин”). Від терміну „вільний переклад” тхне шахрайством та тиранією. Це саме коли перекладач береться передати „дух”, а не смисл тексту, то він розпочинає обмовляти свого автора. Найнезгарбніший буквальний переклад в тисячу разів корисніший за найкращий переказ» [27: 71].

Таке шанобливе ставлення до джерельного тексту також проявляється в тій домінуючій метафорі, що, на думку Е. Честермана [14], характерна для цього перекладацького підходу: „переклад – це копіювання”. Самі перекладачі не мають ніяких повноважень, вони повністю підкорюються джерельному тексту. Вони – скромні копіїсти. Відхилення від джерела – гріх.

Перспективу вбачаємо в подальшому пошуку типологічних паралелей між різними перекладацькими традиціями.

Література:

1. Біблія або Книги Святого Письма / Біблія – К. : Вид. Місійного т-ва “Нове життя”, 1992.
2. Августин Блаженний. О Граде Божиим / Аврелий Августин – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – Часть 18, гл. XLIII.
3. Аверинцев С. С. Древнееврейская литература / С. С. Аверинцев // История Всемирной Литературы – М.: Наука, 1983. – Том I. – С. 271–302.
4. Геродот. Історія в дев’яти книгах / Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького / Геродот – К: Наукова думка, 1993.
5. Ду Жуй. Об истории и теории перевода в Китае / Жуй Ду // Вестник Моск. Ун-та, сер. 9, Филология, 2004, №2. С.128–134.

6. Кальниченко О. А. Джон Драйден. Передмова до “Послать” Овідія / О. А. Кальниченко // *Вчені записки ХГУ “НУА”*. – 2004. – Том X. – С.380–400.

7. Радчук В.Д. Перекладність в динаміці [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://radchuk.novamova.com.ua/pereklad_9.htm

8. Семенец О. А. История перевода / О. А. Семенец, А. Н. Панасьев. – Киев: КГУ. – 1989.

9. Alpert M. *Torah Translation* / M. Alpert // Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London and New York: Routledge, 1998. – P.269–273.

10. Augustinus. *De doctrina Christiana* / Aurelius Augustinus // Robinson, D. (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 31–34.

11. Baker M. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*/ M. Baker (ed.). – London and New York: Routledge, 1998. – 654 pp.

12. Boethius. *In Isagogen Porphyrii commenta* / Anicius Manlius Severinus Boethius // Scheps G., Brandt S. (eds.) *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*. – Vindohonae: Tempsky, 1905. – Vol. 48. – P. 46.

13. Burgundionis. *Incipi prologus Burgundionis indicis in commentatione Iohannis Crisostomi supra evangelium sancti Iohannis evangeliste* / Burgundionis // P. Classen (ed.) *Burgundio von Pisa: Richter – Gesandter – Übersetzer*. – Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, 1974. – S. 84–102.

14. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory* / A. Chesterman. – Amsterdam: John Benjamin, 1997.

15. Delisle J. *Translators through History* / J. Delisle, J. Woodsworth. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamin, 1995.

16. Hang E. *Chinese Tradition* / E. Hang, D. Pollard // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*/ M. Baker (ed.). – London, New York: Routledge, 1998. – P. 365–376.

17. Huet P.-D. *De ortimo generi interpretandi*. / P.-D Huet. // Robinson, D. (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 163–169.

18. Epiphanius. *On Weights and Measures* / Epiphanius // Robinson, D. (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 22–23.

19. Erasmus. *Letter to William Warham (#188), January, 24, 1506*. / Desiderius Erasmus // Robinson, D. (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 64–65.

20. Eriugena. *Prologue to Translation of De caelesti hierarhia by Pseudo-Dionisius the Areopagate* / Johannes Scotus Eriugena // Robinson, D. (ed.) *Western*

Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 37.

21. Ivanova-Mircheva D. The Bulgarians – The First Translators into Their Own Language in Mediaeval Europe / D. Ivanova-Mircheva // *Babel*. – 1980. – Vol. 26, No. 2. – P. 101–105.

22. Kelly L.G. The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West / L.G. Kelly – New York: St. Martin's Press, 1979.

23. Kelly L. G. Latin tradition / L. G. Kelly // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / M. Baker (ed.). – London, New York: Routledge, 1998. – P. 495–505.

24. Lilova A. Bulgarian Tradition / A. Lilova // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. / A. Lilova – Routledge: London, New York, 1997. – P. 347–355.

25. Maas A. J. Versions of the Bible / A. J. Maas // *The Catholic Encyclopedia*, vol. XV, 1912/1999. – электронный доступ: <http://www.newadvent.org/cathen/15367a.htm#greek>

26. Mercator Marius. Preface to Nestor's Sermons / Marius Mercator // Delisle J., Lafond G. (eds.) *The History of Translation* [CD-ROM]. – Gatineau: School of Transl. and Interpret., Un. of Ottawa, 2003. – Module "Theses, livres et texts".

27. Nabokov V. Problems of Translation: *Onegin* in English / V. Nabokov // Venuti L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. – London and New York: Routledge, 2000. – P. 71–83.

28. Newmark P. Approaches to Translation / P. Newmark – Oxford: Pergamon Press, 1982.

29. Nida E. Towards a Science of Translating / E. Nida – Leiden: E. J. Brill, 1964. – P. 157–171.

30. Nida E. Bible Translation / E. Nida // Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 22–28.

31. Philo Judaeus. De vita Mosis/ Philo Judaeus// Robinson, D. (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 12–14.

32. Pym A. Translation and Text Transfer / A. Pym. – Frankfurt: Peter Lang, 1992.

33. Pym A. Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History / A. Pym. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.

34. Pym A. Twelfth-Century Toledo and Strategies of the Literary Trojan Horse / A. Pym // *Target*. – 1994. – Vol. 6. – No. 1. – P. 43–66.

35. Quintillian. *Institutio oratoria*/ Quintillian // Robinson, D. (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 19–20.

36. Renier F. M. Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler / F. M. Renier. – Amsterdam: Rodopi, 1989.
37. Robinson D. The Translator's Turn / D. Robinson. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1991.
38. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – 337 pp.
39. Robinson D. Metaphrase / D. Robinson // Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – P.153–154.
40. Robinson D. Paraphrase / D. Robinson // Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 166–167.
41. Roditi E. Interpreting: its history in a nutshell / E. Roditi – Washington: Georgetown University, 1982.
42. Schwarz W. The History of Principles of Bible Translation / W. Schwarz // Babel, vol.9, # 1–2, 1963. – P. 5–22.
43. Toury G. Hebrew Tradition / G. Toury // Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 439–448.
44. Van Hoof H. Traduction Biblique et genese linguistic / H. Van Hoof // Babel, vol. 36, # 1, 1990. – P. 38–43.
45. Vander Heeren A. The Septuagint Version / A. Vander Heeren // The Catholic Encyclopedia, vol. XIII, 1912/1999. – Електронний доступ:
<http://www.newadvent.org/cathen/13722a.htm>
46. Vinay J.-P. Stylistique comparee du franzais et de l'anglais. Methode de traduction / J.-P. Vinay, J. Darbelnet. – Paris: Didier, 1958. – P. 31–42.

РОЛЬ ПЕРЕКЛАДАЧІВ, ПЕРЕКЛАДІВ ТА ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ У СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Протей : Переклад. альм. / Нар. укр. акад. Каф. теорії та практики пер. – X., 2006. – Вип. 1. – С. 339–348.)

З тих історичних досліджень перекладу, що існують на даний момент, можна дійти висновку, що про історію цієї професії ми знаємо

надто мало, а те, що знаємо, свідчить, що обриси перекладу в різні часи істотно різнилися, а перекладацька чи тлумацька діяльність набирала таких різноманітних форм та відбувалася в такій множині контекстів за роки свого існування, що ми зобов'язані спершу проаналізувати історичні факти, перш ніж починати розробку теоретичного пояснення цього складного явища [1]. Читання національних історій перекладу може призвести до цікавого проникнення в такі важливі питання як загальне уявлення про письмових та усних перекладачів у різні історичні періоди, **про роль перекладачів** з погляду різних спільнот, про коло чинників, що породжували широку перекладацьку діяльність за певних часів, про вражаючу різноманітність діяльності, що сприймалася як перекладацька в різні часи, та види контекстів, у яких перекладачам доводилося діяти. Завдання перекладознавця серед інших полягає також у тому, щоб надавати кваліфіковані поради у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладу в суспільстві [2], у зв'язку з чим усвідомлення місця та ролі перекладу в історії культури видається нам надзвичайно **актуальним**. особливо з огляду на необхідність підвищення статусу перекладача у сучасному суспільстві. Основними історичними причинами перекладу літератури називають наступні: сприяння розвитку власної літератури, запозичення нових думок, запозичення нових родів та жанрів літератури, збагачення національної мови, розповсюдження релігій, передача культурних цінностей [3]. Іноді для виконання цих завдань перекладачам доводилося створювати алфавіти. Широкомасштабного дослідження перекладу літератури для збагачення сучасної народної мови, що є **об'єктом** нашого вивчення, за винятком колективної монографії “Translators through History” під редакцією Ж. Деліля та Ю. Вудзверт [3], не проводилися, тому за **метою** ми собі поставили дослідити, як впливає переклад на мову перекладу.

Традиційно переклад визначається як процес досягнення щонайкращої смислової відповідності між двома текстами в двох різних мовах. Вперше такий погляд на переклад сформулював Марк Туллій Цицерон (106 – 43 рр. до н.е.). В „De Oratori” (55 р. до н.е.), “De optimo genere orationum” (51 р. до н.е.) та інших текстах Цицерон розрізняє свою перекладацьку практику від послівного методу

перекладу своїх попередників, стверджуючи, що набагато важливіше, по-перше, оволодіти цільовою аудиторією на тій мові, на якій аудиторія вільніше чується; та, по-друге, розвивати ораторський словниковий запас та навички аргументації в цільовій мові, аніж із скрупульозною точністю притримуватися джерельного тексту [4]. На літературу цей погляд поширили Гораций (85 – 8 рр. до н.е.) в „Ars poetica” („Про поетичне мистецтво”) (20 р. до н.е.) та Авл Геллій в „Noctes Atticae” („Аттичних ночах”) (бл. 100 р. до н.е.). До Біблії та інших релігійних текстів цей підхід застосував Ієронім Стридонський (бл. 347–419/20), обґрунтувавши її в листі до Паммахія (395 р. н.е.). У листі до Фуска Салінатора, написаного біля 85 року н. е., майже через півтора століття після книг Цицерона про ораторське мистецтво, Пліній Молодший додає до теорії Цицерона два нові елементи. Перший полягає в євристичній цінності перекладу в обох напрямках, тобто не лише на латину з греки, але й з латини, вправа, яка ніколи не спадала на думку Цицерону; другий – в проголошенні відкритого змагання з джерельним автором, свого роду двобій, при чому головною метою цього змагання (окрім отримання насолоди від перемоги) є **збагачення мови засобами вираження** [5]. Квінтіліан стверджував: *“Тема запропонованого розділу: вирішення питання, як надбати запас слів та навчитися легко писати. Наші оратори старої школи вважали переклади з грецької латиною такими, що цілком відповідають цій меті. Луцій Красс зауважує в одній з вищезгаданих книг Цицерона “De oratore”, що це він робив не раз. Та й особисто сам Цицерон прямо радить вдаватися до цього способу. Завдяки цьому він навіть переклав і видав декілька творів Платона та Ксенофонта.”* [6]

Погляди на переклад як на вправу зі стилю, які відстоював Квінтіліан, стосувалися, зрозуміло, перекладів грецьких першоджерел латинською мовою, а латина залишалася мовою системи освіти по всій Європі напротязі багатьох століть. У середні віки латина та народні мови відбивали два несхожі стилі мислення. Латиною було неважко висловити абстракції, вона добре слугувала формулюванню принципів теології та політичної ідеології, в той час як народна мова раннього середньовіччя була орієнтована на передачу конкретно образних, нескладних уяв [7: 62–63]. Проте поява, починаючи з Хет.,

літератур народними мовами призводить до зміни ролі перекладу [8]. Іще король Альфред зрозумів значення перекладу як засобу поширення вченості, і для нього переклад був пов'язаний зі створенням цільового тексту зрозумілою народу мовою. *“Тому-то здається мені за найліпше, як здається також і тобі, що слід нам перекласти деякі книжки, які найбільш потрібно знати кожному, тією мовою, що всі ми зможемо зрозуміти, й учинити так, що з Божою поміччю нам без великих зусиль вдасться, якщо буде мир, щоб всі юнаки з вільних людей, що нині живуть в англійському народі, що мають статки, могли бути усажені за навчання, доки ні нащо інше вони не потрібні; доти, доки не зможуть читати англійську грамоту добре: по тому вони можуть бути вивчені далі мові латинській, як тільки знайдеться той, хто забажає навчати їх далі й тим самим допоможе їм прилучитися до духовного стану. Далі, коли згадав я наскільки знання латини занепало серед англійського народу, проте ж багато-хто при сьому може читати англійське письмо, розпочав я поміж інших різних та численних турбот королівства нашого перекладати англійською мовою книжку, що називається латинською мовою “Pastoralis”, а нашою англійською мовою “Sheperd’s Book” [„Книга пастиря”], іноді слово в слово, іноді ж іншими словами, чому навчився я у архієпископа мого Племунда та єпископа мого Ассера, та священника мого Гримбольда, та священника Іоанна” [9] (Переклад Ільїна І. В. та Кальниченка О. А.).* Так само як військова звитяга Альфреда врятувала англійський народ від знищення, так і його інтелектуальна діяльність врятувала англійську мову й сприяла розповсюдженню грамотності серед його підданців. Унікальний внесок Альфреда до англійської історії полягає в тому, що для освіти свого власного народу він використав мову англійську, а не латинську. Він є перший монарх, що став символом національної єдності й почав добиватися політичного управління над англомовним населенням на півдні під гаслом звернення до спільного почуття англійськості, що передається разом із мовою. А оскільки по всій Європі виникають нові літератури, які не мають значної письмової традиції, на яку можна спертися, якщо вона взагалі не відсутня, то широко починають перекладатися, адаптуватися та засвоюватися твори, які виникли

і в іншому культурному контексті. Внаслідок цього переклад набуває додаткового виміру. Таким чином, римська модель збагачення через переклад розвивається в новій формі [3: 28; 8: 51].

Особливо слід наголосити на визначному внеску перекладачів-творців алфавітів [3: 9–21], завдяки діяльності яких були розширені територіальні межі поширення знань (напр., Кирило та Мефодій – Болгарія, Моравія, Паннонія, Русь), принесені нові елементи цивілізації та нові духовні цінності, відкриті шляхи до культурного, соціального та духовного прогресу, народам дано знаряддя для розвитку та пробудження колективного самоусвідомлення етно-мовних груп (напр., готи, слов'яни), закладено підвалини для появи національного почуття та національних літератур (напр., Болгарія, Вірменія), усунено неписьменність народу та покладено початок демократизації освіти, уможливлено збереження культурної спадщини

Оскільки мова кожної окремої культури, поза всяким сумнівом, – її найбільше надбання, то бажання розвивати мову є актом патріотизму. І збагачення власної мови є практикою, яка тісно пов'язана із створенням національних літератур. У становленні та поширенні національних мов, особливо за доби Відродження, коли сучасні мови були ще дуже молоді, чільна роль належала перекладу. При перекладі кожного твору перекладачі були неодмінно змушені для висловлювання нових ідей, що вони їх запроваджували до власної культури, творити нові слова. “Саме за Ренесансу, за якого відчувалася необхідність у творенні нових термінів для позначення нових реалій, формується цілковито нове поняття перекладу” [10: 31]. Так, гарним прикладом цього явища в Англії може служити переклад Джоном Флоріо “Проб” Монтеня. Завдяки цьому перекладу в англійську мову запроваджено велику кількість нових слів, зокрема “*entram, conscientious, endear, tamish, facilitate, amusing, regret, effort, emotion*”. Крім того, Флоріо став першим літератором, який вжив присвійний займенник “*its*” [11: 227].

Іноді стверджують, що існують приклади, коли переклад справді творив мови. Але тоді слід визначитися стосовно значення слова “творити”, бо помилково буде припускати, що до цього ці мови не існували і що переклад створив їх з чогось фіктивного [12: 344]. Таким випадком є переклад Біблії Лютером, переклад, що породив німецьку мову. У цьому випадку труднощі полягали у тому, що цільова мова не

була єдиною цілісною мовою, а низкою діалектів: *“Добра німецька мова – це німецька мова народу. Проте народ говорить на бескінечній кількості німецьких. Тоді ти зобов’язаний перекладати на німецьку, що якось піднімається над массою Mundarten, не відкидаючи їх і не пригнічуючи. Таким чином, Лютер спробував зробити дві речі: здійснити перекладна німецьку, що а пріорі може бути лише місцевою, його власною німецькою, Hochdeutsch, проте водночас піднести, самим процесом перекладу, цю місцеву німецьку до статусу загальнонімецької, лінгва франко. З тим, щоб та німецька, яку він використав, не стала сама мовою відрізаною від народу, він мав зберегти в ній щось від Mundarten, щось від загального способу висловлювання та щось від народних говірок. Таким чином, ми знаходимо водночас послідовне та умисне використання вельми усної мови, багатої на образи, звороти, виразної, поруч з очищенням та дедіалектизацією цієї мови... Переклад Лютера є першим рішучим самоствердженням німецької літературної мови. Великий “реформатор” Лютер взагалі надалі буде вважатися письменником та творцем мови...”* [13: 46–47].

Іншим прикладом може служити Франція XVI ст., коли французька мова остаточно стверджується як мова французької нації, перемагаючи латину з одного боку, та численні місцеві діалекти з іншого. В 1530 році король Франциск I створює *“Collegeroyal”* (“Королівський колеж”), який також називають *“College des Trois Langues”* (“Коллежем трьох мов”) (латини, греки та гібриму), а в 1539 році видає наказ, відомий під назвою “Ордонанс Віллер-Котре”, який приписував використання французької мови замість латинської в судочинстві, діловодстві та інших офіційних сферах, і якому судилося відіграти особливу роль в процесі ствердження французької мови. Вимагаючи, щоб усі цивільні акти “проголошувалися, ресструвалися та повідомлялися сторонам [судового процесу] сучасною французькою мовою”, Франциск I дав поштовх перекладацькому руху, який допоможе “піднести нашу народну [мову] до рівня інших, більш відомих мов і зробить її зразком для них” (дю Белле). Внаслідок цього та подальших декретів народній французькій мові належало стати мовою права, науки та літератури. Вона набуває статусу національної мови, основоположної мови

французької держави [3: 38–39]. До певної міри переклади тоді сприймалися як засіб поширення знань серед більш широких верст населення, і в цьому плані перекладачі вирішували два взаємопов'язані завдання. Вони робили доступнішими для широкої читацької літератури твори античних авторів, та, щоб полегшити цю задачу, їм доводилось приймати участь в розбудові рідної французької мови. Ще 1509 року перекладач на ім'я Клод де Сейссел звернувся до короля Людовіка XII з пропозицією про створення якогось органу французької літератури та виступив із захистом перекладу як засобу збагачення та поширення французької мови. Проте на протязі століття на шляхи, якими можна збагатити рідну мову, існувало дві протилежні точки зору [14: 177]. Слідом за Клеманом Маро група придворних поетів та перекладачів розглядала переклад як чудову стилістичну вправу, що сприятиме збагаченню їхньої мови. Вчений та знавець грецької мови Тома Себійє виклав цю позицію в своїй книжці від 1548 року “L’Art poetique” („Поетичне мистецтво”). Подібно до того як і Гораций в „Ars poetica” („Про мистецтво поезії”), він вважав переклад (“version”) жанром літератури та гілкою риторики. Цю його думку не поділяла „Плеяда” – група поетів-гуманістів на чолі з Ронсаром, котрі вважали переклад шкідливим як для літератури, так і для мови. На прохання цього об'єднання Жоашен дю Белле (1522–1560) відповідає Себійє, створивши в 1549 році працю “Defence et illustration de la langue française” («Захист та прославляння французької мови»), яку Ж. Мунен назвав „антологією аргументів проти перекладу” [15: 13]. Дю Белле [16] рекомендує збагачувати мову не через переклад, а через „наслідування” кращим грецьким та латинським авторам. Він пропонує створювати неологізми на основі слів грецького або латинського походження та закликає запозичувати слова з регіональних діалектів та словника ремісників. Він не вірить в те, що стилю та красномовності можливо вивчитися від перекладачів. Надмірне запозичення з іноземних мов під виглядом вченості на цей час вже дискредитувало себе. Рабле, наприклад, висміював „вживання та творення латинських слів вуличними торгівцями”. В четвертому правилі свого трактату про переклад Етьєн Доле (1508–1546) попереджає перекладачів проти того, щоб вживати поруч слова, що надто нагадують латинські, чи рідко використовувалися в минулому [17]. А на кінець XVI ст. Анрі

Етьєнн (1531–1598) друкує своє звинувачення „нової італізованої французької мови” [3].

Строго кажучи, переклад не заповнює вакууму мови, ані у Франції дю Белле, ані в Німеччині Лютера. Проте переклад у змозі змінити співвідношення у престижності мов на культурному полі, їхній авторитетності серед мовної спільноти, як на рівні державних інститутів, так і на символічному рівні, тим самим дозволяючи те, щоб сучасна розмовна мова зайняла місце мови референціальної (відсилочної), тобто мови культури, пов’язаної з письмовою та усною традицією, що забезпечує, шляхом постійних посилянь на класичні твори минулого, збереження цінностей суспільства. У Франції доби Відродження та в Німеччині часів Реформації референційна мова була мовою іноземною. Отже, завдання перекладачів полягало в заміні чужої мови рідною. Тобто, перекладачі не створювали нової мови, але підносили діалект до статусу національної мови та мови культури [12: 345].

Трактат «Про різні методи перекладу» Фрідріха Шлейєрмахера [18], поданий ним до Пруської академії 24 червня 1813 року, в кульмінаційний момент конфлікту із Францією, фактично окреслює провідну роль перекладу в розбудові національної культури в програмі пруського руху за об’єднання Німеччини на основі єдиної мови та культури, а тезу Шлейєрмахера про очужуючий переклад слід розглядати як антифранцузьку, бо він протистоїть перекладацькому методу, котрий домінує у Франції, тобто методу одомашнення, асиміляції, заставляючи іномовного автора мандрувати за кордон до читача цільової мови [19]. Очужуючий переклад може бути застосований лише до науково-філософських й поетичних (художніх) творів, зміст яких твориться самими авторами, що вільно обирають об’єкти та їхнє розташування, й котрі виступають лише в мовленні, й де переклад є надзвичайно складною проблемою, бо кожна мова будує свої висловлювання по-різному, й з часом мова таких текстів починає асоціюватися з певними ідеями, нормами, канонами, почуттями, відношеннями, котрі обумовлюються національною культурою. Шлейєрмахер відстоював використання в перекладі особливої “перекладацької” мови, що неодмінно веде до змін у самій мові. В решті решт, лише відхиляючись від сталих норм можна очужуючий елемент зробити помітним у цільо-

вій мові. Хоча найбільш важливо те, що Шлейєрмахер був упевнений в **інновативному характері перекладу** й вбачав саме в цьому його основну роль [20]. З самої появи в німецькій культурі очужуючий переклад означав тісну близькість до джерельного тексту, буквалізм, що призводив до запозичення іномовних культурних форм та до розвитку різнорідних лектів. Так, Й. Г. Фосс, переклавши “Іліаду” (1793) та “Одісею” (1781) гекзаметром, запровадив цю віршовану форму до німецької літератури; а в перекладах Софоклових “Антигони” та “Царя Едіпа”, Фридріх Гельдерлін вперше став використовувати архаїчні та нестандартні діалекти. Отже, коли очужуючий переклад відновлюється німецькими теоретиками ХХ ст., такими як Рудольф Паннівці та Вальтер Беньямін [21], то він розглядається як знаряддя культурної інновації. З точки зору Паннівці “перекладач робить фундаментальну помилку, коли підтримує існуючий стан мови, замість того щоб дати мові суттєво підпасти під вплив мови іноземної” [22]. Відчужуючий переклад приймає багато чого з того, що Вальтер Беньямін назвав “аграматичністю”, щоб завадити сприйняттю перекладу як оригінала, тому що надто прозорі переклади превалюють в одномовному суспільстві, на зразок США. Він упирається християнській та Цицероно-гораціанській рекомендаціям перекладати дух, а не букву. Чим менше суспільство володіє іноземною мовою першоджерела, тим більше стид наголошувати на необхідності дослівного перекладу, хай навіть при цьому буде чинитися насильство над нормативним синтаксисом. Ідеомагична вільність та прозорість приховують ідеологічні основи, що сформували цей метод й, отже, вводять в оману. Ці основи, по суті, варто було б зробити помітними читачеві через вибіркові порушення нормативного вжитку, в тому числі через 1) архаїзми; 2) неологізми; 3) реалії; 4) тісне слідування за синтаксисом, часом, станом; 5) де можливо, еквіритмом. Сам процес створення очуження є значно вірнішим першоджерелу, чеснішим стосовно читача й продуктивнішим з точки зору постійного внеску в літературу та мову перекладу.

І хоч набір домінуючих поетик, може здаватися, на певному проміжку як такий, що абсолютно установився, однак, продовж історії поезики любої даної культури продовжують розвиватися. Реєстр складових цих поетик продовжує змінюватися і дослідження

демонструють, що в боротьбі за зміну літературних систем переклад покликаний зіграти вирішальну роль. Навіть в країнах з усталеною літературною традицією, переклади здатні впроваджувати в існуючі реєстри нові художні засоби. Так, Езра Паунд суттєво запозичив з китайської поезії (ідею „динамічного змісту”) та японських хайку для внесення змін до системи, яка йому здавалась переобтяженою заялженими метричними римами та прикрашательством, так само, як Фень Чі інтродукував у китайську поетичну систему форму сонета. Й. Г. Фосс впровадив до німецької віршованої системи через переклад Гомера гекзаметр, а А. В. Шлегель запозичив шекспірівський віршований розмір, щоб кинути виклик авторитету французьких зразків.

Оскільки українська мова та література за відсутності держави не мали нормальних умов для розвитку, то перекладна література в культурному житті українців відігравала надзвичайно велику роль як засіб розвитку української мови та збагачення її поетичного вислову; а в II половині ХХ ст. в Україні склалася така ситуація, коли “джерело мовлення літературної мови перенеслося з оригінальної літератури на перекладну” [23: 12]. Тому перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні ролі перекладу у становленні, збагаченні та збереженні української мови.

Література:

1. Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London and New York: Routledge, 1998. – 654 p.
2. Holmes J. S. *The Name and Nature of Translation Studies* / J. S. Holmes // *Translated Papers on Literary Translation and Translation Studies*. – Amsterdam, Rodopi, 1988. – P. 66–80.
3. Delisle J. and Woodsworth J. (eds.) *Translators through History*. Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins. – 1995.
4. Cicero. *De oratore* // *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche* / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7.
5. Cicero. *De optimo genere oratorum* // *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche* / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 7
6. Cicero. *De finibus bonorum et malorum* // *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche* / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 10–12.

7. Plinius Secundus. Letter to Fuskus Salinator # 9 // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 18–19.

8. Quintillian. Institutio oratoria // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 19–20.

9. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М.: Искусство, 1990. – 396 с.

10. Bassnett-McGuire S. Translation Studies. – London, New York: Routledge, 1980. – P. 43–57.

11. Alfred. Letter to Bishop Waerferth // Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robins on (ed.). – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – P. 37–38.

12. Van Hoof, H. Histoire de la traduction enoccident: France, Grande- Bretagne, Allemagne, Russie, pays-Bas. – Paris, Louvain: Duculot, 1991. – 368 p.

13. Yates, G. John Florio. The Life of an Italian in Shakespeare's England. – London : Octagon Books, 1968. – 236 p.

14. Brisset, A. The Search for a Native Language: Translation and Cultural Identity // The Translation Studies Reader / L. Venuti (ed). – London and New York : Routledge, 2000. – P. 343–375.

15. Berman A. L'Épreuve de l'Étranger. – Paris: Editions Gallimard, 1984. – P. 45–46.

16. Кальниченко О. А., Подміногін В. О. Історичні коріння перекладності / Вісник Харківського нац. ун-ту, №649, 2005. – С. 174–179.

17. Mounin G. Les Belles Infideles. – Lille: Presses Universitaires de Lille, 1955 / 1994. – P. 13.

18. Du Bellay, J. Défence et illustration de la langue française. – Paris: Librairie Marcel Didier, 1988. – 206 p.

19. Dolet E. La Manière de bien traduire d'une langue en l'autre // Cary E. Les Grands traducteurs français. – Geneve: George, 1963.

20. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38–70.

21. Venuti L. The Translator's Invisibility. – London and New York: Routledge, 1995. – P.43–98.

22. Кальниченко О. А., Подміногін В. О. Трактаг Фрідріха Шлейермахера „Про різні методи перекладу” та його значення для сучасного перекладознавства // Вчені записки ХГІ „НУА”. – Т. VIII. – 2002. – С. 503–533.

23. Benjamin W. Die Aufgabe des Übersetzeres // Das Problem des Übersetzens / Ed. H. J. Störig. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 182–

92; Беньямін В. Місія перекладача// Вісник Міжнародного Слов'янського університету (м. Харків): сер. Філологія, 2003. – Т.6. – №1. – С.24–29.

24. Pannwitz R. Die Krisis der europaischen Kultur. – Nuremberg: H. Carl, 1917. – S. 242.

25. Зорівчак Р. П. Художній переклад в Україні і буття нації // Записки перекладацької майстерні 2000–2001. – Львів: АНУ, 2001. – С. 9–17.

ВИТОКИ ЗАХІДНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА: ІЄРОНІМ СТРИДОНСЬКИЙ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту “Нар. укр. акад.”. – Х., 2007. – Т. 13, кн. 2: Проблеми економіки та філології. – С. 131–150.)

Західна «наука» про переклад, яка здається нам наукою, бо є логічною та нормативною, безумовно бере свій початок не в класичній античності, а в християнській старовині, у потребі тримати переклади Біблії під наглядом догматів віри, а це означало нагляд віровчення не лише над Словом, але й над самими перекладачами також, з метою гарантії відповідності їхньої діяльності нормам інтерпретації. Зароджується Західне перекладознавство на периферії Римської імперії (у Північній Африці та Палестині) у самому кінці античності, у важливий історичний проміжок між наверненням Риму до християнства (313 р. н. е.) та падінням Риму перед племенами варварів, що щось джеркочуть (вар-вар-вар) на своїх незрозумілих мовах, тих самих варварських племен, чий територіальні суперечки визначатимуть політичну та ідеологічну карту Європи протягом наступного тисячоліття. Цей час, коли відбувається перетворення християнства з культу кочовиків у державну релігію, фактично в політичну структуру, що підтримувала «розумний» суспільний порядок в період після падіння Риму, є найважливішим для історії становлення думок про переклад в Західній Європі, а кульмінацією процесу становлення християнської перекладацької традиції стала творчість Софроніка Євсевія Ієроніма (Стридонського) (348?–420) [1]. Саме тому погляди на переклад Ієроніма стали **об'єктом** нашого дослідження. **Матеріалом** для

дослідження послужили листи Ієроніма та передмови до його власних перекладів. І хоча переколадацька спадщина Ієроніма вже досліджувалась [2; 3; 4], зазвичай ці праці обмежувалися лише листом до Паммахія. Тому **мета** нашої роботи полягає у вивченні теоретичного спадку Ієроніма та у встановленні його ролі та впливу на подальшу європейську перекладацьку традицію.

Важливим з точки зору панівних ідеологій Заходу є те, що це був період, під час якого аскетизм постав як домінуюче християнське вчення. Перші християни-аскети з'являються в Єгипті та Месопотамії в кінці III ст., а в кінці IV ст. Августин та інші створюють нову монастирську церкву, яка спиралася на аскезу, що включала не лише статеvu стриманість, дотримування посту, мовчазну покору, але й постійне викорінення «мирської» індивідуальності. Християнські аскети в IV ст. звели римську культуру до її мінімуму, до її «антисвітської» суті, що все ще зберігає в ідеальній формі все найкраще (на їх думку), що «мир» їхньої доби міг запропонувати: самопокору, стоїчну витривалість, придушення занепадницької підвищеної емоційності та індивідуальності, жорсткий ієрархічний порядок [5, с.3]. Аскетичний імперіалізм середньовічної церкви спершу спрямовувався у русло забобонного страху розгнівати Бога, монополізованого кліром; і в певному сенсі, незважаючи на все зростаючу низку протягом нового часу буржуазних демістифікацій, цей імперіалізм духу з нами і понині. І нарешті, духовний аскетизм запанував у західному суспільстві завдяки зростанню світської, але так само аскетичної, відданої баришу буржуазії через такі нові засади аскетизму, як помірність, смиренність, порядок, твердість характеру, ощадливість, працьовитість тощо. Ця трансформована аскетична ідеологія за минулі кілька століть виявилася настільки успішною, що аскетичні чесноти прижилися у західному суспільстві у такій мірі, настільки вкарбувалися, просякли у найглибші шари існування, що виглядають природними. Так, скажімо, від перекладача очікують, щоб він звільнився від особистих бажань для досягнення нейтральної, позбавленої індивідуальності передачі авторського смислу читачеві іншою мовою. Сама буденна звичність цих зарозумілих припущень, той факт, що вони настільки звичні, що не пригортають жодної уваги, і є найкращим доказом продовження ідеологічного панування середньовічного аскетизму і в наш час [5, с. 4].

В IV ст. н. е. мовна ситуація в Римській імперії починає змінюватись. До тих пір грецька мова переважала, адже представники різних народів, що населяли імперію, на додаток до власної мови володіли грекою. Римляни це заохочували, бо вважали себе спадкоємцями грецької культури та цивілізації. Але поступово в західній частині імперії латина починає витіснити грецьку як спільну мову (лінгва-франка). А це мало істотний вплив на церкву, бо Біблія була грекою: Новий Заповіт було створено грекою з самого початку, а Септуагінтою – грецьким перекладом єврейської Біблії – християни користувалися як своїм Старим Заповітом. Оскільки все менше людей на Заході могли читати грекою чи розуміти її, то церква зіткнулася з серйозною пасторською проблемою: як зберегти доступну віруючим Біблію. Отже, її потрібно було передати латиною, і у відповідь на цю потребу вчені здійснили кілька таких перекладів. Хоча ці переклади робили Біблію доступною для віруючих, вони виявилися вразливими з двох причин. По-перше, вони не були результатом вивчення давніх рукописів, а переписувачі вже внесли в грецькі тексти Біблії немало помилок; до того ж, латинські переклади Старого Заповіту здійснювались з греки, а не з гебрійської мови, якою були створені. По-друге, латина цих перших перекладів була надто розмовною. Зрозуміло, що жоден з цих латинських перекладів не набув того статусу, який мала грецька Біблія. Тому Папа Римський Дамас II хотів отримати добрий латинський текст Євангелії для богослужіння, і 382 року він замовив відредувати той текст Євангелії, яким користувалися, молодому священику на ймення Ієронім.

Ким же був цей Ієронім, що його Папа обрав для цього завдання? Ієронім був особистим секретарем Папи, проте це замовлення, яке Дамас доручив йому, було викликане тим, що кращої кандидатури було годі й шукати. Вибір насправді виявився надзвичайно вдалим. Як і в усякого гарного перекладача, в Ієроніма був хист до мов. Він був «тримовним», тобто говорив та читав латиною, грекою та гебрійською мовами, що мало хто тоді міг. Вивчав він також й арамейську мову і міг на ній читати, хоча й визнавав, що має труднощі з вимовою. Крім того, Ієронім міг спілкуватися сирійською мовою та трохи знав арабську.

Проте, вибір Папою Ієроніма для виконання цього завдання обумовлювався не лише знанням останнім східних мов, але й також

його гарною класичною освітою, яку той спершу отримував у батьківському домі, а з дванадцяти років у Римі, де його вчителем риторики були Донат, автор знаменитої граматики латинської мови, та філософ і перекладач Марій Вікторин, і де Ієронім закохався в античну латинську літературу. Подібно до інших своїх ровесників він спершу жив дозвольним та легковажним життям, проте поступово в ньому відбувся переворот, що привів його до вивчення Біблії та богослов'я [6]. Здається, пізніше Ієронім дорікав собі за світський характер своєї освіти. Він писав, що юні роки провів у товаристві граматиків, риторів та філософів. І якось йому приснився жадливий сон, в якому він постав перед Богом, і той його спитав: «Ти хто?». «Християнин» – відповідав Ієронім, проте Господь його поправив: «Ти брешеш. Ти – не християнин, а Цицеронець». Й прокинувшись, Ієронім пообіцяв Господу читати Божі книги з більшою пристрастю, аніж перед цим читав «книжки людські» [7].

У віці років 25 Ієронім приймає хрещення від Папи Дамаса й відправляється в мандри Галлією, де в ньому визріло рішення повністю присвятити себе Богові й аскетичним подвигам. Жадаючи отримати уроки подвижницького життя, Ієронім відбуває на Схід. Він відвідує Святу Землю, Килікію, Сирію, а в Халкідській пустелі поблизу Антіохії живе пустельником протягом п'яти років, однак поступово зневірюється в сирійському чернецтві. З Сирії він направився до Риму, по дорозі завітавши до Константинополя, де заводить знайомство з Григорієм Назіанзином та Григорієм Нисським. До Риму він приїздить 382 року вже пресвітером та автором низки перекладів на біблійні теми (в тому числі з Оригена). Папа Дамас наближує Ієроніма до себе, бо високо цінує його знання та таланти, й прохає його писати про складні місця в Біблії. Тобто Ієронім унікально підходив для того, щоб здійснити переклад Святого Письма латиною, адже він був як християнином, так і Цицеронцем – а дотик видатного лінгвіста та вченого, такого як Цицерон, тут був конче необхідним.

У листі до Папи Дамаса (383?) в Передньому слові до перекладу Євангелій Ієронім пише: *«Ви спонукали мене новий твір зробити із старого, критично переглянувши копії Святого Письма, які існують зараз по всьому світі. Труд цей благочестивий, однак водночас, ймовірно, й ризикований, бо, судячи інших, я і сам*

підлягатиму загальному суду. І як насмілюсь я міняти мову нових часів і повертати до днів її дитинства? З іншого боку, існує два міркування, які мене тішать. Перш за все, що замовлення поступило від Вас, верховного Понтифіка. А по-друге, навіть ті, хто висловлюються проти нас, змушені визнати, що розбіжні варіанти не можуть бути вірними. І якщо нам доводиться шукати істину, порівнюючи багато варіантів, то чому б не повернутися до джерельного грецького тексту і не виправити помилки, внесені або неточними перекладачами, або хибними виправленнями самовпевнених, але неуцьких критиків, чи доповненнями та змінами необачних копіїстів» [8].

Ієронім виконав це завдання, відредагувавши Новий Заповіт. Ця робота давала йому насолоду, бо він також створив латинський переклад Псалмів, а також деяких книг Старого Заповіту. Взагалі, перекладацький доробок Ієроніма надзвичайно великий, і краще навести перелік його праць, процитувавши його самого (з книги «Про славетних мужів», написаної незадовго до смерті): «Я, Ієронім, син Євсевія, з міста Стридона, зруйнованого гетами, що колись знаходилося на межі між Далмацією та Паннонією, на теперішній, тобто чотирнадцятий рік царювання імператора Феодосія, написав наступне: життє пустельника Павла, одну книгу листів до різних осіб, напутливого листа до Геліодора, книгу про суперечку між послідовником Люципера та православним, хроніку всесвітньої історії, двадцять вісім бесід Оригена на книги Ієремії та Єзекіїля, які я переклав латиною з греки, послання про серафимів, послання про слово «Осанна», послання про бережливого та марнотратного синів, послання про три суперечливі питання, що стосуються Старого Заповіту, дві бесіди на книгу «Пісня над піснями», книгу проти Гельвидія про віконепорочність Марії, послання до Євстохії про збереження непорочності, одну книгу листів до Марцелли, утішливий лист до Павли про смерть її дочки, три книги тлумачень на послання Павла до галатів, три книги на послання до ефесян, одну книгу на послання до Тита, одну книгу на послання до Філімона, розмову на книгу «Екклезіяст», одну книгу єврейських легенд на книгу Буття, одну книгу про місцевості, одну книгу про єврейські

імена, одну книгу Дидима про Духа Святого, яку переклав з греки латиною, тридцять дев'ять бесід на Євангелію від Луки, сім трактатів на псалми – від десятого до шістнадцятого, житіє полоненого ченця Малха та житіє блаженного Іларіона. Я звірив Новий Заповіт з грецьким першотвором, а Старий Заповіт переклав з гебрійської мови. Кількість листів до Павли та Євстохії, оскільки вони писалися щоденно, достоту невідома. Крім того, я написав тлумачень на Міхея дві книги, на Софонію одну книгу, на Наума одну книгу, на Аввакума дві книги, на Аггея одну книгу та багато інших тлумачень на книги пророків, які зараз у мене на руках й ще не завершені. А також дві книги проти Іовініана та дві до Паммахія – «Апологію» та епітафію» [9].

Хоча канон праць Ієроніма включає коментарі на Святе Письмо та велику кількість листів про церковну дисципліну та доктрину, проте його слава, канонізація та проголошення у VIII ст. «отцем церкви» базується, перш за все, на його перекладі Святого Письма латиною, який увійшов в історію під назвою «Вульгата» (лат. *vulgata* – народна). Однак Вульгата тільки частково є оригінальним перекладом: значна її частина – лише редакція *Vetus Latina*, латинського перекладу грецького Нового Заповіту, який здійснювався починаючи з II ст. н. е. І все ж практичний результат перекладацької діяльності Ієроніма був надзвичайно високим: його Біблія латиною не лише служить католицькій церкві протягом багатьох віків – сама мова перекладу була протягом тривалого часу суттєвим елементом шкільного та церковного навчання.

А ще Ієроніму слід поставити в заслугу, що він відкрив для Заходу літературний характер багатьох гебрійських текстів Біблії – відзначив, що псалми, книга Іова, книга Ієремії написані віршами і є творами поетичними: «Хіба є що солодкозвучніше за Псалтир? Він, неначе наш Флакк [Горацій] чи грек Піндар, то тече ямбом, то промовляє алкеєвим віршем, то велично лється віршем сапфічним, то гордовито виступає півстопним. Що прекрасніше Второзаконня та пісень Ісаї? Що величніше Соломона, що досконаліше Іова? Все це в гебрійському оригіналі плавно лється гекзаметром та пентаметром. В передачі ж грекою (не виключаючи сімдесяти тлумачників), а ще більше латиною, втрачені первозданна краса

та вишуканість» [10]. Саме так у передмові до свого перекладу Євсевія Ієронім суворим судом судить своїх попередників на тернистій ниві перекладу. Освіченим людям Книги Святого Письма здаються написаними поганим стилем та важкою мовою, і вони відвертаються від них, *«гидуючи брудним одягом мови раніше, ніж виявлять усередині прекрасну плоть змісту»*. І винні в цьому перекладачі – і ті, що стараючись перекладати слово в слово, насилували дух рідної мови, і ті, що прагнучи слідувати більше смислу, ніж букві, далеко відходили від першоджерел [11, с. 81–82].

До канону його творів входять також переклади Оригена та низки грецьких теологів різного значення. Саме із спроб побороти вплив Оригена й виникає лист до Паммахія (лист № 57) [12], який справедливо вважається одним з основних творів на теми перекладу не лише в Ієроніма, а взагалі у світовому обговоренні проблем перекладу. Ще молодим ченцем Ієронім заприятелював з Руфином, з яким поділяв зацікавленість у працях Оригена, й багато з яких переклав латиною. Йдеться про Руфіна Аквілейського (345–410), латинського письменника та перекладача творів Оригена, «Церковної історії» Євсевія Кесарійського, Василя Великого, Григорія Нізіанзина та інших. Ієронім та Руфін Аквілейський були добрими друзями, доки обох у 393 році не звинуватили в оригенізмі. Ієронім негайно покався у своїх помилках, але Руфін своїх переконань не зрікся, після чого між колишніми друзями постійно наростала ворожнеча, і вони перетворилися у заклятих ворогів. Критика Руфином Ієроніма у 395 році, яка й спричинила появу цього листа, в дійсності, була поблажливою, порівняно з відсіччю з боку Ієроніма. І хоча ім'я Руфіна ніде в листі Паммахія не згадується, для посвячених все було зрозуміло: чітким посиланням на Руфіна була звичка останнього ляскати пальцями та його куцисті брови, адже згідно традиції римської сатири заборонялося згадувати ім'я її об'єкту, але вимагалось навести достатньо інформації з тим, щоб про нього можна було легко здогадатися [13, с. 23]. Листу № 57 до Паммахія передував переклад Ієронімом з греки латиною викривального листа єпископа Саламиського Єпифанія (315–403) до єпископа Єрусалимського Іоанна. Копія цього перекладу обманним шляхом потрапила до особи, яка співчувала Руфіну й передала цей переклад останньому, внаслідок чого текст було піддано безжалісному

публічному аналізу. Оскільки Ієронім перекладав досить-таки вільно, то його прибічники милостиво дозволили публіці робити висновки самій: чи Ієронім вчинив так з некомпетентності, чи із злого умислу. В 395–396 роках в листі до знатного молодого чоловіка й постійного свого кореспондента Паммахія Ієронім захищається від звинувачень у несумлінності виконаного ним перекладу і викладає ті загальні принципи, якими, на його думку, повинен керуватися перекладач. На допомогу собі Ієронім залучає історію перекладу і зокрема драматургів, що творили до класичної римської доби і використовували переклад для створення власних п'єс на основі п'єс грецьких авторів (див. у §5 «Теренцій перекладав Менандра. Плавт та Цицілій – стародавніх коміків. Невже вони чіплялися за слова, а не піклувалися в значній мірі про те, щоб зберегти вишуканість в перекладі? Те, що у нас називається вірністю перекладу, люди, що знаються на цьому, називають *kakozhlian* [«погане наслідування»] [12]). Це не був точний переклад у сучасному розумінні цього поняття, проте переклад, який, хоча загалом текстуально і точний, був поміщений у нову перспективу шляхом нашарування на новий матеріал, а часом, і отримував перебудовану композицію. Цим драматургам доводилося балансувати між двома небезпек: плагіату, до якого римські критики ставилися презирливо, та наслідування, яке зневажали творчі митці. Так, Теренція (190-159? до н.е.) звинувачували в обох гріхах: в пролозі до «Андріянки» він захищається від закидів у надто вільному перекладі, а в пролозі до «Свнуха» відкидає звинувачення в плагіаті та наслідувальному перекладі [14]. Те ж саме турбувало й поета Горация (65–8 до н.е.), нападки якого на буквальный переклад цитує Ієронім: «(§ 5 *Та й Гораций, вчений та проникливий чоловік, дає ту ж саму пораду вправному перекладачеві в «Про мистецтво поезії»: Nec verbum verbo curabis reddere, fidus // Interpres ...*[12]) [«слово в словоточки перестанеш, // мов дріб'язковий товмач» [15]).

Але, хоча Ієронім й охоче використовував вислови цих авторів як додаткові докази, свій захист він будував на більш міцних підвалинах Цицерона, який розглядав переклад як незалежний жанр, що, однак, підпорядковується правилам риторики (§ 6 «*Бо сам я не лише визнаю, але й відкрито доводжу до загальної відомості, що перекладаючи з греки («за винятком Святого Письма», де навіть порядок слів*

є таїнством), я передаю не слово словом, а смисл смислом. За взірець я маю авторитет Тулія, котрий саме так переклав «Протагора» Платона та «Економікон» Ксенофонта, й дві прекрасні промови, з якими Есхін та Демосфен виступили один проти одного. Не час зараз обговорювати, які пропуски, додатки та зміни він робив, щоб замінити особливості однієї мови особливостями іншої. Я із задоволенням посилаюся на авторитет цього перекладача, котрий таким чином висловився в передмові, що передує цим промовам: «Я вважав за корисне взятися за труд, котрий хоч для мене самого не є конче необхідним, проте буде в пригоді тим, хто навчається. Тому я переклав найвеличніші промови двох найкрасномовніших з аттичних ораторів, з якими Есхін та Демосфен виступили один проти одного; проте передав я їх не як перекладач, а як оратор, зберігаючи смисл, проте змінюючи форму, тими ж думками й відповідними їм образами, зворотами й словами, що підходять до нашого вжитку. Я не вважав за необхідне перекладати їх дослівно, проте зберіг їх склад та внутрішній смисл слів. Адже мені здавалось, що я повинен був не поштучно відраховувати слова читачеві, як монети, а так би мовити відважувати їх купно». Й на закінчення він знову говорить: «Промови їх я так і буду, сподіваюсь, перекладати, відтворюючи при цьому всі їх особливості, тобто думки, а також образи, котрі ці думки виражають, та порядок їх викладення, й дотримуючись літери лише доти, доки це не розмежовується із нашим звичаєм. І хай навіть не все, що там стояло грецькою, нами перекладено, проте ми все-таки намагалися замінювати це чим-небудь в тому ж роді» [12]).

І хоча вірним є те, що в своєму драматизованому переказі знаменитого нічного кошмару (лист № 24 до Євстохії) [7] Ієронім зрікається Цицерона як поганського фахівця, однак вплив останнього був надто великим, щоб повністю можна було від нього відмовитися. У захопленні Ієроніма Цицероном проглядає міцна симпатія та спільність поглядів. Він поділяє їдкий гумор Цицерона та його велику насолоду мовою і в ситуації з перекладом листа Єпифанія бачить достатньо паралелей, щоб уподобити свої нападки на Руфіна до Цицеронових філіппік [14].

Проте для нас зараз важливіше, що Ієронім поділяв з Цицероном класичну віру в те, що тематика визначає стиль. А раннє християнство досить-таки зневажливо та глузуливо ставилося до риторичних красот класичного світу (і в § 12 цього листа [12] є дотичні моменти), бо для християнського ритора стиль тоді визначався не тематикою твору, а характеристиками його адресату, його аудиторії. Так що у такого автора як Ієронім ми знайдемо великий спектр різних стилів, від надзвичайно відточеного стилю його листів до аристократів до відносно розмовного – у Вульгаті, яка призначалась для широкого загалу християн, як освічених, так і не освічених, чи в листі до готів Суннії та Фретели (Лист № 106) про переклад Псалмів, де, зокрема, сказано: *«Бо того самого правила, яке ми часто викладали, треба дотримуватися в перекладі: там, де немає загрози сенсу, слід дотримуватися милозвучності та властивостей мови, якою перекладаємо»* [16]. Там же він вказує, що при перекладі Псалмів працював для простої читацької аудиторії, яку було легко збити з пантелику незнайомим, хай воно було і вірним. Тому, щоб уникнути порушення релігійного звичаю, який міцно укорінився, Ієронім дотримувався старого прочитання там, де для смислу це не мало значення. Можливо, він враховував розповідь Августина Блаженного в Листі до нього від 392 р.: *«Коли один з наших братів, єпископ, запровадив використовувати твій переклад в церкві, то прихожанам трапився один уривок із пророка Іони, який ти переклав надто відмінно від того, як він встановився в умах та пам'яті загалу, й від того, як його співали на протязі такого довгого часу. Й великі хвилювання та неспокій охопили людей, особливо запротестували греки й стали викрикувати про підміну, вчинену найзліснішим чином. У результаті цей єпископ – а це трапилося в місті Онея – був змушений звернутися до євреїв, які мешкали в цьому місті, щоб вони прояснили суть справи. Проте ті відповіли, чи то з невігластва, чи то із злости, що єврейські рукописи містять точно те саме, що можна прочитати в грецьких та латинських рукописах. Й що тоді? Щоб уникнути більшої небезпеки, той чоловік вимушений був виправитися, немов то він зробив помилково, оскільки не хотів втрачати всіх людей в своїй церкві»* [17].

Інша надзвичайно важлива думка про необхідність звернення до першоджерел, за яку так критикував Ієроніма його приятель Августин Блаженний, також міститься у листі Ієроніма до Суннії та Фретели: *«Як у Новому Заповіті, якщо коли-небудь у латинян з'являється питання і є багато відповідей, ми звертаємось до грекомовного джерела, яким він написаний, так і у Старому Заповіті, якщо між греками і латинянами є розбіжність, ми звертаємось до гебрійського оригіналу; так само у струмочках ми будемо шукати те, що виникає із джерела»* [16].

А в передмові до П'ятикнижжя [18] Ієронім пише про процес перекладу із *«збереженням того самого духу»*. Це, очевидно, перше використання цього надзвичайно важливого поняття стосовно перекладу. Ієронім розумів, що стиль забарвлює повідомлення, так що невірна передача стилю могла б означати викривлення як конотативного, так і денотативного елементів повідомлення. В листі ж до Паммахія він наводить доводи для доказу того, що така вільність є також і частиною християнської традиції. Давні автори, як правило, цитували по пам'яті: перевірка посилання була справою нелегкою, враховуючи те, якими були давні книги. Євангелісти тут виключення не складали. Ієронім використовує це, щоб показати, що вільний переклад не заборонявся і християнською традицією. Аналогічно він використовує розбіжності між різними рукописними версіями Святого Письма грекою та гебрійською мовами, й більш того, дійсно підбирає декілька місць, де існують істотні відмінності між грецькими, гебрійськими та латинськими текстами.

Отже, ми знаходимо Цицерона та Горація на одному боці з Євангелістами, і міркування про певний тип перекладу базуються на спробі заново переглянути класичні норми під кутом зору християнина. Через потреби даного моменту він викладає лише половину свого міркування: його класична чутливість до перифрастичного перекладу проступає в суперечливому коментарі, що він його робить у передмові до Книг Самуїла: *«І якщо ви зрозуміли те, що не розуміли до того, подумайте про мене як про перекладача, якщо ви доброзичливі, а якщо ні, то я не перекладач. Як би там не було, але я зовсім не усвідомлюю, що щось змінив по відношенню до справжнього гебрійського тексту»* [19].

Проте цей бік перекладу в листі до Паммахія № 57 проявляється мало; тут Ієроніма більш турбує те, щоб продемонструвати: буквальний переклад є, до певної міри, викривленням тексту, тим більше що в часи, коли писав Ієронім, буквальний переклад не вважався недоліком, як це було у класичний період. Увесь напрямок листа № 57 свідчить про те, що Ієронім веде аргументні бої з буквальним перекладом: «... якщо комусь здається, що при перекладі краса складу залишається незмінною, то нехай він дослівно перекладе латиною Гомера, більш того: хай передасть його прозою своєю ж власною мовою, і тут він побачить, що розміщення слів сміховинне, а найкрасномовніший із поетів ледве-ледве володіє мовою» [12]. А далі (§ 6) він продовжує: «Однак якщо посилання на власні твори виглядає непереконаливо (хоча я намагався лише показати, що завжди, з самої юності, передавав не слова, а думки), то на цей випадок є невеликий вступ до книжки, де описується життє блаженного Антонія... про сказане про нього в житті краще судити, звернувшись до читання самого вступу: «Дослівний переклад з однієї мови на іншу скрадає смисл так само, як буйні бур'яни глушать посіви. Або: поки мовлення рабствує відмінкам та фігурам, воно нашіповане довгими зворотами і ледве встигає висловити те, що могло б бути сказане в коротких словах. Й ось, щоб цього уникнути, я, за твоїм проханням, переклав життє блаженного Антонія таким чином, щоб від смислу нічого не убавилось, хай би навіть в словах чогось і не доставало б. Хай інші полюють за літерами та складами, а ти ж вимагай думок». Мені не вистачить і дня, якщо стану я наводити на свій захист свідоцтва всіх, хто перекладав дотримуючись смислу. Цього разу достатньо буде пригадати Іларія Ісповідника, котрий переклав латиною з грецької бесіди про Іова й численні пояснення псалмів: він не корпів над зашкарублюю літерою й не виснажував себе нудним перекладом, розрахованим на невігласів – проте, немов би захоплюючи думки в полон, за правом переможця, передавав їх своєю мовою». У своєму Глумаченні на Ефесян Ієронім робить зухвале твердження, пояснюючи, чому саме буквальний переклад неможливий: «Отже, через бідність нашої мови, незвичності змісту та, як кажуть певні люди, тих ознак, що роблять греку

більш вишуканою та зрозумілою, ми будемо намагатися перекладати не слово словом, що неможливо, а пояснювати силу кожного слова якимось оточенням [20]».

Якщо ми на якийсь момент відкинемо традиційне благоговіння римлян перед досягненнями греків, то зможемо пов'язати це з тією стурбованістю, що була висловлена Августином Блаженным в «*De doctrina christiana*» та в «*Enarrationes in Psalmos*» стосовно порівняння семантичних та металінгвістичних ресурсів мов. І хоча термін *amulatio* ніде в листі № 57 не згадується, як і в інших творах Ієроніма, поняття змагання Квінтіліана ніколи не було приховано глибоко під поверхню: воно проглядає в передмові до Євсевія (§ 5), в передмові до Євагрія (§ 6) і в надзвичайній лайці на адресу Руфина (§ 12) з численними посиланнями на класичних авторів: «(§ 12) *Але щоб покласти край нескінченним обговоренням та показати все-таки тобі, найхристияннішому із благородних мужів і найблагороднішому мужу серед християн, якого характеру викривлення сенсу в моєму перекладі послання Єпіфанія мені ставлять у провину, наведу початок цього послання латиною та саме грецьке джерело, щоб, оцінивши одне звинувачення, ти міг зробити висновок про інші. «Εδει ημας, αγαπη, μη τι οισησει των κληρων φερσαι» я, пам'ятається, переклав: «Не личить, щоб пошана до духовної особи, о найулюбленіший, давала привід для пихи. «Погляньте, либонь, – волають вони – скільки хиб лише в одному рядку». По-перше, *αγαπητος* означає «улюблений», а не «найулюбленіший»; далі *ιησι* перекладається як «репутація», а не «пиха», адже у Єпіфанія було сказано не *οιηματι*, а *οιησις*. І все, що йде далі: «щоб пошана до духовної особи не давала нам приводу для пихи» – то є додаванням від себе».*

Що ж таке ти верзеш, підпоро вченості, Аристархе [Аристарх Самофракійський – грецький вчений, взірець літературного критика – прим. наша] нашого часу, ти, хто береться судити геть усіх авторів? Видно, марно я стільки часу провів за вченими заняттями, «стільки разів підставляв руку під різки» [Парафраза рядка з Ювенала, Сатири I. 15. – прим. наша]. Ще й із гавані не вийшов, як відразу сів на мілину! Видно, якщо людині властиво помилятися, то визнавати свої помилки є свідченням смиренності

людини вченої. *І прошу тебе, мій критику, настав мене на розум, переклади слово в слово. «Ти мав написати, – скаже він, – «Не личить, о улюблений, заноситися думкою кліриків». Ось він, вислів воістину гідний Плавта! Ось вона, аттична витонченість, що може, як кажуть, змагатися з красномовством самих Муз!* [Ремінісценція з Квінтіліана: «Музи заговорили б мовою Плавта, якби побажали говорити латиною» (Instit. Orat. X, I. 99) – прим. наша]. *На мені підтверджуються слова відомої народної приказки: «Хто до гімнастичної зали посилає вола, той марно гає час і розтринькує гроші». Тут заслуговує осуду не той, хто надягає на себе чужу машкару, щоб розіграти трагедію, а його напутники* [Ремінісценція з Цицерона II Філіппіки 43 – прим. наша], *котрі за великі гроші навчили його нічого не знати. Та й взагалі, я не взявся б засуджувати жодного простого християнина за незграбні вислови, лишень би нам всім була притаманна якість, яку змалював Сократ: «Я знаю, що нічого не знаю», та засвоїли речення іншого мудреця: «Пізнай себе самого!», бо я завжди глибоко шанував святу простоту і зневажав незграбну велеречивість. Всякий, хто заявляє, що наслідує мові апостолів, мусить спершу почати наслідувати їхнім чеснотам. Простоту їхньої мови «спокутувала» їхня велична святість, яка одним тим, що воскрешала мертвих, викрила і силогізми Аристотеля, і хитромудрі штуки Хрисиппа. Адже це дійсно і сміх і гріх, коли декотрі із нас, живуть у багатстві Крезовому і купаються у розкошах не менших за Сарданапалові, і при цьому вихваляються лише простацькою мовою, – і подумаєш собі, чи не всі це харцізи та всякого یشтубу лиходії досвідчені у пишних промовах і ховають кинджали не під колодою, а в філософських сувоях» [10].*

У передмові до Єзекіїля [21] міститься одне надзвичайно цікаве речення: *«Прочитай це та порівняй його з моїм перекладом. Він був написаний риторичними одиницями (per cola scriptus et connata) і ясно доносить смисл до читача».* Тут ми, можливо, стаємо свідками народження теорії одиниць перекладу; але що важливо при цьому, так це те, що в цій цитаті підкреслюються класичні корені перекладацької практики Ієроніма. А дослідження його перекладів дійсно вказує на те, що він перекладав синтагмами,

трактуючи фрази та речення як одиниці, з яких отримував одиниці латиною з відмінною внутрішньою структурою [14, с. VI].

Людина класичної освіти, Ієронім був водночас зобов'язаний усвідомлювати проблеми, що ставила перед ним християнська традиція перекладу. В § 5 Листа до Паммахія № 57 він стверджує, що, за винятком Святого Письма, перекладає смисл смислом, а в передмові до книги Естер пише: «...я перекладав точно слово в слово – *verbum et verbo pressius transtuli*» [22]. Аналіз тексту Святого Письма, на думку сучасних дослідників [13], свідчить, що ця заява Ієроніма не цілком відповідає дійсності: він справді перекладає Святе Письмо ближче до тексту, аніж інші автори, але робить значні поступки в плані урахування структурних відмінностей між грекою та латиною; окрім того намагається дотримуватися в перекладі Святого Письма невимуженості стилю. Зрозуміло, він не дозволяє тут всього спектру вільностей, що їх допускає в інших текстах. І все ж відмінність його практики перекладу Святого Письма та методу перекладу інших творів не така вже значна [14, с. VII]. Це відбувалося згідно класичним переконанням, що стиль першоджерел визначає стиль перекладу. А в грецькому та гебрійському текстах Біблії використовувався розмовний стиль, так що відповідним стилем згідно класичного прецеденту був приземлений стиль і в перекладі латиною. Це підкріплюється засвоєнням Ієронімом традиційної аргументації, що виправдовує нериторичний стиль грецької Біблії (§ 12). І все ж більшість його посилань на переклад по смислу припадає на його передмови до біблійних текстів, і в цьому можна побачити конфлікт між класичними та християнськими нормами, що енергійно виражений в поясненні його відмови від студіювання класичних творів.

Після смерті Ієроніма, незважаючи на чисельних ворогів, репутація його зростала. На 555 р. його авторитет став настільки великим, що засновуючи Віварій, центр патристичних досліджень у Калабрії, римський сенатор Кассіодор пропонує своїм ченцям взяти Ієроніма за взірець. І хоча Ієроніма у Середні віки шанували, проте його перекладацькі принципи використовувалися непослідовно. А відновив його метод Еразм Роттердамський, для якого Ієронім був джерелом натхнення, і підхід Еразма до тлумачення Біблії та її перекладу складався під визначальним впливом Ієроніма. Проте стверджувати,

що перекладацькі принципи Ієроніма за доби Відродження восторжествували, було б перебільшенням. Багато з перекладів того часу були надто вільними навіть для його уподобань. Проте розвиток його ідей можна прослідкувати у Лютера, особливо в його «Посланні про переклад» (1530). І лише в XIX ст. погляди Ієроніма на переклад знову отримують поширення як реакція на надто вільні переклади XVII–XVIII ст.

Висновки: Лист Ієроніма до Паммахія є в дійсності теорією *ad hoc*, спробою перекладача-практика, спираючись на випадки із власного досвіду, піднятися над «простою» практикою, систематизувати свої власні перекладацькі вибори для наслідування іншими – спосіб, який будуть культивувати Мартін Лютер та більш пізні практики перекладу. А от Августин Блаженний викладає вчену семіотику, яка лише іноді звертається до перекладу заради прикладів, а потім здійснює крен у надзвичайно ідеалізований і непрактичний різновид перекладу, що є скоріше догматичним міфом, аніж інституційною реальністю – спосіб, який будуть культивувати Шарль Батто та пізніші теоретики, прибічники лінгвістичного підходу до перекладу. І тут, біля самого початку Західної теорії перекладу, ми натрапляємо на тріщину, що буде характерною для цієї дисципліни протягом усього періоду її існування: між перекладачами, котрі прагнуть розповісти іншим перекладачам про те, що вони роблять, та тими теоретиками, котрі прагнуть створити приписи, якими перекладачі мають керуватися, щоб знати, що їм слід чинити.

Проте попри всі відмінності між ними, Августин та Ієронім дійсно формулюють більш-менш зв'язне осереддя теорії перекладу, її стрижень, навколо якого вся подальша теорія перекладу буде організовуватися, тому **перспективу** подальшого дослідження ми вбачаємо у порівняльному дослідженні поглядів на переклад Ієроніма з поглядами на переклад Августина.

Література:

1. Kelly L. G. Latin tradition / L. G. Kelly // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / M. Baker (ed.). – London, New York: Routledge, 1998. – P. 495–505.
2. Копанев П. И. Вопросы теории и истории художественного перевода / П. И. Копанев. – Минск: БГУ, 1972. – 346 с.
3. Семенец О.Е. История перевода: Учеб. пособие / О. Е. Семенец, А. Н. Панасев. – К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 296 с.

4. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
5. Robinson D. The Ascetic Foundations of Western Translatology: Jerome and Augustine / D. Robinson // *Translation and Literature*, #1, 1992. – P. 3–25.
6. Мень Александр. Иероним Стридонский // Библиологический словарь / Александр Мень. – СПб: Directmedia Publishing, 2002. – 1790 с.
7. Hieronymus. Epistola XXIV. Ad Eustochiam / Hieronym // *Sancti Eusebii Hieronymi Stridononensis Presbyteri Epistolae*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://patrologia.narod.ru/patrolog/hieronym/epist/index.htm>.
8. Jerome. Preface to the Vulgate Version of the New Testament. The Four Gospels / Hieronym // *The Principal Works of St. Jerome* / Schaff P. (Ed.). New York: Christian Literature Publishing Co., 1892. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mb-soft.com/believe/txuc/jerome48.htm>.
9. Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков / Отв. ред. М.Е. Грабарь-Пассек, М.Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1970. – С. 36.
10. Hieronym. Preface to Eusebius / Sophronimus Eusebius Hieronymus // *Patrologia Latina*, vol. 27. – P. 33–40.
11. Голенищев-Кутузов И. Н. Средневековая латинская литература Италии / И. Н. Голенищев-Кутузов. – М.: Наука, 1972. – 308 с.
12. Hieronym. Ad Pammachiam de optimo genere interpretandi // *Sancti Eusebii Hieronymi epistolae*. 2 vols. Hieronym. / Ed.: Hilberg I. CSEL LIV–LVI. – Vienna: Tempsky/Leipzig: Freytag. – 1910–1918. – Vol. LIV. – P. 503–526.
13. Kelly L. G. The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West / L. G. Kelly. – New York: St. Martin's Press, 1979.
14. Kelly L. G. Introduction / L. G. Kelly // *St. Jerome*. – To Pammachius: On the Best Method of Translating (St. Jerome Letter No. 57). – Ottawa: Ottawa University Press, 1976. – P. I–XIII.
15. Горацій. Про поетичне мистецтво / Квінт Горацій Флакк // Жовтень. – 1974. – № 3. – С. 8–16. [Пер. А. Содомори].
16. Hieronym. Epistola CVI. Ad Sunniam et Fretelam / Hieronym // *Sancti Eusebii Hieronymi epistolae*. 2 vols. Hieronym. / Ed.: Hilberg I. CSEL LIV–LVI. – Vienna: Tempsky/Leipzig: Freytag. – 1910–1918, vol. 55. – P. 247–89.
17. Augustine. Epistola CIV. Augustini ad Hieronymum / Hieronym // *Sancti Eusebii Hieronymi Stridononensis Presbyteri Epistolae*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://patrologia.narod.ru/patrolog/hieronym/epist/index.htm>.
18. Hieronymus. Preface to Pentatiuch / Sophronimus Eusebius Hieronymus // *Patrologia Latina*, vol. 28. – P. 147–152.
19. Hieronimus. Preface to the Books of Samuel / Hieronimus // *The Principal Works of St. Jerome* / Schaff P. (Ed.). New York: Christian Literature Publishing Co.,

1892. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mb-soft.com/believe/txuc/jerome48.htm>.

20. Hieronymus. Commentarium in Epistolam ad Ephesios / Sophronimus Eusebius Hieronymus // Patrologia Latina, vol. 28. P. 439–554.

21. Hieronimus. Preface to Ezekiel / Hieronym // The Principal Works of St. Jerome / Schaff P. (Ed.). New York: Christian Literature Publishing Co., 1892. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mb-soft.com/believe/txuc/jerome48.htm>.

22. Hieronimus. Preface to Esther / Hieronym // The Principal Works of St. Jerome / Schaff P. (Ed.). New York: Christian Literature Publishing Co., 1892. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mb-soft.com/believe/txuc/jerome48.htm>.

ПЕРЕКЛАД ТА ПОШИРЕННЯ ЗНАТЬ: НА ПРИКЛАДІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛАТИНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2007. – Вип. 32. – С. 145–150.)

У перекладознавстві, як і у всякій самостійній науковій дисципліні, є завдання теоретичні та практичні. Теоретичні завдання полягають у поліпшенні розуміння явища перекладу шляхом: 1) визначення центральних його понять; 2) опису реальних перекладів та процесу перекладання; 3) пояснення, чому переклади саме такі, якими вони є, та 4) *визначення впливу перекладів на читачів та на культури*. Останнє завдання, за словами Дж. Голмса [1; 2], якому належить схема складових перекладознавства, що стала загальноновизнаною як фундаментальна основа організації наукової діяльності на теренах нашої дисципліни, покладається на орієнтоване на функцію дескриптивне перекладознавство, яке «...*цікавиться не описом перекладів самих по собі, а описом їх функцій у сприймаючій соціокультурній ситуації: це вивчення скоріше контекстів, ніж текстів. Займаючись такими питаннями, як: які тексти перекладалися (а часто не менш важливо і які ні) у певний час та в певному місці, а також які впливи проявлялися згодом, ця область дослідження зосереджувала на собі менш уваги* [порівняно з орієнтованими на

процес та на результат гілками дескриптивного перекладознавства – Прим. автора]..., хоча часто й вводилась як свого роду підтема чи контртема в історіях перекладу та історіях літератури. Більший наголос на ній зміг би привести до розвитку такої царини як соціологія перекладу (або – менш підходяще, але точніше, оскільки це законна царина і перекладознавства і соціології – соціоперекладознавства)» [1]. Практичною ж метою нашої дисципліни, очевидно, має бути поліпшення якості перекладів (і отже відносин між культурами) шляхом: 1) розробки методики викладання перекладу; 2) створення кращих допоміжних засобів для діяльності перекладача (словників, баз термінів тощо); 3) створення машинного перекладу; 4) розробки шляхів оцінки якості перекладів; 5) роз'яснення нефахівцям питань, що пов'язані з перекладом. Виконання останнього завдання має покладатися на таку царину прикладного перекладознавства як політика перекладу і завдання перекладознавця в цій царині надавати кваліфіковані поради іншим у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладу в суспільстві [1], у зв'язку з чим усвідомлення місця та ролі перекладу в історії культури видається нам надзвичайно актуальним, особливо з огляду на необхідність підвищення статусу перекладача у сучасному суспільстві. Основними історичними причинами перекладу літератури називають наступні: сприяння розвитку власної літератури, запозичення нових родів та жанрів літератури, збагачення національної мови, розповсюдження релігій, передача культурних цінностей, запозичення нових думок та поширення знань [3]. Широкомасштабного дослідження останньої функції перекладу – розповсюдження наукової думки, – що є об'єктом нашого вивчення, за винятком колективної монографії “Translators through History” під редакцією Ж.Деліля та Ю. Вудзверт [3] та недавнього дослідження Монтгомері [4] не проводилися, тому за мету ми собі поставили дослідити, як впливає переклад на поширення наукових та філософських знань, та як поширення знань, і в першу чергу технологій, впливає на переклад, змінюючи його характер. Предметом дослідження ми обрали середньовічний латинський переклад з кінця V ст. по середину XIII ст., коли при дворі кастильського короля Альфонса X виникають перші переклади наукових та філософських творів на «романсе», тобто тогочасною народною говіркою,

а матеріалом нам стали праці сучасних дослідників середньовічної науки та середньовічного перекладу, з одного боку, та висловлювання про переклад середньовічних авторів, подані ними у коментарях, передніх словах та листах, з іншого. Наш огляд побудовано навколо відповідей на п'ять наступних питань: що перекладалося в середні віки в Західній Європі? з яких мов? ким? з якою метою? яким чином ці переклади здійснювалися?

Що ж перекладалося в середні віки в Західній Європі? V ст. та перша половина VI ст. були часом так званого падіння Західної Римської імперії. Із системи провінцій, зв'язаних одна з одною і підлеглих Риму, Західна Європа стає сукупністю незалежних германських держав, зростає відчуття доконечної потреби та нагальності у збереженні античного спадку, адже коло освічених людей повсюди скорочується, а культурна традиція занепадає. Літературне життя ледве жевріє, якщо остаточно не загасає, в Іспанії та Галлії, і єдиними осередками латинської культури залишаються Африка та особливо Італія, де остготський король Теодорік (493–526) свідомо підтримує пам'ять про велич Риму. І саме тут в Італії в I пол. VI ст. здійснюються дві останні спроби зберегти античний спадок для духовного світу християнської Європи (Аверинцев: 428). Ці спроби належать двом найповажнішим сановникам Теодоріка – Боецію та Кассіодору. Якщо “останній римлянин” Боецій підходив до освоєння античності як мислитель, що підбив своєрідний підсумок античним знанням, і ставив своєю головною метою зберегти для латинського світу доступ до грецької науки, бо греку на Заході вже стали забувати, то Кассіодор підходив як практик. І якщо першій думав про ідеї, то другий – про людей та книги.

Визначний французький історик XX ст. Жак Ле Гофф писав, що в історії цивілізацій, як і в людському житті, дитинство має вирішальне значення, визначаючи майбутнє, а в період дитинства середньовічної цивілізації в V–IX ст. *«зародилися устрій мислення та особливості чуттєвого сприйняття світу, свої проблеми та теми культури, які в майбутньому формували та наповнювали змістом структури середньовічної ментальності та почування»* (Ле Гофф, 1992: 120–121). А характер взаємодії цих структур визначали відношення, що склалися між поганською культурною спадщиною та

християнством. Поганська література складала для християнського Середньовіччя надзвичайно нелегку проблему, принципове відношення до якої було визначено уже в V ст. отцями церкви, зокрема Августином, котрий заявив, що християни мають скористатися давньою культурою, як євреї свого часу використали здобич, захоплену у єгиптян. Така програма відкрила шлях запозиченням та перекладам з греко-римської культури у подальшому. Ієронім також пропонував компроміс: християнські автори поступають з поганськими подібно євреям із II книги Второзаконія, котрі своїм полонянкам брили голови, стригли нігті, наряджали їх в нове плаття, а потім брали заміж. Так саме і в XII ст. будуть пояснювати необхідність перекладів з арабської та гебрайської мов, що видно у фрагменті з книжки англійця Данієля з Мерлею «Філософія», який мандрував до Іспанії в пошуках знань: *«Нехай ніхто не обурюється, якщо стосовно творення світу, я буду звертатися радше до тверджень поганських філософів, аніж до отців церкви. Проте деякі із висловлювань поган, хоча й не визнаються серед вірних, наповнені вірою й їх слід включати до нашого вчення. Оскільки наше звільнення від поневолення гріхом зображається символічно в звільненні ізраїльтян від їхніх єгипетських господарів, нам також наказано Господом узяти єгипетські посудини золота та срібла, що мали збагатити євреїв. Давайте ж тепер візьмемо у них і, з Божою поміччю та за Божим наказом, відберемо у поганських філософів їхню мудрість та красномовство. Давайте ж пограбуємо невірних, щоб збагатитися рідкими книгами та отримати великий зиск з того для вірних.»*

У ту довгу ніч Середньовіччя, з V по VIII ст., світло випромінювали і «вчені мужі-зачинателі середніх віків», які зберегли основне з античної культури, виклали його в доступній для середньовічної думки формі та надали йому необхідного християнського вигляду. З їхнього числа виділяються четверо: Боецій (480–524), якому Середньовіччя зобов'язане всім тим, що воно знало про Аристотеля і його логіку до середини XII ст., а також тими концептуальними та вербальними категоріями, які лягли в основу схоластики; Кассіодор (480–573), котрий дав середньовічним людям основи латинської риторики, що широко використовувалася християнською літературою і педагогікою, та

поставив завдання переписувати стародавні рукописи; Ісидор Севільський (560–636), спадок якого полягав переважно в “Етимології”, що являє собою програму семи вільних мистецтв, науковий словник та неодноразово висловлювану ним впевненість, що світська культура необхідна для глибокого розуміння Священного письма; Беда Достоповажний (673–735), який у найзавершеному вигляді виклав теорію чотирьох значень Священного письма, що лягла в основу середньовічної біблійної екзегетики, і включив до кола інтересів християнської думки, завдяки екзегетиці та церковному літочисленню, астрономію та космографію. (Ле Гофф, 1992: 120–121).

Молодший сучасник Боеція Кассіодор у своєму відомому дванадцятитомному „Різні” наводить досить істотне міркування стосовно Боеція, що не лише засвідчує високу вченість і науковий потенціал останнього, а й виражає загальну значущість його перекладацької творчості в контексті тогочасного духовного життя: *«... Завдяки твоїм перекладам італійці читають музиканта Піфагора і астронома Птоломея, сини Авзонії слухають знавця арифметики Никомаха і геометра Евкліда, теолог Платон і логік Аристотель сперечаються між собою мовою Квірина; також і механіка Архимеда ти повернув сицилійцям у римській подобі. Хоч би які науки та мистецтва витворила силами своїх мужів красномовна Греція, від тебе одного Рим усе це прийняв своєю рідною мовою. Усіх їх ти зробив зрозумілими завдяки чудовим словам, прозорими – завдяки влучній мові, так що вони обрали б твої творіння, якби мали змогу порівняти свої труди з твоїми.»* (Переклад В. Кондзьолки)

Щоб краще зрозуміти роль Боеція, як ланки, яка зв’язує дві епохи – античність, що гине, та середньовіччям, що народжується, слід звернутися до єдиної праці римського письменника Марціана Капелли (перша половина V ст. н. е.) „Про шлюб Філології та Меркурія” в дев’яти томах – енциклопедії семи „вільних мистецтв” (*artes liberales*): граматики, яка розглядалася Капеллою як основа всіх інших знань; риторики – як мистецтва літературно висловлювати думки; діалектики – як мистецтва логічного міркування та його передачі в мові, а також арифметики, геометрії, астрономії і музики. Боецій поставив своєю основною метою зберегти для латинського світу

доступ до грецької науки. І малою його програмою став цикл перекладів та коментарів з усіх „семи дисциплін або мистецтв”. У другій редакції коментарю до *De Interpretatione* Стагирита Боецій пише: «*Всі тонкощі логічного мистецтва Аристотеля, всю значущість моральної його філософії, всю сміливість його фізики я передам, надавши його творам необхідного порядку, у перекладі та прокоментую всі діалоги Платона. А закінчивши цю роботу, я спробую подати в певній гармонії філософію Аристотеля ... Ці завдання, якщо мені буде даровано вдосталь років та вільного часу, я виконаю з великою користю в невпинних трудах.*»

Флавій Магн Аврелій Кассіодор Сенатор (бл. 487 – бл. 575), один з найбільших культурних діячів середньовічного Заходу, походив із знатного роду і обіймав вищі посади при остготському дворі (консул, потім керівник канцелярії). Ще зовсім молодою людиною він став особистим секретарем Теодоріка і складав для свого напівграмотного короля ті вишукані листи, стилю яких дивувалися не лише середньовічні автори, але й гуманісти доби Відродження (Голенищев-Кутузов, 1972: 122). Як канцлер він випустив зібрання складених ним грамот та листів – зразок ділового красномовства. Із занепадом готицької могутності він відходить від справ і біля 540 року, коли візантійці зайняли Рим і стало зрозуміло, що його мрії про створення італо-готицької держави за римським зразком ілюзорні, в душі 50-літнього державного діяча відбувається перелом і він, відійшовши від справ, оселяється у своєму калабрійському маєтку Віварій, де влаштовує гуртожиток монастирського типу. У Віварійському монастирі Кассіодор займається збором рукописів античних та поганських авторів, залучає монахів до переписування книг, під його керівництвом та за його участі здійснюються численні переклади філософських та теологічних праць з грецької на латину, а також історичної праці Йосипа Флавія “Іудейська давнина” (І ст.н.е.) та “Проти Аптона” (Семенець та Панасьєв, 1989:). «Історія в трьох частинах» (*Historia tripartita*) є компіляцією церковної історії за грецькими джерелами. Кассіодор мав намір продовжити наскільки можливо ту грандіозну програму збереження античного спадку, яку започаткував Боецій, а підхоплюючи думки Ієроніма та Августина, він стверджує, що світські науки далі розвивають те, що в зародку міститься в Одкровенні, і тим самим це допомогло подолати

подвійність у відношенні до світської та богословської літератури і дозволило Середньовіччю терпимо і навіть співчутливо відноситися до поганських письменників (Голенищев-Кутузов, 1972: 129). Переписування рукописів Кассіодор вважав за справу почесну та богоугодну й високо цінував гарних переписувачів. Літературний спадок Кассіодора Сенатора був містком з античності через самий темний період Середньовіччя до періоду відродження наук та відновлення літературної традиції в західноєвропейських країнах у XI–XIII ст. (Голенищев-Кутузов, 1972: 122). Разом з Кассіодором та бенедиктинцями знання починає йти в монастир, і тим самим, природно, і тематика його і трактування об'єктів набувають релігійного характеру (Шишмарев, 1972: 187). Основною особливістю здійснених у Віварії перекладів є їхня анонімність (Kelly; 498). Найбільш знаним із перекладачів цього періоду був Діонісій Малий (бл.500 – 540) (Kelly; 498).

Буквальний перекладацький підхід до сакральних текстів був мотивований перш за все страхом ересі та її наслідків, а також повагою до авторитету джерельного тексту, який виникав унаслідок його культового характеру. А це були дуже сильні мотиви і вираження такого відношення часто можна знайти в текстах, в яких перекладачі висловлювали думки про свою діяльність, навіть якщо текст був не сакральним, а просто надзвичайно авторитетним. Ще Боецій поширив буквалістську стратегію на царину авторитетних світових текстів (“*verbum verbo expresseen comparatumque*”): *«Боюсь, що роблю я помилку буквального перекладача, коли кожне слово передаю відповідним йому словом. Причина такого підходу полягає в тому, що в творах, в яких шукають знання з певного предмету, слід виражати не чари ясної мови, а незамулену істину. Отже, я відчував, що буду кориснішим, якщо, створюючи філософські твори латинською мовою, не пропущу жодної грецької літери.»* [12: 46] Боецію втварили такі видатні перекладачі філософських творів як Діонісій Малий, Іоанн Скот Еріугена, Анастасій Бібліотекар. Так, Діонісій Малий, який запровадив точку відліку світової історії – дату народження Христа, в Листі до Євгінпія з приводу виконання перекладу з Григорія Нисського стверджував, що він *«... прагнув наслідувати красномовству цього видатного вчителя та відповідати його вченості... Усупереч своїй власній посередності, я вірно зберігав*

*істинний смисл його висловлювань, знаючи, що немає нічого ціннішого істини. А так як існують, як я вже казав, деякі уривки, котрі цілком справедливо заслуговують на критику, то жоден читач не повинен вважати себе зв'язаним моїм прочитанням цих уривків: я виконував обов'язки перекладача, і не перебирав на себе функцій цензора...». Іоанн Скот Еріугена (або Ерігена, 810 – бл. 877) застосовував головним чином ту саму стратегію, стверджуючи, що він повинен “*вважатися перекладачем твору, а не його тлумачем*”, вказуючи на важливу межу між перекладачем, який просто (та буквально) перекладає, та коментатором, який твір розтлумачує. Останній рядок – алюзія на Горація, через Боеція. “*Якщо мова [цього перекладу] здається комусь надто нескладною чи незвичною, то нехай не забуває, що ані я, ані він не можемо мати більшої здібності розуміти, аніж та, якою Господь, що кожному дає дані йому розумові здібності (як того Він бажає), нагородив нас. Якщо ж комусь здається, що цей текст вищезгаданого перекладу темний чи незрозумілий, то нехай вважає мене перекладачем цього твору, а не його коментатором.*” [20: 37].*

Трохи пізніше італійській перекладач Бургундіон Пізанський (помер 1193 року), котрий здійснив переклади творів Іоанна Дамаскіна, Іоанна Златоуста, Галена та багатьох інших грецьких авторів, також проголошував своєю стратегією “*de verbo ad verbum*” (“слово словом”), бо не мав права додавати свої власні думки до авторитарних текстів. Буквалізм був тією стратегією, яку було запозичено у церкви і яка мала, принаймні, виглядати поважно в очах останньої. Передмова Бургундіона до власного перекладу латиною з греки „Гомілій на Євангелію від Іоанна” Іоанна Златоуста є знаменитим захистом буквального перекладу у XII ст. [38: 41]. “*Отже, я, Бургундіон, з побоювання, що, коли буду писати своїми власними словами при перекладі цього коментарю святого отця, то можу змінити істинне значення одного або кількох висловів цих дуже мудрих людей і буду ризикувати можливістю настільки сильно змінити оригінал (а ці слова – це слова віри) через свою власну помилку, що вирішив піти більш важким шляхом і зберегти у своєму перекладі не лише слова з тим самим значенням, що і в дже-*

рельній грецькій мові, але також і той самий стиль та порядок слів. Адже добре відомо, що давні перекладачі як грецьких, так і латинських текстів завжди перекладали таким чином. Бо 72 єврейські тлумачі, по шість від кожного коліна, котрих обрав верховний жрець та послав з Єрусалиму до Олександрії, і котрі однаково добре знали на гебрайській та грецькій мовах, здійснили послівний переклад усього Старого Заповіту, здійснили послівний переклад з гебрайської мови на грецьку для царя Єгипту Птолемея. Бо Аквіла, Феодотіон та Симмах поділяли підозру багатьох греків-християн, що ці 72, котрі, в решті решт, перекладали для царя-поганина, замінили одне слово іншим, і тому взяли за виправлення перекладу. Після довгого та найприскіпливішого дослідження перекладу Септуагінти, однак, вони, нарешті, встановили, що ці сімдесят двоє майже не помилялися в жодному відношенні.” [13]

А. Пім (Рум, 1994) стверджує, що в Толедо в XII ст. буквализм служив перекладачам захистом, дозволяючи їм перекладати наукові та філософські твори з арабської та гебрайської мов, що у випадку іншого способу перекладу були б не схвалені або піддані цензурі. І дійсно, саме з цього комплексу поглядів на переклад і розпочинаються дискусії про вільний/ буквальный переклад, і надалі ця тема традиційно домінуватиме в літературі з перекладу.

Отже, після Боеція середньовічні перекладачі турбувалися лише про буквальну передачу змісту, понятійної інформації, тим більше, що мала читацька аудиторія була високопрофесійною із своїм власним жаргоном (Kelly, 1978: 71). І все ж починаючи з VI ст., з Григорія I Великого (бл. 540–604), Римського папи, письменника та проповідника, з'являється невдоволення бездумним буквальним перекладом. Так, у листі до Арістобула, папського секретаря, Григорій пише: «... Більш того, якщо Ви отримаєте коли-небудь для перекладу довгого мого листа, перекладайте його, благаю Вас, не слово словом, а таким чином, щоб подати смисл, оскільки звичайно, коли передаєш слова близько, то втрачається сила думок...». Аналогічно він висловлюється і в листі від 597 р. до візантійського державного діяча та полководця Нарсеса: «... ваша величність добре знає, що в Константинополі немає нікого, хто може добре перекладати грекою

те, що було продиктоване латиною. Бо притримуючись слова, але мало приділяючи уваги смислу, вони і слова не можуть зробити зрозумілими, і не можуть не сплутати смисл...».

Це невдоволення знову зустрічається у Анастасія Бібліотекаря (Anastasius Bibliothecarius, бл. 800 – бл. 879), однієї з найзначніших фігур IX ст., бібліотекаря папського престолу, якому була притаманна візантійська освіченість і який перекладав багато матеріалів для церковних соборів, що проходили в умовах зростання напруги у відносинах між Сходом та Заходом (Kelly, 1998), сприяючи тим самим поживленню греко-латинських літературних зв'язків, та систематично знайомив Захід з новою візантійською життійною літературою (Голенищев-Кутузов, 1972: 161) та з творами грецьких істориків, а його «Хронографія в трьох частинах» (Chronographia tripartita) є зібранням матеріалів із всесвітньої історії з грецьких джерел (Голенищев-Кутузов, 1972: 161). Анастасій уславився як вправний перекладач, проте його праці грішать схильністю до буквалізму, хоча і не містять порушень стилю латини. Також він відомий низкою листів про працю перекладача (Kelly, 1975), та й у передмовях до своїх праць цей римський вчений обґрунтовував правила, що він ними керувався у своїй перекладацькій практиці (Голенищев-Кутузов, 1972: 161). Анастасій був супротивником буквалізму і вважав, що слід виходити з духу та смислу першоджерела, а не з букви. У листі до папи Іоанна VII (бл. 850 р.) він звинувачує своїх сучасників не лише у викривленні цільової мови таким буквальним перекладом, а також і в тому, що такі переклади відштовхують читачів, а в листі до папи Андріяна II Анастасій, зокрема, пише: «...Ваше Святість отримали їх [протоколи собору] радо й наказали перекласти латиною. Я зауважив, що для виконання цього завдання не достатньо досвідчений, хоча й визнав, що намагаюся передавати латиною певні документи з римського архіву. І я справді вдячний, що деякі з моїх спроб були оприлюднені для знання багатьох за пропозиції Вашого попередника [Папи Іоанна VII]. Але розпорядження від Понтифіка пересилує всі сумніви, оскільки покора це для відданого слуги – добросесність. Тому в перекладі матеріалів цього святого синоду, я, наскільки це дозволяє латина, передавав слово словом. А притримуючись смислу, іноді мусив міняти грецьку конструкцію на

її латинський відповідник. Кілька уривків я залишив, щоб їх розплутав більш здібний перекладач(.....). На полях я коротко виклав їхній зміст, або, навіть, якщо вимагалось, дав їм повне роз'яснення. Варто також відзначити, що мною було виявлено, що певні доречні документи, які були перед цим відправлені до Константинополя, не точно перекладені грецькою мовою, а в Константинополі перекладачів бракує. Деякі з цих документів, коли дозволяв час, я власноручно виправив, інші ж залишилися в тому стані, як я їх знайшов.» А для історії культури слов'ян особливо є цікавим переклад Анастасія з грецької мови історії про знаходження мощів Святого Климента, яку написав Кирило з Салонік, тобто просвітитель слов'ян і творець слов'янської азбуки, в миру Костянтин Філософ. Наші знання про переклад слов'янською мовою Євангелії Кирилом та літургії – Мефодієм в значній мірі базуються на повідомленні Анастасія (Петров, 1893: 186–193).

Найважливішим завданням перекладачів латиною в “темні віки” залишалося підтримувати зв'язки із грецьким Сходом. Мовою Церковних соборів як і раніше залишалася грека і численні збірки протоколів соборів містять записи, що свідчать про інтенсивну перекладацьку роботу на цих теренах. У 649 р. н.е. в Римі було створено грецький монастир, призначений підтримувати зв'язки з Константинополем. Серед знаних перекладачів цих часів варто виділити римського папу Захарію (741–752), котрий переклав грецькою твори Григорія Великого, та Іоанна Скота Еріугену (бл. 810 – бл. 877), чий переклад з грецької на латину “Перифізієна” став у центрі Псевдо-Діонісійської традиції на Заході. Переклад соборних матеріалів з грецької припиняється у XV ст., коли позиції церков конче загострилися і Захід вивів католицькі монастирі з Константинополю.

Еріугена переклав з греки латиною на замовлення Карла Лисого з отців грецької церкви Св. Григорія Нісського та Св. Єпіфанія, а також Ареопагитику – твір, який він надзвичайно шанував – та „Амбігви” Св. Максима Сповідника. Саме під час вивчення й перекладу цих творів грецьких отців Еріугеною і розвинулися його власні філософські погляди, які він виклав у своєму основному творі – „Про розподіл природи” (De divisione naturae) (Хомяков, 2000: 143). Переклад Еріугеною Псевдо-Діонісія Ареопагита (чотири статті та одинадцять

послань, що були створені в Сирії в V ст. манерною грецькою мовою та являли собою спробу еклектично поєднати ідеї неоплатоників та християн) латинською мовою мав великий вплив на схоластику та містику на Заході. Незвичайність цього перекладу полягає у тому, що знання грецької мови було дуже рідкісним явищем у Західній Європі, до того ж, твори Ареопагіта та Максима Сповідника були дуже складними як по змісту, так і по формі. За словами Лосєва: *«Філософія Ареопагітик є підвалинами всього візантійського світогляду... Найближчим продовжувачем та систематизатором учення Діонісія Ареопагіта став Максим Сповідник (580–662), один з самих глибоких мислителів усього середньовіччя»* (Лосєв, 2000: 76). Сама поява мислителя такого рівня в IX ст. після довгого періоду „темних віків” здається чимось таким, що не є можливим пояснити. Еріугена, який за походженням та освітою був латинянином, схиляється більше до грецької точки зору. Таким чином, Еріугена важливий для нас у наступних сенсах: як творець філософської системи та власне західного типу середньовічного філософствування – схоластики; як один з тих, хто приніс грецьку мудрість, та як філософ, котрий намагався здійснити синтез західної та східної християнських культур та стверджував істотну толерантність. Подібно до багатьох середньовічних перекладачів Еріугена лише побіжно висловлювався про свою роботу перекладача в передмовах. Наведені нижче зауваження *З прологу до перекладу „De caelesti hierarchia” („Небесної ієрархії”)* Псевдо-Діонісія Ареопагіта, однак, цікаві з огляду на важливу межу, яка в них проводиться між перекладачем, який просто (та буквально) перекладає, та коментатором, який твір розтлумачує. *«Якщо мова [цього перекладу] здасться комусь надто нескладною чи незвичною, то нехай не забуває, що ані я, ані він не можемо мати більшої здібності розуміти, аніж та, якою Господь, що кожному дає дані йому розумові здібності (як того Він бажає), нагородив нас. Якщо ж комусь здасться, що цей текст вищезгаданого перекладу темний чи незрозумілий, то нехай вважає мене перекладачем цього твору, а не його коментатором. Я навіть побоююсь, що накликав на себе докори за буквальный переклад.»*

До IX ст. центрами грецьких студій були Равенна та Неаполь, які

славилися своїми школами перекладачів. Равенна особливо виділялася як центр перекладу літургічних текстів.

Впродовж до XIII ст. грецька спільнота на Сицилії активно була задіяна в адміністративному та релігійному перекладі, адже незважаючи на управління латиною, грецькомовне населення на острові складало, певне, переважну більшість. (Weiss, 1950). Саме тому Сицилія, яка до кінця XI ст. знаходилася під владою арабів, а вже потім перейшла у володіння до норманів, й де більша частина населення – спадкоємці давньої „Великої Греції” – володіли грецькою мовою, а при пануванні арабів зіткнулися й з арабською наукою, в XII ст. стає центром перекладацької діяльності з грецької мови латинською (Грабарь-Пассек, Гаспаров, 1972: 275). З перекладачів цієї групи відомі імена грека Генріха Аристиппа, архidiaкона в Катанії (пом. 1162), котрий переклав діалоги Платона „Федон” та „Менон”; Євгенія Палермського, що присвятив себе математичним та астрономічним творам, та пізанця Бургундіона (Бургундія) (бл. 1110 – 1193), котрий перекладав грецьких отців церкви (Іоанна Дамаскіна, Іоанна Златоуста) та грецьких медиків (Галена та багатьох інших грецьких авторів), якими широко користувалися вчені протягом саме менше трьох століть (Robinson, 2002: 41). Бургундіон мав правничу освіту й був призначений суддею в Пізі. Самі перші відомості про нього це – запис про його участь у відомих дебатах між представниками східної та західної церков 1136 р. в Константинополі, організованих архієпископом Никомедійським, у яких він приймав участь поруч з іншими перекладачами-теологами, такими як Ансельм Гавельберзький, Мойсей Бергамський та Яків Венеційський (Рум, 2001). Передмова Бургундіона до власного перекладу латинською мовою з грецької „Гомілій на Євангелію від Іоанна” Іоанна Златоуста є знаменитим захистом XII ст. буквального перекладу (Robinson, 2002: 41).

Завдяки грецькій присутності вздовж всього північного Середземноморського узбережжя переклади з грецької можна віднайти і в Іспанії. Зокрема Пасхасій переклав 570 року *Vitae Petrum graecorum*, а Ісидір Севільський здійснив переклад “*De artu ot obitu Patrum*”. У Галії Меровінгів та Каролінгів також були знавці грецької для того, щоб підтримувати зв’язки між Францією та Сходом, у тому числі шлюбні союзи.

Під час хрестових походів Західна Європа встановлює інтелектуальні зв'язки з сирійськими арабами. Достеменно відомо, що і Аделгард (або Аделард) Батський і Фрідріх II, король Обох Сицилій, відвідували Антіохію. Тоді із Сирії прийшло до Західної Європи кілька перекладів, і одним з перших перекладачів, що сприяв цим зв'язкам, був Стефан Антіохійський, котрий у 1127 році здійснив переклад медичних творів Алі-бен-Аббаса. Останній був видатним арабським вченим X ст., котрий створив твір, що містив найкращі знання з тогочасної медицини в *Regalis dispositio*. Коли Стефан виявив, що існуючі *Regalis* не повні й містять багато пропусків, то він переклав цей твір сам (Sharron, 1982: 3). В кінці цього перекладу Стефан додав глосарій технічних термінів у алфавітному порядку трьома стовпчиками, для грецького, арабського та латинського словничків (Sharron, 1982: 3). *Secretum secretorum*, котрий вважали твором Аристотеля, також потрапив до Європи з Сирії. Твір цей був надзвичайно популярним аж до кінця XVI ст., мабуть, тому, що стосувався секретів практичної мудрості, а це цікавило кожного читача. Медичну частину цього твору ще на початку XII ст. переклав Гуан Севільський, проте перший повний переклад всього твору виконав Філіп Тріполійський. Філіп перекладав цей твір, за його словами, «*часом буквально, часом по смислу, бо у арабів одна мова, а у латинян інша*» (Haskins, 1924 : 137).

В результаті діяльності перекладачів, багато з яких не були професійними вченими, а дипломатами на службі королів та пап, науковий кругозір усіх, хто був пов'язаний з соборними школами, й викладачів, й слухачів, протягом усього XII ст. безперервно розширюється та збагачується. На початок XIII ст. було перекладено майже всі твори Аристотеля, причому часто разом з грецькими та арабськими коментарями, а також основні географічні, медичні, математичні та астрономічні праці грецької та арабської науки; й вченим XIII ст. належало вирішити питання, як узгодити ці нові дані, що їх було взято з поганських творів, із загальноновизнаними та непорушними істинами Святого Письма (Грбарь-Пассек, Гаспаров, 1972: 275–276). Проте прихід рокових для науки співставлень з віровченням, період гоніння та заборон ще не настав, й у відносно вільній атмосфері зародились та навіть встигли розвинути ще три

гуманітарні дисципліни: юриспруденція, історія та філософія, яка на одне століття перестає бути „служанкою теології”, адже в ній вперше починають висловлюватися критичні та самостійні судження, які не підкріплюються виключно біблійними цитатами, чи то цитатами з святих отців.

В середні віки на зміну мовним відмінностям між “римлянами” та “варварами” приходять протилежність аристократичної латини та народних мов, що на кілька століть визначила мовну ситуацію в католицькому світі. Ця двомовність мала яскраво окреслений соціальний характер, відгороджуючи ще більше верхи від низів. Більш того латина та народні мови відбивали два несхожі стилі мислення. Латиною було неважко висловити абстракції, вона добре слугувала формулюванню принципів теології та політичної ідеології, в той час як народна мова раннього середньовіччя була орієнтована на передачу конкретно-образних, нескладних уявлень (Гуревич, 1990: 62–63).

Полеміка, що розгорнулася в XIII ст. в Паризькому університеті стосовно перекладу грецьких філософів з арабських джерел, викликала жорстке обговорення питань перекладу. Невдоволення буквалістськими перекладами досягає апогею в осудженні перекладу Роджером Беконем, який, виходячи з лексичних та термінологічних даних, в своїй праці *Opus tertium* визнає переклад взагалі справою непридатною, що, мабуть, є наслідком невдоволення вчених XIII ст. перекладами Аристотеля з арабської, в той час як інші філософи, зокрема Фома Аквінський, розмірковуючи над природою перекладу, розглядали його майже як мінову торгівлю, в якій треба платити справедливу ціну.

Вихід Роджер Бекон вбачає у вивченні іноземних мов, про що й пише в «*Opus Maius*» [7: 44–46]: «...неможливо латинянам досягти необхідно у справах божественних та людських інакше, аніж через знання інших мов... Бо увесь священний текст було взято з грецької та гебрійської мов, а філософія походить з цих джерел та з арабської мови» (Пер. Кальниченка О.А. та Кальниченка С.О.). Далі Р. Бекон пояснює, чому саме переклад є неможливим: «...неможливо, щоб конкретна якість однієї мови було б збережено в іншій. Адже навіть говірки однієї і тієї самої мови в різних краях відрізняються, як стає ясно з галльської мови, яка поділяється на багато говірок: франсійську, пікардійську,

нормандську, бургундську та інші. Доречний та зрозумілий вислів говіркою пікардійців не буде доречним серед бургундців, більш того, навіть серед їхніх сусідів з Іль-де-Франсу. Наскільки ж у більшій мірі це буде вірно у випадку з мовами різними? Отже, чудовий твір однією мовою не може бути переданий іншою із збереженням тих особливостей, які він має в джерельній мові.» [7: 46]. Для доказу він посилається на Ієроніма Стридонського, цитуючи його: «...Так що, якщо комусь здається, що при перекладі краса складу залишається незмінною, то нехай він дослівно перекладе латиною Гомера, більш того: хай передасть його прозою його ж власною мовою, і тут ти побачиш, що розміщення слів сміховинне, а найкрасномовніший із поетів ледве-ледве володіє мовою.» [7: 46]. Там же Бекон скаржить на бідність сучасних йому народних мов та на необхідність знання предметної області перекладу, джерельної та цільових мов, що на той час було новелою, та дає оцінку перекладачів наукових та філософських творів: «... хоча перекладач повинен досконало знати предмет, з якого він бажає перекладати, та дві мови, з якої та на яку він перекладає, лише перший перекладач Боецій повністю володів обома мовами, і лише майстер Роберт на прізвисько Гросстет [Велика голова], недавній єпископ Лінкольнський, знався на науці. А іншим звичайним перекладачам, таким як Герард Кремонський, Михайло Скотт, Аделард Англійський, Герман Тевтонець, ... істотно бракувало як мовних знань, так і знань наукових; що, навіть, визнавав уже згаданий Герман стосовно себе та інших, і про що свідчать їхні переклади. [Сучасні вчені вважають різку критику якості перекладів цих перекладачів з боку Бекона необґрунтованою – Прим. авторів]. Бо настільки великими є перекручення, необробленість та колосальні труднощі в перекладах Аристотеля, що ніхто не може їх зрозуміти, і кожен переклад суперечить іншому, і раз за разом знаходяться хибні твердження, як стає ясно при порівнянні перекладів різних перекладачів та текстів різними мовами.» [7: 46] (Пер. Кальниченка О.А. та Кальниченка С.О.)

Після спроб відхилити латинські тексти Аристотеля як недостовірні, зіпсовані та такі, що його перекручують, твори цього грецького філософа були заново перекладені з грецьких текстів з метою позбавити

їх арабських доповнень (Kelly, 1992: 4). Найвизначнішими з цих перекладачів були чернець-домініканець Віллем з Мюрбеке (1215–86) та Роберт Гросстет (1168–1253), єпископ Лінкольнський, канцлер Оксфордського університету. І справді, поява текстів, які було взято для перекладу безпосередньо з грецької мови, викликала певний перегляд поточних підходів до перекладу, справа, що стала необхідною після Великого розколу церков 1054 року. Ось чому Тома Аквінський в передмові до свого твору *Contra errors Graecorum* („Проти помилок греків”) (1263?) звинувачує школу буквального перекладу у тому, що вони жертвують ясністю заради формальної відповідності і, таким чином, сприяють продовженню розколу. «...Стосовно того, що в писаннях грецьких святих знаходяться певні речі, що здаються зараз незрозумілими, то ця ситуація, як на мене, існує з двох причин. Перш за все, помилки, що виникли стосовно віри, стали підставою для того, щоб святі отці церкви писали про справи віри більш чітко, з метою уникнути цих помилок. Підтвердженням цього, наприклад, може бути те, що святі отці, які жили до помилки Арія, не говорили настільки чітко про єдність божественної суті, як це робили ті святі отці, що жили потім.. ...По-друге, багато з того, що добре висловлено грецькою мовою, мабуть, недостатньо добре висловлено мовою латинською, бо латиняни проголошують той самий принцип віри іншими словами. Наприклад, по-грецьки вірно та згідно католицької віри кажуть, що Отець, Син та Святий Дух є трьома іпостасями, а латиною, з іншого боку, якщо хтось скаже, що вони є трьома субстанціями, то це твердження не є добре висловленим, хай навіть “іпостась” це те ж у греків, що “субстанція” у латинян згідно конкретної суті цього слова. [Субстанція (Substance) є етимологічно вірною передачею грецького слова hypostasis, так як латинське sub=грецькому hupo, a stance=грецькому stasis. Substance, однак, як пояснює Фома Аквінський, стало вживатися в латині на позначення essence (суть, сутність), що передає ousia. Тому греки використовують ousia для Бога, а hypostasis для членів Трійці; а латиняни використовують Substance для Бога і person для членів Трійці. – Прим. авторів]. Бо серед латинян слово „субстанція” широко та звично вживають для позначення суті (essence), яку,

як ми, так і греки, стверджуємо як одну з божественних проявів (persons). З цієї причини, так само, як греки кажуть про три іпостасі (hypostasis), ми мовимо про три уособлення (persons), як Августин, фактично, і радив робити у 7 розділі книжки „Про Трійцю”. Так само нема жодного сумніву, що ця ситуація складається подібним чином і в багатьох інших випадках. Отже, обов’язком доброго перекладача при перекладі матеріалів, що стосуються католицької віри, є притримуватися значення, змінюючи спосіб висловлювання у відповідності з конкретним характером мови, якою він здійснює переклад. Зрозуміло, поза всяким сумнівом, що, якщо щось, сказане латиною, сухо передати по-народному дохідливо, то вислів буде невідповідним, якщо переклад виконати слово в слово. Тим паче, отже, коли щось сказане однією мовою перекладається на іншу, таким чином, щоб передавати слово в слово, то немає в тому нічого дивовижного, якщо залишаться певні темні місця.»

З розвитком техніки та технології ми можемо спілкуватися дієвіше у все ширших часових та просторових проміжках. Іноді, здавалось би, незначні зміни в сфері комунікацій здатні мати далекосяжні впливи і на процес перекладу та його характер. Так, використання замість сувоїв книжок-кодексів полегшує пошук необхідної інформації в тексті та посилання. А перехід від пергамену до паперу здешевив процес переписування та транспортування книжок, внаслідок чого стають можливими багаторазові редакції перекладів, зростає кількість копій, що призводить до ширшого розповсюдження творів, до зростання спілкування між вченими, у тому числі через мовні бар’єри. Не випадково поява паперу у арабів співпадає із зоряними часами перекладацької діяльності в Багдаді IX–X ст., а поява «паперових млинів» в Іспанії супроводжується сплеском перекладу в Толедо XII–XIII ст. Ситуацію дисбалансу на початку XII ст. між арабською «паперовою» культурою та європейською «безпаперовою» може проілюструвати такий факт: бібліотека ордеру Клюні містила лише кілька сотень книжок (Haskins 1970: 43), в той час як в Толедо зберігались тисячі арабських рукописів, можливо, до 300 000 (Weggie 1969: 205). Порівняно дешевий папір робить виправданим здійснення нових перекладів. Більш того, при перекладі з арабської чи гебрайської

мови латиною за посередництва проміжного усного варіанту на «романсе» з появою дешевшого паперу в сер. XIII ст. цей варіант кастильською мовою починають записувати і, таким чином, виникає переклад не лише міжнародною мовою латиною, але й місцевою народною говіркою, тобто виникає письмовий переклад народними мовами, й авторитетних текстів зокрема. Так саме й запровадження книгодрукування в Європі XV ст. уможливило, з одного боку, багатократне зростання розповсюдження книжок, а з іншого, вимагає фіксації певного тексту, що породжує потребу в уніфікованому написанні (орфографічних правилах) та в стандартизації національних мов, в той час як фіксований текст сприяє усвідомленню стилю автора, що, в свою чергу, потребує індивідуальних особливостей перекладу. Саме доба друку стає тією добою, коли місцевий діалект, з одного боку, та сакральна мова (латина, класична арабська, церковнослов'янська), межі якої не були політичними чи національними, а конфесійними, з іншого, змінюється національною літературною мовою [Лотман: 624], формуванню і збагаченню якої і покликаний служити переклад. Також ця доба стає добою становлення перекладачів з індивідуальними особливостями, які тепер, на відміну від «бригадного» методу перекладу в Толедо, працюють поодиночці.

Однак, все ще не створено соціальної історії середньовічної теорії перекладу в поняттях, скажімо, суспільних класів, економічних відносин, демографічних змін, гендеру тощо. Все ще не написано політичної історії середньовічного перекладу в поняттях зміни відносин між церквою і державою та вибудовуванням «особистості» на тлі цих відносин, чи в термінах загарбання та імперії в контексті війн та мирного співіснування та співробітництва латинського Заходу з мусульманським світом [Robinson. 2000: 17] та Візантією. У вказаних напрямках ми бачимо подальшу перспективу дослідження середньовічних перекладу та думок про нього.

Література:

1. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies // Holmes J. S. Translated Papers on Literary Translation and Translation Studies. – Amsterdam, Rodopi, 1988. – P. 66–80.

2. Кальниченко О.А. Дж. Голмс про царину перекладознавчих досліджень

в статті “The Name and Nature of Translation Studies” // Вестн. Междунар. Славян. ун-та. – 2002. – Т. 5. – № 6. – С. 46–52.

3. Delisle J. and Woodsworth J. (eds.) *Translators through History*. Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins. – 1995.

4. Montgomery S. L. *Science in Translation: Movements of Knowledge Through Culture and Time* / S. L. Montgomery. – Chicago: University of Chicago Press, 2000.

5. Аверинцев С. С., Гаспаров М.Л., Самарин Р.М. Латинская література // История Всемирной Літературы. – М.: Наука, 1984. – Том II. – С.441–458.

6. Хомьяков М.Б. Иоанн Скотт Эриугена и рождение схоластики (предисловіе к публикации) // Вопросы философии, 2000, №1. – С.142–146.

7. Бриллиантов А.И. Влияние Восточного богословія на Западное в произведениях Иоанна Скота Эригены. – М., Мартос, 1998.

8. Голенищев-Кутузов И. Н. Средневековая латинская література Италии / И. Н. Голенищев-Кутузов. – М.: Наука, 1972. – 308 с.

9. Петров А. Письмо Анастасия Библиотекаря (Новый источник по кирило-мефодиевскому вопросу). – Журнал Министерства народного просвещения. – Пб., 1893. – Ч. 285. – С. 186–193.

10. Лосев А. Ф. Историческое значение Ареопагитик // Вопросы философии, 2000. – №3. – С.71–82.

11. Семенец О. Е. История перевода / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – К.: КГУ. – 1989.

12. Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / Baker M. – London and New York: Routledge, 1997.

13. Ballard M. *De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions* / Ballard, M. – Lille: Press Universitaires de Lille, 1992.

14. Bassnett S. *Translation Studies* / Bassnett S. – London and New York: Routledge, 1980.

15. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory* / Chesterman A. – Amsterdam: John Benlamins, 1997.

16. Copeland R. *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and vernacular texts* / Copeland R. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

17. Delisle J., Woodsworth J. (eds.) *Translators through History* / J. Delisle, J. Woodsworth. Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins, 1995.

18. Foz C. *La traduction-appropriation: le cas des traducteurs tolédans des 12e et 13e siècles* / Foz C // TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction. – 1988. – Vol. 1. – No. 2. – P. 59–64.

19. Foz C. *Pratique de la traduction en Espagne au Moyen Âges: les travaux tolédans* / Foz C // Ellis R. (ed.) *The Medieval Translator*, 1991.
20. Kelly L.G. *The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West* / Kelly L.G. – New York: St. Martin's Press, 1979.
21. Pym A. *Method in Translation History* / Pym A. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1998.
22. Pym A. *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History* / Pym A. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.
23. Pym A. *Twelfth-century Toledo and Strategies of the Literary Trojan Horse* / Pym A. // *Target*. – 1994. – Vol. 6. – No. 1. – P. 43–66.
24. Robinson D. *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche* / Robinson D. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
25. Robinson D. *Translation and the Repayment of Debt* / Robinson // *D. Delos*. – 1997. – Vol. 7. – No. 1–2. – P. 10–22.
26. Augustinus. *De doctrina Christiana* / Aurelius Augustinus // D. Robinson (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 31–34.
27. Baker M. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / M. Baker (ed.) – London and New York: Routledge, 1998. – 654 pp.
28. Boethius. In *Isagogen Porphyrii commenta* / Anicius Manlius Severinus Boethius // Schepss G., Brandt S. (eds.) *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*. – Vindobonae: Tempsky, 1905. – Vol. 48. – P. 46.
29. Burgundionis. *Incipi prologus Burgundionis indicis in commentatione Iohannis Crisostomi supra evangelium sancti Ioannis evangeliste* / Burgundionis // P. Classen (ed.) *Burgundio von Pisa: Richter. – Gesandter. – Übersetzer.* – Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, 1974. – S. 84–102.
30. Eriugena. *Prologue to Translation of De caelesti hierarhia by Pseudo-Dionisius the Areopagate* / Johannes Scotus Eriugena // D. Robinson (ed.) *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – P. 37.
31. Kelly L. G. *Latin tradition* / L. G. Kelly // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / M. Baker (ed.). – London, New York: Routledge, 1998. – P. 495–505.
32. Kelly L. G. *History of Translation* / L. G. Kelly // *Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to Cognitivists* / Koerner E. F. K. (ed.). – New York: Pergamon, 1995. – P. 419–430.
33. Rener F. M. *Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler* / F. M. Rener. – Amsterdam: Rodopi, 1989.
34. Robinson D. *The Translator's Turn* / D. Robinson. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1991.

35. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche / D. Robinson. – Manchester: St. Jerome Publishing. – 2002. – 337 pp.

36. Гаспаров М. Л. Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики / М. Л. Гаспаров // Проблемы литературн. теории в Византии и латин. средневековье / Ред.: М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1986. – С. 91–170.

37. Копанев П. И. Вопросы теории и истории художественного перевода / П. И. Копанев. – Минск: БГУ, 1972. – 346 с.

38. Cassiodori Variarum libri XII, Berolini, 1891. – Т. 1. – Р. 45.

39. Robinson D. What is translation? : centrifugal theories, critical interventions. – Kent, Ohio : Kent State Univ. Press, 1997. – 219 p.

ПЕРЕКЛАД: КАТЕГОРІЯ КЛАСИЧНА, ПРОТОТИП ЧИ КЛАСТЕР?

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки, 2008. – Вип. 75 (5). – С.14–19.)

Що ми розуміємо під перекладом? Чим відрізняється переклад від споріднених явищ (переспіву, переказу, твору за мотивами тощо)? Якого роду це поняття: класична категорія/категорія-прототип/кластер? Чим переклади відрізняються від не-перекладів або, інакше, паралельних текстів? Чи існують загальні характеристики перекладів незалежно від мови або, інакше кажучи, «третьої код»? Теорія полісистеми і особливо новий підхід, орієнтований на цільову літературу, дали початок широким дескриптивним дослідженням природи цільового тексту, зокрема тих його ознак, які відрізняють його від інших текстів, які з самого початку створювалися цільовою мовою, і щоб дати відповідь на ці запитання сучасні перекладознавці за допомогою дослідження великих масивів текстів у електронному вигляді порівнюють переклади з джерельними текстами, з одного боку, та з паралельними текстами, з іншого. Метою цих досліджень є висунення та перевірка гіпотез стосовно явищ, які деякі вчені називають універсальними перекладу (напр., див. [17]): узагальнення тих ознак, що є специфічними для всіх перекладів, і якими, власне кажучи,

переклади відрізняються від творів відразу створених цільовою мовою. Інші вчені надають перевагу таким термінам як закономірності, правила, загальні тенденції або закони перекладу. Усі ці терміни вказують на те, що переклади, незалежно від мовних пар та видів текстів, мають низку мовних особливостей. Деякі з цих особливостей можуть бути визначені як відмінності відносно джерельного тексту (такі як: зменшення повторів, стандартніший стиль, наявність інтерференції); інші характерні ознаки визначаються у порівнянні з оригінальними тієї ж тематики та жанрової належності текстами цільової мови (такі як: тенденція до використання обмеженішої лексики, простіший синтаксис, менша кількість специфічних для цільової мови термінів) [16].

На наявність такої відмінності вперше звернув увагу ще Сервантес, який у «Дон Кіхоті» порівнював переклад з килимом фламандським зі споду: *«візерунок хоть і видно, але він тоне в рясноті сталок, і пропадає вся барва і гладкість, яка аж очі бере з лица...»* (пер. М. Лукаша) [5]. Серйозно про цю відмінність заговорили німецькі романтики, зокрема Ф. Шлейермахер, який відстоював використання в перекладі особливої «перекладацької» мови, що неодмінно веде до змін у самій мові. [3]. Далі ці думки розвинули пост-романтики, такі як В. Беньямін [7] та Дж. Стейнер [21]. Так, В. Беньямін вважав, що в першоджерелі та в перекладі відношення між змістом та мовою зовсім відмінні: *«у той час, як у першоджерелі зміст і мова утворюють певну єдність, неначе плід та його шкірка, то мова перекладу обволікає зміст, немов королівська мантія з широкими складками»*, та що, *«переклад, на відміну від поетичної творчості, не бачить себе в мовній лісовій хащі гір, а бачить себе на узліссі, напроти лісу, і, не заходячи до неї, закликає першоджерело увійти туди в тому єдиному місці, де луна може дати, своєю власною мовою, відлуння твору чужою»* [4: 182] (Пер. авторів). А відповідно до В. Фролі *«переклад, по суті, є третім кодом, що виникає в результаті двостороннього осмислення джерельної та цільової мов. Він, у деякому сенсі, є підкодом кожної з пари мов»* [11: 54].

Оскільки факти наявності перекладацьких універсалій підтверджуються, то можна говорити, що причини такого значного розповсюдження цих особливостей, мабуть, носять когнітивний характер, тобто пов'язані із способами обробки перекладачем мовного матеріалу [13].

Отже, перекладацькі універсалії – це мовні характеристики, які зустрічаються скоріше в цільових текстах, ніж у джерельних, і які вважаються незалежними від конкретних мовних пар та норм у процесі перекладання [16: 288].

Проте існують супротивники цієї ідеї. І один з найобгрунтованіших контраргументів висловила американська дослідниця Марія Тимошко [23], на думку якої, подібні дослідження базуються на недоречному припущенні щодо апіорного існування якогось основного, універсального для усіх мов, уявлення про переклад, і це припущення служить основою для створення перекладацького корпусу. Отже, відсутність такого уявлення унеможлиблює перевірку гіпотез про універсалії, тим більше, що в різні епохи та в різних культурах у поняття «переклад» вкладався різний зміст. То чи можливе існування універсального прототипічного визначення перекладу? Це і є *об'єктом* даного дослідження.

Отже, перед перекладознавством вже постала низка нових теоретичних питань, з числа яких найбільш примітні «універсальні риси перекладу або перекладацькі універсалії», висунуті М. Бейкер [6], або «універсальні закони перекладу», запропоновані Г. Турі [22]. Більш того, в кількох дослідженнях вже використовувалися підходи, що базуються на засадах корпусних досліджень, для розгляду різних аспектів саме цього конкретного питання (Laviosa-Braithwaite, Overas, Baker, Olohan, Granger та інші). А оскільки робота з різних методів корпусного аналізу триває з використанням по-різному створених корпусів, то нагальним стало встановити способи порівняння цих робіт та способи їхньої інтеграції. Можливість порівнювати результати досягається завдяки ретельному відбору критеріїв, що використовуються для побудови корпусу, та засобів його аналізу. А це, в свою чергу, передбачає чітке формулювання основи, на якій обираються критерії побудови корпусу, і цією основою має стати концепція об'єкту дослідження. Інакше кажучи, всі обговорення відбору та класифікації текстів корпусу, всі прийняті типи аналізу та значення результатів повинні ґрунтуватися на експліцитному описанні того, що в дослідження сприймається як його об'єкт [12, 13].

Формулювання того, що в даній дисципліні сприймається за об'єкт, має надаватися теоріями цієї самої наукової дисципліни, проте існуючі

теорії сутності перекладу не надають такого формулювання, яке задовольнило б вимоги корпусної методики та статистичного аналізу, які ці методики живлять. Однак, проблему створення репрезентативного корпусу, на думку норвезької дослідниці С. Галверсон, можна вирішити на основі розуміння категорії об'єкту, як категорії-прототипу [13]. Отже, при створенні перекладацького корпусу проблема категоризації перекладу із теоретичної переходить у практичну площину. Інтуїтивно може видитися дивним, що можливо виробити засоби класифікації явища, межі якого не можливо визначити. І тут на допомогу може прийти теорія категоризації.

Сьогодні в теорії перекладу не існує єдності поглядів стосовно того, що включається в категорію об'єкту дослідження – переклад, хоча водночас і висловлюється припущення, що певні типи перекладу, з теоретичної точки зору, є важливішими за інші. Переклад найкраще можна розглядати, визначаючи його як категорію, як клас, як розряд. Такий погляд на дефініцію передбачає, що задати визначення є, по суті, тим же самим, що і встановити, які зразки об'єкту можуть бути включені до поняття. Очевидно, такий підхід, в значній мірі, відповідає завданню вирішити, які типи тексту включати до корпусу.

У цьому контексті основне розмежування проводиться між «класичними» та «некласичними» категоріями. В одній із основних праць з категоризації Дж. Лакофф викладає поняття класичної категорії наступним чином [15: 6]: *«З часів Аристотеля до недавніх праць Вітгінштейна категорії вважалися добре зрозумілими і безпроблемними; їх розглядали як абстрактні вмістилища, при чому об'єкти знаходилися або всередині такої категорії, або поза нею. Вважалося, що об'єкти належать до тієї самої категорії, якщо і лише якщо вони мали певні спільні властивості. А спільні для них властивості сприймалися як такі, що визначають категорію»*. Класичні категорії, таким чином, це категорії, які можуть бути визначені в поняттях необхідних і достатніх умов. Ці умови вважаються визначальними сутніми властивостями, що притаманні всім членам даної категорії. Сутні властивості можуть використовуватися для визначення категорії. Поняття (категорії) визначається відносно необхідних і достатніх умов, які утворюють незмінну межу для включення: окремі приклади, які не задовольняють цим умовам,

не включаються до даної категорії, а ті випадки, які умовам відповідають, стають її повноправними членами. Унаслідок цього всі члени понятійної категорії є рівними. Слід також відзначити, що, згідно з класичним баченням, сутні властивості всякого поняття існують самі по собі і не визначаються людьми. Інакше кажучи, відмінності між категоріями, які утворюються різними поняттями необхідно встановлювати.

Виклик класичним категоріям надійшов з двох напрямів, філософії та психології. Філософська аргументація була представлена у творах Л. Вітгінштейна, який навів кілька доводів проти класичної категоризації [24]. По-перше, це заперечення думки, що всі члени категорії мають спільний набір атрибутів. Довід Л. Вітгенштейна, який використав приклад з категорією «гра», полягав у тому, що члени категорії можуть бути пов'язані через низку «родинних схожостей». Інакше, деякі члени категорії можуть мати спільними ті чи інші ознаки. Може трапитися, що не буде жодної характеристики, яку б поділяли всі члени категорії. У своєму найвідомішому прикладі, про категорію «гра», Л. Вітгінштейн змальовує «родинну схожість» наступним чином [24: 32]: *«Розглянемо для прикладу такі дії, які ми називаємо «іграми». Я маю на увазі настільні ігри, ігри в карти, ігри в м'яча, олімпійські ігри тощо. Що у всіх них є спільного?[...] Розглянемо, наприклад, настільні ігри з їх різноманітними відношеннями. А тепер перейдемо до гри у карти; тут ви знайдете багато аналогій з першою групою, але багато спільних рис [для настільних ігор] зникне, і з'являться інші. Коли ми перейдемо до ігор в м'яча, багато спільного залишиться, але багато й буде втрачено. Чи всі вони „цікаві”? Порівняйте шахи з хрестиками-нуликами. І чи завжди наявні виграти та програші, або суперництво між гравцями? Згадайте пасьянс. В іграх в м'яча є виграти та програші; проте коли дитина кидає м'ячик об стінку і знову його ловить, то ця ознака зникає. Подивіться на ролі, які відіграють вміння та випадковість, та на відмінність між майстерністю в шахах та майстерністю в тенісі [...] І результат такого розгляду ось який: ми бачимо складну мережу схожостей, що ототожнюються і пересікаються: іноді ці схожості є загальними, іноді ці схожості є глибокими»* (Переклад авторів).

Другий напрямок аргументації Л. Вітгенштейна також ілюструється використанням категорії гри. Л. Вітгенштейн показує, що ця категорія може бути безмежно поширена у параметрах, які, очевидно, вона має. Цей аргумент полягає в тому, що доки нова гра нагадує якісь старі ігри в одному або кількох вимірах (розважальна цінність, необхідні вміння, інвентар і таке інше), тоді вона одержить право на включення до цієї категорії. Таким чином, демонструється те, що фіксованість меж категорії є обманливою [24].

Третій аргумент Л. Вітгенштейна ставить під сумнів рівноправність членів, яка передбачається класичним визначенням категорії. Як згадувалося, категорія, яка визначена необхідними та достатніми умовами, передбачатиме належність до категорії всіх членів (одиниць) категорії, які задовольняють умови належності до неї. Знову використовуючи категорію «гри», а також категорію «числа», Л. Вітгенштейн стверджує, що існують чіткі показники того, що певні одиниці вважаються типовішими або «кращими» зразками категорії, аніж інші. Наприклад, стверджується, що в категорії числа «цілі числа» займають центральніше положення, в той час як в категорії «гра» «гра в кості» може розглядатися як менш центральна одиниця [24].

Виклик з боку когнітивної психології було кинуте в працях Е. Рош та її колег, котрі прагнули зрозуміти, яким чином у свідомості виникають повсякденні поняття або когнітивні категорії [18, 19]. Рош належить розробка сучасної теорії прототипу або прототипічного підходу до явищ категоризації, яка емпірично перевірялася самою Е. Рош, а також багатьма іншими науковцями (скажімо, [8] – в дослідження категорії кольору). Емпіричні дослідження Е.Рош мають важливе значення, бо кидають виклик традиційній Аристотелевській теорії про те, що поняття зберігаються в свідомості як логічні таблиці достатніх та необхідних умов, що визначають місце кожної категорії.

Заперечуючи цю теорію, Рош стверджує, що більшість буденних понять має градуйовану внутрішню будову, яка характеризується прототипом (що описується як точка відліку) у центрі та «розпливчастими межами» (або рухомою розмежувальною лінією між позитивними та негативними випадками на периферії). Е.Рош висунула здогадку, що визначаючі властивості не обов'язково поділяються всіма підвидами даного поняття. Всі одиниці або члени категорії можуть

мати «родинну схожість» і ця подібність розпізнається швидше завдяки чуттєвому сприйняттю, ніж визначається логічно. Скажімо, не всі чашки мають ручки і не всі використовуються для пиття. Так, в Середній Азії подають чашки без ручки (піали), а на спортивних змаганнях вручають чаші (кубки) для відзнаки спортивних досягнень. Тобто, Е. Рош зробила висновок, що суть більшості повсякденних понять (або "природних категорій") черпається не з їхніх визначаючих властивостей, а з тих характеристик, що притаманні їх найтипівішому члену.

Прототип – це така одиниця категорії, яка поділяє максимум загальних властивостей з іншими одиницями (членами) цієї категорії та мінімум властивостей з одиницями (членами) інших категорій. Люди визначають належність об'єкта або ідеї до якоїсь певної категорії шляхом порівняння його чи її з прототипом цієї категорії. Інакше кажучи, має існувати взірєць (як точка відліку) для визначення природного поняття.

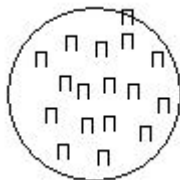
Е. Рош вважає, що ідея класифікується як приклад (точка відліку) категорії, коли вона «схожа» на прототип даної категорії [19]. Але яким чином досягається ця аналогія? Згідно думки деяких дослідників, для встановлення схожості ми користуємося кількома прикладами, а не одним прототипом. Так, аби вирішити питання, чи дана істота є птахом, ми можемо подумки уявити собі співучих птахів (напр., солов'я), хижаків (напр., шуліку) або морських птахів (скажімо, гайку). Одним з істотних відкриттів теорії прототипів Е.Рош є те, що вона допомагає пояснити, як формуються уявлення про групи, що містять відносно незалежні елементи. Одним з невирішених питань залишається те, до якої міри наші концептуальні структури визначаються культурою. Наприклад, у різних культурах існують неоднакові прототипи однієї й тієї самої категорії.

Згідно з Дж. Лакоффом [15] вияви прототипічності – «прототипічні ефекти» – полягають у тому, що центральні члени категорії, близькіші до прототипу, засвідчують інші когнітивні характеристики, ніж нецентральні. Швидше розпізнаються, швидше засвоюються, частіше вважаються, прискорюють рішення задач, пов'язаних з ототожненням тощо. Коротше кажучи, використовуються для розуміння категорії в цілому [2: 143]

Іншими словами, праці Л. Вітгенштейна, Е.Рош, а також праці з нечітких понять (розмитих множин) Л. Заде, В. Лабова, Дж. Лакоффа, Р.Г. Піотровського та з семантики Д. Болінджера. Г. Гівона, Дж. Росса підірвали як філософські підвалини, так і «емпіричну» реальність класичних категорій. Було показано для двох типів понять, від найконкретніших (колір «червоний») до найабстрактніших («число»), що визначення категорії у поняттях необхідних та достатніх умов не є адекватним ані з огляду на їхню емпіричну «схожість» із «реальністю», ані на їхні філософські посилки. Значно зв'язнішу та перспективнішу альтернативу класичній категоризації пропонує теорія прототипів.

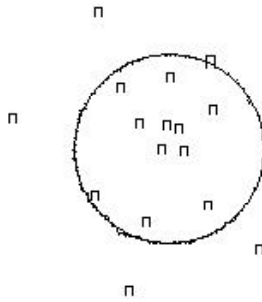
До праць Е. Честермана та С. Галверсон [9, 13] в усіх визначеннях поняття «переклад» (як об'єкта дослідження) він розглядався як класична категорія. С. Галверсон висловила припущення, що застосування прототипічної дефініції «перекладу» має велике потенційне значення для вирішення низки поточних теоретичних суперечностей та ліквідації філософських лакун. Стосовно статусу прототипічного визначення як «робочого» визначення, то ми не просто відмовляємося від можливості негайного визначення нашого об'єкту, а навпаки вказуємо на неможливість взагалі коли-небудь дати всеосяжне визначення поняття перекладу [13]. Але за це ми отримуємо засоби вирішення явної суперечності між нинішніми спробами визначити переклад і бажанням віддати перевагу певним видам даних. При вирішенні цієї проблеми ми одержимо засоби визначення «цільової сукупності» корпусу на основі зв'язного теоретичного визначення об'єкту дослідження.

Класичні визначення «перекладу» пропонують категорії, у яких всі члени є рівними. Таку категорію можна зобразити наступним чином:

Мал. 1. Класична категорія перекладу

У класичній категорії межі є фіксованими та постійними і визначаються умовами необхідності та достатності. Це показано суцільною демаркаційною межею та рівномірним розміщенням зразків усередині категорії. У прототипічній категорії, однак, межі не є фіксованими і її члени не є рівними. Така категорія графічно представлена на мал. 2:

Мал. 2. „Переклад” як прототипічна категорія

На цьому малюнку пунктирна лінія вказує на межу, яка може розширюватися і є проникною, а скупчення (кластери) прикладів у центрі свідчить про існування загальної згоди щодо центрального положення даних випадків перекладу. Зв’язок між моделями, який виявляють ці два типи категорій, та проблему визначення «перекладу» досить стисло виклав Б.Гарріс [14:100]: *«На визначення поняття «переклад» впливає тип перекладу, яким цікавиться автор визначення; і хоча ці визначення мусять усі узгоджуватися в кількох основних моментах ...бо інакше саме поняття «перекладу» буде зруйноване, вони варіюються і шириною охоплення і відносною вагою, що надається складовим властивостям» (Переклад авторів).*

За класичної категоризації обов’язково має існувати згода стосовно того, де проводити межу, оскільки межа повинна неоднозначно відповідати суттєвим атрибутам, властивим самому об’єкту. Незгода щодо визначень є проблемою, бо хтось, врешті-решт, мусить бути правий. Але ж визначення – відносні, як свідчить Б.Гарріс.

І наступний довід полягає у тому, що логічним наслідком відносного характеру визначень є перехід до категорії неklasичної, яка дозволяє розміщення різних визначень відносно одне одного, із скупченням (кластером) у центрі, де існує найбільше згоди або схрещень. Питання того, чиє визначення є вірнішим, зникає, і різні дефініції всі гуртом включаються в загальне поняття [13].

При розгляді представленості перекладів на Мал.1 та Мал.2 має стати зрозуміло, що використання цих двох типів категорій дасть у результаті досить відмінні цільові сукупності перекладів і дуже різні зразки перекладів. У випадку класичної категорії з рівними членами (типами перекладу) буде необхідно обрати приклади різних типів перекладу порівню, що наслідком матиме узагальнення щодо потенційно дуже різних підкатегорій. У випадку з прототипічною категорією перекладу можна було б почати з визначення цільової сукупності як прототипу, що дозволило б робити вужчі узагальнення, але такі, які були б пов'язані з іншими осмислено [13: 14–16].

Якщо ми бачимо майбутнє перекладаознавства пов'язаним з побудовою та використанням комп'ютеризованих великих масивів текстів перекладів (корпусів), а це на нашу думку один із дуже перспективних напрямків, то тоді цей корпус має будуватися згідно певних правил, найфундаментальніше з яких полягає в тому, що ми маємо бути певні того, що наша добірка текстових матеріалів законно репрезентує наш об'єкт дослідження. Отже, коли сучасні теорії перекладу говорять нам, що деякі члени нашого об'єкту дослідження, ймовірно, є центральнішими або кращими зразками за інші, тоді наш корпус має це відображати. А прототипічна структура категорії дозволяє нам враховувати відносність визначень і вивчати різні види перекладу в межах цілісної моделі [13]. Також вона дає нам засіб як подолати цілком очевидну асиметрію членів категорії (різних типів перекладу). Вирішуючи ці два основні утруднення, ми зможемо визначити нашу цільову «сукупність» мотивованіше.

Так як же краще інтерпретувати поняття перекладу? Чи існує якийсь універсальне поняття перекладу? Відштовхуючись від семіотичного аналізу У. Стеконні, який наводить три ключові семіотичні риси перекладу (подібність, несхожість, посередництво) [20], та виходячи з припущення, що ці атрибути добре вирізняють універсальну категорію

„переклад”, Е. Честерман спробував відповісти на це питання, провівши порівняльний аналіз слів, що означають «переклад» у низці мов (переважно, неіндоевропейської групи), досліджуючи те, як у різних мовах наголос робиться на різні особливості [10], і дійшов висновку, що можна сказати «так», якщо припустити, що таке поняття радше має гнучку кластерну форму, ніж прототипну. Поняття-прототип, за визначенням, мусить мати щось прототипічне у центрі. Однак, стосовно перекладу, навряд чи можливо виділити один єдиний прототип, навіть якщо ми сконструюємо це поняття, у якому у однаковій мірі виділялися б риси схожості, відмінності і посередництва. Дане дослідження Е. Честермана [10], а також дослідження Н. Раундом метафор, що лежать у значенні поняття перекладу в різних мовах світу, виявили, що, напевно, те що ми знайдемо – так це кластер зі спорідненими концептуалізаціями, де домінує одна з рис, запропонованих У. Стекконі. Дослідження показують, що не всі ці інтерпретації ставлять на перше місце збереження значення тотожності, що притаманно словам, що означають «переклад» у багатьох індоевропейських мовах [10].

Більш об’ємна робота дозволить знайти співвідношення між конкретними скупченнями споріднених рис і емпіричними доказами способів, за допомогою яких «потенційні переклади» різних видів будуть визначені і класифіковані у різних культурах, наприклад, співвідношення між семантичними ознаками і перекладацькими нормами.

Література:

1. Беньямін В. Місія перекладача // Вісник Міжнародного Слов’янського університету (м. Харків) : сер. Філологія, 2003. – Т. 6, №1. – С. 24–29.
2. Демьянков В.З. Прототипический подход // Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. – М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – С. 140–145.
3. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Трактат Фрідріха Шлейєрмахера “Про різні методи перекладу” (“Über die verschiedenen Methoden des Übersetrens”) та його значення для сучасного перекладознавства // Вчені записки Харк. гуманіт. ін-ту «НУА» – Т. VIII. – Х.: Око, 2002. – С. 503–533.
4. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Есе «Місія перекладача». Вальтер

Беньямін про перекладність та «чисту мову» на тлі німецької перекладацької традиції // Вісник Сумськ. держ. ун-ту, №3, серія «Філологічні науки». – 2004. – С. 177–184.

5. Сервантес де Сааведра М. Дон Кіхот. – К.: Дніпро. – 1995. – 618 с.

6. Baker M. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead / Somers, H. (Ed.) / Terminology, LSP and Translation. – Amsterdam: Benjamins, 1996. – P. 175–186.

7. Benjamin W. Die Aufgabe des Übersetzers // Das Problem des Übersetzens / Ed. H.J. Störig, – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 182–92.

8. Berlin B., Kay P. Basic color terms, their universality and evolution. – Berkeley, University of California Press, 1969. – 344 p.

9. Chesterman, A. From 'is' to 'ought': Laws, Norms and Strategies in Translation Studies // Target, 1993, vol. 5, #1. – P. 1–20.

10. Chesterman, A. Interpreting the Meaning of Translation // A Man of Measure: Festschrift in Honour of Fred Karlsson. A special supplement to SKY Journal of Linguistics, 2006, vol. 19. – P. 3–11

11. Frawley, W. Prolegomenon to a Theory of Translation // Frawley, W. (ed.) / Translation: Literary, Linguistic, and Philosophical Perspectives. – Newmark: University of Delaware Press, 1984. – P. 54–98.

12. Halverson, S. L. The cognitive basis of translation universals // Target, 2003, v. 15, #2. – P. 197–241.

13. Halverson, S. L. Translation Studies and Representative Corpora: Establishing Links between Translation Corpora, Theoretical/Descriptive Categories and a Conception of the Object of Study // Meta, 1998, v. XLIII, #4. – P. 631–651.

14. Harris, B. Natural Translation: A Reply to Hans F. Krings // Target, 1992, v. 4, # 1. – P. 97–103.

15. Lakoff, G. Women, Fire and Dangerous Things. – Chicago, University of Chicago Press, 1987. – 632 p.

16. Laviosa-Braithware, S. Universals in translation / Baker M. (ed.) // Routledge's Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 288–291.

17. Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) Translation Universals. Do they exist? Amsterdam & Philadelphia, PA: John Benjamins, 2004. – 224 p.

18. Rosch, E. Natural Categories // Cognitive Psychology, 1973, # 4. – P. 328–350.

19. Rosch, E. Prototype Classification and Logical Classification: The Two Systems // Scholnick (Ed.) / New Trends in Cognitive Representation: Challenges to Piaget's Theory. – Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1981. – P. 73–86.

20. Stecconi, U. Interpretive semiotics and translation theory: the semiotic conditions to translation // *Semiotica*, 2004, # 150. – P. 471–489.

21. Steiner, G. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. – London, Oxford and New York: Oxford University Press, 1975. – 560 p.

22. Toury, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. – 1995. – 311 p.

23. Tymoczko, M. Computerized corpora and the future of Translation Studies // *Meta*, 1998, vol. 43, #4. – P. 652–659.

24. Wittgenstein, L. *Philosophical Investigations*. – London: Prentice Hall, 1999. – P. 250.

ПСЕВДО- ТА САМОПЕРЕКЛАДИ ЯК ЦАРИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі Євроінтеграції. Київ, Національний авіаційний університет, 2008. – С. 62–64.)

Створення істинно сучасної теорії перекладу неможливе без попереднього написання його історії, однак, оглядаючи історію перекладу, не можна позбавитися думки, що ми ще й досі далекі від якоїсь загальної картини перекладацької діяльності протягом 4500 років її існування. Безперечно, що певні сторінки цієї історії є доволі вивченими, як наприклад, історія біблійних перекладів на певні мови, історія перекладів латиною з арабської наукових текстів в Іспанії XII ст., або переклади англійською поем Гомера протягом XVI–XVIII ст. Однак безперечним є й те, що в цій загальній історії все ще залишаються «велетенські незвідані простори», що стосуються не лише певних територій та періодів, але й цілих ділянок наукового пошуку.

Поза всяким сумнівом, переклад – різновид вторинного твору, хоча первинні твори іноді маскуються під переклади. Такі твори називаються псевдо-перекладами. Проблему псевдо-перекладу вперше теоретично поставив А. Попович, коли писав, що автор може опублікувати свій твір як фіктивний переклад з тим, аби здобути широку читацьку аудиторію, прагнучи використати «перекладацький» ажіотаж з метою здійснення власної літературної програми. Під

псевдо-перекладом часто розуміють не лише оригінал, який видається за переклад, але й переклад, що приймається за оригінал, тобто, псевдо-переклад можна визначити як твір, чий статус «оригінального» чи «похідного» твору є непевним. Відомі приклади псевдо-перекладів: поеми «Оссіана» Дж. Макферсона, «Гайявата» Г. В. Лонгфелло, «Перські листи» Ш.-Л. Монтеск'є. І це лише кілька зразків з багатьох сотень псевдо-перекладів, на які так щедра історія літератури Європи. До удаваних перекладів, скажімо, відносяться такі віхи на шляху розвитку літературного процесу як «Історія королів Британії» Гальфріда Монмутського, «Закоханий Роланд» Боярдо, «Дон Кіхот» Сервантеса, «Задіг» Вольтера, «Замок Отранто» Г. Волпола, «Рукопис знайдений в Сарагосі» Я. Потоцького, «Книга Мормона» Д. Сміта, «Дочка Раппачині» Н. Готорна, «Сповідь Бруді» Г.Л. Борхеса, «Єгипетська рада» Л. Шаши тощо.

Непевний статус створює чималі питання із визначенням, і не лише тому, що не завжди ясно, чим все-таки є так званий справжній переклад, але й тому, що певні тексти репрезентуються авторами одним чином, а читачами сприймаються зовсім іншим. Незважаючи на велике культурне значення, яке удавані переклади відіграють протягом останнього тисячоліття, як і не зважаючи на їхній тісний зв'язок із справжніми перекладами з точки зору місця в культурі, царина псевдо-перекладу залишається незвіданою рубрикою в історії перекладу. Через небезперечну вимогу обов'язкової наявності джерельного тексту у перекладознавстві з предмету дослідження було вилучено не лише удавані переклади, але й цілу низку інших текстів: тексти, що ніколи не мали відповідних джерельних текстів; тексти, чиї джерельні тексти, ніколи не існували як незалежні, а лише послужили основою для перекладів; тексти, для яких виявилось складно встановити лінійні відношення між джерельним та цільовим текстами.

Ще одним явищем, на яке донедавна перекладознавці звертали надто мало уваги й історія якого є суцільною «білою плямою», залишається явище само-перекладу, що позначає процес перекладання автором власного твору, або результат такої дії, і притаманне, зокрема, таким авторам як Й. Бродський, В. Набоков, С. Беккет, Дж. Джойс, В. Биков, В. Коротич, Ч. Айтматов, С. Гейм, Е. Тріоле та багатьом іншим, і веде свою історію, принаймні, від Йосифа Флавія, який «Історію

Іудейських війн» спершу написав рідною арамейською, а потім переклав грекою. Вперше в світі зацікавленість у проблемі само-перекладу виявив проф. Харківського ун-тету О. М. Фінкель у 1928 році, коли стверджував, що ігнорування цієї проблеми не є правомірним і що думка, що жодної різниці поміж автором-перекладачем та перекладачем звичайним взагалі нема, є спрощенням питання. У самоперекладі можливо виділити наступні типи: 1) переклад з однієї національної мови іншою (скажімо, франко-голландські та голландсько-французькі само-переклади бельгійських письменників ХХ ст., таких як К. Мелой або М. Гійсен); 2) переклад з «регіональних» мов на мови із більшою кількістю мовців (прикладом чого можуть служити твори спершу створені автором-шотландцем гаельською мовою, а пізніше перекладені ним же шотландським варіантом англійської мови, як це притаманно творчості Ш. Макліна); 3) переклад з діалектів на загальнонаціональну літературну мову (скажімо, само-переклади італійських «діалектних» поетів літературною італійською мовою, прикладом чого може бути поезія Дж. М. Віальти). Зауважимо, однак, що майже у всіх працях про авто-переклад з боку самоперекладача відзначаються більш сміливі зміни, аніж ті, що їх дозволяють собі звичайні перекладачі. Коли ці зміни носять систематичний характер, то вони служать могутніми показниками дії перекладацьких норм, дослідження яких стало однією з основних тем перекладознавства початку ХХІ ст. І справді, якщо важко виокремити конкретний чинник, що став причиною змін у тексті автоперекладу, то при розгляді групи письменників, чію двомовність можливо пояснити соціокультурними обставинами, зазвичай вимальовується певна модель чи система. Тому проблему авто-перекладу слід розглядати не як периферійну для перекладознавства, а як центральну, тим більше, що усвідомлення погляду на культуру як механізм, що саморегулюється, призводить нас до висновку про те, що поява текстів, які обумовлені взаємодією двох культур у одній творчій свідомості, в літературах різних народів у ті чи інші періоди їхнього розвитку, не є випадковою. Поняття псевдо-перекладу та автоперекладу цікаві, головним чином тим, що ставлять під сумнів деякі з наших сталих уявлень, передусім віру в цілковиту відмінність між перекладом та оригінальним твором та в лінійність відносин між цільовим і джерельним текстами.

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ В АНГЛІЇ XIV СТ.

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2008. – № 42. – С. 172–180.)

Об'єктом дослідження цієї статті є розвиток середньоанглійського перекладу та думок про переклад в Англії протягом XIV ст.. Середньоанглійський період займає чотири століття: між нормандським завоюванням 1066 р. та друкарськими пресами Кекстона (1485 р.). Проте цей період зручно поділити на дві частини: ранній та пізній середньоанглійський період, межею між якими є саме середина XIV ст., коли англійська мова витіснила французьку, як панівну літературну мову. Тому *метою* даної публікації є викласти становлення поглядів на переклад та зміни в них у середньовічній Англії XIV ст., а також вказати на зв'язок цих поглядів з тогочасною практичною перекладацькою діяльністю. *Матеріалом* для дослідження стали праці сучасних дослідників середньовічного англійського перекладу, з одного боку, та висловлювання про переклад середньовічних англійських авторів, подані ними у коментарях, передніх словах, чи включених до самого тексту перекладу, з іншого. Наш огляд побудовано навколо відповіді на п'ять наступних питань: що перекладалося в Англії в XIV ст.? з яких мов? ким? з якою метою? яким чином ці переклади здійснювалися? Ця розвідка є продовженням публікацій присвячених давньоанглійському та ранньому середньоанглійському періоду історії англійського перекладу [1, 2].

Можливо, ми ніколи не дізнаємося точно, як саме та саме коли англійська мова витіснила французьку, як панівну літературну мову пізнього середньовіччя. Джон з Тревізи в «Поліхроніконі» пояснює цю зміну катастрофічним впливом Чорної Смерті, епідемії чуми, на шкільну освіту, але й до того французька мова в Англії вже виходила із вжитку [3: 42]. В другій половині XIV ст. вже не можна було більше припускати, що всі, хто бажає читати, стануть читати французькою чи латиною. Після Великої Чуми кількість освічених кліриків істотно зменшилась, а лихо та розруха мало сприяли витонченості, і коли життя звелось

лише до живогіння, то використання народної говірки природно стає загальним. Так, англійська мова починає використовуватися у вирішальні моменти як при зреченні Ричардом II трону; іншим проявом даної тенденції, стає те, що головний королівський кухар сідає за свої *Formes of Cury* і пише їх народною говіркою. Те ж саме і на континенті: сер Джон Мандевіль писав французькою (до 1371) заради родовитої знаті та шляхти, котрі не знали латини, і де, так само як і в Англії, книжки латиною настільки перестали читати, що він насмілювався запозичувати із зовсім недавніх творів. А у перші десятиліття XIV ст. в судах графства Кент на півдні Англії, скажімо, звичною повсякденною процедурою судочинства була наступна вражаюча картина [4: 161]: «Перш за все присяжні засідателі знайомилися з питаннями судей ... у письмовій формі латиною, або французькою. Відповідали вони усно, ймовірно, англійською, хоча їхні відповіді записувалися як рішення присяжних секретарем-регістратором латиною. Коли до суду прибували судді, головний писар зачитував записані заяви присяжних або вердикт французькою мовою, перекладаючи їх в умі на ходу з латини. Від імені присяжних їхній старшина або речник далі передавав на розгляд ті самі відповіді французькою на відкритому засіданні. Коли заяви як у французькому варіанті, так і в англійському усному варіанті приймалися судом, їх записували в протокол судового процесу». Безперечно, така процедура жонглювання мовами та перекладом, що є наслідком ситуації дво- або тримовності, нас сьогодні вражає. А між тим, це була типова картина для всієї середньовічної Європи: від норманської Сицилії до Ірландії, від країн Центральної Європи до Іберійського півострова.

Переклади та оригінальні твори французькою мовою (англо-нормандською) продовжували створювати і в кінці XIV ст., і серед них слід відзначити *Mirour de l'Homme* («Зерцadlo людини») (бл. 1374–1380) уславленого сучасника Чосера Джона Гавера (бл. 1330–1408). Однак свій основний твір – «*Confessio Amantis*» («Сповідь закоханого»), який включає численні історії, що були переказані з класичних творів, Гавер створює вже англійською мовою. (Ця поема, між іншим, бл. 1400 року була перекладена португальською та кастильською (іспанською) мовами, і, таким чином, є першим англійським твором, який було перекладено іноземною мовою).

Французька мова на кінець XIV ст. перестає вже бути справжньою рідною мовою для багатьох шляхтичів, а швидше перетворюється на другу мову, яка підтримується завдяки зусиллям вчителів, як і латина, що проте користувалася більшим престижем. Тому XIV ст. характеризується зростанням кількості підручників для вивчення французької, у найвпливовішому з яких його автор Дж. Бартон писав, що цей підручник призначений допомогти мовцям англійською розуміти як континентальну французьку, так і закони Англії та інші *bones choses* («гарні речі») написані в Англії французькою мовою, бо всі пани та пані, за його словами, листуються “*en romance*” [5: 20]. Між іншим, ця книжка, сама перша граматики французької мови, залишила чимало свідчень про використання англо-норманської для практичних цілей: записів законів, актів парламенту, заповітів, записів, що ведуться в мерях та гільдіях тощо. Але текстів, що не є документами, тепер значно стає менше у порівнянні з попереднім сторіччям.

Проте, як би там не було, але саме рішення Чосера писати лише англійською виявилось вирішальним для подальшого розвитку англійської літератури та культури. На кінець XIV ст. англійська мова витісняє французьку як сучасну письмову мову Англії, латина, однак, зберігає свій статус і у подальшому як престижна мова. Клірики все ще користуються переважно латиною у міжнародному спілкуванні, історіографії, науці, праві, філософії та теології [6: 130].

Перший видатний перекладач середньоанглійською Джеффри Чосер (бл. 1340–1400), який також був першим великим англійським поетом, адаптував усі провідні теми сучасної йому західної літератури для англійського вжитку. Він не лише акліматизував баладу, Боккаччівську новелу, фавль, народні фламандські історії, байки про тварин, але й переклав, принаймні, третину – дві інші йому приписували – улюбленої поеми його століття «Романа про Розу» та здійснив повний переклад улюбленого філософського твору його часу – «Розради від Філософії» Боеція [7]. Уже на самого початку творчої діяльності Чосера визнали за чільного перекладача. Вже його перший важливий переклад, частина лицарського роману «*Le Roman de la rose*» («*Romance of the Rose*» – «Роман Рози») Гійома де Лорріса та Жана де Мена, його перший значний літературний здобуток (марті), приніс йому славу. Належність цього перекладу Чосеру тривалий час

ставилася під сумнів британськими літературознавцями, однак прояснилося, що бл. 1385-го року відомий французький поет та сучасник Чосера Есташ Дешан (Eustache Deschamps) прислав британському побратиму захоплені вірші, в яких звеличував «*grant translateur*» («великого перекладача, шляхетного Джеффри Чосера») [8].

Здійснення поетичного перекладу з цього французького першоджерела, очевидно, було надзвичайно відважним та рішучим діянням, якщо враховувати стан англійської мови та літератури у II половині XIV ст., адже перед цим контакти англійської з французькою носили однонаправлений характер літературного наслідування англійськими письменниками тем континентальних авторів, що не сприяло рівності ані між літературами на цих мовах, ані підвищенню статусу англійської мови [9]. Однак цілком ймовірно, що Дешан вважав його «поетом Трої» завдяки поемам «*The House of Fame*» («Оселя слави») та «*Troilus and Criseyde*» («Троїл та Хриссеїда») (бл.1386), остання – переказ «*Il Filostrato*» Боккаччо, при чому до цього перекладу було додано чимало власних творчих фрагментів, а також інший матеріал, перекладений із твору зовсім іншої направленості – *Consolatio* («Розради від Філософії») Боеція.

Протягом усього свого творчого шляху Чосер постійно перекладав «*olde bokes*» («старі книжки») і до згаданих назв слід ще додати *The Legends of Good Women* («Сказання про славетних жінок») – низку оповідей, що ґрунтувалися на творах Овідія та Вергілія; *Melibee* («Мелібі») – переклад з французького перекладу Рене де Льовена трактату Альбертано з Брешиї *Liber Consolationis et Consoli* («Книга Розради та Поради»), *Clerk's Tale* («Розповідь клірика») – версію з переказу Петраркою останньої новели «Декамерона» Боккаччо, доповненої також з французького тексту-посередника; «*The Man of Law's Tale*» («Розповідь правника») – перекладеної з епізоду англо-норманської хроніки Ніколя Треве (*Nicolas Trevet*). Широке коло жанрів, за передачу яких брався Чосер, вражає, адже тут і лицарський роман, і повчальна алегорія, і науковий посібник, і класична література. Не менше вражає і діапазон підходів: є тут і досить-таки близькі переклади («Роман про Розу», «Боецій», «Мелебі»), є й перекази, у яких критично перероблено джерельні твори («Троїл та Крисеїда», «Розповідь клірика») [3: 43].

І хоча Чосер так ніколи і не написав трактат про переклад, де б виклав свої погляди на нього, втім можливо відшукати низку розкиданих по його творах посилань на переклад, що дозволяють одержати чітке уявлення про перекладацькі переконання «батька англійської поезії», як його назвав Джон Драйден ще в кінці XVII ст. Переклад «*Le Roman de la rose*» істотно відрізняється за своїми підходами від решти перекладів Чосера, адже у цьому випадку його метою було передати першоджерело максимально близько у мовному та стилістичному плані [9]. На жаль цей твір не містить прологу, де автор перекладу виклав би свої цілі та підходи, однак передне слово до *The Legends of Good Women* («Сказання про славетних жінок») надає нам такі приклади, вкладені у вуста бога кохання:

“ For thow, “ quod he, “ art therto nothing able. Yt is my relyke, digne and delytable, And thow my foo, and al my folk werreyest, And of myn olde servauntes thow mysseyest, And hynderest hem with thy translacioun, And lettest folk from hire devocioun To serve me, and holdest it folye To serve Love. Thou maist yt nat denye, For in pleyn text, withouten nede of glose, Thou hast translated the Romaunce of the Rose, That is an heresy e ayens my lawe... (рядки F 320–330).

Ці рядки не лише свідчення на користь того, аби частину перекладу «Роману» справедливо приписувати Чосеру, але також і є ілюстрацією того, що Чосер визнає перемену стратегії перекладу після «Роману», оскільки «*it nedeth nat to glosse*» (рядок 254). Бог кохання ж дорікає Чосеру за те, що той здійснив переклад поеми «*in pleyn text*», тобто не втручався в текст, поліпшуючи його зміст. Королева Альсеста, на противагу богу кохання, приймає бік Чосера і наводить традиційний аргумент перекладача: що за зміст поеми перекладач відповідальності не несе:

He may translate a thyng in no malyce, But for he useth bokes for to make, And taketh non hed of what matere he take, Therefore he wrot the Rose and ek Crisseyde Of innocence, and nyste what he seyde (рядки G 341–45).

[Пропонуємо підрядний переклад, оскільки поетичного перекладу «Легенд про славетних жінок» ані українською, ані російською мовами не існує:

Він міг перекладати не зловмисно, а лише тому, що настільки

*Звик писати книги, що не зважає на їхній зміст;
І, таким чином, він написав «Троянду» й «Хризеїду»
Зовсім нелукаво, сам не знаючи, що він каже.]*

Рівень майстерності Чосера та точність були надзвичайно високими. Як перекладач та майстер переспіву та переказу, він заклав підвалини сучасної англійської епічної поезії [7]. Приклад Джеффрі Чосера безпосередньо надихав кількох перекладачів кінця XIV – початку XV ст. Так, *Воесе* («Розрада від Філософії» Боеція) Чосера була використана для доповнення першоджерела Боеція у віршованому перекладі *Consolatio* Джоном Волтоном (John Walton) (1410), який також, очевидно, здійснив ще й переклад *De Re Militari* («Про військову стратегію») Веґеція [3].

Однак й оригінальна лірична поезія отримала поштовх для розвитку саме завдяки перекладам та переспівам французької поезії в провансальській традиції та від перекладу латинських гімнів. Самий давній зразок такого перекладу *Summer Is Icumen In* було знайдено в книжечці ченця, яка не містила інших англійських творів, а лише рясніла латинськими та французькими віршами. Сам по собі цей вірш є вправою у провансальському стилі, *reverdie*, тобто весняної пісні, зразки якої зустрічаються у всіх літературах, що підпадали під вплив поезії трубадурів [6]. Не менш гарним, хоча й менш відомим є віршик, що датується тим же часом – *When the Turf is the Tower*, що міститься в рукописі відразу після свого джерела та низки поем ченця Вільяма Гереберта (William Herebert (? – 1336), першого англійського ліричного поета відомого нам на ім'я, та кількох його ж перекладів з популярних латинських гімнів, які, безперечно, були здійснені для молитви народною мовою, звичаю, якому ми зобов'язані також появі «Псалтиря» Ричарда Ролле (бл 1300–1349) [7].

У цей же час було виконано й інші значні переклади. Зокрема, Джон з Тревизи переклав англійською мовою з латини кілька розлогих творів, типових праць-компендіумів наукових знань того часу: *De Proprietatibus Rerum* («Про властивості речей») Варфоломія Англійського (1398), всесвітню історію *Polychronicon* Ранульфа Гідена (1387) та середньовічну настанову з державного врядування *De Regimine Principum* («Про управління державців») Егдія Римського. Таким чином, завдяки цьому великому починанню Тревизи

в Англії потреби учнів, студентів, вчителів та проповідників частково задовольнялися тепер на народній мові. Ці великі трактати є типово середньовічні, і перший з них був визнаний класичним твором в університетах. Чернець-францісканець Варфоломій, певно уродженець Англії, був професором теології Паризького університету, а його трактат, енциклопедія середньовічних знань про природу, був скомпільований в середині XIII ст. Ранульф Гігден, чернець із монастиря св. Вербурга, створив свій «Поліхронікон» бл. 1350 р. Це компіляція з багатьох авторів і охоплює вселенську історію від творення світу до сучасних Гігденові часів. Тут описуються різні землі та наводяться всілякі популярні за Середніх віків легенди з історії Персії, Вавилону та Риму.

Приблизно тоді ж невідомий перекладач створив англійський варіант скарбниці середньовічних знань про мандри та природу – «Мандри Мандевіля», а інший невідомий клірик здійснив для якоїсь шляхтянки, істотно переробивши, переклад твору німецького ченця Генріха Сусо *Horologium Sapientiae* («Пісочний годинник мудрості», перекладений як *Seven Poyntes of Trewe Wisdom*). Ще один невідомий автор «Хмари незнання» (*The Cloud of Unknowing*) намагався взяти вершини теології, перекладаючи «Містичне богослов'я» Псевдо-Діонісія (в перекладі – *Hid Divinity*), та інший, можливо, не такий складний твір, як перший – *Benjamin Minor* Ричарда Сент-Вікторського [3: 43].

Створювалося й по кілька перекладів одних і тих самих текстів [10]. На додаток до наведених вище прикладів можемо назвати кілька «Мандевілів» та переклад Егідія Римського, який Томас Гокклів (бл. 1367–1426) вставив до свого *Regement of Princes* (1411–12). А ще Гокклів планував здійснити для герцога Глостера переклад Вереція.

Для перекладачів цього часу характерна настійлива самовпевнена віра у придатність англійської мови для перекладу завгодно яких текстів з інших мов. Якщо не враховувати висловлювання короля Альфреда у передмові до власного перекладу *Pastoral Care*, то навряд чи хто в Англії до Чосера так захищав переклад, підкреслюючи достоїнства мовної відносності, як це робить автор «Кентерберійських оповідей» у своїх прологах до Другої книги «Троїла» та до «Трактату про астролябію»: «*This tretis... wole I shewe thee under ful lighte rewles and naked wordes in English; for Latin ne canstow yit but smal, my*

lyte sone. But natheles, suffyse to thee thise trewe conclusiouns in English, as wel as suffyseth to thise noble clerkes Grekes thise same conclusiouns in Greek, and to Arabiens in Arabik, and to Iewes in Ebrew, and to the Latin folk in Latin; whiche Latin folk han hem furst out of othre diverse langages, and writen in hir owne tonge, that is to sein, in Latin.»

Подібним чином і Джон з Тревізи додає до «Поліхронікону» два передні слова (1387). У першому передньому слові він енергійно відстоює переклад живою сучасною мовою, а в другому – описує характерні риси власної перекладацької практики [10]. Особливо цікавим є перший пролог, фрагмент з якого, де відстоюється необхідність в перекладі сучасною мовою, наводимо далі.

ЛОРД: ...*Це [те, що люди говорять різними мовами] велика напасть, що переслідує людство, проте Господь у своїй милості зглянувся і вказав два види ліків для її подолання. Перший полягає у тому, щоб вивчити й знати багато різних мов, і, таким чином, між чужоземцями, жоден з яких не знає мови іншого, виступати посередником і передавати, що хоче сказати кожен з них іншому. А другий вид полягає у тому, що у багатьох краях і землях вивчають, вживають та знають якусь одну спільну мову. І тому у всіх краях та землях Європи, особливо по цю сторону від Греції, вивчають, вживають та знають латину. Унаслідок цього клірики [освічені люди] з великодушності та гречності складають і пишуть свої книжки латиною, щоб їхні твори та книжки розуміли у різних краях та землях. І саме тому чернець з Честеру на ім'я Ранульфус [Ральф Гігден] написав свої книжки Хронік, де описується у часі та просторі доколишній світ, де оповідується про дива дивні та події чудернацькі, і де веде він свій літопис від сотворіння землі й неба до самого року своєї кончини латиною, так що тут [у цьому літописі] міститься багато чудових оповідей та знань для тих, хто їх здатен прочитати й зрозуміти. Отже, я хотів би замовити переклад цих книжок Хронік з латинської мови мовою англійською, аби більше людей могли зрозуміти їх і звідти почерпнути знань і диковин та набралися вченості.*

КЛІРИК: *Ці книжки Хронік написані латиною, а латину вживають та розуміють у всіх краях та землях Європи по цей*

бік від Греції. А от англійську мову, зазвичай, не настільки широко знають та розуміють, і переклад англійською мовою ніхто не зрозуміє, окрім самих англійців; тоді як же так, що більше людей зрозуміє Хроніки, коли вони перекладені з латини, яка так широко вживана та znana, на англійську мову, яку вживають і знають лише одні англійці?

ЛОРД: Відповісти на це питання та розвіяти сумнів – легко. Адже, якби ці Хроніки було перекладено з латини англійською, тоді їх розуміли б набагато більше людей, тих, що розуміють англійську та не знають латини.

КЛЕРИК: Ви латиною говорите та читаєте, розумієте її; отже, у перекладі англійською мовою нема потреби.

ЛОРД: Цей довід я відхиляю. Бо хоча я розумію латину, і можу говорити та читати нею, в цих книжках Хронік є багато такої латини, що ані я, ані ти не зможемо зрозуміти без глибокого вивчення, порад від мужів учених чи того, щоб зазирнути до інших книжок. До того ж, нехай навіть мені це не було б потрібно, воно потрібно іншим людям, що на латині не знаються зовсім.

КЛЕРИК: Ті, що зовсім не розуміють латину, можуть її вивчити та зрозуміти.

ЛОРД: Не всі, бо деякі не можуть, так як зайняті іншими справами, деякі із-за віку, деякі за браком розуму, деякі за браком статків, інші – друзів, що знайшли б їм кошти для навчання, а деякі через інші вади або перешкоди.

КЛЕРИК: Але ж немає потреби, щоб всі такі знали Хроніки.

ЛОРД: Не говори надто вже так впевнено про потреби; бо впевнено казати про те, що необхідно, можна лише коли воно вже існує і тому неодмінно його не може не бути.[...] все, що на користь, є необхідним, тому, в цьому сенсі, знати Хроніки необхідно всім.

КЛЕРИК: Тоді ті, хто латину не розуміють, можуть спитати, дізнатися й навчитися від тих, хто латину розуміє.

ЛОРД: Ти говориш дивно. Адже неосвічені люди не знають, що саме слід спитати, а особливо про вчені справи, які ніколи не спадають їм на думку; та й не знають вони у кого саме слід

питати. До того ж, не всі ті, хто розуміють латину, мають такі книги, щоб сповістити необхідне неосвіченим; до того ж деякі не мають часу, а інші не захочуть його гаяти, ось чому необхідно мати англійський переклад.

Для того, аби довести необхідність перекладу сучасною зрозумілою народом мовою, Джон з Тревизи звертається до історії перекладу Святого Письма.

КЛІРИК: Латинська мова є і добра, і ясна, і саме тому ніякі переклади англійською мовою непотрібні.

[...]

ЛОРЕД: І не особливо далекоглядна людина, якщо її очі не закриті для знання, і та вже побачить спростування цього аргументу, та й навіть і сліпа, якщо чуття не зраджує їй, напорацьки знайде відповідь. Бо будь цей аргумент чогось вартий, то в такий спосіб можна було б довести, що ті Сімдесят тлумачників [перекладачі Септуагінти], і Аквила, Симмах, Феодотіон, і той, хто здійснив перший переклад, і Ориген займалися невдячною справою, коли перекладали з гебрайської мови грекою Святе Письмо; і що Святий Ієронім чинив невдячну справу, коли перекладав його з гебрайської мови латиною, адже гебрайська мова є і доброю, і ясною, і нею Воно [Святе письмо] було надихане Святим Духом; і всі вони за свої переклади були Святою Церквою вельми схвалені. Ось чому, вищезгаданий нерозумний аргумент вартий того, щоб його стерли в порошок, жбурнули у воду і таким чином розвіяли. До того ж Святе Письмо латиною також є і добрим, і ясным, та все ж, якщо скласти проповідь Святого Письма всю латиною для тих, хто знає англійську, а латини не розуміє, то було б ділом невдячним; бо не стануть вони від того розумнішими латиною, якщо не розтлумачити їм, про що йдеться, англійською. Далі необхідно мати переклад англійською та тримати його в пам'яті, щоб не забути; то краще, щоб такий переклад було зроблено та записано, аніж просто промовлено та не записано. От тому-то вищезгаданий нерозумний аргумент не зможе привабити жодної людини, у якої є розум, щоб вона відмовилася від англійського перекладу.

КЛІРИК: Багато з цих книжок знаходяться зовсім поруч із

Святим Письмом, як-то Святі Отці та філософія, то не маємо ми їх перекладати англійською.

ЛОРД: *Дивно, що ти наводиш такі слабкі доводи, адже ти так довго вчився. Книжки Аристотеля, а також й інші книжки з логіки та з філософії було перекладено латиною з греки. Також Іоанн Скот [Еріугена] на прохання короля Карла переклав книги Дениса [Псевдо-Діонісія Ареопагита] з греки латиною, а також і Святе Письмо було перекладене з гебрайської мови на грецьку, а з грецької – на латинську, а потім з латинської на французьку; тоді, чим же завинили англійці, що його не можна перекласти англійською мовою.*

[Далі Джон з Тревізи звертається до історії перекладу в Англії.]

Також і король Альфред, що заснував Оксфордський університет, переклав англійською мовою найкращі закони та велику частину Псалтиря – з латини англійською, а також спонукав Вирефріта [Верферта], єпископа Вустерського, перекласти твори Святого Григорія, діалоги, з латини саксонською. Також і Кедмон з Вітбі був натхненний Святим Духом й склав англійською мовою чудові поезії з майже всіх історій Святого Письма [тобто чудово передав англійськими віршами майже всі біблійні притчі]. Також і святий чоловік Беда переклав з латини англійською мовою Євангелію від Іоанна. Так само тобі відомо, де Апокаліпсис записаний на стінах та даху каплиці й латинською, й французькою мовами. Також і Євангелії, і Пророкам, й істинній вірі Святої Церкви слід навчати англійських людей, що не знають латини, та проповідувати серед них. Далі, і Євангелію, і Пророків, й істинну віру Святої Церкви слід розповідати їм англійською мовою, а цього інакше не зробити, як через переклад на англійську, бо таке проповідування англійською і є самим перекладом, і таке проповідування англійською є добрим та благочестивим, коли англійський переклад є добрим та благочестивим.

Крім того, Тревіза пише про множинність перекладів і про необхідність нових перекладів та їхніх виправлень.

КЛІРИК: *Якщо якийсь переклад було б зроблено так, що його можна було б поліпшити в будь-якому місці, то деякі люди ганили б його.*

ЛОРД: Якщо люди ганяють те, що не заслуговує, щоб його ганили, то тоді вони самі заслуговують на докори. Клірики досить добре знають, що жодна грішна людина не робить настільки добре, що не могла б зробити краще, що не робиться настільки добрий переклад, який не можна було б поліпшити. Саме тому-то Ориген перекладав Псалтир двічі, а Ієронім – тричі. Я не вимагаю, щоби переклад цих книжок був найкращим, який лише може бути, бо то була б безпідставна мрія для всякої людини з тих, що зараз живе, але я хотів би мати вправний переклад, який був би знаним та зрозумілим.

КЛІРИК: А який переклад цих Хронік Ви хотіли б мати: віршами чи прозою?

ЛОРД: Прозою. Бо звичайно проза ясніше за вірші, її легше та простіше розуміти... (Переклад Кальниченка Олександра, Кальниченка Сергія та Ільїна Ігоря) [11]

І такі матеріали регулярно з'являються протягом XV ст., мабуть, як невід'ємна частина перекладацького самовизначення. Захист вживання рідної мови виявився особливо ґрунтовним та обґрунтованим у творах єпископа Реджинальда Пікока (Reginald Pecock, бл. 1395 – бл. 1460), хоча й приніс йому нещастя, адже Пікок втратив свій сан саме через переклад, переклад значніший за всі згадані. Цей переклад у зв'язку із відчутною загрозою для духовної та світської влад призвів до великої та нещадної дискусії щодо несанкціонованих перекладів Біблії та до скорочення перекладацької діяльності. Мова йде про так звану «Біблію Вікліффа» (бл. 1385–97).

Переклад Біблії залишається ключовим питанням впродовж всього часу аж до XVIII ст. включно, і ці проблеми посилюються із становленням та розвитком понять національних культур та з настанням Реформації. Переклад починають використовувати як зброю, як у догматичних, так і політичних конфліктах по мірі виникнення національних держав та послабленню централізації церкви, що в мовному плані позначається в занепаді латини як загальної мови [12].

Першим перекладом повної Біблії англійською мовою стала Біблія Вікліффа 1382 року, найважливіший англійський переклад XIV ст., який розкрив всю слабкість прозового письма того часу [7]. Цей переклад, який позначив початок великого розквіту біблійних перекладів

англійською мовою, пов'язаний зі зміною ставлення до ролі письмового тексту в церкві, що склало частину становлення процесу Реформації, було виконано між 1380 і 1384 роками [13].

Оскільки теорія Вікліффа означала, що Біблія придатна наставляти в усіх сферах людського життя, то з цього виходило, що кожна людина повинна була отримати доступ до цього ключового тексту тією мовою, яку вона розуміє, тобто простою сучасною мовою [12]. Погляди Вікліффа, які привернули до себе коло послідовників, були піддані критиці як єретичні, а його з групою прибічників викривають як «лоллардів». Проте робота, розпочата Вікліффом, продовжилась після його смерті: його учень Джон Перві відредагував перше видання десь перед 1408 роком (перший датований рукопис).

Ця Біблія – результат спільної праці невідомих перекладачів, який пізніше Вільям Кекстон приписував Джону з Тревізи – дійшла до наших днів у великій кількості рукописів, і, принаймні, у двох версіях. Перша версія, більш рання, є значно буквальною, тоді як друга, пізніша, характеризується більшою увагою до ритму англійського синтаксису та супроводжується передмовою, в Розділі XV якої пояснюються способи, якими користувалися перекладачі даного перекладу, та пропонується переконливий захист перекладу в цілому [14]. Досягнення цих перекладачів виявляються іще більш вражаючими, якщо ми зважимо на те, що такому перекладу майже нічого не передувало. Цей переклад був частиною спільного і надзвичайно радикального задуму розмноження та розповсюдження цієї книги, що його чудово було реалізовано до 1388 року [15].

Друга редакція Біблії Вікліффа містить загальний Пролог, складений між 1395-6 роками і в п'ятнадцятому розділі Прологу описуються чотири етапи перекладацького процесу: спільні зусилля зі збору старих Біблій та глос і встановлення автентичного латинського джерельного тексту; порівняння перекладів; консультації «із давніми граматами та давніми богословами» стосовно важких слів та складних значень; переклад якнайясніше «речення» (тобто, значення), з корегуванням цього перекладу з групою співпрацівників: «... прагнучи милосердно врятувати усіх у державі нашій, бо Господь врятував би їх, проста людина переклала Біблію англійською з латини (Перві називає себе простою людиною – прим. Авторів). Ця проста

людина тяжко працювала. По-перше, разом з товаришами та помічниками ми зібрали чимало старих Біблій, з тлумаченнями авторитетних богословів ... аби зробити одну Біблію, певною мірою достовірну. Потім переглянули тлумачення інших авторитетних богословів, особливо тлумачення Старого Заповіту Миколая Лірського, що дуже допомогло у цій роботі, і втретє, порадився з поважними граматами та богословами щодо складних для розуміння слів та речень. Учетверте, зробив переклад якомога ближчим до значення першоджерела і віддав його на виправлення багатьом знавцям цієї справи.» (Тут і далі пер. О. Рисухіної та О. Кальниченка) (Переклад здійснено за [16]).

Оскільки політична функція перекладу полягала в тому, щоб зробити повний текст Біблії доступним, то це привело до певної позиції стосовно пріоритетів перекладача: у «Передмові» Перві чітко зазначає, що перекладач повинен перекладати «по реченню» («смислу»), а не по словах: *«так, щоб значення було так само ясним англійською, як і латиною, і не відходило при цьому далеко від літери першотвору.»* І наводить приклад: *«...Наприклад, речення латиною Dominum formidabunt adversarii ejus слід передавати англійською дослівно “Господа його вороги будуть боятися”, а я передаю це англійською так “вороги Господа будуть боятися його” або іншим реченням у тому ж дусі.»* Що є метою, так це зрозумілий переклад розмовною мовою, текст, яким міг би скористатися мирянин: *«І немає сумніву для простої людини, що із милістю Божою і у тяжкій праці англійська Біблія може бути розтлумачена природніше і коротше, ніж латиною старими поважними богословами, й набагато уважніше й ґрунтовніше, ніж це зробили пізніше інші тлумачі.»*

Про важливість цього перекладу можна судити по тому факту, що велика кількість – 150 екземплярів – відредагованої Перві Біблії були переписані навіть після заборони, незважаючи на загрозу відлучення від церкви, перекладів, що ходили без схвалення єпископом чи єпархіальними радами в липні 1408 року. Кнігхтон Літописець скаржився, що *«перші Євангелії кинуті за кордон і по ним топчуться свині»*, і це безперечно, суперечило тому широкому інтересу в перекладі Біблії колом Вікліффа.

Коли ще в XII ст. миряни починають читати Біблію та тлумачити її значення згідно із свого власного розуміння, то відношення церкви змінюється. Слід не забувати, що з святоотечеських часів метод екзегези став строгішим, як і жорстокішою стала доктрина. Мирянин, не свідомий цієї традиції, міг легко викривити погляди, що склалися внаслідок тривалих вчених дискусій. І зрозуміло, що лише ті, хто повністю присвятили себе вивченню традиційної екзегези, були уповноважені тлумачити священні тексти. А несвідомі миряни, що доклали своїх власних особистих міркувань до тлумачення біблійних текстів, могли дійти висновків, що в кінцевому результаті відрізнялися б від ортодоксальних поглядів. Часто не маючи освіти і не знаючи латини, вони розмірковували над текстом Святого Письма, який читали лише народною мовою. Зрозуміло, що церква вважала їх за еретиків, переклади засуджувала, а Біблію сучасними мовами забороняла [17]. Причини виступу проти перекладів сучасними народними мовами були двох типів: (1) ніхто не може перекладати без того, щоб не перекрутити значення священного тексту, оскільки навіть Ієронім, хоча він був богонатхненний, і то визнавав, що часом у своїй роботі припускався помилок; (2) бідність сучасних мов робила майже неможливою передачу «таїнств християнської релігії».

Так як екзегеза пов'язана з текстом, то на мирянина буде чатувати небезпека, адже читаючи Біблію, він міг впасти в єресь. Для вираження релігійної думки тогочасні народні мови були надто примітивним засобом. Такі погляди означали засудження біблійних перекладів, хай навіть, в XV ст., сер Томас Мор, наприклад, не заперечував проти перекладів народною мовою, за умови, що вони схвалені єпископом. Проте Вікліфф чи Тиндаль дотримувалися своєї власної думки щодо цього, коли відкидали вчення «святих отців». *«У цьому перекладі він [Вікліфф] цілеспрямовано перекручував святий текст, зловмисно вводячи туди такі слова таких єресей, які він збирався посягти»* [18: 17].

Загроза, яку несли прибічники Вікліффа, суттєво стривожила духовну владу і архієпископ Томас Ерендел (Thomas Arundel) між 1407 та 1409 роками оголошує цілковиту заборону на несанкціонований переклад Біблії [14], що мало сумні наслідки для розвитку народного богослов'я. Стосовно перекладу в «Уложенні» архієпископа Томаса

Ерендела сказано: «*Отже, ми вирішили й ухвалили, що віднині й надалі ніхто з власного бажання не буде перекладати жоден текст із Святого Письма англійською чи будь-якою іншою мовою чи то у вигляді книжки, чи листка, чи трактату такого роду, чи вже нещодавно укладених у часи згаданого Джона Вікліффа чи з тих пір надалі, як публічно, так і приватно, під страхом великої кари, доки цей переклад не буде затверджено місцевою єпархією, чи, при потребі, єпархіальною радою.*» [16: 76] (Пер. авторів) (Що стосується світської влади, то захват королівського престолу у 1400 році Генріхом IV та необхідність з боку династії Ланкастерів якось узаконити свої права на трон, також певним чином вплинули на перекладацьку практику I половини XV ст.). За іронією долі ці сурові рішення духовної влади стали спробою повернути у зворотному напрямку той процес, який сама ж церква 1215 року на IV Латеранському соборі і започаткувала з метою протидіяти еретичному руху катарів (альбогійців): надання достатньої релігійної освіти мирянам, аби вони могли дати достойну відсіч еретикам на їхніх власних теренах. Одним з наслідків церковної заборони стало те, що прибічники Вікліффа копіювали не лише власні тексти, але й ортодоксальні тексти на кшталт «Псалтиря» Ричарда Ролла, у які таємно вставляли еретичні матеріали.

1410 року єпископ Ерендел дав дозвіл читати та перекласти впливовий текст Псевдо-Бонавентури *Medationes Vitae Christi* («Роздуми над життям Христа»), переклад якого здійснив Ніколас Лов (пом. 1424) під назвою *Mirroure of the Blessed Lyf of Jesu Christ*. Цей твір уцілів у численних копіях і високо цінувався Томасом Мором. У цьому перекладі багато принадних рис, наприклад, усвідомлення Ловом того, що він працює в межах англійської літературної традиції, і прагнення розрізняти власні доповнення до тексту від слів оригіналу. Однак, справжнє значення цього перекладу полягає у поверненні до давнішої та безпечнішої форми буквального перекладу (перефразування) Біблії та роздумів, надиханих Біблією. Відлуння слів Ельфрика відчувається у словах Лова з прологу до цього перекладу, що він, де, частує своїх читачів-мирян «*молоком легкого вчення, а не важкою м'ясною стравою великої вченості*». І якщо Лов репрезентує одну реакцію впродовж XV ст. на виклик Вікліффа, то Пікок, безперечно,

представляє іншу, захищаючи живу сучасну мову народу як засобу аргументованої відсічі супротивнику [3: 44]. На жаль його відданість рідній мові призвела до того, що у 1457 році його самого було засуджено як еретика.

Аналіз перекладів та думок про переклад в Англії XIV ст. дозволяє зробити наступні **висновки**. Завдяки письменникам-перекладачам XIV ст., особливо Джефрі Чосеру, англійська мова почала стабілізуватися, хоча граматики, словниковий запас та орфографія продовжують надзвичайно варіюватися. Читачі перших перекладів складалися з духовенства (релігійна література та проповіді), політиків (історичні оповіді), вчителів (підручники з латинської та грецької мови), шляхти та багатих купців (романи). Суспільство ще було не готове до сприйняття перекладів визначних творів. Відкриття гуманізму було поступовим. «Переклади цього періоду піднімають ті ж самі проблеми, що й оригінальні англійські книжки цього часу (...); вони втілюють в собі звичайні смаки та вузький кругозір звичайних людей, які сприймали тільки звичайні книжки» [19: 15–16]. Поетика, запозичена з систем мов-першоджерел, принесла певні дивіденди у вигляді буйного розвитку оригінальної творчості в пізніше, в Єлизаветинську добу [20: 169]. Більшість перекладів мали повчальний та дидактичний характер. Протягом цього підготовчого періоду до початку Ренесансу, читачі та перекладачі були найбільше зацікавлені в авторах кінця середніх віків. Боецій та Езоп є важливими та найбільш популярними авторами цього періоду. Однак, Вергілій, Овідій та Цицерон ще не користуються великою популярністю.

Дослідники середньовічного перекладу вказують на особливу проміжну ділянку між тим, що, на нашу теперішню думку, є перекладом, і тим, що є первотвором [21]. До цієї непевної царини включаються *Ovid moralis*, різні французькі та англійські переклади з доповненнями *Consolatio philosophiae* Боеція, *Roman de la Rose*, *The Legend of Good Women* Джеффрі Чосера та *Confessio amantis* Джона Гавера. Вони, безперечно, містять переклади з інших мов, а то й переважно складаються з них, проте часто з кількох творів одночасно; до того ж ці перекладені уривки переплітаються з глосами, з різного роду зауваженнями та примітками, які мають тлумачити

цей текст, проте ані візуально, ані жодним іншим чином не відмежовуються від перекладу; а подаються читачеві ці розпливчасті за статусом твори чи-то як коментарі, чи-то як оригінали (особливо твори Чосера та Гавера), чи-то як, найцікавіше, просто подаються, не визначені ані як коментарі, ані як переклади, ані як першотвори. Скажімо, *The Legends of Good Women* («Сказання про славетних жінок») Джеффрі Чосера це – низка оповідей, що ґрунтувалися на творах Овідія та Вергілія; *a його ж Clerk's Tale* («Розповідь клірика») – версія з переказу Петраркою останньої новели «Декамерона» Боккаччо, доповнена також з французького тексту-посередника. Історії створення творів такого роду та їхнього авторства підкреслюють ступінь, в якій наш закон про авторське право, що настільки чітко проводить межу між перекладами та оригінальними творами, між перекладачами та авторами первотворів, є всього лише соціальною фікцією відносно недавньої чинності, і у дослідженні таких проміжних явищ, що схожі на середньовічні переклади, як то псевдо-переклад, авто-переклад та інші тексти, що ніколи не мали відповідних джерельних текстів: тексти, чий джерельні тексти, ніколи не існували як незалежні, а лише послужили основою для перекладів; тексти, для яких виявилось складно встановити лінійні відношення між джерельним та цільовим текстами та аналогічні явища, що через вимогу наявності джерельного тексту, яка навряд чи є достатньо обґрунтованою, вилучалися з предмету дослідження у перекладознавстві, ми і вбачаємо перспективу подальшого дослідження.

Література:

1. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Історія перекладу та думок про переклад у середньовічній Англії (давньоанглійський період) // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Романо-герм. філол. – X., 2006. – № 725. – С. 165–172.
2. Кальниченко О.А., Подміногін В.О. Історія перекладу та перекладацької думки в Англії (ранній середньоанглійський переклад) // Вісник Житомирського Державного ун-ту ім. Івана Франка: Вип. 27, 2006. – С. 50–54.
3. Ellis R. *The Middle Ages* // France P. (ed.) *The Oxford Guide to Literature in English Translation*. – Oxford: OUP, 2000. – С. 39–45.
4. M.T. *From Memory to Written Record: England 1066–1307*, Oxford: Blackwell Publishers, 1993. – 432 pp.

5. The Languages of Medieval England // The Oxford History of Literary Translation in English Volume 1: To 1550 / R. Ellis (ed.). – Oxford: OUP, 2008. – P. 7–28.
6. Rigg A.G. Anglo-Latin in the Ricardian Age // Essays on Ricardian Literature in Honour of J.A. Burrow / A.J. Minnis et al (Eds.). – Oxford: OUP, 1997. – P. 121–41.
7. Cohen J. M. English Translators and Translations. – London: Longmans, Green and Co., 1962. – P. 1–51.
8. Александровский С.А. От переводчика // Чосер Джеффри. Книга о королеве. – М.: Время, 2005. – 224 с.
9. Martn J.S. Chaucer’s “Making” of the Romaunt of the Rose // Journal of English Studies, 2001, v.3, #2. – P. 217–236.
10. Ellis R., Oakley-Brown L. British tradition // Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Baker M. (ed.). – L. and N. Y.: Routledge, 1998. – P. 333–346.
11. Джон з Тревізи. Бесіда між Лордом та Кліриком про переклад // Протеї. Перекладацький альманах. – Харків: Вид-во НУА, 2006. – Вип. 1. – С. 324–329.
12. Bassnett-McGuire S. Translation Studies – London, New York: Routledge, 1980. – P. 43–67.
13. Delisle J., Woodsworth J. (eds.) Translators through History / J. Delisle, J. Woodsworth. Amsterdam and Philadelphia: John Benlamins, 1995.
14. Hudson A. (ed.) Selections from English Wycliffite Writings. – Toronto: University of Toronto Press, 1997. – 245 pp.
15. Hanna R. III Pursuing History: Middle English Manuscripts and Their Texts. – El Paso (Cal.): Stanford University Press, 1996. – 376 pp.
16. Robinson D. Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. – P. 53–57. Також Pollard, A. W. (ed.) Fifteenth Century Prose and Verse. London: A. Constable, 1903. Rpt. New York: Cooper Square, 1964. – P. 193–99.
17. Schwarz, W. The History of Principles of Bible Translation // Babel, vol. 9, # 1–2, 1963. – P. 5–22.
18. Deanesly, M. The Lollard Bible and Other Medieval Biblical Versions, – Cambridge: CUP, 1920.
19. Lathrop, H. B. Translations from the Classics into English from Caxton to Chapman 1477-1620. – Madison, Wisconsin UP, 1933.
20. Gentzler, E. Poetics of Translation // Baker M. (ed.) Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 167–170.
21. Robinson, D. Pseudotranslation // Routledge Encyclopedia of Translation Studies/ Baker M. (ed.). – London and New York: Routledge, 1998. – P. 183–185.

ГРИГОРІЙ КОЧУР ТА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ: ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Кальниченко О. А., Подміногін В. О.

(Творчість Григорія Кочура у контексті української культури XXI віку: до 100-річчя від дня народження Майстра: Матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Львів 15–17 листопада 2008 р.). – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 98–105.)

Г. П. Кочур визнавав себе не тільки перекладачем, а й “почасті істориком і теоретиком перекладу”. Об’єктом нашого дослідження є внесок Григорія Кочура, найвидатнішого вітчизняного історика перекладу, у вивчення історії української перекладацької традиції, тим більше, що ці праці Кочура самі стали частиною історії перекладу в Україні та практично ввели її до світового контексту (грунтовні нариси з історії українського Данте та українського Шекспіра). Тематика праць Кочура з історії перекладу та перекладацької думки, що він їх чітко розділяв, приділяючи обом увагу, всебічно висвітлена в низці досліджень Р. П. Зорівчак [6; 7], тому ми зосередили нашу увагу лише на одному питанні – питанні періодизації історії перекладу та перекладацької думки в Україні.

Теорія перекладу – це та ж історія перекладознавства, але очищена від проявів суб’єктивного чинника та систематизована на об’єктивних засадах, а історія перекладознавства – це персоніфікована та драматизована теорія перекладу, в якій кожне наукове поняття та теоретичне положення містить ярлик, де вказані особи, дати й конкретні обставини, пов’язані з їхньою появою в науці. І, як вказував В. І. Вернадський, “необхідно час від часу переробляти історію науки, знову історично поринати в минувшину, тому що завдяки розвитку сучасного знання в минулому набуває ваги одне та втрачає інше. Кожне покоління науковців шукає і знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Рухаючись уперед, наука не лише створює нове, але й неминує переоцінює старе, пережите” [1, с. 127].

Історія перекладу може зосереджуватися на практиці або на теорії, або ж на обох відразу. Історія практики перекладу розглядає такі

питання: що перекладалося, хто перекладав, за яких обставин, у якому культурному та суспільно-політичному контексті. Історія теорії перекладу вивчає: що казали перекладачі про своє ремесло, як у різні часи оцінювали переклади, які рекомендації робили, яким чином думки про переклад пов'язані з поглядами на літературу, мистецтво свого часу. Крім того, якщо теорія і практика перекладу досліджуються водночас, то вивчають такі питання: як пов'язані між собою практика та погляди на переклад; як визначити релевантність текстів про переклад [28, с. 101].

Прийнято вважати, що вперше увагу до питання ролі перекладу в історії літератури привернув Едмон Карі, який проголосив, що “зазвичай, створенню самостійної літератури передує переклад, який є великим акушером літератур” [18, с. 126], і що лише нещодавно перекладознавці та літературознавці зрозуміли вагу вивчення перекладів як частини історії літератури. “Не бачу, як можуть наукові зусилля з описання літературної полісистеми та пояснення механізмів її дії ... належним чином прогресувати, якщо не зважати на перекладну літературу”, стверджує, скажімо, І. Івен-Зогар (переклад наш. – *О. К., В. П.*) [20, с. 118–119]. Навіть більше, саме вивчення перекладу щодо літератури розкриває справжню історію контактів та впливів, що і є літературною історією, і як наголошував Андре Лефевр, “показуючи велетенську роль, яку відіграли переклади у розвитку літератури, можна навіть говорити про “літературну полігლოსію” як основу всієї європейської літератури, починаючи з Середніх віків, і всієї неєвропейської, починаючи з XIX ст.” (переклад наш. – *О. К., В. П.*) [23].

Однак ще в 1920-х рр. М. Зеров у підручнику “Нове українське письменство” [5] вперше розглядав переклад “як повноцінний складник національної літератури” [10]. Г. Кочур оцінював перекладну літературу як невід’ємну частину української літератури, частину, що варта уваги учених, і саме його історичні дослідження засвідчували чільну роль перекладної літератури у націєтворенні. Він шкодував, що “в курсах історії української літератури та навіть і в статтях чи монографіях, присвячених окремим письменникам, аналізу їх перекладів майже ніколи не знаходимо” [9, с. 92].

Створення справді сучасної теорії перекладу неможливе без попереднього створення його історії, а найкращим шляхом для цього

є дослідження національних традицій розвитку перекладу та перекладацької думки. Однією з основних проблем створення історії перекладу, як і будь-якої іншої спеціальної історії, є проблема структурування подій минулого. Багато вчених відзначають важливість періодизації для дослідження історії (наприклад, [3; 4; 21; 22]). Безсумнівно, періодизація надзвичайно дієвий метод аналізу та упорядкування матеріалу. Однак справу вона має з винятково складними явищами, а тому неминуче перекидає та спрощує історичну дійсність. Можливо, саме з цієї причини низка дослідників принижує значення процедури періодизації, а часто й прямо протиставляє поняття процесу та стадії як взаємовиключні [12, с. 238]. Дійсно, усякій періодизації властиві односторонність та певні розходження з дійсністю. Однак, ці спрощення, на думку К. Ясперса [13, с. 52], можуть служити стрілками, які вказують на істотні моменти. Сучасна історична наука визнає факт “розмитості” хронологічних меж між стаціонарними періодами історії в рамках перехідних періодів, які ще зберігають риси попередньої епохи, але вже набувають обриси наступної. Доречно згадати слова французького історика Люсьєна Февра про те, що “кожна епоха має свій Рим, своє Відродження, своє Просвітництво”. С. Баснетт [16] пише про “одну велику підступну вовчу яму: періодизацію, або поділ історії літератури”. Далі це своє висловлювання вона коментує: “Практично неможливо встановити періоди з датами, бо, як вказує [Юрій] Лотман, людська культура це – динамічна система. Спроби виділити етапи розвитку культури в межах жорстких часових рамок суперечать цьому динамізму” (переклад наш. – О. К., В. П.) [16, с. 41]. Періоди “це ті сутності, які ми із задоволенням тавруємо, і все ж без яких не можемо обійтися. Можливо, найліпше висвітлив штучний характер усяких періодизацій французький історик Марк Блок: “Поняття “Середні віки”, по суті, існує завдяки їхній вузькій педагогічній корисності; адже воно дозволяє нам структурувати навчальні програми і забезпечує нас єдиним ярликом для позначення наукових прийомів, розповсюдження яких далеко не чітко встановлюється в межах традиційних дат. Медієвіст вміє читати старовинні рукописи, може проаналізувати старовинну грамоту, знає старофранцузьку. Безперечно, це немало. Однак, цього недостатньо, аби шляхом точного поділу на періоди створити науку, що ґрунтується на дійсності” [17, с. 99].

На жаль, питанням періодизації практики перекладу чи перекладознавства не відводиться належної уваги, що призводить до значних труднощів із систематизацією накопичених фактів. Зокрема, побудова періодизації вимагає дотримання однакових критеріїв. Водночас немало періодизацій не мають чітких засадничих критеріїв, або ж ці засади еkleктичні й змінюються від етапу до етапу. Навіть більше, різні періодизації перекладу за останні півстоліття демонструють відмінність поглядів та підходів. У той час як одні зосереджені на практиці перекладу, інші віддають перевагу теоретичній думці про переклад. Ці періодизації дозволяють нам сконцентрувати увагу на реальних фактах перекладу або на міркуваннях навколо нього, завдяки чому ми краще можемо визначити переклад, розтлумачити і навіть проаналізувати переклади у їхньому власному контексті. Періодизація відбиває пріоритети, цінності та розуміння сил, спрямованих на консервацію, і сил, спрямованих на зміни.

Історичний характер перекладу найперше помітний у послідовності різних методів у межах єдиної культури [27]. У “Західно-східному дивані”, точніше у примітках до цієї збірки поезій, Гете розрізняє три методи перекладу поезії, що існували в практиці німецьких перекладачів у три різні періоди [2]. Ці історичні відмінності базувалися на рівні відповідності перекладу чужомовному текстові. А оскільки кожен з перекладачів, яких згадував Гете, вважав свій переклад точним, то з його нотаток випливало, що зміна методу перекладу відбиває зміни стандартів точності.

Болгарський дослідник Александр Людсканов запропонував (1969 р.) структурувати практику перекладу, розбивши її на чотири етапи [24]: 1) послівний переклад за часів античності; 2) смисловий переклад від I ст. н. е. до XV ст.; 3) вільний переклад з XVI по XVIII ст.; 4) адекватний переклад від XIX ст. дотепер (тобто, у цьому випадку, на кінець 1960-х років). Ця періодизація, відбиваючи позиції лінгвістичного підходу до дослідження перекладу, ґрунтувалася на “привиді” інваріанту перекладу.

Джордж Стейнер, спираючись на ідеї Гете, запропонував періодизацію, яка також складалася з чотирьох етапів, проте всю практику перекладу від Цицерона до кінця XVIII ст. він відніс до одного періоду, названого “емпіричною або суто практичною фазою”, бо уявляв

його як “добу первинних висловів та технічних приміток” [26, с. 236]. Другий етап, за Дж. Стейнером, відповідає герменевтичному підходу, коли переважали теорія та міркування про те, що означає зрозуміти текст. На цій стадії тема перекладу набуває відчутно філософського присмаку, а тягнеться цей етап від Фрідріха Шляйєрмахера (1813) до Валері Лярбо (1946). Третій етап, етап машинного перекладу та формальних методів, розпочинається у 1940-і і закінчується у 1970-і. На цей етап частково накладається четвертий, що виникає на початку 1960-х і характеризується міждисциплінарним характером.

Іншу періодизацію запропонував іспанський науковець Хуліо-Сезар Сантойо (1987) [25]: перший етап, етап виключно усного перекладу, триває з доісторичних часів до середини III тисячоліття до н. е.; другий етап, етап письмового перекладу, припадає на період від середини III тисячоліття до н. е. до часів Цицерона; третій період, коли постають розмірковування про переклад, охоплює час від Цицерона до кінця XVIII ст.; четвертий період, період “справжніх” теоретичних розмірковувань на теми перекладу, починається з Елізандера Титлера (1791) та Фрідріха Шляйєрмахера (1813) і триває до 1980-х рр.

Періодизація француза Мішеля Балляра (1992) [15] включає п’ять періодів: I – названий “Джерела” – тягнеться від передісторії до IV ст. н. е.; II – період естафети або ретрансляції – триває від V ст. по XIV ст.; III – період, коли переклад сприяє відкриттю нових земель і розширює перед людством обрії розвою – XV ст. – XVI ст.; IV – період “Les Belles infidèles” – XVII ст.; V – період “Розходження та реакцій” починається в XVII ст. і закінчується Вальтером Беньяміном (1892–1944).

Методологічною основою історії думок про переклад австралійця Гаррі Евелінга [14] є підхід до історії ідей з позицій дискурсного аналізу, розроблений французьким мислителем Мішелем Фуко. Адаптуючи працю Дж. Стейнера [26, с. 248–249], Евелінг ділить історію дискурсу про переклад на чотири періоди: 1) “традиційний” період – від початку нашої ери до кінця XVIII ст., що був періодом “безпосередньої зосередженості на емпіриці”; 2) період “теорії та герменевтичного пошуку”, що постав з німецького романтизму десь на початку XIX ст.; 3) “модерний” період, що охопив значну частину XX ст., коли істотно домінував лінгвістичний підхід; 4) сучасний період, період

“перекладознавства”, що охоплює часи публікації книжки Стейнера та подальші роки після неї.

Британська дослідниця С. Басснетт класифікує історію перекладознавства лише за напрямками і виділяє цілу низку таких напрямків: вільний та буквальний переклад, наслідування та запозичення, “прикрашальні переклади”, романтизм та постромантизм [16].

У спробі відтворити цілісну картину такої надзвичайно широкої царини, як погляди на переклад за часи його існування, Е. Честерман виокремлює вісім великих мемів (memes) [19, с. 20–49]. Прикладами мемів, як елементів передачі культури або наслідування, можуть служити мелодії, ідеї, стиль одягу, крилаті вирази, технології гончарства чи будівництва арок тощо. Меми еволюціонують, тому необхідно вивчати історію перекладу. Поширюючись, меми мутують, часом істотно, і тому історію перекладу можливо розглядати як еволюцію перекладацьких мемів; тобто як послідовність ідей, що приходять і відходять унаслідок певних соціокультурних причин та бажань носіїв мемів. У різні історичні періоди помітні тенденції до домінування різних перекладацьких мемів, і в кожному з них, очевидно, надається особливого значення якомусь конкретному аспекту перекладу. На першому етапі (“мем Слова”) увага зосереджується на семантичних та лексичних питаннях, на загальноприйнятих значеннях слів. На другому етапі (“мем Слова Божого”) підкреслюється вірність джерельному тексту і на перший план виносяться питання форми, причому йдеться про те, що й граматична форма також має значення. На третьому (“Риторичному”) етапі початкова вірність перекладача тексту-джерела зміщується в напрямі до читача, і підкреслюється важливість плавного невимушеного стилю цільової мови. На четвертому етапі (“Логос”) надається перевага творчості перекладача та збагаченню через переклад цільової мови; ставлять під сумнів ідеал невимушеності стилю перекладу та виносять на передній план естетичні питання. На п’ятому (“Лінгвістичному”) етапі йдеться про важливість порівняльних досліджень, розглядаються подібності та відмінності в мовних системах, відношення між системами джерельної та цільової мов. На шостому (“Комунікативному”) етапі згадують про наявність комунікативної події, в якій бере участь перекладач, та підкреслюються функціональні й прагматичні аспекти

повідомлення. На сьомому (“Етапі мети”) зазначаються можливості, якими користуються перекладачі (та інші учасники процесу перефразування), та підкреслюється, як переклади функціонують у своїх цільових культурах, узгоджуючись з нормами чи порушуючи їх. Останній, восьмий етап (“Когнітивний”) повертає нас назад у центр усієї операції, до мозку перекладача, щоб з’ясувати, які рішення там приймаються і чому. При діахронічному розгляді кожен мем виступає частково як реакція на попередні комплекси мемів, а частково як реакція на інші зміни в навколишній сукупності таких поглядів. При синхронному розгляді сліди попередніх мемів можна звичайно спостерігати і в комплексі поглядів певного періоду. Поточний мем містить сліди всіх цих комплексів, причому з перевагою деяких з них [19, с. 49].

Як же пов’язані між собою періодизації світового перекладу та перекладознавства з періодизаціями українського перекладу та українського перекладознавства?

Г. Кочур зазначав, що “ми погано знаємо своє перекладацьке “господарство” і не докладаємо особливих зусиль, щоб його пізнати краще. Адже високий рівень мистецтва перекладу, позначений іменами Рильського, Бажана, Лукаша, – це наслідок роботи не лише їх самих, не тільки їх сучасників, ... не одного покоління. Це тільки вершина розвитку перекладацької справи в українській літературі. Кожен сучасний перекладач, та й не тільки перекладач, ... повинен знати й нашу перекладацьку традицію, історію розвитку українського перекладу” [8, с. 132]. Задля систематизації фактів з історії українського перекладу та їхнього аналізу за змістовими параметрами Г. Кочур пропонує періодизацію розвитку перекладацького мистецтва в Україні [9, с. 48]. Щодо т. зв. дожовтневого перекладу Кочур вважає потрібним виокремити три етапи.: 1) початкового періоду, коли “незначний розвиток тодішньої літературної мови та міцний вплив стилістики Котляревського штовхали тодішніх перекладачів на шлях травестування” (напр., П. Гулак, Є. Гребінка) [9, с. 92]; 2) періоду, коли поступово запанував переклад, заснований на фольклорних пісенних засадах, зукраїнізований переклад (С. Руданський) [9, с. 92]; 3) третій етап, що поставив український переклад на загальноєвропейський рівень (П. Куліш, П. Ніщинський, М. Старицький, І. Франко,

Б. Грінченко, П. Грабовський, Леся Українка та група перекладачів навколо неї) [9, с. 93]. У пожовтневому періоді (статтю “Всесвіт” приурочив до 50-річчя жовтневих подій 1917 р.) Григорій Кочур виокремлює, означивши часові межі досить умовно, три стадії [9, с. 95-97]: 1) перші 15 пореволюційних років (тобто, до 1933 р.) – “період великого піднесення й активізації перекладацької діяльності” (при цьому виділяв перекладацьку діяльність М. Зерова, М. Рильського, В. Підмогильного, В. Самійленка, П. Филиповича, М. Драй-Хмари, Д. Загула, І. Кулика, М. Калиновича, П. Тичини, М. Бажана, сходознавця П. Ріттера), видання вперше багатотомних зібрань творів перекладних авторів (Мопассана, Франса, Лондона, Золя тощо) та розвитку теорії перекладу (М. Зеров, С. Родзевич, П. Филипович); 2) 7–8 років перед війною та перші повоєнні роки (тобто, включно 1953–1954 рр.) – період спаду перекладацької активності та нерідко перекладу з мови-посередника, хоча при цьому і названо здобутки (Ю. Корецький та хрестоматія О. Білецького); 3) період активізації перекладацької діяльності та поява перекладів, на яких можуть повчитися й автори оригінальних творів (“Декамерон” М. Лукаша та “Одіссея” Бориса Тена), а також “пожвавлення критичної думки довколо питань перекладу” (О. Кундзіч).

Якщо Г. Кочур запропонував періодизацію української перекладацької традиції, то періодизація Т. Шмігера [11] розглядає історію перекладознавства. Вона залежна від історичного розвитку нації, і в ній автор виокремлює чотири періоди розвитку: 1) критично-теоретичний (від Івана Франка та початку ХХ ст. до Першої світової війни); 2) становлення перекладознавства як наукової та навчальної дисципліни в Україні (кінець 1910-х – початок 1940-х рр.); 3) становлення українського перекладознавства у всесоюзному контексті (від кінця 1940-х до початку 1970-х рр.); 4) перетворення перекладознавства на міждисциплінарну галузь знань (від середини 1970-х дотепер).

Отже, можна зробити висновок, що періодизації національної традиції, запропоновані українськими дослідниками, засвідчують наявність в еволюції української практики перекладу певних типологічних паралелей з іншими традиціями, і що українське перекладознавство розвивається в річищі світового.

Література:

1. Вернадский В. И. Из истории идей / В. И. Вернадский // Русская мысль. – 1912. – № 10. – С. 123–138.
2. Гете Й. В. Переводы / Й. В. Гете // Западно-восточный диван / Й. В. Гете; изд. подгот. И. С. Брагинский, А. В. Михайлов – М.: Наука, 1988. – С. 324–329.
3. Гринин Л. Е. Периодизация истории: теоретико-математический анализ / Л. Е. Гринин // История и математика: проблемы периодизации исторических макропроцессов / ред.: Коротаев А. В., Малков С. Ю., Гринин Л. Е. – М.: КомКнига/УРСС, 2006. – С. 53–79.
4. Жигунин В. Д. Типология и функции периодизации / В. Д. Жигунин // Периодизация всемирной истории / А. С. Шофман (ред.). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1984. – С. 5–19.
5. Зеров М. К. Нове українське письменство / М. К. Зеров // Зеров М. К. Українське письменство / упоряд. М. Сулима; післямова М. Москаленка. – К.: Основи, 2002. – С. 5–104.
6. Зорівчак Р. П. У духовно-культурному полі Григорія Кочура – теоретика й історика українського перекладу / Р. П. Зорівчак // Кочур Григорій. Література та переклад: дослідження. Рецензії, Літературні портрети. Інтерв'ю / упоряд.: А. Кочур, М. Кочур; [передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак]. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 1–63.
7. Зорівчак Р. Григорій Кочур як історик українського художнього перекладу / Р. Зорівчак // Григорій Кочур і український переклад: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ-Ірпінь, 27-29 жовт. 2003 р. / [редкол.: О. Чердиченко та ін.]. – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – С. 17–28.
8. Кочур Г. П. На перекладацькі теми / Г. П. Кочур // Дніпро. – 1965. – № 6. – С. 128–136.
9. Кочур Г. П. Здобутки і перспективи / Г. П. Кочур // Всесвіт. – 1968. – № 1. – С. 92–97.
10. Шмігер Т. Перекладознавчий доробок Миколи Зерова / Т. Шмігер // Вісник Львів. ун-ту. Серія іноземні мови. – 2005. – Вип. 12. – С. 289–296.
11. Шмігер Т. В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя: ключові проблеми та періодизація: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 “перекладознавство” / КНУ імені Тараса Шевченка / Т. В. Шмігер. – К., 2008. – 20 с.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект-пресс, 1996.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Республика, 1994.

14. Aveling H. *A Short History of Western Translation Theory* / H. Aveling // *Text*, – 2004, – Vol. 8, – No 1. – (<http://www.gu.edu.au/school/art/text>).
15. Ballard M. *De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions* / M. Ballard. – Lille: Press Universitaires de Lille, 1992.
16. Bassnett S. *Translation Studies* / S. Bassnett. – London; New York: Routledge, 1980.
17. Bloch M. *Apologie pour l'histoire, ou Metier d'historien* / M. Bloch. – Paris: Librairie Armand Colin, 1949.
18. Cary E. *La traduction dans le monde moderne* / E. Cary. – Geneva: George & Cie, 1956.
19. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory* / A. Chesterman. – Amsterdam: John Benjamins, 1997.
20. Even-Zohar I. *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem* / I. Even-Zohar // *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*; ed.: James S Holmes, José Lambert, Raymond van den Broeck. – Leuven: Acco, 1978. – P. 117–127.
21. Gellner E. *Plough, Book and Sword: The Structure of Human History* / E. Gellner. – London: Collins Harvill, 1988.
22. Green W. A. *Periodizing World History* / W. A. Green // *History and Theory*. – 1995. – Vol. 34, No. 2. – P. 99–111.
23. Lefevere, A. *Mother Courage's Cucumbers: Text, System, and Refraction in a Theory of Literature* / A. Lefevere // *Modern Language Studies*. – 1982. – Vol. 12, # 4. – P. 3–20.
24. Ljudskanov A. *Traduction humaine, traduction mecanique* / A. Ljudskanov // *Documents de linguistique quantitative*. – 1969. – # 2.
25. Santoyo J.-C. *Teoria y critica de la traduccion: antologia*. – Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autonoma de Barcelona, 1987.
26. Steiner G. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. – New York; London: Oxford Univ. Press, 1975.
27. Venuti, L. *Translation, History, Narrative* / L. Venuti // *Meta*. – 2005. – Vol. 50, – No 3. – P. 800–816.
28. Woodsworth J. *History of Translation* / J. Woodsworth // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London; New York: Routledge, 1997. – P. 100–105.

ДИХОТОМІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ СТРАТЕГІЙ ОЧУЖЕННЯ ТА ОДОМАШНЕННЯ В ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

Подміногін В. О., Якимчук А.

(Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки, 2010. Вип. 89 (1). – С.98–102.)

Процес перекладу – це процес пошуку схожих рис між мовами та культурами. Визначення цих рис можливе лише тому, що перекладач постійно стикається із відмінностями між ними. Але переклад не може і не повинен бути спрямованим на усунення цих розбіжностей, перекладений текст має бути місцем проявлення іншої культури, де читач помічає культурно чуже; переклад має зберігати відмінності, певну чужість оригіналу, нагадувати читачу про надбання та втрати процесу перекладу та про відстань між культурами.

В епоху глобалізації, коли питання про вивчення та збереження національних культур стоїть досить гостро, дослідження методів перекладу, які сприяють збереженню культурного розмаїття європейських країн, є актуальним. Предметом дослідження є діяльність українських та німецьких перекладачів ХІХ–ХХ ст., метою – простежити спільні риси розвитку перекладу в Україні та Європі.

Кожна фаза перекладацького процесу – вибір оригіналу та стратегії перекладу, його редагування та прочитання – відчуває вплив різних культурних цінностей, що існують у цільовій культурі. Перекладач може підкоритися чи протистояти цим цінностям, і в залежності від цього він надає перевагу одній з можливих стратегій – очуження або одомашнення оригіналу.

Переклад-очуження, запропонований Ф. Шляермахером і розвинутий його послідовниками в епоху Романтизму, вважають явищем, властивим саме німецькій культурі, з окремими нечисельними випадками в англomовному і російському перекладах (прихильниками цієї стратегії були Ф. Ньюмен, Дж. Нотт, В. Морріс, Д. Г. Розетті, Е. Паунд, П. Блекберн, А. Фет, В. Брюсов, Б. М. Сенапаті та А. М. Сенапаті) та в китайській перекладацькій традиції, де він виконував функцію оновлення мови та збагачення культури.

На думку романтиків, переклад-очуження виконував функцію пізнання інших культур, розвитку цільової мови та відтворення індивідуальності автора. Вперше ґрунтовно з цією ідеєю виступив у 1813 році Ф. Шляєрмахер у лекції «Про різні методи перекладу», хоча ще за три місяці до появи цієї лекції Й. В. Гете вів мову про три епохи перекладу, і саме переклад-очуження підходить під критерії третьої і найвищої епохи перекладу.

Заслугою Ф. Шляєрмахера стало і те, що він розглядав переклад як герменевтичний процес. За його теорією, об'єктивне і суб'єктивне в процесі перекладу треба поєднати так, щоб перекладач, а за ним і читач, відчули себе всередині автора, іншими словами, герменевтичний переклад – це “емфатична самопроекція перекладача на креативну діяльність автора” [5: 163].

Через більше ніж 150 років у 1975 р. до зв'язку герменевтики та перекладу повернувся Джордж Стайнер, який розробив власну періодизацію розвитку теоретичної думки щодо перекладу. І саме період, пов'язаний з теоретичною та практичною діяльністю німецьких романтиків (XIX ст. – II чверть XX ст.), цей дослідник називає герменевтичним, оскільки він характеризується пошуками теоретичної основи для практичної діяльності та спробами відповісти на питання, що стосуються розуміння перекладу та збагнення місії перекладача.

Інший представник німецького Романтизму Ф. фон Гумбольдт у передмові до власного перекладу «Агамемнона» Есхіла вів мову про два різних поняття «чуже» і «чужість» та наголошував на тому, що в перекладі має відчуватися не чужість, а чуже – лише риси, притаманні чужій культурі, мові, літературі.

Яскравим прикладом використання стратегії очуження є перекладацька спадщина Ф. Гельдерліна, який надавав перевагу семантичній, синтаксичній та граматичній чужості літературного тексту. Наводимо для ілюстрації уривок з його перекладу «Другого Олімпійського гімну» Піндара:

«Ihr Herrscher auf Harfen, ihr Hymnen!
Welchen Gott, welchen Heroen,
Welchen Mann auch werden wir singen?
Da Pisa Jupiters ist,

Die Olympias aber Gestiftet Herakles hat,
das Erstlingsopfer des Kriegs» [8: 51].

У наведеному уривку можна знайти всі аспекти чужості – лексичну (наявність екзотизмів), семантичну (незрозумілість певних місць), синтаксичну (незвичний порядок слів у реченнях), граматичну (нетрадиційне з'єднання слів у словосполученнях) та поетичну (з'єднання строф, ритм поезії). Для перекладів Ф. Гельдерліна характерним є прийом жорсткого з'єднання «harte Fügung» (harmonía austerá), що використовувався в античній стилістиці. Суть його полягає в тому, щоб створити із словосполучення складне слово і використати його замість словосполучення або поєднати слова, що зазвичай не сполучаються у реченні, з метою порушення гладкості сприйняття поетичного твору та стилістичного увиразнення мовлення. Наприклад, в перекладі «Антигони» він пише: «Es ist deutlich, du purpurst ein Wort», хоча за нормами німецької мови треба було б сказати «purpur farben» [10: 180]. Такий прийом часто використовували у своїй творчості Піндар та Есхіл, тому Ф. Гельдерлін вважає за необхідне відтворити цей прийом у перекладі, зберігаючи поетичну чужість грецької поезії.

У ХХ ст. до такого прийому у своїх перекладах грецької поезії вдавався Штефан Георге. Як і Ф. Гельдерлін, Ш. Георге використовував при перекладанні Гімнів Піндара прийом жорсткого з'єднання (harte Fügung) і створював неологізми «schmeichelchor», «sternenstädte», «schaumgewinde», «zaubertoll», «wellenauen», «tatenmeere», «wonderstaben», «schattenkuss», прикметники «traumesschwer», «heisshauchend», «himmelgrün» та порушував сполучуваність слів, вживаючи такі словосполучення, як «durfende kühle», «rettende schwäche», «erkorener rauch», «grell lohe wolken», «törichte ekstase» [11: 83].

Пізні романтики, найяскравішою постаттю серед яких був В. Беньямін, розвинули ідеї Ф. Шляєрмахера та В. фон Гумбольдта у першій половині ХХ ст. та піднесли їх на вищий рівень. Для В. Беньяміна переклад-очуження – це засіб віднайти «чисту мову» шляхом відсіювання всього зайвого та проникнення до суті інтенцій автора першотвору. Задля досягнення цієї мети він використовував у перекладі лексичну, семантичну, синтаксичну та поетичну чужість. Проаналізуємо уривок з перекладу В. Беньяміном «Квітів зла» Ш. Бодлера:

La sottise, l'erreur, le péché, la lésine,
Occupent nos esprit et travaillent nos corps,
Et nous ali,entons nos aimable remords,
Comme les mendiants nourrissent leur vermine [9: 243].

Dummheit Verirrung Sündenstand und Borgen
Befängt uns geistig und verzehrt den Leib
Und Reue nähren wir zum Zeitvertreib
Wir Bettler schmausend ihr Geschmeiß versorgen [9: 243].

Перше, що кидається в очі в перекладі В. Беньяміна, – це повна відсутність пунктуації, що характеризує наявність синтаксичної чужості. Іншою рисою цього перекладу є також і відсутність артиклів. Взагалі, помітно, що В. Беньямін, на відміну від його попередника, скоріше прагне деконкретизувати текст та зробити його менш зв'язним [9: 245].

Погляди пізнього романтика Вальтера Беньяміна стали підґрунтям для неоромантичного напрямку в перекладі, який очолила Мерілін Гаддіс Роуз у другій половині ХХ с. Для неоромантиків перекладочуження є способом розширення виражальних можливостей цільової мови, відходу від усталених поетичних традицій, введення читача в процесі стереоскопічного читання у міжпороговий простір, що існує між першотвором та оригіналом, де він може насолодитися всіма тонкощами мови і культурних відмінностей та отримати когнітивне задоволення від літературного твору мистецтва.

Протилежна перекладацька стратегія одомашнення представлена у французькій, російській та англо-американській традиціях, принаймні з часів Н. П. Д'Абланкура, Ж.-Ф. Дусі, Д. Денгема, Д. Драйдена, В. А. Жуковського, Б. Пастернака та Колардо. Романтичному перекладу протиставляється класицистичний переклад, головна мета якого створити такий транслят, який відповідав би смакам більш широкого кола цільової аудиторії, чітко дотримувався норм мови перекладу та був би пристосованим до культурних традицій цільової сторони. Звичайно ж, цільовою аудиторією таких перекладів є більш широке коло читачів, тому вони вважаються більш успішними. Так, наприклад, французький перекладач Жан Франсуа Дусі (1733–1816), адаптуючи «Отелло» В. Шекспіра до французької сцени, вирішив змінити фінал

цієї драми. Ще одним яскравим прикладом застосування стратегії одомашнення в перекладі можуть слугувати переклади Іринарха Введенського творів Ч. Діккенса та В. Теккерея, характерною рисою перекладацької діяльності якого було прикрашальництво. Там, де в оригіналі читаємо «house», в перекладі знаходимо: «фамильный наш, сосредоточенный пункт моих детских впечатлений», а вислів «I kissed her» перекладач подає: «я запечатлел поцелуй на её вишневых губках». [6: 40–41].

Стратегію одомашнення використовував у своїй діяльності і Б. Пастернак, перекладаючи трагедії В. Шекспіра:

Angels and ministers of grace defend us! Be thou a spirit of health or goblin damn'd... [12]

Спасители небесные, спасите! Благой ли дух ты, или ангел зла... [7: 166]

Як видно з наведених цитат, Б. Пастернак замінює чужі для російського читача поняття «ministers of grace», «goblin damn'd» більш знайомими «спасители небесные» та «ангел зла».

Можна зробити висновок, що з XVIII по XX століття стратегії очуження та одомашнення в Європі змінювали одна одну в залежності від суспільно-політичної ситуації в країні, крім того, жодна із стратегій не використовувалась перекладачами у чистому вигляді без домішки елементів іншої, мова може йти лише про домінування тієї чи іншої стратегії. У XX столітті на зміну класицистичній концепції смислового перекладу, в основі якої лежить стратегія одомашнення (Н.П. Д'Абланкур, Д. Драйден, В. Гете), прийшла неокласицистична концепція (Р. Блай та ін.), а романтичну концепцію Ф. Шляєрмахера, В. Гумбольдта, що базується на стратегії очуження, дещо трансформувала пізньоромантична концепція В. Беньяміна та неоромантична – М. Г. Роуз.

Подібна еволюція відбувалась не лише у західноєвропейських традиціях перекладу, а і в українських. Так, українська неокласицистична школа представлена такими непересічними постатями, як М. Зеров, В. Мисик, Д. Павличко, М. Лукаш, Г. Кочур, М. Паламарчук, тоді як неоромантичну необуквалістичну школу ведуть за собою І. Костецький та В. Барка.

Активний розвиток перекладацької діяльності в Україні розпочався

в 20–30 рр. XIX століття, коли в українській перекладацькій традиції панував метод одомашнення. С. Руданський, перекладаючи «Іліаду» Гомера, вважав за можливе обходитись без славнозвісних гомерівських епітетів та перекладати міфологічні імена, називаючи Музу Співою, Аїда – Невидом, а сина Пилея – Пильєнком, як, наприклад, у наступному уривку:

«Про гнів співай, Співо, Пильєнка Ахіла
Лютій, що тьму лиха наробив ахеям,
Багато душ сильних к Невиду справив
Молодців, самих же оддав псам на страву» [1: 610].

Та вже в кінці XIX ст. на зміну стратегії одомашнення в Україні приходять стратегія очуження, яку започаткував видатний майстер слова І. Я. Франко. Для збереження етнокультурної приналежності оригіналу, для того, щоб читач відчув, що перед ним не оригінальний твір української літератури, а поезія, чи проза, створена представником чужої культури чужою мовою, І. Я. Франко використовував багато запозичень, часто зберігав порядок слів іншомовного речення. Продовжуючи ідеї німецьких романтиків, І. Я. Франко виступив з пропозицією створити золотий фонд українських перекладів від античних авторів до письменників сучасності.

До перекладачів, що надавали перевагу перекладу, який пристосує першотвір до норм мови і культури перекладу, належали Л. Боровиковський, С. Руданський, А. Метлинський, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Мисик.

У час піднесення національної самосвідомості українського народу переклад прагне збагатити рідну мову і культуру за допомогою стратегії очуження, в такий час перекладам присвячують свою діяльність І. Я. Франко, М. Старицький, П. Грабовський, М. Бажан, І. Костецький, Борис Тен та В. Барка.

У кращих традиціях перекладацької концепції німецького романтизму створював свої переклади Борис Тен. На відміну від попередніх перекладачів «Одіссеї», Борис Тен прагнув збагачувати, розвивати рідну мову, що одночасно дало можливість точніше відтворити життя грецького суспільства гомерівської епохи, хоча і несло на собі певний наліт семантичної чужості, що особливо проявляється у калькуванні характерних для стиля Гомера епітетів «винозора»,

«богосвітлий», «далекострільний», «велешумний», «срібнолукий», «білораменна», «бистроока», «гостролезий» [2].

Задля збереження такої риси англійської мови, як домінування односкладових слів, інший видатний представник українського перекладу І. Костецький використовував в перекладах, вдаючись до збереження лексичної та граматичної чужості оригіналу, односкладові, редуковані українські слова: іменники – «персть», «скін», «юнь» та ін.; прикметники – «сух», «чуж», «вбог» та ін.; діеприкметники – «люблен», «незван», «порепан», «зроджен» та ін.; прислівники – «з'юна», «наз'яв», «зчужа», «встик», та ін.; дієслова – «в'явля», «сяга», «ріша», «зновсь» (наказовий спосіб), «дивіте» (наказовий спосіб) та ін [3: 372].

Ефекту очуження в його перекладах сприяє також велика кількість запозичень: panisks – паніски, sistrum – систрум, osmosis – осмос; калькувань: the smell of pine – пахощі піній, viper – віпера, to get tin – щоб здобути цину, go down into the piazza – дійти до п'яци; суворе дотримання порядку слів [3: 433] англійського оригіналу, що, звичайно, знижує читабельність перекладу.

Безумовно, І. Костецький, як і Ф. Шляермахер, Ф. Гельдерлін, а пізніше В. Беньямін та Ш. Георге, розраховував не на масового читача в тому розумінні, що масовий читач ототожнює переклад з першотвором і не прагне додаткового прямого чи опосередкованого звертання до оригіналу. Ідеальний читач для нього – «філолог, літератор чи просто літературний гурман, який достатньо розуміється на художніх стилях, щоб зуміти відрізнити добру стилізацію від поганой, і цікавиться першотвором не поверхнево, а хоче одержати змогу збагнути його як високоорганізовану систему прийомів» [4: 139]. Схожу позицію висловлював і Ф. Шляермахер у своїй лекції про різні методи перекладу.

В основі стратегії очуження, яку використовували як німецькі романтики та неоромантики, так і представники романтичної та неоромантичної традиції, в українському перекладі лежить відтворення всіх аспектів чужості тексту оригіналу в перекладі – лексичної, семантичної, синтаксичної, граматичної та поетичної. Відмінність полягає у частоті вживання цих аспектів чужості в практичній діяльності: німецькі перекладачі, в першу чергу, використовували семантичну, синтаксичну, лексичну та поетичну чужість (В. Гумбольдт,

Ф. Шляермахер, Р. Боргхардт), рідше вдаючись до відтворення граматичної чужості оригіналу (Ф. Гельдерлін, В. Беньямін), українські перекладачі, в свою чергу, сміливіше вдавались до граматичних та лексико-семантичних експериментів (І. Костецький, В. Барка, Юрій Клен, М. Лукаш), ніж до синтаксичних та поетичних (М. Зеров, Г. Кочур).

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що вся історія дискусій про методи художнього перекладу, по суті, зводиться до змагання між двома екстремально протилежними позиціями – класицистичною теорією інтерпретативного, приємного для читання перекладу і романтичною теорією буквалістичного перекладу (за термінологією О. М. Фінкеля та Л. В. Коломієць), яка з часом трансформувалась у неоромантичну (необуквалістичну теорію), засновником якої стала Мерілін Г. Роуз. Обидві крайні позиції відкидаються багатьма теоретиками художнього перекладу у прагненні віднайти золоту середину.

Вибір стратегії перекладу залежить, крім суб'єктивних уподобань перекладача та гатунку тексту оригіналу, від багатьох об'єктивних факторів, до яких на думку Л. В. Коломієць [3: 27–33] належать:

- Цільова аудиторія перекладу та стан цільової полісистеми;
- Кількість існуючих перекладів певного твору в цільовій літературі. Потреба у форенізуючій перекладі виникає особливо гостро, коли створюється критично велика кількість перекладів-одомашнень, які роблять відстань між читачем та оригіналом все більшою;
- Функція першотвору у цільовій літературній полісистемі. Головна функція перекладу одомашнення – розбудова вже існуючої в цільовій культурі літературної традиції, тоді як функція перекладу очуження полягає у введенні до цільової літератури нових стилів, висловів, засобів та прийомів.

Переклад-очуження, що лежить в основі як романтичної, так і неоромантичної перекладацької традиції є, за висловом Л. В. Коломієць, елітистським за своєю природою. Метою такого перекладу є познайомити спеціалістів, а не широку аудиторію, з особливостями чужої мови та чужих літературних традицій. Його цільовою аудиторією є читачі, які мають за мету не вперше ознайомитись з певним твором,

а пізнати його глибше чи по-новому. Зазвичай, такий читач є білінгвом, але не є поетом і перекладачем, і в процесі стереоскопічного читання може відчувати майстерність як автора, що створив шедевр, так і перекладача, який відтворив всі нюанси задуму, фігури мови та інтенції творця оригіналу.

Цілком ймовірно, що стійка актуальність романтичної ідеї перекладу-очуження у XIX–XX століттях пов'язана із самоствердженням та самоактуалізацією культурної еліти цього періоду, яка болісно реагувала на зростання культури масового вжитку і намагалася відстояти свої права на головну роль у розвитку національної культури.

Наявність спільних рис у перекладах німецьких романтиків та українських перекладачів другої половини XIX – середини XX ст. пояснюється подібною історичною та культурною ситуацією, що склалася в Німеччині у XVIII–XIX ст. та в Україні XX–XXI ст., – створення єдиної нації, перехід до вживання єдиної мови та піднесення національної свідомості громадян. І взагалі, для української перекладацької традиції стає все більш поширеним сприйняття перекладу з точки зору збереження національних традицій та культурного розмаїття, що дає можливість зробити висновок про українську школу перекладу як невід'ємну частину європейської перекладацької традиції.

Література:

1. Борис Тен. Працюючи над Гомером / Борис Тен // Протей: переклад. альм. / [редкол.: О. А. Кальниченко (голов. ред.) та ін.]. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – Вип. 2. – С. 606–629.
2. Гомер. Іліада [переклад Бориса Тена] / Гомер // http://ae-lib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm
3. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія / Лада Володимирівна Коломієць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
4. Коломієць Л. В. Пишнота і злиденність формалістичної школи перекладу: «Шекспірові сонети» Ігоря Костецього / Лада Володимирівна Коломієць // Мова і культура. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Том 8. – (Сер.: Філологія.) – С. 133–140.

5. Коломієць Л. В. Тенденції розвитку поетичного перекладу / Лада Володимирівна Коломієць // Вісник «СумДУ». – 2006. – № 11(95), т. 1. – С. 162–168.
6. Топер П. М. Перевод в системе сравнительного литературоведения / Топер П. М. – М.: Наследие, 2000. – 116 с.
7. Шекспир В. Пьесы, сонеты / Вильям Шекспир. – М, 1986. – 166 с.
8. Hölderlin F. Samtliche Werke. B V. – Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 1954. – 430 s.
9. Keck T. A. Der Begriff der Sprache und Ihre Behandlung in Benjamins übersetzerischer Baudelaire-Rezeption/hrsg. von Willi Huntemann und Lutz Ruhling. – Berlin: Erich Schmidt, 1997 (296 s.) (Gottinger Beiträge zum Internationalen Übersetzungsforschung; Bd. 14. – S. 240–266.
10. Mieth G. Der Übersetzer / Gunther Mieth // Friedrich Hölderlin. Zeit und Schicksal. Vorträge 1960-2006. – Würzburg: Königshausen und Neumann GmbH, 2007. – 237 S.
11. Scott C. Ich löse mich in tonen. Zur Intermedialität die Stefan George und der Zweiten Wiener Schule / Cakvin Scott. – Berlin: Frank und Timme GmbH Verlag, 2007. – 167 ů.
12. Shakespeare W. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark / William Shakespeare <http://shakespeare.mit.edu/hamlet/hamlet.1.4.html>

ПЕРЕКЛАД: ТЕНДЕНЦІЯ ТА ТРАДИЦІЯ

Подміногін В. О.

(О простом и сложном профессионально : (спец. вып. Уч. зап. Харьк. гуманитар. ун-та “Нар. укр. акад.”, посвященный 20-летию НУА) / Харьк. гуманитар. ун-т “Нар. укр. акад.”. – Харьков, 2011. – С. 176–183.)

У цій розвідці розглядається питання можливості здійснити переклад взагалі, а також окремі стратегії, які властиві різним перекладацьким школам. Практичні висновки сприятимуть формуванню конкретних перекладацьких навичок.

Процес перекладу – це процес пошуку схожих рис між мовами та культурами, але це можливо лише тому, що перекладач постійно стикається із відмінностями між ними. Але переклад не може і не повинен бути спрямованим на усунення цих розбіжностей, перекладений текст має бути місцем проявлення іншої культури, де читач

помічає культурно чуже, переклад має зберігати відмінності, певну чужість оригіналу, нагадувати читачу про надбання та втрати процесу перекладу та про неподоланну відстань між культурами.

Кожна фаза перекладацького процесу – вибір оригіналу та стратегії перекладу, його редагування та прочитання – відчуває вплив різних культурних цінностей, що існують у цільовій культурі. Перекладач може підкоритися чи протистояти цим цінностям, і в залежності від цього він надає перевагу одній з можливих стратегій – очуження або одомашнення оригіналу. Основні відмінності між цими двома стратегіями наводимо у таблиці.

	ОДОМАШНЕННЯ	ОЧУЖЕННЯ
Намір перекладача	Орієнтація на мову та культуру перекладу, усунення чужості	Орієнтація на мову та культуру оригіналу, збереження рис чужості в тексті
Методи перекладу	Вільний переклад, парафраза, імітація	Буквальний переклад, калькування
Загальні характеристики	У перекладі відсутні: – оригінальність мови, – ознаки епохи, – культурний фон.	У перекладі присутні: – оригінальність мови, – ознаки епохи, – культурний фон.
1) тексту перекладу		
2) прийому перекладу	Динамічні еквіваленти, адаптації, компенсації, парафрази	Формальні еквіваленти, архаїзми, запозичені слова, кальки
Ефект, якого досягає перекладач	Пристосування тексту до звичок та смаку читача	Пристосування читача до тексту перекладу
Клас перекладу	Фільтрований переклад, що можна порівняти з рівним склом	Нефільтрований переклад, що можна порівняти з рифленим склом

Вибір стратегії очуження, що виконує функцію культурної реставрації, мета якої – переглянути і, можливо, реформувати канони цільової культурної полісистеми, містить у собі певний ризик для перекладача, але перекладачі мають переглянути культурні, економічні, лінгвістичні та літературні канони, що обмежують їх у практичній діяльності, крім того, вони мають висловлювати свої погляди в есе, передмовах, лекціях та інтерв'ю, вони не повинні бути невидимками,

а переклад не мусить залишатися прозорим, оскільки в цьому випадку зменшується його вплив на культурні цінності, а читач не має можливості знайомитися з чужою культурою, перекладений текст має зберігати відмінності між культурами та закликати до їх вивчення [9, с. 308–310].

Вибір стратегії перекладу залежить, крім суб'єктивних уподобань перекладача, від багатьох об'єктивних факторів, до яких, на думку Л. В. Коломієць [7, с. 27–33], належать:

- 1) цільова аудиторія перекладу та стан цільової полісистеми;
- 2) кількість існуючих перекладів певного твору у цільовій літературі. Так, перші переклади того чи іншого літературного тексту з високим рівнем буквالیстичності належать до перекладів-очужень, крім того, потреба у форенізуючому перекладі виникає особливо гостро, коли створюється критично велика кількість перекладів-одомашнень, що роблять відстань між читачем та оригіналом усе більшою;

- 3) функція першотвору у вихідній мові. Якщо оригінал спрямований на певну аудиторію або має особливо виразні культурні ознаки, його переклад найімовірніше набуде характеру очуження, в іншому випадку переклад буде тяжіти до одомашнення вихідного тексту.

Крім того, переклади, виконані за різними стратегіями, виконують різні творчі функції у цільовій літературній полісистемі. Головна функція перекладу одомашнення – розбудова вже існуючої в цільовій культурі літературної традиції, тоді як функція перекладу очуження полягає у введенні до цільової літератури нових стилів, висловів, засобів, прийомів та активізації периферійних або зародкових. Перекладач, що зважається використовувати стратегію очуження, розширює стилістичний досвід і смаки цільової аудиторії, збагачує лексичну і синтаксичну структуру мови-рецептора, привносячи до неї як неологізми, так і нові синтаксичні конструкції.

Переклад-очуження, запропонований Ф. Шляєрмахером і розвинутий його послідовниками в епоху Романтизму, вважають явищем, властивим саме німецькій культурі, з окремими випадками в англomовному перекладі (прихильниками цієї стратегії були Ф. Ньюмен, Дж. Нотт, В. Морріс, Д. Г. Розетті, Е. Павнд, П. Блекберн, Л. Жукофські) та в китайській перекладацькій традиції, де вона

виконувала функцію оновлення китайської мови, тоді як у теорії і практиці перекладу у французькій, російській та англо-американській традиціях домінувала стратегія одомашнення, що приховує культурно чуже, принаймні з часів Д'Абланкура, Д. Денгема, Д. Драйдена, О. Жуковського та Колардо [2, с. 49-50].

Домінування стратегії одомашнення, прагнення до прозорого перекладу, до плавності та елегантності мови, до підкорення культурно чужого домінуючим цінностям цільової культури у франкомовних та англослов'янських культурах призвело до маргіналізації у них свідчень про існування альтернативних підходів до перекладу, наприклад, лекції Ф. Шляєрмахера. І навіть на сучасному етапі розвитку перекладацької теорії більшість перекладачів хоча і визнають ідеї Ф. Шляєрмахера ключовою концепцією сучасного перекладознавства, на практиці продовжують адаптувати переклад до норм цільової культури. Навіть перший перекладач Ф. Шляєрмахера Андре Лефевр критикував автора «Різних методів перекладу» за прагнення «повної натуралізованості висловів» [5, с. 11]. Але на сучасному етапі розвитку культури дуже важливо об'єктивно оцінити перекладацькі стратегії і усвідомити, що саме переклад-очуження, який, крім розвитку мови і культури, дає можливість зберегти культурну спадщину окремих країн та протистояти культурній глобалізації, що веде за собою панування у світі англійської, американської та французької культур, адже вихід з цієї ситуації запропонував саме Ф. Шляєрмахер ще у ХІХ столітті [8, с. 28].

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що вся історія дискусій про методи художнього перекладу, по суті, зводиться до змагання між двома екстремально протилежними позиціями – класичною теорією інтерпретативного перекладу і романтичною теорією буквалістичного перекладу (за термінологією Л. В. Коломієць), яка з часом трансформувалася у неоромантичну (необуквалістичну теорію), засновником якої стала Мерілін Г. Роуз. Обидві крайні позиції відкидаються багатьма теоретиками художнього перекладу у прагненні віднайти золоту середину.

Особливо негативну критику зазнав переклад-очуження з його буквалістичністю у вітчизняному перекладознавстві, оскільки на відміну від закладених в Україні радянських традицій адаптування оригіналу до норм та смаків цільової культури, саме на Заході такі

тенденції пов'язують з авторитетною німецькою романтичною традицією точного перекладу, що і досі не втрачає своїх позицій.

Для того, щоб зрозуміти суть та значення концепції очуження, розглянемо розвиток перекладацької думки в Німеччині, що передував появі цієї концепції, представимо суспільно-політичну ситуацію, літературне тло її виникнення та вплив цієї концепції на становлення німецької мови, літератури та нації.

Одним із головних завдань перекладу є знайомство з чужою культурою, але дуже часто переклад сприяє і розвитку цільової культури, мови та літератури, адже перекладені зразки інших літературних жанрів, нові образи та сюжети входять до молоді літератури і стають її надбанням. На думку Луїса Келлі, Західна Європа зобов'язана своєю цивілізацією саме перекладам [4, с. 1], а Октавіо Паз, наприклад, вважає, що «історія цивілізацій – це історія їх перекладів» [11]. Взагалі, варто зазначити, що єдиною літературою, що розвивалася самостійно, без використання перекладів з інших літератур, була давньогрецька. Хоча східні елементи і з'являлися в ній, однак це відбувалося усним, «фольклорним» шляхом [10, с. 22].

Так, наприклад, національна німецька література завдячує своєю появою на межі XVI–XVII століть перекладам творів європейської літератури. Завдяки наслідуванням та перекладам німецька література запозичала літературні форми інших народів і водночас збагачувалася новими формами німецька мова. Переклад – це, у широкому сенсі, завжди робота з культурою, а у вузькому – робота з мовою: робота з іншою і власною культурою, з іноземною і рідною мовою [5, с. 39]. Крім того, переклад був засобом формування літературної мови, що сприяло формуванню єдиної німецької нації. У Німеччині більше, ніж у будь-якій іншій країні, друкувалося публікацій з питань теорії перекладу і робилося самих перекладів. Ніде більше переклади так безапеляційно не розглядалися і не визнавалися за невід'ємну частину національної літератури [1, с. 103].

Велику роль у процесі формування літературної німецької мови, який розпочався в VIII ст., відіграли переклади з латини, що в той час можна розділити на 4 основних типи:

1) підрядковий переклад, майже незрозумілий без латинського першоджерела;

- 2) текст, схожий на підрядковий переклад;
- 3) «вільні» чи відносно «вільні» переклади;
- 4) адаптації та перефразування.

Спочатку німецька мова слугувала лише дидактичним цілям: це були глосарії та підрядкові переклади Бенедиктинських правил, що використовувалися для вивчення латини. Однак були і винятки, такі, як переклади Ісідора та перефразування «Пісні пісень Соломона» Вілларімом фон Еберсбергом. Унікальним серед перекладачів того часу був Лабео Ноткер, тому що, крім теологічної літератури, він звернув увагу і на філософські та поетичні твори Боеція та Вергілія. Він вдало передавав з латини складні ідеї та прості поняття, що сприяло розвитку німецької мови. Існуючи поруч з латиною протягом віків, німецька мова поступово відкривала для себе все нові сфери використання. Зростали кількість і типологічне розмаїття перекладів, що було проявом зростання потреби у спілкуванні на багатьох рівнях – на практиці, у науці (теологія, філософія, право, естетика), освіті та для розваг. Це стимулювало подальший розвиток німецької мови, її норм, синтаксису, збільшення лексичних одиниць.

У XIII ст. переклади Т. Аквінського та М. Екхарта показали, що німецька мова вже могла виразити усі тонкощі теологічних та філософських дискурсів [3, с. 418-419].

Французький вплив на німецьку мову почався в XI ст., збільшувався у XII–XIII ст., продовжувався у XIV–XVII ст. і почав зменшуватися після XVIII ст. Цей вплив проявився в чисельних запозичених словах, будові слова, фразеології і незначним чином у синтаксисі, що було ознакою зниження етнокультурної визначеності німецької нації. У XII–XIII ст. на літературу Німеччини помітно впливала куртуазна епічна лірика, але це не переривало і вплив латинської традиції. Ця течія йшла поряд з релігійною та світською літературою. У роботі з французьким першоджерелом німецькі поети намагалися вільно використовувати адаптацію, скорочення, доповнення та прикрашання, іноді додаючи коментарі.

Уже у XIV–XV ст. літературна німецька мова вживалася в усіх галузях людського життя. У той час у Німеччині освічені люди вільно володіли і латиною, і німецькою мовою. М. Екхарт та Н. Сойс,

наприклад, використовували ту чи іншу мови в залежності від аудиторії, до якої вони зверталися.

Переклади так званої Віденської школи (кінець XIV – початок XV ст.) можна поділити на 2 класи: *aigne deutsch* – наукові, зорієнтовані на першоджерело, підпорядковані латинським нормам; з другого, це – *gemeine Teutsch* - переклади з використанням сучасної німецької мови [3, с. 420].

У XV–XVI ст. процес становлення літературної німецької мови набрав сили, що було тісно пов'язано з діяльністю М. Лютера. Саме його переклад Біблії сприяв створенню літературної форми німецької мови. У цей період концепції та принципи перекладу були темою для дискусій навіть до появи «Послання про перекладання» (*Sendbrief vom Dolmetschen*) М. Лютера (1530). У цій праці М. Лютер окреслює свій перекладацький принцип наступними словами: «потрібно мати в домі, дитину в провулку, простолюдина на ринку про те спитати та заглянути їм у рот – як вони розмовляють, і тільки після цього перекладати, тоді вони це зрозуміють і відчують, що з ними розмовляють німецькою мовою» [5, с. 39]. Отже, оновлення німецької літературної мови тісно пов'язано з перекладацькою діяльністю.

Якщо поезія, написана латиною, була спрямована на соціальну та інтелектуальну еліту, то німецька була мовою народу та народної поезії. У XVII ст. суперечка між латиною та німецькою мовою була вирішена в поезії М. Опіца, яка є точкою відліку існування сучасної літературної німецької мови. У праці «Німецька поезія» (*Deutsche Poeteray*) (1624) М. Опіц висловлює думку, що переклад служить двом цілям: 1) переклади класичних поетів є гарною вправою для перекладача; 2) перекладацька діяльність сприяє розвитку літературної німецької мови. М. Опіц і Ю. Г. Шоттель виходять за рамки загальноприйнятого в XV–XVI ст. вживання німецької мови та методу перекладу, на їх думку, німецька вже є повністю зрілою мовою, і з часом може стати видатною з точки зору поетичності та стилю. Творчість М. Опіца доводить, що ця мова є повноцінною мовою мистецтва [5, с. 66].

У XVII–XVIII ст. провідні позиції у політиці, науці та мистецтві належать Франції. Французькі перекладачі вірили в першість їх мови та культури і тому вважали виправданим пристосування перекладів до норм французької мови і до характерних моделей французької

літератури. Французька література надала багато матеріалу для драматургії, гнучка концепція *Les Belles Infideles* була основою перекладів художньої літератури. Процес становлення німецької мови призупиняється [3, с. 419].

У період Просвітництва розвиток мови пов'язують з іменем швейцарського перекладача та теоретика перекладу Й. Я. Брайтінгера. Німецька мова, на думку Й. Я. Брайтінгера, є здатною до розвитку, і вона обов'язково має розвиватися за допомогою оновлення та введення нових можливостей висловлювання, які, на перший погляд, можуть здаватися чужими [5, с. 67–68]. Крім того, у своїй перекладацькій діяльності швейцарець займався і питанням поетичної мови, що обов'язково має відрізнитися від загальноживаної. Ще до Й. Г. Гердера та В. Гумбольдта Й. Я. Брайтінгер стверджував, що ментальності різних націй віддзеркалюються в їх мові, і тому переклад не має права відхилятися від тексту оригіналу. На теоретичному рівні ідеї Й. Я. Брайтінгера були розвинуті Фрідріхом Готлібом Клопштоком (1724–1803) та Йоганом Готфрідом Гердером (1744–1803), які піднесли значення «духу» оригіналу на новий щабель. На практиці цю концепцію випробував Йоган Генріх Фосс (1751-1826) у своїх перекладах Гомера (1793). Переклади Данте та В. Шекспіра, виконані Августом Вільгельмом Шлегелем (1767–1845), Ф. Рабле, виконані Готлібом Регіслем, Аріосто, виконані Йоганом Грізом, та М. Сервантеса, виконані Людвігом Тіком, не тільки належать до однієї традиції, вони втілюють у життя прагнення Романтизму – зібрати усю світову літературу німецькою мовою.

Література:

1. Apel F. *Literarische Übersetzung* / F. Apel. – Stuttgart : Metzler, 1983. – S. 103.
2. Berman A. *La traduction et la lettre, ou l'auberge du lointain* / A. Berman // *Les Tours de Babel: Essais sur la traduction*. – Mauvezin, Trans-Europ-Repress, 1985. – P. 35–150 (88–89).
3. Herald K. *German tradition* / K. Herald, A. Poltermann // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*; ed. M. Baker. – L.; N.Y.: Routledge, 1998. – P. 418–426.
4. Kelly L. G. *The true interpreter: a history of translation theory and practice in the west* / L. G. Kelly. – Oxford : Basil Blackwell, 1979. – 282 p.

5. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft / W. Koller. – 4. Völlig neu bearb. Aufl. – Heidelberg; Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1992. – S. 67–69.
6. Lefevere A. German Translation Theory: Legacy and Relevance / A. Lefevere // Journal of European Studies. – № 11. – 1981. – P. 9–17.
7. Toury G. Enhancing cultural differences by means of fictitious translation / G. Toury // J. Delisle, G. Lafond. The History of Translation [CD-ROM]; Educational edition. – Gatineau, QC : School of Translation and Interpretation, University of Ottawa, 2003.
8. Venuti L. Genealogies of Translation Theory / L. Venuti // In J. Delisle, G. Lafond. The History of Translation [CD-ROM], – University of Ottawa Educational edition. – Gatineau, QC : School of Translation and Interpretation, 2003.
9. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation / L. Venuti. – London and N. Y.: Routledge, 1995. – 353 p.
10. Нелюбин Л. Л. Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней) : учеб. пособие / Л. Л. Нелюбин, Г. Т. Хухуни. – М. : Флинта: МПСИ, 2006. – 416 с.
11. Paz O. Citation / O. Paz // In Jean Delisle and Gilbert Lafond. The History of Translation [CD-ROM]. University of Ottawa Educational edition. – Gatineau, QC : School of Translation and Interpretation, 2003.

З ХИСТОМ І НЕ БЕЗ ГЛУЗДУ

[рец. на Хист і Глузд: теорія і практика перекладу. Перекладацький альманах. Випуск 1. – Харків: Акта, 2011. – 390 с. [Редколегія: Олександр Кальниченко, Лада Коломієць, Ігор Оржицький, Максим Стріха]

Зарубіна З. В., Подміногін В. О.

(Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2012. – № 1002. – С. 170–177.)

Не може не радувати вихід з друку першого випуску перекладацького альманаху «Хист і Глузд», адже з трибуною для дискусій на теми перекладу в Україні, як справедливо зазначає у вступі до альманаху Максим Стріха, «досі не складалося». Фаховий збірник «Теорія і практика перекладу» припинив виходити ще в 1990-х, а видання на

кшталт «Записок» і «Альманаху» «Перекладацької майстерні», що успішно діяла у Львові на межі тисячоліть завдяки ентузіазмові Марії Габлевич, та харківського перекладацького альманаху «Протей», два розлогі числа якого вийшли у 2006 та 2009 роках завдяки старанням редакторів рецензованого альманаху Олександра Кальниченка та Ігоря Оржицького, мали разовий характер. А часопис «Всесвіт» може приділити теоретичним питанням перекладу лише невелику частину свого обсягу. Тому ідея перекладацького альманаху «Хист і Глузд», який замислювався як вільна трибуна перекладачів та перекладознавців і в якому планують вміщувати нові переклади художніх та науково-гуманітарних творів різних жанрів, висвітлювати розвиток перекладознавства та розглядати питання теорії та історії перекладу і перекладацької думки, є надзвичайно своєчасною.

Рецензований Перший випуск альманаху складається з передмови (оглав «І знову – переклад») пера Максима Стріхи та чотирьох розділів: перший містить наукові розвідки у галузі дослідження перекладу; у другому пропонуються переклади майстрів перекладацького цеху; у третьому представлено передмову до антології українських перекладів Пушкіна «А. Пушкін. Вибрані твори» (другого видання – 1930 р.) Павла Филиповича, яка є важливим пам'ятником української перекладацької думки; а у четвертій рубриці наводяться рецензії та бібліографія.

Розділ перший відкривається статтею відомого історика перекладу з Болонського та Манчестерського університетів **Крістофера Рандла** (Christopher Rundle) «**Resisting Foreign Penetration in Fascist Italy: the Anti-translation Campaign in the Wake of the Ethiopian War**» («Пручання проникненню іноземного у фашистській Італії: кампанія проти перекладу»), яка є, на нашу думку, вдалою спробою продемонструвати, як дослідження з історії перекладу здатне пролити світло на такі теми історичної розвідки як історія цензури та історія фашизму, в нашому випадку на прикладі історії італійського фашистського режиму. Досліджуючи становлення цензури перекладів у фашистській Італії та вплив офіційної політика національної та расової дискримінації та антисемітизму на її поширення, проф. Рандл демонструє, що відношення фашистського режиму до перекладів у своєму розвитку пройшло через кілька чітких етапів, коли ступінь ворожості

режиму до перекладів поступово зростала разом із зміщенням офіційної політики у бік відвертого расизму та антисемітизму. Якщо спершу, незважаючи на антипатію до перекладу в середовищі культурного істеблішменту, влада у видавничу політику відкрито не втручалася, то з початком війни в Ефіопії, результатом якої стала анексія Італією цієї країни та проголошення з Ефіопії, разом з колоніями Еритрея та Італійське Сомалі, колонії Італійська Східна Африка і перетворення Італії на колоніальну імперію, колоніальна політика породжує озлоблений націоналізм та потребу в однозначному відчутті расової та культурної зверхності. Саме на цьому етапі на додаток до антисемітських «чисток» фашистський режим, в безпрецедентних масштабах втручаючись у справи культури, здійснює перші заходи відверто спрямовані проти перекладу. В умовах параної у сфері культури переклад починають розглядати як різновид «осквернення культури», від якого слід «очиститись». Як не дивно, а за свідченнями статистики на початку 1930-х років в Італії виходить найбільше в світі перекладів, хай навіть це здебільшого переклади творів популярної белетристики; причому частка перекладів серед валової кількості виданих в Італії найменувань книжок є більшою, ніж частка перекладів у будь-якій іншій країні світу того часу, включаючи Німеччину, СРСР та Францію. А втім в Італії у цій сфері складається надзвичайно велике негативне сальдо: кількість книжок, перекладених італійською мовою, в рази перевершує кількість книжок, що перекладені з італійської. Саме тому в пресі у першій половині 1930-х років розв'язується колосальна кампанія проти «нашестья» перекладів. Чимало представників письменницького істеблішменту вбачають у цьому «океані» популярної белетристики загрозу особистому благополуччю, а наплив того, що, на їхню думку, є жакливими перекладами низькосортної літератури, зображується ними як загроза чистоті італійської мови та культури. Потім у середині 1930-х років після вторгнення Італії в Ефіопію та в річищі санкцій Ліги Націй проти Італії та політики економічної автаркії, яку у відповідь розпочинає Муссоліні, відбувається друга кампанія проти перекладів, яку очолює поет-футурист Філіппо Томазо Марінетті. Марінетті та Спілка письменників лобіюють політику культурної автаркії, постійно пропонуючи при цьому низку заходів на обмеження потоку перекладів. Важливо, що коли тоталітарний режим сприймає

переклади як загрозу, то це відбувається не через якийсь конкретний текст чи його зміст, а радше через загальне неприйняття явища перекладу як такого. А ще дослідження перекладу показують, що для фашистського режиму важливим було не бути, а виглядати. Режим в дійсності не заперечував, коли члени культурної еліти прагнули до обміну в сфері культури. Чого режим не міг дозволити, так це, щоб складалося враження, що італійська культура слабка, пасивна і не має вагомості міжнародної репутації. Публікація проф. Рандла важлива ще тим, що пропонує методіку дослідження історії перекладу та цензури в тоталітарних суспільствах.

Навіщо звертатися до критиків чи літературознавців, аби зрозуміти, що сказав Гете (чи Гоголь, чи Джойс), якщо відповіді можна знайти у власних текстах того ж таки Гете, текстах куди принагідніших, вишуканіших, зворушливіших, і де факто просто кращих за тексти цих критиків? На це питання критики зазвичай відповідають ось як: а тому що у Гете (Гоголя, Пруста, Джойса), якщо на те пішло, відповіді не так-то й легко відшукати; адже у них вони неабияк ретельно приховані, тому й необхідні критики, щоб розкрити ці ґрунтовно завуальовані думки. Однак, усеякий, хто візьметься читати Жака Дерріду чи Вальтера Беньяміна, незабаром помітить, що їхні тексти навряд чи легше збагнути, ніж тексти згаданих літераторів. Навпаки, тексти цих критиків так само вимагають тлумачення, як і тексти та предмети, які вони тлумачать. Улюбленим жанром Вальтера Беньяміна (нім. Walter Benjamin (1892–1940)), німецького філософа й літературного критика єврейського походження, був есей, бо ця форма дозволяла йому поєднувати науковий аналіз з вільними медитаціями, залишаючи при цьому місце й для метафоричних міркувань. Коли Вальтер Беньямін здійснив переклад німецькою мовою *Tableaux Parisiens* Шарля Бодлера (Гейдельберг, 1923), то додав до книжки перекладів переднє слово у формі есею, яке, можливо, є одним з основних філософських текстів на теми перекладу. У цій передмові-есеї **Вальтера Беньяміна «Завдання перекладача»** (*Die Aufgabe des Übersetzens*), яке пропонується у перекладі **Валерія Подмінюгіна та Олександра Кальниченка**, стверджується, що йдеться в ньому про переклад, однак, певна річ, не про переклад у загальноприйнятому значенні цього слова. В *Die Aufgabe des Übersetzens* не обговорюється

переклад, в цьому есеї обговорюється здатність розуміння, точніше здатність розуміння іншого – іншої особи, іншого тексту, іншого явища культури – як перекладу(ів), іншими словами, основною темою передмови «Завдання перекладача» є загальна теорія розуміння у формі теорії перекладу. Цей текст, насичений вартісними спостереженнями, є досить непростим читанням. До того ж, попри всю свою оригінальність, підхід Беньяміна безумовно спирається на традицію німецьких романтиків, зокрема таких науковців і перекладачів, як Шляєрмахер, Гете, Гельдерлін, Гумбольдт. Цей есей, безперечно, вимагає «перекладу» на академічну мову та знайомства з німецькою перекладацькою думкою доби романтизму, тому перекладові цього есею з німецької на українську мову передує його «переклад» на наукову мову авторів перекладу з німецької з коротким викладом основних думок німецьких романтиків про переклад, на тлі яких і з'явилося ця непересічна праця. Ця передмова **Олександра Кальниченка та Валерія Подміногіна** до передмови Вальтера Беньяміна називається «Есей „Завдання перекладача” Вальтера Беньяміна про перекладність та „чисту мову” на тлі німецької перекладацької традиції».

Григорій Кочур [5: 515] писав: «Вимовиш оці слова – перекладач, художній переклад – і мимоволі на думку спадає Микола Лукаш, так, ніби в його імені самі ці терміни персоніфікувалися. Перекладач такого діапазону – рідкісне явище не лише в українській, а й у будь-якій іншій літературі». «Можна без перебільшення сказати, що перекладацька спадщина М. Лукаша – серйозний привід для розмови про саму суть мистецтва перекладу» – пише **Віталій Радчук** у вміщеній в альманасі статті «**Перекладацький метод Миколи Лукаша**», у якій розглядаються причини унікальності перекладацького методу Лукаша, аналізуються його питомі характеристики і розбираються деякі приклади реалізації. І хоча сьогодні про Миколу Лукаша (1919–1968), «Моцарта українського перекладу», говорять і пишуть багато [3; 7; 9; 10; 13; 14], творча особистість геніального українського перекладача, митця і віртуоза слова, на слухну думку автора статті, і досі залишається загадковою, а його секрети майстерності далеко не всі розкриті.

Мабуть найважливішою книжкою про переклад за домінування

лінгвістичного підходу у його дослідженні, що з'явилася у 1950–1960-і роки, поруч з книжкою А. В. Федорова «Введение в теорию перевода» [11] (1953), стала праця *Stylistique comparée du français et de l'anglais (Порівняльна стилістика французької та англійської мов. Метод перекладу)* [20] канадських лінгвістів **Ж.-П. Віне** та **Ж. Дарбельне** (Jean-Paul Vinay (1910–1999), Jean Darbelnet (1904–1990)), що вийшла в Монреалі у 1958 році і мала низку перевидань (1995 її було перекладено англійською мовою як *The Comparative Stylistics of French and English*). Ця книжка свого часу мала велетенський вплив і в Європі і в Північній Америці як на лінгвістичну теорію перекладу, так і на методику його викладання, ставши, за словами Мері Снелл-Горнбі [19: 24], її «*наріжним каменем*». Стрижневим розділом цієї книжки Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне є опис семи технічних прийомів перекладу, які автори поділяють на прийоми прямого (запозичення, калька, дослівний переклад) та непрямого перекладу (транспозиція – заміна частини мови, модуляція, еквіваленція, адаптація – заміна ситуації). Саме ця частина з праці й пропонується в українському перекладі **Богдана Войченка**.

В англомовній традиції історію теорії перекладу прийнято вести від Джона Драйдена, передмова якого до перекладу «Послань» («Героїнь») Овідія (1680) часто називається першою систематичною теорією перекладу в Західній Європі, а сам Драйден сьогодні має репутацію «першого теоретика перекладу» [2, с. 380]. Окрім «Передмови до „Послань” Овідія, виконаних кількома перекладачами» (Ovid's Epistles) (1680), український переклад якої міститься у Першому випуску «Протея» [1], решта творів, де Драйден викладає свої думки про переклад, вітчизняному читачеві невідомі. «Передмова до «Оповідок, давніх та сучасних» («Fables, Ancient and Modern») (1700), а ці оповідки, легенди чи байки є перекладами-переказами Драйдена з Овідія, Боккаччо та Чосера, стала темою розвідки **Марії Козлової** «Розвиток теорії перекладу Джоном Драйденом у «Передмові до «Оповідок, давніх та сучасних» («Fables, Ancient and Modern')», у якій наводяться переклади великих фрагментів з цього твору, що наглядно демонструють тематику роздумів про переклад Дж. Драйдена, зокрема про його вимоги до здібностей та вмінь, які повинен мати «гідний перекладач», про поняття «літературної

спорідненості» або метемпсихоз – передачу духа автора при перекладі тощо. Між іншим, саме завдяки внутрішньомовним перекладам Драйдена з цієї книжки та його тлумаченням ролі Джеффрі Чосера в історії англійської літератури в передмові, «батько англійської поезії» посів своє місце серед визнаних англійських авторів, поставши на чолі усієї поетичної традиції англійської літератури.

Протягом останніх років двадцяти перекладознавство розпочало відкриватися до ширших контекстів, недвозначно відводячи все більше місця роздумам над культурними та соціальними чинниками, які не лише обумовлюють вибір, створення та рецепцію перекладів, але й проливають також світло на характерну роль людей та інститутів, що пов'язані з процесом перекладу. За останнє десятиліття в чисельних спробах представити моделі для вивчення перекладу як суспільної практики низка науковців (напр., Гуанвік, Германс, Сімеоні, Бузелен, Вольф) звертається за допомогою до підходів, що були розроблені в соціології, таким чином сприяючи формуванню концептуальних уявлень в галузі, яку можна було б назвати «соціологією перекладу». І якщо після першого періоду в розвитку цієї галузі перекладознавства особлива увага зосереджувалася на польовій теорії П'єра Бурд'є, то тепер ми є свідками великої уваги до системної теорії суспільства Нікласа Луманна (для якого соціальні системи – це системи комунікації, що базуються на узгодженні взаємних очікувань учасників цього процесу), яку широко використовує Тео Германс, що прагне заново описати переклад, використовуючи поняття та кут зору соціальних систем. За такої точки зору, «смишли» перекладу базуються на принципі відбору та його обставинах, а також на «способі перекладу», обраного для конкретної перекладацької ситуації [17, с. 12]. Тобто, Тео Германс розширює комунікативне значення перекладів: «їхнє «значення», їхній «смишли», їхня «суть» як повідомлень не міститься в «словах на аркуші», які піддаються розшифровці за допомогою мовного та інших кодів, у соціальному або історичному вакуумі. Не можна також його зводити і до певного смислового чи будь-якого іншого взаємозв'язку з джерельним текстом. Бо і в першому і другому випадках виключається саме аспект вибірковості, відмінностей, що впливають на вибір. І якраз частиною «значення» перекладеного тексту як повідомлення є те, що саме цей текст

іноземною мовою було обрано для перекладу з низки інших потенційних кандидатів, і що його було обрано саме для перекладу, а не для якогось іншого приступного способу передачі, чи поширення оригіналу чи для якоїсь переробки; і що саме цей певний «спосіб перекладу» було обрано, один конкретний спосіб представлення цього першоджерела з числа інших можливих способів, тобто з можливих способів не обраних з ряду більш-менш вірогідних кандидатів, більш-менш припустимих способів» [18: 184]. Саме з позицій значення вибору саме цього конкретного тексту для перекладу; вибору його саме для перекладу, а не як, наприклад, об'єкту для написання статті, та значення обраного способу перекладу естонські перекладознавці **Анне Ланге** (Anne Lange) та **Борис Балясний** (Boris Baljasny) у статті “**Testing the Relevance of Translations**” («Оцінювання релевантності перекладів») аналізують важливий для естонського літературного канону переклад Енна Соосара «Герцога» Сола Беллоу, який було опубліковано 1972 року. У цій статті, цікавій як з методологічного, так і з фактичного боку, особливо у порівнянні з аналогічними процесами в Україні, даний аналіз здійснено на тлі розгляду інших перекладів, як на естонську мову, так і з естонської мови, що були опубліковані того ж 1972 року, та на тлі інших важливих подій у національній літературі того ж року, зокрема й тематичних аналогів «Герцога» в естонській літературі, адже завдяки включенням перекладів (з мови та на мову канону, що досліджується) до корпусу національної літератури як текстів релевантних, за словами авторів, ми зможемо краще дослідити спадкоємність і можливості культури, як і засоби підтримання її життєздатності.

Серед авторів перекладів у другому розділі, де представлені роботи майстрів перекладацького цеху – знані українські перекладачі **Петро Рихло** (добірка віршів **Стефана Гермліна**, що являє собою репрезентативний зріз поетичної творчості цього чільного німецького поета ХХ ст.), **Олександра Ковальова** (добірка німецької поезії від **Вальтера фон дер Фогельвайде** до **Германа Гессе**), **Майя Львович** (добірка поезій класика білоруської літератури **Максіма Багдановіча**), до творчості якої вводить **вступне слово Світлани Зайцевої**. Проникливий дослідник українського й російського художнього перекладу і фольклору, перекладач шотландських, англійських

і українських поетів російською мовою **Марина Новікова** друкує українські переклади з **Йосипа Бродського**, які супроводжуються вступною статтею **Максима Стріхи** «**Марина Новикова – перекладач Йосипа Бродського**». Також у цьому розділі подано переклади **української пісенної поезії іспанською мовою**, які виконав провідний перекладач **Сергій Борщевський**. Це вперше українська пісня виходить друком іспанською мовою, а відтак стає приступною для носіїв цієї мови. «Загальновідомо, що антична література рими не знала, краса давньогрецької та давньоримської поезії – у внутрішній ритмомелодиці, глибинності змісту», проте «у наш час загального занепаду культури, особливо серед найширших верств населення, наступу „споживацької цивілізації” можна і треба говорити про римовані переклади (іноді – й переспіви) з античної літератури, які, слід гадати, змусять вдумливого читача з часом звернутися й до ґрунтовнішого ознайомлення з вічними рядками давніх еллінів та римлян», – так вважає **Сергій Лучканин**, автор вступу до переспіву «**Щита Ахілла**» Гомера та римованих перекладів з давньоримських авторів (**Горація, Вергілія та Овідія**) з пера **Ольги Страшенко**. Добірку російських перекладів з другої поетичної книжки **Михайла Ореста** «**Душа і доля**» (Авгсбург, 1946) пропонує чільний російський математик і перекладач **Сергій Шорґін**, глибокий і критичний аналіз яких надає знавець творчості Ореста відомий перекладач і дослідник перекладу **Олена О’Лір** у розвідці «**Поезія Михайла Ореста в російських перекладах Сергія Шорґіна**».

Створення справді сучасної теорії перекладу неможливе без попереднього створення його історії, а найкращим шляхом для цього є дослідження національних традицій розвитку перекладу та перекладацької думки, зразком чого стала розлога **передмова до антології українських перекладів Пушкіна «А.Пушкін. Вибрані твори»** (друге видання – 1930 р.) **Павла Филиповича**, професора Київського університету (1917–35), у якій на матеріалі численних перекладів цього російського поета розглядаються зміни в методах українського перекладу, в рецепції читача, в мовних засобах перекладу [12]. Саме цей малодоступний зараз твір і пропонується шановному читальнику у третьому розділі, розділі пам’яток вітчизняної перекладацької думки. Крім того ця публікація має частково спростувати

думку, що неокласики, незважаючи на їхній великий внесок у справу перекладу, на диво мало писали про переклад, яку, скажімо, викладає Віталій Чернецький [16]. Відсутні посилання на Павла Филиповича як дослідника перекладу, як не дивно, і у загалом вартісній монографії Тараса Шмігера [15]. (Між іншим, з бібліографією перекладознавчих праць неокласиків Павла Филиповича та Освальда Буркгардта, як і з основними їхніми текстами на теми перекладу можна, наприклад, познайомитися в «Хрестоматії: Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років» [14], а праці на теми перекладу Максима Рильського складають цілий 16 том зібрання його творів [8]).

Останній розділ альманаху містить розлогий «**Опис художніх перекладів 1920–30-х років**» в Україні, який здійснила **Лада Коломієць** за матеріалами **Михайла Москаленка**. «Справжній подвижник української перекладацької справи, Михайло Никонович [Москаленко (1948–2005)] планував написати нариси з історії українського художнього перекладу міжвоєнного двадцятиліття, а потім і піти далі, охопивши у своїх нарисах послідовно всю історію художніх перекладів українською мовою аж до найближчого часу, але не встиг здійснити задуманого... Оглядова стаття – перша спроба описати художні переклади 1920–30-х років – з’явилася в результаті опрацювання, систематизації та доповнення вказаної рукописної бібліографії М.Н. Москаленка, титанічна праця якого з бібліографування українського художнього перекладу 1920–30-х років, що окреслює масштаби перекладацької діяльності українських літераторів міжвоєнного двадцятиліття, варта широкого оприлюднення та ґрунтовного осмислення», – пише авторка огляду. У цій праці описані практично всі українські переклади згаданого періоду, що були надруковані в книжках, чи в періодиці, а сам опис побудовано за джерельними літературами. У цьому випуску альманаху опублікована перша частина опису, що охоплює переклади опубліковані окремими книжками, а продовження опису (публікації в періодиці) очікується у наступному випуску альманаху. Цей опис на фактичному матеріалі доводить, що перші 15 пореволюційних років це – «період великого піднесення й активізації перекладацької діяльності» [6: 92], коли надбанням української культури стали практично всі основні твори світової літератури. Цей огляд показує, що практика неокласиків та інших перекладачів, видання

перекладних зібрань творів та антологій, а також, додамо від себе, викладання Миколаєм Зеровим перекладу в Інституті мовної освіти (1930–33), публікація в Харкові першої монографії з перекладознавства Олександром Фінкелем (1929), поява численних рецензій на переклади та теоретичних публікацій, очевидно, засвідчували те, що габітус перекладача в Україні в кінці 1920-х змінюється. Але з остаточним припиненням українізації в 1933 році все різко зупинилося: більшість імен перекладачів та дослідників перекладу заборонено навіть згадувати, самих їх вислано чи знищено, їхні праці, як переклади, так і теоретичні публікації, також заборонені й вилучені з бібліотек. Відбуваються певні зміни в і перекладацьких нормах. Хоча, попри весь цей погром, виходить чимало нових цікавих перекладів, а деякі перекладні твори класики виходять вже без зазначення імен перекладачів.

Переклади та переробки з Гоголя українською мовою викликають не лише науковий або читацький, але й суспільний резонанс. Особливо характерним є випадок з «Тарасом Бульбою», твором, який існує в двох варіантах: українофільському 1835 року, що його було вперше перекладено українською мовою лише 2005 року Василем Шклярком, і русофільському 1842 року, що саме його було канонізовано у царській Росії і в Радянському Союзі. Чому ж Тарас Бульба в українських шатах викликає такий галас? Огляд **«Українські тлумачення Гоголя: “Дозволено цензурою”» Ігоря Оржицького** якраз і з’явився у зв’язку з активізацією навколотогочасних суперечок у ювілейний гоголів рік та обговоренням у російській пресі українського перекладу «Тараса Бульби» за ред. Івана Малковича та Євгена Поповичата перекладу Василя Шкляра, які здійняли цілу бурю в російськомовних виданнях, що стоять на охороні малоросійського статусу України. «Проте хай навіть переклад «А-ба-ба-га-ла-ма-ги» неправильний, можна поправити в разі чого, але чи є він спрямованим проти Росії, чи є це “замашкой украинской природы”, як висловився у російському часописі «Родина» у статті «Замашка украинской природы: “Тарас Бульба” в самостийном переводе» В’ячеслав Прокопенко?» – ставить питання Ігор Оржицький і на чисельних прикладах доводить, що «в українській історіософській та психолінгвістичній рецепції Гоголя немає нічого особливого, такого, що не прозвучало б раніше у Росій-

ській імперії, Радянському Союзу, незалежній Росії без якихось нагінок на авторів цих думок за їхньої сепаратизм».

Завершується розділ **рецензією Галини Чернієнко «Французький шарм – українській чарівності»** на останні публікації відомого українського перекладача **Всеволода Івановича Ткаченка**, перекладацький доробок якого за 40 років плідної перекладацької діяльності насправду нагадує широку і розмаїту панораму світової поезії – твори 214 авторів, перекладених з 12 мов, що представляють 36 національних літератур. Однак, левову частку цих творів складають переклади французькомовної поезії. Останнім часом він упорядкував і здійснив переклади до фундаментальної (персональної) у двох томах **Антології французькомовної лірики XI–XXI віків**. До першого тому лірики 11–19 віків «Сад божественних поезій», який наприкінці 2010 року побачив світ у Видавничому центрі «Просвіта», ввійшли шедеври і найпоказовіші зразки лірики, створені 78 видатними поетами світу. Другий том, який готується до друку, містить поетичні перлини також 78 навідоміших французькомовних поетів світу ХХ-ХХІ віків (серед них, звичайно, є П. Валері, Л. Арагон, Ж. Преввер, Сен-Жон Перс і П. Елюар). А 2007 року у видавничому центрі «Просвіта» за підтримки Програми сприяння видавничій справі «Сковорода» Посольства Франції в Україні вийшла перекладена Всеволодом Івановичем книга для малят **«Басчкопісеньки та квітопісеньки»** відомого французького поета **Робера Десноса**, яку й розглядає рецензентка.

«Альманах має посісти у нашому книжковому продукті місце, аналогічне до того, яке посідав колись дуже добрий московський збірник «Мастерство перевода», – пише у передмові Максим Стріха. Що ж, дуже амбітне завдання, а чи вдасться упорядникам і редакційній раді виконати цю програму покаже майбутнє. Хоча вже перший випуск альманаху засвідчує, що шлях обрано вірний.

Література:

1. Драйден Дж. Передмова до «Перекладу «Послать» («Героїнь») Овідія, виконаних кількома перекладачами» (1680). З англ. переклав Олександр Кальниченко / Джон Драйден // Протей: Переклад. альм. / [Редкол. О. А. Кальниченко (голов. ред.) та ін.]. – Х.: Вид-во НУА, 2006. – Вип. 1. – С.265–268.

2. Кальниченко О. А. Джон Драйден: Передмова до „Послань” Овідія / Олександр Кальниченко // Вч. зап. ХГУ НУА. – Т. X., 2004. – С. 380–400.

3. Кальниченко О. А. Микола Лукаш як теоретик перекладу: актуальність теоретичного спадку / О. А. Кальниченко, Н. М. Кальниченко // Наукові записки Кіровоградського держ. пед.-ун-ту ім. В. Винниченка, 2010, Вип. 89, №1, 63–70.

4. Кальниченко О. А. Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років. Хрестоматія вибраних праць з перекладознавства до курсу «Історія перекладу» для студентів, що навчаються за спеціальністю «Переклад» / О. А. Кальниченко, Ю. Ю. Полякова // укладачі Леонід Черноватий, В'ячеслав Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 504 с.

5. Кочур Г. П. Феномен Лукаша / Г. П. Кочур // Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упор. А. Кочур, М. Кочур. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 515–521.

6. Кочур Г. П. Здобутки і перспективи / Г. П. Кочур // Всесвіт. – 1968. – № 1. – С. 92–97.

7. Наш Лукаш / Упор. Череватенко Л. В. – К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 640 с.

8. Рильський М. Т. Зібрання творів у 20 т. Т.16./ Максим Рильський. – К.: Наукова думка, 1987.

9. Савчин В. Р. Микола Лукаш Біобібліогр. покажч. / В. Р. Савчин. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 356 с.

10. Савчин В. Р. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. / В. Р. Савчин. – Київ, 2006.

11. Федоров А. В. Введение в теорию перевода. – М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1953. – 336 с.

12. Филипович П. Пушкін в українській літературі / П. Филипович // А. Пушкін. Вибрані твори. – Харків–Київ : Книгоспілка, 1930. – С.V–LX.

13. Черноватий Л. М. Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу / Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, Б. І. Черняков, М. О. Новикова, Т. С. Некряч, М. А. Венгренівська, В. Р. Савчин О. А. Кальниченко. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 445 с.

14. Черняков Б. І. Микола Лукаш Біобібліографічний покажчик 1953–2005 / Борис Черняков. – К.: Критика, 2007. – 576 с.

15. Шмігер Т.В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т. В. Шмігер. – Київ: Смолоскип, 2009. – 342 с. – С.72.

16. Chernetsky, Vitaly Nation and translation: Literary translation and the shaping of modern Ukrainian culture / Vitaly Chernetsky // Contexts, subtexts and pretexts : literary translation in Eastern Europe and Russia / edited by Brian James Baer. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2011. – 332 pp.

17. Hermans, Theo. Translation as institution / Theo Hermans // Translation as Intercultural Communication. Selected Papers from the EST Congress Prague 1995/ M. Snell-Hornby, Z. Jettmarova and K. Kaindl (eds). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1997. – P.12

18. Hermans, Theo. The Production and Reproduction of Translation: System Theory and Historical Context / Theo Hermans // Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture / Saliha Parker (ed). – Istanbul: Boğaziçi University Press, 2002. – P. 184.

19. Snell-Hornby, Mary. The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints? Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2006. – P. 24.

20. Vinay, Jean-Paul. Stylistique comparée de l'anglais et du français: Méthode de traduction / Jean-Paul Vinay et Jean Darbelnet. – Montréal: Beauchemin., 1958. – 359 pp.

21. В англ. перекладі: Vinay, Jean-Paul Comparative Stylistics of French and English: a Methodology for Translation. Translated and edited by Juan C. Sager and M.-J. Hamel / Jean-Paul Vinay and Jean Darbelnet Amsterdam, John Benjamins. 1995. – 359 pp.

ПЕРЕКЛАДИ

Ієронім Стридонський

ЛИСТ 57. ДО ПАММАХІЯ ПРО НАЙКРАЩИЙ СПОСІБ ПЕРЕКЛАДУ*

*Переклад з латинської мови
Олександра Кальниченка та Валерія Подміногіна*

Лист 57. До Паммахія про найкращий спосіб перекладу

Віфлієм, 395 рік

Мій любий Паммахію!¹

1. Коли апостол Павло представ перед царем Агриппою, щоб відповідати на звинувачення, то він не сумнівався, що в цьому позові отримає перемогу, адже той, кому належало його вислухати, міг його розуміти, і апостол розпочав радісно, кажучи: **“Царю Агриппо! Вважаю себе щасливим, що сьогодні маю виправдовуватися перед тобою від усього того, в чому юдеї мене винуватять, - особливо ж тому, що знаєш усі звичаї юдейські та їхні спірні питання”** [Діяння XXVI. 2–3]. Адже іще до цього читав він у Ісуса: **“Щасливий той ... хто повадує вухам уважним.”** [Сирах (Еклезіяст) XXV.9], й усвідомлював, що успіх слова промовця прямо залежить від розуміння судді.

* Ієронім Стридонський Лист 57. До Паммахія про найкращий спосіб перекладу. Укр. пер. з лат. Олександра Кальниченка та Валерія Подміногіна // Протей: Переклад. альм. / Вип. 2 - X.: Вид-во НУА, 2009. – 228–237 с.. ПРИМІТКИ до Ієронім Стридонський Лист 57. До Паммахія про найкращий спосіб перекладу./ Кальниченко О.А., Подміногін В.О. // Протей: Переклад. альм. / Вип. 2. – X.: Вид-во НУА, 2009. – 237–241 с.

Саме тому і я у даному випадку вважаю себе за щасливого, принаймні, у тому відношенні, що мені належить відповідати перед слухом того, хто розуміється, якомусь неуцькому язичку², що звинувачує мене, чи то в недосвідченості, якщо я не зумів, чи то в лукавстві, якщо не хотів, вірно перекласти чужого листа. Перше – це хиба, а друге – це вже злочин. І щоб той, хто мене звинувачує, з тією ж легкістю, з якою він про все патякає, і за тієї ж безкарності, із-за якої він все вважає для себе дозволеним, ненароком не осоромив мене також і перед вами, подібно до того, як звів він наклеп на папу Єпифанія³, я відсилаю цього листа, який пояснить тобі суть справи, а через тебе і всій решті, що удостоює мене своєю любов'ю.

2. Роки зо два тому назад згаданий папа Єпифаній відправив єпископу Іоану⁴ листа, в якому заперечував тому з деяких догматів і сумирно закликав його покаятися. Списки цього послання з огляду на заслуги автора та вишуканість його стилю, в Палестині широко ходили поміж людей.

А у нашій невеличкій обителі жив один досить відомий чернець Євсевій Кременський, який зовсім не розумівся на грецькій, але оскільки це послання було у всіх на вустах і оскільки воно завдяки своєму змісту та чистоті стилю викликало захоплення як у вчених людей, так і невчених, то він упрохав мене перекласти се послання для нього латиною і викласти для повного розуміння якомога ясніше.

Се його прохання я виконав: покликав копіїста і надзвичайно швидко продиктував переклад сього послання, занотовуючи на полях короткий зміст кожного розділу. А так як я здійснив сей переклад виключно як послугу для нього, то і попрохав його, щоб він сей сувій тримав у себе і уникав показувати його іншим.

Так воно і було протягом півтора року, поки шляхом нечуваного шахрайства сей переклад не потрапив із його скриньки до Єрусалиму. Якийсь лже-чернець взяв на себе роль зрадника Іуди: обнишпорив чуже майно та вкрав рукопис, чи то заради грошей, про що свідчать чутки, чи то через безкорисливу злобу, як даремно намагається се чомусь подати його спокусник, унаслідок чого у моїх ворогів з'явився привід цькувати мене та ганити, і виставляти на глузування серед тих, хто не знає обставин справи, як особу, яка здійснила підробку: він-де перекладав не слово в слово; так, замість “вельмишановний”

написав “возлюблений”, а у своєму зловмисне перекрученому перекладі – страшно подумати! – відмовився передавати *aidesimwtatoh* Рарра⁵. І саме такий дріб’язок та тому подібні нісенітници ставлять мені за провину.

3. З самого початку, сперш ніж відповідати на звинувачення стосовно перекладу, хочу запитати у тих, хто називає лукавство обачністю: А звідки у вас копія перекладу цього послання? Хто вам її дав? Як наважуєтеся ви розголошувати те, що отримали шахрайством? І де ж те безпечне місце, якщо ані за мурами, ані в скриньці людям не вдасться вберегти своє потаємне? Якби з такими звинуваченнями проти вас я мав би виступити в суді, то, будьте певні, притягнув би вас до відповідальності по всій суворості закону, який карає зрадників, навіть у випадку з донощиками, чиї дії збагачують особисті статки імператора, та засуджує їх, хай навіть при цьому і використовує їхні доноси та підступність⁶. Адже суди, безсумнівно, схвалюють ту вигоду, що їм мають від зрадників та донощиків, проте наміри, що стоять за зрадою, вони зовсім не схвалюють. Так, нещодавно Гесіхій, консуляр⁷, що ворогував з патріархом Гамаліелем, був покараний імператором Феодосієм на смерть, бо цей Гесіхій, підкупивши особистого секретаря Гамаліеля, заволодів його приватними паперами. Та й у старих історіях ми також читаємо, як вчителя, котрий зрадив хлопчиків Фалерії⁸, у кайданах відправили назад до його учнів, бо римляни відмовилися від перемоги за допомогою тих віроломних засобів, які пропонував цей вчитель. А коли Пірр, цар Епіру, лежав поранений у своєму таборі, а його лікар запропонував його ворогам отруїти його, то супротивник Пірра воєначальник Фабрицій, обурився такою пропозицією злочину і відправив зрадника зв’язаним назад до його володаря, відмовившись схвалити злочин, хай навіть і спрямований проти його ворога⁹. І над тим основним положенням, яке захищає закон, і яке вважається непорушним навіть під час війни, навіть в бою, над ним, щоб скомпрометувати мене, відверто позбиткувалися ченці та священники Христові! І ви знаєте, хто, суплячи брови, ляскаючи пальцями та бризкаючи слиною¹⁰, проголошує: “Ну й що з того, що купив? Ну й що з того, що підкупив? Чинив же так, щоб досягти, чого прагнув.” Чи не дивний захист злочину! Адже й розбійники, і злодії, і пірати чинять так, як чинять, щоб досягти, чого прагнуть. А то ж бо

й справді, Анни та Каїфи, що спокушують злополучних Іуд, чинять так, як вважають корисним для себе.

4. Якщо я у своїх приватних паперах напишу якусь безглузду дурницю, чи коментар на Святе Письмо, чи огризнуся на свого кривдника, чи дам волю своєму роздратуванню, чи працюватиму над поліпшенням творчих прийомів, чи, так би мовити, буду накопичувати відточені стріли для майбутніх баталій, то до тих пір, доки я не розголошу свої думки, вони навряд чи є образою або злочином; якщо думка не стала надбанням багатьох, то вона не може бути наклепом. А ось ти, той, хто підкупляє рабів, хто спокушає чужих клієнтів, і, як говорить у старій легенді, із золотим дощем проникає до Данаї¹¹, ти, притаюючи те, що сам чиниш, мене називаєш ошуканцем, хоча при цьому викриваєш себе у значно тяжчому гріху, аніж той, у якому звинувачуєш мене. І коли один каже, що ти - єретик, інший обвинувачує тебе у хибному вченні, то ти мовчиш, не смієш на це відповісти. Зате шалено лаєш перекладача, зводиш наклепи, сперечаючись через склади. Гадаєш, що весь твій захист може полягати у тому, щоб ганьбити того, хто не відповідає.

5. До сих пір я говорив так, немов і справді у тому посланні щось змінив і що в перекладі допустимі викривлення, якщо вони не злочинних розмірів. Тепер же, оскільки саме послання показує, що нічого в ньому у змісті не замінено, і нічого нового не додано, і жодних думок не приписано, то “саме таким своїм розумінням хіба вони не доводять, бажаючи вказати на чуже неуцтво, свого власного невігластва”¹² [Теренцій, “Андреянка”, Вступ, 17]. Бо сам я не лише визнаю, але й відкрито доводжу до загальної відомості, що перекладаючи з грецької (“за винятком Святого письма”, де навіть порядок слів є таїнством) я передаю не слово словом, а смисл смислом. За вірець я маю авторитет Тулія¹³, котрий саме так переклав “Протагора” Платона та “Економікон” Ксенофонта, й дві прекрасні промови, з якими Есхін та Демосфен виступили один проти одного.

Не час зараз обговорювати, які пропуски, додатки, та зміни він робив, щоб замінити особливості однієї мови особливостями іншої. Я із задоволенням посилаюся на авторитет цього перекладача, котрий таким чином висловився в передмові, що передує цим промовам: “Я вважав за корисне взятися за труд, котрий хоч для мене самого не

є конче необхідним, проте буде в пригоді тим, хто навчається. Тому я переклав найвеличніші промови двох найкрасномовніших з аттичних ораторів, з якими Есхіл та Демосфен виступили один проти одного; проте передав я їх не як перекладач, а як оратор, зберігаючи смисл, проте змінюючи форму, тими ж думками й відповідними їм образами, зворотами й словами, що підходять до нашого вжитку. Я не вважав за необхідне перекладати їх дослівно, проте зберіг їх склад та внутрішній смисл слів. Адже мені здавалось, що я повинен був не поштучно відраховувати слова читачеві, як монети, а так би мовити відважувати їх купно” [Cicero, De optimo genere oratorum V. 13 – 14]. Й на закінчення він знову говорить: “Промови їх я так і буду, сподіваюсь, перекладати відтворюючи при цьому всі їх особливості, тобто думки, а також образи, котрі ці думки виражають, та порядок викладення їх, й притримуючись літери лише доти, доки це не розмежується із нашим звичаєм. І хай навіть не все, що там стояло грецькою, нами перекладено, проте ми все таки намагалися замінювати це чим-небудь в тому ж роді” [Cicero, De optimo genere oratorum VII. 23]. Та й Гораций, вчений та проникливий чоловік, дає ту ж саму пораду вправному перекладачеві в “Науці поезії” [Гораций, Ars poetica (“Про мистецтво поезії”), vv.133 et seq.]:

Nec verbum verbo curabis reddere, fidus

Interpres ...

[Слово в слово товкти перестанеш

Мов дріб’язковий товмач ...

(пер. Андрія Содоморри)]

Теренцій перекладав Менандра. Плавт та Цицілій – стародавніх коміків. Невже вони чіплялися за слова, а не піклувалися в значній мірі про те, щоб зберегти та вишуканість в перекладі? Те, що у нас називається вірністю перекладу, люди, що знаються на цьому, називають *κακοζηλια*¹⁴ [“погане наслідування”]. Тому, коли я, років двадцять назад, перекладав латиною “Хроніку” Євсевія Кесарійського¹⁵, то оскільки мене вчили такі ж вчителі і оскільки я був під владою тих самих хибних поглядів, то написав (звичайно, не підозрюючи, що саме в цьому ви й станете мене докоряти) в передмові між іншим й наступне: “Коли поспішаєш за чужими рядками, то важко не відхилитися де-небудь від них, а важко добитися щоб те чужою

мовою було доладним, зберегло б ту саму вишуканість і в перекладі. Якщо якесь значення було б виражене одним відповідним цьому смислу словом, а в моїй мові нема слова, щоб його донести¹⁶, то поки я силкуюся заповнити прогалину, прибігаючи до довгих описів, сам ледве встигаю пройти лише короткій відрізок шляху. До цього додаються вигадливі перестановки слів, відмінності вживання відмінків, несхожість сталих зворотів, й нарешті, особливий та, так би мовити, самобутній характер мови. Так ось, коли я перекладаю дослівно то виходить незграбно, а варто мені з необхідності, щось змінити в порядку чи способі викладення, як виявляється, що я погрішив проти обов'язків перекладача.” Згадавши ще багато чого, що зараз наводити буде зайвим я додав: “Так що, якщо комусь здається, що при перекладі краса складу залишається незмінною, то нехай він дослівно перекладе латиною Гомера, більш того: хай передасть його прозою його ж власною мовою, і тут ти побачиш, що розміщення слів сміховинне, а найкрасномовніший із поетів ледве-ледве володіє мовою.”

6. Однак, якщо посилання на власні твори виглядає непереконливо (хоча я намагався лише показати, що завжди, з самої юності, передавав не слова, а думки), то на цей випадок є невеликий вступ до книжки, де описується життє блаженного Антонія¹⁷ й про сказане про нього в житті, краще судити звернувшись до читання його самого. “Дослівний переклад з однієї мови на іншу скрадає смисл так само, як буйні бур'яни глушать посіви. Або поки мовлення рабствує відмінкам та фігурам воно нашпиговане довгими зворотами ледве встигає висловити те, що могло б бути сказане в коротких словах. Й ось, щоб цього уникнути я, за твоїм проханням, переклав життє блаженного Антонія, таким чином, щоби від смислу нічого не убавилось, хай би навіть в словах чогось і не доставало б. Хай інші полюють за літерами та складами, а ти ж вимагай думок.”¹⁸

Мені не хватить і дня, якщо стану я наводити на свій захист свідоцтва всіх, хто перекладав дотримуючись смислу. Цього разу достатньо буде пригадати Іларія Сповідника¹⁹, котрий переклав латиною з грецької бесіди про Іова й численні пояснення псалмів: він не корпів над зашкарублюю літерою й не виснажував себе нудним перекладом, розрахованим на невігласів. Проте немов би захоплюючи

думки в полон, за правом переможця передавав їх своєю мовою.

7. І немає нічого дивного в тому, що ми зустрічаємося з цим в інших мирських та церковних авторів, адже і 70 тлумачів, і Євангелісти, і Апостоли те ж саме допускали в книгах священних. Так, у Марка читаємо, що Господь каже: **«Таліта кум»**, а далі додано: **«що значить у перекладі: «Дівчино, кажу тобі, встань!»** [Марко, V, 41]. Чи сміємо звинувачувати Євангеліста у викривленні, якщо він додав «кажу тобі», коли гебрайською сказано лише: **«Дівчино, встань!»** Але щоб зробити цей вислів *emfatikwteron*²⁰ [виразніше] і передати відтінки вимогливого повеління Марко й додав: **«кажу тобі»**.

А тепер перейдемо до Матея. У розповіді про те, як зрадник Юда повернув тридцять срібняків і на них купили ганчарське поле, написано: **«Тоді здійснилося слово пророка Єремії, що каже: «І взяли вони тридцять срібняків; ціну того, що був оцінений синами Ізраїля, і дали їх за ганчарське поле, як Господь мені звелів був»** [Матей, XXVII. 9 – 10]. Але ніде у Єремії цього ми не знаходимо, а знаходимо у Захарії, де це висловлено іншими словами і в іншому порядку. І справді, у Вульгаті²¹ [Італі] читаємо: **«І я сказав їм «Коли ваша ласка, дайте мені мою плату, а коли ні, то лишіть». І вони відважили мені мою плату – тридцять срібних. Але Господь сказав мені «Кинь її до скарбниці, ту дорогу ціну, за яку вони мене оцінили.» І взяв я тридцять срібних і вкинув у дім Господній, у скарбницю»** [Захарія, XI, 12–13].

Добре видно, що переклад Септуагінти²² відрізняється від того, що знаходимо у Євангелістів. Проте гебрайською, хоча сенс залишається тим же, слова переставлені і досить таки відмінні: **«І сказав я їм: «Якщо це благо у ваших очах, то дайте мені мою плату, а якщо ні, то облиште» І вони відважили мені в уплату тридцять срібняків. І сказав мені Господь: «Кинь їх скудельнику (ганчару) – ось як вони мене оцінили!» І взяв я ці тридцять срібняків і кинув їх для скудельника в Домі Господньому»**.

То нехай вони звинуватять цього апостола у підробці, адже не узгоджуються його слова ані з Септуагінтою, ані з єврейським Письмом; і найгірше – він плутає імена: замість **“Захарії”** написав **“Єремія”**. Але не можна таке сказати про сподвижника Христа, бо метою його було не добирати слова та склади, а викладати суть вчення.

Звернімося до ще одного прикладу із Захарії, коли євангеліст Йоанн запозичує безпосередньо з гебрійської: **“Споглядатимуть на того, кого прокололи.”** [Йоанн, XIX,37] А в «перекладі Сімдесятьох» маємо: *καὶ ἐπιβλησονται πρὸς με, αὐε ὡν εὐφρῆσαυτο* [**“І вони споглядатимуть на мене, бо вони насміхалися наді мною”**] [Захарія, XII. 10]], а латиною це було передано як: **“І втупляться очима на мене за те, що знущалися наді мною”** або **“глумилися”**. Отже, і у перекладі Сімдесятьох, і у євангеліста, і в перекладі латиною є розходження, однак, єдність духу сказаного примирює розбіжності в словах.

І у Матей також читаємо, як Господь, передбачаючи те, що апостоли його покинуть, на підтвердження своїх слів наводить слова пророцтва Захарії: **“Написано бо: Ударю пастиря і розбіжаться вівці стада”** [Матей, XXVI, 31]. А в Септуагінті та гебрійською мовою – зовсім інакше, бо слова ці промовляються не від імені Господа, як стверджує Євангеліст, а від імені цього пророка, який просить Бога Отця: **“Удар пастуха і розбіжаться вівці”** [Захарія, XIII.71]. Гадаю, у цьому місці, згідно думок деяких осіб, євангеліст справді допустив огріх, бо насмілився приписати слова пророка Богові.

Той же самий євангеліст далі пише, що Йосиф за попередженням Ангела Господнього взяв Дитятко та Його Матір і втік в Єгипет і перебував там до смерті Ірода, щоб збулося сказане Господом через пророка: **“З Єгипту я покликав мого сина”** [Матей II.5]. Цього в наших книгах немає, проте в єврейському оригіналі сказано у Осії: **“Коли Ізраїль був дитятком, я полюбив його, і з Єгипту покликав я мого сина”** [Осія, XI.1]. В Септуагінті ж замість цього маємо: **“Коли Ізраїль був дитятком, я полюбив його, і з Єгипту покликав я моїх синів”**. Так невже нам слід зректися тих, хто це місце, найдоречніше стосовно тайни Христа, переклав іншим чином, чи ж ми маємо показати людям своє прощення згідно того, як учив апостол Яків: **“Бо всі ми прогрішуємо чимало. Коли хтось не завинить словом, той муж досконалий, що може загнuzдати й усе тіло”** [Якова III. 2].

Наступний уривок також із Матей: **“І прибувши туди, оселився в місті, що зветься Назарет, щоб збулося сказане пророками, що Назарей назветься”** [Матей II. 23]. Хай же скажуть ці

λογοδαίδαλοι²³ [педанти] та презирливі до всякого ученого мужа критики звідки це. То ж нехай знають, що це з Ісаї. Бо у тому місці, де у Ісаї читаємо **“І вийде паросток із пня Єссея, і вітка виросте з його коріння”** [Ісаї, XI, 1], гебрайською там, згідно לְדוֹמָא²⁴ [ладу] цієї мови, написано: **“І вийде паросток із пня Єссея, і Назарей виросте з його коріння”**. Чому ж Сімдесят це зовсім вилучили? Якщо не дозволено замінити одне слово іншим, то тоді або замовчення таїнства віри, або необізнаність з ним – все рівно будуть огріхом.

8. Але давайте підемо далі – адже нестача місця у нашому посланні не дозволяє нам більш детально зосереджуватися на окремих прикладах. Той же Святий Матей каже: **“А сталося все це, щоб здійснилось Господнє слово, сказане пророком: “Ось, діва матиме в утробі й породить сина, і дадуть йому ім’я Еммануїл, що значить : З нами Бог”** [Матей I. 22–23]. А Сімдесят переклали: **“Ось, дівиця зачала, і породить сина, і дасте йому ім’я Еммануїл”** [Ісаї, VII, 14] Якщо вже чіплятися до слів, то **“матиме в утробі”** та **“зачала”** напевне зовсім не одне й те саме; так саме як і **“дадуть йому ім’я”** та **“дасте йому ім’я”**. Більш того, в гебрайському Письмі читаємо: **“Ось, дівиця зачала, і породить сина, і дасть йому ім’я Еммануїл.”** Отже, згідно з цим, ім’я йому дасть не Ахаз, якого звинуватять у невірі, і не євреї, які зреклися Христа, а дасть йому ім’я Еммануїл, за словами Ісаї, Та, яка зачне, Та сама Діва, яка породить.

У того ж Євангеліста читаємо, що Ірод був приходом мудреців стривожений, і що зібрав він до себе книжників та первосвящеників, і випитував у них, де Христос має народитися. А ті йому відповіли: **“У Вифлеємі Юдейським, бо так написано пророком: І ти, Вифлеєме, земле Юди, нічим не менша між містами Юди, бо з тебе вийде вождь, що буде пасти мій народ, Ізраїля.”** [Матей, II. 5–6]. У латинському перекладі [Вульгаті²⁵] це місце передано наступним чином: **“Ти ж, Вифлеєме, доме Ефратів, занадто слабкий, щоб бути між тисячами Юди. З тебе вийде мені той, хто має бути Володарем в Ізраїлі.”** [Міхея, V. 2]. Проте ще більше ти здивуєшся відмінності в словах та їхньому розміщенні у Матея та у Сімдесяти, якщо подивишся, що написано в гебрайському Письмі: **“Ти ж, Вифлеєме-Ефрато, занадто малий еси, щоб бути між тисячами Юди. З тебе вийде мені той, хто має бути Володарем**

в Ізраїлі.” Порівняємо ж це крок за кроком з словами Євангеліста: **“І ти, Вифлеєме, земле Юди”**. У Письмі гебрійською замість **“земле Юди”** стоїть **“Вифлеєме-Ефрато”**, а у Сімдесяти – **“доме Ефратів”**. А замість **“нічим не менша між містами Юди”** у Сімдесяти читаємо **“занадто слабкий, щоб бути між тисячами Юди”**, а у євреїв - **“занадто малий еси, щоб бути між тисячами Юди”**. Писання євреїв та переклад Сімдесяти узгоджуються, принаймні в цьому місці, а от, однак, у Євангеліста сенс – протилежний: ти не мале серед міст Юди, хоча у перших прямо сказано: що такі – мале та слабке, проте з нього має вийти Володар в Ізраїлі, за словом Апостола Павла: **“І безсильне світу Бог вибрав, щоб засоромити сильних”** [I Корінтян, I. 27]. Та й те, що йде далі: **“хто має бути Володарем в Ізраїлі”** та **“що буде пасти мій народ, Ізраїля”**, як бачимо, різняться і у пророка висловлено інакше.

9. Я все це навів не для того, щоб звинуватити Євангелістів у перекрученні, як це чинять, зазвичай, нечестиві Цельс, Порфірій та Юліан²⁶, а лише щоб показати необізнаність моїх наклепників, та щоб вимагати від них пристойності: нехай вони у звичайному листі вибачать мені те, що їм доведеться вибачити апостолам у Святому Письмі, хочуть вони того, чи ні. Марко, учень апостола Петра, розпочинає свою Євангелію таким чином: **”Початок Євангелії Ісуса Христа, Сина Божого. Як написано у пророка Ісаї: “Ось я посилаю мого посланця перед тобою, який приготує тобі дорогу. Голос вопіючого в пустині: Готуйте Господові дорогу, вирівняйте стежки його”** [Марко I. 1–3]. У цьому місці поєднуються слова двох пророків – Малахія та Ісаї. Бо слова, що йдуть спершу: **“Ось я посилаю мого посланця перед тобою, який приготує тобі дорогу”** [Малахії, III.1], – написано у Малахія, у самому кінці. А додане далі: **“Голос вопіючого в пустині”** [Ісаї, XI.3] та інше, – це вже з Ісаї. І чого це Марко на самому початку своєї Євангелії помістив **“Як написано у пророка Ісаї: “Ось я посилаю мого посланця перед тобою”**, коли слова ці належать не Ісаї, а останньому з дванадцяти пророків – Малахію? Хай цю нескладну загадку розгадають їхнє безапеляційне неуктво, і тоді пробачення у них проситиму я.

У того ж Марка змальовано, як Спаситель наш звертається до фарисеїв: **“Невже ви не читали, що Давид зробив, будши**

в потребі, - зголоднів бо він сам і ті, що з ним були? Як він за первосвященника Авіятара увійшов у храм Божий і з'їв жертвні хліби, яких не дозволено їсти нікому крім священників.” [Марко II. 25–26; пор. I Самуїла XXI. 1–6]. Але якщо ми станемо читати Самуїла, або, якщо притримуватися загально розповсюдженої назви – Книги Царів²⁷, то побачимо, що там йдеться не про Авіятара, а про первосвященника Ахімелеха, якого пізніше за наказом Саула разом із іншими священниками було вбито Доегом [I Самуїла XXII. 18].

А тепер звернімося до апостола Павла. Він пише до Коринтян: **бо коли б спізнали, то не розп'яли б Господа Слави, але, як написано: “Те, чого око не бачило й вухо не чуло, що на думку людині не спало, те наготував Бог тим, що його люблять”** [I Коринтян, II. 8–9]. І знаходяться такі, що у цьому місці вбачають апокрифічний домисел і стверджують, що цей уривок запозичений з “Апокаліпсиса Іллі”²⁸, хоча за гебрійським текстом у Ісаї читаємо: **про які ніхто ніколи не чув, ніяке вухо не чувало, ніяке око не видало іншого Бога, крім тебе, що стільки вчинив би тим, що на нього уповають [Ісаї, LXIV. 4]. У Сімдесяти це передано інакше: про які ми ніколи не чули, і очі наші не видали іншого Бога, крім тебе, і труди твої праведні, і сотвориш ти милість тим, що на тебе уповають.** Нам зрозуміло, звідки апостол запозичив це, але апостол передав це місце не дослівно, а *παραφραστικῶς*, себто висловив те саме, але іншими словами.

У посланні до Римлян той же апостол Павло наводить слова з Ісаї, кажучи: **“Ось я кладу в Сіоні камінь спотикання і скелю падіння”** [Римлян, IX. 33]. Це узгоджується з гебрійським джерелом, але не узгоджується із старим перекладом. Бо у Сімдесяти, смисл, по суті, протилежний: **“Він – камінь спотикання і скеля падіння”** [Ісаї, VIII. 14]. Але й апостол Петро погоджується з апостолом Павлом та гебрійським текстом, коли каже: **“Для тих же, що не вірять, камінь, що відкинули будівничі, – він став головним на углі каменем спотикання і скелею падіння”** [I Петра, II. 7].

З усіх цих прикладів видно, що у своїх перекладах стародавнього Письма апостоли опікувалися смислом, а не словами, і доки сенс був ясним, то вони не дуже уявлялися над словами та порядком їхнього розташування.

10. Євангеліст та співрозмовник апостолів Святий Лука пише, що Христов першомученик Стефан сказав перед юдейським судилищем: **“А Йосиф послав і покликав до себе свого батька Якова й усю родину – сімдесят п’ять душ. От і зійшов Яків у Єгипет і помер, сам він і батьки наші. І перенесли їх у Сихем, і поклали в гробі, що його Авраам був собі купив за ціну срібла в синів Хамора у Сихемі.”** [Діяння, VII.14–16].

Це місце зовсім інакше переповідається у Бутті, адже там мовиться, що Авраам придбав у хеттита Ефрона, Цохарового сина, поле й печеру, що на ньому, за чотириста шеклів срібла і поховав там в печері Сару, свою жінку-небіжчицю [Буття, XXIII]. У тому ж Бутті пізніше читаємо, що Яків повернувся разом з дружинами та дітьми з Дворіччя і отаборився перед містом Сихемським (Салімом) у Ханаан-краю і став там жити [Буття, XXXIII. 18–20]. І купив він у синів Хамора, Сихемового батька, за сто срібняків (ягнят) землю, де розташував свій намет, і поставив там жертовник, тай назвав його Ел, Бог Ізраїля. Так от, Авраам не купляв землю у Хамора, батька Сихемового, а купив її у Ефрона, Цохарового сина. І поховано Авраама не в Сихемі, а у Хевроні, який невірно називають Арвохом. Проте не в Авросі, а в Сихемі на полі, яке купив не Авраам, а Яків, було поховано дванадцять патріархів [Ісуса Навина, XXIV. 32]. Я утримаюсь від вирішення цієї плутанини, нехай мої наклепники самі над нею поб’ються, і нехай уторопають, що не на слова у Святому Письмі слід звертати увагу, а на сенс.

Початкові слова двадцять першого Псалму гебрайською мовою – то є власне ті слова, що їх Христос промовив на хресті: **“Елі, Елі! Лама самахфані?”** Ці слова означають: **“Боже мій, Боже мій, чому мене покинув?”** [Псалмів, XXI. 2; пор. Матея XXVII. 46]. То нехай ці наклепники роз’яснять причину того, що Сімдесят додають **“споглянь на мене”**, бо у них сказано так: **“Боже мій, Боже мій, споглянь на мене, чому мене покинув?”**. Наклепники у відповідь скажуть, що якщо додати два чи три слова, то це зовсім не викривить смислу. То нехай і вони утямлять, що і я не порушив підвалин церкви, коли в завзятті диктування пропустив кілька слів.

11. Немало часу потрібно, щоб перелічити скільки Сімдесят додали та скільки вони вилучили. У церковних списках ці місця позначені

рисками та зірочками.³⁰ Коли євреї чують, що ми читаємо в Ісаї [Ісаї, XXXI.9]. **“Щасливий той, чие сім’я на Сіоні, а сім’я в Єрусалимі”**³¹, то вони ладні сміятися, так само і коли чують у Амоса [Амоса, VI.5], після опису оргії, **“Гадали собі, що се буде та не перебуде”**³². Дійсно, просто-таки речення красномовця і стиль Туллія! Але як нам бути з тими оригіналами, в яких ми не знайдемо таких та тому подібних доповнень? Коли спробували б перелікувати все це, то знадобилося б безліч книг. Крім того, про велику кількість їхніх пропусків свідчать не лише позначки в списках, про які було вже сказано, але й наш власний переклад, якщо заповзятий читач зіставить його з старим перекладом. І все ж не даремно переклад Сімдесяти тлумачів був прийнятий церквою, – і тому, що він був першим і його здійснили до пришествя Христа, і тому, що ним користувалися апостоли (принаймні там, де переклад не суперечив гебрайському тексту).

А ось навернений до юдаїзму усміпливий перекладач Аквила³³ прагнув передавати не лише слова, але й їхні корені. І цілком слушно, що ми його переклад відкидаємо. Бо хто згодився б читати замість “зерно”, “вино” та “олія” *χευμα*, *ολωρισμον* та *σπιλπουοτητα*, що можливо передати як “уродіння”, “плодоносіння” та “лискучість”? Або ще, оскільки в гебрайській мові є не лише *αρθρα*, але й *προαρθρα*, то цей *κακοξηλωζ*³⁴ передає навіть літери і склади; то хіба можемо ми пристати на такий переклад *συν τον ουρανον και συν την γην*³⁵, що цілковито є неприйнятним і в греці, і в латині? Або візьмемо приклади з нашої власної мови: скільки ж це доречних грецьких висловів виявляться недоладні, якщо їх передавати латиною буквально. Чи навпаки, те, що мило нашому вуху, не прийдеться до смаку грекам, якщо передавати слово в слово.

12. Але щоб покласти край нескінченним обговоренням та показати все-таки тобі, найхристияннішому із благородних мужів і найблагороднішому мужу серед християн, якого характеру викривлення сенсу в моєму перекладі послання Єпіфанія мені ставлять у провину, наведу початок цього послання латиною та саме грецьке джерело, щоб, оцінивши одне звинувачення, ти міг зробити висновок про інші. “Εδει ημας, αγαπητε, μη τι οισησει των κληρων φερσθαι” я, пам’ятається, переклав: “Не личить, щоб пошана до духовної особи, о, найулюбленіший, давала привід для пихи” [Лист Ієроніма LI-I]. “Погляньте,

либонь, – волають вони – скільки хиб лише в одному рядку. По-перше, *αγαπητος* означає “улюблений”, а не “найулюбленіший”; далі *ησις* перекладається як “репутація”, а не “пиха”, адже у Єпіфанія було сказано не *οιηματα*, а *οιησις*. І все, що йде далі: “щоб пошана до духовної особи не давала нам приводу для пихи” – то є додаванням від себе”.

Що ж таке ти верзеш, підпоро вченості, Аристархе³⁶ нашого часу, ти, хто береться судити геть усіх авторів? Видно, марно я стільки часу провів за вченими заняттями, “стільки разів підставлять руку під різки”³⁷. Ще й із гавані не вийшов, як відразу сів на міліну! Видно, якщо людині властиво помилятися, то визнавати свої помилки є свідченням смиренності людини вченої. І прошу тебе, мій критику, настав мене на розум, переклади слово в слово. “Ти мав написати, – скаже він, – “Не личить, о, улюблений, заноситися думкою кліриків”. Ось він, вислів воістину гідний Плавта! Ось вона аттична витонченість, що може, як кажуть, змагатися з красномовством самих Муз!³⁸ На мені підтверджуються слова відомої народної приказки: “Хто до гімнастичної зали посилає вола, той марно гає час і розтринькує гроші”. Тут заслуговує осуду не той, хто надягає на себе чужу машкару, щоб розіграти трагедію, а його напутники³⁹ [Руфин та Меланія⁴⁰], котрі за великі гроші навчили його нічого не знати. Та й взагалі, я не взявся б засуджувати жодного простого християнина за незграбні вислови, лишень би нам всім була притаманна якість, яку змалював Сократ: “Я знаю, що нічого не знаю”, та засвоїли речення іншого мудреця: “Пізнай себе самого!”⁴¹, бо я завжди глибоко шанував святу простоту і зневажав незграбну велеречивість. Всякий, хто заявляє, що наслідує мові апостолів, мусить спершу почати наслідувати їхнім чеснотам. Простоту їхньої мови “спокутувала” їхня велична святість⁴², яка одним тим, що воскрешала мертвих, викрила і силіогізми Аристотеля, і хитромудрі штуки Хрисиппа⁴³. Адже це дійсно і сміх і гріх, коли декотрі із нас, живуть у багатстві Крезовому і купаються у розкошах не менших за Сарданапалові, і при цьому вихваляються лише простацькою мовою, – і подумаєш собі, чи не всі це харцизи та всякого штибу лиходії досвідчені у пишних промовах і ховають кинджали не під колодою, а в філософських сувоях.

13. Я безперечно вийшов за межі належного для листа розміру, але не переступив межі свого обурення. Мене було названо дурисвітом

й ім'я моє паплюжать на всі лади, сидячи за тканням, жінки, а я лише відвожу від себе звинувачення і не повертаю його проти іншого. Себто, я залишаю все на твій розсуд. Якщо забажаєш, то прочитай послання Єпифанія та мій його переклад, і тоді ти швидко сам дійдеш висновку, що то за відхідної по мені співають мої обмовники та чого варті їхні звинувачення. Що ж до мене, то мені досить і того, що я дещо пояснив своєму найдорожчому другу і тепер можу схоронитися в келії і чекати на Судний день. Мені більше до смаку, якщо буде можливо, попри лютування моїх недругів, тлумачити Святе Письмо, а не складати філіппіки на кшталт Демосфена та Туллія.

Примітки:

1. Паммахій – знатний молодий чоловік, постійний кореспондент Ієроніма, зять Павли, матрони з оточення Ієроніма. В цьому листі Ієронім захищається від звинувачень в несумлінності виконаного ним перекладу з грецької мови латиною викривального листа єпископа Саламиського Єпифанія до єпископа Єрусалимського Іоанна. У зв'язку з цим Ієронім викладає ті загальні принципи, якими, на його думку, повинен керуватися перекладач.

2. Йдеться про Руфіна Аквілейського (345–410), латинського письменника та перекладача творів Оригена, “Церковної історії” Євсевія Кесарійського, Василя Великого, Григорія Нізіанзина та інших. Ієронім та Руфін Аквілейський були добрими друзями, доки обох у 393 році не звинуватили в оригенізмі. Ієронім негайно покався у своїх помилках, але Руфін своїх переконань не зрікся, після чого між колишніми друзями ворожнеча постійно наростала і вони перетворилися у заклятих ворогів. Критика Руфином Ієроніма у 395 році, яка й спричинила появу даного листа, в дійсності, була нерізкою та поблажливою, порівняно з відсіччю з боку Ієроніма. Через два роки, у 397, Руфін опублікував свій переклад “De principiis” (“Про основні положення християнства”) Оригена, в передмові до якого назвав Ієроніма палким прихильником останнього, на що Ієронім відповів зломовним та різким виступом, у порівнянні з яким цей лист до Паммахія блякне. Зауважимо, що, як і більшість екзегетів того часу, Ієронім істотно зобов'язаний вивченню Оригеном Біблії. Ориген (бл. 185–254) – християнський теолог, філософ, вчений, представник ранньої патристики, один з східних Отців Церкви та засновник біблійної філології. Помер Ориген після тортур та перебування в тюрмі (250–252) під час чергового гоніння християн. Основні твори: “Про основні положення християнства” (220–225), “Проти Цельса”, “Трактат про демонів” тощо. (Всього перелік праць Оригена нараховує бл. 2000 “книг” в античному сенсі слова – коментарів, гомілій, схолій, фрагментів і т. п.). Завдяки латинським перекладам найважливіших творів

Оригена, що їх здійснили Ієронім та перш за все Руфін, його ідеї та теологічні методи отримали поширення на Заході. Вчення Оригена, яке було першим системним викладенням ідей християнства у філософському контексті, мало значний вплив на творчість наступних мислителів: Євсевія, Григорія Назіанзіна, Григорія Нисського та інших, і сприяло розвитку всіх теологічних напрямків наступних епох. Ориген вважав свою систему ортодоксальною, проте його ортодоксальність була поставлена під сумнів у кінці IV ст., а на Вселенському соборі 553 року Оригена було остаточно осуджено. Оригену належить перше критичне видання тексту Старого Заповіту, Гексампла, де в шести стовпчиках він порівнював джерельний текст гебрійською мовою та різні переклади.

3. Єпифаній – йдеться про св. Єпифанія Саламійського (315–403), з 376 року єпископа Саламіна (Констанція) на о. Кіпр, який був надзвичайно ревним, але обмеженим представником ортодоксії.

4. Іоан Єрусалимський, з нападками на якого у зв'язку з оригенізмом у 393 році виступили Єпифаній та Ієронім, мстився палестинським антиореганістам тим, що не допускав їх до святих місць в Єрусалимі та відмовляв їм у причасті та у відспівуванні. Злісні обвинувачення Іоана з боку Ієроніма восени 396 року стали значною подією церковного життя. Наступного року вони примирилися.

5. З титулом $\alpha\delta\epsilon\sigma\tau\iota\omega\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$ Папа ("найпреподобніший Папа") довго зверталися до всіх єпископів, але в часи Ієроніма все частіше його вжиток стали обмежувати митрополитами та патріархами. Ієронім вживає його досить-таки вибірково: до єпископа Єпифанія (свого союзника) він застосовує це звання, а до єпископа Іоана (опонента Єпифанія) – ні.

6. Див. "Кодекс Феодосія" (Theodosian Code X.x.10) – зведення імператорських законів підготовлених при Феодосії II в 429–438 рр. від Р.Х. Донощики (delatores) вперше з'явилися в законодавстві за часів Марія, який після поразки його супротивника Сулли у 83 р. до н.е., прагнув заохочувати викриття своїх ворогів. Перші імператори широко використовували донощиків, які отримували частину майна звинувачених, яких визнавали винними у зраді. 313 р. від Р.Х. імператор Костянтин видав закон, за яким донощиків карали на смерть ("Кодекс Феодосія" (Theodosian Code X.x.1)). В подальших статтях цього закону визначалося, що карі підлягають ті, хто оговорив звинуваченого.

7. Консуляр в епоху імперії – легат в консульському ранзі, намісник в провінції.

8. Ця легенда міститься у Лівія V.27. Фалерій було завойовано 294 року до н.е. під час першого вторгнення римлян до Кампанії. Згаданий полководець – Камілл, якого Лівій наділяє всіма давніми римськими чеснотами на противагу занепаду звичаїв серед сучасних йому римлян. Згадуючи історію про Камілла, який під час осади Фалерія, коли один із шкільних вчителів по-зрадницьки

видав йому як заручників дітей знатних фалерійців, шляхетно повернув дітей родинам, Ієронім тим самим наголошує на відсутності у своїх недругів як християнських, так і римських чеснот.

9. Фабрицій – ще один герой наділений всіма давніми римськими чеснотами. Його супротивник цар Епіру з 306 по 272 роки до н. е. Пірр прагнув створити на Заході Середземномор'я велику державу подібну до держави Олександра Македонського. 280 року до н. е. на прохання грецьких колоністів Пірр висадився у Південній Італії, щоб допомогти стримати римську експансію в цьому регіоні, яка розпочалася 285 року до н. е. Отримав над римлянами перемоги при Гераклеї 280 року до н. е. та, незважаючи на великі втрати, при Аускулі (279 р. до н. е., так звана “Піррова перемога”). 275 р. до н. е., отримавши поразку в битві при Беневенте, Пірр повернувся до Епіру. Згаданий епізод також міститься у Лівія.

10. Для посвячених чітке посилення на Руфіна, чия звичка ляскати пальцями та чії куцисті брови були добре відомі. Згідно традиції римської сатири заборонялося згадувати ім'я її об'єкту, але вимагалось навести достатньо інформації з тим, щоб про нього можна було легко здогадатися [Kelly, 1978, с. 23].

11. Даная, в грецьких легендах, дочка аргоського царя Акрисія, якому Дельфійський оракул передрік смерть від руки власного онука, тому Акрисій замикає Даная в мідну вежу. Однак Зевс проникає туди золотим дощем, після чого Даная народжує сина Персея. По тому за наказом царя Даная з сином кладуть до скрині, яку кидають у море. Хвилі викидають скриню на берег острова Серіфос, цар якого Полідект побажав узяти Даная дружиною, а тому посилає підрослого Персея з дорученням здобути голову Медузи. Після повернення Персея Даная звільнена від Полідекта і повертається разом з сином до Аргосу, де Персей під час ігор в Ларисі випадково вбиває свого діда диском і стає володарем Аргосу. (Див. напр., Горацій, Оди 3, 16).

12. Пролог до “Андріянки” був написаний Терентієм у відповідь на звинувачення у тому, що він, буцімто, виявив невірність своїм джерельним авторам, поєднавши у цьому творі елементи двох грецьких п'єс. У “Пролозі” Теренцій захищає не свій переклад, а свій метод композиції.

13. Йдеться про Марка Тулія Цицерона. Перелічені нижче твори не збереглися.

14. како(ηλων - гр. погане наслідування.

15. Ієронім не лише переклав “Хроніку” Євсевія Кесарійського (бл. 260–339), римського церковного письменника та історика, “батька церковної історії”, з греки на латину, але й переробив її та розширив у 381–382 роках.

16. Тут ремінісценція на передмову Екклесіяста. Онук Ісуса, сина Сираха, автора Книги Мудрості Ісуса, частини «Екклесіясту», створеної первісно гебрайською мовою, бажаючи прислужитися своїм землякам у діаспорі, в Александрії, переклав її панівною мовою елліністичних часів – грецькою.

А в «Передньому слові перекладача на грецьку мову» зазначив (бл. 130 до н. е.): «Отже, припрошую вас доброзприхильно й уважно це прочитати і дарувати люб'язно, якщо де в чому схибали ми, віддай, попри всі зусилля тлумачні: **не рівносильний бо вислів той самий у мові єврейській та в інших**; не один лиш сувій цей, але й сам закон, а також і пророки, та й книжок усі решта мають чималі відміни в перекладі від першотворів».

17. Це переклад латиною життєпису св. Антонія Відлюдника, твору Афанасія Александрійського, Євагрієм Антиохійським, наставником Ієроніма.

18. Ієронім цитує з передмови Євагрія до перекладу латиною житія Антонія Відлюдника.

19. Йдеться про св. Іларія Піктивійського (Пойтієрського), одного з основних критиків аріанства, чий твори істотно вплинули на християнську латину. Повага Ієроніма до Іларія стримувала його критичний запал.

20. εμφατικότερον – грецькою “виразніше”.

21. Йдеться про так звану Італу, переклад Біблії латиною, який було виконано до Ієроніма. Пізніше (з XIII ст.) назва “Вульгата” (“Загальноновживана”) закріпилася за перекладом самого Ієроніма, який, як відомо, було здійснено із залученням єврейських та інших джерел і який з часів Григорія Великого зайняв місце поруч з Італією, поступово витіснивши останню із вжитку.

22. Септуагінта (лат. Septuaginta – сімдесят), або “переклад Сімдесяти”, переклад Старого Заповіту з гебрійської мови грецькою, який було здійснено, згідно з легендою, 70 тлумачами, що приїхали з Єрусалиму до Александрії, в III – II ст. до н. е. для юдеїв діаспори.

23. λογοδαίδαλοι - гр. педанти, майстри слова.

24. ιδіωца - гр. лад, характер, особливості.

25. Йдеться про Італу, переклад Біблії латиною, яка в часи Ієроніма називалася “Вульгатою”.

26. Основні критики християнства та головні опоненти християнських апологетів.

Цельс, грец. Келсос, неоплатонік, бл. 176 року від Р.Х. написав полемічний твір проти християнства “Правдиве слово” (“Alethes Logos”), від якого збереглося лише кілька фрагментів у Оригена в його творі “Проти Цельса”. У своєму творі Цельс звинувачував християнство у моральній та інтелектуальній деградації, стверджував, що християни створили своє релігійне вчення на основі невірно зрозумілої та викривленої традиції. З позиції платонівського стоїцизму Цельс піддав різкій критиці уявлення християн про воскресіння мертвих як найгрубіший забобон, безпідставний в силу повного протиріччя законам природи.

Порфїрій (бл. 233 – бл. 300) грецький філософ, сирієць за походженням, неоплатонік, учень та біограф Плотіна, вчення якого він розширив та прокомен-

тував. Його праці були переважно втрачені. У своєму творі “Kata Christianon” (“Проти християн”) в 15 книгах він продовжив лінію Цельса у критиці християн, чи не вперше в історії піддавши теоретичному аналізу Біблію. Озлоблені нападки християнських письменників проти цього твору призвели до появи 448 року наказу імператора про спалення останнього (Соколов, 1979). Твір Порфірія “Ейсагоге” (“Вступ”) (до вчення про категорії Аристотеля), в перекладі Боеція дав поштовх середньовічним дискусіям про універсалії.

Юліан Відступник, Флавій Клавдій Юліан (332–363), племінник Костянтина I Великого, римський імператор (361–363). Юліан отримав суворе християнське виховання, але ще в юні роки зацікавився поганською літературою та філософією. Позбавивши християнство привілею панівної релігії, а християн – права викладати світські науки (хоча аж ніяк не переслідуючи їх), він здійснив спробу реставрувати язичницький політеїзм. Подібно до Порфірія Юліан також написав полемічний твір “Проти християн” (в трьох книгах), пізніше знищений церквою. Юліан, розкривши низку протиріч в Старому та Новому Заповіті, спів ставив у цьому творі створення світу деміургом в “Тімеї” Платона та його створення Ягве на початку Старого Заповіту, віддавши категорично перевагу першій концепції.

27. Чотири книги Царів християнського канону в гебрійській Біблії позначалися як книга Самуїла (I та II Царів) та книга Царів (III та IV Царів). В українському Святому Письмі Українського Біблійного Товариства книги названо так само як у гебрійській Біблії. Того ж позначення притримується й Геронім у Вульгаті.

28. “Апокаліпсис Ілії” – апокрифічний твір I чи II ст. від Р.Х. У коментарі на Матея XXVIII Ориген стверджує, що цей текст став джерелом для I Послання до Коринтян II.9. Цей пасаж іще один неприхований випадок проти Руфіна та оригеністів.

29. *παραφραστικως* – гр. “іномовно, іншими словами”.

30. Зірочка (*asteriscus*) та риска (*obelus*) – редакторські позначки, які застосовувалися александрійськими граматами. Зірочками позначалися пропуски в рукописах, а рисками – зіпсовані або сумнівні місця.

31. Ісаї, XXXI.9 – за Септуагінтою. У Вульгаті Геронім виправив: “На Сіоні має свій огонь, і свою піч у Єрусалимі.”

32. Амоса, VI.5 – за Септуагінтою. У Вульгаті Геронім виправив: “Кричать під звуки гарфи, вигадують собі, немов Давид, музичне знаряддя.”

33. Аквіла – єврей, який навернувся до християнства, а потім знову перейшов до юдаїзму через небажання відмовитися від занять астрологією, яку християнство засуджувало. Бл. 138 року від Р.Х. здійснив новий переклад єврейської Біблії грекою. Цей переклад мав на меті замінити Септуагінту, але був християнами відхилений, а з часом і втрачений. Геронім встиг ще позна-

йомитися з цим перекладом по Гекзампам Оригена, який також у повному вигляді не вцілів.

34. κακοζηλωζ – гр. “надто ретельний, надто старанний”.

35. συν τον ουρανον και συν την γην – гр. буквально “зі землю й з небо” Грецьким граматичним терміном αρθρον (“член”, “артикль”) Ієронім позначає гебрайський означений артикль ha, а терміном προαρθρον (“передчлен”) – показник об’єктного відмінку ‘e_τ, який передує власне артиклю. Слово ‘e_τ не лише виконує функцію граматичного позначення об’єкта, а й має власне лексичне значення, як прийменник “з, зо, зі, із”, “разом”, що відповідає грецькому συν. Спроба Аквіли передати граматичне значення цієї частки лексичним способом як раз і створює нісенітницю та порушення відмінкового керування у перекладі першого рядка книги Буття: “На початку сотворив Бог небо й землю” [Буття, I. 1]. (Несторов, 2001)

36. Аристарх Самофракійський (217 – 145 до н. е.), грецький вчений, який очолював Александрійську бібліотеку, згадується Цицероном (“Ad Atticum”) та Горациєм (“Ars poetica”, 450) як взірць літературного критика. Зусилля Аристарха по виданню, критичному дослідженню та зберіганню творів античних авторів (Гомер, Гесіод, Есхіл, Софокл, Аристофан та інші) стали апогеєм античної філологічної науки.

37. Парафраза рядка з Ювенала, Сатири I. 15.

38. Ремінісценція з Квінтіліана: “Музи заговорили б мовою Плавта, якби побажали говорити латиною” (Instit. Orat. X, I. 99).

39. Ремінісценція з Цицерона II Філіппіки 43. У багатьох рукописах далі називаються імена Руфина та Меланії, хоча норми римської сатири, на думку Л. Келлі свідчать, що ці доповнення є, очевидно, підробками та пізнішими вставками.

40. Меланія – знатна римська матрона, яка заснувала жіночий монастир в Єрусалимі. Пізніше настоятелем сусіднього чоловічого монастиря став Руфин, якого з Меланією пов’язувала тісна дружба.

41. Афоризм, який приписується різним особам, найчастіше якомусь з “семи мудреців”.

42. Це надзвичайно злий пасаж, в якому Ієронім використовує Оригена, щоб зробити випад проти Руфина. У своєму спростуванні Цельса Ориген вказує на те, що святість апостолів та їх уповання на богонадиханість роблять мовні питання недоречними (Contra Celsum I. 64; II. 39). Руфин знайомить латино мовного читача з цією думкою у своєму виданні коментарів Оригена на Євангелію від Іоана, в якому (оскільки грецька мова цього євангеліста не дуже відповідала нормам красномовства) викладається те саме міркування.

43. Хрисипп (Chrysippos) з Сол (281/278–208/205 до н. е.) – давньогрецький філософ. Вважається “другим засновником” стоїцизму після Зенона. Хрисипп

написав, за свідченням Діогена Лаертського, понад 705 творів, з яких понад 300 присвячені логіці. Жоден з творів Хрисиппа не зберігся. За параметрами системної цілісності та логічності філософських побудов Хрисиппа можна порівняти, серед античних мислителів, лише з Аристотелем, в логіці ж він переважає навіть і його. Саме уроженець Сол став творцем першої системи пропозиційної логіки, яка мала більші виразні можливості, ніж силогістика Аристотеля.

(Переклад та примітки Олександра Кальниченка та Валерія Подміногіна)

Мартин Лютер

ПОСЛАННЯ ПРО ПЕРЕКЛАД

Від перекладачів*

Історія німецької мови з Середніх віків тісно пов'язана з перекладами Біблії. Протягом 1200 років ці переклади сформували сучасний корпус текстів, який у значній мірі репрезентує німецьку перекладацьку культуру та її розвиток за багато віків. Переклади Біблії не лише вплинули на формування християнської духовної термінології та мови етики; переклад Біблії Лютером особливо вплинув на формування та норму сучасної верхньонімецької (літературної) мови. Велетенський успіх цього перекладу можна приписати й тому, що у ньому творчо використано живу німецьку народну мову, і його перекладацьким принципам, а також масовому ходінню творів, що стало можливим завдяки книгодрукуванню та історичній динаміці (релігійній, соціальній, політичній та економічній) періоду Реформації. Лютерові випало вдало вирішити потреби суспільства: передати Слово Боже, як воно записане в Біблії, мовою простих людей, котрі не здатні читати латиною, грекою чи гебрайською (староєврейською). Як правило, для Лютера передача біблійного тексту німецькою означала перекладати вільно, давати «літерам свободу». Однак, коли справа доходила до істотних теологічних «істин», Лютер жертвував цим принципом

* Від перекладачів: Мартін Лютер. Послання про переклад / Подміногін В.О., Кальниченко О.А.// Протей: Переклад. альм. / Вип. 2 - X.: Вид-во НУА, 2009. – 241–244 с.

зрозумілості заради дослівного перекладу. Реформація стала поворотним пунктом в історії біблійних перекладів німецькою, причому Лютер та інші протестантські реформатори звернулися до першоджерельних текстів гебрійською та грекою для своїх перекладів Старого та Нового Заповіту відповідно.

Навіть біблійні переклади католицької Контрреформації, Геронімуса Емсера (Новий Заповіт, 1527) та інші, здійснювалися за Лютерових зразків. А й дійсно, починаючи з другої чверті XVI ст., Лютер повністю перевернув усю німецьку традицію біблійних перекладів, незалежно від регіонів та конфесій.

Вплив перекладацької діяльності Лютера та її визначний результат можна зрозуміти лише на тлі Реформації та її вимоги зрозумілої народу Біблії, а також перекладацької традиції, що на той час домінувала. Важливо також пам'ятати не лише про теологічні погляди Лютера, але й також про його особистість, мовні здібності та унікальну творчу обдарованість.

На початку XVI ст. суспільні суперечності в Німеччині досягли такої критичної межі, що розпочався широкий рух, який на певний час об'єднав усі суспільні класи проти Римської церкви. У той час соціальні реформи могли відбуватися лише в об'єднанні з церковною реформою. Систематична передача Лютером Святого Письма мовою простих людей забезпечила цей рух ідеологічними підвалинами, тобто програмою, хоча Лютер таких намірів не мав, бо його діяльність була наслідком його теологічних поглядів. Біблія ранньою верхньонімецькою мовою вже існувала. Її було завершено до Лютера, і той переклад продемонстрував наскільки простим людям конче необхідна Біблія, яку вони могли б читати рідною мовою.

Лютер народився та виріс у мовному районі Східно-середньої Німеччини, де вже розвинулася нормативна мова, літературна мова певної складності. Його використання Східного середньонімецького варіанта літературної мови для свого перекладу Біблії сприяло подальшому становленню та стандартизації цієї форми. А технічною передумовою масового поширення Біблії стало винайдення книгодрукування Гутенбергом за вісімдесят років до того.

Потребу в загальнонаціональній мові висловлювали різні класи тогочасного суспільства, проте особливо рішуче середній стан. Лютер

враховував їхні комунікативні потреби настільки, що намагався використовувати форми мови, які отримали широкий вжиток в регіоні й мали значну соціальну базу. Він був відкритий усім впливам, проте особливо впливам верхньонімецької мовної зони. Він користувався всякою можливістю поліпшити свою мовну компетенцію, проте й звертав особливу увагу на мову, якою спілкується народ. Лютер старанно вивчав мови, не лише латину, але й греку та гебрійську – дві джерельні мови Біблії. Щоб досягти найбільш доречної та дійової передачі, він звертався за допомогою до таких фахівців, як Філіп Меланхтон, спеціаліст з грецької мови, Марк Аврогалл, знавець гебрійської мови, та Каспар Крусигер, фахівець з латини. Також Лютер не цурався для вирішення специфічних термінологічних складнощів радитися з носіями різних професій: лісниками, єгерями тощо. Однак власні творчий хист та поетичність Лютера були неперевершені. Відтак усі ці чинники сприяли тому широкому впливу, що його Лютерів переклад має дотепер.

Мовні досягнення Лютера ґрунтувалися на низці перекладацьких принципів. По-перше, Лютер відстоював необхідність звернення до джерельних мов Біблії: до гебрійської – для Старого Заповіту та до греки – для Нового Заповіту (однак без того, щоб цілковито нехтувати латинською Вульгатою). Це був новаторський філологічний підхід, який виник у результаті все зростаючого впливу філософів-гуманістів. Незважаючи на те, що Вульгата була проголошена католицькою церквою офіційною версією Біблії, Лютер відкидав її як по-справжньому автентичний текст. Іншим принципом Лютера був підхід, що орієнтувався на цільову культуру. Лютер передав текст Біблії так, щоб цільовий текст став сучасним німецьким текстом, тобто, цей історичний текст було перекладено таким чином, щоб він узгоджувався з менталітетом та духом сучасного Лютеру часу. Лютер визнавав, що одних відповідників по смислу буде недостатньо, і щоб подолати велетенські історичні та комунікативні відмінності, представлені в Біблії, слід було інтерпретувати ідеї культури та суспільства, що віддалені у часі та просторі від наших.

Лютер прагнув писати свій переклад відповідно до правил цільової мови, проте німецька мова ще не досягла тієї стадії розвитку, коли це можливо у повній мірі. Інший принцип, якого дотримувалася Лютер,

полягав у тому, що слово мало слідувати за значенням тексту, а не навпаки. Ця думка не була новою: поняття служіння слів речам можна відшукати у низці джерел цієї доби. Однак з боку Лютера це вимагало певної мужності, адже він мав справу із священним текстом. Він уважав, що переклад це завжди тлумачення, принаймні, до певної міри. Філологічна точність, таким чином, не була його першочерговим клопотом. Перекладачі, на його думку, мали прагнути до моральної та ситуативної точності, і з цією метою він відстоював необхідність для перекладача бути освіченим у філософії та теології та мати пасторський досвід.

Перекладацькі принципи та стратегії Лютера можна глибше з'ясувати, якщо порівнювати різні видання його перекладів, що вийшли з друку за його життя, особливо видання 1522 та 1546 років, оскільки ці версії він редагував особисто. Різні версії відбивають тенденцію до простого, але ясного та жвавого, висловлення – через заміну, наприклад, дієслівних виразів іменними. Найпомітніше це в перекладі Псалмів. При перекладі Лютер завжди враховував звучання мови. Як проповідник він мав можливість спостерігати безпосередню реакцію своєї аудиторії й оцінювати її здатність засвоювати слова. У перекладацькій діяльності він широко спирався на цей свій досвід.

Свої переклади Лютер захищав у двох працях: *Sendbrief vom Dolmetschen* (1530) («Послання про переклад») та *Summarien uber die Psalmen und Ursachen des Dolmetschens* (1531–1533) («Захист перекладу псалмів»). Ці твори було написано у відповідь на звинувачення з боку католицьких єпископів у зміні чи підробці Святого Письма. Більш того, архієпископ Майнца заборонив перекладати духовні матеріали з грецької та латинської мов на тій підставі, що в німецькій мові немає відповідних слів і вона не підходить для перекладу теологічних текстів. Обидві ці праці були текстами на захист, які, мабуть, не створювалися для того, щоб запропонувати новий метод перекладу чи створити вчений трактат з проблем перекладу. Незважаючи на це, Лютер насправді скористався з можливості поміркувати з певних теоретичних проблем, які й зараз не сходять з повістки дня дискусій на теми перекладу. Серед важливих питань, які він обговорює: вільний чи буквальний переклад, натуралізація чи очуження іноземних текстів, питання стилю та важливості урахування контексту.

У цих текстах Лютер наводить деякі приклади з Вульгати, протиставляючи буквальний переклад своєму власному перекладові, в якому особлива увага приділяється значенню цілої фрази, а не значенню окремих слів. Один приклад, який часто цитується, пов'язаний з тим, що Лютер додав німецьке слово «*allein*» («лише») в значенні «*ниг*», у Посланні Св. Павла римлянам (3: 28), у тому місці, де латинське слово «*sola*» відсутнє в латинському варіанті Біблії. Наступне речення взяте з Вульгати: «*Arbitramur hominem iustificari ex fide absque operibus legis*». Лютер його передає як: «*Wir halten, das der mensch gerecht werde on des gesetzs werck, **allein** durch den glauben*». Це стосується центральної теми вчення Лютера: людина добивається Божого суду не через виконання приписів католицької церкви, а **лише** через одну віру. Таким чином, Лютер ставить під сумнів весь смисл існування католицької церкви як інституту. Він виправдовує те, що додав слово «лише» не тільки теологічними міркуваннями, але й мовними також. Коли говорять про дві речі, одна з яких стверджується, а інша заперечується, то, щоб протиставлення було чіткішим, додається слово «лише». Пара «*allein/sola*» стає формулою, яка відіграє центральну роль у богослов'ї Лютера.

Інший приклад запозичено з Матея 12: 34, у якому в латинському тексті говориться: «*Ex abundantia cordis os loquitur*». Щоб замінити неясний буквальний переклад («Уста промовляють з надлишку серця»), Лютер пропонує вільний переклад, вживаючи поширену німецьку приказку: «*Wes das Herz woll ist, des geht der Mund uber*». Буквальне значення німецької приказки («З повноти бо серця уста промовляють» – український відповідник). (*Out of the abundance of the heart the mouth speaketh*) – його відповідник англійською біблійною мовою). Ці приклади мали продемонструвати, що в деяких випадках буквальна передача зраджує зміст всього висловлювання та що перекладачам часом варто пошукати фразу в цільовій мові, в якій ця думка чітко передається іншими словами. Саме ця думка відводить Лютеру особливе місце в історії мови, а також в історії перекладу.

Лютер стверджує, що зробив свій переклад розмовнішим та й зрозумілішим також. Його завданням у цьому випадку було встановити рівновагу між високим та низьким стилями, священною та буденною мовами, що до нього ніхто не робив. У *Sendbrief* він каже, що німець-

кою слід говорити, як говорить «простолюдин на базарі». Народна мова надихала його й служила невичерпним джерелом для його творчості, проте на основі його перекладу Біблії не можна стверджувати, що він говорив, або писав, немов простолюдин. Насправді, його знамените висловлювання про «простолюдина» не слід сприймати надто буквально, а скоріше як фігуративний опис вжитку, як авторитет, на якому базується мова.

Щойно процитований приклад показує, наскільки важливим було для Лютера серце. У світі біблійного зображення серце було місцезнаходженням розуму та розсудливості. Для Лютера думки, почуття та слова були нероздільні й всі містилися в серці, як і віра. Ось як Лютер визначає якості, що вимагаються від гарного перекладача: «Переклад – це мистецтво не для всякого, як вважають уведені в оману святі. Що необхідно, так це чисте, віддане, вірне, ретельне, благочестиве, християнське, освічене, тямуще, досвідчене серце».

У своїй іншій праці «*Summarien uber die Psalmen und Ursachen des Dolmetschens*» Лютер називає три правила, слідувати яким він вимагав від тих, хто йому допомагав. «Коли ми перекладали Біблію, я виклав наступні правила тим, хто мені допомагав: перше: Святе письмо говорить про божественні слова та об'єкти; друге: якщо приказка чи висловлювання підходить до Нового Заповіту, використовуй їх; третє: звертай увагу на граматику».

Вплив Лютера на мову та переклад отримав визнання незабаром по його смерті. Перші підручники з німецької граматики, опубліковані Валентином Ікельзамером та Фабіаном Франком у XVI ст., безпосередньо будувалися на Лютеровому перекладі Біблії. Варто згадати при цьому Йоганна Клаюса (1535–92), автора книги під назвою «*Grammaticae Germanicae linguae ex bibliis Lutheri Germanicis et aliis eius libris collecta*» («ГраMATика німецької мови на основі перекладу Біблії Лютером та його інших вибраних творях»).

Лише у XVIII ст. з'явилася дещо інша оцінка мови перекладу Лютера. Йоганн Крістоф Аделунг (1732–1806), автор «ГраMATико-критичного словника верхньонімецького діалекту» (*Grammatisch-kritisches Woerterbuch der deutschen Mundart*) «Біблію» Лютера називає радше корисним джерелом, аніж моделлю правильної мови. Проте, нормативний вплив мови Лютера можна спостерігати навіть

на початку ХІХ ст., у словнику Грімма, якому вона служить за найвагоміше джерело.

Здійснивши переклад Біблії, Лютер сприяв збагаченню та стандартизації німецької лексики, формуванню збалансованого синтаксису, в якому використовуються такі формальні засоби, як позиція дієслова та сполучників, а також написання іменників з великої літери. Однак найбільший внесок було зроблено в розвиток стилістики. Ясність, загальна зрозумілість, простота та жвавість – найважливіші ознаки стилю його перекладу, які навіть зараз вважаються зразковими.

Можливо, Лютер насправді й не створив письмової та усної нововерхньонімецької мови, проте його переклади стали рушійною силою, каталізатором та віхою в розвитку сучасної літературної німецької мови як такої. Збір Лютером мовних засобів та відбір їх у поєднанні з новаторством та талантом вплинули на весь подальший розвиток німецької мови.

Мартин Лютер

ПОСЛАННЯ ПРО ПЕРЕКЛАД*

*Переклад з німецької Валерія Подміногіна
та Олександра Кальниченка*

Венцеслаус Лінк¹ – усім, хто вірить у Христа! Милість та прихильність від Господа. Мудрий Соломон у Проповідках 11, (26) зауважує: «Хто хліб ховає, того клястимуть люди; хто ж його продає, на голову тому – благословення». Власне кажучи, цей афоризм стосується всього, що може служити для загального добра або потішання християн. Тому в Євангелії (Мт. 25, 14–33) пан лає лукавого та ледачого раба за те, що той закопав, сховав своє срібло у землю. Аби уникнути осуду цього пана та всієї громади, я не хочу приховувати це послання, що потрапило до моїх рук від одного доброго приятеля,

* Мартін Лютер Послання про переклад Укр. пер. з нім. Валерія Подміногіна та Олександра Кальниченка // Протей: Переклад. альм. / Вип. 2 – Х.: Вид-во НУА, 2009. – С. 245–254.

й віддаю його до друку. Адже переклад Старого та Нового Заповіту викликав чималий пересуд, а також і численні нарікання з боку ворогів істини. Начебто текст змінено або ж перекручено в багатьох місцях; і це викликає подив та замішання не лише серед неосвічених християн, але й серед вчених, котрі не знають гебрайської мови, та греків. Хотілося б сподіватися, що це послання, принаймні, хоч трохи заступить шлях обмовам безвірників та розвіє сумніви благочестивих, а, можливо, й сприятиме тому, що про це питання, або на цю тему, напишуть докладніше. Тому я хочу, щоб цей твір найкращим чином допомагав кожному поборнику правди, а Бога щиро молю дарувати мені справжнє розуміння Божественного письма заради поліпшення та збільшення християнської громади. Амінь.

Писане у Нюрнберзі, 15 вересня 1530 року.

Вельмишановному та розсудливому пану N, моєму доброзичливому другові.

Вельмишановний, розсудливий, дорогий пане та друже!

Достатку та миру в Христі!

Я отримав Ваше послання. У ньому вміщено два подиви, або питання, з приводу яких, Ви бажали б отримати мої роз'яснення. По-перше, чому речення св. Павла з Рим. 3, (28) «*Arbitramur hominem iustificari ex fide absque operibus*» я перекладаю німецькою мовою наступним чином: «*Wir halten, daß der Mensch gerecht werde ohne des Gesetzes Werke, allein durch den Glauben*» [Ми вважаємо, що чоловік оправдується без діл закону, лише вірою]. При цьому Ви звертаєте увагу на надмірне обурення папістів тим, що у тексті апостола Павла, відсутнє слово «*sola*» («*allein*» – «лише») та що такий мій додаток неприпустимий при перекладі Слова Божого і т. п. На перше питання, якщо це Вас задовольнить, Ви можете від мого імені відповісти Вашим папістам наступним чином: по-перше, якби я, доктор Лютер, міг припустити, що всі папісти, збившись до купи, набудуть здатності вірно та добротно перекласти німецькою мовою хоча б один розділ Святого Письма, то, воістину, я перейнявся б сумирністю та благов би їх про допомогу та сприяння в перекладі Нового Заповіту німецькою мовою. Але оскільки я знав тоді та бачу тепер, що жоден з них не має уявлення про те, як перекладати чи говорити німецькою, то я звільнив і себе, і їх від подібного клопоту. Правда, добре видно, що, навчившись на основі

мого перекладу та моєї німецької мови говорити та писати німецькою, чого раніше вони не вмiли, тобто, насправді, вкравши мою працю, вони не лише не подякували мені, а, навпаки, визнали за краще використати мій переклад проти мене. Але я, виявивши ласку, дозволив їм це, бо мене все ж таки тішило, що я навчив висловлюватися своїх невдячних учнів-недругів.

По-друге, Ви можете сказати їм, що я переклав Новий Заповіт німецькою мовою за велінням власної душі й прагнув зробити це якомога краще; до того ж я нікого не силував читати його, нікому його не нав'язував, а зробив його задля служіння тим, хто не може перекласти краще за мене. Та нікому не забороняється здійснити досконаліший переклад. А хто не хоче читати мій переклад, хай не розкриває книгу, я нікого не прошу про це й нікого не вихваляю за це. Цей Заповіт – мій, і цей переклад – мій; він є моїм і моїм залишиться! Якщо ж я десь все ж-таки помилився (несвідомо й, звичайно, не бажаючи того, невірно переклав окремі букви), то все одно, папісти – не судді мені: аж надто вже довгі вуха вирости у них на той час, і їхнє (ослине) «іа-іа» дещо слабувате для того, щоб судити мій переклад. Я добре знаю, яке мистецтво, старання, розум та хист є ознаками гарного перекладача. Вони ж знають про це менше, ніж віслюк на млині. Тому що самі ніколи й не пробували перекладати. У народі кажуть: «Тому, хто будується при дорозі, ніколи не спекатися порадників». Це стосується й мене. Ті, хто ніколи не ввів путньо говорити, помовчу вже про переклад, раптом перетворилися на моїх напутників, а мені належить стати учнем усіх їх. Проте якби я спитав їх, як перекласти два перші слова – «Liber generationis»² – з Мт. 1 (1), то жоден з них не зміг би пробелькотати щось виразне. Одначе ж ці хвацькі хлопці судять про всю мою роботу. Подібне вже траплялося й зі Святим Ієронімом. Коли він переклав Біблію, то весь світ перетворився на його напутників. Один він постав цілковитим недоумком, а його справу по кісточках розбирали нікчеми, що не придалися б навіть на те, аби чистити йому чоботи. Тому той, хто хоче зробити щось добре для всіх, має заpastися довготерпінням; бо світ хоче залишатися дойдою та мудрагелем і йому завжди треба запрягати коня з хвоста, хвататися за все, не вмiючи нічогісінько. Такий вже світ цей є, й змінити його не змінити.

Мені вельми хотілося б поглянути на папіста, який спромігся б перекласти німецькою хоча б одне Послання Св. Павла, або хоча б одну Книгу пророків, не користуючись при цьому німецькою мовою Лютера та не звертаючись до Лютерового перекладу! Цей переклад був би відразу ж визнаний за найдобротніший, прекрасний та гідний найвищої похвали за його німецьку мову. Адже ми споглядали вже партача з Дрездена, котрий виправив мій Новий Заповіт (у своїх книжках мені не хочеться більше називати його на ім'я, бо він уже знайшов свого [вищого] Судію, та й взагалі він досить добре відомий³). Він змушений був визнати, що моя німецька мова милозвучна та виразна. Однак, упевнившись у тому, що не зможе перевершити мене, він все-таки намірився осоромити мою працю й узявся до справи. Проте, переписавши майже слово в слово мій Новий Заповіт, він викинув мої передмову, примітки, ім'я; вписав своє, додав до цього свою передмову та примітки й продав мій Новий Заповіт під своїм ім'ям. Ой, любі діти, [колись] мені було дуже боляче, що його [суверен] земельний князь у жахливому наказі прокляв лютерівський Новий Заповіт та заборонив його читати. Й він же рекомендував студіювати зроблений партачем переклад Нового Заповіту, що як дві краплі води схожий на той, який зробив Лютер!

І якщо хтось подумає, що я брешу, то нехай покладе перед собою два Заповіти – лютерівський та того партача, порівняє їх та впевниться, хто з нас двох – перекладач. Правда, він у деяких місцях вніс виправлення та зміни. І хоча не всі вони мені до вподоби, я цілком міг би знести це й не особливо журився з цього приводу та протестував проти цього у своїх творах. Однак я змушений висміяти велику премудрість тих, хто жахливим чином ганьбив та проклинав мій Новий Заповіт та наклав на нього заборону після того, як його було видано під моїм ім'ям, й хто силує читати його, коли він вийшов під іншим іменем. І що це за доблесть така – ганьбити та ославляти книжку іншого, а після цього її ж украсти й видати під своїм іменем, й за рахунок чужої, оббреханої праці домагатися собі слави та створювати собі ім'я? Але нехай у цьому розберуться його судді. Мені ж бо зараз не до того. Подібно до Св. Павла (Фил. 1, 18) я радий, що моя праця поширюється через ворогів моїх і що книжка Лютера без імені Лютера, під іменем його ворога буде прочитана. Хіба зміг би я сам так їм помститися?

Тут я знову повертаюся до [старої] теми. Якщо Ваш папіст марно шаленіє через слово «sola» («allein» – «лише»), то передайте йому якнайшвидше наступне: доктор Мартин Лютер хоче зберегти це слово «sola» й проголошує: папіст та віслюк – це одне й те саме. Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas⁴. Адже ми прагнемо бути не учнями та поплічниками папістів, а їхніми вчителями та судьями. Хотілося б також хоча б один разок бундючно почванитися перед осличими голівоньками. Апостол Павло підносив себе над божевільними святими свого часу⁵. Я також хочу піднести себе над цими віслюками мого часу. Ви – доктори? І я – доктор. Ви – вчені? І я – вчений. Ви – проповідники? І я – проповідник. Ви – теологи? Я також теолог. Ви – диспутанти? Я також диспутант. Ви – філософи? Я також філософ. Ви – діалектики? Я також діалектик. Ви читаєте лекції? Я також їх читаю. Ви пишете книжки? Я також їх пишу.

Хочу продовжити вихвалитися. Я можу розтлумачувати Псалми та книги пророків. Ви цього не можете. Я можу перекладати. Ви цього не можете. Я можу розуміти Святе Письмо. Ви цього не можете. Я можу молитися. Ви цього не можете. Перейду до менш важливих речей. Я знаю вашу діалектику та філософію краще за вас усіх разом узятих. Крім того, я певен, що ніхто з вас не розуміє вашого Аристотеля⁶. А якщо серед усіх вас знайдеться хоча б один, хто вірно розуміє навіть яку-небудь передмову або ж бодай один розділ з Аристотеля, то нехай мене покладуть на шмат сукна й, узявшись за його чотири кінці, підкинуть догори. Не стану додавати до того, що сказав, нічого, бо всю вашу науку я вбирав та засвоював з юних літ і дуже добре знаю, наскільки вона глибока та широка. Добре відомо й вам, що все те, що ви можете, я також знаю та можу. Правда, безбожні люди пащекують, немов у їхній науці я новачок, котрий лише сьогодні ранком заглянув до них й і ще не бачив і не чув, чого вони навчають або що вони можуть. Так пихато хизуються вони своєю наукою та повчають мене в тому, в чому я собаку з'їв ще двадцять років тому, коли мені доводилося підспівувати їхньому, як у повії, ревінню та крику. До того ж я вже до семи років знав, що цвяхи для підків роблять із заліза.

Це відповідь на Ваше перше запитання. Й будьте ласкаві: не відповідайте цим віслюкам інакше чи більш багатослівно на їхнє

жалюгідне скигнення, що було викликане словом «sola». З них задосить наступного: Лютер воліє залишити його, а Лютер – доктор, котрий переважає всіх докторів у всьому папстві. Тому, нехай воно залишиться. Відтак я їх цілковито та повністю зневажаю, і ця зневага збережеться доти, доки вони залишатимуться такими людьми, хотів би сказати, віслюками. Серед них є такі безсоромні бевзі, як доктор Шмідт⁷, доктор Ротцльоффель⁸ та подібні до них. Не засвоївши свого власного мистецтва, себто, мистецтва софістики⁹, вони, одначе, виступають проти мене в таких справах, які понад не лише їхню софістику, а і, як каже Святий Павло, премудрість та розум усього світу. Правда, віслюкові недозволено багато співати – його відразу ж упізнають по його вухах.

Проте Вам та нашим [однодумцям] я хочу пояснити, чому мені захотілося вжити саме слово «sola», хоча при перекладі Рим. 3 (28) я скористався не словом «sola», а «solum» чи «tantum». Ось як уважно читали ці віслюки мій текст! Утім, сполучення «sola fide» я використав десь в іншому місці й однаковою мірою визнаю як «solum», так і «sola». При перекладі я не шкодував праці на те, аби моя німецька мова набула чистоти та ясності. Не раз бувало, що ми протягом чотирнадцяти днів, а то й трьох-чотирьох тижнів шукали одне єдине слово, радились та, однак, не завжди знаходили його. Над книгою Йова працювали ми втрьох: магістр Філіп [Меланхтон], Аврогаллус та я. Так ось, іноді за чотири дні нам ледве вдавалося здолати три рядки. Любий мій, коли переклад закінчено, кожен може читати його та повчати нас. І зараз хто-небудь, перебігши очима три-чотири аркуші й жодного разу не спіткнувшись при цьому, не може собі уявити, які каменюки та колоди лежали на цьому полі – там, де він зараз крокує, мов дошкою, яку обстругали рубанком. А ми, коли розчищали від каменюк та колод шлях, яким зараз так зручно прямувати, мусили обливатися потом та мучитися сумнівами. Плугу легко, коли поле чисте. Але ось рубати ліс, корчувати пні, готувати поле до оранки ніхто не хоче. А доброго слова від людей не дочекаєшся. Адже навіть сам Бог, котрий створив Сонце, Небо та Землю, котрий послав на смерть Свого Сина, не заслужив у них ніякої подяки; у світі правив і буде правити диявол, тому що вони не хочуть нічого іншого. Отже, перекладаючи й це місце (Рим. 3, 28), я добре знав, що у грецькому та латинському текстах

відсутнє слово «solum»; й тому папістам не варто було б мене повчати. Це справді так: там немає чотирьох букв «s-o-l-a», на які ослячі голови дивляться як баран на нові ворота. Проте вони не бачать, що, не дивлячись на це, зміст тексту веде до того. Адже, якщо хочеш перекладати цей текст ясно, виразно та повно німецькою мовою, то слід виходити з того, що оскільки я, як перекладач, наважився говорити німецькою мовою, то й маю говорити німецькою, а не грецькою чи латинською. Проте особливість нашої німецької мови полягає в тому, що коли в ній йдеться про два предмети, й один з них визнається, а інший заперечується, то слово «solum» [«allein» – «лише», «виключно»] вживається в сполученні зі словом «nicht» [«нема»] або «kein» [«жоден», «ніхто», «ніякий»]. Наприклад: «Der Baur bringt allein Korn und kein Geld» [Селянин постачає лише зерно, а не гроші]. Або: «Nein, ich habe wahrlich jetzt nicht Geld, sondern allein Korn» [У мене справді є лише зерно, а не гроші]. Або: «Ich hab allein gegessen und noch nicht getrunken» [Я лише поїв, але ще не пив]. Або: «Hast du allein geschrieben und nicht durchgelesen?» [Невже ти лише написав і не прочитав написаного?]. І випадків, подібних до цих, у повсякденному спілкуванні велетенська кількість. Засоби вираження всіх цих зворотів у грецькій, латинській та німецькій мовах розрізняються. Своєрідність німецької мови полягає в тому, що слова «nicht» або «kein» набувають кінцевої форми й стають яснішими в сполученні зі словом «allein». Звичайно, я можу сказати: «Der Baur bringt Korn und kein Geld» [Селянин постачає зерно, а не гроші]. Проте кінцеву та ясну форму ця фраза набуде, якщо я скажу: «Der Baur bringt allein Korn und kein Geld» [Селянин постачає лише зерно, а не гроші]. Тут слово «allein» допомагає слову «kein» і робить німецьку мову виразною та ясною. **Адже не треба, подібно до цих віслюків, питати у літер латинської мови про те, як правильно говорити німецькою. Про це слід питати у матері в світлиці, у дитини надворі, простолюдина на базарі; й заглядати їм до рота, як вони говорять, а потім вже перекладати. І тоді зрозуміють вони цей переклад і визнають, що з ними спілкуються їхньою рідною мовою.**

Розглянемо висловлювання Христа (Мт. 12, 34): «Ex abundantia cordis os loquitur»¹⁰. Якби я прислухався до віслюків, що пропонують

мені дотримуватися букви, то переклав би це висловлювання так: «Aus dem Überfluß des Herzens redet der Mund» [Від переповненості серця промовляють уста]. Проте скажи, хіба так говорять німецькою? Який німець зрозуміє це? Що це за штука така «переповненість серця»? Так не може висловлюватися жоден німець. Проте він скаже: «ex abundantia cordis», це означає, що у когось надто велике серце або надто чуле серце, хоча й це не зовсім вірно. Адже «Überfluß des Herzens» – це не німецький вислів, бо німецькій мові не властиві вислови на зразок: «Überfluß des Hauses» [переповненість хати], «Überfluß des Kachelofens» [переповненість печі], «Überfluß der Bank» [переповненість лавки]. Мати у світлиці простолоудина висловиться так: «Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über» [Промовляють уста того, у кого чуле серце]. Ось це – справжня німецька мова. Нею я намагався викласти свої думки, але, на жаль, це не завжди вдавалось і виходило, бо говорити добре німецькою мовою надзвичайно заважала та сама латина.

Теж саме маємо, наприклад, коли зрадник Юда каже (Мт. 26, 8): «Ut quid perditio haec?»¹¹ або Марк промовляє (14, 4): «Ut quid perditio ista unguenti facta est?»¹². Якби я слухав віслюків та буквалістів, то мав би перекласти так: «Warum ist diese Verlierung der Salben geschehen?» [Чому трапилась така втрата миро?]. Але що це означає для німця? Який німець говорить «Verlierung der Salben ist geschehen» [трапилась втрата миро]. Та навіть якщо він щось і зрозуміє, то все рівно через непевність та неясність фрази йому спаде на думку наступне: «Миро то загублено, отже його треба знову десь знайти». І якщо вони вважають це за гарну німецьку мову, то чому тоді вони не взяли за справу раніше й не видали для нас чудовий, першорядний та неповторний німецький Заповіт, а лютерівський Заповіт залишили б поза увагою? Я вважаю, що вони мали б показати людям своє вміння. Однак, справа в тому, що німець при розумінні вислову «Ut quid etc.» міркував би так:

- Про що тут йдеться – про втрату чи про марнотратство?
- Та про те, що комусь стало шкода миро.

«Es ist schade um die Salbe» [стало шкода миро] – це гарна німецька мова. З неї зрозуміло, що Магдалина, на думку Юди, вчинила марнотратство, узливши миро, тому що сам він хотів знайти для нього

краще застосування [наприклад, продати]. Наступний приклад: янгол, вітаючи Марію каже (Лук. 1, 28): «Gegrüßet seist du Maria, voll Gnaden, der Herr mit dir» [Привіт тобі, Маріє, повна милості, Господь з тобою]. Ну, добре – раніше ми перекладали німецькою мовою це місце, сліпо дотримуючись латинських літер. Але скажи-но мені, хіба це гарна німецька мова? Де німець каже: «Du bist voll Gnaden» [ти повна милості]? І який німець відразу зрозуміє цей вислів «voll Gnaden»? Йому відразу ж спаде на думку: «ein Faß voll Bier» [повна бочка пива], або «Beutel voll Geldes» [повний гаманець грошей]. І тому я перекладаю це так:

«Du Holdselige» [о, доброзичлива]. Завдяки такому перекладу німець отримує можливість подумати над тим, який сенс вкладає янгол у своє вітання. Але папісти шаленіють через те, що я начебто перекутив звернення янгола. Та все-таки у даному випадку я використав далеко не кращу німецьку мову. Мені варто було б тут обрати найвдаліший варіант й перекласти звернення наступним чином: «Gott grüße dich, du liebe Maria» [Бог вітає тебе, люба Маріє] – адже янгол хотів сказати саме це, і він так би й сказав, якби схотів привітати її німецькою. Я думаю, що якби папісти, побачили мій приземлений переклад вітання, то їм, які (завжди) демонструють свій величезний пієтет по відношенню до Марії, захотілося б повіситися. Але навіщо запитувати їх про це, якщо вони шаленіють та скаженіють? Я не хочу ставати їм на заваді. Хай вони перекладають, як їм заманеться, проте я волів би перекладати німецькою мовою не так, як вони того хочуть, а так, як того хочу я. Кому це не до вподоби, нехай дозволять мені робити мою справу, а свої напучення залишать при собі, бо я не бажаю ані бачити їх, ані слухати про них. А вони не будуть ані нести відповідальності за мій переклад, ані звітувати про нього. Послухай же, я бажаю говорити «благодатна Маріє», «люба Маріє», а вони нехай собі говорять «повна милості Маріє». Хто володіє німецькою, добре знає, наскільки йдуть до серця ці щирі слова: «люба Маріє», «любий Господе», «любий імператоре», «любий князю», чоловіче добрий», «люба дитино». І я не можу уявити, щоб слово «любий» могло так щиро та так поважно звучати латинською чи якоюсь іншою мовою, щоб воно так проникало до серця й так відгукувалося в ньому, так торкалося почуттів, як у нашій мові.

Я опираюся на переклад св. Луки, знавця гебрайської та грецької мов, котрий (Лук. 1: 28) гебрайське слово, промовлене янголом, виразно та ясно передав грецьким словом «kecharitomene». І я вважаю, що архангел Гавриїл у розмові з Марією користувався тими ж виразами, що й у спілкуванні з Даниїлом. А його він називав «hamudoth» та «isch hamudoth», «vir desiderium», тобто «дорогий Даниїле». Таким був у Гавриїла спосіб висловлюватися. Про це свідчить книга Даниїла. А якби я, згідно з напученнями цих віслюків, слідував би лише букві, то мав би перекласти так: «О, Даниїле, чоловіче бажань», або: «О, Даниїле, чоловіче прагнень». Ох, це була б прекрасна німецька мова! Звичайно, німець може зауважити, що «Mann [чоловік], «Lüste» [бажання] чи «Begierungen» [прагнення] – німецькі, хоча й не зовсім вірно вжиті слова; адже сказати «Lust», «Begier» було б ліпше. Але коли зустрічається словосполучення «Du Mann der Begehungen» [ти, чоловіче бажань], то жоден німець не в змозі збагнути його значення. Він може подумати, що Даниїл, мабуть, повен гріховних бажань. І це називається гарним перекладом?! Тому мусив був я махнути рукою на букви та поміркувати над тим, що каже німець у тих випадках, коли єврей промовляє «Isch chamudoth». І я дійшов висновку, що німець каже: «Du lieber Daniel» [любий Даниїле], «du liebe Maria» [люба Маріє] або «du holdselige Maid» [благодатна Діво], «du niedliche Jungfrau» [мила моя], «du zartes Weib» [ніжна моя] і тому подібне. А у того, хто бажає займатися перекладом, має бути під рукою багатий запас слів на той випадок, коли якесь слово десь ну аж ніяк не може бути вжите.

Проте чи варто мені так багато та довго говорити про переклад? Якщо мені належить пояснювати спонукальні мотиви та міркування, якими я керувався при перекладі тих чи інших слів, то це має відібрати у мене принаймні рік. Бо, що це за мистецтво та що це за праця – переклад, знаю я не з чуток. Й тому не бажаю я терпіти ані суддів та огудників, ані жодних папських віслюків, ані мулів, які не мають жодного стосунку до перекладу. Кому не до вподоби мій переклад, нехай забере від нього свої лапи геть; диявол віддячить тому, хто не може з ним [перекладом] примиритися або береться за його виправлення без мого відома та згоди.

Я можу з чистою совістю засвідчити, що робив справу з величезними ретельністю та запалом, не переслідуючи жодних корисливих

цілей. Адже за свою працю я не лише не отримав ані геллера, але й нічого не домагався і нічого з того не вигадав. Я – і про це знає Бог, мій Господь – не прагнув і до того, щоб завдяки перекладу піднести себе. А волів я стати в нагоді дорогим християнам на славу Владики Небесного, котрий повсякчас робить мені стільки добра, що якби я переклав в тисячу разів більше та краще, то й тоді не віддячив би Йому за одну лише годину свого життя та можливість побачити світ. Ким я став та чого досяг – усім цим я зобов'язаний Його добродіяння та жалості, Його дорогоцінній Крові та Його пречистому Поту. Тому я повинен, якщо цього бажає Господь, чинити все на славу Його, з радістю та щиро від всього серця. Паплюжать мене партачі та папські віслюки, та й годі. Зате люблять мене благочестиві християни разом з нашим Господом Христом. І я буду нагороджений над усяку міру, якщо мене як вірного робітника визнає хоча б один-єдиний християнин. А про думки папських віслюків я не питаю. Вони не гідні того, щоб визнавати мою працю. А в глибині свого серця я б пошкодував, якби вони мене похвалили. Найбільша слава для мене та найбільша честь – це їхнє лихослів'я. А ще хочеться мені залишатися доктором теології та до того ж першорядним доктором, а позбавити мене цього титулу вони не зможуть до самого Судного Дня; це я знаю напевне.

Проте все ж-таки я не завжди нехтував буквальним перекладом. У тих місцях, де цього вимагали обставини, я разом зі своїми помічниками приділяв йому першорядну увагу й не дозволяв собі додавати від себе нічого зайвого; так зробили ми при перекладі вірша 6 (27) Іоанна, де Христос говорить: «Diesen hat Gott der Vater versiegelt» [на Ньому наклав печать Свою Бог Отець]. Німецькою, мабуть, краще б звучало: «Diesen hat Gott der Vater gezeichnet» [на Ньому зупинив Свій вибір Бог Отець], або ж: «Diesen meint Gott der Vater» [його обрав Бог Отець]. **Але я визнав за краще порушити норми німецької мови, аніж відходити від буквального розуміння слова. Ах, переклад – це мистецтво не для кожного, як вважали святі, що вижили з розуму. Для цього потрібне праведне, набожне, вірне, пильне, богобоязливе, християнське, освічене, великодосвідчене, випробуване серце.** Тому, на мою думку, жоден лежехристиянин та жоден бунтівний дух не зможуть перекладати

правильно. І це наочно виявилось в перекладі пророків, зробленому німецькою у Вормсі¹³, хоча тут було докладено воістину велетенських зусиль, та й німецька мова дуже близька до моєї німецької. Але серед перекладачів були й євреї, котрі не мали до Христа належної поваги. В усьому ж іншому ці перекладачі виявили й уміння, й старанність.

Це була розмова про переклад та про своєрідність мов. Проте я враховував не лише цю своєрідність й дотримувався мовних правил, коли при перекладі Рим. 3:28 вставляв слово «solum» (лише). Вчинити так настійно спонукав та силував мене сам зміст тексту та міркування Св. Павла. Адже він викладав там основну частину християнського вчення, а саме, що ми будемо виправдані через віру в Христа, а не через усілякі там закони. У цьому місці він настільки послідовно відділив всі справи від віри, що навіть стверджував: справи закону (а це ні більше, ні менше – Закон Божий та Його Слово) не допоможуть виправданню перед Богом. Він наводить як приклад Авраама, який виправдався без будь-яких там справ. Адже навіть сама велика справа, яка тоді щойно була заповідана Богом і переважала всі інші заповідані Ним закони та справи, а саме – обрізання, не допомогло виправданню Авраама. Виправдання Боже він отримав не за обрізання та не за всі свої справи, а завдяки вірі. Св. Павло, (Рим., 4 (2) каже: «Бо коли Авраам виправдався ділами, то він мав похвалу, але не перед Богом». Проте якщо всі справи так недвозначно повністю відсікаються, то з цього витікає висновок, що лише віра робить нас оправданими. А той, хто ясно та без прикрас бажає робити висновки про таку зневагу до справ, повинен сказати: виправдовує нас лише віра, а не справи. До цього поруч із своєрідністю мови спонукає сам предмет.

Але це, – кажуть папісти, – звучить як підбурювання, і тому люди навчаться робити висновок про те, що їм не потрібно робити жодних добрих справ. Шановний, ну що тут сказати? Хіба не набагато більша спокуса криється в тому, що сам апостол Павло не просто зауважує – «лише вірою», а говорить ще певніше, так, що ясніше й бути не може – «без справ закону». Це також стверджується в Гал. 2, (16) і в багатьох інших місцях. До слів «лише вірою» можна підшукати який-небудь додаток і витлумачити їх на свій штиб, проте слова «без справ закону» настільки різкі, ганебні, стидкі, що тут не допоможуть жодні тлумачення. Проте хіба люди можуть навчитися не робити жодних

добрих справ, коли вони на свої власні вуха чують у проповідях такі різкі слова про справи, що їх ошелешують: «жодних справ!», «без справ!», «не завдяки справам!». І якщо не негоже проповідувати – «без справ!», «жодних справ!», «не завдяки справам!», то чому має бути негожим, якщо проповідують: «лише вірою!»?

Ще більш негожим зображують те, що Св. Павло нехтує не скромними, звичайними справами, а й самим законом. І це цілком може підштовхнути кого-небудь до того, щоб сповістити: закон засуджений і проклятий перед Богом, і належить творити лише зло, як це робили ті, про яких говориться в Рим. 3, [8]: «Робімо зло, щоб із цього вийшло добро.» Адже саме так у наші часи починав проповідувати бунтівний дух. Проте чи варто через можливість такої спонуки заперечувати слова Св. Павла або ж, навпаки, слід ще сміливіше та вільніше говорити про віру?

Любий мій! Апостол Павло і ми прагнемо саме такого скандалу, й так наполегливо напучуємо проти справ, й спонукаємо єдине до віри не з якоїсь іншої причини, а тому, що люди мають пізнати потрясіння. Їм належить навчитися та дізнатися, що вони стануть виправданими не через свої добрі справи, а лише через смерть та Воскресіння Христа. Якщо ж вони не можуть стати виправданими через добрі справи закону, то наскільки менше стануть вони виправданими через злі справи й без закону! Висновок, який зводиться до того, що добрі справи не допомагають виправданню, тому допоможуть злі справи – хибний, так само як хибне судження: «Сонце не може допомогти сліпому стати зрячим, тому мають йому допомогти в цьому ніч та п'ятьма».

Проте мене дивує, що з такого очевидного предмета можна так сперечатися. Скажи-но мені, невже смерть та Воскресіння Христа – наша справа, те, що вдіяли ми, чи ж – ні? Поза всяким сумнівом, це – ані наша справа, ані справа жодного закону. Адже лише смерть та Воскресіння Христа роблять нас вільними від гріха й праведними. Про це говорить апостол Павло (Рим. 4, 25): Він помер за гріхи наші і воскрес для нашого виправдання». Далі, назви-но мені справу, через яку ми осягаємо смерть та Воскресіння Христа й стаємо Його співнаступниками? Адже це не може бути ніякою зовнішньою справою, це – лише вічна віра в серці; єдино вона – і лише одна вона, без жодних

справ осягає цю смерть та Воскресіння, як це провіщається в Євангелії. І чому папісти так шаліють і лютують, звинувачують нас у ересі й віддають на знищення вогнем, якщо сама тема в своїй основі настільки ясна, якщо вона доводить, що лише віра осягає смерть та Воскресіння Христа, без жодних справ, і що саме ця смерть та це Воскресіння є нашим життям та нашим виправданням? Проте якщо вже саме собою вочевидь, що лише віра приносить нам таке життя та виправдання, осягає та дарує їх нам, то чому ж не можна так і говорити? Адже в тому, що лише віра осягає Христа та дарує життя, не міститься ніякої ересі. Чому ж має вважатися за ересь, якщо хтось говорить про це чи стверджує це? Хіба вони не збожеволіли, не оскаженіли, хіба вони сповна розуму? Суть питання вони визнають слушною й разом з тим засуджують розмови саме про цю суть як хибні. Таким чином, одне й те саме ж має бути водночас слухним і хибним.

До того ж я не єдиний і не перший, хто провіщає: «лише віра робить виправданим». До мене це казали Амвросій, Августин та багато інших; і той, кому слід читати та розуміти Св. Павла, має говорити саме так й не може говорити інакше. Його, апостола Павла, слова ясні й не припускають жодної – взагалі жодної – справи. А якщо це ніяка не справа, то має воно бути лише вірою. О, яким чудовим і таким, що поліпшує [рід людський], яким незламним вченням мало би бути вчення, яке наставляє людей, що нарівні з вірою стати виправданими їм допоможуть добрі справи! Воно безустанно проголошувало б, що не лише смерть Христа скасовує наші гріхи, а й наші справи додають щось до цього. І це називається гідним шануванням смерті Христа! Якби наші справи допомагали б Йому й могли творити те, що здійснив Він, то завдяки їм ми стали б такими ж досконалими та всевладними, як Він! Але це – вчення від диявола, який не може залишити Кров Христову не оскверненою!

Сама суть справи в основі своїй вимагає того, щоб говорилося: «лише віра робить виправданим»; і цього ж вимагає своєрідність нашої німецької мови, яка настільки неухильно вчить цьому. Крім того, при перекладі я наслідував приклад святих Отців, та й загроза для спасіння людей, що коріниться в римсько-католицькому вченні про добрі справи, підштовхувала мене до цього. Я боявся, що вони, привернувшись до

справ, не знайдуть віри й втратять Христа, особливо в наш час, коли вони, звиклі протягом довгого часу до звершення добрих справ, відриваються від них лише силою. І не просто вірно, а й у вищою мірою необхідно цілковито ясно та абсолютно безумовно заявити: «Лише віра без справ виправдовує». Мене навіть мучить сумління, що я не вставив у текст перекладу слова «всяких» та «всіх», тобто «без усяких справ усіх законів», щоб ця думка була висловлена найповніше та найбільш безумовно. Але, гаразд, нехай у моєму Новому Заповіті залишиться вислів «лише вірою», і нехай всі папісти знавісніють; вони все одно нічого не віднімуть у мене.

Але наразі досить про це. Детальніше, якщо благословить Господь, я поведу про це мову в книжечці *De iustificatione* [Про виправдання]¹⁴...

Хай перебуває наш Владика Христос з усіма нами! Амінь!

З пустині. 8 вересня 1530 року. Мартин Лютер,

Ваш добрий друг.

Примітки*:

1. Лютер надіслав цього листа своєму старому приятелю, нюрнбергському священику Венцелаусу Лінку для друку.

2. В українській Біблії Українського Біблійного Товариства перекладено як «Родовід Ісуса Христа».

3. Лютер посилається на Ієронімуса Емсера (*Hieronymus Emser*) (помер 1527 р.), котрий виступав з різкою критикою перекладу Лютера в 1523 р., а потому, використавши цю свою критику, щоб добитися заборони з боку герцога Георга фон Заксен-Мейсенського на друкування лютерівського видання, опублікував у 1527 р. свою власну німецьку версію перекладу Біблії, яка була дуже залежна від перекладу Лютера. «Вищий суддя» – Бог, перед яким постав його кривдник за три роки до цього 1530 року, коли було написано листа.

4. «Я так хочу, я так наказую, підставою є моє бажання» [Ювенал. Сатири, 6, с. 223].

5. Тут та в кількох подальших рядках Лютер, перефразуючи, використовує II Послання Ап. Павла до Коринтян.

6. Аристотель до такої міри домінував у схоластичному мисленні пізнього Середньовіччя, що став улюбленим предметом нападок з боку прибічників Реформації.

* Примітки: Мартін Лютер Послання про переклад / Подміногін В.О., Кальниченко О.А. // Протей: Переклад. альм. / Вип. 2. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – 255 с.

7. Іоганн Фабрі з Лейткірха, помер 1541 р. єпископ Віденський, котрий був сином коваля (саме тому Лютер дає йому прізвисько «доктор Шмідт», від нім. Schmied – коваль), один з найбільш енергійних опонентів Лютера та один з ініціаторів католицької реставрації в Німеччині.

8. Іоганн Добнек з Вендельштейна, котрий написав лайливу та брехливу біографію Лютера. Його прізвисько Cochläus нагадувало Лютеру латинське слово cochlear, «ложка».

9. Поширена серед реформаторів презирлива назва схоластики.

10. В українській Біблії передано: «З повноти бо серця уста промовляють».

11. В українській Біблії передано: «Навіщо таке марнотратство?»

12. В українській Біблії передано: «Навіщо, мовляв, така втрата мира!»

13. Оpubлікований Гансом Денком та Людвігом Гетцером в 1527 р.

14. «Про виправдання», ніколи не була закінчена.

*(Переклад, примітки та передмова
Валерія Подміногіна та Олександра Кальниченка)*

Вальтер Беньямін

ЗАВДАННЯ ПЕРЕКЛАДАЧА*

Передмова до перекладу „Tableaux parisiens” Ш. Бодлера

*З німецької переклали Валерій Подміногін
та Олександр Кальниченко*

В оцінці витвору мистецтва або художньої форми врахування того, хто його сприймає, ніколи не виявляється плідним. Мало того, що звернення до якоїсь певної аудиторії чи її представників уводить в оману, а й навіть саме поняття “ідеального” адресата є шкідливим для теоретичних роздумів про мистецтво, оскільки вони, врешті-решт,

* Подається за версією : Вальтер Беньямін. Завдання перекладача // Хист і глузд: Перекладацький альманах. – Харків: АКТА, 2011. – С.66–79. Вперше переклад було надруковано: Беньямін В. Місія перекладача / В. Беньямін // Вісник Міжнародного Слов’янського університету (м. Харків) : сер. Філологія, 2003. – Т. 6. – №1. – С. 24–29.

базуються на постулаті буття та сутності людини як такої. В мистецтві так само передбачено наявність фізичної та духовної сутності людини (*leibliches und geistiges Wesen*), проте в жодному з його витворів реакція людини не є істотною. Тому що жоден вірш не призначений читачеві, жодна картина – глядачеві, жодна симфонія – слухачеві.

То чи призначений читачам, котрі не розуміють першоджерела, переклад? Здається, відповідь на це питання дає ієрархічна відмінність у царині мистецтв між ними обома [перекладом та першоджерелом]. Ба більше, мабуть, це єдина слухна нагода багато разів промовляти „те саме”. Позаяк, що „промовляє” поетичний твір? Що він повідомляє? Тим, хто його розуміє – обмаль. Адже сутність поетичного твору полягає не в повідомленні, не у висловлюванні. Проте той переклад, котрий має на меті щось повідомити, не зміг би передати нічого, крім самого повідомлення – тобто чогось неістотного. А це є відмінною ознакою поганих перекладів. Утім, хіба поетичний твір окрім повідомлення не містить у собі чогось іншого – і це визнає навіть кепський перекладач – чогось такого неосяжного, тасмничого, “поетичного”, чогось такого, що перекладач здатен відтворити лише коли й сам є поетом? У цьому, і справді, полягає друга ознака недолугого перекладу, яку, отже, ми можемо визначити як неточну передачу неістотного змісту. І так буде доти, доки переклад прислуговуватиме читачеві, догоджаючи йому. Проте, якби він був адресований читачеві, те саме довелося б застосовувати до першотвору. А якщо першотвір не існує заради читача, то як можна, виходячи з цієї посилки, зрозуміти переклад?

Переклад – це форма. Щоб зрозуміти його як таку [форму], треба повернутися до першоджерела. Бо в ньому міститься її закон, який обумовлює перекладність. Питання перекладності має подвійне значення. Воно може означати: чи знайдеться коли-небудь серед усього читацького загалу першотвору пристойний перекладач? Та, більш істотно: чи його природа дозволяє переклад, й отже, з огляду на вагу форми, вимагає його? В принципі, перше питання вирішується лише в плані постановки його [чи знайдеться перекладач], друге, однак, аподиктично [виходячи з логічної необхідності. – *Прим. перекл.*]. Лише той, хто мислить неглибоко, ігноруючи самостійність значення останнього питання, оголосить їх обидва рівнозначними... На проти-

вагу цьому варто вказати на те, що певні співзалежні поняття (*Relationsbegriffe*) зберігають своє позитивне, а то й найліпше значення, якщо вони із самого початку не прив'язані виключно до людини. Адже можливо говорити, наприклад, про незабутнє життя, або незабутню миттєвість, нехай навіть усі люди давно вже про них забули. Якби сама їхня сутність потребувала того, щоб вони не забувалися, то ця думка не була б помилковою, а була б вимогою, якій люди не відповідають, і водночас, можливо, містила б у собі посилання на царину, де ця вимога могла б виконуватися: це – Божа пам'ять (*Gedenken Gottes*). Відповідно, варто було б старанно зважити можливість перекладу словесних творів (*sprachliche Gebilde*) і в тих випадках, коли люди вважають, що перекласти їх узагалі не можна. І виходячи зі строгого уявлення про переклад, невже їх не можна перекласти хоча б у якійсь мірі? Саме в цьому сенсі й слід ставити питання, чи треба вимагати перекладу певних словесних творів. Тут діє принцип: якщо переклад є формою, то перекладність має бути присутньою ознакою певних творів.

Можливість перекладу – суттєва ознака певних творів: це не означає, що переклад їх важливий для них самих; це радше означає, що конкретне значення, властиве першоджерелам, проявляється в можливості бути перекладеним. Зрозуміло, що переклад ніколи, хоч би яким гарним він не був, не може чогось важити для першоджерела. І все-таки переклад перебуває з першоджерелом у силу перекладності останнього в найщільнішому зв'язку; а й справді, цей зв'язок тим щільніший, чим менше він має значення для самого першоджерела. Цей зв'язок можемо назвати природнім, або, конкретніше, вітальним (*тобто гармонійно пов'язаним з життям – ein Zusammenhang des Lebens*). Достоту як прояви життя глибоко пов'язані з феноменом життя, не маючи для нього значення, так само й переклад походить із першоджерела. І саме не з його, першоджерела, [теперішнього] життя, а здебільшого з його життя наступного (*Überleben*). Бо переклад з'являється пізніше, ніж першоджерело, а оскільки значні твори світової літератури ніколи не знаходять своїх обраних перекладачів під час свого творення, то переклад цих творів знаменує стадію подовження їхнього буття (*Fortleben*). Ідею життя нинішнього та життя прийдешнього творів мистецтва слід розглядати в усій неметафоричній

конкретності. Навіть у часи вузько обмеженого упередженого мислення здогадувалися, що життя не обмежується тільки органічною тілесністю. Але мова може йти не про те, щоб розширити його [життя] панування під слабким скіпетром душі, як це намагався робити Фехнер, не кажучи вже про те, щоб ґрунтувати свою дефініцію життя на навіть іще менш істотних моментах анімального, таких як відчуття, котрі не завжди є чинним атрибутом життя. Більш того, коли те все, що має історію, а не є лише місцем перебігу історичних подій, ми називаємо життям, лише тоді це поняття [життя] набуває належного йому по праву значення. Все те, що входить до поняття життя, визначається, виходячи з історії, а не з природи, й тим більше, не з того хиткого, що являють собою поняття сприйняття і душа. Тому завдання філософа полягає в тому, щоб зрозуміти все природне життя через більш усеохоплююче життя історичне. А й справді, чи не набагато легше розпізнати постжиття витвору мистецтва, аніж постжиття живих істот? Історія великих витворів мистецтва знає з джерел про їхню появу, знає про те, як вони створювалися за життя автора, знає і про період їх вічного наступного життя в прийдешніх поколіннях. Там, де це останнє має місце – там слава. Переклади, що є чимось більшим, аніж простою передачею змісту, виникають, коли в постжитті твір досягає часу своєї слави. Й отже, всупереч твердженням поганих перекладачів, такі переклади не так служать самому творові, як зобов'язані йому своїм існуванням. У них життя першоджерел сягає свого оновленого, найостаннішого та найповнішого розвою.

Цей розвій, як розвій своєрідної й високої форми життя, визначається своєрідністю та високою доцільністю. Життя й доцільність – цей здавалось б самоочевидний взаємозв'язок, усе-таки майже не охоплюється пізнанням, і розкривається лише там, де кінцева мета, якої прагнуть усі окремі форми доцільності життя (*Zweckmäßigkeiten des Lebens*), перебуває знов-таки не у своїй власній сфері, а у вищій. Усі доцільні прояви життя, включно з самою їхньою доцільністю як такою, урешті-решт, є доцільними не для життя, а для вираження його природи та для відображення його значення. Таким чином, переклад, зрештою, є доцільним для висловлення глибинного стосунку між мовами. Він у жодному випадку не годен самотужки ні розкрити, ні створити цей прихований взаємозв'язок, однак, відобразити його,

реалізуючи в зародковій або розвинутій формі – це він може. Ця репрезентація означуваного через спробу в зародковій формі зробити його помітним має настільки специфічну природу, що рідко зустрічається у сфері немовного буття. Тому що це буття у своїх аналогіях та знаках знає інші типи настанови, аніж розвинуті, тобто це є те, що зветься здійсненням, яке передбачає та натякає. Цей уявний, найглибший стосунок мов є стосунком їхнього специфічного уподібнення (*Konvergenz*). Воно полягає в тому, що мови не є чужими одна одній, а апріорно й незалежно від усіх історичних взаємин між ними, споріднені в тому, що хочуть висловити.

Намагаючись пояснити речі таким чином, наші роздуми, здається, після марних спроб іти манівцями, знову стикаються з традиційною теорією перекладу. Якщо спорідненість мов перевіряють перекладами, то як іще це можна зробити, коли не передаючи форму та смисл першоджерела якомога точніше? А про поняття такої точності така теорія, звичайно ж, нічого не сказала б, отже, не змогла б звітувати про те, що в перекладах є суттєвим. А втім, у дійсності спорідненість мов у перекладі проявляється набагато глибше й чіткіше, аніж у поверховій та нез'ясовній подібності двох літературних творів. Щоб досягнути справжніх взаємин між першоджерелом та перекладом, варто врахувати зауваження, мета якого повністю аналогічна перебігу думок, у яких критика пізнання має довести неможливість теорії відбиття. Якщо там буде показано, що в пізнанні не може бути ніякої об'єктивності, ба навіть натяків на неї, коли воно полягає у відбитті дійсності, то тут можна довести, що жоден переклад неможливий, якщо у своїй кінцевій суті він прагне уподібнитися оригіналові. Бо у своєму подальшому житті (*Fortleben*), яке не могло б так називатись, якби не було преображення та відновлення чогось живого, першоджерело зазнає змін. Існує також дозрівання (*Nachreife*) слів зі сталим значенням. Те, що за часів автора могло бути помітною тенденцією в його поетичній мові, перегадом може втратити свіжість; іманентні особливості мають здатність виникати знову з уже сформованого. Те, що колись видавалося свіжим, із часом стає пересічним, а що видавалося колись широкоживаним, зараз звучить застаріло. Шукати суть таких змін, а також постійних змін значення в суб'єктивності нащадків, а не в самому житті мови та її творів,

означало б, навіть дозволивши найгрубіший психологізм, сплутати першопричину речей з їхньою сутністю, або, точніше кажучи, означало б ігнорувати, з причин безсилля думки, один з найпотужніших та найплідніших історичних процесів. І навіть, якщо спробувати перетворити останній штрих пера автора на останній, покликаний позбавити мук удар (*Gnadenstoß*) його твору, то це однаково не врятувало б ту мертву теорію перекладу. Бо так достоту, як протягом століть докорінним чином змінюються звучання та значення видатних художніх витворів, так само змінюється й рідна мова перекладача. Дійсно-бо, тимчасом як поетичне слово в джерельній мові залишається тим самим, навіть найвидатніші переклади змінюють згодом свою мову і, нарешті, зникають, поглинуті своєю оновленою мовою. Переклад є настільки далеким від того, щоб являти собою бліду подібність двох мертвих мов, що серед усіх інших форм саме йому судилося побачити, як дозріває чуже слово, як у муках народжується власне.

Коли спорідненість мов розкривається в перекладі, то це відбувається інакше, аніж через хистку подібність між першотвором і копією. Певна річ, подібність не конче з'являється там, де є спорідненість. Крім того, поняття споріднення в цьому зв'язку виступає у своєму вузькому значенні. Його не можна в достатній мірі визначити в обох випадках через однаковість походження первотвору і перекладу, хоча, звичайно ж, для визначення цього вузького значення поняття походження залишиться невід'ємним. У чому ж варто, якщо відволіктися від врахування історичної спорідненості, шукати спорідненість двох мов? У будь-якому випадку в подібності поетичних творів цієї спорідненості є так само замало, як і в подібності їхніх слів. Значно більшою мірою вся надісторична спорідненість мов полягає в тому, що в кожній з них у цілому всякого разу є те саме означуване (*das Gemeinte*), яке, однак, недоступне кожній з них окремо, але досягти якого можна лише всією сукупністю їхніх навзаєм доповнювальних інтенцій. Це є чиста мова. Саме в той час як усі окремі елементи – слова, речення, взаємозв'язки іноземних мов – виключають одне одного, то ці мови самі доповнюють одна одну в своїх інтенціях. Чітко зрозуміти цей один з основних законів філософії мови можна лише тоді, коли в інтенції розрізнятимуть означуване

(*das Gemeinte*) та спосіб означення (*Art des Meinens*). Так, слова “*Brot*“ і “*pain*“ мають одне й те саме означуване, проте спосіб позначати у них різний. У способі означення якраз і причина того, що обидва слова для німця та француза кожного разу означають щось різне, що для обох вони не тільки не взаємозамінні, але й, зрештою, прагнуть до взаємовиключення; що ж стосується означуваного, то вони, в абсолютному розумінні, означають однакове й тотожне. Таким чином, у той час коли спосіб означення в цих двох слова протистоїть один одному, він [спосіб] доповнює себе в обох мовах, із яких вони походять. Саме в них спосіб означення доповнює себе до означуваного. В окремих, а саме не доповнених мовах, їхнє означуване ніколи не зустрінеш у відносній самостійності, як то буває в окремих словах, чи в реченнях, воно постійно змінюється, поки не зможе з’явитися з гармонії всіх тих способів означення як чиста мова. А доти воно залишається в мовах прихованим. Якщо ж усе-таки ці мови і далі розвиваються [букв. *wachsen* – *wachsen*] таким чином аж до месіанського кінця своєї історії, то саме переклад є тим, що запалюється від вічного тривання життя твору і від нескінченного воскресіння мов. Переклад постійно піддає випробуванню цей священний ріст мов: наскільки те, що приховане в них, далеке від [Божого] Одкровення, наскільки можливо уяснити це приховане завдяки знанню цієї віддаленості.

Тим самим, однак, визнається, що всі переклади це всього лише певний тимчасовий спосіб розібратися з чужорідним у мовах. Моментальне й остаточне, а не тимчасове та недовготривале розв’язання [проблеми] цієї чужеродності людині заборонено, чи, у всякому випадку, його не можна досягти безпосередньо. Опосередкованим, однак, є зростання релігії, яке дає дозріти в мовах прихованому зерну їхньої найвищої міри розвитку. Тому-то, на відміну від мистецтва, переклад не може претендувати на вічність своїх творінь, він не заперечує прагнення до останньої, заключної та вирішальної стадії всіх мовних творів. У перекладі першоджерело виростає до більш високої та чистої атмосфери мови [аніж було доти]. Воно, звичайно ж, не може жити там довго, і, безперечно, не досягає її всіма частинами своєї форми. І все-таки, у напруженій манері, воно, принаймні, вказує на цю сферу: визначене наперед, а звідси й недоступне царство

примирення та здійснення мов. Ця передача ніколи не може бути повною, але в цій царині перебуває те, що в перекладі є чимось більшим, аніж просто повідомленням. Точніше це присутнє ядро можна визначити як те, що саме по собі знов-таки не підлягає перекладу. Якщо ж навіть взяти з першоджерела максимум того, що є повідомленням, та перекласти його, то незайманим залишиться те, на що якраз і спрямована робота справжнього перекладача. Воно не кориться перекладу, як поетичне слово першоджерела, бо відношення змісту до мови в першоджерелі та перекладі зовсім відмінні. Тимчасом, як у першоджерелі зміст і мова утворюють певну єдність, неначе плід та його оболонка, то мова перекладу огортає зміст, немов королівська мантия з широкими складками. Адже вона є мовою більш піднесеною, аніж мова першоджерела, й, отже, не зводиться повністю до свого власного змісту, залишаючись завеликою та чужою. Цей розлам (*Gebrochenheit*) заважає перекладу і водночас робить його зайвим через те, що будь-який переклад твору, що належить до певного періоду розвитку мови, становить, відносно конкретного боку свого змісту, переклади всіма іншими мовами. Таким чином, переклад, висловлюючись не без певної іронії, пересаджує першоджерело в більш визначену мовну царину, з якої його годі витіснити іншою передачею, а, тільки в цій царині можна, завжди знов і з інших боків, підняти на ще більшу висоту. Не випадково тут слово “іронічний” повертає нас до напрямку думок романтиків. Вони більше, аніж хто інший, володіли даром розуміти життя художніх творів, вищим підтвердженням якого є переклад. Звичайно ж, вони навряд чи визнавали переклад як таке свідчення, а всю свою увагу приділяли критиці, іншому, нехай і менш важливому моменту в подальшому житті художнього твору. І хай навіть романтики не надавали великої уваги теоретичним питанням перекладу, їхні власні видатні переклади свідчать про те, що вони відчували сутність та достоїнство (*Wesen und Würde*) цієї художньої форми. Усе вказує на те, що це відчуття не обов’язково найдужче представлено у самого поета. Він має цього відчуття якнайменше. Навіть історія не підтверджує широко розповсюдженого забобону, згідно з яким визначні поети були видатними перекладачами, а менш вагомні поети були перекладачами слабкими. Низка найвизначніших постатей, таких як Лютер, Фосс і Шлегель, є далеко більш значущі як

перекладачі, ніж поети; а деякі інші серед найвеличніших, такі як Гельдерлін та Георге, зважаючи на обсяг їхньої творчості, просто не вміщуються в рамки лише поетів. І, тим паче, лише перекладачів. Як переклад є окремою формою, так само й завдання перекладача може розглядатись як зовсім нарізне й відмінне від завдання поета.

Завдання перекладача полягає в тому, щоб відшукати в мові, на яку перекладають, ту задумку, виходячи з котрої збуджується в ній відлуння першоджерела. В цьому і є істотна особливість перекладу, яка ґрунтовним чином відрізняє його від поетичного твору, тому що задумка тут ніколи не спрямована на мову як таку, на її всеосяжність, а скерована лише безпосередньо на певні мовні змістовні зв'язки (*Gehaltszusammenhänge*). Переклад, на відміну від поетичної творчості, не бачить себе в мовній гірській лісовій гушавині, а бачить себе на узліссі, напроти лісу, і, не заходячи в хащі, викликає першоджерело увійти туди в тому єдиному місці, де луна може дати, своєю власною мовою, відлуння твору чужою. І задумка перекладу не лише спрямована на щось інше, ніж задумка поетичного твору, а саме на мову окремого художнього твору чужою мовою, ні, навіть природа цих задумок є різною. Задумка поета – наївна, первинна, наочна, задумка перекладача – похідна, конечна, абстрактна. Тому що спрацьовує великий мотив інтеграції багатьох мов ув одну істинну мову. Це та мова, в якій окремим реченням, творам, критичним судженням ніколи не примиритися, бо вони постійно прив'язані до перекладу, проте в якій, одначе, самі мови, доповнені та примирені у способі означення, доходять згоди. Але якщо існує мова істини, якою, тихо й без напруги, збережено найвищі таємниці, розкрити які прагне все мисляче на світі, то ця мова істини (*die Sprache der Wahrheit*) і є справжньою мовою (*die wahre Sprache*). І якраз ця мова, у божественному проникненні в котру і в описі котрої й полягає єдина довершеність, якої прагне філософ, у концентрованій формі криється в перекладах. Проте музи філософії не існує, так саме як не існує і музи перекладу. Одначе, вони не є жеребом якихось неуків, як це стверджують сентиментальні паяци. Бо існує філософський дар, який характеризується тугою (*Sehnsucht*) за тією мовою, котра проявляє себе в перекладі.

“Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême:

penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de préférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité".*

Якщо те, що каже тут Малларме, для філософа є точно вимірене, то переклад, із зародками такої мови (*Keime der Sprache*), знаходиться посередині між поезією (*Dichtung*) та вченням (*Lehre*). Переклади поступаються їм обом у виразності, проте в історії залишають не менш глибокий відбиток.

Якщо завдання перекладача розглядати в цьому світлі, то шляхи його розв'язання погрожують стати ще темнішими та непрохіднішими. А й справді, змусити дозріти в перекладі зерно чистої мови (*den Samen reiner Sprache*) видається нерозв'язним завданням за яких завгодно обставин, воно в принципі не піддається жодному вирішенню. Бо чи не позбавиться переклад свого підґрунтя, якщо передача смислу перестане бути вирішальним чинником? Якщо відповіддю на це питання буде "ні, не позбудеться", то це стане поглядом усього попереднього етапу розвитку [перекладацької думки] (*alles Vorstehenden*). Вірність і свобода – свобода смислової передачі, і на службі їй вірність щодо слова: ось ті давні поняття, які наявні в кожній дискусії навколо перекладів. Здається, вони більше не можуть служити тій теорії, котра шукає в перекладі чогось іншого, аніж передачі смислу (*Sinnwiedergabe*). Ці поняття [вірність і свобода] у своєму традиційному вжитку завжди є дуже суперечливі. А що ж, власне кажучи, вірність може дати передачі смислу? Вірність у перекладі окремого слова майже ніколи не зможе відтворити повністю те значення, яке це слово має в оригіналі. Бо смисл у його поетичній значимості для першоджерела вичерпується не в означуваному, а отримує цю значимість саме через те, як означуване прив'язано до способу означення в конкретному слові. Це намагаються висловити в тій

* Недосконалість мов полягає в їхній багатообразності, і не існує серед них найліпшої: мислення – це аркуш без жодних супровідних атрибутів, чи навіть шепоту; безсмертне слово все ще залишається німим; розмаїття говірок на землі не дозволяє всім промовляти слова, які, в іншому разі, одним махом, матеріалізувалися б як істина.

формулі, що словам властивий ще й емоційний тон. Послівність у передачі синтаксису повністю знищує усяку передачу значення і являє собою пряму загрозу розумінню. У XIX ст. переклади Софокла Гельдерліном розглядалися як зразки-монстри такого буквалізму. Врешті, цілком зрозуміло, наскільки вірність у передачі форми утруднює передачу смислу. Отже, вимога перекладати буквально не витікає з бажання зберегти значення. Невгамовна вільність поганих перекладачів служить цьому бажанню набагато ревніше, ніж мові та літературі. Таким чином, це вимушена вимога [буквальності], необхідність якої очевидна, проте причини якої зовсім не лежати на поверхні, а мають бути зрозумілі, виходячи з більш обґрунтованих зв'язків. І подібно до того, як для склеювання черепків розбитої посудини, потрібно в дрібних деталях повторити послідовність, у якій вони прилягали один до одного, не будучи абсолютно однаковими, так і переклад повинен замість того, щоб уподібнюватися значенню оригіналу, з любов'ю та скрупульозно передавати його форму, передаючи значення, щоб їх обох можна було впізнати як фрагменти мови вищого порядку, достоту, як по черепках упізнаєш фрагменти розбитого посуду. Тому перекладу треба здебільша відмовитися від наміру щось повідомляти, або передавати зміст, і в цьому першоджерело для нього важливе лише настільки, щоб звільнити перекладача й результат його праці від зусиль збирати та впорядковувати те, що повідомляється. У сфері перекладу також діє принцип *ἀρχὴ ἢ ὁ λόγος* [спочатку було слово]. З іншого боку, стосовно значення мова перекладу може, ба навіть зобов'язана – йти своїм власним шляхом з тим, щоб озвучити *intentio* першоджерела не як передачу, а як гармонію, як доповнення до мови, якою здійснюється переклад, як особливий вид *intentio*. Отже, сказати, що переклад читається не як переклад, а як оригінал, не є найвищою оцінкою перекладу, надто в період його виникнення. Вона – у вірності, запорукою якої є дослівність, із неї випливає внутрішня потреба самого твору вдосконалювати власну мову. Справжній переклад – прозорий: він не приховує першоджерела, не заступає йому світла, а дозволяє чистій мові, немов би підсиленій своєю власною плоттю, освітлювати першоджерело ще повніше. Досягти цього можна, перш за все, дослівною передачею синтаксичних конструкцій, а саме вони їй доводять, що слово, а не

речення, і є первинною одиницею для перекладача. Бо речення – це мур перед мовою першоджерела, а дослівність – аркада.

І якщо вірність та вільність у перекладі здавна розглядаються як протилежні тенденції, то, ймовірно, глибше тлумачення однієї з цих тенденцій не служить для їх примирення, а навпаки, заперечує всі права другої. Що ж нам тоді розуміти під вільністю, як не передачу смислу, яку давно вже час перестати вважати за єдино важливу? Лише коли смисл словесних творів може ототожнюватися із значенням повідомлення, то тоді й справді останній вирішальний елемент залишається за межами повідомлення, близько і водночас безкінечно далеко, прихованим під ним і водночас знаходжуваним, розбитим їм, й водночас міцним. У всій мові та її творах окрім того, що можливо передати, залишається ще й щось, що передати неможливо; і залежно від контексту, де воно зустрічається, воно може бути як символізуючим, так і символізованим (*Symbolisierendes und Symbolisiertes*).

Перше виявлено в завершених мовних творах, друге – у становленні самих мов. І те, що прагне себе виявити, створити саме себе в становленні мов, і є те саме ядро чистої мови як такої. Хай приховане й фрагментарне, воно проте є активною силою в житті, як і саме символізоване, і перебуває в словесних творах лишень у формі символізованого. У той час, як ця вища сутність, чиста мова, в різних мовах пов'язана лише мовними елементами та їхніми оборотами, то в мовних побудовах вона обтяжена важким і чужим смислом. Звільнити її від нього, перетворити символічне (означальне) у символізоване (означуване), знову віднайти чисту мову, сформовану в потоці мови, це те велике та єдине, на що здатен переклад. У цій чистій мові, яка нічого більше не означає й не висловлює крім того, що як позбавлене виразності творче слово є означуваним у всіх мовах, увесь смисл і вся задумка нарешті, стикаються із товщею, в якій їм судилося згаснути. І саме ця товща підтверджує нове й вище право на вільність у перекладі. Ця вільність полягає не в змісті переданого повідомлення, тому що задача точної передачі полягає саме в тому, щоб позбутися змісту. Вільність стверджується у власній мові в значно більшій мірі заради чистої мови. І місія перекладача як раз і полягає в тому, щоб звільнити у власній мові цю чисту мову, скуту в чужій, звільнити цю мову, що перебуває в полоні твору, коли його передає

перекладач. І заради чистої мови перекладач зламає прогнилі бар'єри своєї рідної мови. Так, Лютер, Фосс, Гельдерлін, Георге розширили межі німецької мови. І яке значення, згідно зі сказаним, для встановлення взаємозалежності між перекладом та первотвором відводиться смислу, можна проілюструвати таким порівнянням. Як дотична ледве дотикається кола, і лише в одній точці, і як при цьому цей дотик, а не крапка, установлює закон, відповідно до якого дотична продовжує свій шлях прямої в безкінечність, так само й переклад трохи дотикається до першоджерела, і лише в нескінченно малій точці смислу, щоб згідно з законом вірності у свободі потоку мови продовжити свій власний шлях. Справжнє значення цієї свободи, не називаючи її, одначе, і не обґрунтовуючи, схарактеризував Рудольф Паннівц у своїх спостереженнях, які ми знаходимо в *“Krisis der europäischen Kultur“* (“Криза європейської культури”), і які поруч із “Примітками” Гете до *“Західно-Східного дивану”* поза сумнівом належать до найкращого, що було опубліковане з теорії перекладу в Німеччині. Там сказано таке: “Наші переклади, навіть найліпші, виходять із хибної посилки. Вони прагнуть онімечити санскрит, греку, англійську мову, замість того, щоб обсанскритити, обгречити, обангліїти німецьку. У них значно більше пістету перед традиціями власної мови, аніж перед духом іноземного твору... Принциповою помилкою того, хто перекладає, є те, що він зберігає стан рідної мови в певний даний момент, замість того, щоб дати іноземній мові [змогу] рухати вперед рідну. Він повинен, особливо при перекладі з мови досить-таки віддаленої від його власної, проникати в сутність первинних елементів самої мови, туди, де слово, образ та звук зливаються до купи; він повинен розширювати та поглиблювати свою мову через іноземну; невідомо, до якої міри це можливо і в якій мірі кожна мова може преображатися; адже, одна мова відрізняється від іншої майже так само, як один діалект мови відрізняється від іншого; проте, це останнє вірне лише, якщо сприймати мову серйозно, а не поверхово”.

Міра, в якій переклад може відповідати суті цієї форми, об'єктивно визначається перекладністю першоджерела. Чим менш в його мові багатства та гідності, чим ближче вона до простого повідомлення, тим менш благодатну основу воно становить для перекладу, аж доки повне переважання змісту, котре зовсім не є важелем для повної

виразної передачі форми, не зробить цей переклад неможливим. Чим вище рівень твору, тим у більшій мірі він піддається перекладу, хай навіть при найповерховішому дотику до його смислу. Звичайно ж, це відноситься лише до першоджерел. Переклади ж, із іншого боку, виявляються неперекладними не через їхню важкість, а через ту надто велику поверховість (*Flüchtigkeit*), із якою в них передано смисл. Підтвердженням цього, а також усіх інших найважливіших аспектів [перекладу], є переклади Гельдерліна, й особливо його переклади двох трагедій Софокла. В них гармонія мови настільки глибока, що як струн еолової арфи легенько торкається вітрець, так і мова ледь дотикається до сенсу. Переклади Гельдерліна є свого роду прототипами їхньої форми, вони співвідносяться навіть із найдосконалішими передачами першоджерел, як прототип співвідноситься із зразком (*Urbild zum Vorbild*), що демонструє порівняння перекладів третьої Піфічної оди Піндара, виконаних Гельдерліном та Боргардтом. Саме тому переклади Гельдерліна, більш, аніж решта, містять у собі величезну небезпеку, органічно властиву всім перекладам, небезпеку того, що ворота такої збагаченої та панівної над усім мови зачиняться й замкнуться перекладача в мовчання. Переклади Софокла стали останнім утвіром Гельдерліна; в них смисл стрімко зривається з прірви в прірву, аж доки не опиняється під загрозою загубитися в безодні мови. Проте цьому є й край. Його не досягає жоден текст – лише Святе Письмо, в якому зміст перестає бути вододілом між потоком мови та потоком Одкровення. Там, де текст сам, без посередництва смислу, у своїй буквальності істинної мови, належить істині чи вченню, там він, безумовно, піддається перекладу. Й уже більше не заради самого себе, а виключно заради мов. Щодо тексту від перекладу вимагається безмежна довіра, щоб, як і в ньому [тексті, першоджерелі], мова й Одкровення гармонійно, в цій дослівності та вільності, з'єдналися б у подібні підрядного перекладу (*Intrelinearversion*). Тому що в тій чи іншій мірі всі визначні писання, і в найвищій мірі сакральні, поміж рядками містять свій потенційний (*virtuell*) переклад. Підрядник сакрального тексту – ось що буде прототипом чи ідеалом перекладу взагалі.

ПРО РІЗНІ МЕТОДИ ПЕРЕКЛАДУ*

(уривок)

*Переклад з німецької
Подміногіна В. О. та Кальниченка О. А.*

Те, що висловлювання з однієї мови перекладаються іншою, зустрічаються скрізь в самих різноманітних видах. З одного боку, переклад дозволяє встановлювати контакти людям, що знаходяться одне від одного по різні боки Землі; продукти однієї мови, що вже багато віків мертва, можуть бути включені до іншої [живої]. З другого боку, у нас немає навіть потреби виходити за межі однієї мови, щоб зустрітися з цим самим явищем. Бо є не лише діалекти (Mundarten), на яких розмовляють різні племена одного народу, або різні стадії тієї самої мови чи діалекти в різні століття; різні мови, у точному значенні цього словосполучення, нерідко вимагають повного товкмачення (Dolmetschung) для взаємного спілкування: більш того, навіть сучасники, котрі не розділені діалектами, а просто належать до різних соціальних верств, які мало пов'язані через спілкування в суспільстві й розрізняються освітою, часто можуть розуміти один одного лише за допомогою подібного посередництва. А хіба нам так уже рідко

* Переклад статті “Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens” Фр. Шляєрмахера здійснено за видінням Störig, H. J. (ed.). Das Problem des Übersetzens. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38–70. Також при перекладі використовувалася англійська версія Андре Лефевра “On the Different Methods of Translating”, запозичена із Lefevere, Andre. Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig. – Assen and Amsterdam: van Gorcum, 1977. P. 68–89. Вперше переклад та коментар були надруковані у 2002 році: Трактат Фрідріха Шляєрмахера “Про різні методи перекладу” (“Über die verschiedenen methoden des ubersetzens”) та його значення для сучасного перекладознавства/ О.А. Кальниченко, В.О. Подміногін // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту “Нар. укр. акад.”. – 2002. – Т. 8. – С. 503–534. – Бібліогр.: с. 533–534.

доводиться перекладати для себе висловлення іншого, навіть якщо він нам абсолютна рівня, проте інакше мислить або відчуває? Бо коли ми відчуваємо, що такі самі слова будуть в наших вустах мати зовсім інший смисл (*Sinn*), чи, принаймні, десь більшу, а десь меншу цінність (*Gehalt*), аніж в його вустах, і що, якби ми захотіли б викласти те саме, що він мав на увазі, ми б скористувалися зовсім іншими словами й зворотами, як це саме нам властиво: так, здається, коли ми визначаємо це почуття точніше і воно перетворюється на думку, що ми перекладаємо. А й справді, іноді нам через певний час доводиться навіть перекладати свої власні висловлювання, коли ми хочемо зробити їх справді своїми знову. Й ця навичка вироблюється не лише для того, щоб те, що створено однією мовою на поприщі наук і мистецтва слова (*redende Künste*), пересадити на чуже підґрунтя, розсунувши коло дії цих творень розуму (*Erzeugnisse des Geistes*). Ця діяльність також здійснюється у сфері ділових стосунків між різними народами та в дипломатичних відносинах незалежних урядів поміж собою, в яких кожен звик вести перемови з іншим виключно рідною мовою, якщо вони хочуть гарантувати те, що переговори здійснюються на основі суворої рівноправності, без того, аби звертатися до посередництва якоїсь мертвої мови.

Природно, ми не прагнемо включати все, що лежить в межах цього широкого кола, до наших нинішніх спостережень. Необхідність перекладати навіть в межах власної мови та діалекту, що є більш-менш миттєвою потребою характеру (*Gemüth*), обмежується у своєму впливі саме цією миттєвістю, щоб мати потребу керуватися чимось іншим, ніж почуття; і якщо би було потрібно дати з цього приводу якісь правила, то ними могли б бути тільки ті, дотримуючись яких, людина одержує високоморальний настрій (*sittliche Stimmung*) з тим, щоб адекватне сприймання смислу було відкритим і для мов, віддаленіших за спорідненість. Якщо ми виключимо це й вдовольнимися допоки що перекладами з чужоземних мов нашою, то зможемо тут відокремити також дві різні царини – не повністю звичайно відокремлені, таке надто рідко буває, проте розділені межами, які не чіткі, але все ж таки, якщо пам'ятати про кінчну мету, цілком уловимі. Товмач (*Dolmetscher*) [усний перекладач] займається своїм ремеслом у царині ділових відносин; а власне перекладач (*Uebersetzer*)

[письмовий перекладач] працює переважно у сфері мистецтва та науки. Ті ж, хто знайде це формулювання надто вільним, бо зайзвичай «товмачити», як прийнято вважати, означає «перекладати усно», а під перекладом розуміють перш за все переклад письмовий, пробачать, я певен, мені те, що я їх використовую, бо вони дуже зручно скроєні для того, щоб задовільняти теперешню потребу, тим більше, що обидва ці визначення аніяким чином не є надто віддаленими одне від одного. Для мистецтва та науки найбільш підходить письмо, усний же переклад наукових і художніх творів був би задаремний, якщо взагалі здійснимий. В комерції ж, з іншого боку, письмовий переклад є засобом механічним: усний торг тут є першорідною формою, і всякий письмовий переклад слід в дійсності вважати записом усного перекладу. Дві інші галузі прилучаються до цієї дуже близько за своїми духом та природою, і все ж через велику кількість предметів, що належать до них, вони вже зробили перехід: одна до галузі мистецтва, а інша – до галузі науки. Бо кожна угода, в якій присутній усний переклад, з одного боку, є фактом, розгортання якого сприймається на двох мовах. Проте переклад творів чисто описового чи оповідного характеру, які теж передають вже описане розгортання (Hergang) факту іншою мовою, все ще може містити багато чого від ремесла товмача. Чим менше автор помітний у першоджерелі, тим більше він є тільки лиш сприймаючим органом предмету, й чим більше він дотримується порядку в просторі та часі, то тим більше передача змісту зводиться до простого тлумачення. Таким чином, перекладач газетних статей чи популярної літератури про мандри, перш за все, знаходиться дуже близько до товмача, і він ризикує видатися смішним, коли його твір буде претендувати на щось більше, а він зажадає визнання як митець. І навпаки, чим більше панує суб'єктивне бачення автора та його власне формування думок в тексті, чим більше він дотримується якогось вільно обраного порядку чи порядку, визначеному його враженням, тим більше його труд належить до вищої сфери мистецтва – й письмовий перекладач має тоді залучати інші сили та таланти (Kräfte und Geschicklichkeiten), які б несли його праця, й має знати свого автора та мову автора інакше, аніж товмач.

З другого боку, кожна комерційна операція із застосуванням усного перекладу – це залучення конкретної справи згідно з певними

юридичними відносинами; переклад здійснюється лише для учасників, котрі достатньо знайомі з цими відносинами, а шляхи вираження цих відносин в обох мовах добре визначені чи то правом, чи то правилами та взаємним роз'ясненням. Проте ситуація буде відмінною, хоч формально вона й буде схожа на ту, що ми на неї щойно посилались, у випадку домовленостей, якими встановлюються нові правові зобов'язання. Чим менше ці угоди можуть розглядатися, як конкретні справи, що підпадають під достатньо відоме загальне правило, тим більше вчених знань та обачності вимагається для їх формування й тим більше вчених знань факту та мови знадобиться перекладачеві для його ремесла. Ось чому на цій подвійній драбині (*zweifache Stufenleiter*) письмовий перекладач все вище й вище буде підніматися над товмачем, аж поки не сягне своєї власної галузі, а саме розумових плодів науки та мистецтва, в яких здатність автора вільно комбінувати та дух мови, яка є вмістилищем системи спостережень і відтінків настроїв, є всім: у яких предмет більше жодним чином не домінує, а вже над ним домінують думки та емоції, в яких дійсно предмет стає предметом лише через висловлення і наявний лише в поєднанні з ним.

Що ж є підмур'ям цієї важливої відмінності? Сприймають її всі, навіть в граничних царинах, проте впадає вона в око найсильніше в крайніх проявах. У діловому житті натрапляємо, головним чином, на самоочевидні предмети, чи у найкращому випадку об'єкти, визначені з якнайможливішою точністю; всі комерційні угоди мають, так би мовити, арифметичний або геометричний характер, і кількість та виміри допомагають в усьому, і навіть у випадку тих об'єктів, які, як давні мали звичку говорити, включають в себе поняття “більше – менше” (*Mehr und Minder*), й на них посилаються за допомогою градації слів, які важать то більше, то менше в повсякденному житті; оскільки сутність їх не визначена, то скоро через закон та звичаї виникає стале використання окремих слів. Отже, коли, таким чином, мовець не створює свідомо ситуації двозначності, і не робить помилки, щоб ошукати або з неуважності, то його може зрозуміти всякий, хто знає мову та сферу діяльності, й найбільше, лише в найгіршому випадку, можуть з'явитися лише незначні розбіжності у використанні мови. Та й навіть у такому випадку рідко виникають такі непорозуміння, що

їх не можна було б безпосередньо розв'язати стосовно того, якому виразу однієї мови відповідає вираз іншої. Таким чином, переклад в цій сфері – майже механічна діяльність, яку здійснювати може кожен, хто більш-менш достатньо знає обидві мови, і в такому перекладі мало різниці між кращим та гіршим, доки відсутнє очевидно невірне. Проте при перекладі з однієї мови іншою творів художніх чи наукових, тобто коли відбувається пересадження з ґрунту однієї мови в ґрунт іншої, з'являються два міркування, які повністю змінюють [існуюче] співвідношення. Бо якщо в двох мовах одне слово однієї мови точно відповідає одному слову іншої, якщо воно виражає те саме поняття в тому самому обсязі, якщо їх граматичні форми репрезентують ті самі відносини, а способи з'єднання речень є взаємопроникними, так що ці мови насправді розрізнялися б лише на слух, – тоді весь переклад в сфері мистецтва та науки був би таким же механічним, як і у сфері комерції, оскільки він би передавав самий лише зміст сказаного чи писаного тексту, і можна було б сказати про кожний переклад, що за винятком вражень, продукованих звучанням та мелодією, він ставить чужоземного читача в ті ж самі відношення з автором та його твором, що й читача першоджерела.

Проте з усіма мовами, що не настільки близько споріднені, щоб їх майже можна було б вважати за різні діалекти, справа виглядає як раз навпаки; чим більше вони віддалені в ступені спорідненості та в часі (*Abstammung und Zeit*), тим менше слово однієї мови сповна відповідає слову іншої, або тим менше граматична форма однієї мови охоплює ту саму множину відносин, що й аналогічна їй граматична форма іншої мови. І в той час, коли така невідповідність, якщо її можна так назвати, поширюється на всі елементи двох мов, то вона, очевидно, мала б також впливати на сферу спілкування між людьми. І все ж вона безумовно викликає тут набагато менше скрутних становищ й фактично не має особливого впливу. Всі слова, що позначають предмети або дії, що могли б бути важливі, так би мовити, є вивірені, а якщо навіть вони й не несуть значного навантаження, то надмірна вивіреність мабуть ще оберігала б від можливого неспівпадіння значення слів (*ungleiche Geltung der Worte*), бо сам предмет безпосередньо все вирівнює. Зовсім інші справи у сфері науки та художньої творчості та скрізь, де панує думка, яка є одним цілим із висловлюванням, а не річ,

від якої слово є лише умовним, хоча і фіксованим знаком. До чого ж безкінечно важкою та складною стає тут ця проблема! Наскільки ж точних знань та якого майстерного володіння обома мовами вона вимагає як попередня умова! А як часто найвидатніші фахівці та найкращі знавці мов, починаючи зі спільної впевненості, що рівнозначного вираження неможливо знайти, істотно розходяться, коли хочуть показати, який вираз є найближчим. І це буде вірно як для найживіших і найобразніших фраз поетичного твору, так і для найабстрактніших термінів, що позначають найглибші та найузагальнішені складові самої високої науки.

Друге міркування, яке перетворює справжній переклад у діяльність докорінним чином відмінну від простого товкмачення, полягає в такому: всякий раз, коли слово не є повністю пов'язане з тривіальними предметами, що знаходяться на видноті, чи зовнішніми фактами, які воно просто має виражати, та скрізь, де мовець мислить більш-менш незалежно, і, отже, воліє висловитись, то він знаходиться в подвійному відношенні до мови, і його слова будуть розумітися вірно лише доти, доки це відношення сприймається вірно. З одного боку, всяка людина вірно розпоряджається мовою, якою говорить, і все її мислення є продуктом цього. Вона не може помислити з великою внятністю про щось таке, що лежало б за межами мови: форма її думок, характер та межі способів їх зв'язку, вказуються людині мовою – рідною мовою, мовою, якою її виховали – тобто розум та уява (*Verstand und Fantasie*), зв'язані з її допомогою. З іншого ж боку, кожна вільно мисляча, зайнята розумовою працею (*geistig selbstthätige*) людина зі свого боку формує мову. Бо яким інакше чином, як саме не за допомогою цих впливів – розвинулася і зросла б мова від свого первісного сирого стану до досконалої складності та довершеності в науці та художній творчості? В цьому сенсі ніщо інше як жива сила особистості творить нові форми в піддатливому (*bildsam*) матеріалі мови, спершу лише з безпосередньою метою передати перебіжне усвідомлення; і все ж то більша, то менша його частина залишається в мові, підхоплюється іншими і набуває формуючої сили. Можна навіть сказати, що лише той і тією мірою заслуговує на увагу в безпосередній сфері своєї діяльності, якою він впливає на мову. Необхідність усякого словесного тексту скоро втрачається, якщо його може відтворити тисяча органів

в одній і тій самій формі, знову і знову, і лише той текст може і має існувати довше, який являє собою новий момент в житті самої мови. Отже, для кожного незалежного й вищого рівня висловлювання необхідно бути зрозумілим двічі: як виходячи с духу мови, з елементів якої висловлювання складається, як дійова репрезентація в якості зв'язаної та обумовленої цим самим духом, так і виходячи з емоцій мовця як його дія (That), спродукована та з'ясована лише виходячи з його власної суті (Wesen). А й дійсно, кожне висловлювання цього роду стає зрозумілим, у вищому сенсі слова, лише тоді, коли ці два взаємовідношення осягаються разом і в їх справжньому співвідношенні одне з одним, так, що ми розуміємо, яке з цих двох домінує в цілому, чи в окремих частинах. Ми розуміємо мовлене слово як дію мовця (Handlung des Redenden) лише коли ми відчуваємо водночас, де і як могутність мови захопила його, де в своєму перебігові розгорнулася, мов змія, блискавка-думка, де і як блукаюча уява отримала свою жорстку форму. Ми розуміємо мовлене слово як продукт мови та як вираження її духу лише коли ми, наприклад, відчуваємо, що тільки так якийсь один еллін міг думати та говорити, що лише ця конкретна мова могла оперувати в людській голові таким чином, і коли ми в той же час відчуваємо, що лише ця людина могла думати та говорити грекою саме, що лише вона могла опанувати мовою та надати їй таку форму таким чином, що лише її володіння багатствами мови розкривається саме так, як розкривається, що лише їй одній притаманне саме таке гостре відчуття міри та милозвучності, як і здатність саме так специфічно мислити та формувати думки. Ну, а якщо розуміння в цій царині важке, хай навіть і тією самою мовою, і передбачає глибоке і точне проникнення в дух мови та саму натуру автора, то хіба не набагато більше знадобиться мистецтва, коли йдеться про твори віддаленою в часі та чужою мовою, і той же, хто опанував цим мистецтвом розуміння через найщиріше культивування мови, через точне знання всякого історичного буття народу, через точну уяву про окремі твори та їх авторів, лише він, і тільки він один, може бажати розкрити те саме розуміння шедеврів художньої творчості та вченості перед своїми сучасниками та співвітчизниками. Проте, коли він готується для цього завдання, коли точніше він бажає визначити свої задачі й оглядає засоби та способи в своєму розпорядженні, то ризики

накопичуються. Чи варто зважитись і звести разом настільки віддалених одне від одного двох людей, як людину, що говорить тією самою мовою, що й він сам, та не володіє мовою автора, з самим автором, – звести цих двох в такі ж самі безпосередні відносини, що існують між автором та його читачем мовою першоджерела? Чи, може, він просто хоче відкрити своїм читачам те саме розуміння і ту саму насолоду, якими він сам тішився, із слідами труднощів, що містяться в ньому, і відчуттям чужого, що примішується [до цього]. Як йому досягти другого (не кажучи вже про перше) з тими засобами та способами, що є в його розпорядженні? Якщо читачі мають зрозуміти [те саме], то вони повинні осягнути дух мови, що є рідною автору, та бути здатними побачити спосіб мислення та відчуття, і щоб досягти ці дві мети, перекладач не може запропонувати їм нічого іншого, окрім своєї власної мови, яка в жодному місці повністю не відповідає іншій, та своєї власної особи, чиє розуміння автора та згода з ним є то більші, то менші. То чи не здається переклад, розглянутий таким чином, абсурдним починанням? Ось чому люди у відчаї, що не спроможні досягти цієї мети, чи, якщо бажаєте, до того, як досягли тієї стадії, на якій все це могло б бути добре зваженим, знайшли два інші методи ознайомлення з творами іноземними мовами; не з метою дійти до їх суцього художнього чи мовного сенсу, а швидше, аби задовольнити свою потребу та із жаги духовної творчості; в цих методах деякі з труднощів умисно вилучаються, інші – лицемірно обходяться; концепція перекладу, наведена тут, повністю відкинута. Ці два методи (Arten) – парафраза та наслідування (Paraphrase und Nachbildung). Парафраза намагається подолати невідповідність мов (Irrationalität der Sprachen), проте лише механічно. Вона стверджує: навіть якщо я не знайду слова в своїй мові, яке б відповідало слову джерельної мови (Ursprache), я все рівно хочу максимально осягнути її цінність, додаючи як обмежувальні, так і розширювальні визначення. Таким чином, вона з муками продирається до накопичення пустих подробиць, балансує між настирливим «надто багато» та болючим «надто мало». Завдяки такому способу, мабуть, можливо передавати зміст з обмеженою точністю, проте тоді повністю треба відмовитися від передачі того враження [яке викликає оригінал], бо яскрава мова знищена без вороття, оскільки всі відчувають, що не можливо від

самого початку виходити, так би мовити, з почуття (Gemüth) людини. Прибічник парафрастичного способу перекладу трактує елементи двох мов так, немов би вони – математичні знаки, які можливо звести до того ж самого значення за допомогою додавання та віднімання, але при цьому а ні мова цільова, а ні мова джерельна не демонструють свого духу (Geist). Окрім того, парафраза намагається позначити психологічно сліди з'єднання думок (там, де вони неясні та намагаються загубитися) за допомогою вставних речень, які парафраза виставляє як віхи; діючи таким чином, вона також намагається зайняти місце коментарю у випадку із складними творами й, може, отже, ще меншою мірою підпадати під поняття перекладу. Наслідування ж, з іншого боку, схиляється перед невідповідністю мов; воно визнає, що неможливо створити точну копію художнього твору іншою мовою так, щоб вона в своїх окремих частинах точно відповідала окремим частинам оригіналу, і що, враховуючи відмінність між мовами, з якими пов'язано так багато інших відмінностей, немає іншого вибору, як створювати копію – ціле, яке складається з частин безсумнівно відмінних від частин первотвору, але які все ж своїм результатом підійшли настільки близько до цілого, наскільки дозволяє різниця в матеріалі. Таке уподібнення вже не є більше тим самим твором, і ніяким чином дух мови оригіналу в ньому не представлений і не діє; навпаки, багато чужого, яке створюється духом, замінюється; твір такого роду має просто (наскільки це можливо і доки дозволяє відмінність між мовами, моральними нормами, освітою) бути тим самим для своїх читачів, чим першоджерело було для своїх – тобто заради подоби враження жертвуємо ідентичністю твору. Отже, наслідування не робить спроби звести дві сторони, автора твору та читача наслідування, разом, бо прихильник методу наслідування не вважає, що між ними можливі прямі відносини: він лише хоче справити на читача враження подібне тому, яке отримували від оригіналу його сучасники, котрі говорили мовою оригіналу. Парафраза більш поширена в сфері науки, а наслідування – в сфері художньої літератури. Як всякий визнає, що художній твір втратить свій стиль, своє багатство, всю свою художню сутність при передачі парафразою, так само ніхто ще не брався за абсурдне завдання створити наслідування наукового шедедру, яке б вільно повелося з його змістом. Проте обидва методи

не можуть задовольнити того, хто пройнятий силою чужоземного шедевр, бажає поширити радіус його дії на тих, хто говорить його мовою, й сам дотримується шорсткіших поглядів на переклад. Отже, ані парафраза, ані наслідування тут не будуть далі розглядатися, бо вони відхиляються від даного поняття [перекладу], і згадані вони тут лише з метою позначити межі тієї царини, з якою ми маємо тут справу.

А як стосовно справжнього перекладача, того, котрий бажає звести дійсно разом цих двох абсолютно відособлених людей – свого автора і свого читача і котрий прагнув би дати останньому розуміння першого та насолоду від нього настільки точно та повно, наскільки це можливо, без того, щоб запрошувати його покинути сферу рідної мови: які ж шляхи він має обрати? На мою думку, їх лише два. Або перекладач залишає автора в покої наскільки це можливо й наближає читача до нього; або ж він залишає читача в покої наскільки це можливо, й наближає до нього автора. Ці два шляхи абсолютно відрізняються один від одного, так що одного чи іншого необхідно триматися якнайближче, а від будь-якого змішування обов'язково вийде вельми ненадійний результат, так що існує загроза, що автор з читачем взагалі ніколи не зустрінуться. Відмінність між цими двома методами та той факт, що вони протистоять одне одному, має відразу впадати в око. В першому випадку перекладач намагається [засобами своєї праці] змінити для читача розуміння джерельної мови, якої читач не має. Він намагається передати читачам той самий образ, те саме враження, яке він сам отримав завдяки знанню мови першоджерела. І роблячи так, він намагається наблизити читачів до своєї точки зору, яка, власне, є їм чужою. Проте якщо переклад хоче дати своєму римському авторові, наприклад, говорити так, як би той говорив та писав до німців, якби був німцем, то він не просто наближає автора туди, де знаходиться перекладач, бо для останнього він говорить не німецькою, а латиною: скоріше переклад повільно втягує автора безпосередньо в світ німецьких читачів і перетворює його в рівного їм – і це як раз і є другий випадок. Перший переклад буде досконалим, у своєму роді, коли можна сказати, що якщо автор вивчив німецьку так саме добре, як і перекладач опанував латиною, то він би не переклав роботу, яку спершу написав латиною, відмінно від того, як це зробив перекладач.

Але другий переклад (який не показує автора якби той сам

переклав, але він, немов німець, написав би відразу німецькою мовою) не може мати іншого виміру досконалості, ніж коли можна було би бути впевненим, що оригінал означав би для них теж саме, що переклад означає для них зараз, якби всі німецькі читачі перетворились на знавців мови автора та його сучасників, тобто, що автор перетворився на німця.

Цей метод, очевидно, мають на увазі ті, хто притримується рецепту, що слід перекладати автора так, як той сам написав би німецькою. З цього протиставлення відразу стає ясно, наскільки неоднаковою має бути процедура перекладу в кожній подробиці, а також те, наскільки все стане незрозумілим та огидливим, коли спробувати переключатися з одного методу на інший під час виконання одного й того ж перекладу. Далі я хотів би зауважити, що на додаток до цих двох методів, ніякого іншого способу дії бути не може. Ці дві відособлені сторони мають або зустрітися в якійсь певній точці посередині, і ця точка завжди буде перекладачем; або одна має повністю злитися з іншою, і з цих двох можливостей лише перша належить до сфери перекладу; друга ж реалізується якщо, як в нашому випадку, німецькі читачі повністю оволодіють латиною, чи якщо ця мова повністю оволодіє ними, і такою мірою, що фактично зробить їх іншими. І щоб там не казали про переклад, який дотримується букви, та про переклад, який дотримується смислу, про вірний переклад та про вільний переклад, чи, може, які інші назви поширяться. Хай навіть, припустимо, існують різні методи, та всі вони мають зводитися до тих двох, що були згадані вище, – хоча, якщо бажаємо в цьому контексті поговорити про помилки та позитивні якості та хиби та достоїнства, то вірне, вагоме чи дуже буквальне або занадто вільне в одному методі є чимось іншим за другого підходу. Отже, моїм наміром є викласти пов'язані з цим питання, які обговорюються серед фахівців, й зосередитися лише на самих загальних рисах цих двох методів, аби продемонструвати конкретні переваги та недоліки кожного, а також рамки їх застосовування, та стосовно чого кожен має краще доглядати мети перекладу. Після такого загального огляду залишається зробити дві речі, до яких даний нарис лише вступ. Для цих двох методів можна було б скласти низку правил, враховуючі різні жанри мови, і найкращі спроби, що здійснювались згідно з тією чи іншою точкою зору, можна

було б порівняти та оцінити. Це ще більше прояснило б справу. Проте мушу обидві задачі залишити іншим, чи, принаймні, до іншого випадку.

Новалис

Переклад з німецької Подміногіна В. О.

«Переклад буває або граматичним, або трансформативним (метаморфічним), або міфічним. З цих видів перекладу переклад міфічні переклади є перекладами у найшляхетнішому стилі: вони розкривають чистий і досконалий характер окремого витвору мистецтва. Художній твір, який ці переклади дають нам, це не реально існуючий, а ідеальний переклад. Такі переклади ще не існують у жодному повному або завершеному вигляді; проте існують їхні чіткі сліди у дусі багатьох критичних та описових праць про витвори мистецтва, чи скрізь, де поетичний дух цілком сплавлений з філософським умом. Зокрема, прикладом перекладу такого роду національної релігії є грецька міфологія; іншим таким міфом є Мадонна сучасності.

Граматичні переклади – це переклади у звичайному смислі цього слова. Вони вимагають чималих знань, проте всього лише тлумачної майстерності письма.

Трансформативні переклади, там, де вони є автентичними, втілюють найвеличніший поетичний дух; однак, вони постійно балансують на межі травестії, як то переклад Бюргером ямбічним віршем Гомера, переклад Гомера Поупом, або взагалі французькі переклади. По суті, справжній перекладач такого роду має сам бути художником, має бути достатньо гнучким, аби дати нам уявлення про ціле таким чином, як йому до смаку. Він змушений бути поетом поета: має бути у змозі одночасно висловити і свою власну думку і думку поета.

Геній всього людства перебуває у майже тих самих стосунках з кожною окремою особою.

І не лише одні книжки можуть бути перекладені цими трьома способами: все може бути перекладено у такі способи.»

3 „НАУКИ РАДОСТІ”

Переклад з німецької Подміногіна В. О.

Ступінь відчуття історії тією чи іншою добою можливо визначити по тому, як за цієї доби перекладають, та як ця доба намагається зробити своїм набутком попередні часи та старі книжки. Французи часів Корнеля й навіть епохи [Великої французької – прим. пер.] Революції оволодівали римськими старожитностями у такий спосіб, на який би ми не наважились – внаслідок нашого більш високого чуття історії. А сама ця римська сивина: як грубо й водночас наївно наклала вона свою долоню на все гарне та високе, що було в грецькій культурі, що передувала їй. Як вони перекладають твори в цю римську пору! Як усвідомлено й не мудруючи лукаво зметали вони пилوک з крилець метелика! Горацій здійснив кілька перекладів Алкея та Антілоха, а Проперцій – Каллімаха та Філета (якщо нам тут буде дозволено висловити свою думку, то це були поети рівні Феокриту): хіба їх цікавило, що автори (греки) щось там переживали, й вписували відзвуки цих переживань у свої вірші! – ні, як поетам їм був невластивий античний дух пошуку, що передує історичній правді.; як поети вони зовсім не зважали на якісь особисті нюанси, на передачу імен, всього, що було характерне для цього міста, цієї місцевості, цього століття, що складало його убрання та подобу, вони на льоту ставили на їх місце щось їм сучасне та суто римське. Здається вони нас запитують: „А чи не повинні ми для себе зробити старе новим й помістите себе в нього, вдихнути нашу душу в це мертве тіло? Адже воно мертве: а наскільки все мертве – потворне!” Вони не знали, що таке насолоджуватися відчуттям історії; минуле та чуже було їм неприємне, й служило їм, римлянам, стимулом до імперських загарбань. Адже й справді, коли при перекладі відбувалося загарбування, то не лише тому, що викреслювалася історична правда; ні, додавався натяк на сучасність, й перш за все викреслювалося ім’я автора, а на його місці писалося власне. Й здійснювалося це не з почуттям того, що ти – злодій, а з абсолютно чистою совістю в ім’я *Римської імперії*.

ЛЮБОВНИК

Переклад з німецької Подміногіна В. О.

(Издательство Фолио, Москва, 2004, ООО Изд-во АСТ.)

Сын (отрывок)

1

После того, как мятежники обстреляли аэропорт, и попали в пассажирский самолет, гражданские воздушные перевозки были прекращены. На американском военном самолете, белом с синими опознавательными знаками, прибыли наблюдатели. Их встретил эскорт солдат и офицеров и провел через длинные переходы и большой зал, мимо закрытых билетных стоек и пустых магазинов. Огни рекламы погасли, информационные табло были немы. Большие окна в человеческий рост были заставлены мешками с песком, в некоторых не было стекол. Под ботинками наблюдателей и сопровождающих осколки стекла и песок на полу слегка похрустывали.

Перед входом в здание аэропорта их ждал небольшой автобус. Двери были открыты, туда и провели наблюдателей.

Как только последний из них вошел в автобус, два джипа пристроились к нему спереди, а два грузовика с солдатами – сзади, и кортеж с большой скоростью рванулся вперед.

– Добро пожаловать, господа. – В пожилом мужчине с седыми шевелюрой и усами, стоявшем между передними сиденьями и державшемся за спинки, наблюдатели узнали президента. Он был живой легендой. В 1969 году он был избран на этот пост, а через два года свергнут военными. Он не уехал из страны, а позволил посадить себя в тюрьму. В конце семидесятых под давлением американцев его перевели под домашний арест, а в восьмидесятых он уже работал адвокатом и организовывал оппозицию. Когда повстанцы и военные вынуждены были начать мирные переговоры, они договорились вновь

назначить его президентом. Никто не сомневался, что предстоящие свободные выборы утвердят его в этой должности.

Кортеж достиг пригородов столицы: хижины из досок, листы полиэтилена и картона, кладбище, где люди жили в склепах, а надгробные памятники использовались как фундаменты для лачуг, хибарки с крышами из гофрированной жести. По улице сновали мужчины, женщины и дети с емкостями для воды. Воздух был обжигающе горячим и сухим, на всем, даже на асфальте шоссе лежал слой песка, и кортеж машин вздымал его вверх. Спустия некоторое время стекла автобуса помутнели. Президент говорил о гражданской войне, о терроре и о мире.

– Тайна мира – в смертельной усталости. Но когда же все наконец смертельно устанут? Давайте радоваться, что большинство людей смертельно устало. Но не до самой последней точки. И эти смертельно уставшие люди должны помешать воевать другим, тем, которые хотят продолжать воевать. – Президент устало улыбнулся. – Мир – это невероятное состояние. Поэтому я и попросил прислать миротворческий контингент, двадцать тысяч человек. Вместо миротворцев приезжаете вы, двенадцать, чтобы пронаблюдать, так ли идет процесс создания смешанных подразделений, по правилам ли проводятся выборы губернаторов, восстанавливаются органы гражданского управления. – Президент переводил взгляд с одного лица на другое. – С вашей стороны это мужественный поступок, приехать сюда. Спасибо вам. – Он вновь улыбнулся. – Знаете, как именует вас наша пресса? Двенадцать апостолов мира. Да благословит вас Бог!

Они были в самом сердце города. Он раскинулся на краю долины: две улицы со старым собором, зданиями парламента, правительства и Верховного суда, постройки девятнадцатого века, современные офисы, магазины, жилые дома. Президент попрощался. Автобус поехал дальше. Показался подъезд к Хилтону. Стена гостиницы, примыкающая к горе, демонстрировала следы обстрела и заколоченные досками окна. В парке мешки с песком обозначали воинские позиции.

Директор гостиницы сам вышел их встречать. Он попросил извинения, что не все еще функционирует так, как хотелось бы. Только за

несколько дней до этого военные покинули гостиницу. Однако номера в прекрасном состоянии.

– И широко откройте балконные двери! Ночью будет прохладно, цветы в нашем саду так приятно пахнут, а москиты все остались на побережье. И кондиционеры, которые, правда, пока не работают, вам не понадобятся.

2

Ужин подали на террасу. Наблюдатели сидели за шестью столами, по числу провинций в стране. В месте с отвечающими за провинцию двумя наблюдателями за столом сидел офицер, представитель местных военных властей и командир тамошних повстанцев. Температура воздуха, как и обещал директор, была вполне терпимой. Сад благоухал, время от времени глупые ночные мотыльки вспыхивали в пламени свечей.

Наблюдатель от Германии, профессор международного права был включен в состав группы в самую последнюю минуту, заменив кого-то другого. Он уже работал для различных международных организаций, заседал в комитетах, составлял отчеты, разрабатывал соглашения. Но непосредственно в местах событий он еще ни разу не работал. Почему он избегал этого? Потому что наблюдатель – функция не престижная, он не может повлиять на ход происходящего. Отчего же сейчас он настоял, чтобы его включили? Не потому ли, что казался сам себе шарлатаном, сталкивающимся с действительностью лишь за письменным столом, а в реальной жизни бегущим от нее. Он был самым старшим по возрасту среди наблюдателей и устал от перелетов через Атлантику и Мексиканский залив, от споров со своей подругой в Нью-Йорке, продолжавшихся всю ночь в перерыве между этими двумя перелетами.

Его напарником был канадец, инженер и бизнесмен, который поставил свое дело так, что оно и без него работало как часы, и теперь подвизался в некоей правозащитной организации. Поняв, что офицер и команданте, с которыми они должны были отправиться в северную из двух приморских провинций, мало интересуются рассказами о его предыдущей работе в качестве наблюдателя, канадец вытащил из

кармана бумажник, и выложил на стол фотографию жены и четырех своих детей.

– А у вас есть семьи ?

Офицер и команданте удивленно и несколько смущенно переглянулись, не зная, что сказать. Но затем полезли за бумажниками. Офицер достал свадебную фотографию – он в черном парадном мундире, белых перчатках, его жена в белом платье с бантами и шлейфом, оба серьезные и грустные. Была у него и фотография детей; они сидели рядом на двух стульях, дочка в рюшечках и кружевах, сын в камуфляжной форме, оба еще не достают ногами до пола, у обоих те же серьезные и грустные глаза. – Какая красивая женщина! – Канадец восхищался невестой, девушкой с черными глазами, алыми губками и круглыми щечками, даже прищелкивал языком.

Офицер быстро убрал фотографию, как будто хотел защитить своих близких от такого неумеренного проявления восторга. А канадец уже рассматривал фотографию жены команданте, смеющейся студентки в магистерской шапочке и мантии, приговаривая при этом:

– О, ваша жена тоже такая красавица!

Команданте положил на стол вторую фотографию, на которой он был изображен с двумя мальчиками на руках, они стояли перед могильной плитой. Немец увидел, как у офицера при этом глаза сузились в щелочку, а на скулах заходили желваки. Но жену команданте не убили солдаты, она умерла при родах третьего ребенка.

Потом все трое уставились на немца. Он пожал плечами.

– Я разведен, а сын мой уже взрослый. Ему стало неловко. Все равно мог бы иметь при себе фотографию. Но даже когда сын был маленьким, он тоже не носил с собой его фотографии. Почему? Потому что это напоминало бы ему про должок перед сыном, которому при разводе было пять лет, которого воспитывала мать, а сам он видел его чрезвычайно редко. Он должен был ему отца.

Подали ужин. За первым блюдом быстро следовало второе, третье и четвертое, запивали красным вином из приморских провинций. Команданте ел и пил, сосредоточенно склонившись над тарелкой. Покончив с каждым блюдом, он брал кусочек хлеба, вымакивал им тарелку насухо, отправлял хлеб в рот, распрямлялся, как будто хотел что-то сказать, но не говорил ничего. Вряд ли по возрасту он был

старше, чем офицер, но, казалось, принадлежал к другому поколению, поколению медлительных, тяжелых на подъем, немногословных мужчин, которые извели в жизни все. Время от времени он изучающе поглядывал на других, на канадца, рассказывавшего о жене и детях, офицера, который оттопыривал мизинец, когда пользовался вилок и ножом и задавал вежливые вопросы, на немца, который слишком устал, чтобы наслаждаться ужином, и, откинувшись на спинку стула, лишь взглядом отвечал на взгляды команданте.

Мне тоже нужно что-то говорить, думал немец, чтобы освежить в памяти свой корявый испанский. Но ему ничего не приходило в голову. Да, его собеседники, главы семейств и отцы, показав эти фотографии, не стали от этого ближе друг другу. Но ему все же казалось, что у них было право на свой, особый мир. А у него такого права не было.

Когда они перешли к десерту, раздались выстрелы, треск автоматных очередей. Разговор оборвался, все вслушивались в ночь. Немцу показалось, что офицер и команданте обменялись короткими взглядами и слегка покачали головами.

– Это был один из ваших, – сказал канадец и посмотрел на команданте, – ведь это автомат Калашникова.

– У вас неплохой слух.

– Если бы все эти автоматы были в их руках, – офицер кивнул на команданте, – то было бы совсем не плохо.

Из долины доносились звуки, работающей электростанции, гудение кондиционеров в офисах, магазинах и жилых домах, шумы мастерских, ресторанов, проезжающих машин.

“И дыхания спящих, – подумал немец, – влюбленных и умирающих”.

И эта мысль ему понравилась.

3

Он проснулся в четыре утра, как это бывало всегда после перелета через Атлантику. Вышел на балкон. В долине в предрассветных сумерках раскинулся город. Цветы в саду благоухали. Воздух дышал прохладой. Он разложил шезлонг и лег. Он не помнил, чтобы когда-либо видел на небе столько звезд. От них шел свет, он следовал

взглядом за этим светом, терял, находил вновь, и, найдя, провожал его до самого горизонта.

Около пяти рассвело. И вдруг сразу небо из черного стало серым, звезды исчезли, а немногочисленные огни в городе и на склонах гор погасли. И сразу же запели птицы, все разом, сплетая голоса в звонкую нестройную симфонию, в которой, как тайный привет, иногда угадывались отголоски какой-то знакомой мелодии. Может быть, музыка по всему миру потому такая разная, что так по-разному поют птицы?

Он вернулся в комнату. На шесть был назначен завтрак, а в семь они должны были отправиться в путь. В сумке он нашел галстук, он видел его впервые. Должно быть, его подруга сунула его между рубашками уже после их ссоры. Переезжать ли ей к нему в Германию или ему к ней в Нью-Йорк, следует ли им завести детей, нельзя ли ему поменьше работать – для него оставалось загадкой, как можно было об этом говорить всю ночь. Но еще большей загадкой осталось для него, как после такого ожесточенного и утомительного спора можно было еще и засунуть в сумку галстук, как будто никакой ссоры и не было.

Он поднял телефонную трубку, не надеясь особо, что телефон работает. Но телефон работал, и он позвонил в больницу, где работал врачом его сын. Он ждал, пока сын подойдет к телефону, и шум на линии напоминал ему шум города.

– Что случилось – Сын тяжело дышал.

– Ничего. Я хотел тебя спросить... – Он хотел спросить его, не сможет ли тот переслать ему по факсу свою фотографию, так как наверняка к телефону был подключен и факс. Но не решился.

– Что случилось, папа? У меня дежурство, и мне надо обратно в отделение. Откуда ты звонишь?

– Из Америки. – Он не говорил с сыном уже несколько недель. А ведь были времена, когда он звонил сыну каждое воскресенье. Но разговор всегда получался натянутым, и он оставил эту привычку.

– Позвони, когда вернешься.

– Я люблю тебя, мой мальчик.

Он никогда еще не произносил этих слов. Всегда, когда слышал их в американских фильмах, где отцы и матери с такой легкостью

говорили сыновьям или дочерям эти слова, давал себе зарок сказать их своему сыну. Но стеснялся.

Сыну тоже стало неловко.

– Я...я...я...желаю тебе всего хорошего, папа. Пока!

Потом он спрашивал себя, может быть, этих слов было мало. Может, надо было сказать то, что он всегда хотел сказать сыну. Или что вдали от привычной обстановки он думает о том, что для него действительно важно, он при этом... Но лучше от этого не стало бы.

Они ехали на четырех джипах, впереди офицер, за ним канадец, потом немец и последним – команданте. Каждый из них сидел на заднем сиденье, а на переднем – шофер и сопровождающий. Канадец и немец охотно поехали бы вместе. Но офицер и команданте сказали нет. “No, ingeniero” и “no, profesor”, таков был их ответ. Если на горной дороге могли быть мины, то не подрываться же сразу двум наблюдателям в одном джипе.

Поездка проходила в сумасшедшем темпе. Было свежо, джип был открытым, встречный ветер свистел в ушах, и немца чуть знобило. Через несколько километров асфальт кончился, они подпрыгивали на россыпях мелких камней, грунтовке, огибали воронки, ехали чуть медленнее, но все же достаточно быстро, чтобы его бросало из стороны в сторону, хотя он крепко держался за поручни. Он согрелся.

Дорога серпантинном вела в гору. К обеду на перевале был запланирован отдых, вечером, на полпути к долине, они должны были заехать в монастырь переночевать, а к вечеру следующего дня прибыть в столицу провинции.

– Вы мне можете сказать, почему нас нельзя перевезти через эти дурацкие горы на вертолете? – У второго джипа лопнула крышка, и пока водитель менял колесо, канадец предложил немцу виски из плоской серебряной фляги.

– Может, это вопрос протокола. В вертолете мы были бы в руках военных, а так мы как у повстанцев, так и у военных.

– Им что, лучше, чтоб мы взлетели в воздух, чем договориться насчет протокола? – Канадец покачал головой и сделал еще один глоток.

– Пойду спрошу.

Но не пошел. Офицер и коменданте стояли рядом и возбужденно

переговаривались. Потом команданте прошел к своему джипу, сел за руль, проехал мимо остальных машин, да так, что сучья и земля на обочине взметнулись фонтаном, а канадец с немцем отскочили в стороны, и затормозил поперек дороги перед джипом офицера. Канадец молча протянул немцу фляжку. – У меня в чемодане еще есть.

4

Чем выше в горы они поднимались, тем медленнее продвигались вперед. Дорога становилась все уже и хуже. Она была вырублена в скале, которая с одной стороны отвесно вздымалась вверх, с другой же круто спускалась вниз, в долину. Иногда им приходилось оттаскивать в сторону обломки скалы, заполнять выбоины камнями и ветками или страховать с помощью троса едущий следом джип, если под головной машиной начинала скользить скальная крошка. Воздух был теплым и влажным, и над долиной повис туман.

Когда они достигли перевала, уже стемнело. Команданте остановил машину.

– Дальше сегодня не поедем.

Офицер подошел к нему, они тихо обменялись парой слов, немец их не разобрал, потом офицер крикнул:

– Выходите из машин. Завтра дальше поедем.

Слева от дороги была широкая площадка, там приткнулась небольшая церквушка, а взгляд терялся в необъятной громаде занавешанной туманом горной цепи, на которую уже спустились лиловые сумерки. Церковь выгорела изнутри. Пустые дверные и оконные проемы были покрыты слоем копоти, стропила обуглились. Но башня осталась неповрежденной: приземистый куб, на нем изящная, тоже кубической формы колоколенка, а над ней – купол с крестом. Когда темнота скрыла следы пожара, церковь в темных покровах ночи казалась невредимой на фоне серого неба. Она походила на любую церковь в предгорьях Альп где-нибудь в Баварии или Австрии.

Немец вспомнил об одном эпизоде из своей жизни. Было это двадцать лет тому назад. Они с сыном две недели каникул провели на озере возле Мюнхена. Однажды вечером в начале второй недели они, как и каждый вечер, пошли в церковь на окраине деревни. Она

стояла на возвышении, вниз, в направлении деревни полого спускалась площадка, а там луга переходили в холмы и пригорки, чтобы где-то вдалеке, стать Альпами. Они сидели на каменной скамейке на площадке. Стояла осень, вечерами было свежо, но камень скамьи еще хранил тепло дневного солнца. На краю площадки остановилась машина с открытым верхом, из нее вышли его бывшая жена и ее молодой друг. Они подошли и остановились перед скамейкой, жена смотрела кокетливо и в то же время чуть смущенно, теребила оборку белого платья с золотым поясом, а друг стоял, широко расставив ноги, – в черных кожаных штанах и в белой рубашке с отложным воротником.

– Привет, мама. – Мальчик заговорил первым, чуть подавшись вперед, как будто хотел вскочить со скамейки и убежать, но остался сидеть.

– Привет.

Потом заговорил друг. Он настаивал, чтобы сын поехал с ними. Суд постановил, что на осенних каникулах мальчик должен проводить с отцом только одну неделю. Вторая неделя была за мать.

Да, это все так, но только они договорились по-другому. Жена знала это, но молчала. Она боялась. Боялась потерять своего друга, хотя видела, каким чванливым он был и как заносчиво говорил о том, что мальчик должен быть с матерью и с ним, мужчиной, с которым она живет. Отец видел ее страх, а также страх, скрывавшийся за надменностью ее друга, который по своей значимости и положению в обществе чувствовал себя ниже его и не мог обратиться в свою пользу преимуществом возраста. Он видел страх сына, который делал вид, что все происходящее его не касается.

А друг вошел в раж, начал шуметь о похищении, судебном разбирательстве и тюрьме, прикрикнул на сына, чтоб шел к машине. Сын пожал плечами, встал и застыл в ожидании. Отец увидел вопрос в его глазах немую просьбу кинуться в бой и победить, а вслед за этим – разочарование отцовской капитуляцией. Ему надо было бы наорать на наглеца, врезать ему как следует или схватить сына и удрать вместе с ним. Это было бы лучше, нежели смириться, пожалеть плечами и с беспомощной и жалостливой улыбкой кивнуть ему, мол, держись!

Он что, хотел тогда облегчить положение сына? А может быть, матери? Или свое собственное? Разве он не был втайне рад тому, что сын ушел, а он опять мог заняться своей работой?

Джипы пересекли площадку и замерли на стоянке перед церковью, с работающими моторами и включенными фарами. Офицер и команданте выкрикивали приказы, солдаты что-то делали внутри церкви. Немец прошел через площадку мимо башни и обнаружил за ней сгоревшую пристройку, состоявшую из двух комнат, за клиросом была лестница, сбегавшая вниз по склону. Было слишком темно, чтобы увидеть, где она кончалась. Он стоял и глядел на ступеньки. Иногда до него доносился крик, как будто птица кричит во сне. Но тут его позвал офицер.

Он обернулся и пошел назад. И только тогда увидел, что кто-то притаился, скорчившись, на верхней ступеньке лестницы. Он испугался, у него было такое чувство, что его подслушивают и за ним наблюдают. Он не мог разглядеть, кем была та фигура в темной накидке – мужчиной или женщиной? Не глядя на него, человек что-то произнес. Что, он не понял. Он переспросил, но тот продолжал говорить, а он даже не мог разобрать, было ли это повторением уже сказанного. Офицер вновь позвал его.

В церкви в свете фар суетились водители, отбивали обугленную древесину со стропил, скамей и исповедален, складывали ее в кучу, мели пол на клиросе перед алтарем. Офицера и команданте не было видно. На каменном пороге перед дверью в башню сидел канадец с плоской серебряной фляжкой в руке.

– Идите сюда! – Он зазывающе помахал рукой с фляжкой.

Немец присел, сделал глоток, следующим ополоснул рот, внутри стало тепло.

– Вы знаете, зачем необходимы спальные мешки и провиант в случае ночевки в монастыре? Ведь там внутри они разведут огонь, чтобы приготовить пищу, а на клиросе мы будем спать.

Немец проглотил свой виски, сделал еще глоток.

– На случай возникновения непредвиденных ситуаций. Они знали, в каком состоянии дорога и что такие ситуации могут возникнуть.

– Они знали, какая будет дорога? И, несмотря на это, везут нас на джипах вместо того чтобы переправить через горы на вертолете?

- Я ни разу не летал на вертолете.
 - Тра-та-та-та-та, – канадец покрутил рукой с фляжкой над головой.
- Он был пьян.
- Потом они услышали два выстрела, секунду спустя – третий.
- Это был команданте. Во всяком случае, это его пистолет. У вас есть с собой пистолет?
 - Пистолет?
- Команданте и офицер вышли из темноты ночи.
- Почему стреляли? – Канадец бросился им навстречу.
 - Он подумал, что услышал гремучую змею. – Команданте кивнул головой в сторону офицера. – Но здесь их не бывает. Не беспокойтесь.

СПОГАДИ СТУДЕНТІВ

Преподавателю обожаемому...

ESSE QUAM VEDERI
(*Быть, а не казаться*)

«Вот начнется у вас Подмиогин (т.е. (для непросвещенных) предмет «Теория и практика перевода» – прим. автора), тогда поймете, куда вы попали», – с такой или подобной фразы, брошенной кем-то из старшекурсников, началось когда-то наше заочное знакомство с Валерием Александровичем...

Писать в прошедшем времени о человеке, который действительно был для нас притчей во языцех, больно и страшно. Страшно неправильно подобрать слова и перейти на банальщину и пафос. А Валерий Александрович терпеть не мог пафос и близлежащие понятия.

И кривился, когда мы начинали говорить «затертыми» фразами. Он учил нас быть настоящими. Быть, а не казаться. Так, как это непостижимым образом всегда получалось у него...

Поэтому, вспоминая Валерия Александровича, ограничусь всего одним определением: «Преподаватель Обожаемый», хотя и знаю, что ему вряд ли понравилось такое словосочетание. Как-то уж по-медицински «латинисто» и, казалось бы, не может соответствовать жизненным университетским реалиям. Что-то вроде оксюморона. Но наш девичий студенческий коллектив **ДЕЙСТВИТЕЛЬНО ОБОЖАЛ** Валерия Александровича. Да и сейчас «Обожаю!!!» – слово, которое чаще всего можно встретить в переписке выпускниц в социальных сетях, когда речь заходит о «нашем Подмиогине».

Как-то, поздравляя Валерия Александровича с юбилеем, мы пошутили, что для нас он был примером не только Преподавателя и Профессионала, но и образцом Настоящего Мужчины, так как, просиживая сутки напролет над его домашними заданиями, мы совершенно были лишены возможности видеть другие «образцы» противоположного пола. Вот в этом-то и заключалась непостижимость всестуденческой любви к Валерию Александровичу. Его преподавательская требовательность усаживала нас за компьютерами до глубокой ночи и «даже» «вдохновляла» на походы в библиотеки. Помню, как мы десятками заучивали немецкие технические термины, абсолютно не понимая их значения на русском. Как пытались припомнить давно забытые познания по физике и химии. Как потели над военными переводами и страдали муками творчества над художественными. Казалось, этому не будет конца...

Но потом был первый в моей жизни опыт последовательного технического перевода. С легкой руки Валерия Александровича я отправилась переводить с немецкого языка курс лекций по устройству автомобиля. И первый опыт оказался удачным!!! Конечно же, благодаря нашему обожаемому преподавателю... И я уверена, что таких как мой, примеров – сотни.

А теперь мне действительно жаль будущие поколения студентов НУА, которым уже не суждено узнать, кто же стоит за страшной фамилией «Подмиогин». Они лишены намного большего, чем просто общения с высококлассным преподавателем. У них не будет возмож-

ности запомнить десятки фраз для последующего цитирования на встречах выпускников. Они не смогут гордиться своим знакомством с Интеллигентностью во плоти.

Все это сможем теперь только мы, Ваши выпускники, Валерий Александрович. Спасибо Вам за это, наш истинно обожаемый преподаватель!

Густенко Л.

* * *

История одного человека

Вот и наступила осень. Листья опадают, выполняя свой извечный ритуал. Мы достаем из шкафа отложенные подальше теплые свитера, брюки, шапки. Вместе с погодой и ее сменой приходит и смена в настроении. Известная всем обостряющаяся осенью депрессия, затяжное недовольство и недостаток радости. Ни в чем нет потребности, все мешает, ничто не привлекает.

В такие дни особенно не хотелось ходить на пары. Ранний подъем, дорога длиной в сорок минут, иногда больше. Сколько раз я вспоминала те годы, все то, что было с ними связано, возвращалась назад и снова хотела пережить хоть один день, только по-другому, более осознанно, прожить его, а не позволить ему пролететь. Было всегда что-то, что тянуло в это серое семиэтажное здание, в эту отдаленную часть города, в эти шумные аудитории.

Пять лет пролетели, словно один день. Мы часто вспоминаем с девчонками, как сдавали латынь, как «зубрили» немецкий, как хотели сжечь брошюру по домашнему чтению. Мы не понимали, что для нас делали преподаватели. Каждая пара представляла собой нечто непосильное. Но дни сменялись, недели шли, заканчивались семестры, наступали экзамены. Те, кто выдерживал, были горды собой, все чаще высказывая негласно благодарность тому, кто наставил на правильный путь – преподавателю.

Сегодня я признательна всем тем, кто принял участие в процессе моего становления как личности. Благодаря колоссальному личному вкладу, сделанному во время обучения в Народной украинской

академии, благодаря усилиям со стороны каждого преподавателя в отдельности, даже тем слезам, которые я проливала над учебником по домашнему чтению, я могу продолжать совершенствовать себя.

Историю одного довольно неординарного человека я узнала еще на первом курсе. Студенты-новички всегда старались ухватить что-то где-то. Подслушивая в коридорах, общаясь со старшекурсниками, случайно узнавая от преподавателей или сокурсников, я познакомилась с одним довольно странным человеком. По его внешнему виду всегда было трудно сказать, что он занимает довольно высокую позицию в учебном процессе. Но это было так. Уже на третьем курсе я узнала, что этот человек ведет очень важный предмет на моем факультете. Случилось так, что я столкнулась с ним еще до того, как он стал моим преподавателем. Я работала некоторое время на кафедре теории и практики перевода методистом. В работе людей рассмотреть легче всего. Валерий Александрович Подминогин руководил довольно осторожно, без напора. Он поручал мне сперва небольшие задания, ответственность за которые нести было не сложно. Перед тем, как сдать отчеты о выполненной работе кафедры, мы тщательно проверяли каждую строку, вычитывали под диктовку каждый абзац. Он всегда обращался вежливо с людьми, называл по имени, смотрел с улыбкой на лице, а если хотел указать на недостатки, то делал это приглушенным голосом и за «закрытой дверью» – его стол от посторонних глаз был отделен книжным шкафом, создавая эффект отрешенности от всего постороннего.

На четвертом курсе у нас начался интересный и не менее сложный предмет – теория и практика перевода. Теоретическая часть была возложена на Александра Анатольевича Кальниченко, практика же принадлежала Валерию Александровичу. Он в течение двух лет «сеял в нас доброе, светлое, вечное» изо дня в день. Валерий Александрович не был бы в восторге от подобного выражения, он вообще с осторожностью относился ко всем этим репликам, из кинематографа, из СМИ, из художественной литературы, называя их «банальными». Он требовал от нас – опять же, негласно требовал – соблюдения норм литературной речи, подавая свой собственный пример. Он был совершенным преподавателем. Нет, нет, я не возношу его до небес, не пытаюсь

лицемерить. То, как он читал свой предмет, и есть идеальная схема. Его пары были построены по схеме «узнал – расскажи». Тренируя с нами варианты перевода сложных моментов в литературном тексте, он делал ударение на итог, на звучание конечной фразы, призывал стать на минуту читателем, которому предстоит либо понять смысл переданного нами. Как же часто сегодня не хватает его мудрого взгляда, его обдуманной фразы, его доброго совета!..

Он всегда притягивал к себе эмоционально. Хотелось прийти и как родному отцу рассказать, чего я достигла, к чему стремлюсь. Последний раз я виделась с ним в марте 2010 года во время приезда на Украину. Шла большая перемена, студенты сновали туда-сюда по этажу в высотном корпусе. Поднялась на знакомый этаж, постучала в дверь. В кабинете было светло, пахло книгами. Я подошла к его столу, поздоровалась. На лице человека всегда отражается состояние его души. Разумеется, я не была членом его семьи, но радость от того, что перед тобой знакомый человек, который тебе не безразличен, была написана на наших лицах. Как же быстро пролетело время! А ведь будто только вчера у нас закончились пары, мы сдали экзамен, получили дипломы... И вот я сижу рядом с ним, мы говорим о том и о сем, как старые добрые друзья. Он улыбается, посмеивается, интересуется моими дальнейшими планами. Его последние слова в мой адрес я считала важными, а теперь они на самом деле последние слова. «Не стремитесь к большему, Ирочка! Стремитесь к тому, что можете назвать своим». Тяжело говорить, но уход из жизни таких удивительных людей очень сложно принять. Просто не хватает слов, чтобы выразить свое состояние своей души. Что сказать? Сказать, что мне очень жаль было бы равным, как если бы ничего не сказать. Я скорблю вместе с близкими и родными этого дорого мне человека.

И пусть я сейчас уже не смогу поблагодарить его за сделанное для меня, я уверена, что память о нем останется надолго в сердцах добродушных признательных людей. А ведь это и есть благодарность. Валерий Александрович будет жить вечно в своих переводах, в литературно-переводческих кругах, в наших сердцах.

Тараненко И.

Валерий Александрович Подмиогин. О нём вспоминаешь, в первую очередь, как о Человеке с большой буквы, Наставнике. Это был не только талантливый преподаватель, профессиональный переводчик, он учил нас жизни. «Вам этого никто не расскажет», – говорил Валерий Александрович нам на парах, и часто приводил примеры из собственного опыта, когда был в Германии, из переводческой деятельности. Его пары были совершенно не похожи на другие, очень интересные, большое внимание уделялось моральным ценностям, не оставалась в стороне и религия. Он был очень добрым, отзывчивым и покладистым человеком. Даже когда мы опаздывали на пары, он никогда не ругал нас, а только начинал вести беседу, после которой каждый уже сам осознавал свою вину, и это воздействовало на человека сильнее, чем просто крик или брань. Он учил нас быть людьми. Когда обращались к нему за помощью, будучи уже выпускниками, всегда был рад помочь нам, за что мы искренне благодарны ему.

Мы гордимся тем, что были воспитанниками такого преподавателя. Глубокая благодарность, уважение и светлая память. Валерий Александрович навсегда останется в наших сердцах.

Четвертый курс. Вторая неделя первого семестра. Я вернулась позже, чем обычно. Решила насладиться остатками лета не в стенах любимой alma mater, а на побережье Черного моря, так как после успешного окончания третьего курса укатила в свою первую бизнес-поездку в Германию. Как сейчас помню, это был четверг, второе или третье занятие. На первое занятие к Александру Анатольевичу Кальниченко пришла точь-в-точь, а вот на третье почему-то опоздала. Все наши уже были знакомы с новым преподавателем, которого я видела всего-то несколько раз, да и слышала о нем краем уха. А мне подобное знакомство только предстояло. Нового преподавателя, который в то время был еще заведующим кафедрой теории и практики перевода, звали Валерий Александрович Подмиогин. Не думаю, что я понравилась ему с первого взгляда. Трудно не разделить его мнение, когда студентка, во-первых, опаздывает, во-вторых, улыбается на все 32, а в-третьих, нарушает дисциплину в аудитории. Конечно, мы не

могли на месте усидеть, мы друг друга целых три месяца не видели. А тут еще заниматься нужно, как-никак финишная прямая обучения на бакалавра. В тот момент мы об этом даже не думали. Рано же еще было до выпуска. Мы привыкли к определенной последовательности занятий в академии на нашем факультете: пришли, сели, домашнее задание, новая тема, очередное домашнее задание, до свидания, встали, вышли. И так почти каждый день. Уже к четверному курсу обучение стало таким однообразным, что с трудом пришлось загонять себя в аудиторию на повседневные экзекуции. Да простят меня мои преподаватели. А здесь все было иначе. С нами разговаривали на равных, у нас спрашивали наше собственное мнение, с нами советовались, нас старались понять. Никакого тоталитарного режима, абсолютная демократия. Валерий Александрович не пытался нас заставить вы зубрить какое правило, он из кожи лез, чтобы мы его поняли. Преподаватель по-другому подходил к преподаванию. Он пытался научить нас любить нашу профессию, а также гордиться ею. Трудно передать словами, как он работал с языками: русским и немецким. А фоновые знания. Они были глубокими и обширными. Наша группа была глубоко впечатлена, когда Валерий Александрович без запинки начал переводить предложения, взятые из учебника по социально-экономическому переводу, по которому мы учились на занятиях у Антонины Александровны Ивахненко. Нам эти тексты давались с трудом при переводе с английского на русский и наоборот, учитывая тот факт, какой пласт лексики мы вы зубривали к каждому юниту. Да, у нас были и есть преподаватели, которыми мы гордимся и на кого равняемся. Только возникает вопрос: сколько должно пройти времени, чтобы можно было назвать себя их коллегами без иронических ноток в голосе? Думаю, что долго. Но это уже тема для другого эссе. Никто не усомнится в том факте, что немецкий язык я люблю так же, как русский или украинский. У меня столько воспоминаний связано с Германией. Я о немцеком всем уши прожужжала. А Валерий Александрович с каждым занятием все больше влюблял меня в него как в преподавателя, так и в язык, которому верой и правдой служил всю свою жизнь. Валерий Александрович редко ставил оценки, ему был по душе процесс обучения, общение со студентами. Он всегда говорил, что из нас могут получиться неплохие

специалисты. И он не ошибся. Многие из его выпускников работают по специальности, совершенствуются, а также преподают. Вряд ли у нас что-то получилось, если бы нас так не учили и в нас так не верили, как Валерий Александрович Подминогин. Его не стало 18 сентября 2012 года. До дня переводчика оставалось всего 12 дней. Мы не успели поблагодарить его и сказать ему, что с гордостью называемся переводчиками. Что ж очередной урок от Валерия Александровича: все нужно делать вовремя.

*С глубокой благодарностью,
Голодюк М.*

* * *

Мне принципиально не хочется говорить об этом человеке, что он «был». Ровно, пожалуй, как и о других людях, повлиявших когда-либо на меня своей персоной. И дело тут далеко не в сентиментальности. Факт заключается всего лишь в том, что в тот момент пока я пишу эти строки, он существует, или же, когда я буду переводить какой-нибудь текст, он опять-таки будет существовать. Смерть оставляет нам куда больше от человека, чем нам кажется, она оставляет его нам во всех, если можно так выразиться, измерениях, позволяет нам воспринимать его во всей своей жизненной законченности. И это не мало. Только сейчас мы можем судить о том, чем может (я настаиваю на настоящем времени) для нас каждого в отдельности этот человек являться. Лично для меня он был первым, кто оценил мои переводы. Причем положительно. Это был первый курс, и я пробовал себя в некоем переводческом конкурсе, проходившем в НУА. Переводить нужно было что-то из Бернса. В жюри был, собственно, В.А. По окончании конкурса, мне пришлось долго ему доказывать, что я не плагиатил в своем переводе Маршака, ибо и не особо знал на тот момент, кто это. В дальнейшем я осознал, что он и так знал это и просто иронизировал на мой счет. Ирония, или, пожалуй, все-таки сарказм, был неотъемлемым атрибутом его характера, а лично я эти качества весьма ценю. А уж тем более в филологах. В дальнейшем мы встретились с ним снова на четвертом курсе, и работа с ним была действительно – работой. Те, кто учился у него, могли в полной

мере ощутить себя, собственно, переводчиками. Ему и вправду удавалось поставить студента в условия, приближенные к боевым, что придавало, разумеется, учебе свой уникальный интерес. Впрочем «свой уникальный» можно здесь зачеркнуть. Помимо этого он успевал на парах давать практические уроки выживания в Германии и читать лекции по русской литературе. Насколько он мне помог, я ощутил, оказавшись по окончании четвертого курса на учебе в Австрии. И там я периодически в определенные моменты вспоминал его. Вышло так, что вернулся я практически в одно и то же время, когда его не стало. Но как я уже сказал вначале, данный факт не меняет ничего. Потому что смерть остается позади, а жизнь продолжается. Вместе с ним и с нами.

Пантелейт А.

* * *

«Давайте без ваших народных этимологий, у вас хороший фонетический поток!»

Будучи нашим преподавателем немецкой практики перевода на протяжении двух лет, Валерий Александрович сумел в нас вложить материал не только из области перевода, но и по другим дисциплинам. На его пары можно было ходить даже ради того, чтобы повисить еще на пару баллов свой уровень интеллекта. За что мы и любили его пары. Для меня это человек высочайшей эрудиции, с необъятными фоновыми знаниями, с абсолютно уникальным чувством юмора. Я решила поделиться смешными выражениями и различными высказываниями Валерия Александровича.

Будучи пусть и не отличницей, домашнее (пусть и с большим количеством ошибок) я всегда выполняла. В тетради, письменно, как требовал преподаватель. Помню, Валерий Александрович на 4 курсе ходил по рядам и смотрел в тетради, есть ли у нас технический перевод из синей книжки («...Синяя, желтая, вы только цвет помните»). Было даже страшно.

Благодаря обширным фоновым знаниям моей группы мы с ним быстро находили общий язык на любую тему. Туда подключали Диму

Бескорвайного «*господин Бескорвайный*». А я зачастую была «*госпожа Олейник*». Учитывая мое активное участие в академической жизни, а особенно Апрельскую Конференцию, Валерий Александрович когда-то сказал:

«Еще лет десять, Юля, и ты будешь заведующей английской кафедры».

Далее хотелось бы привести несколько высказываний с комментариями.

Часто ведя беседу о Пушкине и Лермонтове, (или о любом другом русском классике), Валерий Александрович говорил: *«За границей не знают литературы. Единственный русский писатель, которого они знают это – Толстоевский».*

«Три товарища» Ремарка – лучшая книга о любви».

«Мне студенты жалуются, что с ними не говорят. Со студентами нужно говорить». Валерий Александрович был единственным преподавателем, которому мы рассказывали все страсти нашего учебного процесса в деталях и он прилежно слушал, а потом высказывал свое мнение в шуточной форме: *«Вы послушайте, что Я вам говорю...»* при этом делался большой акцент на слове «Я», *«... при желании диплом можно написать и за две недели...».*

Когда кто-то из студентов не выполнил домашнее задание, следовала фраза из шекспировского «Гамлета»: *«Etwas ist faul im Staate Ddnemark!».*

Прожив *«15 лет в Германии»* Валерий Александрович никогда не пропагандировал жизнь за границей, а всегда пытался успокоить пыл студентов, только что прибывших с летних практик, советуя посмотреть *«Интердевочку».*

Самым главным в педагоге Валерий Александрович считал: *«Умение объяснить сложное простыми словами».*

Уникальная, на мой взгляд, фраза о мужчинах: *«Экзотическое творение природы»* и, конечно же, *«Наши женщины самые лучшие в мире».*

Одна из моих самых любимых – это: *«Непричесанные мысли».*

И коронное, упоминаемое каждую пару: *«Не говорите банальных вещей!».*

Пара Валерия Александровича – это урок перевода, этики, литературы, культуры и многого другого. *Нельзя произносить бранных слов (особенно при женщине), нельзя ставить сумку на стол, нужно спрашивать разрешения у женщины, можно ли снять пиджак, кушать нужно с ножом и вилкой и т.д.* Его также часто посещали тревожные мысли по поводу смены приоритетов у поколений. *«Первый курс не понимает, о чем я читаю лекцию... Они ВООБЩЕ меня не понимают...».* Сейчас же все рефераты и доклады скачиваются из «Педии», имелась в виду интернет-энциклопедия «Википедия». Валерий Александрович выписывал журналы „View“ и „Spiegel“ и часто читал их на кафедре, когда у него были окна, оттуда мы также делали переводы на слух.

Когда то очень давно, на третьем курсе, Валерий Александрович заменял у нас пару немецкого, а т.к. мы тогда его еще совсем не знали – он преподавал только на старших курсах, – он всю пару говорил о чем-то нам совсем непонятном и вдруг сказал известную мне фразу: *«Счастливые часов не наблюдают».* *Вы знаете, из какого это произведения?»* – «Горе от ума» Грибоедов, ответила я. – Валерий Александрович улыбнулся и сказал: *«Молодец. Я Вас запомнил».*

И я Вас буду помнить.

Олейник Ю.

* * *

Утро, пять минут до начала занятия, всех девочек из группы интересуется один вопрос: «Кто сделал 10 страниц перевода по Подмиогину?» С этого в течение двух лет начиналось наше утро. Этим в течение двух лет заканчивался наш вечер. Переводы, тексты, словари, технические термины. И мы все равно с нетерпением ожидали каждой пары. До сих пор не могу понять, как ему удавалось быть таким строгим и требовательным, но одновременно таким обожаемым преподавателем!

Вот в кабинет заходит Валерий Александрович, или Саныч (как мы порой называли его) и начинается занятие. Как и с чего оно начнется, никто никогда не знал. Каждый урок был уникален, как и сам преподаватель.

Иногда он комментировал наши переводы интересными примерами из своей переводческой практики. Иногда мы могли разбирать одно предложение пол-урока, чтобы достичь совершенства или подобрать правильный из многих вариантов. Но больше всего мы обожали, когда Саныч откладывал книгу в сторону. Мы обожали его слушать.

В каждой истории, в каждом замечании Валерий Александрович передавал нам – своим студентам – не только свой опыт профессионального переводчика, но и опыт образованного, воспитанного и современного человека. Он делился с нами самым ценным: своим практическим знанием и умением, чтобы нам легче было идти по жизни и по карьерной лестнице. Наши занятия превращались в эмоциональный диалог преподавателя с учениками, в дискуссию, иногда даже в спор. Но мы всегда улыбались после его занятий. До четвертого курса все студенты факультета «Референт-переводчик» считают, что достаточно просто выучить язык, и ты уже стал переводчиком. Валерий Александрович подготовил нас к реальности, к проблемам, которые будут ждать нас в нашей профессии, и не только в профессии. Он любил повторять, что найти слово в словаре – это легко, это все могут, а вот передать намек или тонко выраженный оттенок, скрытый смысл, выкрутиться из сложной ситуации – вот это мастерство.

И дело даже не в немецком языке или в практике перевода. Всегда можно было просто зайти к нему на кафедру и поговорить с ним, как с близким человеком. Для тех студентов, которые живут вдали от своей семьи, это особенно важно. Пробегая мимо в коридоре, Валерий Александрович всегда спрашивал, как у нас дела.

Его занятия – это не только практика перевода, это еще и практика жизни. Он стал примером для многих студентов и для некоторых преподавателей тоже. Прекрасный человек, талантливый преподаватель, уникальная личность – как много он еще не успел нам передать! Лично для меня Валерий Александрович всегда останется человеком, научившим меня моей профессии, которая делает мою жизнь полноценной и счастливой. Я буду благодарна ему всегда.

Даже годы спустя, пробегая по коридорам академии по пути уже на свой собственный урок, услышав такой знакомый голос, всегда

хотелось заглянуть в аудиторию, присесть и послушать, чему новому сегодня научит нас наш любимый преподаватель.

Козюрина М.

* * *

Наше знакомство с Валерием Александровичем началось еще на первом курсе, когда он вел у нас курс «Университетского образования». В то время его научная степень и звание ставили его на порядок выше нас, аудитории. Но когда Валерий Александрович стал вести у нас курс практики перевода, я поняла, что этот человек очень скромный. Его девизом, как в переводе, так и в жизни была фраза «Будь проще, и люди к тебе потянутся». И это было действительно так. Несмотря на то, что он был доктором филологических наук, профессором, имел огромный опыт научной, педагогической и переводческой деятельности, с нами, со студентами, он разговаривал на равных. Валерия Александровича всегда интересовало наше мнение.

Он был отличным преподавателем. Никогда не задавал слишком больших объемов заданий, зато требовал основательного выполнения заданного. Каждая пара начиналась с проверки усвоения слов, встретившихся в тексте домашнего задания. Однако Валерий Александрович не ограничивался только переводом. Он очень часто проверял наши знания отдельных грамматических правил и лексики, которая может потребоваться в быту. Большое значение для него имело наше знание русского языка. Самым любимым его произведением была поэма «Евгений Онегин» А. С. Пушкина. Он всегда говорил, что аудитория может простить нам ошибки в иностранном языке, но в родном – никогда. Валерия Александровича очень интересовала наша научная работа, и он периодически спрашивал о состоянии наших дипломов. Он очень скептически относился к некоторым темам дипломов, но подобная критика помогала и помогает поразмыслить над значимостью своей работы, возможно, скорректировать ход своего исследования. От себя могу сказать, что Валерий Александрович посоветовал мне большой объем литературы, который в значительной степени прояснил мне суть моего дипломного

исследования. Он учил нас не делать фундаментальных, всеохватывающих выводов, поскольку наши исследования проводятся на базе одного, максимум нескольких произведений, а стало быть, не могут дать основательных результатов.

Как научный работник Валерий Александрович провел серьезную исследовательскую работу по истории перевода. Кальниченко Александр Анатольевич очень подробно рассказал о его научной и переводческой деятельности в прощальной речи. Некоторые направления исследований были для меня новыми, но я читала некоторые его статьи в соавторстве с Александром Анатольевичем, посвященные переводу в Германии, и могу сказать, что они отличаются фундаментальностью, как, впрочем, и вся его деятельность.

В заключение могу сказать, что Валерий Александрович был скорее учителем, нежели преподавателем. Ему важно было научить нас, причем научить не столько знаниям, сколько научить нас определить свою жизненную позицию, свое место в жизни, поскольку для учителя важна, прежде всего, личность его ученика.

Филатова А.

* * *

Для всех, кто учился у Подмиогина, он был очень особенным преподавателем, и мы его очень любили.

У Валерия Александровича была просто уникальная способность расположить к себе даже тех студентов, кто по каким-то причинам не любил свою специальность – на его занятия все равно всегда приходили. Он никогда не давил преподавательским авторитетом, смотрел на все очень разумно и с пониманием. Никто из нас не прогуливал практику перевода!

На его занятиях мы много смеялись, обстановка была очень комфортной. Ой, как часто он ругал нас за то, что на вопрос «как будет по-немецки то-то и то-то» мы отвечали, что прекрасно помним, что «это мы проходили с Ириной Федоровной на втором курсе (это было в теме про путешествия) встречалось вот в такой зелененькой книжечке...». – «А если я вам подскажу перевод, вы мне скажете:

«А-а, точно!» Так, в основном, и происходило, и Валерий Александрович, естественно, был недоволен, но всем было весело.

Но что касалось учебных вопросов, здесь мы держались «по стойке смирно». Подмиогин ругал нас за ошибки или опоздания иногда с долей иронии, но в то же время так серьезно, что сделать такую же ошибку еще раз было стыдно. «Ты это теперь на всю жизнь запомнишь!» – говорил после долгой тирады на тему, что нельзя постоянно путать Швецию и Швейцарию по-немецки.

И вообще, что касалось перевода в реальных условиях, он не давал нам спуска. Во время контрольного перевода у кого-то болит голова: «Ничего, считай, что это радиопомехи. Привыкай: когда будешь стоять на подиуме и переводить, никто не будет спрашивать, болит у тебя что-нибудь или нет».

Учил нас военному переводу, но предупреждал: «Вы ж только не рассказывайте потом немцам, что я вас учу военному переводу, а то они скажут, что мы на них войной идти собрались». А еще все обещал устроить нам построение... боюсь что-то перепутать... но по-моему, в какой-то день мы все-таки выстроились шеренгой возле доски и изучали команды «напра-нале». Такой себе женский батальон :).

А еще рассказывал: «Знаете, какая самая смешная военная команда, которую я когда-либо слышал? У поляков, когда становятся в две шеренги: «Пан за пана ховайсь!». Честно скажу, что у меня до сих пор не знаю, действительно ли существует такая команда в польской армии, но смешно было невероятно.

Что бы он ни рассказывал, мы всегда любили слушать. О Германии, о немецком характере и менталитете. Бывало, что затрагивал глубокие темы о жизни, о людях. Это ни в коем случае не было поучение «сверху вниз»... Это были рассказы, которые хотелось слушать и которые заставляли думать.

Иногда мы смотрели фильмы, и каждый из них был очень запоминающимся. До сих пор, когда я включаю фильм «Гудбай, Ленин», он ассоциируется у меня с парой Валерия Александровича.

После окончания академии мы приходили к нему на кафедру целой группой. Думаю, что это редкий случай, когда целая группа после окончания университета хочет приходить и приходить к своему преподавателю. С ним всегда хотелось общаться – и он снова рас-

сказывал о разных событиях своей жизни, забавные моменты занятий с новыми «немецкими» группами, поступившими позже нас.

Нам будет ужасно грустно без Валерия Александровича. Это высокопарно звучит, когда говорят, что есть такие люди, которые влияют на жизнь каждого человека, но без тени напыщенности можно признать, да – он был таким человеком, который оставил след и воспоминание на всю жизнь. Он учил нас профессии так, что впоследствии на практике мы не боялись ничего. И учил нас далеко не только переводу, а передавал свой жизненный опыт.

Безумно грустно и не верится... Никому не верится! Но невозможно не улыбнуться, когда вспоминаешь его “Kuli, Puli, Uni” (ах, как Валерий Александрович не любил эти сокращения!), его рассказы о вьетнамцах, которые жарили селедку, о годах, проведенных в Германии («Я 8 лет жил в Германии, чтоб в «Лингву» не заглядывать!»)...

Вечная память.

Щербань В.

* * *

Он был одним из лучших преподавателей в моем учебном заведении. Много хороших воспоминаний об учебе связано именно с этим человеком. Человек доброй души, преданный своему делу – думаю, что таким он остался не только в моих воспоминаниях. На его пары хотелось ходить, просто потому, что на них никогда не было скучно. Валерий Александрович Подмиогин всегда мог поддержать диалог со студентами на любые темы, рассказать что-нибудь интересное, а также выслушать мнение каждого, что является очень важным, поскольку формирует собственную точку зрения у студентов. С ним время бежало незаметно. Но, к сожалению, сегодня его уже нет с нами.

Хотелось бы поблагодарить его за все, что он для нас сделал, а также за то, кем он для нас был. Сказать спасибо, за те пару лет, которые он посвятил нам, своим ученикам. Мы должны быть благодарны судьбе, что нам повезло с таким наставником. Уверен, что ему многое удалось, чтобы из нас вышли образованные люди.

Сейчас вспоминаю, как он говорил, что прежде чем изучить иностранный язык, нужно сначала выучить свой родной. А ведь он был прав! Знаем ли мы свой язык так хорошо, как нам кажется? Может быть, кто-то и владеет им на хорошем литературном уровне. Но далеко не все, тем более, что касается студентов. И с этого нужно начинать.

Если каждый пороеется в своих воспоминаниях, то думаю, найдет только хорошие отзывы об этом человеке. Мы были знакомы с ним в большей части не как с обычным человеком, а как с учителем. Но эта граница иногда стиралась, и мы забывали, что перед нами учитель иностранного языка. Нам казалось, что напротив нас сидит очень интересный собеседник, который с радостью делится своим опытом и знаниями. В каждого из нас он попытался вложить знания, с которыми мы вступили во взрослую жизнь. Большое ему за это человеческое спасибо!

Кострыкин Д.

* * *

Валерий Александрович ни разу не читал лекции у моей группы, не провел ни одного семинара, я знала его лишь как заведующего кафедрой перевода. Возможно, он заведовал какой-то другой кафедрой, или не заведовал вообще, сейчас я уже толком не помню. Я закончила академию два года назад и уже успела забыть. Я не смогу рассказать о Валерии Александровиче как преподавателе или коллеге, могу лишь поделиться своими личными впечатлениями о нем как о человеке.

Для меня он всегда останется улыбающимся преподавателем, спешащим на лекцию или на семинар. Есть люди, глядя на которых, сразу видно, что перед тобой добрый, теплый человек. Он всегда был приветлив к своим студентам. Я много раз слышала, как о нем с уважением откликались мои сокурсники. Валерий Александрович с юмором относился к несчастным хвостистам, я никогда не видела, чтобы он раздражался или негодовал по поводу неверных ответов или неподготовленных работ.

Валерий Александрович несколько раз был членом экзаменационных комиссий, принимающих у меня экзамен. И я помню, что во

многих случаях он был чуть ли не единственным экзаменатором, которого я не боялась.

Я почти не знала Валерия Александровича Подминогина, но я всегда буду помнить его как доброго, мудрого преподавателя и просто хорошего человека.

Янголенко А.

* * *

На пары к Валерию Александровичу – всегда с особым настроением! Потому что заранее знаешь, что занятие будет необычным, что будут шутки, будет прекрасная немецкая речь, а самое интересное – что с нами будут ГОВОРИТЬ. «Студенты мне часто жалуются, что с ними никто не разговаривает», – говорил Валерий Александрович и тут же брался исправлять это дело. Я действительно часто в обычных жизненных ситуациях вспоминаю его рассказы о студенчестве в советские годы, о жизни в Германии, о русских туристах за границей, да и просто его незаменимые фразы. Благодаря советам Валерия Александровича я познакомилась с действительно хорошими творениями мирового и советского кинематографа. И пусть у нас не всегда было готово домашнее задание, это не останавливало нас прийти на пару, чтобы иметь возможность послушать и пообщаться с таким замечательным Преподавателем. Спасибо Вам, Валерий Александрович, за наши знания и за то, что вы с нами РАЗГОВАРИВАЛИ.

Козлова Е.

* * *

Валерий Александрович Подминогин... Это человек, без которого невозможно представить Народную украинскую академию. Невозможно поверить в то, что его больше нет... Кажется, зайдешь на кафедру теории и практики перевода, а там – уважаемый всеми студентами Валерий Александрович, преподаватель – с большой буквы. Валерий Александрович был удивительным человеком: интеллигентным, образованным, мудрым. Также навсегда в моей

памяти остались наши беседы о жизненных ценностях, культуре поведения, морали, принципах... Валерий Александрович – один из немногих преподавателей, который затрагивал подобные темы при беседах со студентами. Я часто вспоминаю его бесценные жизненные советы, которые я вынесла из наших бесед. Вечная и светлая память.

Коваль Е.

ЗМІСТ

Пам'яті Валерія Олександровича Подміногіна	3
НАУКОВІ ПРАЦІ	
Короткий нарис з історії письмового перекладу	13
Трактат Фрідріха Шлейєрмахера „Про різні методи перекладу” (“Uber die Verschiedenen Methoden des Ubersetzens”) та його значення для сучасного перекладознавства	26
Есей «Завдання перекладача» вальтера Беньяміна про переклад- ність і «чисту мову» на тлі німецької перекладознавчої традиції	49
Переклад vs адаптація	68
Початок перекладу в Німеччині та історичні коріння формування німецької літературної мови	81
Історія перекладу: предмет, завдання та сучасний стан	83
Історичні коріння перекладності	103
Історична роль перекладу у становленні національних мов	118
Історичні причини перекладу літератури	129
Найдавніші згадки про переклад	131
Переклад у Стародавньому Римі (III ст. до н. е. – V ст. н. е.)	147
Когнітивні підходи до перекладу	170
Романтична концепція перекладу та сучасність	172
Перекладачі – творці писемностей: Месроп Маштоц	174
Питання форми перекладу у німецьких романтиків та постромантиків	182
Когнитивные процессы при устном переводе	190
Історія перекладу та думок про переклад у середньовічній Англії (давньоанглійський період)	193
Історія перекладу та перекладацької думки в Англії (ранній середньоанглійський переклад)	210

Юдейська традиція перекладу	218
Роль перекладачів, перекладів та процесу перекладу у становленні національних мов	244
Витоки західного перекладознавства: Ієронім Стридонський	255
Переклад та поширення знань: на прикладі середньовічного латинського перекладу	272
Переклад: категорія класична, прототип чи кластер?	293
Псевдо- та самопереклади як царини дослідження в історії перекладу	305
Історія перекладу та перекладацької думки в Англії XIV ст.	308
Григорій Кочур та історія української перекладацької традиції: питання періодизації	327
Дихотомія перекладацьких стратегій очуження та одомашнення в історії європейського перекладу	337
Переклад: тенденція та традиція	346
З хистом і не без глузду	354
ПЕРЕКЛАДИ	368
Ієронім Стридонський. Лист 57. До Паммахія про найкращий спосіб перекладу	368
Мартин Лютер. Послання про переклад	394
Вальтер Беньямін. Завдання перекладача	409
Фрідріх Шляєрмахер. Про різні методи перекладу	423
Новаліс	434
Фрідріх Ніцше	435
Бернхард Шлінк. Любовник	436
СПОГАДИ СТУДЕНТІВ	447

Наукове видання

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
В. О. ПОДМІНОГІНА
З ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ**

Автори-упорядники:
КАЛЬНИЧЕНКО Олександр Анатолійович
ПАНЧЕНКО Дмитро Ігорович

В авторській редакції

Відповідальний за випуск *Д. І. Панченко*
Комп'ютерний набір *Д. О. Фадєєв*
Художник *М. А. Дмитренкова*

Підписано до друку 10.06.2017. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 27,2. Обл.-вид. арк. 27,47.
Тираж 300 пр. Зам. №

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.